TARİH

ALEVİ DEVLETLERİ

Muharrem UÇAN

Kalender yayınevi

3. BASKI

ALEVİ DEVLETLERİ

Muharrem UÇAN

Kalemder yayınevi

ALEVİ DEVLETLERİ

&

MUHARREM UÇAN

KALENDER YAYINEVİ | 18

Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın hiçbir yolla çoğaltılması, kopyalanması ve yayınlanması yasaktır. Kaynak gösterilerek kısa alıntılar yapılabilir. İnternet ortamında ya da mekanik yöntemlerle yayınlanması yasaktır.

ALEVİ DEVLETLERİ

&

MUHARREM UÇAN

Kalenderyayınevi

18

Kalender Yayınevi: 18
Tarih: 11

Eserin Adı: **ALEVİ DEVLETLERİ**

Yazar: MUHARREM UÇAN
Editör: Muharrem Uçan
Dizgi: Kalender Yayınevi
Düzeltme: Ümit Atlı & Aysel Uçan
Son Okur: Ümit Atlı
Kapak: Deniz Karatağ

Üniversite Mahallesi, Çavuş Sokak No: 8-B
Avcılar / İstanbul
Tel: (0212) 593 60 71
Satış ve Pazarlama: Ümit Atlı: 0536 714 42 82
Web Sayfamız: www.kalenderyayinevi.com
E-Mail: info@kalenderyayinevi.com
1. Basım: Ekim 2010
2. Basım: Mayıs 2012
3. Basım: Kasım 2014
ISBN:978-605-9080-02-6
Yayınevi Sertifika No: 27819

Basım: BERDAN MATBAACILIK
Güven Sanayi Sitesi C Blok No: 215-216
Topkapı- İstanbul

YAZAR HAKKINDA

1989 yılının 10 Muharreminde (12 Ağustos) Tokat Zile'de dünyaya gelen yazar. Araştırmalarına 15 yaşında başladı. Ehli Beyt ve Alevilik temel olmak üzere çok farklı ve çeşitli konularda araştırmalarını 2008 yılından itibaren yayınlamaya başladı. Şuanda Anadolu Üniversitesi Tarih bölümü 2. sınıfta okumaktadır. 2013 Mart'ında Kalender Yayınevini kurdu.

Yayınlanan Çalışmaları:

1-Konuşan Kur'an; İmam Ali'nin Kitapları (Ümit Atlı ile birlikte) / 4. Basım: Mayıs 2013.

2- Konuşan Kur'an 2; Toprağın Babası (Zeynel Demir ile birlikte) / 2. Basım: Mayıs 2013

3- Konuşan Kur'an 3; İlya / 1. Basım: Mayıs 2013

4- Alevi Devletleri / 2. Basım: Mayıs 2012

5- İmam Cafer Sadık Üniversitesi (Ümit Atlı ile birlikte) / 1. Basım: Kasım 2010

6- Kaybedilmiş Hazineler; Ehli Beyt'ten Şiirler (Ümit Atlı ile birlikte) / 1. Basım: Ocak 2011

7- Kadınlar Şahı Hz Fatıma (Aysel Uçan ve Ümit Atlı ile birlikte) / 2. Basım: Şubat 2014

8- Aşk Meydanı; Tarihsel ve Sosyal Açıdan Hünkâr Hacı Bektaş Veli / 1. Basım: Ekim 2011

9- Kızılbaş Ordusu / 1. Basım: Haziran 2013

10- Melekten Ordular; İmam Ali Naki'nin Hayat Hikâyesi / 2. Basım: Nisan 2014

11- Cennet Gençlerinin Efendisi İmam Hasan / 1. Basım: Ekim 2013

12- Özgürlerin Şahı İmam Hüseyin (Ümit Atlı ile birlikte) / 1. Basım: Kasım 2013

13- Kimyanın Efendisi / 1. Basım: Şubat 2014

14- İmam Muhammed Taki (Ümit Atlı ile birlikte) / 1. Basım: Nisan 2014

15- Kerbela Kadınları (Aysel Uçan'la Birlikte) / 1. Basım: Nisan 2014

16- Ehl-i Beyt Bayramı Gadir Hum (Kemal Küntaş ile birlikte) / 1. Basım: Ekim 2014

17- Ceylanların Sığınağı (İmam Rıza'nın Hayat Hikâyesi) / 1. Basım: Ekim 2014

18- Ehl-i Beyt'in Bilgini İmam Rıza / 1. Basım: Ekim 2014

Bu kitap kardeşim Ümit Atlı'ya İthaf Edilmiştir...

İÇİNDEKİLER

Önsöz 17
3. Baskı için Önsöz 25
1.Bölüm: İmam Ali ve İmam Hasan'ın Devleti 27
Kerbela'nın İntikamı; Emir Muhtar Devleti 37
2. Bölüm: İmam Hasan'ın Soyundan Gelenlerin Kurduğu Devletler 43
İdrisîler 45
Fahh Çarpışması 47
İmam Musa Kazım ve Fahh Şehidi Hüseyin 48
İdris-i Ekber 49
II. İdris 53
II. Ali 58
IV. Yahya 60
II. İdris Oğlu Kasım Oğlu Muhammed Oğlu Hasan Dönemi ve Devletin Yıkılışı 61
Fas Şehri 65
Alevîler & Deylem Alevi Devleti 67
Ressîler 70
Hammudoğulları Devleti 71
Alevi Hammudoğulları Devleti 72
3. Bölüm: İmam Hüseyin'in Soyundan Gelenlerin Kurduğu Devletler 75
Kıvamîler (Seyyidler) 77
4. Bölüm: 12 İmamcı Devletler 79
Dülefîler 81
Karahanlılar'da Alevilik Etkisi 81
Hamdanîler 86
Hamdanîler ve Arap Aleviliği 88
Büveyhîler (Bir Alevi Zaza Devleti) 90
Devletin Kuruluşu 93
Bağdat Alınıyor 94

Büyüme 94
Çöküş 94
Büveyhîlerin Siyaseti 95
Büveyhîlerin Mirası 96
Ruknüddevle 97
Fena Hüsrev 97
Büveyhoğullarının Diğer Devletlerle İlişkisi 98
Sultan Mahmut (Gazneli) ve Büveyhî İlişki leri 99
Alevi Zaza Büveyhîler ve Sünni Zaza Samanîler;
Kirman Savaşları 100
Selçukluların Kirman'ı İşgali 103
İbn Miskeveyh 106
Abbad Oğlu Sahib İsmail 110
Büveyhîlere Bağlı Devletler 111
Kürdî Annazoğulları 111
Kakaveyhoğulları 111
Aridoğulları Devleti 112
Gassanlı Alevi Aridoğulları Devleti 114
Sicilya Emirliği/Sicilya'da Hüseynîler 115
Mezyedoğulları/Mezyedîler 116
Mansur Oğlu Sadaka Oğlu Dübeys Oğlu Mansur 116
Mezyediler'e Dair Ayrıntılar 118
Sanaed-devle Mezyed Oğlu I. Ali Esedî 118
Nureddevle, Ali Oğlu I. Dubeys 118
Sultan Muhammed Tapar ve Seyfüddevle
Sadaka Arasındaki Mücadele 119
Sadaka'nın Tikrit'i Ele Geçirmesi 120
Sultan Muhammed Tapar ile Sadaka
Arasındaki Savaş 121
II. Dubeys 127
II. Sadaka 128
Lazkiye Tenuhiler Devleti 129

Ukayloğulları 130
Sarı Saltuk 136
Sarı Saltık'ın Kimliği ve Tarihsel Rolü 139
Mengüçlü-Mengücek Beyliği 145
Artuklular Döneminde Aleviler 147
Dede Garkın ve Artuklu Hükümdarı
Nizam el Din İbrahim 147
Dede Garkın İle Sultanın Görüşmesi 147
Baba İlyas ile Sultan Alâeddin Keykubad 149
Hurşidîler 151
Ahmeroğulları Devleti (Gırnata Emirliği) 151
Gırnata'da Nasrîler 152
Alevi Ahmeroğulları Devleti 156
Alevi Muhrizoğulları Devleti 158
Karamanlılar 159
İlhanlılar ve Aleviler 167
Barak Baba 169
Osmanlı ve Aleviler 170
Fetret Devri Hakkında 173
Şeyh Bedreddin Olayı 177
Şeyh Bedreddin Kimdir? 179
Şeyh Bedreddin'in Eserleri ve Düşünceleri 182
Dede Sultan-Börklüce Mustafa 187
Şeyh Bedreddin Destanı 188
Şeyh Bedreddin ve Müritlerinin Amacı Neydi? 190
Yeniçeriliğin Bektaşilikle İlgisi 192
Yeniçerilerin Yozlaştırılması ve Alevi Bektaşi
Katliamının Mahiyeti 193
II. Mahmud'un Alevi Bektaşi Katliam Fermanı 196
Gilgit Hanlığı 202
Aydınoğulları Beyliği 203
Kuruluş ve Çöküş 203

Aydın Oğlu Gazi Umur Bey 204
Abdal Musa ve Aydın Oğlu Gazi Umur 205
Dulkadiroğulları 207
Turnadağ Savaşı 209
Zeyneddin Karaca Bey 212
Halil Bey 213
Sevli Bey 214
Sadaka Bey 216
Ordu 216
Yasa 217
Serbedariler Devleti 218
Serbedarlar Hakkında 220
Ramazanoğulları Döneminde Aleviler;
Alevilerin Kilikya'yı Ele Geçirmeleri 220
Timur Tarihi 223
Timur'la Bayezid'in Mektuplaşması 225
Ankara Savaşı 226
Timurlenk 228
Timur'un Anadolu Beylikleriyle İlişkisi 232
Tüzükât-ı Timur'dan Örnekler 233
Timur Halep'te 240
Timur, Yezid'in Mezarını Pislikle Doldurdu 241
Barak Baba ve Timur 242
Akkoyunlular 242
Devlet Yönetimi 244
Karakoyunlu Devleti 245
Bayram Hoca 247
Cihan Şah 248
Kara Mehmed 250
Kara Yusuf 250
Kara İskender 251
Karakoyunlu ve Akkoyunlularda Devlet Teşkilatı 252

Hükümdar ve Ailesi 252
Saray 253
Divan 253
Vilayetlerin ve Arazinin İdaresi 254
Adalet 255
Askerî Teşkilat 256
Behmenîler 258
Adilşahlar 259
Nizamşahîler 264
Safevî Devleti 265
Akkoyunlu Sarayında 267
Silah Ustası Şeyh Haydar 268
Şah Ismail Hataî 269
Dulkadir Seferi 271
Şah İsmail'in Şirvan'ı Fethi 273
Beng ü Bâde 275
Kızılbaş Askeri 276
Dehnâme (On Mektup) 278
Şah İsmail Hataî'den Rubailer 280
Hayderîyem 281
Kıblegâhımdır Muhammed Secdegâhımdır Ali 282
Muhammed Ali'yi Candan Sevenler 283
Şah İsmail'e Her Devirde Atılan
İftiralara Cevaplar 284
Safevî Dönemi Tıbbı 285
Şah İsmail ve Özbekler 286
Şah İsmail'in Osmanlılarla İlk Teması 287
Şah Ismail Katilleri Cezalandırıyor 288
Şah Kulu Baba 289
Yavuz Sultan Selim 291
Yavuz Sultan Selim'in Öğretmeni 291
Yavuz'un Kendi Ailesi ile Savaşı 295

Yavuz Sultan Selim'in Kızılbaş Katliamı 295
Çaldıran Savaşı 297
Sonuç 302
Çağları Aşan Ozan Şah İsmail Hataî 302
Şah İsmail'in Dilinden Çaldıran 303
Tebriz'den Sonra 307
Şah İsmail ve Babür Şah 308
Şah İsmail'in Osmanlıyla Diyarbakır Savaşları 310
Şah Tahmasb Dindar ve Adil 312
Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb 313
Kanuni Sultan Süleyman'ın İran Seferi 314
Kanuni Sultan Süleyman'ın Alevi Düşmanlığı 316
Şah Tahmasb'dan Sonrası 316
Hürr'ün Makamı 317
Şah Muhammed Hüdabende 318
Şah Abbas 319
Şah İsmail Hataî Okulu 322
Kutbşahîler 323
İshakîler 327
Çekkîler 328
Kuba Hanlığı 328
Bengal Nevvablığı 329
Ûd-Nevvab Vezirleri 329
Afşar Hanedanı 330
Safevîler Döneminde Afşarlar 331
Nadir Şah 336
Şeki Hanlığı 338
Karabağ Hanlığı 339
Penah Ali Han Dönemi 341
İbrahim Halil Han Dönemi 342
Hanlığın Yıkılışı 344
Hanlığın Nüfusu 345

İdarî Yönetim 345
Ekonomi 346
Kültür 347
Bakü Hanlığı 348
Gence Hanlığı 349
Zend Hanedanı 350
Maysûr Devleti 353
Kaçar Devleti 354
Safevîler Döneminde Kaçarlar 356
Kaçar Hanedanı 359
Kaçar Konfedarasyonu 361
Kuruluş Dönemi 361
Rusya ile Mücadele 362
Britanya'nın Yarı Sömürgesi 363
Kaçar Hanedanının Şahlar 364
Aka Muhammed Han 364
Feth'ali Şah Kaçar 366
Muhammed Şah Kaçar 368
Nasır El-Din Şah 370
Muzaffer El-Din Şah 373
Muhammed Ali Şah 373
Ahmet Şah Kaçar 374
Kaçar Padişahlarının Şairlik Yönü 375
Banganapelle Nevvablığı 375
Nagar Hanedanı 376
Kambey Nevvablığı 376
Alevi Devleti 377
Alevi Devleti ile Ilgili Bilgiler 377
Fransız Yönetimi 378
Suriye 379
Hafız Esad Yönetimi 380
Beşşar Esad Yönetimi 382

Suudi Arabistan-Suriye Çatışması;
Selefî Harekete Giden Yol 383
Olayların Başlangıcı 385
Özgür Suriye Ordusu Örgütü 386
Yezid bin Muaviye Tugayı; İsyancıların Kimliği 387
İran İslâm Cumhuriyeti 391
5. Bölüm: İsmaîli Devletler 395
Fatımîler 397
Ordu 398
Gerileme Devri ve Yıkılış 401
Fatımîler ve Tıp 406
Nasir Hüsrev 407
Sefernâme'de Mısır ve Kahire 408
Karmatîlerle Mücadele 410
Karmatîlerle Savaş 413
Fatımî Devletinde Türkler 413
Aslan Besasirî'nin Bağdat'ı Fethi 415
Türklerle Zencilerin Mücadelesi ve
Mısır'ın Harap Olması 456
Alparslan Döneminde Selçuklu-Fatımî İlişkileri 459
Atsız ve Fatımîler Karşı Karşıya 461
Karmatîler 467
İhvanu's-Safa Risaleleri 481
Mirdasoğulları-Mirdasîler 484
Sûmre Hanedanı 486
Suleyhîler 486
Züreyîler 487
Dilmaçoğulları 488
Alamut Devleti 490
Hedef Devlet Adamları 493
Melikşah'tan Hasan Sabbah'a Tehdit 493
Abbasî Halifeleri Müslüman Değillerdir 494

Kirman Selçukluları 494
Gird-Kuh Kalesi 495
Hasan Sabbah'ın Kişiliği 495
Muhammed Tapar ve Fedaî Savaşları 497
Sultan Sencer 498
Abbasî Sultanından Sencer'e 498
Hasan Sabbah'ın Ölümü ve Selahaddin Eyyubî 499
Selahhaddin Fedailerin Tecrübelerinden Yararlanıyor 499
Celaleddin Hasan III 500
Moğollar ve Fedaîler 503
Nasiruddin Tusi 508
Hemdanîler 508
12. Yüzyılda İsmaîliler 508
Hunza Hanedanı 510
Alevi Devletleri Kronolojisi 511
Kaynakça 549
Belgeler 563
Paralar 564
Bayraklar ve Haritalar 567
Askerler 571
Resimler 579

"Al-i İsmail'em geldim âlemi seyran eylerem
Zülfikar durmaz kınında günde yüzbin kan eylerem."

Şah İsm_il Hataî

ÖNSÖZ

Birinci basımı Ekim 2010'da yayınlanan Alevi Devletleri kitabı birçok kesim tarafından beğenildi. Haklı eleştirilerde geldi tabii. Araştırılan konunun detaylı olmaması, sayfa sayısının az olması ve benzeri eleştiriler. Fakat buna rağmen araştırmanın Türkiye'de bir ilk olması dikkat çekiciydi. Beğenilmesi bizim açımızdan hiç de şaşırtıcı değildi tabii ki. Kitabımız da Tarih'te ilk defa Alevi ismini seyyid (İmam Ali soyundan olanlar) olmayanları Alevi diye nitele-yenlerin kurduğu Hamdaniler Devleti başta olmak üzere Ehl-i Beyt inancı taşıyan devletler ele alınmıştı. Kitabın bu yeni baskısında, ilk baskıda 868 yılından başlattığımız bu çalışmayı geliştirerek birçok yeni devlet eklenmiş ve ilk baskıda adı geçen devletler hakkında detaylı bilgilere inerek çalışmayı tamamlamaya çalıştık.

Daha önce kimsenin pek de dikkatini çekmeyen İmam Ha-san'ın torunu İdris'in (İmam Hasan'ın oğlu Hasan-ı Müsenna'nın oğlu İdris) kurduğu İdrisîler devleti ve İran'da 864 yılında yine İmam Hasan soyundan gelenlerin kurduğu Alavîler Devleti de araştırmaya dâhil edilmiş ve tarihte göz ardı edilen bir konu gün ışığına çıkartılmıştır.

Bunların yanında ilk baskıda bulunmayan birçok konuda kita-ba eklenmiş ve biraz daha devletlerle ilgili ayrıntılı konulara inil-miştir.

Devletlerin ve hükümdarlarının tam olarak Anadolu Aleviliği ya da Arap Aleviliği özelliği göstermediği söylenebilir. Bu konuda haklı bir eleştiri getirilebilir. Evet! Hepsine yüzde yüz Alevi Devlet-

İleri denemez fakat şu da göz önünde bulundurulmalı ki Aleviliğin doğuşuna, ortaya çıkışına dair ilk defa gerçekçi ve somut araştırmalardan birisi bu kitapla ortaya atılmıştır. Özellikle Hamdanîler ve Anadolu da kurulan devletler konusu ilgi çekici olabilir.

Bazı devletler kuruluşlarında Ehl-i Beyt taraftarı özellikler göstermesine rağmen bir süre sonra Ehl-i Beyt taraftarlığından uzak hükümdarlara sahip olmalarından dolayı Alevi tanımının içinden çıkabilmektedir. Bazı devletler ise tamamiyle Sünni tanımına sahip bir devlet kuruluşuna sahipken Ehl-i Beyt'e şiddetli bir sevgi besleyen hükümdarlar sayesinde Alevi özelliği kazanmaktadır.

Alevi Devletleri ismini kitaba verirken bazı şeyleri göz ardı edemezdim. Sadece Anadolu'da yaşayan Ehl-i Beyt taraftarlarını Alevi diye adlandırmak yanlış olacaktı. Bu yüzden başlangıç olarak açıkça kendilerine Alevi diyen Arap Alevilerini araştırdım. Bu konudan sonra Ümit'le beraber özelde 12 İmam'a inanan ve genelde Ehl-i Beyt taraftarı olan bütün devletleri çalışmaya dâhil ettim.

Sadece 12 İmam'cıları Alevi diye nitelemek istemedim. Çünkü 12 İmam'cı olmayan fakat Ehl-i Beyt taraftarlığı yapan başka devletlerde mevcuttu. Özellikle Fatımîler çok büyük ve kuvvetli bir devlet kurmuşlardı. Hataları ve doğrularıyla açıkça Ehl-i Beyt'i savunuyorlar ve isimlerini Hz. Fatıma'dan alıyorlardı. Fakat İmam Cafer Sadık'tan sonra İmam Musa Kazım'a değil İmam Cafer Sadık'ın en büyük oğlu İsmail'in ve evlatlarının İmametine inanıyorlardı. Çalışmamızda Alevi nitelemesi özelde 12 İmam'cı devletler hakkında genel de ise Ehl-i Beyt'e inanan devletler hakkındadır. Zeydîler (İmam Ali Zeynelabidin'in oğlu Zeyd'in imamlığına inananlar) tarafından kurulan devletler araştırılmadı. İki nedenden dolayı birincisi Ehl-i Beyt taraftarı olduğunu söyleyen bu topluluk 4 halife'ye inanmakta ve Sünni Hanefî fıkıhına (Din hukuku) göre hareket etmekteydi. Yani açıkça asimile olmuşlardı. İkincisi de Zeyd Emevîler aleyhine savaş açmıştı fakat Zeyd, kendisini İmam ilan etmedi. Onun dediği şey; "Bizim haram ve helal de İmamımız

kardeşimin oğlu Cafer'dir." Yani İmam Cafer Sadık adına hareket ediyordu. Onun taraftarları ihanet ederek Zeyd'in İmam olduğunu iddia ettiğini ileri sürdüler. Böyle bir inancı Alevi kabul etmek 12 İmam ve Ehl-i Beyt düşüncesiyle çelişecekti. Onlar konusunda araştırma yapmayı gerekli görmedik.

Birçok araştırmacı Tarihte yazılanın aksine Timur'un Alevi niteliğine sahip bir İmparator olduğunu ileri sürmekteydi. Kitabımızın başında Haydar Kaya'nın Alevi-Bektaşî (Erkânı, Evradı ve Edebiyatı) adlı yazıdan naklettiğimiz eserinde de açıkça bu yazmaktaydı. Biraz araştırdıktan sonra bayağı bir Alevi araştırmacının gerçekten bunu savunduğunu ve Timur'un Alevi olduğuna inandığını fark ettim. Bilimsel ve tarihsel araştırma yapan bazı araştırmacılar da Timur'u Sünni olarak nitelemenin yanlış olacağı kanısındaydı. Bunu araştırmaya değer görüp işe başladım ve Timur'un günlüğünde ve Alevilere ait bazı eserlerde Timur'un Ehl-i Beyt sevgisi ve Ehl-i Beyt taraftarlarına olan muhabbetiyle ilgili bayağı şey buldum. Timur gerçekten başlangıçta Sünni özelliğine sahip bir İmaparator'du. Fakat Şeyh Bedreddin Timur'un yanında Sünni mollaların hepsini yenilgiye uğratınca Timur'un tarihi yeniden yazılmayı hak edecek bir değişime uğramıştı. Seyyid olduğunu ve Ehl-i Beyt taraftarı olduğunu söyleyenlere kesin surette dokunmuyordu. Halbuki çoğu bölgeleri yakarak yıkarak yok edebilecek kuvvete sahipti. Muaviye ve Yezid'e ait eserleri yok etti. Emeviyye camii'nin kubbesini yıktırdı. Muaviye ve Yezid taraftarı olan birçok insanı yok etti bunlar Timur'un bazı icraatları fakat açıkça Timur'u Alevi diye nitelemedim. Onun yaptıklarını kendi söylediklerini ve düşüncelerini kısa bir tarihi analizle sundum. Timur hakkında yargıyı; Alevi olup olmadığı yargısını okuyucuların kendisi versin demek istedim. Bir anekdot olarak şunu belirtmem de yarar var: Timur, Yıldırım Bayezid'i dağıtıp Osmanlıyı perişan ettikten sonra İzmir'i Alevi Aydınoğulları Beyliğine verip yeniden toparlanmalarını sağladı. Bayezid'in yerine de Aleviliğe ve Alevilere yakın

Bayezid'in oğullarından Musa Çelebi'nin geçmesine izin verdi. Musa Çelebi ise ilk işlerinden biri olarak Şeyh Bedreddin Simavi'yi Kazasker (Başkomutan) ilan etti. Hukuk işlerine de Şeyh Bedreddin bakıyordu. Yani Osmanlı Alevi yapıyı kazanmak üzereydi. Konumuz Osmanlı olmadığı için bu konuyu burada; Önsöz'de dile getirmek istedim. Açıkça söylemek gerekirse Yavuz'un Şah İsmail'in devletinden korkup hemen saldırması ve Şah İsmail'e Anadolu ve çeşitli bölgelerden yardım edebilecek güçlerin hemen hemen hepsini yok etmesinin asıl nedeni acaba şu soru muydu; "Ya Timur gibi olan bu adam, Timur'un yapamadığını yapıp devletimizi yıkarsa?"

Saltanatının yıkılacağını düşünmüştü Yavuz belki de ne denirse densin Timur'un ve Şah İsmail'in bıraktıkları iz daima sürecektir. Bu izin yok olma ihtimali yoktur sanırım.

Son dönemlerde Alevilerin Pirlerinden olan Safevî hükümdarı Şah İsmail Hataî hakkında bazı yazarlar tarafından adeta iftira niteliğinde yazılar ve kitaplar yayınlanmıştır. Bunu da düşünerek Şah İsmail ve Safevî Devleti konusu detaylıca araştırılıp Şah İsmail'e dil uzatan yazarların tarihi değil de sadece kendi mezhep-meşrep-düşüncelerine göre yazdıkları ortaya çıkarılmak istenmiştir.

Bazı hükümdarların Şairlik yönleri ortaya çıkarılmak istenmiştir. Özellikle Hataî mahlasıyla şiirler yazan Şah İsmail'in şairlik yönü ve çağının en büyük şairlerinden olduğu birkaç yazıyla ortaya konulmuştur. Şah Hataî'ye iftira niteliği taşıyan kitaplara ve kitapların yazarlarına adeta cevap niteliği taşıyan ve Onların açıkça Hataî'ye iftira atmak için nasıl edebiyatı ve Tarih'i kurban ettiklerini ortaya koyan birkaç kısa yazı yazılmıştır. Bu yazılara dikkat edenler o yazarların neden Şah İsmail Hataî'ye saldırdığını anlayacaklardır. Zamanının bu en büyük şairlerinden olan kişiye saldırılar şaşırtıcı değildir aslında; çünkü Osmanlı taraftarı bazı yazarlar (kısaca Saray Tarihçileri) elbette ki kan dökücü ve zalimliğiyle meşhur Yavuz Sultan Selim'i kurtarmanın tek yolu olarak Şah İs-

mail'e iftira etmeyi düşüneceklerdir. Başka türlü Yavuz'u kurtarmak imkânsızdır. Gerçi tarafsız tarih Onu yaptığı zulümlerden ve katliamlardan dolayı yargılayacaktır ve suçlu olduğu göz önüne gelecektir. Bu çalışmada kısaca değindiğimiz bu konuyu ayrı bir kitap halinde hem edebiyat yönünü hem de tarihsel yönünü ele alan bir eserle daha detaylı bir şekilde inceleyeceğiz ve tarih severlerin gerçeği tarihsel yönüyle gerçekler ışığında anlamasını sağlayacağız. Gerçi Osmanlı sevgisiyle yaşayanlar beni yalanlayacaktır ama gerçek ortaya çıktığı zaman kimsenin itirazı ve yalanlaması geçerli olmayacaktır kuşkusuz. Tarih yazanların Tarihi ortaya koyanlara saygı duyup gerçeği ortaya çıkarması bir sorumluluktur hem okuyan okuyucuya, hem araştırmacıya hem de gerçeklerin peşinde koşanlara ve tarihi gerçekleştirenlere. Bazı Saray ve Padişah adamları parayla kalemlerini satmışlar ve sadece hükümdarın benimsediği düşünceleri para karşılığı yazmışlardır. Bunların bir listesini tutmaya kalksak her halde kimsenin ömrü yetmeyecektir. Fakat bu Saray adamlarının bile eserlerindeki çelişkiler ortaya koymaktadır ki istemeden de olsa bazen birkaç kelime de olsa gerçeği yazmışlardır. Ya yazdıklarının ne anlama geldiğini bilmiyorlardı ya da fark etmeden dikkatsizce yazmışlardır. Osmanlı tarih yazıcıları bunların dışında değildir. Çünkü sırf Hacı Bektaşla ilgili Osmanlı tarih yazıcılarının kitaplarına bakanlar göreceklerdir ki bir kitapta aşağılanan Hacı Bektaş başka bir kitapta yüceltilmekte. Şeyh Bedreddin Simavî hakkında da araştırmalarımızda rastladık ki Osmanlı Şeyhülislamlarından birisi Şeyh Bedreddin'in Varidat'ını kutsal bir kitap olarak görürken Oğlu ya da torunu olan ve yine Şeyhülislam olan kişi 50 seneden fazla bir zaman sonra Şeyh Bedreddin'i Kâfir ve Varidat'ın yok edilmesi gereken bir kitap olduğunu dile getiren fetva verebilmiştir. Buna benzer gerçeği ve tarihi saptıran birçok yazar ve parayla çalışan yazarlara sahip Osmanlı kendisine hayran, rakibi olarak gördüklerine ise direkt olarak düşman bir nesil yetiştirdi. Tabii bu hata yapmaya ve bağnazlık

değerlerine sahip insanlar için zor kabullenecek bir şey değildi. Konumuz sadece Osmanlı olmadığı için bu konuyu fazla uzatmak istemiyorum Alevilik tarihiyle ilgili az bilinen ve bilinmeyen kitaplar yazmaya devam edeceğiz. Okurlardan istediğimiz sadece belgelere ve gerçeklere değer vermeleri akla yatkın olmayan her yorum geçersiz kalacaktır kanıtlanana kadar. Eleştirmek amaçlı okuyan her insan illa ki bir hata bulacaktır. Harf hataları bile göz ardı edilmeyecektir Onun için. Direkt olarak eleştiri amacıyla değil öğrenmek ve bilgi almak için sakince okunduktan sonra akla yatkın her eleştiri tarafımızca değerlendirilecektir. Kitabın yazarları değil kitabı okuyan ve akla yatkın mantıklı eleştirenlerde eseri mükemmelleştirmek için gereklidir.

İlk baskıda 868 yılından başlatılan kitabımız bu yeni baskısında yeni araştırmalar ışığında genişletilmiş birçok yazı ve belgelerle birlikte 789 tarihine kadar inmiştir. Yani Hamdanilerden 79 yıl önce İmam Hasan'ın torunu İdris bir devlet kurmuş ve şimdiki Fas'ta o dönemde Abbasilere rakip ikinci Müslüman devlet konumuna getirmiştir.

İdris Fas'ta devlet kurduğunda 12 İmam'ın yedincisi İmam Musa Kazım hayattaydı. İdrisîler devletinde hükümdara bu yüzden Halife ünvanı verilmemiş, sadece Emir olarak tanınmıştır.

Birçok Sünni devletin kuruluşunda da büyük rol oynayan Alevilerdir. Bunu inkâr etmek olası değildir. Çünkü Ramazanoğulları Devletinin kuruluşunda Alevilerin oynadığı rol kitapta mevcuttur. Osmanlı Devletinin kuruluşunda ve Selçuklu Devletinin yükselişinde en büyük dayanak olan Ahilerin çok büyük çoğunluğu Alevilerdi. Hâlâ bazı Ahi töreleri Aleviler arasında yaşatılmaktadır. Zaten Alevi kaynaklarında Ahiliğin kurucusu Ahi Evran'la Hacı Bektaş'ın dostluğu anlatılmaktadır. Bazı kaynaklarda belirtildiği gibi Ahi Evran Nasreddin Hoca'nın (Hace Nasireddin Hoî) ta kendisidir. Bununla birlikte Ahilikteki bazı uygulamaların Bektaşiliği etkilediği söylenilmektedir. Hünkâr Hacı Bektaş Veli Vilayetnâmesine bakan-

lar bizi daha iyi anlayacaklardır. Etkileyici bir bilgi olarak Bektaşi fıkraları ile Nasreddin Hoca (Ahi Evran-ı Veli: Hace Nasıreddin Hoi) fıkraları arasındaki yadsınamaz yakınlık söz konusudur. Bu şu düşünceyi ortaya koyabilir. Aslında Bektaşilerin espri de başlangıç noktaları ve örnek aldıkları kişi acaba Nasreddin Hoca mıydı? Büyük bir ihtimalle bu sorunun cevabı Evet olacaktır.

Hacı Bektaş ve öğrencileri (Halifeleri) olan kişilerin Sünni olan ya da Aleviliğe yakın olan devletlerle ilişkileri de dolaylı olarak anlatılmaya çalışılmıştır. Dikkat edilmesi gereken bir konu olarak Abdal Musa ve Aydın oğlu Gazi Umur Bey konusu ilgi çekicidir. Dikkat edilecek olursa Hacı Bektaş ardılları Sünni kökenli ya da Alevi olan devletleri çok fazla etkilemiştir. Bu Hacı Bektaş Velinin sevgi öğretisinden ve yetiştirdiği Halifelerinin cesaret-savaşçılık özelliği ve zekâsıyla ortaya çıkan gerçektir. En son kurulan Alevi Devletinin adının Alevi olmasına dikkat etmenizi tavsiye ederek kitabın bu ikinci baskısında aslında kitabın baştan yeniden yazıldığını eksiklerin düzeltilmeye çalışıldığını ve yeni devletler, bilgi ve belgelerin eklendiğini dile getirmek istiyorum. Gerçekten de kitap adeta yeniden baştan yazılmış gibidir. Tarih konusunda diğer araştırmalarım sürmektir. Eğer imkân bulabilirsem bundan sonra Hem Şah İsmail ve Devleti hakkında hem de Hacı Bektaş hakkında tarihsel ve edebiyat yönü olan eserler hazırlamaktayım; bunları yayınlamak istiyorum. Alevilik ve Abbasiler hakkında da bir kitap yazmaktayım kısa süre içinde bitirebileceğimi tahmin ediyorum. Alevi tarihiyle ilgili bilinmeyenleri veya az bilinenleri ortaya çıkarmaya kendim başta olmak üzere Alevi kardeşlerimin de istekli olacağını tahmin ediyorum. Kitabı beğenmeniz dileğiyle... Ya Ali

Muharrem Uçan [Ali Ekber]
15 Mart 2011/Salı
Avcılar/İstanbul

3. BASKI İÇİN ÖNSÖZ

Alevi Devletleri kitabının 1. Baskısı Ekim 2010'da 2. Baskısı genişletilmiş olarak Mayıs 2012'de yayınlanmıştı. İlk baskısından bu yana aradan 4 yıl geçti. Bu 4 yıllık süre içinde kitaba gelen olumlu ve yapıcı eleştirilere cevap olarak 2. Baskısında kitap genişletilmişti. Elinizde tuttuğunuz haliyle kitap benzeri olmayan bir yapıya sahiptir. Kitabın birinci ve ikinci baskıdaki düzen ve yapısı değiştirilmiş ve kitap baştan itibaren yeniden düzenlenmiştir. Kitabın ilk iki baskısında devletlerin sırası sadece tarihe göre belirlenmişti. Bu baskıda devletler bazı özel durumları ve inançlara göre bölümlere ayrılmıştır. Buna göre bölümler şöyle oluşmuştur:

1.Bölüm: İmam Ali ve İmam Hasan'ın Devleti

2. Bölüm: İmam Hasan'ın Soyundan Gelenlerin Kurduğu Devletler

3. Bölüm: İmam Hüseyin'in Soyundan Gelenlerin Kurduğu Devletler

4. Bölüm: 12 İmamcı Devletler

5. Bölüm: İsmaili Devletler

Kitapta ayrıntılı bir kronoloji sunulmuştur. Bunların yanında çeşitli tarihi belgelerle birlikte kitabın sonunda Alevi Devletleriyle ilgili renkli resimler yer almaktadır.

Kitapta 60 tane devlet yer almaktadır. Bu devletleri bu kitaba eklerken ölçümüz Ehl-i Beyt sevgisiyle kurulup kurulmadıklarıdır. Bazı devletlere eleştiri gelebilir fakat yeterince delil sunduğumuz kanısındayım. Alevi Devletleri ismini kitaba vermemizin birkaç nedeni vardır. Bunlar; her şeyden önce tarihte Seyyidlerin kurduğu devletlerdir. Çünkü bütün çevreler İmam Hasan ve İmam Hüseyin'in evlatlarını Alevi diye nitelemiştir. Bunun dışında şunlar da nedenler arasında sayılmıştır; Anadolu Aleviliğinin kökeninde yer alan tarihsel veriler ortaya çıkarılarak, Anadolu Alevilerinin devlet kurduklarının ve kurulmuş devletleri etkilediklerinin ortaya çıkması. Bazı devletleri Anadolu Alevilerinin ataları kurmuştur. Anadolu

Alevilerinin dışında kendilerini Alevi olarak tanımlayan Arap Alevilerinin kurdukları devletlerin ortaya konulmasından dolayı bu kitaba Alevi Devletleri denmiştir. Bunun dışında 12 İmamı veya İsmaililiği benimsemiş Ehl-i Beyt sevgisi üzerine kurulan devletler bu kitapta bir araya getirildiği için bu kitaba Alevi Devletleri ismini verdik. Bunların dışında birçok neden sayılabilir. Fakat bu kadarı şimdilik eleştirilere cevap niteliği taşıyacaktır.

Kitaptaki devletlerin bu kitaba eklenmesinin en önemli nedeni Ehl-i Beyt sevgisine sahip olarak kendilerini tanıtmaları ve tarihçilerinde onları Ehl-i beyt taraftarı olarak tanıtmasıdır.

Kitap özelde ise Seyyidlerin devletleri ile 12 İmamcı devletleri ele almaktadır.

Bir daha Kerbela benzeri bir olay yaşanmaması için münafıkların bütün çabalarına rağmen Ehl-i Beyt taraftarlarının birleşmesini istiyoruz. İnşallah bu kitap bu isteğin gerçekleşmesi için vesile olur. Alevi, Bektaşi, Caferî, vb. isimlerle ayrışmak yerine Ehl-i Beyt sevgisinde bir olmaktan yanayız. Hacı Bektaş Veli'nin söylediği düşünülen o sözdeki gibi: "Bir olalım, iri olalım, diri olalım...."

Bu eser adını aldığı o eşsiz kahramana....

Sahib-i Zülfikar, Şah-ı Merdan, Arılar Emiri, Müminlerin Emiri İmam Ali Murteza'nın yüce dergâhına sunulmuştur. O kabul ettikten sonra başka bir övgüye ihtiyaç yoktur.... Ya Ali....

Muharrem Uçan

21.10.2014

Avcılar/İstanbul.

1.BÖLÜM

İMAM ALİ VE İMAM HASAN'IN DEVLETİ

Halife Osman halk tarafından öldürüldükten sonra halk yığınlar halinde İmam Ali'ye biat etti. Öyle bir kalabalık halinde İmam Ali'ye biat edildi ki İmam Ali'nin deyişiyle; "Halk sırtlanlar gibi üzerime üşüştü. Adeta Hasan ve Hüseyin ayaklar altında kalıp ezilecekti. Elbisemin iki tarafı yırtıldı ve koyun sürüsü gibi etrafımı sardılar. Beni öldüreceklerini ya da birbirlerini öldüreceklerini sandım" Halkın İmam Ali'ye olan rağbetini ve önceki halifelerin yaptıklarından halkın ne kadar bunaldığını, bir kurtarıcı aradıklarını gösteren iyi bir örnektir bu sözler.

İmam Ali'den Basra ve Kufe valiliği isteyen Talha ve Zübeyir, İmam Ali'den istediklerini alamayacaklarını görünce İmam Ali'ye başından beri düşman olan Ebubekir kızı Ayşe ile birleşerek Basra'yı karargâh yaparak İmam Ali'ye karşı savaş açıldı. Savaş sonucunda Talha ve Zübeyir öldürüldü. Ayşe ise İmam Ali tarafından Medine'ye gönderildi. Cemel (Deve) savaşı[1] denilen bu savaş Ayşe'nin bindiği Asker adlı devenin etrafında gerçekleştiği için bu adı almıştır. İmam Ali'nin kesin galibiyetiyle bitmiştir bu savaş.

Halife Osman'ın Şam valisi olan Muaviye, İmam Ali'ye biat etmedi. Şam halkıyla birlikte Cemel savaşından bir sene sonra İmam Ali'ye savaş açtı. Sıffin savaşı[2] denilen bu savaş iki yıla yakın sürmüş ve on binlerce insanın ölümüyle sonuçlandı. Savaşı İmam Ali kazanmışken Muaviye, Amr As'ın isteğiyle Kuran sayfalarını mızraklara taktırdı. İmam Ali ordusundan bir grup silahlarını bıraktılar ve savaşın bitirilmesini istediler. Muaviye askerleri ellerinde mızraklar ve mızrakların ucunda deriden Kuran sayfaları "Hüküm ancak Allah'ındır" ayetini okuyorlardı. İmam Ali askerlerine savaşmayı bırakmayın, mızrakların ucundaki sadece deri parçaları Konuşan Kuran benim" diyordu. Imam Ali'nin emrini dinleyerek savaşı bırakmayan Malik Eşter ve İmam Ali'yi seven bazı komutan-

---

[1] Cemel savaşı 657 yılında gerçekleşti.

[2] Sıffin savaşı 658 yılında gerçekleşti 659 yılına kadar devam etti. 1 yıldan uzun sürmüştür.

lar Muaviye'yi öldürmek üzereyken İmam Ali ordusundan isyan eden Harici denilen grup "savaşı durdurmazsanız Ali'yi öldürürüz" tehdidini duyunca İmam Ali'yi korumak için geri döndüler. Muaviye'nin isteği ve Haricilerin zorlamasıyla halifeyi belirlemek ve sorunu çözmek için iki hakem seçilmesini istediler. İmam Ali hilenin farkında olduğu için hakem isteğine karşı çıktı ama İmam'ı ve dostlarını öldürmekle tehdit etti hariciler. İmam Ali mecburen hakem isteğini kabul etti. Muaviye, Amr As'ı hakem seçti. İmam Ali ise Malik Eşter'i seçmişti. Hariciler Malik'i kabul etmediler. İmam Ali Abbas oğlu Abdullah'ı seçti, Hariciler akrabandır diye kabul etmediler. Hariciler Ebu Musa Eşari olsun dediler. İmam Ali Ebu Musa benim düşmanım dese de kimse dinlemedi. İmam Ali tek başına kalmıştı. Haricilerin isteğiyle İmam Ali adına Ebu Musa Eşari hakem oldu.

Amr As ve Ebu Musa Eşari Kur'an'a göre hüküm vermek için bir araya geldi. Amr As, Ebu Musa Eşari'yi aptal yerine koyarak hile ile kandırdı. Muaviye'yi halife ilan etti. İmam Ali bu olayı kabul etmedi. Asker toplayarak Muaviye'ye savaş açmak için hazırlandı.

İmam Ali, Muaviye'yle savaşmak için hazırlandığı sırada Hariciler olarak adlandırılan Sıffin savaşında İmam Ali'nin ordusundan ayrılan grup İmam Ali dostlarını öldürmeye başladı. İmam Ali bir yere kadar sabretse de cinayetler o kadar ciddi boyuta ulaştı ki kimse Nehrevan'dan geçemez olmuştu. Hariciler İmam Ali'yi de Muaviye'yi de kabul etmemişlerdi. Fakat ilginçtir İmam Ali ve İmam Hasan öldürüldükten sonra Muaviye'ye katıldılar. Kerbela'da Yezit'in ordu komutanlarının çoğu Haricilerden oluşmaktaydı. İmam Hüseyin'in katili olarak anılan Zülcevşen oğlu Şimr, İmam Hüseyin'in başını kesen Enes oğlu Sinan'da Harici'ydi.

İmam Ali Muaviye'yle savaşmadan önce Haricilerle savaşmak zorunda kaldı. 659 yılında[3] başlayan savaş Nehrevan adıyla bilin-

[3] Bazı tarihçiler bu savaşın 660 yılında gerçekleştiğini yazmaktadır.

mektedir. İmam Ali ordusundan 10 kişi şehit olmadı, Nehrevan ordusundan 10 kişi kurtulamadı. Kurtulanlardan üç kişi yemin ettiler. Ramazan'ın 19. Gecesi birisi İmam Ali'yi öldürecek, birisi Muaviye'yi, birisi de Amr As'ı öldürecekti. Muaviye ve Amr As kurtuldu. İmam Ali ise Abdurrahman İbn-i Mülcem'in zehirli kılıcıyla yaralandı ve Ramazan'ın 21. Gecesi şehit oldu. İmam Ali 4 yıl 3 ay hükümette kalmıştır. 9 ay da İmam Hasan'ın hükümetiyle 5 yıla tamamlanmıştır.

İmam Ali'nin ölümünden sonra halk İmam Hasan'a biat ettiler. İmam Hasan halkı Muaviye ile savaşmaya çağırdı halk ağır davranışlarla savaşa isteksiz gözüküyordu. Tam bu sırada Muaviye ordusunun saldırı hareket ettiği haberi geldi. İmam Hasan'ın ordusu karmaşık gruplardan ve çoğunluğun çıkar amacıyla orduda olan kişilerden oluşuyordu. İmam Hasan Nuhayle denen Kufe'ye yakın bir yerde karargâh kurdu. Nuhayle'de toplanan askerlerin toplam sayısı 4 bin'di.

Bütün bu olumsuzlukların yanında İmam Hasan ve İmam Hasan'ın en sadık komutan ve askerleri sürekli suikastlara uğruyordu. Birçok sadık asker bu suikastlar sonucu şehit oldu. Bu karmaşa ortamında kalmak istemeyen kişilerde ordudan ayrılmaktaydı. Muaviye'nin para tekliflerine karşı koyamayanlarda Muaviye tarafına geçiyordu. İmam Hasan ordusunun başkomutanı Abbas'ın oğlu Ubeydullah'da evlatlarının katili olan Muaviye ordusuna katılmıştı. Ubeydullah, Muaviye'den 1 milyon gümüş para (Dirhem) almıştı.

Hatta bu arada Muaviye'nin oyununa gelen halk İmam Hasan'ın çadırını yağmalayıp İmam Hasan'ı öldürmeye çalıştılar. İmam Hasan yaralı olarak kurtuldu.

İmam Hasan ölümü göze alarak Muaviye ile savaşmak istediğini Medain karargâhında bildirince askerler biz yaşamak istiyoruz, biz yaşamak istiyoruz diye bağırmaya başladılar.

İmam Hasan, şartlı olarak mecburen Barışı kabul etti. İmam Hasan bu konuda şöyle demişti:

"... Muaviye ile barış yapmamın sebebi onunla savaşmak için yardımcım ve birliğimin kalmadığından dolayı idi. Eğer yardımcım olsaydı, işi sona erdirinceye kadar gece gündüz onunla savaşırdım. Kufeliler görünüşte dostumuz gerçekte ise düşmanlarımızla birliktedir.

İmam Hasan hilafetinin 9. Ayında mecburen Muaviyeile barış yaptı. Barış anlaşması metni şöyleydi:

1-Muaviye'nin Kuran hükümlerine uyup Peygamber'in yöntemi ile davranması şartıyla. Hasan hükümet ve yönetimi Muaviye'ye bırakıyor.

2- Muaviye'den sonra hilafet Hasan'a ait olacak eğer Ona bir şey olursa Müslümanların yönetimini, Ali oğlu Hüseyin ele alacaktır. Yine Muaviye'nin her hangi bir kimseyi yerine tayin etmeye hakkı yoktur.

3- Müminlerin Emiri Ali'ye hakaret etmek ve uygunsuz sözler söylemek ve lanet okumak önlenecek, Ali sadece hayırla anılacak.

4- Kufe bütçesinden mevcut olan beş milyon dirhem (gümüş para) Muaviye'ye teslim edilmeyecek, İmam Hasan'ın kontrolü altında kullanılacaktır.

Hak dağıtımında Haşim oğlulları, Ümmeyye oğullarından (Emevîler) önce tutulacaktır.

Darabecurd eyaletinden alınan vergiden bir milyon dirhem (gümüş para) Cemel ve Sıffin savaşında İmam Ali'nin yanında şehit olanların ailelerine dağıtılacaktır.

5- Muaviye söz vermektedir ki: Şam, Irak, Hicaz (Mekke ve Medine) ve diğer yerlerde yaşayan halkı hiçbir fark gözetmeksizin takip ettirip eziyet ettirmeyecek, geçmişlerinden vazgeçecek, onlardan hiçbirisini, geçmişte hükümeti aleyhine yaptıkları çalışmalardan dolayı gözaltına almayacak, özellikle Irak halkına eski kinlerden dolayı eziyet etmeyecek.

Ayrıca Muaviye, Müminlerin Emiri Ali'nin nereden olurlarsa olsunlar tüm taraftarlarına güven verecektir (öldürmeyecektir). Onlardan hiçbirisine eziyet etmeyecek, Ali'nin izleyicilerinin can, mal ve namusu güvende olacak, hiçbir şekilde takibe maruz kalmayacaklar, onlara en ufak bir rahatsızlık verilmeyecek, herkesin hakkı ödenecek ve Ali taraftarlarının ellerinde bulunan devlet hazinesi geri alınmayacaktır.

Yine Muaviye tarafından Ali oğlu Hasan'a kardeşi Ali oğlu Hüseyin'e ve Peygamber ailesinden hiçbir kimseye en ufak bir tehlike yöneltilmeyecek ve hiçbir yerde onların korkmasına sebep olacak bir davranışta bulunulmayacak.

Anlaşmanın sonunda, Muaviye, anlaşma içeriğine saygı gösterip harfiyen uyup uygulatacağını yemin etti. Buna Allah'ı tanık gösterdi ve Şam ileri gelenleri de şahit oldular.[4]

Tabii bilindiği üzerine Muaviye hiçbir şarta uymadığı gibi Yezit gibi birisini yerine halife ilan etti. Bu olayların sonucunda insanlar İmam Hüseyin'den yardım istediler Yezid'e karşı fakat İmam Hüseyin'e verdiği sözü tutmayan insanlar ve Yezid'in ve askerlerinin zulmü'nün açık nişanesi olarak Kerbela olayı meydana gelmiştir. İmam Hüseyin'i yardıma çağıran ve Yezit'in yaptıklarını şikâyet edenler Yezit'in ordusunda İmam Hüseyin'i öldürmek için savaştılar. İmam Hüseyin ve birisi bebek olan İmam Hüseyin'in oğlu Ali Asgar olmak üzere 72 yareni şehit edildi.

Kitabımızın asıl konusu bu olmadığı için sözü daha fazla uzatmak istemiyorum. İsteyenler konuyu daha ayrıntılı işleyen kitaplara başvurabilirler.

---

[4] Bu anlaşma metni için; 12 İmam (Orijinal Adı: Sire-i Pişvayan), Mehdi Pişvaî, s. 120-122, Alulbeyt Yayıncılık 2006 İstanbul. Sulhu'l Hasan adlı kitapta ayrıntılı bilgi bulunmaktadır, İmam Hasan'ın Barışı adıyla Türkçeye çevrildi, Yazarı Şeyh Razi Al-i Yasin.

İMAM ALİ VE İMAM HASAN'IN VALİLERİ

Mekke Valisi

Abbas oğlu Kusem 657'den itibaren

Medine Valileri

Huneyf oğlu Sehl 657-660 arasında 3 yıl

Ebu Eyyub Ensarî (Eyüp Sultan olarak bilinmektedir) 660-661 arasında 1 yıl

Mısır Valileri

Ebu Bekir oğlu Muhammed (İmam Ali'nin evlatlığı) 656

Malik Eşter 657. Malik Eşter Mısır'a giderken yolda zehirlenerek öldürüldü. 658 yılında Muaviye Amr b. As ile Mısır'ı işgal etti. Amr b. As Muaviye'nin Mısır valisi olarak 658-664 arasında 6 yıl hüküm sürdü.

Musul Valisi

Malik Eşter 656 yılı. Aynı yıl içinde şehri Muaviye komutanı Dahhak b. Kays ile ele geçirdi. Muaviye'nin Musul valisi Dahhak 656 yılı içinde.

Basra

Huneyf oğlu Osman 656; Bu yıl içinde Cemel savaşı gerçekleşti.

Abbas oğlu Abdullah; 657-661 arasında 4 yıl

Kufe

Ammar-ı Yasir 643 yılında Ömer'in valisiydi.

686 yılında Kerbela şehitlerinin intikamını alan Muhtar Sakafi Kufe'nin yöneticisi.

İmam Ali'nin yönetim merkezi olduğu için vali atanmamıştır.

Yemen Valileri

Abbas oğlu Ubeydullah 655

Abdullah b. Abbas 656-660 arası 4 yıl

Kudame oğlu Cariye 660-661; Cariye İmam Ali'nin başkomutanlarındandı.

Azerbaycan Valileri

Ubade oğlu Sa'd oğlu Kays ve Abbas oğlu Ubeydullah 660 yılı içinde ayrı dönemlerde vali olarak bulundular.[5]

Şam Valisi

İmam Ali'nin Şam valisi Huneyf oğlu Selh'ti. Fakat Muaviye'nin adamları Selh'i şehre sokmadılar. İmam Ali de Selh'i Medine valisi olarak karar kıldı.

ALEVİ DEVLETLERİ

Tarihte yeşil renkli bayrağı genellikle Aleviler taşımıştır. Abbasilerden Me'mun Abbasi döneminde İmam Rıza'ya ve taraftarlarına hoş görünmek için Abbasilerin siyah rengi bırakılmış yerine yeşil rengi getirmişti. Bundan anlaşılıyor ki tarih yeşil rengi Ehl-i Beyt taraftarlarına yorumlamıştır. Selçuklu içinde Alevi inanışlı olanlar, yeşil renkli bayrak kullanırlardı. Adeta Alevi sembolü haline gelmişti yeşil renk.

Bu konuda 1463-1464 yıllarında Aydınoğulları beyliği hakkında yazılan Düsturname-i Enveri isimli tarih kitabında ayrıntılı bilgi bulmaktayız. Bu eserde şöyle yazmaktadır:

" (Aydınoğlu) Umurbey halk arasında efsanevi bir şahsiyet olmasından doğmuştur. Bu seferde (1335 Mora (Yunanistan) seferi) zikredilen şeyler arasında en şayan-ı dikkat olan, Umur Beyin yeşil renkli bir sancak kullanmış olmasıdır. Yeşil sancağın Caferîlerin (Alevilerin) rengi olduğu malumumuzdur.

Venediklilerle Aydınoğulları arasında yapılan anlaşmayı tetkik ettiğimizde; Aydınoğullarının doğrudan doğruya Caferî (Alevi) mezhebine bağlı olduklarını görmekteyiz..."

---

[5] Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005'den yararlanarak hazırlanmıştır.

Aydınoğulları beyliğinin Alevi olduğunun diğer bir kanıtı da; Alevi olan Moğol hükümdarı Timur ile aralarındaki yakınlaşmadır.

Timurlenk 1402 yılında Yıldırım Bayezid ile yaptığı Ankara savaşından sonra Anadolu'yu baştanbaşa geçerek Ege'ye kadar gelir. İzmir'i Rodos Şövalyelerinin elinden savaşarak alır. Burasını kendisi gibi Alevi olan Aydınoğulları Beyliğine armağan eder. Beyliğin yeni baştan toparlanmasına yardımcı olur.

Anadolu Selçuklu Beylikleri içinde Alevi olan yalnız Aydınoğulları beyliği değildi. Sivas dolaylarında kurulan Mengücek oğulları, Erzurum yöresinde kurulan Saltuk oğulları, Kemah yöresinde kurulan Melikgazi oğulları, Maraş yöresinde kurulan Dulkadir oğulları beyliklerinde de Alevilik özellikleri görülmektedir.[6]

Emevilerin ve Abbasilerin Türklere karşı takındıkları tutum (Yani kendilerinden başkasını köle gibi görme) ve Ehl-i Beyt imamlarına yaptıkları zulüm (İmamları öldürme politikaları) göz önüne alınırsa Orta Asya Türklerinin (Moğol ve Türk aşiretlerinin), Maveraün-nehir ve Horasan Türklerinin büyük bir çoğunluğunun neden Aleviliği seçtiği anlaşılır.

[6] Alevi-Bektaşi (Erkânı, Evradı ve Edebiyatı), Haydar Kaya, s. 17-18

KERBELA'NIN İNTİKAMI

EMİR MUHTAR DEVLETİ

685-686 (18 ay)

Yönetim Bölgesi:
Merkez-Kufe (Irak): Ebu Ubeyde oğlu Muhtar Sakafî
Musul ve civarı: Malik Eşter'in oğlu İbrahim

Kerbela olayından önce İmam Hüseyin Kûfe'ye (Irak) elçisi ve amcası Akil'in oğlu Müslim'i göndermişti. Ebu Ubeyde oğlu Muhtar Sakafî, Müslim ile işbirliği yapıp Onu evinde sakladı. Müslim öldürülünce, Muhtar'ı Yezid'in Kufe ve Basra valisi İbn Ziyad hapse attırdı. Müslim öldürüldüğünde Muhtar zindandaydı. Muhtar zindandayken Kerbela olayı yaşandı. Kerbela Olayını öğrenen Muhtar'a İmam Ali'nin sır dostlarından Meysem-i Temmar söyle dedi: "Buradan çıkacaksın ve bizi öldürmek isteyen (İbn Ziyad) kişinin başı ayaklarının dibine serilecek." Kerbela olayından ve Meysem'in sözlerinden sonra Muhtar, 2. Halife Ömer'in oğlu Abdullah'tan (kızkardeşi Safiyye'nin kocasıydı) Yezid'e mektup yazarak zindandan çıkarılması için rica etmesini istedi. Muhtar Abdullah'ın girişimiyle zindandan kurtuldu. O zaman Zübeyr oğlu Abdullah Mekke, Medine ve Taif'te Yezid'e başkaldırmıştı. Muhtar bu haber üzerine Abdullah'la işbirliği yaptı.

684 yılında, Yezid'in ölümünden beş ay sonra Muhtar, Irak halkının Emevîlere karşı ayaklanmaya istekli ve hazır olduklarını, Zübeyr oğlu Abdullah hükümetine karşı isteksiz olduklarını görün-

ce, Abdullah b. Zübeyr'in yanından kaçarak hemen Kûfe'ye gidip çalışmalarına başladı.[7]

O günlerde Tevvabin (tövbe edenler) de Kufe'de güç toplama hazırlığı içindeydiler.[8]

O sırada Kufe valisi, Zübeyr oğlu Abdullah emri altında olan Yezid oğlu Abdullah Ensarî idi. Muhtar Kufe'ye varınca, Kufe ve Medain'e kadar uzanan bölgelerdeki Ali taraftarlarına elçilerini gönderdi. Onları, İmam Hüseyin'in intikamı için ayaklanacağına söz vererek kendisine biat etmeye çağırdı. Ayrıca onlara Muhammed Hanefiyye'nin emriyle hareket ettiğini bildirdi. Tam bu sıralarda Zübeyr oğlu Abdullah, Yezid oğlu Abdullah Ensarî'yi Kufe valiliğinden azletmiş ve yerine Muti' oğlu Abdullah Adavi'yi tayin etmişti.[9] Muhtar'a gizlice biat edenlerin sayısı 17.000 kişiyi bulmaktaydı. Muhtar'a biat edenler arasında İmam Ali'nin başkomutanı Malik Eşter Nahai'nin oğlu İbrahim de vardı. Muhtar bu kuvvetle, o sırada 20.000 kişiyi komuta etmekte olan Kufe valisi İbn Muti'ye karşı çıktı. Aralarındaki savaş günlerce sürdü. Sonunda yenileceğini anlayan İbn Muti' kadın kılığında Kufe'den kaçtı. Muhtar böylece Kufe ve civarını ele geçirmiş oldu. Mutar, Kerbela'da İmam Hüseyin'e karşı savaşan Kufe'deki herkesi öldürdü. Sonra halka bir konuşma yaptı ve konuşmasında şöyle dedi:

"Dostlarına yardım, düşmanlarına da yenilgi vaad eden ve her ikisini de zamanının sonuna kadar, kesin bir takdir ve mutlak olacak bir sözle bağlayan Allah'a hamd olsun!

---

[7] El-Kamil'ü fit-Tarih, Ebu'l-Abbas Müberred, c. 2, s. 112-116, Beyrut Baskısı.

[8] Tevvabin (tövbe edenler) Kerbela'da İmam Hüseyin'e yardım etmedikleri için tövbe edip İmam Hüseyin'in intikamını almak için Yezid ordusuna savaş bayrağı açanlardı.

[9] Taberî Tarihi, Muhammed bin Cerir Taberî, c. 4, s. 146, Tercüme: M. Faruk Gürtunca, Sağlam Yayınları, Tarihsiz İstanbul.

Ey insanlar! Biz, davetçinin çağrısını işitmiş ve onun, erkek ve kadın kaç isyankâr ve katil bulunduğuna dair görüşünü kabul etmiş bulunuyoruz. Ey Allah'ın kulları! Doğru yolda olanın biatine ve düşmanlarıyla çarpışmaya koşunuz. Gerçek şudur ki ben, sözlerinden cayanların (yani İmam Hüseyin'i davet edip sözünde durmayanların) tepelerine dikilecek ve peygamberlerin sonuncusunun kızının oğlunun hakkını arayacağım!"

Muhtar bu sözlerden sonra muhafız komutanını İmam Hüseyin'i öldüren ordunun başkomutanı Sa'd oğlu Ömer'in evine göndererek başını getirmesini emretti. Muhtar aynı zamanda Kerbela da babasının yanında olan Ömer'in oğlu Cafer'in de başını getirmesini istedi ki Cafer kendi kızkardeşinin oğluydu. Ömer ve oğlu Cafer'in başları getirildiğinde: "Bu, Hüseyin'in şu da Hüseyin'in büyük oğlunun başı içindir" dedi.

Muhtar daha sonra 6 bin kişiyi Malik Eşter'in oğlu İbrahim komutasında Mervan'ın oğlu Abdulmelik'in Musul Valisi olan Kerbela katliamının mimarı Ubeydullah b. Ziyad'la savaşmaya gönderdi. İbn Ziyad 80 bin kişilik Şam ordusunu komuta ediyordu. İki ordu Musul kapısında karşılaştıklarında, Şam ordusu bozguna uğradı ve onlardan 70 bin kişi savaş meydanında öldürüldü. İbn Ziyad ve Numeyr oğlu Hüseyin Sekunî de öldürüldü. İbrahim Eşter, onların başlarını Muhtar'a gönderdi. Muhtar, Kufe, el-Cezire ve Ermenistan'a kadar Irakeyn'in idaresini ele geçirdi.

Muhtar iktidarı ele geçirince "Mevali"yi[10] himayesine alıp onların toplumsal haklarını temin etmek için önemli adımlar attı. Ancak Muhtar'ın bu girişimi, Arap soylularını ve kabile büyüklerini kendisine karşı tahrik etmişti. Onlar bu amaçla toplantılar yapıp komplolar düzenlediler ve Zübeyr oğlunun kuvvetlerinin yardımı ile Muhtar'a karşı savaş açmaya hazırlandılar. Bu muhalif grupların

---

[10] Muaviye düşüncesinde Arap olmayan halk köle anlamında Mevali olarak adlandırılırdı ve her türlü haktan mahrumdu.

başında da, İmam Hüseyin'in katilleri yer almaktaydı. Bu bile tek başına inkilapçıların dirençlenmelerine ve zafer elde etmek için kararlı olmalarına yeterliydi.

Muhtar, İmam Hüseyin'in katillerini sıkı bir takibe alıp yok etti. Öyle ki sadece bir gün zarfında onlardan 280 kişiyi öldürdü ve canilerin baş sorumlularından kaçanların evlerini yıkıp viraneye çevirdi. Bunlardan Eş'as'ın oğlu Muhammed Kindî'nin evini yıkarak oradan çıkan malzemelerle, Ziyad'ın tahrip ettiği İmam Ali'nin yakın dostu şehit Adiy oğlu Hucr'un evini yapmalarını emretti ve böylece de halkın takdirini kazandı.[11]-[12]

Muhtar Kerbela katillerine hiç acımadı öyle ki kısa bir süre içinde öldürdüğü Yezid askeri sayısı 18 binden fazla olmuştu.

Muhtar, İbn Ziyad'ın başını Medine'de bulunan Muhammed Hanefiyye'ye gönderdi. O da bu kesik başı İmam Ali Zeynelabidin'in yanına getirdi. O sırada İmam yemek yiyordu. İbn Ziyad'ın başını görünce şükür secdesi yerine getirerek şöyle buyurdu: **"Allah'a hamd olsun ki düşmanımdan intikamımı aldı; Allah Muhtar'a hayırlı mükâfat versin..."**

Muhtar'ın emirliğinde kurulan devlet bir buçuk yıl (tam olarak 17 ya da 18 ay) sürmüştür. 685 yılında kurulan devlet 686 yılında yıkılmıştır. Muhtar'ı Zübeyr oğlu Mus'ab öldürmüştür. Muhtar öldürüldüğünde 67 yaşlarındaydı.

Malik Eşter'in oğlu İbrahim ise Musul emirliğini yapmıştır.

MUHTAR SAKAFÎ

Ebu Ubeyde oğlu Muhtar Sakafi hicretin birinci yılında Taif'te doğdu. Babası Umeyr oğlu Mesud oğlu Ebu Ubeyde, annesi Vahab kızı Devme idi. Babası, Ömer'in hilafeti döneminde Medine'ye

---

[11] El-Kamil, İbn Esir, c. 4, s. 211-244, Beyrut Baskısı.

[12] 12 İmam (Orijinal Adı: Sire-i Pişvayan), Mehdi Pişvaî, s. 218, Alulbeyt, 2006 İstanbul.

yerleştiği için Muhtar da burada babasıyla birlikteydi. Akıllı, uyanık, yiğit, cömert, keskin görüşlü, savaş taktiklerini iyi bilen ve düşmanı rahatlıkla alt edebilen bir kişiydi.

İmam Ali'yi görenlerden Esbağ b. Nebate, Muhtar hakkında şöyle der: "Muhtar'ı çocukluk yıllarında bir gün İmam Ali'nin dizleri üzerine oturmuşken gördüm. İmam eliyle Muhtar'ın başını sıvazlıyor, "Seni gidi kurnaz, seni gidi kurnaz (Ya keyyis)" deyip gülüyordu. "

Bu nedenle ona Keysan (Kurnaz), taraftarlarına da "Keysaniyye" (kurnaz yanlıları) denmiştir.

İmam Ali döneminde Haşimoğullarını izleyerek Kufe'ye yerleşti ve İmam'ın yanında Irak'ta bulundu. İmam Ali'nin şehadetinin ardından da Basra'ya yerleşti.

Kendi kavmi arasında değerli bir şahsiyetti. Hakkında övgü dolu rivayetler nakledilmiştir. Muhtar, aynı zamanda Ehl-i Beyt'in faziletlerini yayan ve koruyan biriydi. Açıkta ve gizlide Peygamber ailesinin taraftarlığını yapıyordu.

Muhtar, İmam Hüseyin'in elçisi Müslim'i evinde ağırlayan kişiydi. İmam Hüseyin'e biatte bulundu. Kerbela olayı gerçekleşirken Muhtar Meysem-i Temmar ile zindandaydı.

Yezid'in ölmesiyle birlikte harekete geçti. Kerbela katillerini öldürdü.

Muhtar çok fazla yaşamadı. Bir süre sonra hilafet iddiasında bulunan Zübeyr oğlu Abdullah'ın kardeşi Mus'ab ile Harura yakınlarında yaptığı savaşta öldürüldü. Bazıları Onun Kufe'de öldürüldüğünü yazmışlardır.

İmam Muhammed Bakır'ın Muhtar hakkında şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Muhtar'a kötü sözler söylemeyin; zira o, katillerimizi öldürdü ve akan kanlarımızın intikamını aldı..."[13]

---

[13] Biharu'l-Envar, c. 45, s. 343.

YA LESARATİ'L-HUSEYN!

Muhtar 685 yılında, Rebiyülevvel ayının 14'ünde, Kufe'de kıyam etti. Zübeyr oğlu Abdullah tarafından şehre vali atanan Abdullah b. Muti'yi görevinden uzaklaştırdı (ki İbn Muti' saraydan kadın kılığında kaçmıştır). Muhtar kıyam'ının (savaşının sloganı olarak "Ya mensur, emit!" (Ey muzaffer, öldür!) ve "Ya Lesarati'l-Huseyn!" (Ey Hüseyin'in intikamcısı, neredesin?) kelimelerini kullanmıştı.

Muhtar'ın Kerbela katillerine karşı yaptığı savaş ve çatışmalarda Ya Lesarati'l-Huseyn! Sloganını kullandığı meşhur olarak bilinmektedir.

2.BÖLÜM

İMAM HASAN SOYUNDAN GELENLERİN KURDUĞU DEVLETLER

İDRİSÎLER

(786-789/974)

786-922-974 Mağrib'de[14] İdrisîler hanedanı. Başkent: Fez.[15]

Abbasî Halifesi olacak olan Mansur, İmam Hasan'ın torunu Abdullah'ın oğlu Muhammed'e (Nefsi Zekiyye diye tarihe geçmiştir) ettiği biati (yemini) bozunca Abdullah'ın kardeşi İmam Hasan'ın torunu İdris, Fas'a göç etti. Harun Reşid döneminde Aleviler orada toplanıp İdris'e biat etti. Bu tarihte İdrisîler devleti kuruldu. Şu var ki, İdrisiler devletinin kralları halife ünvanını kullanmadılar, çünkü bu hakkın sahibi On iki imamların geri kalanı (Yedinci İmam; İmam Musa Kazım) hayattaydı.[16]

Kurucusu, Ulili'yi (Volubilis) merkez yapan I. İdris'ti (hüküm-darlığı 789-793) İmam Ali'nin soyundan gelen İdris, Ali yanlılarının çoğunun Abbasilerce şehit edildiği Fahh Çarpışması'ndan sağ kurtulmayı başaran az sayıda kişiden biriydi. Bu savaştan sonra batıya kaçarak Fas'ın Berberi kabilelerin yaşadığı kuzey kesimlerini ve Atlas Okyanusu kıyısındaki düzlüklerin bir bölümünü ele geçirdi. Az bir süre hüküm süren I. İdris'in ölümünden (793) sonra yönetim, oğlu II. İdris'e geçti. Oğlu II. İdris (hükümdarlığı 808-828) onun fetihlerini sürdürdüyse de tüm ülkeye egemen olmayı başaramadı. Ama 808'de kurduğu başkent Fez, kısa sürede siyasal ve dinsel bir merkez durumuna geldi. İdrisiler, Berberi kabile örgütlenmesinin dışında, kısmen Araplardan oluşan merkezi bir yönetim kuran ilk hanedandır. Ayrıca, Fas'ta şeriflik geleneğini yerleştirdiler ve ülke-

---

[14] Mağrib, güneşin battığı yer (Batı) ya da güneşin battığı zaman (akşam) anlamına gelmektedir. Fas Tarihi, İsmail Ceran, s. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012 Ankara.

[15] Rakamların Evrensel Tarihi c. 7 (İslam Dünyasında Hint Rakamları), Georges Ifrah, s. 25, Çeviri: Kurtuluş Dinçer, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 6. Baskı: Ekim 2005

[16] Arap Alevileri Tarihi, Muhammed Emin Galib Tavil, s. 131, Çeviren: İsmail Özdemir, Karahan Kitabevi, 1. Baskı Nisan 2010 Adana.

nin kuzey kesimlerinde Arapçanın yaygınlaşmasını sağladılar. 12 oğlu bulunan II. İdris'in ölümüyle (828) bu çocukların en büyüğü olan Muhammed Muntasır tahta çıktı. Muhammed Muntasır (hükümdarlığı 828-836), büyükannesinin tavsiyesi üzerine ülkeyi kendisinden sonraki en yaşlı 7 kardeşi arasında paylaştırdı. Ancak bu durum çok geçmeden kardeşleri birbirine düşürdü. Vezekkür beyi İsa'nın Muhammed'e başkaldırması üzerine Rif beyi Ömer önce Vezekkür'ü ele geçirdi, ardından Tanca'ya yürüyerek el-Kasım'ı yendi. Ömer'in ölümünden (835) birkaç ay sonra Muhammed de ölünce yerine oğlu Ali hükümdar oldu.

On yılı aşkın bir süre iktidarda kalan Ali, ülkenin huzur ve barış içinde yaşamasını sağladı. Daha sonra kardeşi Yahya (848), ardından onun oğlu II. Yahya tahta çıktı. X. yy.'ın başlarında, özellikle de Ömer oğlu İdris oğlu Yahya'nın başa geçmesinden (905) sonra, ülkede karışıklıklar arttı. Yönetimin parçalanmasıyla güçlerini yitirmeye başlayan İdrisiler, Endülüs Emevi halifeleri ve Fatımilerden gelen baskılar karşısında varlık gösteremediler. Mağrib, bir yandan Fatımiler'in, bir yandan da İspanya Emevileri'nin (Endülüs Emevi Devleti) tehditleriyle karşı karşıya kaldı. Endülüs Emevileri'nin Septe'ye ele geçirmelerinden (931) sonra İdrisiler'in zaten azalmış olan nüfuzları, bir darbe daha yedi. Yüzyılın ortalarına doğru yeniden güçlenme belirtileri gösteren İdrisiler'in varlığı, Emevi emirlerinden Galip zamanında tamamen sona erdi (974). 974'te hanedan üyeleri Endülüs Emevilerince tutsak alınarak Kurtuba'ya (Córdoba) götürüldü. Son İdrisi hükümdarı, Emevilerin elinde tutsak bulunduğu sırada, 985'te öldü.

Bu aileden kalan bir kol, İber Yarımadası'nın güneyindeki Málaga'da, ömrü 20 yıl kadar süren küçük bağımsız bir devlet kurdu. İdrisi Hanedanı Endülüs Emevilerinden sonra Bağdat'taki Ab-

basi Halifeliği ile ilişkisini kesen ve bağımsız olan tarihteki ikinci Müslüman devlettir.[17]

FAHH ÇARPIŞMASI

Hadi Abbasi hilafete gelince Ali evlatlarını öldürme, takip etme ve sindirme işlerini her şeyi önünde görüyordu. Ali evlatlarına ve taraftarlarına en acımasız işkence ve zulümleri reva gören Abbasilere karşı İmam Hasan'ın torunlarından Ali oğlu Hüseyin önderliğinde bir hareket başladı.

Abbasi devletine hoş görünmek isteyen Medine valisi her gün Ali evlatlarından ve Haşimilerden birisine küçük bir bahaneyle eziyet etmeye başlamıştı. Onların her gün Valiliğe gelip Medine'de bulunduklarını bildirmeleri mecburiyetinde bırakmıştı. Onların her birini diğerine kefil etmişti eğer biri kayıp olursa diğerini cezalandırıyordu.[18]

Bir gün Haşimi büyüklerinden biri ortalarda gözükmediği için Medine Valisi, Hüseyin ve Yahya oğlu Abdullah'ı ağır bir şekilde cezalandırıp rehine olarak alıkoydu. Bu bardağı taşıran son damla oldu. Artık Medine savaş meydanına dönmek üzereydi.

Bu hareketin lideri Ali oğlu Hüseyin yüce insanî değerlere sahip birisiydi.

Babası, dayısı, babaannesi, annesinin amcası ve yakınlarından birçoğu Abbasi halifesi Mensur Devaniki tarafından öldürülmüştü.[19] Bu da Hüseyin'in böyle bir hareketin başına geçmesi için neden olan olaylardandı.

Hüseyin, savaş bayrağı açınca ve Medine halkının büyük bir bölümü hemen kendisine biat edip Hadi Abbasi birlikleriyle sa-

---

[17] Encyclopædia Britannica ve Büyük Larousse

[18] Tarikü'l Ümemi ve'l Müluk, Muhammed Cerir Taberi, c. 10, s. 25, Beyrut Baskısı. Makatili't Talibin, Ebu'l Ferec İsfehani, s. 294-295, Necef. El-Kamilü Fi't Tarih, İbn Esir, c. 6, s. 90, Beyrut.

[19] Makatili't Talibin, Ebu'l Ferec İsfehani, s. 285.

vaşmaya koyuldular. Hadi yanlılarını geri çekilmek zorunda bırakınca birkaç gün içinde toparlanıp, Hac Mevsiminde Müslümanların Mekke'de toplanmalarını fırsat bilerek, hareketlerini yaygınlaştırmak ve Mekke'yi karargâh yapmak için oraya doğru harekete geçtiler. Medine savaşı ve Hüseyin grubunun Mekke'ye hareket ettikleri Hadi Abbasi'ye haber verilince, Hadi Onlarla savaşması için büyük bir ordu gönderdi. Fahh[20] bölgesinde iki ordunun karşı karşıya gelmesiyle çetin bir savaş oldu. Bu savaşta Hüseyin ve Haşimilerden birçoğu şehit edildiler. Ordudan geri kalanların bazıları dağılıp kaçarken, bazıları esir edilip Bağdat'a götürüldü ve orada öldürüldüler.

Hadi Abbasî'nin adamları Fahh şehitlerinin cesetlerinin defnedilmesine bile izin vermediler. Kafaları kesip Bağdat'a, Hadi Abbasî'ye gönderdiler. Bunların sayısı 100'den fazlaydı.[21]

İmam Muhammed Taki bu konu hakkında şöyle demişti: "Kerbela faciasından sonra hiçbir facia bizim için Fahh faciası kadar acı olmamıştır."[22]

İMAM MUSA KAZIM VE FAHH ŞEHİDİ HÜSEYİN

Hüseyin'in hareketi İmam Musa Kazım'la ilgisiz değildi. Çünkü İmam Musa Kazım hareketten sadece haberdar olmakla kalmayıp Fahh şehidi Hüseyin ile irtibat halindeydi. İmam Musa Kazım, Fahh Şehidi Hüseyin'e şöyle demişti:

"Gerçi sen şehit olacaksın ama yine de savaşını sürdür. Bunlar kirli ve kötü insanlardır, iman etmiş gözüküyorlar fakat içlerinde

---

[20] Fahh Mekke'ye altı mil mesafede bir yer ismidir. Olaylar burada gerçekleştiği için Fahh Çatışması denilmektedir.

[21] El-Kamilü Fi't Tarih, İbni Esir, c. 6, s. 93. Tarikü'l ümemi Ve'l Müluk, Muhammed Cerir Taberi, c. 10, s. 28.

[22] Biharu'l Envar, Muhammed Bakır Meclisi, c. 48, s. 165.

imandan yoksundurlar. Ben, bu yolda Allah'tan sizin için mükâfat diliyorum."[23]

Hadi Abbasi, Fahh olayından sonra çok sinirlenmişti. Çünkü hareketin liderliğini perde arkasında İmam Musa Kazım'ın yürüttüğünü biliyordu. Bu yüzden Hadi Abbasî şöyle diyordu:

"Allah'a and olsun ki Hüseyin (Fahh Şehidi), Cafer oğlu Musa'nın (İmam Musa Kazım) emriyle bana karşı ayaklanmıştır. Çünkü bu ailenin lideri ve İmamı, Musa'dan başkası değildir. Eğer Onu hayatta bırakırsam Allah beni öldürsün."[24]

Hadi Abbasî istediklerini gerçekleştiremeden öldü. Ölüm haberi Medine'de sevinçle karşılanmıştı.

Fahh yenilgisinden sonra Abdullah oğlu Yahya, bir grupla birlikte Deylem'e gitmiş. Faaliyetlerine orada devam etmiş ve yerli halkın da (Deylemlilerin) kendisine katılmasıyla büyük bir ordu kurmuştu. Harun Reşid bir hile Yahya'yı Bağdat'a getirtmiş ve korkunç bir şekilde öldürtmüştür.

Fahh şehidinin ordusunda bulunan ve Fahh Çatışmasından sağ kurtulanlardan bir kısmı İmam Hasan'ın oğlu Hasan-ı Müsenna'nın oğlu İdris'le birlikte Fas'a gitmiş ve İdrisîler devletini kurmuşlardır.

İDRİS-İ EKBER (BÜYÜK İDRİS)

786 yılında Abbasîlerin İmam Ali evladını kılıçtan geçirdikleri Mekke yakınlarındaki Fahh katliamından (11 Haziran 786) kardeşi Süleyman ile kurtulup kaçmış, Mısır-Tlemsen-Tanca-Welile'ye uğrayarak 787'de Fas'a gelmiştir. I. İdris, Berberi asıllı Kenze ile evlenmiştir ki, II. İdris'in annesidir. II. İdris babasının ölümünden 1

---

[23] Biharu'l Envar, Muhammed Bakır Meclisi, c. 48, s. 169. Makatili't Talibin, Ebu'l Ferec İsfehani, s. 298. Usul-u Kafi, Muhammed Kuleynî, c. 1, s. 366.

[24] Biharu'l Envar, Muhammed Bakır Meclisi, c. 48, s. 151.

ay 28 gün sonra Welile'de doğmuş, doğar doğmaz emir ilan edilmiştir.

I.İdris ile beraber Fas'a gelen kardeşi Süleyman ise 42 yıl Tlemsen valisi olarak Batı Cezayir'in bu bölgesinde emir olmuştur. Yerine oğlu Muhammed Tlemsen emiri olmuştur.

II. İdris 35 yaşını tamamlamadan öldürülmüştür.

İdrisîler düşünce Fas, Endülüs Emevîlerinin eline geçmiştir.[25]

I.İdris'in babası olan Abdullah, Şerif Hasan'ın O da İmam Hasan'ın oğludur. Abdullah Emevilerin son dönemlerinde ve Abbasilerin de kuruluş döneminde yaşamıştır.

İmam Hasan evlatlarından Sahib-i Fahh diye meşhur olan Ali oğlu Hüseyin, Abbasî halifesi Hadi zamanında Kufe de isyan etti. Kufe'den Horasan'a, oradan da Medine'ye geçip etrafına birçok kimse topladı. Aralarında Abdullah'ın oğullarından İdris ve Yahya'nın da bulunduğu Ehl-i Beyt soyuna mensup bazı kişiler de ona katıldı. Yaklaşık 300 kişilik silahlı bir kuvvetle, Mekke yakınlarında bulunan ve bugün Şüheda (Şehitler) diye anılan Fahh vadisine giden Ali oğlu Hüseyin, Muhammed oğlu Abbas komutasındaki Abbasî ordusuyla yapılan savaşta öldürüldü. Abdullah'ın oğullarından Yahya, Deylem'e kaçarken, İdris hizmetkârı Raşid ve Faslı hacıların yardımıyla Kızıldenizi geçerek önce Nube'ye, oradan Süleyman oğlu Ali Haşimî'nin vali olarak bulunduğu Fustat'a (şimdiki Kahire) geçti. Burada posta teşkilatının başında bulunan Mansur oğlu Salih'in azatlısı Vazıh'ın yardımıyla Abbasîlerin takibinden kurtuldu. Berka ve Kayravan üzerinden Tlemsen (Cezayir'in batısında bir şehir), ardından Mağrib bölgesinin merkezi sayılan Tanca'ya (Fas'ın kuzeyinde bir şehir) ulaştı.

Tanca'daki faaliyetlerine bir süre devam eden İdris, büyük bir Berberî kabilesi olan Evrebe'nin reisi Muhammed oğlu Ebu Leyla

---

[25] Devletler ve Hanedanlar C. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 210, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

İshak ile anlaşarak bu kabilenin yaşadığı Cebel-i Zerhun bölgesinin yolunu tuttu ve Fas şehri civarında bulunan Velile (Ulila, Volubilis) kasabasına yerleşti. Kabile mesupları İdris'i çok iyi karşıladılar. Dini konularda geniş bilgi sahibi ve Hz. Muhammed'in soyundan faziletli bir insan olduğunu söyleyerek, Berberî kabilelerini İdris'e biat etmeye çağırdılar. Bu olaydan altı ay sonra bütün şehir halkı ona biat etti (789). Böylece İdrisiler hanedanının temeli atılmış oldu.

Evrebe kabilesinin asıl yaşadığı yer bugünkü Cezayir bölgesiydi fakat reisleri Kuseyle'nin hezimete uğramasıyla batıya ilerlemişler ve Zerhun dağlık bölgesine ve Velile'ye yerleşmişlerdi.

I.İdris Velile'ye yerleşerek çok iyi bir seçim yapmış oldu. Çünkü bu kabile bugünkü Fas'ın tüm kuzeyine kadar uzanan bir Berberî koalisyonunun merkezinde bulunuyordu.

İdris, hem İmam Ali soyundan gelmesi hem de dini konularda geniş bilgi sahibi olması, ayrıca kendilerinin mücadele vermiş oldukları Abbasîler'e düşmanlık beslemesi sebebiyle kısa bir süre içinde, Fas ile Miknas arasında yaşayan Berberiler tarafından benimsendi. Biat aldığı yıl (789) halkının çoğunu Mecusi, Hıristiyan ve Yahudîlerin oluşturduğu Tadla'yı ele geçirmeyi başardı. Başta Zenate, Miknase, Zevaga olmak üzere Berberî kabileleri Abbasîlere olan biatlarından vazgeçip İdris'e biat ederek onun hareket faaliyetlerine katıldılar.

İdris'in gücü ve kuvveti arttı, ülkesi genişledi. Düşmanları tarafından 791 yılında öldürülünceye kadar siyasi ve askeri faaliyetlerine devam etti; kıyı şeridi hariç Kuzey Fas'ı ve güneyde Bû Regreg (Bû Rakrak) nehrine kadar olan bölgeyi kontrolü altına almayı başardı. Hatta Kayravan'dan Atlas Okyanusuna kadar Zenate ve diğer Berberî kabilelerin yerleşmiş olduğu topraklar onun ülkesinin sınırları içine girdi.

Abbasî halifesi Harun Reşid, İdris'in ülkesinin genişlemesinden ve insanların onu sevmesinden tedirgin olmuştu. Onu ortadan kaldırmak için büyük bir orduyu göndermeyi düşünen Harun

Reşid, Fas'ın uzaklığı nedeniyle bu fikrinden vazgeçti. Yahya Bermekî, Harun Reşid'e, İdris'i suikast ile ortadan kaldıracak zekâsıyla ünlü birisini göndermesini tavsiye etti. Bu sırada Harun Reşid, İdris'in İfrikıye savaşına gitmeye karar verdiğini öğrenince ondan kurtulmak için harekete geçti. Mehdi Abbasî'nin azatlılarından olan ve Şemmah diye tanınan Cerir oğlu Süleyman'ı suikast düzenleyerek İdris'i öldürmek amacıyla gönderdi. Harun Reşid, İfrıkiye valisine verilmek üzere, ona bir mektup verdi. Bu vali, kendi il sınırlarını geçerek, İdris'le buluşmak için Mağrib-i Aksa'ya varması hususunda Süleyman'a (Şemmah) yardımcı oldu. İdris'in yanına gelen Süleyman, ona doktor olduğunu söyledi ve Ehl-i Beyt'e karşı muhabbet beslediğini göstermeye çalıştı. Bunun üzerine İdris, ona ikramda bulunup yakın ilgi ile karşıladı. İdris'i öldürmek için fırsat kollayan Süleyman ise İdris'in bir ağrısı dolayısıyla tedavisinde ona zehirli bir sakızı ilaç olarak çiğnetip ölümüne sebep oldu (791).

Şemmah'ın İdris'i güzel koku dolu bir şişeye zehir katarak veya İdris'in dişlerinden ve diş etlerinden şikayetçi olduğunu fırsat bilip zehirli bir misvak vererek ya da zehir kattığı üzümleri ona sunarak zehirlediği aktarılmıştır. Şemmah geliş gayesini gerçekleştirince Kuzey Afrika valisi Ağleb oğlu İbrahim'in yanına gelip yaptıklarını haber verdi. İdris'in öldüğü haberi daha sonra ona ulaştı. İbrahim durumu bir mektup yazarak Harun Reşid'e bildirdi. Buna sevinen Harun Reşid, Şemmah'ı Mısır Posta Teşkilatının başına getirdi.[26]

I.İdris Velile yakınlarındaki Zerhun denilen yerde toprağa verildi. Mağriblilerin ziyaret ettiği kabrinde günümüzde de her yıl adına törenler düzenlenmektedir.

[26] Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi, Hasan İbrahim, c. 3, s. 36, Tercüme: İsmail Yiğit, 1986 İstanbul.

İlk defa olarak İdris, ova sahil bölgesi ile kırsal bölge arasında yani eski medeni bölge ve bedevi halkın yaşadığı bölgeyi birleştirmeye muvaffak oldu.

Daha sonra İdrisilerin nüfuzu, Mağrib-i Aksa'dan, Batı Sudan ile Mağrib ülkelerini ayıran Büyük Sahra'ya ulaştı.[27]

II. İDRİS
(791-828)

İdrisîler hanedanının kurucusu İdris'in ölümüyle ülkesi dağılmadı ve eseri devam etti. Bu da kabileler arasındaki bağların ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Şüphesiz İdris, macera peşinde koşan bir politikacı değildi, karşısında birleşmek isteğiyle dolu bir grup bulmuştu. Onun ölümüyle yerine geçen oğlu İdris 791 yılında doğdu. Babası öldüğünde Kenze adında Nefse Berberî kabilesine mensup annesi henüz hamile idi. Devlet erkânı I. İdris'in ölümü üzerine eşinin doğum yapmasını beklediler. I. İdris'in hizmetkârı Raşid, Berberîleri toplayıp onlara İdris'in öldüğünü, doğacak çocuğun erkek olması halinde ona biat edilmesini teklif etti. Berberîler, İdris'e saygılarından ve Ehl-i Beyt'e olan sevgi ve hürmetlerinden dolayı çocuk dünyaya gelinceye kadar beklediler. Üç ay sonra çocuk doğunca Raşid onu halka gösterdi. Kabile ileri gelenleri, çocuğun İdris'e benzediğini söyleyerek ona babasının adını verdiler. Raşid, İdris-i Sani ve İdris-i Asgar da denilen çocuğun her türlü hizmet ve eğitimini üzerine aldı. II. İdris çocukluk dönemini Raşid'in vesayeti altında geçirdi. II. İdris'in çocukluk döneminde ülkenin yönetimini iki naip (vekil) üstlendi. İlk naip İdris'le birlikte Arap yarımadasını terk etmiş ve ona sadık kalmış azatlı kölesi Raşid idi. Suikast ile öldürülen Raşid'in naiplik görevi II. İdris'in on bir yaşına geldiği 803 yılına kadar sürdü. İkinci naip ise Raşid'in

---

[27] Fas Tarihi, İsmail Ceran, s. 45-48, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012 Ankara.

ölümüyle bu görevi üstlenen diğer bir Arap Ebu Halid idi. Önce Velile (Welile) şehrinde Berberîler II. İdris'in elini öperek ona biat ettiler. Sonra Mağrib'teki bütün kabileler, Zenate, Evrebe, Sanhâce ve Mesâmîde (Masmude) olmak üzere ona biat ettiler. Böylece birliğin sağlanmasıyla devletin gücü daha da arttı.

Afrika'da İmam Ali evlatları tarafından bir iktidar kurulması Abbasîlerin ve bu bölgedeki işbirlikçilerini rahatsız edecek bir gelişmeydi. Bu yüzden İfrikıye hâkimi Ağleb oğlu İbrahim, 803 yılında İdrisîler devletinin gerçek mimarı olarak gördüğü Raşid'i ortadan kaldırmak için bir suikast düzenledi. Fakat Raşid'in ölümü İbrahim'in beklediği kargaşaya sebep olmadı. Raşid yerine Ebu Halid Abdî vâsi tayin edildi. Ebu Halid, 804 yılında, II. İdris için Berberîlerden ikinci defa biat aldı. Bu olaydan sonra II. İdris'in şöhreti ülkesinin sınırlarını aştı. İfrikıye ve Endülüs bölgelerindeki Araplar Mağrib'e gelmeye başladılar. Bu dönemde Kays, Ezd, Müdlic, Yahsub, Sadef ve diğer kabilelerden 500 atlının Mağrib'e göç ettiği kaydedilmektedir. Bu durum Araplar ile Berberîler arasında bir dengenin doğmasına yol açtı. Böylece II. İdris, Berberî Evrebe kabilesinin vesayetinden çıktığı gibi kabilelerin nüfuzundan da kurtulmuş oldu. Çünkü dışarıdan gelenler değişik kabilelere mensuptular. II. İdris dışarıdan gelenlere bol bol hediyeler verdi. Onları kendisine yakınlaştırıp yüksek mevkilere getirdi. İçlerinden Mus'ab oğlu Amr Ezdî'yi vezir, Muhammed oğlu Amir Kaysî'yi kadı ve Abdülmelik oğluEbu'l-Hasan'ı kâtip olarak tayin etti.

Bu dönemde Kurtuba'dan (İspanya Cordoba) Fas'a göç eden Rabadîler Advetü'ş-Şarkıyye'ye yerlesti. Bu sebeple bölgeye Advetü'l-Endülüs denilmeye başlandı. Öte yandan çeşitli yollarla annesi Berberî olan II. İdris ile Berberîlerin arasını açmaya çalışan Ağleb oğlu İbrahim, II. İdris'in yeni gelen Araplara meylettiğini söyleyip Berberî lideri İshak Evrebî'yi, II. İdris'in aleyhine kışkırttı. Durumun vehametini sezen II. İdris, İshak taraftarlarına karşı harekete geçerek liderleri İshak'ı öldürdü (808). Bu arada Ağlebîler

de II. İdris'i zayıflatmak amacıyla onun en fazla güvendiği veziri Abdülvahid oğlu Behlül Medgarî ile temas kurdular ve Behlül, II. İdris'ten ayrılarak İbrahim Ağlebî'nin yanında yer aldı.

II. İdris 807 yılında Fas şehrini kurmaya başladı. Takip eden sene yapımı tamamlandı ve II. İdris burayı devletinin merkezi yaptı.[28] Diğer taraftan bu şehrin kurulması olumlu tesirler doğurdu. Kurulduğu yerin müsait olması neticesi, şehir kısa zamanda gelişti. Böylece Kuzey Mağrib, Roma hâkimiyetinin ortadan kalkmasından beri mahrum kaldığı gerçek anlamda dinî ve siyasî bir merkez kazanmış oldu.

II. İdris babasından farklı olarak Arap politikası izledi. Kurtuba (818) ve Tunus'ta (824-826) çıkan ayaklanmalardan kaçıp başşehir Fas'a gelen Araplardan bazılarını üst kademelerde görevlendirmesiyle devletin Arap karakteri güçlendi ve çok geçmeden Fas halkının çoğunluğu Arapça konuşmaya başladı. 809 yılında inşasına başladığı Advetu'l-Karaviyyin'e Kayravan'dan gelen İfrikıye göçmenlerini yerleştirdi. Fas'ta Camiu'l-Eşyah 808'de ve Camiu'ş-Şürefa da 809'da inşa edildi.

II. İdris bir taraftan Evrebe kabilesi merkezli Berberî birliğini korumaya çalışırken buna ilaveten Araplardan oluşan yeni bir yönetimin başlangıcı olacak "MaHz.en" i (merkezi hükümet) kurdu. Bu bakımdan II. İdris, İdrisîler Devleti'nin gerçek kurucusu kabul edilmektedir. Ayrıca bir Arap vezir atadı. İspanya ve İfrikıye'den (Tunus) gelen Araplardan oluşan bir muhafız alayı kurdu.

Bu gelişmeler sonucunda bazı Berberî kabileleriyle arası bozuldu. Yukarıda aktardığımız Evrebe kabilesi lideri İshak olayı gibi.

Bunun üzerine II. İdris, Velile'yi terk etti ve başkent Fas'a yerleşti. İdrisîlerin otoritesini sağlamlaştırdı. Mağrib'in güneyinde Mesâmîde (Mesmude-Masmude) kabilesine müdahale etti. Tlemsen bölgesindeki Mağrave kabilesini itaatine aldı. Onun karşı-

---

[28] Kitabu'l-Mağrib, Sıddık el-Arabî, s. 16, 1404/1984 Beyrut Lübnan.

laştığı en önemli güçlük, Abbasîlerin ya da onlara tâbi Ağlebîlerin sürekli düşmanlığını kazanmasıydı. Çünkü Abbasîler, II. İdris'ten çekiniyor ve ona karşı Ağlebîleri desteklemeye devam ediyorlardı.

II. İdris Haricilere karşı da başarılı bir mücadele vererek onları hezimete uğrattı. Kendi adına para bastırdı.

II. İdris hemen-hemen babasının sahip olduğu toprakları hâkimiyeti altına aldı. Onun gerçekleştirdiği fetihler Sûs istikametinde oldu. Devletin sınırları doğuda Şelif nehrine (Cezayir) ve Güney Fas'ta Sûs'a kadar uzanmaktaydı. Atlas ve Rîf'in bir bölümü hâkimiyet alanı dışındaydı. Bu Regreg'in güneyinde Berhouata bağımsızdı. Yaklaşık yirmi beş sene hâkimiyetini sürdüren II. İdris babasından daha önemli eserler bıraktı. Babasına itaat eden fakat hâlâ üstün bir otorite ihtiyacını tam anlamıyla benimsememiş olan Berberî kabileleri bir araya getirmeyi başardı. Mağrib'in kalbi olacak Fas şehrini inşa etti ve buraya yerleşti. II. İdris de muhtemelen babası gibi zehirlenerek öldürüldü (828).[29]

Herşeye rağmen II. İdris'in ölümü devletin parçalanmasına yol açtı. On üç oğlundan dokuzu ayrı-ayrı emirlikler kurdular fakat görünürde bütün kardeşler Fas'ı yöneten büyük ağabeyleri Muhammed'e bağlı idiler.

Bu görünüşteki bağlılığa rağmen Muhammed zamanında, ülkede kardeşler arasında iktidar mücadelesi başladı. Nitekim ilk önce Zemmur (Azemmur) Tâmesnâ ve Selâ'ya hükmeden II. İdris'in oğlu İsa, Azemmur şehrinde ona karşı ayaklandı ve halkı kendi etrafında toplamaya çalıştı. Muhammed, onun isyanını bastırmak için Tanca valisi olan diğer kardeşi Kasım'dan yardım istediyse de Kasım yardımdan kaçındı. Bunun üzerine ikinci kardeşi Rîf bölgesi hâkimi Miknâs valisi Ömer'e bir mektup yazdı ve yardıma çağırdı. Ömer, Berberîlerden meydana gelen ordusunun başında,

---

[29] el-Mağrib Abre't-Târih, İbrahim Harekât, c. 1, s. 98-99, Dârül Beyza 1984.

İsa ile savaştı, onu mağlup etti ve kardeşinin emrini yerine getirmeyi kabul ettirdi. Ona ayrıca kardeşi Kasım'a karşı savaşmasını emretti. İsa, kardeşi Kasım'la Tanca civarında savaştı. Savaş sonucu onu hezimete uğratıp idaresi altındaki Tanca şehrine kadar uzanan sahil boyunu ele geçirdi. 835 yılında Ömer ölünce Muhammed onun idaresindeki merkezleri üç oğlu arasında böldü.

Muhammed, kısa süre sonra ölünce yerine oğlu Ali geçti (836). Ali henüz dokuz yaşındaydı. Yaşının küçüklüğüne rağmen kabile reislerinin saray görevlilerine itaati sayesinde önemli bir sıkıntı yaşanmadı. İmam Ali'nin lakabı olan "Haydar" unvanıyla anıldı. Bu emir zamanında kayda değer bir olay olmadı. Tarihçiler, İdrisîler Devletinin Ali zamanındaki durumu hakkında geniş bilgi vermemektedirler. I. Ali, 849 yılında öldü. Onun ölümünden sonra devletin başına kardeşi Yahya geçti.

I.Yahya başarılı yönetimiyle devletinin gücünü arttırdı ve devrinde refahı sağladı. İbn Haldun onun şahsı ve zamanı hakkında şöyle demiştir: "İstikrarı sağladı, nüfuzunu arttırdı. Güzel eserler bıraktı, zamanında Fas'ın imarı gelişti. Şehirde hamam ve oteller yapıldı, şehrin dışında da kenar mahalleler inşa edildi. Özellikle Mağribliler buraya taşındı."[30] Dolayısıyla onun döneminde büyük gelişme gösteren Fas şehri, bölgede bir cazibe merkezi haline geldi ve nüfusu arttı. Ayrıca Fas'ta ve diğer merkezlerde imar faaliyetleri ve ticari hayatta önemli gelişme kaydetti.

Yahya'nın halef bırakmadan ölümüyle ülkede çözülme başladı, karışıklıklar yerini ayaklanmalara bıraktı. Ömer oğlu Ali idareyi ele aldı. Bu defa hanedan içinde kavgalar ve iç savaşlar patlak verdi. Kısacası I. İdris ve II. İdris'in kurduğu birlik ve gerçekleştirdi-

---

[30] Kitabu'l-İber ve Divanu'l-Mübtede' ve'l-Haber fî Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Âsarahum Min Zevi's-Sultani'l-Ekber, Muhammed oğlu Abdurrahman İbn Haldun, c. 3, s. 15, Bulak, Beyrut/Lübnan Hicrî 1284.

ği istikrarlı bölge çok geçmeden Hariciler'in ve Fatımîler'in mücadele alanı haline geldi.

920'de Fas, Fatımîlere itaat eden Tahert eyaletinin valisi Mabbous oğlu Messele tarafından komuta edilen Ketame ve Miknâse Berberîlerinden oluşan bir ordunun eline düştü. 974'te son İdrisî emirleri Tanca bölgesinde İspanya'dan gelen bir birliğe boyun eğdiler.[31]

II. Ali

I.Yahya'nın 863 yılında vefatından sonra yerine geçen II. Yahya zamanında ülkede istikrar bozuldu ve devleti yıkılışa sürükleyen karışıklıklar başladı. Kendisini eğlenceye veren, ahlak ve yaşayışının kötü olması nedeniyle sevilmeyen II. Yahya'ya karşı halk isyan etti. İsyanın lideri Ebu Sehl oğlu Abdurrahman Cüzâmî, onu saraydan kaçmak zorunda bıraktı. II. Yahya bir süre sonra gizlenmek için sığındığı Udvetu'l-Endülüs'te üzüntüden vefat etti (866).

II. Yahya'nın ölümü üzerine ona karşı ihtilalin liderliğini yapan Abdurrahman, Fas şehrini ele geçirdi. Ancak isyan esnasında Yahya'nın eşi Atike hanım, Rîf bölgesinin hâkimi olan babası II. İdris'in torunu Ali'ye mektup yazarak gelip bu isyanı bastırmasını istemişti. Bu davet üzerine harekete geçen II. Ali, Fas şehrine gelerek hâkimiyeti sağladı (866).

Fas halkı kısa sürede II. İdris oğlu Ömer oğlu Ali'nin yönetimini kabul etti. Mağrib minberlerinde hutbe onun adına okundu. Ülkeyi bir müddet istikrarlı bir şekilde idare etmeyi başardı. Ancak Haricilerin Sufriyye kolu liderlerinden biri olan Abdürrezzak el-Fihrî başlattığı isyanı genişleterek bölgedeki bazı merkezleri ve Fas şehrini ele geçirdi. Fas şehrine yakın bölgelerin de Abdürrezzak'a katılması sonucu yenilen II. Ali, önce Evrebe kabilesine sığındı ve

---

[31] Fas Tarihi, İsmail Ceran, s. 48-53, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012 Ankara.

daha sonra Avrupa'ya kaçtı. Böylece Fas şehrine giren Abdürrezzak şehrin Endülüs mahallesinde (Udvetu'l-Endülüs) halkın biatını aldı.

Bu durum karşısında ona teslim olmayan Fas halkından Karaviyyin mahallesinden bir grup, "el-Avvam" (ya da Cûtî) diye tanınan II. İdris'in oğlu Kasım'ın oğlu Yahya'yı şehirlerine davet edip, ona biat ettiler. Abdürrezzak ile mücadeleye girişen III. Yahya, onu Fas şehrinin Endülüslüler semtinden çıkmaya mecbur etti ve ardından oraya girdi. Hem şehir halkı ve hem de Endülüs Emevi hükümdarı I. Hakem tarafından isyanları nedeniyle Kurtuba'dan sürüldükten sonra buraya yerleşen Endülüslülerin tamamı ona biat ettiler. Zamanını Sufrî haricileriyle savaşarak geçiren III. Yahya'nın, Fas şehri ve civar bölgelerindeki yönetimi 904 yılında Süleyman oğlu Rebi' tarafından öldürülmesine kadar devam etti.[32]

I.Yahya'nın 849 yılında vefatından III. Yahya'nın 904 tarihindeki ölümüne kadar süren dönemde, Sufriyye Haricileriyle İdrisoğulları arasında çıkan savaşlar ülkenin ekonomik ve sosyal bakımdan çökmesine sebep olmuş; kıtlık yayılmış, yiyecek sıkıntısı baş göstermiş, fiyatlar artmış, ölümler ülke halkının daha önce görmediği derecede yayılmıştı. 889 senesinde büyük bir deprem olmuş, evler ve köşkler yıkılmış, halk şehirlerden kaçmıştı. Bu sarsıntı, dağlarıyla ovalarıyla Endülüs ülkesinin tamamını, Tlemsen'den Tanca'ya, Akdeniz'den ülkenin batı sahillerine kadar Kuzey Afrika'nın bütün sahil kesimini kaplamıştı.[33]

---

[32] Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi, Hasan İbrahim, c. 4, s. 69, Tercüme: İsmail Yiğit, 1986 İstanbul. Kitabu'l-İstiksâ li Ahbari'd-Düveli'l-Mağribi'l-Aksâ, Halid oğlu Ahmed Nasırî Selavî, c. 1, s. 78, Daru'l-Beyza 1955.

[33] Fas Tarihi, İsmail Ceran, s. 53-55, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012 Ankara.

IV. YAHYA

III. Yahya öldürülünce yerine geçen IV. Yahya'ya (904-922) Fas halkı biat etti. IV. Yahya kısa süre içinde istikrarı sağladı. Ülkede hutbe onun adına okundu. Mağrib-i Aksa tümüyle onun hâkimiyetine girdi. Adil, faziletli, güzel söz söyleme sanatında usta, yiğit, cengâver birisi olan IV. Yahya İdrisî hanedanının en değerli ve en büyük şahsiyetlerindendir. Ayrıca en geniş sınırlara hükmetmiş olanıdır. Onun elde ettiği arazi genişliğine ve kuvvete İdrisîlerden hiçbiri ulaşamamıştı. Ne var ki, 10. Asrın başlarında İfrikıye'de ortaya çıkan Fatımîler, Ubeydullah Mehdi ve ondan sonra yerine geçenler döneminde ülkelerini Fas yönünde genişleterek bölgeyi hâkimiyetleri altına almaya başladılar.[34] Bununla birlikte Endülüs Emevi Devleti de bölge üzerine güçlü ordular sevk ederek etkili girişimlerde bulundu.

Dolayısıyla 10. Yüzyılın başından itibaren İdrisîlere ait şehirler birbiri ardına bu iki devletten birinin eline düşmeye başladı. İdrisî emirleri bazen direnerek, bazen de kuvvetli olan tarafa itaat ederek varlıklarını sürdürmeye çalıştılar.

Ancak Fatımîlerden Ubeydullah Mehdi'nin Tahert ve Mağrib-i Evsat valisi olan komutanı Habbûs oğlu Mesâle, 912 yılında beş yıl saltanatını istikrarlı bir şekilde devam ettiren IV. Yahya'nın ülkesine saldırıya geçti ve Tahert'i ele geçirdi. Daha sonra Miknâs yakınında IV. Yahya ile karşılaştı ve onu hezimete uğrattı. Devamla Fas şehrini kuşatıp IV. Yahya'yı kendisine bir miktar para ve mal vermesi ve Fatımî halifesi Mehdi'ye biat etmesi şartıyla barış yapmak

---

[34] [34] Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi, Hasan İbrahim, c. 4, s. 71, Tercüme: İsmail Yiğit, 1986 İstanbul. Kitabu'l-Istiksâ li Ahbari'd-Düveli'l-Mağribi'l-Aksâ, Halid oğlu Ahmed Nasırî Selavî, c. 1, s. 29, Daru'l-Beyza 1955. Kitabu'l-İber ve Divanu'l-Mübtede' ve'l-Haber fî Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berberve Men Âsarahum Min Zevi's-Sultani'l-Ekber, Muhammed oğlu Abdurrahman İbn Haldun, c. 4, s. 19, Bulak, Beyrut/Lübnan Hicrî 1284.

zorunda kaldı. Mesâle, IV. Yahya'yı Fas şehrine vali tayin etti. IV. Yahya'nın amcaoğlu olan Ebi'l-Afiye oğlu Musa'yı da bu ülkeye karşı yaptığı savaşta kendisine yardım ettiği için Mağrib-i Aksâ'nın diğer merkezleri valiliğine getirdi. Böylece Fatımîlerin nüfuzu, İdrisîlerin Ülkesine kadar uzanmış oldu. Mesâle 921 yılında Fas'a dönünce, Musa onu IV. Yahya aleyhine kışkırttı. Bunun üzerine IV. Yahya yakalandı ve bütün mallarına el kondu daha sonra da sürgün edildi. IV. Yahya amcasının oğlunun ülkesi Rîf'e yerleşti. Fakat onunla karşılaşan Musa tarafından tutuklandı ancak yirmi yıl sonra serbest kalınca İfrikıye'ye giden IV. Yahya, 943 yılında Mehdiyye'de öldü.[35]

II. Idris Oğlu Kasım Oğlu Muhammed Oğlu Hasan Dönemi ve Devletin Yıkılışı

Mesâle İdrisî yönetimine son verdikten sonra Fas valiliğine Reyhan el-Ketamî'yi getirdi. Fakat Reyhan el-Ketamî'nin görevi uzun sürmedi; çünkü IV. Yahya'nın tahttan uzaklaştırılmasından üç ay sonra İdrisî ailesinden "Haccam" lakabıyla meşhur Muhammed oğlu Hasan, gerçekleştirdiği bir isyanla Fatımî valisini Fas'tan çıkarıp tahtı geri almayı başardı. Fas'ı ele geçiren Haccam Hasan'a Fas halkı biat ederek onun hâkimiyetini kabul etti (922). Gittikçe nüfuzunu genişleten ve civar bölgeleri idaresi altına alan Hasan, bu bölgelerin Fatımîlere tâbi valisi IV. Yahya'nın amcaoğlu olan Ebi'l-Afiye oğlu Musa ile savaşa tutuştu. Çarpışmaların birinde Musa'nın oğlu öldü. Daha sonra tekrar karşısına çıkan Musa'ya yenilince Fas şehrine sığınmak zorunda kaldı. Ancak orada bırakmış olduğu vekilinin ihanetine uğradı. Şehre girmesine izin vermeyen ve Fatımîlere bağlı olduğunu açıklayan bu kişi tarafından tutuklandı. Böylece İdrisîlerin merkezi tekrar Fatımîlerin eline geçti (925).

---

[35] El-Beyanu'l-Muğrib, İbn İzarî, c. 1, s. 177, Titvân 1960. Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi, Hasan İbrahim, c. 4, s. 71-72, Tercüme: İsmail Yiğit, 1986 İstanbul

Zaten Hasan'ın ölmesi üzerine Musa, üç yıl içinde İdrisîlere ait merkezlerin hemen-hemen tamamına sahip oldu ve İfrikıye'deki Fatımîlerin hâkimiyetini tanıdı. Bir yandan Musa diğer yandan Fatımîler tarafından yıkılma noktasına getirilen ama direnen İdrisîler, Rîf bölgesine geçtiler ve burada Hacerünnesr kalesine sığındılar (929). Kaleyi muhasara eden Musa başarısız olunca bir miktar kuvvet bırakarak oradan ayrıldı. Dolayısyla Orta Mağrib ve Fas, Musa elinde kaldı.

Ancak çok geçmeden, Musa Fatımîlere itaati terk ederek, Mağrib-i Aksâ'yı ve Sebte'yi ele geçirmeye çalışan Endülüs Emevi halifesi III. Abdurrahman Nasır'ın emrine girdi. III. Abdurrahman, Musa'yı ülkesinin minberlerinde hutbeyi kendisi adına okutmaya zorlamıştı. Fatımî halifesi Ubeydullah el-Mehdî, bu durumu öğrenince Tahert valisi Yaslît oğlu Humeyd ve Nesâle'nin yeğeni komutasında 10.000 savaşçıdan oluşan bir ordu gönderdi. Yapılan savaş, Musa'nın Fas şehrinden kaçmasıyla sonuçlandı. Bunun üzerine Tahert valisi Humeyd, Fas valiliğine kendi komutanlarından birini getirdi. Fakat bu vali, Ubeydullah Mehdi'nin vefatından sonra isyan eden bir şahıs tarafından öldürüldü. Bu isyancı, onun başını ve oğlunu Musa'ya gönderdi. Musa ise onun başını Abdurrahman Nasır'a yolladı ve Mağrib ülkelerinde yeniden Endülüs Emevileri adına hutbe okuttu.

Buna karşılık, Fatımî halifesi Kaim Biemrillah, komutanı Meysur'u 935 yılında Mağrib-i Aksâ'ya gönderdi. Meysur, Fas şehrini kuşattı ve şehri Ahmed b. Ebu Bekir'in elinden aldı. Ahmed'i Fatımî başşehri Mehdiyye'ye gönderdi. Minberlerde Fatımî halifesi Kaim Biemrillah adına hutbe okuttu ve onun adına para bastırdı. Berberî Levate kabilesinden Kasım oğlu Hasan'ı Fas valiliğine tayin etti. Ancak Hasan'ın valiliği Ahmed'in hapisten çıkarılmasına kadar sürdü (946). Ahmed, Mehdiyye'deki hapisten çıkınca Fas'a gitti ve

bir süre olaylara karışmaz göründü. Sonunda Hasan'ı devirip Fas emirliğini hâkimiyeti altına aldı.[36]

Fatımî komutanı Meysur, Musa'yı Sahra'ya kovunca Mağrib ülkelerinde hâkimiyet, Fas İdrisî emirlerinin sonuncusu olan II. İdris'in oğlu Muhammed'in oğlu Hasan'ın iki kardeşi Kasım ve İbrahim'in eline geçti. Mağrib halkı, Kasım Kennun'a biat etti. Kasım, Fas şehri hariç, Mağrib şehirlerinin çoğunu ele geçirdi. Haceru'n-nesr kalesini devletinin merkezi yaptı ve Ehl-i Beyt taraftarlığını yaymaya başladı.

Bu arada İdris oğlu Ömer evladından olan Rîf ve Sebte İdrisîleri ise Sebte'yi merkez edinerek ayrı bir idare kurdular ve Endülüs Emevi Devletine bağlılıklarını açıkladılar.

Kasım Kennun vefatına kadar (948) Fatımîlere tâbi olarak hüküm sürdü. Onun ölümünden sonra yerine âlim, adil ve fazıl bir emir olarak bilinen oğlu Ebu'l-Ayş Ahmed geçti. İdrisîler arasında Ahmed el-Fazıl olarak tanınırdı.

Ahmed, kısa bir süre sonra Endülüs Emevîleri adına davete başlayarak, Fatımîlerle alakasını kesti. Sicilmâse'ye kadar bütün Mağrib-i Aksâ'yı egemenliği altına aldı. Ancak Ahmed, Fatımîlerden ayrılarak Endülüs Emevii halifesi III. Abdurrahman'a itaat ettiğini açıklamakla beraber Tanca'yı ona vermedi. Bunun üzerine, III. Abdurrahman, Tanca'yı daha önceden ele geçirmiş olduğu Sebte'ye bağlamak amacıyla bir ordu ve bir donanma göndererek Tanca'yı kuşattı ve şehri zaptetti. Ahmed'in elinde sadece Edayle ve Basra kaldı. Zorda kalan Ahmed, Endülüs Emevi halifesine itaat etmeye mecbur oldu. 959 yılında Ahmed'in vefat etmesine kadar Mağrib-i Aksâ'da Endülüs Emevilerinin nüfuzu genişlemeye devam

---

[36] Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi, Hasan İbrahim, c. 4, s. 73, Tercüme: İsmail Yiğit, 1986 İstanbul. Kitabu'l-İber ve Divanu'l-Mübtede' ve'l-Haber fî Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berberve Men Âsarahum Min Zevi's-Sultani'l-Ekber, Muhammed oğlu Abdurrahman İbn Haldun, c. 4, s. 135-136, Bulak, Beyrut/Lübnan Hicrî 1284.

etti. Ahmed'in yerine III. Abdurrahman'la birlikte Endülüs'te Franklara karşı savaşa gittiği sırada Mağrib'de vekil bıraktığı "Kennun" lakabıyla anılan kardeşi Ebu'l-Kasım geçti.

960 yılında Fatımîler tarafından Mağrib seferine memur edilen meşhur kumandan Cevher Sıkillî Fas üzerine yürüyüp şehri kuşattı ve kumandanlarından Menâd oğlu Zîrî Sanhacî'nin kahramanlığı sayesinde burayı ele geçirdi (960). Bu zafer sayesinde Tanca ve Sebte dışında bütün Mağrib kısa bir süre için de olsa Fatımî hâkimiyeti altına girmiş oldu. Dolayısıyla İdrisî hanedanının sonuncusu diye nitelendirebileceğimiz II. Hasan da Fatımîlere tâbi olmak zorunda kaldı. Ancak ordunun çekilmesinden sonra tekrar Endülüs Emevilerine bağlandığını ilan etti (960). On bir yıl sonra Fatımî kumandanı Zîrî oğlu Bulukkîn karşısında aciz kalınca bu defa ordusuna katılıp onunla birlikte Endülüs Emevilerine karşı savaştı. Bu tavrı yüzünden kendisini cezalandırmak isteyen Endülüs Emevî Halifesi II. Hakem, Abdurrahman oğlu Gâlib Sıklâbî kumandasında büyük bir orduyu onun üzerine gönderdi. II. Hasan bu orduya yenildi ve 974'te Hacerunnesr kalesinde Endülüs Emevî kuvvetlerine teslim oldu. Gâlib, II. Hasan ve 700 adamıyla birlikte Kurtuba'ya döndü (975). Mağrib'de hutbe Endülüs Emevi halifesi adına okunmaya başladı. II. Hasan iki yıl sonra Endülüs'ten çıkarılınca Mısır'a giderek Fatımî sarayına sığındı. 984'te Fatımî halifesi onu Mağrib-i Aksâ valiliğine tayin etti ve emrine verdiği orduyla ailesine ait toprakları geri alması için Mağrib'e gönderdi. Fatımîlerin İfrikıye valisiyle bölgedeki bazı Berberî kabileleri tarafından desteklenen II. Hasan, Sebte civarında Endülüs Emevi ordusuna yenilince eman dilemek zorunda kaldı. Ordu kumandanı onun itaatini kabul etti ve beraberinde Kurtuba'ya götürmek üzere yanına aldı. Ancak yolda Amir oğlu Hacib el-Mansur'un gönderdiği adamlar tarafından 985 yılında öldürüldü. II. Hasan'ın ölümüyle Mağrib-i Aksâ'da hüküm süren İdrisî hanedanı sona ermiş oldu. Daha sonra bu aileden İdris oğlu Ömer neslinden gelen Hammud oğlu Ali,

Endülüs'te Emevi devletinin zayıflamaya başladığı sırada ortaya çıkan Mülüku't-Tavaif'in en önemlilerinden biri olan Hammudîler hanedanını kurmuştur. İdrisîlerin Mağrib'deki hükümranlığı Sûsülaksa'dan Vehran (Oran) şehrine kadar uzanmıştı.

İdrisîler döneminde Fas bölgenin en büyük ilim, medeniyet ve kültür merkezi oldu. Mağrib'in bütün yörelerinden ve Endülüs'ten talebeler Fas'a akın ettiler. Fas şehri siyasî, dinî ve iktisadî merkez olma kimliğini asırlar boyu sürdürdü.

İdrisîler döneminde birçok şehirde sikke basılmış olmasından da anlaşılacağı gibi İdrisî emirleri ülkede ticari hayatı canlandırdılar. Ayrıca başta pamuk olmak üzere Doğunun pek çok bitki türünü Mağrib'e getirerek tarımı geliştirdiler.[37]

FAS ŞEHRİ

II. İdris, şehrin yapımını bitirdikten sonra okuduğu hutbeyi şöyle bitirmiştir:

"Allah'ım! Şüphesiz biliyorsun ki bu şehri kurdurmaktan muradım, ne övünmek, ne gururlanmak, ne de kibirlenmektir. Bu şehri yalnızca dünya durdukça içinde sana ibadet edilmesi, Kur'an-ı Kerim'in okunması, dininin emirlerinin ve cezalarının uygulanması ve Peygamber efendimizin uygulamalarının uygulanması için yaptırdım. Allah'ım! Bu şehrin halkını hayra ulaştır; hayra ulaşmalarında onlara yardım et. Düşmanlarının kötülüklerini onlardan uzaklaştır. Rızıklarını bol eyle, fitne ve nifaktan muhafaza et. Şüphesiz sen her şeye kadirsin."[38]

Güzel ve ideal şehirlerde bulunması gereken özellikler, Fas şehrinde fazlasıyla bir araya gelmiştir. O gün için geçerli görüşe göre şehir kurulmasına uygun arazinin şu özellikleri taşıması gere-

---

[37] Fas Tarihi, İsmail Ceran, s. 55-61, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012 Ankara.

[38] Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi, Hasan İbrahim, c. 3, s. 222, Tercüme: İsmail Yiğit, 1986 İstanbul.

kiyordu: Akan su, ziraata elverişli arazi, yakın yerden yakacak temini imkânı, sağlam sur ve bir sultan; çünkü şehrin durumunun düzeltilmesi, yol emniyetinin sağlanması, suçlu ve cânilere mani olunması onun otoritesiyle gerçekleşebilirdi.

İbn Ebi Zer', Fas şehrini, Mağrib'in diğer şehirlerine karşı üstünlüklerini dile getirerek övmüş ve şöyle demiştir: Fas şehri, tatlı su, güzel hava, güzel meyveler, ziraata uygun bereketli topraklar, yakın ve bol ağaçlıklar gibi hasletleri bir arada toplamıştır. Burada görkemli yapılar, bol ağaçlı ve son derece güzel bağlar ve bahçeler, düzenli bir şekilde planlanmış mükemmel yol ve caddeler, kaynayan pınarlar, coşkun nehirler, sık ormanlar ve meyvelerle kaplı bahçeler vardır.

Fas şehri, tarih boyunca çeşitli alanlarda büyük bir gelişme göstermiştir ve bunun sebebi mevkiinin çok sulak olmasıdır. Toprağı verimli hale getiren, yüzlerce değirmeni çalıştıran ve halka hiçbir zaman sıkıntı çektirmeyen suyun kaynağı Cevahir vadisi de denilen Fas vadisinden akan ırmaktır. İdrisîler zamanında döşenen ve 20. Yüzyıla gelinceye kadar çok iyi verim alınan su şebekesi, Fas ırmağı ve birleştiği Sebû, Ortaçağ'da iktisadî canlılığa ve Fas'ın diğer şehirlerle, hatta dış ülkelerle mübadeleye dayalı ticari faaliyetlerini geliştirmesine de yardımcı olmuştur.[39]

Fas'ta İdrisîler'den sonra Murabıtlar (1056-1147), Fas'a Malikilik inancını yerleştiren Muvahhidler (1130-1269), Merinîler (1196-1465), Vattasîler (1472-1554) hüküm sürdüler.

Fas'ta Sa'dîler dönemiyle birlikte İmam Hasan evlatlarının iktidarı yeniden sağlanmıştır.

15. yüzyılda Mağrib'de (Fas) belli başlı iki şerif (İmam Hasan nesli) sülalesi vardı. Bunlardan birisi; İdrisî sülalesinin kolları: Hammudîler, İmaranîler, Tahirîler, Debbağîler, Amgarîler,

---

[39] Fas Tarihi, İsmail Ceran, s. 64-65, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012 Ankara.

Kittanîler, Rahmanîler idi. Diğeri ise İdris'in ağabeyi Muhammed Nefsi Zekiyye sülalesinin kolları, Der'a da Sa'dî Şerifleri ve Sicilmase Tafilalet'te Hasenî Şerifleri Filalîler. Bu ikisi dışında Mağrib'de Kadirîler, Sakelîler, Irakîler gibi küçük şerif sülaleri de bulunmaktaydı.[40]

Sa'dîler 1511-1659 yılları arasında Fas'ta hâkimiyet kurmuş olan İmam Hasan soyundan gelen Şeriflerdir.

Filalî Şerifleri ise 1631-1912 yılları arasında Fas'ta hüküm sürmüştür. Hanedanın kurucusu olan Şerif Hasan Dahil 1265 yılında Sicilmâse'ye gelmiştir.[41]

Filalî Şerifleri günümze kadar Fas'ın hâkimleri olmuşlardır. Tarih kitapları Sa'dîler ve Filalîlerin asimile olarak Sünni Malikî oldukları yazmışlardır.

ALEVÎLER & DEYLEM ALEVİ DEVLETİ

(864-928 & 1033)

Alevîler İran'ın bugünkü Mazenderan ilinde kurulmuş Ehl-i Beyt soylu bir emirliktir. 12 İmam'ın ikincisi; İmam Hasan'ın soyundan olup, İslâmiyet'i Hazar Denizi'nin güneyinde yaymışlardır. Egemenlikleri 928 yılında Samanîler tarafından sona erdirilmiş, aldıkları yenilgiler karşısında bazı asker ve komutanları Samanî Hanedanlığı'na geçmiştir. Daha sonra Ziyariler Hanedanlığı'nı kuracak olan Ziyaroğlu Mardavij ve Büveyoğulları Hanedanlığı'nı kuracak olan Ali, Hasan ve Ahmet Büveyh de Alaviler Hanedanlığı'nı bırakarak Samanîler'e katılan generaller arasındadır.

---

[40] Fas Tarihi, İsmail Ceran, s. 64-65, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012 Ankara.

[41] Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi, İsmail Yiğit, c. 9, s. 449, 1995 İstanbul. Tarihu'd-Devleti's-Sa'îde, Muhammed b. Abdüsselam ed-Duayyif, s. 7-10, Rabat 1406/1986.

864 yılında Seyyit Talip oğlu Seyyid Yahya, Kufe'de Abbasiler'e isyan etti. İsyanı Tahiri vali Muhammed, kanlı bir şekilde bastırdı ve Seyyid Yahya'yı astı. Halife Mustain, Hazar Denizi güneyinde bulunan Deylemistan'ı, Tahiriler'e İkta olarak verdi.

Deylem halkı, Tahiriler'den bıkmıştı. Bunun üzerine Deylem'de çok sevilen Rüstem'in çocukları Muhammed ve Cafer, Tahirilere karşı isyan ettiler. Daha sonra Taberistan'daki Alevilein lideri olan Şerif İbrahim'in oğlu Şerif Muhammed'e haber göndererek Ona katılacaklarını bildirdiler. Şerif Muhammed, yaşının çok ilerlediğini, böyle bir görevi üstlenemeyeceğini bildirerek, onları o sırada Rey'de bulunan amcası Şerif Zeyd'in torunu Muhammed oğlu Şerif Hasan el Alevi'ye gönderdi. Hasan el Alevi teklifi kabul edip, Taberistan'a geldi.

Deylem, Kelar, Şalur, Ruyan kentleri halkı kendisine gönüllü bağlılığını bildirdiler (biat ettiler). Böylece Deylem Alevi Devleti kuruldu (864).

Şerif Hasan el Alevi, bölgede egemenliği sağladıktan sonra Amul'u ele geçirdi. Gücü daha da arttı. Taberistan valisi Abdullah oğlu Süleyman'ın üzerine yürüdü. Onu yendi ve Sariye kentine girdi. Vali Süleyman karısını ve malını bırakıp Gürgan'a kaçtı. Taberistan halkının da desteğini alan Şerif Hasan el Alevi, Rey kentini de ele geçirdi. Rey valiliğine Muhammed oğlu Cafer el Alevi'yi atadı.

Abbasi halifesi Müstain, Alevilere karşı gerekli tedbirleri almak üzere Tahiri komutan Muhammed'i Rey valisi Şerif Cafer el Alevi'nin üzerine gönderdi. Cafer el Alevi tutsak alındı. Bunu duyan Hasan el Alevi, 865 yılında Rey'i tekrar geri aldı. Abbasiler daha güçlü bir ordu ile Taberistan üzerine yürüyünce Şerif Hasan el Alevi, Deylem'e çekilmek zorunda kaldı. Sari ve Amul kentleri de Abbasi Tahirilerin eline geçti. Hasan el Alevi bir süre sonra Gürgan'ı ele geçirdi. Tahirilerin Horasan valisi olan Muhammed'in ordusunu yenerek, onların Horasan'daki itibarını sarstı (871).

Abbasiler, Saferilerin emiri Yakup'u, Şerif Hasan el Alevi'nin üzerine gönderdiler. Taberistan dağlarına çekilerek savaşan Hasan el Alevi, Yakup'a büyük kayıplar verdirdi. Emir Yakup canını zor kurtardı. Şerif Hasan yeniden Taberistan'a hâkim oldu. Yakup'a yardım eden Şalürler'in mallarını da ganimet olarak alıp Deylemliler'e dağıttı.

Şerif Hasan el Alevi, 884 yılında Amul kentinde vefat etti. Yerine kardeşi Şerif Muhammed geçti. Şerif Muhammed'de 900 yılında Taberistan'da öldürülünce, yerine oğlu Şerif Kasım el Alevi geçti. Şerif Kasım 917 yılına dek, Deylem halkıyla birlikte ülkeyi yönetti.

Zeki, kültürlü, atak bir kişi olan Şerif Hasan el Alevi'nin kurduğu Zeydî Deylem Alevi Devleti, ismini büyük dedesi Şerif Zeyd'den almaktadır. Büyük Şerif Zeyd, İmam Hasan'ın oğludur.[42]

Bu hanedanın kurucusu Hasan b. Zeyd, İmam Ali'nin 7. Kuşak torunudur. Kendisi; İmam Ali'nin oğlu İmam Hasan'ın oğlu Zeyd oğlu Hasan oğlu İsmail oğlu Muhammed oğlu Zeyd'in oğlu Şerif Hasan'dır.

Zeydi Deylem Devleti, Toprak işleyenindir kanununu kabul ediyordu. Toprakları işleyecek olan köylülere dağıttımışlardı. Deylem halkının gönüllü ve coşkulu katılımıyla bölge imar edildi. Sulama kanalları açıldı. Üretim arttı.

Deylem Devleti, İmam Ali soyu, seyitlerin ve şeriflerin önemli bir karargâhı haline geldi. Onları seven, onların yanında yer alanlara da Hasan el Alevi'nin adından dolayı Alevi denmeye başlandı.

Deylemistan da mülk tüm halkındı. Deylem Devleti'nin ünü tüm Horasan ve Batı Türkistan bölgelerini sarmaya başladı. Bundan, Abbasi egemenleri de, Samanoğlu egemenleri de, Maveraünnehir egemenleri de korkmaya başladılar.

---

[42] İmam Zeynelabidin'in oğlu Zeyd değil, İmam Hasan'ın oğlu Zeyd'dir, söz konusu olan kişi, İnançsal açıdan Zeydî değil.

Aleviler, fiilen tüm bölge kentlerine hâkim olmaya başladılar. Abbasiler ve Samanoğulları, Alevilerin üzerine sürekli ordular gönderiyorlardı. Fakat her seferinde yenik düşüyorlardı. Alevi orduları, Horasan'ın başkenti Nişabur'u zapt edince, Samanoğulları, o güne dek düşmanları olan Karahanlılar'dan yardım istediler. Karahanlı hükümdarı Buğra Han, Samanoğulları'na yardıma koştu.

Bölgenin egemenleri Samanoğlu II. Nasr komutasında birleşerek, 928 yılında Deylem Devletini ortadan kaldırdılar.[43]

RESSİLER

897-1300

Ressilere "Beni Tabataba" ve Eimme-i Beni Ressi: Ressi İmamları" da denmektedir. Hanedan İmam Hasan soyundan gelmektedir. 860'ta ölen Kasımi'r-Ressî Tercemaniddin İbrahim Tabataba'nın oğludur. O, İsmail'in, o İbrahim'in, o da İmam Hasa'ın oğlu Hasan'ın oğludur. İlk hükümdar el-Hadi, Kasım Ressî oğlu Hüseyin'in oğludur. Annesi Ümmül Hasan Fatıma da İmam Hasan soyundandır. 884'e doğru Taberistan'dan Amul'a, Bağdat'tan 893'te Yemen'e gitti. Müminlerin emiri namıyla hilafet iddia etti. Zeydî olduğuna dair bilgiler mevcuttur. İmam adıyla saltanat sürmüşlerdir. Yemen'in bir kısmında hükümran olan meliklerdir. Fakat tamamını elde edememişlerdir, ancak hâkim oldukları bölgeyi Sünnilikten Zeydîliğe çevirmişlerdir. Taht şehirleri Sân'a, bazen Sâde'dir. 897-1300 arasında 403 yıl hüküm sürmüşlerdir. Ancak yine İmam Hasan torunlarından Nasır Ebu'l-Fethi'd-Deylemî, 23 yıl için hükümeti Ressilerden almıştır (1039-1062). 1062-1138 arasında ise Süleyhî hanedanından valiler San'a'yı, Ressiler namına idare etmişlerdir. Nasır Deylemî'nin 23 yıllık ikti-

---

[43] Alevi Türkmen Tarihi Ve Saltuklular, Veli Saltık, s. 23-25, 2. Baskı: 2004 Ankara.

darı ve Süleyhî egemenliğini çıkarırsak Ressîler 304 sene engelle karşılaşmadan devleti yönetmişlerdir.

HAMMUDOĞULLARI DEVLETİ

(1016-1058)

Hammudîler İmam Ali evladı oldukları iddiası ile ortaya çıktılar. Bu iddialarının gerçek olma ihtimalı oldukça yüksektir. Kullandıkları şecere şu şekildedir: İmam Ali'nin oğlu İmam Hasan oğlu Hasan oğlu Abdullah oğlu İdris oğlu Umer oğlu Ubeyd oğlu Ali oğlu Ahmed oğlu Meymun oğlu el-Hammûd'dur. Bu şecerede Hammûd'un 5. Dedesi olarak gözüken Umer b. İdris, tarihi bir şahsiyettir ve İmam Hasan'ın torununun torunu olduğu kesindir.[44]

Hammudoğulları Endülüs'te (İspanya) 1016 yılında bağımsızlıklarını ilan ettiler ve 42 yıl bağımsız olarak yaşadılar. Hammudoğulları 1058 yılında yıkılmıştır.

Endülüs Emevi Devleti'nin yıkılışından sonra İspanya'da hüküm sürmüş hanedan.

Üç Hammudi meliki Nasır, Me'mun ve Mûte'lî lakaplarıyla hilafet iddia etmişler ancak bu unvanlarını sadece 8 yıl 7 ay taşıyabilmişlerdir. Bu sürede Emevilerle dönüşümlü olarak Kurtuba'da tahta çıkmışlar, hilafet iddialarını kaybettiklerinde ise Malaga'da hüküm sürmüşlerdir. Granada'da hüküm süren Ziriler'e de boyun eğidirmişler ve tabiyetlerine almışlardır.

1058 yılında Muvahhidler tarafından ortadan kaldırılmışlardır.

749'da Emevilerin yıkılmasıyla Şam'dan kaçan Prens Abdurrahman, 755'te İber yarımadasına geçti. 756'da bir devlet kurdu ve kendisi de emir oldu. 929'da III. Abdurrahman halifeliğini îlân etti. 1031'de halîfenin otoritesi sarsıldı, ülke emirliklere bö-

---

[44] Devletler ve Hanedanlar C. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 183, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

lündü. 1031'de Âli Beytten (Ehl-i Beyt manasında) olan Hammûdiler hilâfeti devam ettirmek istediler. 1086'da Abbâdi hanedanından İşbiliye Meliki, Kuzey Afrika Murâbıtlar İmparatorluğundan yardım istedi. Oradan gelen kuvvetlere 13 Endülüs meliki de katıldı. Zeleka muharebesinde Hıristiyan orduları imha edilerek, İspanya'da Müslüman hâkimiyetinin ömrü uzadı.

1147'de Muvahhidler, Murâbıtları ortadan kaldırdı. Hıristiyanlarla da savaştılar. 1187'de Selahaddin Eyyubi, Kudüs'ü alınca Papa mukaddes savaş ilân etti.

ALEVİ HAMMUDOĞULLARI DEVLETİ

Abbasîler döneminde Aleviler için İslam ülkesinin sınır boylarında sığınacak yer kalmamıştı. Merkezden göç etmiş Alevilerin bir kısmı Cebelitarık'ı da geçerek Endülüs'ü yurt edinmişti. Alevilerin bir bölümü Endülüs'te bağımsızlıklarını ilan etti, bunlar Hammudoğullarıydı.

Hammudoğullarının ilk krallık yurdu Kurtuba (Cordoba-İspanya) sonra Malaka (Malaga) oldu. 42 yıl hüküm sürdüler. Sekiz hükümdar başa geçmişti.

Hammudoğullarının ilk hükümdarı Mütevekkil'alallah lakaplı Ali'ydi ve Emevî Hakem oğlu Süleyman döneminde Sebte kentinin valisiydi. Endülüs'te fesat ve karışıklık yayılınca Ali, Malaga'yı ve bir süre sonra da Kurtuba (Cordoba) kentini ele geçirip bağımsızlığını ilan etti. Bir buçuk yıl sonra köleleri onu hamamda öldürdü, yerine Memun Kasım geçti.

Me'mun merkezi Kurtuba'dan İşbiliyye' ye (Sevilla) taşıdı. O sırada kardeşinin oğlu Yahya ona karşı ayaklandı ve Kurtuba'yı elinden aldı. Bir yıl sonra Me'mun Kasım vefat etti, yerine Mu'telibillah Yahya geçti. O da savaşta vefat edince, kardeşi Müteeyyidbillah İdrîs yönetimi devraldı, bu da vefat edince Mustansırbillah Yahya oğlu Hasan, Onun da iki yıl sonra vefatıyla Meali-billah Yahya oğlu İdris işbaşına geçti. Bu sonuncusu yumu-

şak huylu, sadakası bol biriydi, her Cuma fakirlere 500 altın sadaka dağıtır, kendisine başvuran herkesin arzusunu yerine getirirdi. Sonra o azledildi ve yerine İdris oğlu Muhammed Mehdi lakabıyla tahta geçti. Bunun da vefatıyla Hammudoğulları devleti yıkıldı.[45]

[45] Arap Alevileri Tarihi, Muhammed Emin Galib Tavil, s. 211, Çeviren: İsmail Özdemir, Karahan Kitabevi, 1. Baskı Nisan 2010. Adana.

3. BÖLÜM:

İMAM HÜSEYİN'İN SOYUNDAN GELENLERİN KURDUĞU DEVLETLER

KIVAMÎLER (SEYYİDLER)

1359-1596

İmam Hüseyin soyundan geldiğini söyleyen hanedanlardan birisidir. Mazenderan'ın (Taberistan) bir kısmında küçük bir devlet kurmuşlardır. 1359-1596 arasında 237 yıl hüküm sürmüşlerdir. Safevîlerce ortadan kaldırıldı. Farsça kullanan Ehl-i Beyt taraftarı İranlı bir hanedandır.[46]

Safevîlerin ve Safeviler gibi birkaç tane daha devletin Seyyid olduğu bilinmekle birlikte. Bu konularda tartışmalar mevcuttur. Ben Kızılbaş Ordusu adlı kitabımda Safevîlerin Seyyid olduğunu ispatladım. Fakat Safevîler Seyyidliklerinden ziyade 12 İmamcı kimlikleriyle çok daha fazla ön plandadır.

[46] Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 751, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

4. BÖLÜM:

12 İMAMCI DEVLETLER

Bulabildiğimiz kadarıyla 12 İmamcı olduğunu düşündüğümüz devletler bu bölümde yer almıştır. Devletlerin % 95'inden fazlası tam anlamıyla 12 İmamcıdır. Diğerlerinin ise 12 İmamcı olduğu tarih kitaplarında kaydedilmiştir.

DÜLEFÎLER

Beni Dülef (Dülef Oğulları) Araptır. Abbasîlere tabî olarak 825-898 yılları arasında 73 yıl müddetle, merkezleri Hemedan ile İsfehan arasında Kerec olmak üzere hükümran olmuş emirlerdir.

Abbasîler 898 yılında ülkeyi ilhak ettiler.[47]

Devlet Ehl-i Beyt taraftarıdır.

KARAHANLILAR'DA ALEVİLİK ETKİSİ

848-1212

Horasan'da, Emevi hâkimiyetine karşı başlayan isyanlardan birinde, Cüzcan'ın[48] merkezi Şıbırgan'da Emevilerle yapılan bir muharebede ölen İmam Ali evladından, isyancıların lideri ve İmam Zeynelabidin'in oğlu Zeyd'in oğlu Yahya'nın Şıbırgan'daki mezarı, 9-10. Yüzyıllar da henüz Müslüman olmamış Türkler tarafından da ziyaret edilen kutsal bir ziyaretgâhtır.

Emel Esin'in yazdığına göre, daha 9. Yüzyılın hemen başlarında (805-808) Rafi b. El-Laiş'in, Semerkand'da teşkilatlandırdığı Ehl-i Beyt mezhebinin Taşkent Türkleri, Karluklar, Dokuz Oğuzlar arasında kabul görmektedir.[49]

10. Yüzyıl başlarında Fatımî hilafetinin ortaya çıkmasıyla, Horasan ve Maveraünnehir'deki Ehl-i Beyt evlatlarının faaliyetleri oldukça artar. Samanî emiri Nasır (914-943) dönemi Maveraünnehir'de önemli Caferî hareketleri başlar.

Fatimîler bu bölgeye el attıkları sırada Ehl-i Beyt nesli büyük bir nüfuza sahipti. 8. İmam Rıza'nın Abbasî halifesi Me'mun tarafından varis tayin edilmesinde de bu nüfuzun etkisi olsa gerek.

---

[47] Devletler ve Hanedanlar C. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 705-706, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

[48] Cüzcan bugünkü Afganistan'ın, Türklerin yaşadığı Kuzey bölgesidir.

[49] İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâm'a Giriş, Emel Esin, s. 154, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978 İstanbul.

Abdullah b. Tahir zamanında (Tahirîler Devleti) Nişabur'da Ehl-i Beyt neslinden Ebu'l Hüseyin Ahmet oğlu Muhammed adına hutbe okunur. Onun torunu Ebu'l Hüseyin Yahya oğlu Muhammed'e, I. Nasır'ın hâkimiyeti (914-943) döneminde, Nişabur'da halk halife olarak biat eder. Nasır, Onu Buhara'ya davet ederek hilat giydirir ve maaş bağlar. Ona gelinceye kadar Ehl-i Beyt neslinden hiç kimseye maaş bağlanmamıştır. Bu sırada Nasır ve komutanlarından Hüseyin b. Ali Mervezî de Caferî olur. Onun ölümüyle, halefi Muhammed b. Ahmed Nahşebî (Nesefî olmalı), Onun vasiyetine uyarak Maveraünnehir'de faaliyetlerini hızlandırır ve devlet erkânından bazılarını Caferîliğe katar. Nahşebî'nin etkisiyle Caferî olan devlet erkânından şu şahsiyetler kaydedilir: Baş-hacip Aytaş, Özel kâtip Ebu Bekr b. Ebu Eş'as, ârız Ebu Mansur Çaganî, Buhara Reisi, maliye nazırı, İlâk hükümdarı Hüseyin Melik.[50]

Gezgin Arap şairlerinden Ebu Dülef 941-942 yılları arasında, Samanî sarayına gelen Çin elçilik heyetinin dönüşünde onlarla beraber Çin'e giderken Oğuzların, Karlukların, Karahanlıların, Tokuz Oğuzların (Uygurlar) ve Hıtayların memleketinden geçer. Satuk Buğra Han devrine rastlayan bu seyahatinde, Buğraç diye isimlendirdiği Karahanlılar arasında bulunur ve eserinde (ön yargıyla da olsa) onlardan şöyle bahseder:

"Çiğillerden sonra Buğraç kabilesinin (Karahanlılar) ülkesine vardık. Bu kabile mensuplarının sakalları tıraş edilmiş olup bıyıkları bulunur. Bunların kudretli hükümdarları vardır. Bu hükümdarların Alevi olduğunu ve Zeyd oğlu Yahya'nın neslinden geldiğini söylerler. Onların yanında tezhipli bir Mushaf (Kur'an için kullanılan bir tabir) vardır. Bu mushafın üzerinde Zeyd için yazılan mersiyelerden (ağıtlar) bazı beyitler bulunur. Buğraçlar bu mushafa ibadet ederler. Onlara göre Zeyd, Arapların hükümdarı, Ali b. Ebu Talip

[50] Türkistan, V. Barthold, s. 261, Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990 Ankara.

ise ilahıdır (Bu tür düşünceler Zeydîler arasında yoktur. Bunlar galiba Ebu Dülef'in gördüklerini anlamaması üzerine kurguladığı tahminleri olmalıdır). Başlarına ancak bu Alevî'nin sülalesinden gelen birini tayin ederler. Bu kabile mensupları göğe baktıkları zaman ağızlarını açarlar, gözleri dışarı fırlar. 'Arapların hükümdarı oradan iner, oraya çıkar' derler. Zeyd sülalesinden gelen hükümdarlar, kendilerine has alamet olarak, sakallıdırlar."

Yılmaz Öztuna ise bütün aktardığımız bilgilere rağmen Satuk Buğra Han'ın Sünni Hanefî olduğunu iddia etmektedir.[51] Az önce Ebu Dülef'ten aktarılan bilgiye göre Karahanlılarda manevi liderlik İmam Hüseyin'in torunu Zeyd'in soyundan gelenlerin elindeydi. Halkın inanışı ise Ebu Dülef'in anlam verememesine ve yanlış anlamasına rağmen asla Sünni değil aksine Sünni bakış açısına göre çok garip tabir edilebilecek bir inanıştı.

Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han'ın kızlarından ikisinin bir Alevi olan Seyyid Celaleddin Bağdadî'nin iki oğluyla evli olduğuna dair bilgiler mevcuttur.[52]

Karahanlı tarihi uzmanı O. Pritsak, 992-993 yıllarını işaret ederek, "Kara-Hanlılar ile Sünni İslâm muhiti arasında henüz resmi münasebet tesis edilmiş değil idi" demektedir.

İlk Müslüman olan Türk hakanı Karahanlı Satuk Buğra Han, Minorsky'ye göre Ehl-i Beyt taraftarıdır.[53]

Doğan Avcıoğlu, Türklerin Tarihi adlı eserinde, Türklerin ilk dönemlerdeki Müslümanlığı hakkında bizim için çok önemli olan şu bilgileri vermektedir:

---

[51] Devletler ve Hanedanlar; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 627, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 3. Baskı: 2005 Ankara.

[52] Kızılbaş Türkler, Nihat Çetinkaya, s. 167-170, 173, Kripto Yayınları, 10. Basım: Ocak 2012 Ankara.

[53] Türklerin Tarihi, Doğan Avcıoğlu, s. 1399, 3. Kitap, Tekin Yayınevi, 1997 İstanbul.

"Özellikle Alevîler (Seyyidler) bozkırda İslâmın yayılmasında ön planda rol oynarlar. Nasıl Alevîlerin Zeydî kolu (İmam Hüseyin'in torunu Zeyd'in soyundan gelen Seyyidler), İslâm'a şiddetle direnen Deylemlileri İslâm yapmışsa, Maveraünnehir Türkleri arasına da İslâm'ı Alevîler getirir. Fihrist'e göre (Yazarın kastı İbn Nedim'in meşhur Fihrist adlı kitabı olmalı) 755'te Ebu Müslim Horasanî'nin öldürülmesinden sonra, onun izleyicilerinden İshak el-Türk, Türkler arasında Ebu Müslim öğretisini yayar. Onun 743'te İran'da öldürülen Ali'nin torunu ve Zeyd'in oğlu İmam Yahya'nın ardılı olduğu ileri sürülür. İddiaya göre o, Emevîlerden kaçar ve Türk ülkesine gider, İslâm'ı yayar. Blochet, 'Orta Asya Nasturi Hıristiyan devletlerinin Caferîler tarafından fethinden söz eder. Kaşgarlı Mahmut, haritasında Çin'e doğru uzanan Alevî kasabalarını belirtir. Kaşgar eyaletine ilk İslâm'ı götüren 'abdal'lar, Caferî ardıllarıdır."[54]

Maveraünnehir'de, Karahanlılar'ın ilk döneminde Caferî topluluğu kitlesel cemaat olarak mevcut bulunuyordu. Büyük Türk âlimi İbn-i Sina, babası ve kardeşi de Caferî olup bu topluluğa mensuptu.[55]

Karahanlılar Buhara önlerine ilk defa geldiklerinde, İsrail (Arslan Yabgu) liderliğindeki Selçukluların, Samanîlere destek vermesiyle çekilmişlerdi. 999 yılında, ikinci defa gelerek, Buhara'ya direnişsiz girerler. Olay sırasında Buhara'da bulunan birinin kaydına göre, Samanoğullarının hizmetinde bulunan memurların, Karahanlılara karşı direnişe ve savaşa çağırmalarına karşı ahali, Buhara din adamlarının Karahanlılar da iyi İslâm, silah atmayın, çatışmanın dışında kalmak iyidir" demeleriyle bu çatışmaya katılmaz. Halkın bu tavrının, Samanîlerin Caferî kırımı yapmış olmasın-

---

[54] Türklerin Tarihi, Doğan Avcıoğlu, s. 1399, 3. Kitap, Tekin Yayınevi, 1997 İstanbul.

[55] Türkistan, V. Barthold, s. 286, Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990 Ankara.

dan ve Buhara'daki Caferî etkinliğinden kaynaklandığı kaydedilmektedir.[56]

1026'da meydana gelen bir olay Karahanlılar'ın inancını daha iyi şekilde ortaya çıkarır:

Karahanlı Kıta Han ile Buğra Han, Gaznelilere bağlılık arz ederek, akrabalık kurma isteği ile elçiler gönderirler. Önceleri Hanefî, sonra Şafiî mezhebine muhtemelen o sıralarda girmiş bulunan Gazneli Sultan Mahmud, Karahanlı elçileri saygıyla kabul eder. Ancak, teklifi "Biz Müslümanız, siz kâfirsiniz;[57] size kız kardeşimizi, kızlarımızı vermeyiz, ancak İslâmiyeti kabul edecek olursanız belki uyuşabiliriz."[58]

Karahanlılardan Tamgaç Han İbrahim, çok dindar birisiydi. Başta vergi meselesi olmakla, çok şeyi din adamlarına danışırdı. Âlimlere saygı gösterirdi. Arapların, Ali evlatlarına hayat hakkı tanımadığı bir devirde, o bir defasında, âlimlerden, Ali evlatlarından Seyyid Ebu Şucâ'nın kendisine: "Sen hükümdar olmaya layık değilsin" deyince, itiraz etmemiş, sessizce tahtından çekilip, sarayına kapanmıştı. Sonradan âlimlerin ısrarı ile tekrar Hanlık tahtına oturmuştur.[59]

---

[56] Türklerin Tarihi, Doğan Avcıoğlu, s. 1405-1407, 3. Kitap, Tekin Yayınevi, 1997 İstanbul.

[57] Gazneli Mahmud'a göre Sünnî olmayanlar Müslüman değillerdi. Bu anlayışı hükümran olduğu her bölgede uyguladı. Ehl-i Beyt taraftarı çok büyük bir kitleyi yok etmişti.

[58] Türkistan, V. Barthold, s. 305, Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990 Ankara.

[59] Kızılbaş Türkler, Nihat Çetinkaya, s. 177-179, Kripto Yayınları, 10. Basım: Ocak 2012 Ankara.

HAMDANİLER
(868-1104)

Hamdaniler Kuzey Irak (El Cezire) ve Suriye'de hüküm sürmüş bir Alevi Müslüman hükümdar sülalalesidir.

Abbasi halifeleri idare güçlerini kaybettiklerinden sonra eyaletlere ve hatta devlet merkezine atanan emirler kendilerine özerk (Yarı Bağımsız) hareket etmeye başlamışlar; emirlik kendi sülaleleri içinde yakın varisleri arasında almışlar ve böylece bir hanedan kurmuşlardır. Hamdaniler bu tip emirler hanedanından en önemlilerinden biridir. Atalarının (Dedelerinin) Kuzey Arabistan ve Dicle-Fırat arasında yaşamış ve eskiden Hıristiyan olan Beni Tağlib (Tağlib kabilesinden) aşiretinden olduğunu kabul etmişlerdir.

Bu sülaleden hüküm süren emirlerden ilki Hamdûn oğlu Hamdan'dır. Bu kişinin ilk defa emirliğe 890'da Abbasî halifelerinden Mutamid tarafından Güneydoğu Anadolu'da Mardin'e vali olarak atanması ile başlamıştır. Onun oğlu Abdullah önce 906'da Musul valisi olarak emirliğe başlamış ve sonra da 914'de Bağdad'da vali olarak emirlik yapmıştır. Abdullah'ın iki oğlu Hasan NasiredDevle (d. 929- ö. 968) ve AdidadDevle önce Musul ve Diyarbakır valisi olarak emirlik yapmışlardır. Sonradan Hasi Nasir Diyarbakır emirliğine geçmiştir. Fakat burada Hasan Nasr'ın hüküm etmesi o kadar zalim ve acımasız olmuştur ki, ortaya çıkan şikâyetler dolayısıyla ailesi tarafından emirlikten uzaklaştırılmıştır.

Bu aileye ait emirler (yöneticiler) 990'a kadar Musul emirliği yapmaya devam etmişlerdir. Ancak 979'da Buvayid'lerin (Büveyhilerin) hücumuna uğramışlar ve geçici olarak Musul emirliğinden ayrılmışlardır. 990'dan sonra Musul emirliği Kuzey Irak'ı emirleri altında tutan Ukaililer (Ukayloğulları) ve Mervaniler eline geçmiştir.

Hamdani sülalesinden diğer bir kol Halep, Suriye'de emirlik yapmıştır. Bunlardan ilki olan Ali SaifulDevle (945-967) döneminde Halep merkezli Kuzey Suriye emirliğine getirilmiş ve Hamdanilerin

Suriye kolunu kurmuştur. Bu göreviyle Saifuldevle Bizans İmparatorluğu'nun Kuzey Suriye'ye ve güneyine ilerlemesine engel olmuştur. Saifuldevle Arap şair ve yazarları koruması ve Halep'deki sarayını bir İslam kültür merkezi haline getirmesi ile İslam ülkelerinde ün almıştır. Fakat Bizans İmparatorluğu Halep'e hücum edip şehri eline geçirince, daha sonra şehri Hamdaniler tarafından geri alınmasına rağmen bu sülalenin güçsüzlüğü anlaşılmıştır.

Halep emirleri bu güçsüzlüklerini telafi etmek için Halep'i ve emirliklerini Mısır'da bulunan Fatımiler devletine bağlamışlar ve bir vasal (yerine bakma-vekil gibi) emir olarak Halep'te 1032'ye kadar hüküm sürmüşlerdir. 1035'de Fatımiler Hamdanileri Halep emirliğinden atmışlardır.

Taglib kabîlesi mensubu Hamdûn oğlu Hamdan'ın 885'te Mardin'i ele geçirmesi ile târih sahnesine çıktılar. Hâricî (İmam Ali'yi öldürenlerin inancı. Bunlar İmam'ı (Önderi) inkâr edenlerdir) ve Karmatîlerle yaptıkları savaşlarda başarı sağladılar.

Abbâsî halîfelerinin hilâfet mücâdelelerine karıştılar. Zaman zaman Bağdat'a hâkim oldular. Büveyhîler, Ukaylîler, Mervânîler ve Fâtımîlerle münâsebetleri oldu. Hamdânîlerin Musul kolu, 980'li yıllarda Ukaylîler tarafından ortadan kaldırıldı. 944 yılında Suriye'nin kuzey taraflarında Hamdânîlerin Haleb kolu kuruldu. Fâtımîler ve Bizanslılarla münâsebetleri oldu. Fâtımîler tarafından hâkimiyetlerine son verildi (1104).

Hamdânîler, Arab edebiyâtının hâmisi olarak şöhret kazandılar. Özellikle Haleb kolunun kurucusu Seyfüddevle, şâirlere iyiliklerde bulundu ve sarayında ağırladı.

HAMDANİLER VE ARAP ALEVİLİĞİ

Hamdaniler ile Abbasiler emri altında, daha 905-906'da, Musul ve Kuzey Irak emirleri olarak karşılaşırız. Yönetimlerini bu üsten hareketle genişlettiler. Başka deyişle Hamdaniler Hanedanlığı, Büveyhilerin yükselişi ile yaklaşık aynı sıralarda paralel bir hanedanlık olarak doğdu.

Thomas Artsruni ve Antranik'te 937-938'de Musul'a gitmek üzere Zavazan'a girdikleri belirtilen Deylem birlikleri bu sıralarda o bölgenin egemeni olan Hamdaniler'in nüfuz alanına gidiyorlardı. Büveyhiler'in Bağdat'ı almasından bir yıl önce, yani 944 yılında, Halep, Antakya ve Humus'u alan Hamdaniler, Kuzey Suriye'ye de hâkim oldular.

Hamdaniler devletinin bu Batı kolu bu sırada Abdullah oğlu Ali (Seyfu'ddevle) tarafından yönetiliyordu. Başkentleri ise Halep'ti. Halep başkentli Kuzey Suriye kolunun tarihi Bizanslılar'a karşı askeri seferlerle geçti.

Hamdaniler'in Kuzey Irak (Musul) yönetimi, Ukayliler tarafından sona erdirildi. Halep merkezli Mirdasiler Emirliği de 1079'da Musul Ukaylileri tarafından yıkıldı. Halep'i 1085 yılına kadar ellerinde tutan Ukayliler ise bu bölgede "**Sünni Selçuklular**" tarafından devrildiler.

Hamdaniler Hanedanlığı kaynaklarda "Arap" ve "Caferi" olarak tanımlanır. Hamdaniler'in "Caferilik" denen inançlarının karakteri açık değilse de, bazı yazarlar, örneğin Moojan Momen, onların büyük bir olasılıkla "Nusayri" olduklarını yazmaktadır.

Arap Aleviliği, 859 yılında kendisini (İmam Mehdi'nin) Bab (ı) (Kapısı- sırrının kapısı) ilan eden Nusayr oğlu Muhammed Nemiri tarafından oluşturuldu. Bu nedenle "Namıriyye" adıyla da bilinir. Bir diğer adı da "Alawiye"dir.

Bu inancın kuruluşunda katkısı en fazla olan kişinin, Hamdan oğlu Hüseyin Hasibi olduğu söylenir (doğ. 957 veya 968).

11'inci yüzyılda Suriye'yi dolaşan gezginler orada Caferilerin çokluğuna işaret ederler. Bunların inançları çok net değil. Suriye'-nin kıyı şeridinde o tarihte nüfus çoğunluğu "Caferi" (Ehl-i Beyt taraftarı) idi (Halep, Tripoli/Trablus, Sidon, Ba'albakk, Tyre ve Tiberus gibi). Daha içerilerde Humus, Hama ve Şam kentlerinde bile büyük bir "Caferi" nüfusun varlığından söz edilir.

Hamdaniler'in ceddi Hamdun oğlu Hamdan olarak bilinir (Harith'in (Haris) oğlu Hamdan'ın oğludur). Lakabı "Şerif"dir. O'-nun soyundan Ebu Talib (Gazanfer = Aslan, 940-979) hayli ünlü-dür.

Ebu Talib'in babası Musul Emiri Hasan (Nasıreddevle)'ın yar-dımcısı bir Deylemli'dir. 930'larda Diyarbakır'ı Hamdaniler adına bu Deylem'li yönetiyordu. Büveyhi Sultanı Bahtiyar'ın kızı ile evli olan Ebu Talib zamanında ise Diyarbekir ve Farkin yöneticisi Ebu Talib'in bacısı "Cemile"dir (916-967/978). Ebu Talib ve bacısı Cemi-le'nin anneleri kaynakların "Kürt" dediği Fatma adında Dersim'li (Hozatlı) bir kadındır. Kaynaklarda Bu kadının babasının adı Ahmet olarak verilir.

BÜVEYHİLER
Bir Alevi Zaza Devleti

Taberistan'da Hazer Denizi'nin güney sahilinde 927 yılında Merdaviç adında bir Deylem'li, orada hüküm sürmekte olan Aleviler'den Zeydiler'i devirerek bağımsızlık kazanmıştı. Bunun hizmetinde Büye adında bir hemşerisi bulunuyordu ki, bu Büye'nin oğlu Ali, Hemedan'ın güney doğusundaki Kerec'de vali idi. Ali, 932 yılında bağlı olduğu kişiye karşı isyan edip, halefi el-Kahir'in garnizonunu kovduktan sonra İsfahan'ı işgal etti. Kuşkusuz Merdaviç kendi egemenliğine kaşı yapılan bu saygısızlığı, Asiyi oradan çıkartıp halifeye şehrini iade etmek suretiyle cezalandırabildi; fakat Ali, kardeşleriyle uyuşarak etkinliğini İran'da yaymayı ve 934 tarihinde Şiraz'ı feth etrneyi başardı. Ali yönetim merkezini bu Şiraz şehrinde kurdu. 953 yılında Merdaviç kendi Türk askerleri tarafından katledildiği sırada Ali'nin kardeşi Medva'da hüküm sürüyordu; üçüncü kardeşi Ahmed de Kirman'ı feth etmişti.[60]

Büveyhiler ya da Buyiler. Güney İran ve Irak'ta egemenlik kuran Caferi mezhebine bağlı Zaza hanedan'ı (932-1062). Hanedan, savaşçı Deylemi (Zaza) aşiretinden bir grubun başkanı Ebu Suca Büveyh'in üç oğlu tarafından kurulduğu için bu adı aldı. Zaza Ziyariler hanedanının kurucusu Ziyar oğlu Merdavic'in hizmetine giren üç Büveyhi kardeş, daha sonra ona karşı ayaklandılar.

Merdavic'in öldürülmesinden sonra üç kardeşten Ali önce İsfahan'da, daha sonra bütün Fars'ta; Hasan Cibal'de; Ahmet ise Kirman ve Huzistan'da egemenlik kurdu. Ahmet, bir süre sonra Irak üzerine yürüyerek Bağdat'ı aldı (945) ve böylece "emirülümera (emirler emiri)" sanını taşıyan Büveyhi emirlerin Abbasi halifeleri üzerindeki 110 yıllık vesayeti başladı. Abbasi hali-

---

[60] İslam Ulusları Ve Devletleri Tarihi, Carl Brockelmann, Çeviren: Prof. Dr. Neşet Çağatay, s. 127, 2. Baskı: 2002, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu; Türk Tarih Kurumu X. Dizi-Sayı 14, Ankara.

fesi Müstekfi Ahmet'e Muizzüddevle, Ali'ye İmadüddevle, Hasan'a Ruknüddevle sanını verdi. Büveyhiler, bir süre üç emirlik halinde geniş bir bölgeyi denetimleri altında tuttular. Ancak, egemenliklerini büyütme tutkusu kardeşleri ve daha sonra da onların çocuklarını karşı karşıya getirdi. Adududdevle (949-983) öteki iki emirliği de kendi yönetiminde birleştirerek Büveyhiler'in Güney İran, Irak ve Umman'daki tüm topraklarına egemen oldu.

Mezopotamya'daki Caferi (Arap Alevi) Hamdaniler'e, Taberistan'daki Ziyariler'e ve Horasan'daki Sünni Zaza Samaniler'e karşı düşmanca bir genişleme siyaseti izledi. Onun ölümü (983) üzerine aile içinde başlayan büyük iç kavga sonunda Büveyhiler, Fahrüddevle (Hamedan, İsfahan, Rey) ve Bahaüddevle (Irak, Fars, Huzistan, Kirman) kollarına ayrıldılar (990). Gazneli Sultan Mahmut'un, ölen Fahrüddevle'nin oğlu Mecdüddevle'yi tutsak alarak Horasan'a götürmesi sonucu Büveyhiler'den Fahrüddevle kolu sona erdi (1029). Öte yandan, Bahaüddevle'nin ölümü üzerine (1012) geride kalan dört oğlu arasında taht kavgası başladı. Türk askerlerinin desteğini sağlayan Sultanüddevle, öteki üç kardeşini etkisiz duruma getirerek tahtı ele geçirdi. Sultanüddevle (Yani devletin sultanı) ölünce (1025), taht kavgası yeniden başladı. Bağdat'ı egemenlikleri altında tutan paralı Türk askerlerinin çağrısı sonunda kardeşlerden Celalüddevle "emirül-ümera" ilan edildi (1025). Ancak, bir süre sonra aylıkları ödenmeyen Türk askerleri ayaklanarak onu Bağdat'tan kovdular (1036). Yardım alarak kente dönen Celalüddevle, ayaklanan askerlerin komutanı Bars Togan'ı öldürttü (1037). Celalüddevle'nin yerine geçen Ebu Kaliçar bin Sultanüddevle döneminde (1044 -1048) Büveyhi devletinin durumu biraz düzelir gibi oldu. Irak, Fars ve Kirman, onun yönetimi altında yeniden birleşti. Ebu Kaliçar'ın ölümünden sonra oğulları Husrev Firuz ile Fulâd Sutûn arasında taht kavgası yeniden başladı (1048). Fulâd Sutûn kaçarak Selçuklulara sığındı ve Husrev Firuz "Melikürrahim" unvanıyla Büveyhi emiri tanındı. Ancak, Selçuklu

devleti genişledikçe, Büveyhiler'in huzursuzluğu da aynı oranda arttı. Bu arada Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'e elçiler gönderen Abbasi halifesi onu Bağdat'a çağırdı. Bu çağrıyı değerlendirerek Bağdat üzerine yürüyen Tuğrul Bey, kenti ele geçirdi, Melikürrahim'i tutsak alarak Büveyhiler devletine son verdi (1055). Büveyhiler, Caferi alevi oldukları halde, egemen oldukları ülkelerde halkın çoğunluğunu oluşturan Sünnilere karşı yumuşak bir siyaset uygulamak zorunda kalmışlar, ama on iki imamcı Caferiliğin (isna aşeriye-Alevilik) gelişmesine de yardımcı olmuşlardır. Devletleri zayıflamaya başlayınca Caferi-Alevilik üzerinde daha etkili bir şekilde durmaya başlamışlardır. Hatta Mısırdaki Fatımi (Caferî) halife adına hutbe okutmaya başlamışlardır.[61]

Büveyhoğulları (932 - 1062), Güney İran ve Irak'ta devlet kuran bir Deylemli hanedandır. Büveyhoğulları ilk önce kuzey İran'a sahip olmuş daha sonra güneye çekilmişlerdir.

Hanedan adını Sasani hükümdarı Behram-i Gûr'un soyundan olduğu iddia edilen Fenna Hüsrev oğlu Büveyh'den alır. Deylemiler önceleri Mecusi ve putperest bir kavim iken, X. yüzyılın başında Ali evladından Hasan el-Utruş'un gayretleri ile müslüman oldular ve Caferiliği benimsediler.[62]

İmam Mehdi ile Aleviler arasında ki bağlantıyı sağlayan dördüncü naip Muhammet oğlu Ali'nin miladi 940 yılında vefat etmesiyle büyük gaybet/büyük gizlilik dönemi başlamış oldu.

Gerek On iki İmamların hayatta olduğu dönemde ve gerekse de İmam Mehdi gaybete çekildiği zamanlarda, Caferilik yayılma

---

[61] Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi.

Not: Bu Devletle aynı zamanda yaşamış olan bir diğer Zaza Devleti olan Sünni Samanoğulları (Samaniler) Devleti'nin varlığı hatta daha önce kurulmuş olması Zazalar önce Aleviydi sonra Sünni oldular tezinin yanlış olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. MUALLİM SAİD HALİM

[62] Erdoğan MERÇİL, 'Büveyhiler, İ.A., 6/469

metodu olarak, bazı mezheplerin aksine şiddet yerine tebliği, açıklamayı ve öğretmeyi seçmişti.

DEVLETİN KURULUŞU

Deylem Kabilesi'nden Fenna Hüsrev oğlu Büveyh'in Ebu Hasan Ali, Ebu Ali Hasan ve Ahmet adlarında üç oğlu vardı ki, bunların savaşçılık ve komutanlık yetenekleri ileri derecede idi. Bu üç kardeş ilk önce Gilanlı bir kabileye mensup olan Emir Makan bin Kaki'nin komutasında Sasaniler'in emri altına girdiler. Emir Makan sonraki zamanlarda Sasaniler'le ters düştü ve bu devlete karşı savaştı. Yine bir Gilanlı olan Merdavic, Sasaniler'in emri altında Emir Makan'a karşı savaşarak onu yendi. Bu yenilgi üzerine Emir Makan, Taberistan'ı terk etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine bu üç kardeş, Taberistan ve Cürcan'da Ziyariler Hanedanı'nı kuran Merdavic'in emri altına girdiler.

Ebu Hasan Ali Merdavic tarafından Kerec valisi olarak atanınca bunu bir fırsat bildi ve İran'ın güneyinde bir devlet kurmak için Deylem Kabilesi'nden birçok kişiyi etrafında toplamaya başladı. Güneye doğru inerek İsfahan'ı işgal etti. (932) Bu olayı haber alan Merdavic, askerlerini toparlayarak İsfahan üzerine hareket etti. Müttefiklerinin de yardımı ile Ali'yi İsfahan'dan uzaklaştırdı. Bu defa Ali, Fars'ı ele geçirdi; Abbasi valisi Yakut'u yenerek Şiraz'ı aldı. (934) Aynı sene Merdavic'le bir antlaşma imzaladı; lakin Merdavic bir yıl sonra öldü. Bu olay üzerine bir hayli rahatlayan Ali, Merdavic'in ölümü ile Ziyariler'in zayıflayacağını biliyordu. Nitekim öyle de oldu ve Ziyariler çözülme sürecine girince, Merdavic'in ordusunda yer alan birçok Türk askeri Ali'nin emri altına girdi. Bu takviyelerle ordusunu güçlendiren Ali, Hazar Denizi'ne kadar olan toprakların büyük kısmını ele geçirdi.

Büveyhi kardeşlerden Ali bu faaliyetlere girişirken, ortancaları Hasan bütün Cibal bölgesine sahip olmuş, en küçükleri Ahmet ise Kirman ve Huzistan'ı almıştı.

BAĞDAT ALINIYOR

Huzistan'a hâkim olan Büveyhiler, kısa bir süre sonra Irak ile daha yakından ilgilenmeye başladılar. Nitekim alınan bir davet üzerine harekete geçen Ahmet, zaten iç karışıklıklar içinde boğulan Bağdat'ı ele geçirdi. Böylece Abbasi halifeleri resmen ve fiilen Büveyhilerin kontrolü altına girdi. (945) Abbasi halifesi Müstekfibillah Ahmet'i 'Müminlerin Emiri' ilan etti; Ali'ye İmaddüddevle, Hasan'a Rüknuddevle ve Ahmet'e ise Muizzuddevle lakaplarını verdi. Kısa bir süre sonra Ahmet, Müstekfibillah'ı halifelikten azlederek, yerine Mutilillah'ı atadı. Artık Abbasi halifeleri, Büveyhilerin elinde bir oyuncaktı.

BÜYÜME

Ali, Hasan ve Ahmet zamanında Büveyhiler dört ayrı bölgede hüküm sürdüler. Bunlardan birincisi Ali'nin kontrolünde olan, Fars ve Huzistan Bölgesi; ikincisi Hasan'ın kontrolünde olan Cibal Bölgesi; üçüncüsü ve dördüncüsü ise, Ahmet'in kontrolünde olan Kirman ve Irak bölgeleri idi. Bu üç kardeş zamanında devlet içi entrikalar hiç yaşanmadı; iç çatışmalar, anlaşmazlıklar olmadı. Çünkü her zaman en büyük Ali'nin otoritesi saygı ile karşılanırdı. 949 yılında Ali, 967 yılında Hasan ve 976 yılında ise Ahmet vefat etti. Bunun ardından hanedanın başına Hasan'ın oğlu Adududdevle geçti. Bu hükümdar zamanında Büveyhi ülkesinin, en geniş sınırları çizildi; Büveyhi devleti kuvvet ve kudretinin doruk noktasına ulaştı.

ÇÖKÜŞ

983 senesinde Adududdevle ölünce onun üç oğlu arasında taht kavgaları başladı. Bu taht kavgaları 1044 yılına kadar, Ebu

Kaliçar'ın Büveyhi ülkesine hâkim olmasına kadar sürdü.[63] Bu arada Gazneli Mahmut, Sünnî Abbasi halifeliğini Alevi denetiminden kurtarmak amacıyla Büveyhiler üzerine saldırdı. Gazneli Mahmut'un oğlu Mesut Bey komutasında ki ordu Rey şehrine girdi; kentteki tüm Caferileri katliam ederek, şehirdeki bütün kütüphaneleri yaktı. (1027) Gazneli Mahmut öldükten sonra Gazneli Devleti'ni ortadan kaldıran Selçuklular, bu defa Büveyhilerin üzerine yürüdü. Çünkü Selçuklular 1040 Dandanakan Savaşı'ndan sonra topladıkları kurultayda ele geçirilen ve geçirilmesi planlanan toprakları hanedan üyeleri arasında paylaştırmışlar, Kirman ve civarı da Çağrı Bey'in oğlu Kavurd'a düşmüştü. Nihayet Kavurd, Kirman üzerine yürüyerek Kirman'ı ele geçirdi. (1048)

Kirman'ın ardından sıra Bağdat'a gelmişti. Çünkü dönemin Abbasi halifesi Tuğrul Bey'e bir mektup yazmış, kendisinin zor durumda olduğunu söyleyerek yardım istemiş ve Tuğrul Bey'i Bağdat'ı almaya teşvik etmişti. Bu davete icabet eden Tuğrul Bey, Bağdat'ı ele geçirerek Büveyhilere ağır bir darbe vurdu. (1055) 1062 yılında ise, Büveyhiler kesin olarak dağıldı.[64]

BÜVEYHİLERİN SİYASETİ

Mezhep olarak On iki imam inancına mensup olan Büveyhiler, 945 ile 1055 yılları arasında Sünnî Abbasi halifelerini adeta bir kukla gibi kullandılar, ama bu kurumu ortadan kaldıramadılar. Hem çıkabilecek iç karışıklıklar ve büyük tepkiler yüzünden böyle bir şey yapmaya imkân yoktu ve hem de Abbasi halifeleri Büveyhileri meşru halife ilan ettiklerinden Sünnîler üzerinde de nüfuz etme imkânları vardı.

---

[63] 983 ile 1044 arasında ki taht kavgaları için bkz.: Erdoğan MERÇİL, 'Büveyhiler, İ.A.

[64] Ayrıntılar için bkz.:İbrahim KAFESOĞLU, Selçuklu Tarihi, MEB Yay., s. 25 vd.

Büveyhiler hâkimiyetleri boyunca, Sünnîlere karşı bir baskı politikasına girişmedi; onlara haklarını verdi ve mezheplerinin içtihatlarına (Kuralları-hükümleri) uyma noktasında onları serbest bıraktı. Büveyhilerin mücadelesi genelde On iki İmam çizgisinden kopan Zeydilere ve İsmaililere karşı oldu. On iki İmamcılar ise tam bir özgürlük ortamında yaşıyordu. Dar-ül İlm adı verilen okullarda Ehl-i Beyt öğretileri yayılıyordu.

Bütün bu olumlu yönlerine rağmen, Büveyhiler de hanedan olmanın bütün zaaflarını taşıdılar. Özellikle 983 senesinden sonra başlayan taht kavgaları ve iç çekişmeler, ne yazık ki, Büveyhilerin bu olumlu taraflarına gölge düşürmüştür.

BÜVEYHİLERİN MİRASI

İmam Mehdi'nin son naibinin (elçisi-yardımcısı) 940 yılında vefat etmesi ile birlikte, On İki İmamcılarda bilimsel açıdan bir hareketlilik başladı. Büveyhi hâkimiyeti ise bu hareketliliği sonuna kadar kolaylaştırdı. Çünkü Büveyhiler On iki İmamcılardan olan âlimleri destekliyor ve çalışmalarında her türlü imkânı seferber ediyorlardı.

Büveyhiler zamanında 940 yılında vefat eden ve On İki İmamcılığının en büyük âlimleri arasında gösterilen Yakup oğlu Muhammed Kuleynî, yirmi yılda tamamladığı 'el-Kâfi' (Yeterli anlamında) adlı eseri bu dönemde yazdı.[65] Bu eserle On iki İmamcıların, Zeydilik, İsmaililik, Sünnîlik, Mutezile gibi mezheplerle farklılıkları kesin olarak ortaya konuldu.

991 senesinde vefat eden Muhammet Babuveyh, 'Men La YaHz.uruhul Fakih' adlı hadis kitabını yazdı ki, bu eser On İki İmamcılığın sahih bildiği dört hadis kitabından biridir.

[65] Kuleynî, Usl-u Kâfi, 1. cilt–1.bölüm, Çev Tacettin ULUÇ, Can Yay.

Yine Alevilerin sahih bildiği iki hadis kitabının yazarı olan Ebu Cafer Tusi, yine bu dönemde 'el-İstibsar' ve 'TeHz.ib-ül Ahkâm' adlı eserleri yazmışlardır.

Yine bu dönemde yaşamış olan Alevi yazarlar şunlardır: 'El-İrşad' ve 'Evail-ül Makalat' adlı kitapların yazarı Şeyh Müfid (1023), Nehc'ul Belağa'yı derleyen Şerif Razi ve 'Emali' ve 'Safi' adlı eserlerin yazarı Şerif Murteza.[66]

RUKNÜDDEVLE

Hasan Ebu Ali veya Ruknüddevle, Büveyhoğulları hanedanı hükümdarlarındandır. Büveyhoğulları (veya Büveyhiler) hanedanı ismini Hasan'ın babası olan Ebu Şüca Büveyh'den almaktadır. Hasan Ebu Ali Ruknüddevle adıyla, Büveyhoğullarının Rey kolu olarak, 935-976 yılları boyunca hükumdarlık yapmıştır. Hasan'a, Ruknüddevle adını dönemin Abbasi halifesi vermiştir ki Hasan'ın diğer kardeşlerine de İmâdüddevle (Ali Ebu Hasan) ve Müizzüddevle (Ahmet Ebu'l-Huseyn) adlarını verilmiştir.

FENA HÜSREV

Adudüddevle veya **Fena Hüsrev** (tam olarak: **Azud'üddevle Buveyhid Deylemi oğlu Fena Hüsrev**) Büveyhoğulları hükümdarı. Hanedanın isim babası olan Ebu Şüca Büveyh dedesi, hanedanın Rey koluna hükmeden Ruknüddevle ise babası olur.

Fena Hüsrev'e Adudüddevle ismini dönemin Abbasi halifesi vermiştir. Hanedanın Fars koluna hükmeden ve veliaht bırakmayan amcası İmâmüddevle'nin 948-949 yılı civarındaki ölümü sonrası hanedanın bu kolunun hükümdarı olmuştur. Amcasının ölümüyle birlikte babası Ruknüddevle hanedanın baş hükümdarı konumuna gelmiş, babasının ölümü sonrası ise kendisi bu pozisyona

---

[66] Ayrıntılı bilgi için bkz.: Dr. Vecihi KEVSERANİ, Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkisi, Denge yay., s. 21 vd.

yerleşmiş, zaman içinde üç kola sahip hükümdarlığı birleştirerek tek bir emirlik haline getirmiştir. 949-983 yılları arasında hüküm sürmüş olan Adudüddevle 983 yılında ölmüş ve Necef'e (İmam Ali'nin türbesinin bulunduğu şehir) gömülmüştür.

Emirliği birleştirmesi gibi siyasî başarılarının yanı sıra hükümdarlığı boyunca teknolojik ve bilimsel gelişmelere önem vermesi, dönemin kültürel ve bilimsel açıdan önemli ismini meclisinde ağırlamasıyla da tanınır.[67]

Örneğin, baraj yaptırdığına dair atıflara rastlanırken, özellikle astronomi ve matematiğe ilgi duyduğu, hastaneler yaptırdığı bilinmektedir.[68] Bunun dışında hanedanlığın tarihini konu alan bir kitap yazdırmış, çeşitli kayda değer Caferi (Alevi) âlimleri de himayesine almıştır.[69]

BÜVEYHOĞULLARININ DİĞER DEVLETLERLE İLİŞKİSİ (932- 1062)

Güney İran ve Irak'ta devlet kuran Deylem'li hanedandır. Büveyhoğulları ilk önce kuzey İran'a sahip olmuş daha sonra güneye çekilmişlerdir.

Bu hanedana adını veren Ebu Suca Büveyh, savaşçı bir kabilenin başkanıdır. Oğullarından Ali Fars'ta (şimdiki İran), Hasan Rey'de (Şimdi İran'da bir şehir) Ahmet de Kirman'da (Şimdi Güney İran'da bir şehir) bir Büveyh beyliği kurmuştur.

---

[67] Buyids". Encyclopedia of Arabic Literature. (1998). Ed. Julie Scott Meisami, Paul Starkey. Taylor & Francis.

[68] Buyids". Encyclopedia of Arabic Literature. (1998). Ed. Julie Scott Meisami, Paul Starkey. Taylor & Francis.
Garrison, Ervan G. (1998). A history of engineering and technology: artful methods, 102, CRC Press

[69] "Buyids". Encyclopedia of Arabic Literature. (1998). Ed. Julie Scott Meisami, Paul Starkey. Taylor & Francis.

Büveyhoğulları zamanla batı'ya ilerleyerek Bağdat'ı egemenliği altına almıştır. Büveyhoğulları daha sonra Abbasi Halifesini emrine almıştır. Abbasi halifesi Büveyhoğullarının başkanını vali (Emir'ül Ümera) atamıştır. Büveyhoğulları daha sonra Abbasi halifesinin gözlerine mil çektirere (Kör ederek) yerine başka bir Abbasi halifesi getirmiştir. Artık Abbasi halifeleri Büveyhoğullarının kuklası olmuştur.

Üç ayrı Büveyhoğulları Beyliği birleşince devlet güçlenmiştir. Devleti birleştiren Aduddevle ölünce 983'te yeniden karşıklıklar ortaya çıkmıştır. İki kola yarılan Büveyhoğullarında birine 1029'da Gazneli Mahmut son vermiştir. Adud al Daula zamanında ülkede birçok Mescid ve hastane yapılmıştır. Bunlar Moğol istilaları sonucu yakılıp yıkılmıştır.

Büveyhoğullarının Bağdat'taki Türk komutanları zaman zaman Büveyhilere karşı ayaklanmıştır. Bu nedenle Büveyhoğullarının diğer kolu da zayıflamaya başlamıştır. Büveyhoğullarının baskısından kurtulmak isteyen Abbasi halifesi Kaimbiemrillah Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'den yardım istemiştir.

Tuğrul Bey 1055'te Bağdat'a yaptığı seferde Büveyhoğulları ile savaşmış ve Onları ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Büveyhoğulları hükümdarını esir alan Tuğrul Bey bu devlete son vermiştir. Büveyhoğulları zamanında birçok mimari eser de yapılmıştır. Büveyhoğulları bugünkü İran, Irak, Azerbaycan ve Türkiye topraklarının belli bir kısmına hâkim olmuş bir hanedandır.[70]

SULTAN MAHMUT (GAZNELİ) VE BÜVEYHİ İLİŞKİLERİ

1012'ye kadar Gazneli Mahmut- Büveyhi ilişkileri dostane yürümesine karşın, bu tarihten sonra Büveyhi tahtında mücadele başlamış ve Mahmut'un eline bu mücadeleye karışma fırsatı geç-

[70] İbni Sina, Çetin Umut, s. 61-62, Demirbaş yayınları, İstanbul 2009.

mişti. Ebu'l Fevaris, Mahmut'tan Büveyhi tahtını ele geçirebilmek için yardım istedi ve bu isteğe cevap veren Mahmut da Onun yeniden Kirmana hâkim olmasını sağladı.

Bir süre sonra Şiraz'ı da ele geçiren Ebul Fevaris'le Gazneli kumandan Ebu Sait'in arası açıldı ve Gazneli Mahmut, Ebu'l Fevaris'e olan desteğini geri çekti. Yenilen Ebu'l Fevaris, Kiman'ı Gazne ordusuna bırakarak kaçtı. Öte yandan Büveyhilerin 1028'te tahta çıkan Rey hâkimi, ordusunun kendinden memnun olmadığını görerek, 1029 yılında Rey hâkimini tekrar mevkisine getirdi.[71]

ALEVİ ZAZA BÜVEYHÎLER VE SÜNNİ ZAZA SAMANÎLER

"KİRMAN SAVAŞLARI"

Büveyhî emiri İmad ed Devle Ali en küçük kardeşi Ahmed'i Kirman'a gönderdi (324 hicri-936). Bu sırada İlyas oğlu Muhammed ile Makan ayrıldığı zaman Kirman'da bırakmış olduğu, Samanî kumandanı Sîmcûr oğlu Ebu Ali İbrahim Devâtî arasında mücadele başlamıştı. Muizz ed Devle Ahmed 1500 Deylemî ve 5000 Türk'ten oluşan bir ordu ile harekete geçmiş ve ilk olarak batı Kirmân'daki Sîrcan'a ulaşmıştı. İlyas oğlu Muhammed ise bu şehirde Sîmcûr oğlu İbrahim tarafından kuşatılmıştı. İbrahim, başka bir kuvvetin Kirmân'a girmesi üzerine Horasan'a döndü. İlyas ise icabında Kûhistan veya Sistan'a geçebilmek için stratejik bakımdan elverişli bir noktada olan Büyük Çöl'ün kenarındaki Bem şehrine çekildi, daha sonra da Büveyhî ordusu ile savaşmadan Sistan'a kaçtı. Muizz ed Devle Ahmed Sircan'a hâkim oldu. Kendi kumandanlarından birini Bem'e yerleştirdikten sonra eyaletin Güney kısmındaki Ciruft'a yöneldi. Ancak Ciruft'a girişi Onu öncelikle mahallî Kûficî ve Beluclar'ın reisi olan Ali Culûye denilen Zencî oğlu Ali

[71] İbni Sina, Çetin Umut, s. 74, Demirbaş yayınları, İstanbul 2009

müzakerelere zorlamıştı. Netice de ikisi arasında anlaşmazlık çıktı. İlyas oğlu Muhammed, Muizz ed Devle'nin karşılaştığı güçlükleri duyduğu zaman Bem ve Sircan arasındaki yol üzerinde bulunan Hennâb'a döndü, fakat Büveyhîler ile birkaç gün savaştıktan sonra tekrar kaçmaya mecbur kaldı.

Diğer taraftan İmad ed Devle Ali Kirman'ın ve boyun eğmeyen dağlı kabilelere mensup unsurların itaatini sağlamak için yeni kurulan Büveyhî Devleti'nin kaynaklarını bu noktada harcamaya karar vererek Muizz ed Devle Ahmed'i geri çağırdı ve onu Hicri 326/937-938'de Huzistan'a gönderdi.

Büveyhîlerin çekilmesinden sonra İlyas oğlu Muhammed Kirman'a geri döndüğü ve orada bu kez sağlam bir hâkimiyet kurduğu anlaşılıyor. O hutbeyi Samanîler adına okutmasına rağmen, hakikatte bağımsız olarak kabul ediliyordu. Nitekim Hicri 348/959-960'da Halife Mutî (946-974) ona hükümdarlık alametlerinden olan bir sancak ve hil'at gönderdi. Tarihçi Efdal ed Din Kirmanî, Muhammed'i ayyar (hilekâr) ve yol kesen bir şahıs olarak vasıflandırıyor ve Onun Fars ve Horasan arasındaki çölde yaptığı soygunlardan muntazam bir gelir sağladığını yazıyor. Daha sonra Muhammed ile oğulları arasında anlaşmazlık baş gösterdi. Önce Süleyman adındaki oğlu babasına karşı çıktı, Muhammed bu oğluna karşı İlyasa adındaki diğer oğlunu gönderdi. Şiddetli bir savaştan sonra Süleyman Horasan'a kaçtı ve İlyasa Sircan'ı ele geçirdi. İlyasa'nın Kirman'da sahip olduğu güç, saraydaki düşmanlarını harekete geçirmiş ve onlar Muhammed'in oğlu hakkında şüphe uyandırmışlardı. Muhammed, İlyasa'yı ordu komutanlığından uzaklaştırmış ve bu görevi kendi gulamlarından (hizmetçi) Turmuş Hacib'e vermişti. İlyasa annesi ve kardeşi İlyas'ın yardımı ile tekrar ordu kumandanlığını ele geçirdi. Neticede Muhammed Samanî emiri Nuh oğlu Mansur'un Buhara'daki sarayına ulaştı. Onun ölümü Eylül 97 ile Ağustos 98 sonra olmuştur.

Baba-oğul arasındaki bu anlaşmazlık İlyasoğulları sülalesinin zararına olmuştu. Büveyhîler'den Adud ede Devle (949-983) bu fırsatı kaçırmayarak iç çekişmelere sahne olan Kirmân üzerine yürüdü. Genç ve tecrübesiz İlyasa, Adud ed Devle'nin kuvvetlerine karşı uzun bir süre dayanamadı. Adud ede Devle başkent Berdesîr'i işgal ve bu şehirdeki birkaç önemli noktayı zaptederek Kirman'a hâkim oldu (Ramazan 357 Hicri- Ağustos 968). Ordusunun çoğu tarafından terk edilen İlyasa için Samanî ülkesine kaçmaktan başka yapabilecek bir şey yoktu. Daha sonra Adud ede Devle, Abbasî halifesi Muti'den Kirman'ın resmi menşurunu aldı ve yedi yaşındaki oğlu Ebu'l Fevaris Şirzil'i Kirman'a ismen vali tayin etti. Hakiki icra kuvveti onun kumandanı Cestân oğlu Kûrkîr'in ellerinde idi. Adud ed Devle ise Şiraz'a dönmüştü. Bu suretle Kirman eyaleti doğrudan doğruya Büveyhîlerin idaresi altına giriyordu.[72]

Bununla beraber İlyasoğulları ailesinin diğer üyeleri, dönüş için uygun bir fırsat ümid ederek, eyalet sınırlarının ötesinde bekliyorlardı. Nitekim Hicri 359/969-970'de İlyas oğlu Muhammed oğlu Süleyman, Samanî emiri Nuh oğlu Mansur'u kendisine ordu vermeye ikna etmişti. Böylece o Kufîcî ve Belûcları ve Büveyhî idaresi ile uzlaşamayan Kirman'daki diğer unsurları ayaklandırabilecekti. Büyük bir ordu toplandı, fakat Adud ed Devle'nin vekili Kûrkîr'a karşı Cîruft ve Bem arasında yapılan savaşta istilacılar mağlup oldular. Süleyman, İlyasa'nın oğullarından ikisi Bekr ve Huseyn ve Horasan askerlerinden büyük bir kısmı bu savaşta öldüler.

[72] Bosworth, "The Banû İlyas of Kirman", s. 111-116. Cl. Huart, Ebu Ali maddesi, İA. Kramers, Kirman maddesi İA. Busse, "Iran Under the Buyids", s. 257 ve 266.

İlyasoğulları sülalesinin Kirman'ı son kez ele geçirme teşebbüsü ise Hicri 364/974-975'de olmuş, İlyas oğlu Muhammed oğlu Hüseyin idaresindeki bu girişim de başarısızlık ile sonuçlanmıştı.[73]

Büveyhîler de bu eyaleti kendi aralarında paylaşamadılar. Gazneli Sultan Mahmud'un (999-1030) Büveyhîlere karşı politikası ise Kirman'da tam bir müdahale şeklinde olmadı. Kıvam ed Devle Ebu'l Fevaris kardeşi Sultan ed Devle'nin önünde tutunamayarak Kirman'dan ayrıldı ve Sultan Mahmud'dan yardım istedi (Hicri 407/ 1016-1017). Sultan Mahmud'dan aldığı yardımla tekrar Kirman'a hâkim olan Ebu'l Fevaris Gaznelilere karşı soğuk davrandı. Gazneli kuvvetleri bu davranış karşısında geri döndüler. Gazneliler Kirman'a ancak Sultan Mesud devrinde (1030-1041), üç yıl gibi (1031-1034) çok kısa bir süre hâkim olabildiler. Bundan sonra Kirman tekrar Büveyhîlerin hâkimiyeti altına girdi.[74]

SELÇUKLULAR'IN KİRMAN'I İŞGALİ

Gazneliler'in Dandanakan savaşında yenilmesi ve Horasan'da nüfuzlarının çökmesinden sonra Selçuklu akıncıları güneye doğru inmeye başlamışlardı. Bu Selçuklu akıncıları Kavurd'un hâkimiyet sahası içinde bulunan Kuhistan, Tabes ve Kâin kasabalarından geçerek Kirman vilayetinde göründüler. Bu sırada Kirman Büveyhîler'den İmadeddin Ebu Kalicar Merzuban'ın (1024-1048) idaresinde idi.

Kirman eyaletine Selçuklu akınları ilk olarak 1042-1043 yıllarında başladı. İbn Esir'e göre, Tuğrul Bey Rey şehrine girdikten sonra (1043), askerlerinden bir kısmını kardeşi İbrahim Yınal'ın

---

[73] Bosworth, "The Banû İlyas of Kirman", s.117-118. "The Kufichis", s. 15-16.

[74] Fazla bilgi için "Gazneliler'in Kirman Hâkimiyeti (1031-1034), Erdoğan Merçil, Tarih Dergisi, sayı 24, s. 35-44, İstanbul 1970. Naklen: "Kirman Selçukluları", Prof. Dr. Erdoğan Merçil, s. 4-6, Türk Tarih Kurumu 19. Dizi sa. 9, Ankara 1989.

kumandasında Kirman'a gönderdi.[75] Yine aynı tarihçinin ifadesine göre, İbrahim Yınal Kirman'a değil, Si(e)cistân (Sistan) üzerine yürümüştü ve Kirman'a giden askerlerin kumandanı başkası idi. Kirman Kavurd'a ayrılmış bir bölge olduğuna göre, bu askerlerin kumandanı da muhtemelen o olabilir. Bu Selçuklu askerleri önce Kirman'a ulaşarak yağmaya girişmişler, bölgenin iç kısımlarına sokulmamışlardı. Fakat kendilerine engel olacak bir kuvvet ile karşılaşmayınca da Kirman bölgesinin iç kısımlarında bazı mıntıkalara hâkim oldular ve buraları yağmaladılar.

Emir İmadeddin Ebu Kalicar Merzuban bu durumu öğrenmekte gecikmedi ve Selçuklu kuvvetine engel olmak için veziri Mühezzib ed Devle Hibetullah el-Fesavî'yi kalabalık bir orduyla Kirman'a gönderdi ve Ona, Ciruft kalesini ele geçirmeden Oğuzlar'ı önlemesini, emretti. Vezir Mühezzib ed-Devle süratle hareket ederek Ciruft'u muhasara ile meşgul bulunan Oğuzlar üzerine yürüdü. Oğuzlar Onun geldiğini haber aldıkları zaman, muhasarayı bırakarak şehre altı fersah mesafede ordugâh kurdular. Mühezzib ed-Devle rahatça Ciruft kalesine girdi ve askerlerine erzak sağlamak için, muhtemelen etraftaki köylere, bir kuvvet gönderdi. Oğuzlar ise Onun gönderdiği develeri katırları ve erzakı almak için harekete geçtiler. Mühezzib ed-Devle bunu haber aldığı zaman Oğuzlar'a engel olmak için askerlerinden bir kısmını onlar üzerine gönderdi. İki taraf arasında şiddetli bir savaş başladı. Mühezzib ed-Devle'nin geri kalan Büveyhî askerleri ile yardıma koşması savaşın sonucunu etkiledi. Onun geldiğini gören Oğuzlar savaşı ve yağmaladıkları şeyleri olduğu gibi bırakarak çöle çekildiler. Büveyhî kuvvetini oluşturan Deylemliler (Zazalar) Res'ül-Hadd denilen yere kadar Oğuzlar'ı takip ettiler. Daha sonra Kirman'a dönerek bozulan düzeni yeniden düzelttiler.

---

[75] Kitab El-Kamil fi't-Tarih, İbn-i Esir, c. 9, s. 510-511, Beyrut Baskısı, Neşreden: C. J. Tornberg, 1966.

Kavurd'un Kirman'a Gelişi Ve Serd-sîr Bölgesinin Zaptı:

Oğuzlar'ın püskürtülmesi ile Kirman daha birkaç yıl Büveyhîlerin idaresinde kaldı. Daha sonra Melik Kavurd maiyetindeki 5-6 bin Türk süvari ile kendisine ayrılmış olan, Kirman bölgesine girdi. Büveyhî emiri İmad ed-Devle Ebu Kalicâr Merzuban'ın Kirmandaki naibi (yardımcısı-vekili) Deylemli kumandan Behram b. Leşker-sitân Türklerin geldiğini haber aldığı zaman, karşı koyamayacağını anladı ve Kirman'ın merkezi Berdesîr'e çekilerek, şehrin dört kapısını kapadı ve müdaafaya başladı. Şehirdeki Deylemliler Zûbînî (Jûpînî) denilen silahlar ile kendilerini korumaya çalıştılar. Ancak Türk askerlerinin okları, müdaafa edenlerin büyük bir kısmını öldürdü. Behram bu güç durum karşısında Şiraz'da bulunan Ebu Kalicar'dan yardım istemek zorunda kaldı. Fakat Türklerin zorlaması karşısında geciken yardımı daha fazla bekleyecek zamanı kalmamış, kendisinin ve halkın iyiliği için Kavurd ile anlaşmaya çalışmıştı. Elçilerin gidip gelmesinden sonra Behram aman diledi. Neticede iki taraf arasında varılan anlaşma gereğince, Behram şehri teslim edecek ve kızını da Kavurd'a verecekti.

Bu olaylar oluşurken, yardım isteğini haber alan Büveyhî emiri Ebu Kalicar topladığı ordu ile Kavurd'la savaşmak üzere Şiraz'dan harekete geçti ve Hennab kasabasında öldü.[76]

Ebu Kalicar'ın ölümü üzerine beraberinde getirdiği ordusu, Türk saldırısı ve Melik Kavurd'un büyüklüğü karşısında, mücadele-

---

[76] Bedâyi' ül-Ezmân fî vekâyi-i Kirmân, Bedâyi' ül-Ezmân: Efdal ed-Din Ebu Hamid Ahmed b. Hamid Kirmanî, s. 3-4, Neşreden: Mehdî Beyanî, Tahran, hicrî-şemsî 1326. Tarih-i Vassaf el-Hazre der Ahval-i Selatin-i Moğol, Vassaf: Fazlullah b. Abdullah Şirazî, s. 285, Neşreden: Muhammed Mehd3i, Tahran, hicrî-Şemsî 1338. Tarih-i Kirman, Selcukiyân ve Guz der Kirman, Muhammed b. İbrahim, s. 1-2, Neşreden: Bastanîy-i Pârîzî, Tahran, hicrî-şemsî 1343. Zur Geschichte der Selgugen von Kerman, M. T. Houstma, s. 367-368, ZDMG, vol. 39, Leipzig, 1885.

yi göze alamayarak tekrar Fars'a döndü. Bu suretle kuzey Kirman (Serd-sîr) Selçuklular'ın eline geçmiş oluyordu...[77]

İBN MİSKEVEYH
(932-1030)
Ahlâk âlimi, filozof ve tarihçi

İbn Miskeveyh'in Büveyhî sarayında Vezir Mühellebî tarafından ilk defa görevlendirilmesi 952 yılına rastlar, böyle bir vazife için en az yirmi -yirmi beş yaşlarında olmalıdır. Pehlevîce okunuşu Miskûye (Muskûye) olan ve genellikle Miskeveyh (Miskeveyhî) şeklinde Arapçalaştırılan bu kelimenin kendisine ait bir lakap olduğunu kaydeden yazarlar yanında dedesinin lakabı veya büyük dedesinin ismi olduğunu belirtenler de vardır.

Muhtemelen Vezir Ebü'l Fazl İbnü'l Amîd'in kütüphanecisi olduğu veya Adudüddevle'nin hazinedarlığını yaptığı için "Hâzin" unvanıyla da anılır.

Büveyhîler devrinin ünlü düşünürlerinden olan İbn Miskeveyh'in hayatına dair bilgiler sınırlıdır; özellikle çocukluk ve yaşlılık dönemine ait hemen hiçbir bilgi yoktur. Onun hakkında anlatılanlar kısmen kendi eseri Tecâribü'l-ümem'e, kısmen de çağdaşları Ebû Süleyman Sicistânî, Ebû Hayyân Tevhîdî ve Ebû Mansûr Seâlibî'nin eserlerine dayanmaktadır. Sicistânî'ye atfedilen Sıvânü'l-hikme'den sonra bu kaynaklardan hareketle İbn Miskeveyh'in hayatı ve eserleri hakkında derli toplu bilgi veren başlıca kitap Yâküt Hamevî'nin Mucemü'l-üdebâ'ıdır. Diğer kaynaklar büyük ölçüde Yakut'u takip etmiştir.

Bu hanedan mensuplarıyla ilk ilişkisi, Muizzüddevle'nin veziri Mühellebî'nin (952) onu kendisine nedim olarak tayin etmesiyle başlamıştır. İbn Miskeveyh vezirin öldürüldüğü 963 yılına kadar

---

[77] "Kirman Selçukluları", Prof. Dr. Erdoğan Merçil, s. 10-13, Türk Tarih Kurumu 19. Dizi sa. 9, Ankara 1989.

Bağdat'ta onun hizmetinde bulundu. Bu zaman içinde resmî kişilerin yanı sıra devrin âlimleriyle tanıştı. Aynı zamanda bir ilim adamı olan vezir, İbn Miskeveyh'ten tarih alanında kendini yetiştirmesini istedi. Bunun üzerine sık-sık, Taberî'nin öğrencisi olan Kadı Kâmil oğlu Ahmed'in Bağdat'taki evine giderek ondan tarih dersleri aldı ve Taberi'nin Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk adlı eserini okudu.

Muizzüddevle, Mühellebî'yi öldürtmesinden sonra İbn Miskeveyh'i de görevden uzaklaştırınca filozof Bağdat'ı terk edip Rey'e gitti ve orada yaklaşık iki yıl kaldı. Ardından Rüknüddevle'nin veziri Ebü'l Fazl İbnü'l Amîd, İbn Miskeveyh'i 965'te Rey'e davet etti. İbn Miskeveyh vezirin kütüphanecisi ve defterdarı olarak onun öldüğü 971 tarihine kadar zamanının çoğunu kütüphanede geçirerek vezire hizmet etti. Bu arada onunla birlikte biri Azerbaycan'a olmak üzere bazı seferlere katıldı. İbnü'l-Amîd diğer Büveyhî vezirleri gibi aynı zamanda bir ilim adamıydı; özellikle felsefî ilimler, matematik ve mekanikte meşhurdu ve zengin bir kütüphanesi vardı. İbn Miskeveyh'in ifadesine göre burada her ilme ait "100 deve yükünden fazla" eser toplanmıştı. Horasanlıların 966 yılındaki istilâları sırasında kütüphaneyi yağmalanmaktan bizzat İbn Miskeveyh kurtarmıştır. Öyle anlaşılıyor ki bu vezirin ilmî kişiliği ve kütüphanesindeki felsefî ilimlere ait eserlerin yoğunluğu İbn Miskeveyh'i felsefî ilimlerle uğraşmaya sevk etmiş, sık-sık kütüphaneye gelen filozof Ebû Süleyman Sicistânî ile bu dönemde tanışmış, ondan mantık ve felsefe dersleri almıştır; ayrıca bu devrede matematik ve kimya ile de meşgul olmuştur.

Rüknüddevle, Ebü'l Fazl'ın ölümü üzerine oğlu Ebü'l Feth'i 971 yılında yerine vezirliğe getirdi; yeni vezir de İbn Miskeveyh'i kütüphaneci ve defterdar olarak görevlendirdi. Filozof bu vezirle 975'te Vâsıt seferine katıldı. Ebü'l Feth, aynı yıl Rey'den Bağdat'a gelince İbn Miskeveyh de onunla geldi; vezirin 977'de Bağdat'ta öldürülmesine kadar onun hizmetinde bulundu. Bu tarihten sonra İbn Miskeveyh muhtemelen tekrar Rey'e döndü. İbn Miskeveyh

daha sonra Şîraz'da Büveyhî Hükümdarı Adudüddevle'nin hizmetine girdi ve beytülmâl (Devlet hazinesi) yöneticisi, hükümdarın hazinedarı ve nedimi olarak çalıştı. Kendisi de bir ilim adamı olan Adudüddevle'nin vefatına kadar (983) sarayda kaldı. Bu arada saray tabibi İbnü'l Hammâr ile özel dostluk kurarak tıp ilmiyle de meşgul olma imkânı bulmuştur.

İbn Miskeveyh, Adudüddevle'nin ölümü üzerine 983'de Şiraz'dan ayrılarak onun Rey'de hükümdarlık yapan oğlu Samsâmüddevle'nin hizmetine girdi. Vezir İbn Sa'dân'ın da nedimi (hizmetçi) oldu. Bu sırada şair İbnü'l Haccâc, filozof Ebû Hayyân Tevhîdî, mantıkçı İbn Zür'a, matematikçi Ebü'l-Vefâ Bûzcânî gibi âlimlerle tanıştı. İbn Sa'dân'ın 985 yılında öldürülmesi üzerine İbn Miskeveyh'in Samsâmüddevle ile ilişkisi de sona erdi. Kaynaklarda yer alan bu döneme ait bilgiler ihtilaflı ve şüpheli olduğundan filozofun hayatının yaklaşık kırk-kırk beş yıl süren bundan sonraki dönemi iyi bilinmemektedir. Beyhaki'ye göre İbn Miskeveyh, Hârizmşahlar'ın hizmetinde tabip (doktor) olarak görev yapmıştır. Anlattığı bir hikâyeye göre İbn Miskeveyh'in ders verdiği bir sırada İbn Sînâ gelmiş ve filozofu bazı ilmî konularda bilgisizlikle itham etmiştir. Bunun üzerine İbn Miskeveyh öfkelenerek TeHz.îbü'l-ahlâk adlı eserini İbn Sînâ'ya doğru fırlatmıştır.

Yâkut Hamevî, İbn Miskeveyh'in 16 Şubat 1030'da öldüğünü yazar.

Yazarlar İbn Miskeveyh'in İmâmiyye mezhebine bağlı olduğunu yazmışlardır. İbn Miskeveyh'in On iki İmamcı Büveyhîler'in hizmetinde oluşu bunu kanıtlamaktadır.

İbn Miskeveyh'in ilmî ve fikrî şahsiyetinin gelişmesinde devlet adamlarından gördüğü teşviklerin ve devrinin âlimleriyle münasebetinin önemli rolü olmuştur. Vezir Mühellebî'nin teşvikiyle edep literatürüne yönelmiş, Bağdat'ta Kâmil oğlu Ahmed'den tarih öğrenmiş daha sonra Sinan oğlu Sabit ile tanışarak onun tarihle ilgili eserini incelemiş, Ebü'l Fazl İbnü'l Amîd ve oğlu Ebü'l Feth zama-

nında matematik ve kimya gibi aklî ilimlerle uğraşmıştır. Bu dönemde Ebû Süleyman Sicistânî'den mantık ve felsefe tahsil etmiştir. Ayrıca Ebû Tayyib Râzî'den kimya dersleri almış, onunla Câbir bin Hayyân (Hayyan oğlu Cabir) ve Zekeriyyâ oğlu Muhammed Râzî'nin kimyaya dair kitaplarını okumuştur. Adudüddevle'nin teşvikiyle felsefeyi ve diğer felsefî ilimleri öğrenmiştir; aynı şekilde devrin ünlü Aristo yorumcusu ve "ikinci Hipokrat" unvanıyla anılan Hıristiyan filozof ve tabip İbnü'l Hammâr'dan felsefe ve tıp konusunda faydalanmıştır. Bu arada Ebü'l Hasan Âmirî, Bîrûnî, İbn Sînâ ve Ebü'l-Vefâ Bûzcânî gibi devrin diğer ünlü filozof ve bilginleriyle tanışma fırsatı bulmuştur. Hayatının son dönemini ilme ve eserlerinin telifine adadığı söylenen İbn Miskeveyh gerek ilmî kişiliği gerekse eserleriyle haklı bir şöhrete kavuşmuş bu sebeple kendisine "muallimü's-salis" unvanı verilmiştir.

Tarihten felsefeye, Matematik'ten Tıb'ba kadar ilimlerin her çeşidinde eser vermekle birlikte İbn Miskeveyh daha çok tarihçi, filozof, özellikle ahlâk düşünürü olarak dikkat çeker. Felsefede Fârâbî veya İbn Sînâ ile boy ölçüşecek seviyede olmasa da dikkate değer eserler ortaya koymuştur. Ahlâk alanında yaptığı çalışmalar birçok bakımdan ilk olma özelliğine sahiptir ve asırlar boyunca Müslüman ahlâkçıları etkilemiştir.

İbn Miskeveyh aynı zamanda ünlü bir tarihçidir. Onun tarihçilik anlayışı Tecâribü'l-ümem'in muhtevasında görülebileceği gibi bu eserin kısa önsözünden de çıkarılabilir. Ona göre tarih bir nakil değil yorumdur. Akılcılık, tenkitçilik ve faydacılık prensiplerine bağlı kalınarak yapılan bir tarihçilikte amaç geçmiş olayları doğru tespit etmek, bunları sebepleriyle açıklamak, nihayet bu olaylara dayanıp gelecek için var sayımlar üretmektir. İbn Miskeveyh'e göre tabiatta olduğu gibi tarihte de tesadüfe yer yoktur. Tarih milletlerin sebepler zincirine dayanan belgesidir. Bu belge yorumlanırken devrin ahlâk, iktisat ve toplum psikolojisiyle ilişkileri kurulmalıdır. Tarihî olaylar birbirinin benzeri olarak tekerrür eder;

benzer sebepler benzer sonuçlar doğurur. Ona göre tarih, esas anlamını insan zihninden aldığı için insan zihninin gelişimine ve değişimine paralel biçimde değişken ve hareketlidir. Bu anlayışından dolayıdır ki Caetani ve İkbal başta olmak üzere birçok yazar İbn Miskeveyh'i çağdaş tarih anlayışının öncüsü saymıştır.[78]

ABBAD OĞLU SAHİB İSMAİL

Büveyhîlerden Müeyyed'üd Devle (980-983) ve kardeşi, Fahr'ud Devle'nin (984-997) vezirliğinde bulunan, Abbad İsmail oğlu Sahib, sözlük alanında ünlü kişilerdendir. Ehl-i Beyt'e özellikle 12 İmamın sekizincisi İmam Rıza'yı çok seven Sahib İsmail, Ehl-i Beyt taraftarlarlarına destek olan ve daima onları kollayıp yardım eden birisiydi. Bilginleri ve yazarları koruduğu ve yardım ettiğine dair bilgiler birçok kaynakta yer almaktadır.

Hem Sahib İsmail'in İmam Rıza'ya olan sevgisine örnek olarak hem de Sahib Abbad'ın şairlik yönünü ele almak amacıyla Kaybedilmiş Hazineler kitabımızdan bir örnek:

Yüzüğünün kaşındaki yazı şöyle idi:

"İsmail'in ahiretteki şefaatçisi Hz.. Muhammed ve onun pak Ehl-i Beyt'idir."[79]

---

[78] İmam Cafer Sadık Üniversitesi, Muharrem Uçan & Ümit Atlı, s. 117-122, (Özetlenmiştir.), Can Yayınları, 1. Baskı: Kasım 2010, İstanbul. Adı geçen bilgin hakkında İmam Cafer Sadık Üniversitesi kitabımızda daha detaylı bilgiler bulabilirsiniz.

[79] Hadis Pınarı İmam Rıza (Uyun-u Ahbar'ir Rıza), Şeyh Saduk, Ali oğlu Muhammed Babeveyh, c.1-2, s. 22-27 (Şeyh Saduk'un bahsedilen kitabının önsözü.)

BÜVEYHİLERE BAĞLI DEVLETLER

Kürdî Annazoğulları

Büveyhîlere tâbî, Kürdistan (Hulvan, Karmisin, Dakuga) emirleridir. 991-1046 arasında 55 yıl hükümran olmuşlardır.[80]

KÂKAVEYHOĞULLARI

1008-1051

Merkezleri İsfahan'dı.[81]

Orta Ve Batı İran

Kakûyiler, Büveyhîlerin çöküşü sırasında Batı İran'da parlayan bir Deylemli hanedandılar. Ancak Selçuklular'ın gelişen kuvveti karşısında bağımsızlıklarını kaybettiler ve vasal (bir devletin egemenliğini tanımak) duruma geldiler. Düşmenziyar, Rey ve Cibal Büveyhîlerinden Şehriyâr şehrini alan bir Deylemli (Zaza) idi. Onun oğlu Alaeddevle Muhammed, İbn Kakûye olarak tanınmış idi ve kaynaklar Kakû'nun Deylemî lehçesinde dayı manasında olduğunu açıklamaktadırlar. Çünkü Muhammed, Büveyhî emiri Mecd ed-Devle'nin dayısı idi. 1008'de İsfahan valisi oldu ve süratle Hamedan ve Batı İran'ın diğer şehirlerinin idaresini ele geçirdi. Bu bölgenin zengin gelirleriyle de etkili bir ücretli ordu teşkil etti ve bir süre için Kakûyileri hayli önemli bir kuvvet hâline getirdi. Sarayında, şairler ile bilginleri himaye etti ve meşhur filozof İbn Sina, ona kendisinin ölümüne kadar veziri olarak hizmet etti. Sultan Gazneli Mahmud 1029'da Rey şehrini zaptettiği zaman, İbn Kakûye itaat etmeye zorlandı ise de bu uzak ülkeleri ellerinde bulundurmak Gaznelilere güç geldiğinden bir ara İbn Kakûye bizzat Rey'i zaptetti.

---

[80] Devletler ve Hanedanlar c 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 706, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

[81] Arap Alevileri Tarihi, Muhammed Emin Galib Tavil, s. 189, Çeviren: İsmail Özdemir, Karahan Kitabevi, 1. Baskı Nisan 2010 Adana.

Oğuz gruplarının akınları İran'daki bütün siyasi durumu değiştirmiş ve diğer Deylemî güçler gibi Kakuyîleri de müdafaaya zorlamıştı. 1041'de İbn Kakûye öldüğü zaman oğlu Feramürz İsfahan'da onun yerine geçmiş, fakat Selçuklular'ı efendileri olarak tanımaya mecbur edilmişti. Nihayet Sultan Tuğrul Beg 1051'de İsfahan'ı zapt edip orayı başkent yaptığında, Feramürz onun karşılığında Eberkuh ve Yezd'i aldı. Kardeşi Gerşasp Hemedan ve Nihavend'de babasının yerine geçmiş fakat Oğuzlara karşı koymaya gücü olmadığından Fars Büveyhîlerinin yanına kaçmıştı. Son Kakûyîlerin kendilerini Büyük Selçuklular'ın sistemine iyice uydurmuş oldukları anlaşılıyor. Yezd'de Feramürz oğlu Ali babasının yerine geçti ve Çağrı Bey'in kızı ile evlendi. Ailenin kaynaklarda zikredilen son üyesi Ali oğlu Gerşasp da Sultan Muhammed ve Sencer'in kız kardeşi ile evlenmiştir.[82]

ARİDOĞULLARI DEVLETİ

(939)

939'da Şam, Trablus, Taberiye bölgesinde kuruldu. Rayıkoğlu Muhammed'in kurduğu bu devlet onun ölümüyle de yıkıldı.

Aridoğulları büyük bir olasılıkla Nusayri Alevisiydi.

Nusayri (Aleviler) tarihindeki son dönem, bölgesel şeyhlerin bağımsızlıklarını ilan etmeleriydi. Bunlar Fatımiler Devleti (Mısır),

---

[82] The Mohammadan Dynasties, S. Lane Poole, s. 145, Londan 1893. MManuel de Généalogie et de Chronologie Pour l'histoire de l'Islam, E. Von Zambaur, s. 216-217, Honnover, 1927. Iranisches Namenbuch, F. Justi, s. 445, Marburg 1895. Düvel-i İslamiye, Halil Edhem, s. 191-192, 1927 İstanbul. The Coinage Of The Kakwayhid Dynasty, G. C. Miles, c.5, s. 89-104, Iraq, 1938. Notes On Kakwayhid Coins, G. C. Miles, c. 9, s. 231-236, American Numismatic Society, Muesum Notes, 1960. İslam Devletleri Tarihi, Prof. Dr. C. E. Bosworth, s. 123-124, Çevirenler: Erdoğan Merçil- M. İpşirli, Oğuz Yayınları, 1980 İstanbul.

Büveyhoğulları (Hazar Denizi Bölgesi), Hamdanoğulları Devleti (Musul, Halep), Aridoğulları Devleti (Şam, Trablus, Teberiye), Tenuhiler Hükümeti (Lâskîye), Hamudoğulları Devleti (Kurtuba, Malka), Ahmeroğulları Devleti (Zaragoza), Mührizoğulları Hükümetleridir.[83]

Alevilerin geçmişinde Emevi ve Abbasiler'in yaptıkları kıyımlar dışında iki büyük baskı ve zulüm dönemi vardı. Birincisi Haçlı Seferleri dönemi, diğeri de Osmanlı Yavuz Sultan Selim dönemidir. Haçlı Seferleri sırasında Aleviler, geniş bir coğrafya'ya yayılmıştı. Horasan, Hazar Sahilleri, Musul, Diyarbakır, Halep, Tarsus, Adana, Misis, Lazkiye, Cebile, Trablus, Hama yöresi ve Sur'a yerleşmişlerdi. Haçlıların baskıları sonucunda Nusayrilerin büyük çoğunluğu Antakya ve çevresine kadar çekilmişlerdir. Uzun süren kuşatmalardan sonra Haçlılar Antakya'yı ele geçirdi ve Nusayriler yaklaşık iki yıl Haçlı kuşatmasıyla karşı karşıya gelmişlerdir.

Aleviler, Osmanlı (1517-1918) ve Memluklar (1250-1517) döneminde yoğun bir baskıya uğradılar. Bu dönemde Sünnileştirme politikası başladı. Mısır'daki İsmaillilerle savaşan 4. Memlük Sultanı I. Baybars, Suriye'yi ele geçirdikten sonra İsmaillilere yakın olan Nusayrilere de savaş açtı. Nusayriler üzerinde ilk kez yoğun ve sistematik dini asimilasyon politikası uygulandı. Daha sonra başa geçen Kalavun döneminde baskılar daha da arttı. Sünni bir Müslüman din âlimi olan İbin Teymiyye'nin Nusayriler hakkında çeşitli hakaret ve karalama içeren fetvası Sultan Kalavun'un dönemine denk gelir. İbni Teymiye Alevilerin Yahudilerden, Hıristiyanlardan ve diğer pek çok putperestten daha kâfir olduklarını ve onlara savaş açmanın Allah'ı memnun edeceğini belirten bir fetva yayımlamıştı. Ayrımcılığa maruz kalan Aleviler, yüzyıllar boyunca kentli Sünnilerin ve Hıristiyan toprak ya da mülk sahiplerinin topraksız

---

[83] Hüseyin TÜRK, Anadolu'nun Gizli İnancı NÛSAYRİLER, Kaknüs Yayınları, 2005 İstanbul, s.45

serfleri, ırgatları olarak yaşamışlardır. İbni Teymiye'nin fetvasını başka fetvalar izledi. Bunun sonucunda Alevilerin malları yağmalandı, kadınlarına farklı gözlerle bakılmaya başlandı. On binlerce Alevi öldürüldü.

Nusayri tarihindeki en büyük olay, en büyük katliam kuşkusuz Halep kırımıdır. Ancak bu katliam tarih kitaplarında yer almamaktadır. Sultan Selim döneminde Aleviler büyük bir baskı görmüşlerdir. Suriye, 1517 Yavuz Sultan'ın Mısır'ı fethiyle Osmanlıların eline geçti. Bu dönemlerde Nusayri illerini istila eden Sultan Selim, 1516'da Halep'te 70 bin Alevi'yi katletmiştir.[84] Bu olayın sonunda bölgedeki Alevi egemenliği yıkıldı. Sultan Selim, Mısır-Anadolu yolunun güvenliğini sağlamak için iskân politikası gerçekleştirdi ve Türkleri Nusayrilerin bölgelerine yerleştirdi. Bu dönemde Nusayri Dağlarına yaklaşık yarım milyon Türk yerleştirdi.[85] Tabii ki hepsi Nusayri değildi çoğunluğu Nusayri düşüncesinden uzak Alevilerde bu kıyımlara uğramıştı. Zaten Yavuz Sultan Selim'in asıl yok etme düşüncesinden oldukları Şah İsmail Safevi'nin Caferi (On İki İmam İnançlı-Ehl-i Beyt taraftarı) anlayışında olan Anadolu Alevileriydi.

GASSANLI ALEVİ ARİDOĞULLARI DEVLETİ

Aridoğulları Gassanilerden, yani Suriye'deki en eski Araplardandır. Şam'da Ebu Zer'in eliyle İslam'a girdiler. Abbasîler döneminde valiler bağımsızlık elde edince Hıdır oğlu Râyık oğlu Muhammed de Hicri 328 yılında bağımsızlığını ilan etti. Egemenlik bölgesi Şam, Trablus, Taberiyye ve aralarındaki kent ve köylerdi. Muhammed Şam'a doğru gelip önce Hıms'ı (Hums-Humus) sonra Şam'ı aldı. Bu kentlerin ikisi de Ihşidîler adına valilik eden Abdullah

---

[84] Ömer Uluçay.. Arap Aleviliği NÛSAYRİLİK, s.113, 2. Baskı Gözde Yayınevi, Haziran 1999.

[85] Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Bitirme Çalışması "SERİNYOL VE NÜSAYRİLİK" Hazırlayan: FATMA KAPLAN Antakya 2007 II. Bölüm: Nusayriliğin Tarihi

oğlu Bedir'in elindeydi. Ammar oğlu Bedir'i Trablus'a vali atadı. Onun döneminde Trablus Alevilerin en büyük merkezlerindendi. Muhammed Bağdatta artık emirülümera (Emirler emiri) idi. Bağdat'ta kaldı ve kendisinden sonra da hükümeti ortadan kalktı.[86]

SİCİLYA EMİRLİĞİ / EMİRATO Dİ SİCİLİA
(948-1053)

SİCİLYA'DA HÜSEYNÎLER

Başkent: Palermo

Resmi dili: Arapça, Latince, İtalyanca

Ebu'l-Hüseyin Ahmed 962'de Taormina'yı (Arapça Mu'izziye) Bizans'tan geri almış Kasım 964'te Rametta meydan muharebesinde Bizans ordusunu imha etmiş denizde de Bizans donanmasını yakmıştır. Kardeşleri Muhammed, Ebu'l-Kasım Ali'dir. 977'de Toronto'yu (İtalya) fethi ile ünlüdür. Cosenza'yı muhasara etmiş (988), Matera'yı almış (994), Benevent'e taarruz etmiş (1002), Capua'yı muhasara etmiştir. Stilo meydan muharebesinde İmparator II. Otto'yu yenmiş, fakat şehit düşmüştür.

Kelbîler, bir krallığa hâkim olmakla beraber, gerçekte aynı aileden gelmek şartıyla Fatımî valisidirler. 105 yıl Sicilya'da (Arapça Sıkılliyye) hüküm sürdüler.[87]

---

[86] Arap Alevileri Tarihi, Muhammed Emin Galib Tavil, s. 209, Çeviren: İsmail Özdemir, Karahan Kitabevi, 1. Baskı Nisan 2010 Adana.

[87] Devletler ve Hânedanlar c. 1; İslam Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 215, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İlaveli 3. Baskı: 2005 Ankara.

MUHARREM UÇAN

MEZYEDOĞULLARI (MEZYEDÎLER)
1012-1150

MANSUR OĞLU SADAKA OĞLU DÜBEYS OĞLU MANSUR

Mezyediler, İslam fetihleri periyodunda genelde Irak, İran ve Suriye hudutlarında karşılaşılan Asad ("Bani Asad" Esedoğulları) aşiretinin "Naşira" kabilesine mensup görülürler. Bu kabilenin reislerinden Dübeys'in Huzistan civarına, Şeyh Mezyed'in ise vaktiyle ünlü Babil kentinin bulunduğu yer olan Hille'ye yerleştiği söylenir. Daha sonra Asad (Esed) aşiretinin geri kalanı da Hille kentine taşınır. Hille ("Al-Hilla") kentinin 1101/1102 dolayında Mansur oğlu Sadaka Mezyedi tarafından kurulduğu kaydedilir. "Hilla" sözcüğü "yer" veya "yerleşme" anlamlıdır.[88]

Mezyediler'in mensup olduğu aşiret "Arap" olarak tanımlanır. Ama özellikle bilinmezleri araştırırken bu tür kaba genellemeleri tartışılmaz doğrular gibi görmek yerine, onlara bir miktar kuşku ile yaklaşmak yararlı, hatta zorunludur. Çünkü Arap olarak tanımlanan birçok aşiret, aşiret grubu veya hanedanlığı daha yakından incelediğimizde gerçekte birer karışım olduklarına tanık oluruz ki, bu olgunun kamuflajı bazı bilinmezlerin keşfini zorlaştırmış veya geciktirmiştir.

Kaynaklar Esed aşiretini ve Mezyediler'i "Caferî" veya "Aşırı Caferî" olarak tarif eder. Onların yükselişi Deylemli Büveyhiler'in egemenliği altında gerçekleşir. 1012/1013'te Mezyed Esedi oğlu Ali, Büveyhiler (Deylemiler)'in vasalı olarak tanınır. O'nun oğlu Dübeys ile Dübeys'in oğlu Mansur (1082-1086 arasında yönetti), Arap aristokrasisinin ideal tipleri/temsilcileri gibi görülürler. Man-

---

[88] (Bkz. Enc. of İslam'ın Mazyadis, Banu Asad/Beni Sed, Al-Hilla ve Al-Hilli maddeleri)

sur oğlu Sadaka'nın kişisel soyluluk ve politik önem bakımından her ikisini de geride bıraktığı söylenir.

Büveyhiler'in Irak ve İran'da kurduğu Deylem Devleti'nin Selçuklular tarafından istila edildiği sıralarda ve sonraki süreçlerde Güney Irak (Hille/Hilla)'ın yöneticileri olan Mezyediler'i de koşullara göre şu ya da bu tarafta dış ve iç mücadeleler içinde buluruz.

Aşağıda Mezyedoğulları (Mezyediler)'nın belli başlı yöneticileri ve yönetim dönemleri hakkında bir özet veriyoruz.

Mezyedîler İsna Aşeridir (Oniki İmamcıdır).[89]

Mezyedîler, Esed kabilesine mensup idiler. Aile, ilkin Hit ve Kufe arasındaki bölgede, tutunacak bir yer elde etti. Bu bölge Büveyhî emiri Muizz ed-Devle'nin saltanatı sırasında, 956 ve 963 yılları arasında, onların idaresine verilmişti. Mezyedîlerin başkenti Hille büyük hükümdar Mansur oğlu I. Sadaka zamanında kuvvetli duvarlarla kuşatıldı ve Iraktaki Mezyedî idaresinin merkezi oldu.

Bedevi menşeli olmalarına rağmen Mezyedîler, Selçuklu devrinde Irak'ta bağlandıkları ittifaklardan gerektiğinde ayrılarak kendilerinin başarılı bir teşkilatçı ve siyasetçi olduklarını gösterdiler. Büyük Selçuklu hükümdarı Berkyaruk'un sıkıntılı saltanat yıllarında I. Sadaka Arapların Kralı diye anılmaktaydı. Melikşah'ın oğlu Muhammed tahta çıkınca Sadaka ile savaştı ve Sadaka'yı öldürdü.[90]

---

[89] Devletler ve Hanedanlar C. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 457, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

[90] The Mohammadan Dynasties, S. Lane Poole, s. 119-120, Londan 1893. MManuel de Généalogie et de Chronologie Pour l'histoire de l'Islam, E. Von Zambaur, s. 137, Honnover, 1927. İslam Devletleri Tarihi, Prof. Dr. C. E. Bosworth, s. 66-67, Çevirenler: Erdoğan Merçil- M. İpşirli, Oğuz Yayınları, 1980 İstanbul.

MEZYEDİLER'E DAİR AYRINTILAR

SANAED-DEVLE MEZYED OĞLU I. ALİ ESEDÎ (EBU'L-HASAN ALİ İBN MEZYED ESEDÎ)

1012/1013'te Büveyh Sultanı el-Devle tarafından emir olarak tanındı. Öldüğünde yerine oğlu Dübeys (I) geçti.

NUREDDEVLE, ALİ OĞLU I DUBEYS

Dübeys'in kardeşi Mukallad kendisine rakip çıktı. Bağdat'taki Türk paralı askerlerinin desteğiyle yönetimi ele geçirdi. Ama Mukallad'in yönetimi uzun sürmedi. Sonunda Musul'daki Ukayliler'e sığınmak zorunda kaldı. Dübeys, birkaç yıl sonra kardeşine koruma veren Ukayliler'den Bedran oğlu Kureyş'in amcası Mukallad oğlu Karvaş ile savaştı. Büveyhiler'den Ebu Kalicar ile Celal El Devle arasındaki iç-savaşta Ebu Kalicar'ın tarafını tuttu. Kardeşi Mukallad ise bu sırada Celal el Devle'yi destekliyordu. Bu iç savaşta Ebu Kalicar yenik düşünce, Mukallad, Büveyhi Celal El-Devle'nin desteğiyle Dübeys'in topraklarını işgal etti (1030). Bir süre sonra barıştılar. Dübeys'e toprakları iade edildi. Ama bu kez de kardeşlerin üçüncüsü olan Zabit/Sabit ortaya çıktı. Bağdat askeri valisi Besasiri ile ittifak halinde Dübeys'e karşı dövüştü (1032/1033). Besasiri ile Selçuk Sultanı Tuğrul arasındaki savaşta Dübeys Besasiri'yi destekledi. Ukayli, Bedran oğlu Kureyş, bu sırada Tuğrul'un yanındaydı.

BAHA'U'D-DEVLE DÜBEYS OĞLU MANSUR (ÖLÜMÜ: 1086)

1082'de Dübeys ölünce yerine oğlu Mansur (Dübeys oğlu Mansur) geçti. Mansur, uzun yaşamadı (ölm. Haziran/Temmuz 1086).

MANSUR OĞLU SEYFÜ'D-DEVLE SADAKA

Mansur'un oğlu ve halefi. O'nun zamanında Mezyediler'in nüfuzu neredeyse tüm Irak'da yayıldı. Sultan Berkyaruk ve kardeşi arasındaki iç anlaşmazlıklardan da yararlanarak Hint, Vasıt, Basra ve Tikrit kentlerini ele geçirdi. Farhad Daftari, Oniki İmamcı Alevi Selçuk veziri Balasani'nin Tikrit kentini 1095 yılında "Keykubat Deylemi" (Zettersteen'de "Keykubat b. Hezaresp El-Deylemi") adında bir Nizari/İsmaili daisine teslim ettiğini, bu yüzden Sabbahçılıkla suçlanıp linç edildiğini anlatmaktadır. Daftari, bu kenti 12 yıl boyunca ellerinde bulunduran Nizariler'in (Hasan-ı Sabbahçılar'ın), geri Selçuklular'a geçmesin diye 1106 yılında onu kendi istekleriyle "Caferi" Mezyedi Seyfü'd-Devle Mansur oğlu Sadaka(1086-1108)'ya bıraktıklarını aktarır.

Başkent seçtiği Cami'an, Sadaka zamanında Hille adını aldı. 1108'de kendisine karşı isyan halinde olduğu Bağdat'taki Sultan Muhammed Tapar'la Hille'de yaptığı savaşta Türk askerinin oklarıyla öldürüldü. Bu sırada 59 yaşındaydı.

Anonim Selçukname'ye göre 20 bin mevcutlu ordusu Deylemi, Kürt, Türk ve Araplar'dan oluşuyordu. Sadaka, Bağdat valisi Artuk oğlu İlgazi'nin müttefikiydi. "Melik Arab" (Arapların Amiri-yöneticisi) ünvanını taşırdı. Arap tarihçileri ve şairleri tarafından oldukça övülen ve saygı duyulan bir şahsiyettir.

SULTAN MUHAMMED TAPAR VE SEYFÜ'D-DEVLE SADAKA ARASINDAKİ MÜCADELE

Sultan Melikşah zamanında Rey şahnesi olan Emir İsmail, Sultan Berkyaruk tarafından Emir Kumac'ın naibi (yardımcısı-vekili) sıfatıyla 10 yıl kadar önce Basra'ya tayin edilmiş ve fetret devrindeki taht kavgaları sebebiyle de durumunu bir hayli kuvvetlendirmişti. İsmail, Hille Arap Emiri Sadaka ile yaptığı görüşmelerden sonra ona itaat arzetti. Diğer taraftan Muhammed Tapar Büyük Selçuklu Sultanı olunca Basra'yı bir başkasına ikta etti ve şehri

İsmail'den almak üzere o şahsı Basra'ya gönderdi. Ayrıca Sadaka ile de görüşen Sultan Muhammed Tapar şehrin kendisinin tayin ettiği şahsa verilmesini kararlaştırdı. Bundan bir süre sonra da saltanat makamına ait işleri yerine getirmek üzere bir amidini oraya gönderdi. Fakat İsmail onu şehre sokmak istemedi. Sultan Muhammed Tapar bu duruma çok öfkelendi ve Sadaka'ya haber gönderip şehrin derhal İsmail'den alınmasını emretti. Bunun üzerine Sadaka da memurlarından birini hemen İsmail'e gönderdi ve eş-Şurta'nın[91] Batiha Emiri Mühezzibü'd-Devle b. Ebi'l Cebr'e teslimini istedi. Çünkü burası Mühezzibü'd-Devle'ye iltizama[92] verilmişti. Şurta'ya gelen hacib 400 dinar topladı. Fakat İsmail bu görevli memuru yakalatıp elinden paraları aldı ve onu tutukladı. Bu hadiselerden haberdar olan Sadaka Rahbe'ye gidiyormuş gibi yaparak Hille'den ayrıldı ve Basra'yı kuşattı. Silah zoruyla şehre giren Sadaka Basra'yı baştanbaşa yağmalattı. İsmail ise muhasara sırasında el-Cezire'deki bir kaleye kaçmıştı. Sadaka'nın adamları onu yakalayıp öldürmek istedilerse de, kölelerinden biri kendisini feda edip İsmail'i kurtardı. Basra'ya yeni bir şahne (kale komutanı-vali) tayin eden Sadaka 10 Şubat 1106'da Hille'ye döndü.

SADAKA'NIN TİKRİT'İ ELE GEÇİRMESİ

Tikrit 23 yıl müddetle Ahmed oğlu Ebu Cafer Muhammed ve oğlunun elinde kaldıktan sonra Terken Hatun tarafından alınmış ve oraya Gevherayin vali tayin edilmişti. Daha sonra Aksungur'un hâkimiyetine geçen kale onun Tutuş tarafından katlinden sonra Gümüştekin el-Candar'ın eline geçmiş ve bir ara tekrar Gevherayin'e ikta[93] edilmişti. Mecdü'l-Mülk el-Balasani burayı ondan alıp Hezaresb oğlu Keykubad Deylemî'yi vali tayin etti.

---

[91] Vasıt'a bağlı bir belde

[92] Belirli bir vergi karşılığı toprağı işleme hakkı.

[93] Bir devlet görevlisinin hizmetleri karşılığı verilen arazi veya bölge.

Artuk oğlu Sökmen 1098-1099'da Tikrit'e uğradığında Keykubad da onunla beraber şehri yağmalamıştı.

Sultan Muhammed Tapar, Berkyaruk'un ölümünden sonra burayı Bağdad şahnesi Aksungur Porsukî'ye verdi. Aksungur burayı 7 ay muhasara etmesine rağmen bir şey elde edemedi. Muhasara şiddetlenince Keykubad, Sadaka'ya haber gönderip şehri kendisine teslim etmek istediğini bildirdi. O da Ekim 1106'da gelerek şehri teslim aldı. Aksungur da eli boş olarak geri dönmek zorunda kaldı.

Arapların Meliki diye şöhret bulan Hille emiri Seyfü'd-Devle (Devletin Kılıcı) Mezyed oğlu Sadaka fetret devri taht kavgalarında Muhammed Tapar'a büyük yardımda bulunmuş, Berkyaruk'a karşı düşmanlığını açığa vurmaktan çekinmemişti. Muhammed Tapar da mükâfat olarak Ona Vasıt'ı vermiş ve Basra'yı almasına izin vermişti.

SULTAN MUHAMMED TAPAR İLE SADAKA ARASINDAKİ SAVAŞ

Sultan Muhammed Tapar'la Sadaka arasındaki münasebetlerin bozulmasında Amid Hüseyin oğlu Ebu Cafer Muhammed'in de etkisi olmuştu. Amid Ebu Cafer Muhammed, Sultan Muhammed Tapar'a: "Sadaka'nın kuvvet ve şevketinin artmasından, Sultan'dan kaçanları himaye etmesinden" söz etti ve Onun hâkimiyeti altındaki şehirlerin alınmasının lüzumuna işaret etti. Hatta daha da ileri giderek Sadaka'nın mülhid (dinsiz) bir Batınî olduğunu söyledi. Halbuki o, sadece bir Caferî idi.

Bu şekilde bozulmak istenen münasebetlere bir de Ave hâkimi Keyhüsrev oğlu Ebu Dülef Sürhab'ın Sultan'dan korkarak Sadaka'ya sığınması, Onun da bu iltica isteğini kabul etmesi eklenince Muhammed Tapar iyice sinirlendi ve adamlarını gönderip Ebu Dülef'in teslimini istedi. Sadaka bunu reddettiği gibi Ebu Dülef'i resmen himaye edeceğini bildirdi. Sadaka'nın kendisini öfkeden

çıldırtan bu davranışları üzerine Sultan bu işe bir son vermek için Irak'a yöneldi. Sadaka, Sultan'ın hareketini işitince takip edilecek hareket tarzını tespit için istişare toplantısı yaptı. Oğlu Dübeys, Ebu Dülef'in kıymetli hediyelerle birlikte Sultan Muhammed Tapar'a iadesini, mağrur başkomutan (Sahibü'l-Ceyş) Hamid oğlu Said ise asker toplanarak savaşa girilmesini tavsiye etti. Sadaka ikinci görüşü tercih etti ve Kürt, Arap, Deylemli ve Türklerden oluşan 20.000 süvari ve 30.000 piyadeyi aşkın bir ordu topladı. Halife Mustazhir ona Sultan'a isyan etmenin mukadder akıbetinden bahsedip böyle bir teşebbüsten vazgeçmesi halinde meseleyi halletmek için aracılık yapabileceğini bildiriyordu. Sadaka halifenin elçisi Nakibu'n-nukaba Tarrad oğlu Ali Zeynebî'ye önce olumlu cevap verdi, fakat Sultan'a katılırsam hayatımdan emin olamam dedi. Bunun üzerine Muhammed Tapar, Akda'l-Kudat Ebu Said Herevî'yi Sadaka'ya göndererek onun gönlünü alıp korkusunu yok etmeye çalıştı ve haçlılarla cihada kararlı olduğunu, birlikte gazâ etmek için gerekli hazırlığı yapmasını bildirdi. Sadaka ise cevabında: "Sultan'ın adamları onun kalbini bozdular, benim de ona karşı olan tavrımı değiştirdiler. Böylece geçmiş hizmetlerim unutuldu gitti. Hâlbuki ben Sultan'a falan falan hizmetlerde bulunmuştum" dedi. Buna rağmen Sadaka mağrur kumandanı Said'in etkisinde kalarak Sultan'a katılmaktan vazgeçti.

Sultan Muhammed Tapar 8 Aralık 1107'de Bağdat'a geldi. Yanında veziri Nizamülmülk oğlu Ahmed de vardı. O Bağdat şahnesi Porsukî'yi bir grup emirle Sarsar'a göndererek orada ordugâh kurdurdu. Sultan, Sadaka'nın kesin olarak savaşa karar verdiğini öğrenince emirlerine haber iletip süratle kendisine katılmalarını sağladı. Sadaka'nın Sultan'la aralarındaki meseleyle ilgili olarak halife'nin vereceği kararı kabul edeceğine dair mektubu Aralık 1107-Ocak 1108 tarihlerinde Mustazhir'e ulaşmıştı. Abbasî halifesi bu mektubu Sultan'a gönderdi. Sultan da buna muvafakat edeceğini söyleyince, Mustazhir durumu Sadaka'ya bildirerek Sultan'dan

teminat istemek ve varılacak kararları yeminle teyid etmek üzere güvendiği adamlarını derhal göndermesini emretti. Fakat Sadaka sözünde durmadı, "Sultan eğer Bağdat'tan ayrılırsa cihad için lüzumlu maddi ve manevi yardımda bulunurum. Sultan şu anda askeri ile buradadır. Benim yanımda da ne mal ne de başka bir şey vardır. Emir Çavlı ve Artuk oğlu İlgazi Sultan'a karşı yapılacak bir savaşta her zaman benimle beraber olduklarını bildiriyorlar. Ne zaman istersem askerleri ile bana yardıma gelirler" dedi.

Sultan Muhammed Tapar Aralık 1107-Ocak 1108 arasında Türkmen emirlerinden Boğa oğlu Muhammed'i Vasıt'a gönderdi. Emir Muhammed, Sadaka'nın oradaki vekilini şehir dışı edip halka eman-güvence verdi. Şehirde soyguna girişilmedi, fakat Sadaka'ya bağlı diğer bazı bölgelerde korkunç yağmalar yapıldı. Bunun üzerine Sadaka amcazadesi Sultan oğlu Sabit'i bu yağmaya mani olmak için gönderdi. Boğa oğlu Muhammed ordusundan bir birliği yüksek bir tepeye yerleştirmişti. Sabit ve askeri hücuma geçtiyse de ok yağmurundan yaklaşamadı ve adamları yaralı bir vaziyette geri çekildiler. Türkler kaçanları takip edip bir kısmını öldürdü, bir kısmını da esir ettiler. Türklerden bir grup ise Sabit'in adamları ile berbaer Vasıt'ı yağmaladılar. Boğa oğlu Muhammed bunu haber alınca derhal bölgeye intikal etmiş yağmacılığa mani olmuştur. Sultan Muhammed Tapar Ocak 1108'de Vasıt'ı Aksungur Porsukî'ye verdi.

18 Ocak 1108 tarihinde Bağdat'tan çıkan Sultan Muhammed Tapar Abbasi halifesinin ricasıyla Zaferaniyye de durduruldu. Abbasî Halifesi başkâtip Tarrad oğlu Ali ile Cemalü'd-Devle'yi Sadaka'ya gönderdi ve Sultan Muhammed Tapar'a itaat etmesini emretti. Sadaka özür diledi ve "Ben Sultan'a ne muhalefet ettim, ne de beldelerimde adına okunmakta olan hutbeyi kestim" dedi. Sonra da oğlu Dübeys'i bir sefaret heyeti ile Sultan'a göndermeye karar verdi. İki taraf arasında anlaşmaya doğru önemli bir adım atılmışken Sadaka ve Sultan'ın askerlerinin savaşa girdiği haberi

geldi. Elçiler böyle bir şeyin olamayacağını söyleyip haberi yalanladılarsa da Sadaka oğlunu göndermeye cesaret edemedi ve durumu da halifeye arzetti. Barışa engel olan bu olay şöyle gelişmişti: Sultan Muhammed Tapar'ın askerlerinden bir kısmı müzakerelerin müspet sonuç vereceğini anlayınca anlaşma öncesinde yeni bir yağma yapalım diye düşündüler. Sultan'dan habersiz olarak Sadaka'nın beldesine saldırdılar fakat perişan olarak geri dönmek zorunda kaldılar. Antakya Emiri Yağısıyan'ın oğlu Muhammed de bu yağma akınında hayatını kaybetmişti.[94] Bu olay dolayısıyla Araplar gururlanıp kahramanlık taslarken Türkler de büyük bir üzüntü içindeydi. Halife, Sadaka'ya tekrar itaat etmesini emreden bir mektup yazdı. Fakat o aynı cevabı tekrarlamaktan başka bir şey yapmadı.

Abbasî Halifesi, Nakibu'n-Nukaba Terrad oğlu Ali Zeynebî ile Ebu Said Herevî'yi Sadaka'ya gönderdi. Bu elçiler önce Sultan Muhammed Tapar'a uğradılar ve Sadaka'nın yakınları için emannâme (yaşama güvencesi) aldılar. Onlar sonra da Sadaka'ya gittiler: "Sultan'ın gönlü ancak esirlerin serbest bırakılıp alınanların iadesiyle düzelecektir" dediler. Sadaka önce bunu kabul etti, fakat sonra Sultan'ın, hatalarından dolayı kendisini bağışlamamasından korktuğunu söyledi ve "Eğer Sultan beni ve bana sığınanları affeder, Keyhüsrev oğlu Sürhab'ı iktaına iade eder, Boğa oğlu Muhammed'in yağmaladığı şeyleri geri verirse, halifenin vezirine de aramızda kararlaştırılanlara bağlı kalacağına dair yemin ederse işte o zaman Sultan'ın hizmetine girerim" dedi. Sadaka bu sözlerinde ısrar edince silahların hakemliğine başvurmaktan başka çare kalmadı. Sultan Muhammed Tapar Bağdat'a geldiğinde yanındaki askerlerin azlığı sebebiyle hemen savaşa girmek istemiyordu. Ancak Mevdud ve diğer bazı emirleri savaşa girmekte ısrar ettiler. Bunun üzerine Sultan Muhammed Tapar 22 Şubat 1108'de

---

[94] Azerbaycan Emiri olan Muhammed bu sırada 20 yaşlarındaydı.

Za'feraniyye'den hareket etti. Sadaka da askerlerine: "Savaşa hazır olun" emrini verdi. Bu sırada Sadaka'nın amcaoğlu Sabit kıskançlığından dolayı Sadaka'dan ayrılıp Sultan'a sığındı. Muhammed Tapar ona ikramda bulunarak iktalar vaat etti. Porsukoğulları ve Kakaveyh hanedanından Alaüd-Devle b. Ebu Kalicar'ın askerleri de Sultan'a katılmıştı. Sultan Muhammed Tapar'ın askeri Dicle'yi geçti ve 3-4 Mart 1108 öğleden sonra iki ordu Hille-Vasıt arasındaki Numaniyye'de savaşa girdi. Sultan Muhammed Tapar ordusunun sevk ve idaresinde emir Mevdud'a güveniyordu. Sadaka'nın ordusunda sağ kolda oğlu Dübeys ve Haface'den Hamid oğlu Said ile Kürtler yer alıyordu. Bunların karşısında Sultan Muhammed Tapar'ın ordusunda ise Porsukoğulları vardı. Sol kolda Sadaka'nın diğer oğlu Bedran ve Abade kabilesi yer alıyordu. Sultan Muhammed Tapar tarafında ise Meraga emiri Ahmedil ve diğer bazı emirlere bağlı birlikler bulunuyordu. Merkezde ise Sadaka, Bedr oğlu Sürhab, Ebu'l Cebr oğlu Ebu'l Mekarim Hammad vardı. Savaşta rüzgâr Sultan Muhammed Tapar'ın ordusuna yardım etti. Türkler her atışta isabetli 10.000 ok yağdırıyordu. Bu yüzden Sadaka'nın askerleri hücumda pek başarılı olamıyordu. Abade ve Haface, Sadaka'nın "böl ve hükmet" siyasetinden büyük zarar görmüş oldukları ndan dolayı savaş alanında ona ihanet ettiler ve bir kenara çekildiler. Sadaka savaşı kızıştırmak için "Ey Huzeyme oğulları, Ey Naşire, Ey Avf oğulları" diye bağırıyor ve onların kabile asabiyetinden istifade etmek istiyordu. Ayrıca Kürt kabilelerine de göstereceklerı cesarete göre vaatlerde bulunuyordu. "Biz meliklerin tacıyız, Arap melikleriyiz" diye seslenerek Arap kabilelerini cesaretlendiriyordu. Savaşın en şiddetli anlarından birinde sırtından yaralanan Sadaka, Bozkuş adlı bir köle tarafından yakalanıp atından düşürüldü. Sadaka kendisini tanıtıp merhamet dilediyse de köle

onun başını uçurup Porsukî'ye getirdi. O da kesik başı Sultan Muhammed Tapar'a gönderdi.[95]

Bu savaşta Sadaka'nın 3.000 süvarisi öldürüldü. Esirler arasında oğlu Dübeys ve bu hadiseye sebep olanlardan Keyhüsrev oğlu Sürhab ile Hamid oğlu Said de vardı. Sultan Muhammed Tapar onun eman isteğine karşı: "Ben esirleri öldürmeyeceğime yemin ettim. Fakat Batınî olduğun sabit olursa öldürürüm" dedi. Sadaka'nın diğer oğlu Bedran Hille'ye kaçmayı başarmıştı. Bedran annesini ve hanımlarını Batiha valisi Mühezzib'in yanına gönderdi. Sultan Muhammed Tapar ertesi gün Hille'ye uğramadan Bağdat'a döndü. Sadaka'nın Batiha'da bulunan zevcesine eman verdi ve Bağdat'a getirilmesini emretti. Kendine sadık kalacağına dair teminat aldıktan sonra Dübeys'i de serbest bıraktı. Sultan Muhammed Tapar, huzuruna gelen Sadaka'nın zevcesine: "Onu öldürmek istemezdim. Hatta o nasıl halka ihsanda bulunuyorsa ben de ona öyle davranmak isterdim. Ama maalesef arzu ettiğimiz gibi olmadı" diyerek teselli etti.[96]

Selçuklu dönemi tarihçileri ve tarihçilerin geneli Sadaka'nın tek kötü yanının Ehl-i Beyt taraftarı bir Alevi olmasını göstermişlerdir. Yani Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ı kabul etmediği için kötü bir kişi olduğunu yazmışlardır. Sünni tarihçilerin geneli bu görüşü savunmuşlardır. Selçuklu ve Osmanlı tarihçileri devletin resmi mezhebinin Sünnilik ve kolları olmasından dolayı iktidarın inancını

---

[95] Sadaka hakkında verilen bilgiler şöyledir: Sadaka öldürüldüğünde 59 yaşındaydı ve 21 yıldır emirdi. Güzel okur fakat yazamazdı. Cömert, halim (yumuşak başlı) ve hayırseverdi. Korkup kaçanların sığınağıydı. Halka iyi davranırdı. İffetli bir insandı hayatı boyunca tek bir kadınla evli kalmıştı. Odalık da edinmemişti.

[96] Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi 1105-1118, Dr. Abdülkerim Özaydın, s. 45-51, Türk Tarih Kurumu Yayınları XIX. Dizi-Sa. 11, 1990 Ankara

taşımayan hükümdarları ve devlet adamlarını kınamışlar ve kötü hasletler yakıştırmaya çalışmışlardır.

NURED-DEVLE SADAKA OĞLU II. DUBEYS

Babasının öldürüldüğü savaşta II. Dübeys esir düşmüş, Bedran ve Mansur adlarındaki diğer iki kardeşi ise kaçıp başka yerlere sığınmışlardı. Bu iki kardeş ancak Muhammed ölünce geri dönebildiler (1118).

Urfalı Matthew'in kaydına göre II. Dübeys (veya Dübeys'in oğlu Sadaka), bir Rafızî (Alevi) idi ve 1120-1121'de 10 bin askeriyle Artuklu İlgazi'nin (ölm. 1122) çağrısı üzerine Malatya'ya gelmiş (Malatya'nın "Karmian" bölgesine gelmiş), O'nun Gürcistan üzerine seferine katılmıştır. Doğan Avcıoğlu, Malatya`ya bu gelişin bir sığınma olayı olduğunu yazmaktadır. Encyclopedia of İslam'ın "İlgazi" maddesine göre, Sadaka oğlu Dübeys 1119-1120'de Artuklu İlgazi'nin kızı "Gühar (Kumar) Hatun" ile evlenmiştir.

Burada adı geçen Necmeddin Artuk oğlu I. İlgazi, 1100-1101'den itibaren dört yıl Bağdat valiliği yapmıştır. İlgazi ölünce tüm topraklarını yeğeni Balik/Balak'a bırakmıştır. Bu sıralarda Handzit (Chanzit/Anzitene: modern Elazığ-Bingöl havalisi) emiri olan Balak, iki Haçlı kontunu esir edip Harput'ta hapsetmiş, 25 kadar Haçlı esirini de Palu/Balu'ya götürmüştür.

Dübeys II, The İslamic Dynasties adlı kaynağa göre, Haçlılar arasında büyük şöhret kazanmış, bir "Assassin" tarafından Halife Müsterşid'le aynı sırada öldürülmüştür (1135). Ama bu cinayetin Batıniler'e (Assassinler'e) yüklenmesi bir fabrikasyondur. Doğan Avcıoğlu, bu suikastin gerçekte Sencer ve Mesut tarafından düzenlendiğini söyleyen kaynaklara işaret ederek, "Halife'den biraz sonra Dübeys'in öldürülmesi de Halife'yi onun öldürttüğü izlenimini verme amacına bağlanır" demektedir.[97]

---

[97] Bkz. Türklerin Tarihi, cilt 4, s. 1681

SEYFÜD-DEVLE DÜBEYS OĞLU II. SADAKA

1135'te babasının öldürülmesi üzerine başa kendisi geçti. Urfalı Matthew'in yazdığına göre Artuklu İl-Gazi'nin damadıydı. Sultan Mesut ile yeğeni Davut arasındaki savaşta Mesut'a taraf oldu. Hernasılsa bu savaşın galibi Mesut'un yağmacı askerleri tarafından esir edilip öldürüldü (1138).

DUBEYS OĞLU MUHAMMED (MUHAMMED HİLLİ)

Kardeşi II. Sadaka'nın yerine emir olarak tanındı.

DUBEYS OĞLU II. ALİ

Kardeşi Muhammed'i devirip yönetimi kendi ellerine aldı (1146). Üç yıl sonra Sultan Mesut tarafından toprakları (Hille, Güney Irak) elinden alındı. Halife Mustandid'in 1162/1163'te bir ordu gönderip Mezyediler'in tüm iktidarına son verdirdiği, bu sırada 4000 kadar Mezyedi'nin katledildiği, artakalanlarının ise aranmakta oldukları için her istikamete doğru dağıldıkları kaydedilmektedir.[98]

İmam Hüseyin'le birlikte Kerbela'da savaşan Peygamberimizin dostlarından olan ve Kerbela olayında 100 yaşına yakın olan Mezahir oğlu Habib'de Mezyedoğullarının kabilesi olan Esed (Aslan) kabilesindendi.[99]

---

[98] Dersim Ocakları Ve Seyitleri adlı makaleden.

[99] Muharrem Uçan

LAZKİYE TENUHİLER DEVLETİ

968-1084

Bu devlet de 968 yılında kuruldu ve 1084 yılına kadar bağımsız kalabildi. Suriye ve Türkiye sınırında Lazkiye'de kurulan bir Alevi devletidir.

Roma Devleti (Bizans) Tenuhîleri Suriye'deki vekilleri olarak atamış, bunlardan bir bölümü sahillere yani Fenike kentlerine yerleşmişti. Tenuhî ve Gassanî Alevileri bugün Suriye'de bulunan Alevilerin en eski atalarıdır. Daha önce Lazkıye ve Nusayra Dağlarında düzenli yönetim örgütlenmeleri yoktu, her köy ve kent ötekinden bağımsızdı. O çerçevede Cebele'deki az sayıdaki kişi dışında Sünni de yoktu. Dağ halkının çoğunluğu Aleviydi ve yaşayışları bir anlamda bireyseldi. Ancak Rumların Lazkıye yöresini istilasıyla idarî ve askerî örgütlenmenin önemini kavradılar ve ilk fırsatta Rumlara savaş ilan ettiler. Önderleri İshak oğlu Hüseyin Dulay'anî adında Alevi bir Tenuhî idi. Savaşta galip gelerek, Lazkıye'de bağımsızlığı ele geçirdi. Ondan sonra Kardeşi Muhammed, ardından da diğer kardeşi İbrahim hüküm sürdüler.

Alevi Lazkıye Devleti Haçlıların gelişine kadar bağımsızlığını korudu. O tarihten sonra Lazkıye, Selahaddîn Eyyubî'ye kadar Haçlıların elinde doksan yıl kaldı.

Aleviler orada, her birine "İmamül-belde" (belde'nin önderi) denen şeyhlere bağlı kaldı ve bunlar fetva ve din işlerinde Alevilere önderlik ediyorlardı, ancak güçlü bir siyasî örgütlenmeleri yoktu.[100]

Lazkiye ili Suriye'nin on dört ilinden birisidir. Ülkenin kuzeybatısında olan il Türkiye ile komşudur.

İlin en büyük şehri il merkezi olan Lazkiye şehridir. Diğer önemli şehiri Cebele'dir. Eski Suriye devlet başkanı Hafız Esad'ın

---

[100] Arap Alevileri Tarihi, Muhammed Emin Galib Tavil, s. 210, Çeviren: İsmail Özdemir, Karahan Kitabevi, 1. Baskı Nisan 2010 Adana.

doğduğu yer olan Kardaha'da bu ildedir. Yüzölçümü 2.297 km^2 olan ilin nüfusu 2005 yılı nüfus sayımına göre 897.000'dir.

Lazkiye(Latakia), Hatay sınırının 80 km kadar güneyinde bulunan Suriye'nin önemli liman kentlerinden biri. 500.000 nüfusun çoğunlugunu Nusayriler oluşturur. Lazkiye şehir merkezi kuzeyinden yaklaşık 15 km sonra Suriye Türklerinin, köy ve kasabalardan oluşan yerleşim bölgeleri başlar ve Türkiye sınırına kadar uzanır. Lazkiye şehrinde yaşayan Türklerin nüfusu 100.000 civarındadır. Hatay'ın Yayladağı İlçesi Gümrük Kapısından Lazkiye'ye ulaşım son derece kolaylaşmıştır. Çünkü Antakya ile Yayladağı arasındaki Fransızlar zamanından kalan çok virajlı, dar 50 km'lik asfalt yol yerine 35 km'ye düşen 4 şeritli çifte yol yapılmıştır. Bu yol güzergâhındaki Şenköy, tarihi türbesi ve cumbalı evleri ile ayrıca Görentaş Köyü de Suriye ile sınır oluşturan göleti ile görülmeye değer yol üstü turistik yerlerdir. Lazkiye Nusayrilerin merkezidir.

Bu devlet Arap Alevileri tarafından kurulmuştur. Aynı topraklarda hâlâ Arap Alevileri yaşamaktadır. 1920'lerden sonra aynı bölgede Alevi Devleti adlı Alevi inançlı bir devlette kurulmuştur.

UKAYLOĞULLARI

996-1096

"Ukayl" veya "Ukail" adı değişik şekillerde okunuyor.[101] Bu hanedanlık kaynaklarda "Caferî", yer yer Fatımi yanlısı olarak tanıtılır. O'nun emirlerinden "Kureyş"'in, Arap Kureyş aşireti ile bir

[101] Encyclopedia of İslam'da Ukayl = Agel özdeşliği kuruluyor. Bu adın kökeninin Gel ya da Khal olduğunu düşünülüyor. Nitekim bazı kaynaklar Bedran oğlu Kureyş'i bir Buwayih (Büveyh) hükümdarı olarak tanımlamaktadır. Ama başka etnik öğelerle, özellikle Araplar'la karıştılar ve bu nedenle kaynaklarda genelde "Arap" olarak tanımlandılar.

Bence bu kelimenin doğru hâli Akil (Akıl) olsa gerek. Muharrem Uçan

ilgisi yoktur. Aşiretin veya hanedanlığın adı "Kureyş" değil, Ukayl'dır.

Ukayl aşireti bazı kaynaklarda Arap "Bani Ka'b", bazılarında " Sa'saa oğlu Amir'e", diğer bazılarında ise Qais (Kays) aşiretler grubunda gösterilir. Aşağıda bu hanedanlık, yöneticileri ve dönemleri hakkında özet bilgiler vardır:

Ukayliler, Amr b. Ebu Sa'saa'nın büyük Bedevi kabilesindendiler. Bu grup, aşağı Irak'taki Haface ve Muntefık kabilelerini de içine alıyordu. Musul'daki son Hamdanîlerin çöküşüyle, Büveyhîlerden Baha ed Devle'nin sözde hâkimiyeti altında olmak üzere, şehir Ukayli Muhammed'in eline geçti. Muhammed'in ölümünden sonra oğulları arasında iktidar için büyük bir mücadele oldu, fakat Musul ile diğer Ukayli şehirleri ve el-Cezire'deki kalelerin kontrolü, sonunda Kırvaş b. Mukalled'in eline geçti. Kırvaş'ın esas problemi on birinci yüzyılın ortalarına doğru Irak ve Batı İran'daki Oğuz akıncılarına karşı hâkimiyeti korumak idi. Bu savunma, Irak'ta aynı şekilde tehdit altında bulunan Hille Mezyedîleri ile anlaşmayı zorunlu kıldı.

Ukaylilerin hep yağmacılık ile geçinen Bedevi bir sülale olmadığı ve Abbasî idaresinin bazı özelliklerini, hiç olmazsa genel karakterini, kendi ülkelerinde uyguladıkları anlaşılıyor. Nitekim Müslim b. Kureyş'in her köyde bir posta memuru veya mahalli istihbarat memuru (sahib el-haber) bulundurduğu aktarılmaktadır.[102]

Aşağıdaki çeviri, satır satır yapılmış bir çeviri olmaktan çok, özet bir çeviridir. Bedran oğlu Kureyş, 'Alemeddin Ebu'l Me'ali Kureyş (1010-1061), bir "Ukaili" idi.

---

[102] The Mohammadan Dynasties, S. Lane Poole, s. 116-117, Londan 1893. MManuel de Généalogie et de Chronologie Pour l'histoire de l'Islam, E. Von Zambaur, s. 135, Honnover, 1927.Düvel-i İslamiye, Halil Edhem, İstanbul 1345/1927. İslam Devletleri Tarihi, Prof. Dr. C. E. Bosworth, s. 71-72, Çevirenler: Erdoğan Merçil- M. İpşirli, Oğuz Yayınları, 1980 İstanbul.

1033/1034'te Bedran öldükten sonra, "Nasibin" egemeni olarak tanındı. İki amcası Karvaş ve Ebu Kamil arasındaki mücadelede Karvaş'ın tarafını tuttu. 1052'de amcası Ebu Kamil öldükten sonra Musul ve Nesibin'i kendi yönetimi altında birleştirdi. Kardeşi Mukalled ve yine bir Ukaili olan Kamil ile savaştı (1052/1053). Bir yıl kadar sonra Anbar kenti Karvaş tarafından geri alındı. Gerçekte Ukaililer'e ait olan bu kent, Bağdat valisi Basasiri tarafından ele geçirilmiş, orada Selçuklu Tuğrul adına hutbe okutulmuştu. Tuğrul, başkent Bağdat'a girince (1055), Basasiri ilkin Bağdat'ı terketti, ama çok geçmeden büyük bir ordunun başında geri döndü. Hemen sonra Fatımi halifesi Mustansir'e bağlandığını ilân etti. Selçuklu Tuğrul, bu gelişmeler üzerine, kuzeni Kutalmış'ı Besasir'e karşı gönderdi. Güçlü emir Mazyad oğlu Ali oğlu Dübeys, bu sırada Besasiri'ye katılırken, uzun süredir Sultan Tuğrul'la ittifak halindeki Kureyş ise, Kutulmuş'a katıldı.

Sincar civarındaki savaşta Besasiri ile Dübeys, Tuğrul'u ağır bir yenilgiye uğrattılar (1057). Kutalmış kaçtı. Bu savaşta yaralanan Kureyş ise teslim olmak zorunda kaldı. Bu sırada Tuğrul'un kendisi ve kardeşi Yakuti de harekete geçerek Ukaililer'e ait Tikrit kentini kuşatıp Musul kentini işgal ettiler. Daha sonra Tuğrul Nisibin üzerine, generali Hazaresp ise bir diğer orduyla Dübeys ve Kureyş üzerine yollandı. Yenilgiye uğrayan Dübeys ve Kureyş, barış istemek zorunda kaldılar. Daha sonra Dübeys, kendi emirliğine dönerken, Kureyş Rahbe'de karargâh kurmuş olan Besasiri'ye katıldı. Besasiri ve Kureyş, 1058'de Musul'u geri aldılarsa da, Bağdat'tan gelen Tuğrul'un yaklaşması üzerine Musul'u terk ettiler.

Tuğrul, onların peşinden Nisibin'e kadar gitti. Ama bu tarihlerde kendisine karşı isyan hazırlığı içindeki kardeşi İbrahim'le uğraşmak üzere geri dönmekteyken, Besasiri ve Kureyş tarafından sıkıştırıldı. Sultan Tuğrul'un başkent Bağdat'ı savunma çabası sonuç vermedi. Besasiri Bağdat'a girdi (Aralık 1058).

Abbasi Halifesi Kaim, bu sırada Kureyş'e sığındı. Kureyş, onu güvenceye aldı. Ama Besasiri'nin Bağdat'taki yönetimi uzun sürmedi. Bir yıl sonra Bağdat'ı geri Selçuk Sultanı Tuğrul'a kaptırdı. Kureyş, yaşamını 51 yaşında Nusaybin ve Musul Emiri iken yitirdi (1061).

1033'ten itibaren Büveyh "Deylem Devleti" çöküşe yöneldi. Horasan'ı ele geçiren Selçuklu Tuğrul, halifeyi kurtarmak için Bağdat'a giderken, yolda Büveyhoğulları ile savaştı (1041). Bundan önce Dandankan'da savaşmışlardı. 1041'deki bu iki savaşı da kazanan Tuğrul, Ebu Haris Aslan Besasiri'nin ayaklanmasını da bastırıp Bağdat'a girdi ve devrilmiş olan halife Kaim'i geri getirtip yerine oturttu (1059). Böylece "Deylem Devleti" sona erdi. Tuğrul, Bedran oğlu Kureyş'i haraca bağlayarak "Haraniye"ye (Büyük bir olasılıkla Harran) döndü.[103]

"Miladi 1080 yılında Şerefüddevle (Kureyş oğlu Müslim) Amed (Diyarbakır) kapılarında yenilgiye uğradı. Emir Bedran da yanında bulunuyordu.[104]

"Araplar'ın Bedran oğlu Kureyş denilen bir sultanı vardı". Sultan Tuğrul'un yolladığı SihabudDevle İsrail oğlu Kutalmış, onun üstüne yürüyüp Musul ve çevresindeki bütün yerleri, Diyar-ı Muzar'ı ve diğer yerleri elinden aldı.

---

[103] Kaynak: İbnü'l Ezrak El Farıki, Mayyafarkin ve Amed Tarihi. "Kureyş bin Bedran bin Mukalled, Büveyhoğulları hükümdarlarından olup, 453 yılında (Miladi 1062) ölmüştür."
Kaynak: İbnü'l Ezrak El Farıki, Mayyafarkin ve Amed Tarihi, s. 150, Türkçe'ye çeviren Mehmet E. Bozarslan.

[104] Kaynak: İbnü'l Ezrak El Farıki, Mayyafarkin ve Amed Tarihi, s. 185. 1083'te Kureyş'in oğlu Şerefeddevle, orayı yöneten "Krasi"yi devirip "Havran"ı aldı. Kaynak: Gregory Abu'l Faraj, The Chronography of Gregory Abu'l Faraj known as Bar Hebraus, trans. by Ernest A. Wallis Budge, 1932, London, s. 227.

Ama Tuğrul ile kardeşi İbrahim arasındaki olaylar olurken Bağdat cephesi boş kalmış, bunu fırsat bilen Besasiri, halife Kaim biEmrillah'tan intikam için "Arap Emiri Bedran oğlu Kureyş" ile birlikte Bağdat üzerine yürümüştü. Kureyş'in de Tuğrul'a hıncı vardı. Çünkü Tuğrul, Kutalmış'ı yollayıp Musul ve bazı diğer kalelerini O'nun elinden almıştı.

Böylece bu iki müttefik, Besasiri ve Kureyş, 15 Kasım 1058'de Cumartesi günü birlikte Bağdat'a girdiler. Halife Kaim'in birliklerini yenilgiye uğrattılar. Halife Kaim biEmrillah'ın sarayına giren Kureyş, kapısını topuz/gürz ile dövüp, "Çık ya Şerif, korku ile canına kıyma, sana aman olsun" dedi.

Yani Halife'ye "Emirü'l-Müminin" (İnananların amiri-yöneticisi) demiyor, bundan kasıtlı olarak sakınarak "Şerif" diye hitap ediyordu. Kureyş, Halife'yi esir edip katıra bindirip götürdü ve onu "Hadise egemeni olan Emir Muhariş Ukayli"ye (Kureyş'in amcasının oğludur) teslim etti. O da Halife'yi kendisine ait Hadise Kalesi'ne hapsetti. Halifenin vezirini ise[105] hafife alıp bir eşeğe bindirdiler ve ardına bir Yahudi'yi oturttular ki, o Yahudi veziri tartaklayıp sövüyordu. Bu veziri Aslan Besasiri astırdı.[106]

Halep'in Arap prensi Kureyş oğlu Müslim, o sıra MelikŞah'ın vasalı gibiydi. Kendisine komşu toprakları zapteden Süleyman'dan vergi istedi. Süleyman bunu reddetti. Aralarında savaş çıktı. Müslim, bu savaşta öldürüldü.[107]

Ukayliler 1011-1044 ve 1056-1057 arasında Fatımî hutbesi okumuşlar, 1044-1056 ve 1057'den itibaren devamlı olarak Selçuklu hutbesi okumuşlardır. 100 yıl süren bu devletin Caber kolu 73 yıl daha devam etmiş, 1169'da sona ermiştir.

---

[105] Reisür Rüesa Mesleme oğlu Ebu'l Kasım

[106] Kaynak: Ahmet bin Mahmud (Mahmut oğlu Ahmed), Anonim Selçuk-Name, 2. cilt, Hazırlayan: Erdoğan Merçil, İstanbul, 1977, Tercüman gazetesi Yay., s. 36-43, 130-131

[107] Claude Cahen, Pre-Ottoman Turkey, 1968 baskısı.

Hanedana Âlî Müseyyib (Müseyyib oğulları) da denmektedir. Müseyyib hanedanın atasıdır.[108]

BEDRANOĞLU KUREYŞ'İN KISA SOYAĞACI

Museyyib Hüsamed-Devle Museyyib oğlu Mukallad (Mukallad, ölm. 1000/1001) Mukallad oğlu Bedran (ölm. 1033/1034): Badran'ın Mutamided-Devle Mukallad oğlu Kirvaş (Mukallad oğlu Karvaş Abu'l Mani) ve Zaimed-Devle Baraka adlarında iki kardeşinin adları geçer kaynaklarda. Zaimed-Devle Baraka, kendisinden Ebu Kamil Baraka diye söz edilen kişiyle aynı olsa gerektir. Mervani Kürt Tarihi'nin yazarı İbnül Ezrak, Mervaniler'in emirlerinden Ebu Nasr'ın (ölümü: 1062) dört karısından birinin ("Seyyide") Şerefüddevle Mukalled oğlu Karvaş'ın kızı olduğunu yazmaktadır.

Bedran oğlu Kureyş (Alamed-Din Kureyş, Abu'l-Ma'ali): 1052-1061 tarihleri arasında yönetti. O'nun yönetim dönemi Büveyhiler diye bilinen Deylemiler'in İran ve Irak'ta hakimiyet kurdukları tarihin başlarına tesadüf ediyor. Kaynaklarda Kureyş'in "Mukallad" adında bir kardeşinin adı geçmektedir.

Ukayloğlu Müslim: Bedran oğlu Kureyş'in oğlu. 1061-1085 tarihleri arasında yönetti. Doğan Avcıoğlu'nun yazdığına göre 1064'te Hemedan'a gidip Selçuklu AlpArslan'a bağlılık bildirdiğinde, Alparslan'ın kızkardeşi ile evlenmiştir.[109] Kaynakların Malazgirt Savaşı'nda bulunduğunu söylediği kişi, Kureyş değil, oğlu Müslim olmalıdır. Prof. Dr. Ali Sevim'e göre Müslim, Sultan Melikşah'ın halası Safiye Hatun ile evliydi.[110] Ali Sevim, Müslim'in "Mukbil" adında bir amcasından söz eder. Müslim'in Selçuklular'a karşı

---

[108] Devletler ve Hanedanlar C. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 454-455, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

[109] Bkz. Avcıoğlu, Türkler'in Tarihi, 4. Kitap, s. 1513-1514

[110] Bkz. Suriye-Filistin Selçuklu Devleti, s. 53

Artuk ve Tutuş ile birlikte Alevi Fatımiler'le ittifak yaptığını anlatır.[111]

Kureyş oğlu Müslim, 1085'te Selçuklu Kutalmış oğlu Süleyman'la yaptığı savaşta öldürüldü.

Kureyş oğlu İbrahim: Kureyş'in kaynaklarda adı anılan diğer oğlu. 1085'ten sonra yönetti.

Müslim oğlu Ali: Kureyş oğlu Müslim'in oğlu. 1093-1096 tarihleri arasında yönetti.[112]

SARI SALTUK

(1198-1280 & 1293)

Veli Saltık'a göre; Asıl adı Şerif Hızır'dır. 1198 veya 1199 yıllarında Erzurum'da doğdu. Erzurum Saltuklu beyi Melik Şah Saltuk'un tek oğludur.[113] Babası, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Rükneddin Süleyman Şah tarafından 1202 yılında öldürüldüğü zaman, Şerif Hızır henüz 3-4 yaşlarındaydı. Amcası Seyyid İsmail, Şerif Hızır'ı ve kalan Saltuklular'ı yanına alarak Mecingert Sancağı'na, oradan da Ovacık Haçeli Köyü'ne ve daha sonra da Hozat'ın Ağveren Köyü'ne yerleşmişlerdir.[114]

Aşk Meydanı (Tarihsel ve Sosyal Açıdan Hünkâr Hacı Bektaş Veli Ve Bektaşilik) adlı eserimizde Sarı Saltuk hakkında şu araştırmaları yayınlamıştık.

---

[111] Bkz. Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur, 1990, s. 62-65

[112] http://www.alevivizyon.com/seyfi-cengiz/14206-dersim-ocaklari-ve-seyitleri-4.html Bu Yazı İsmail Kılıç'ın Dersim Ocakları ve Seyitleri adlı çalışmasından alınmıştır.

[113] Bulabildiğim kadarıyla Sarı Saltuk'u Saltuklulardan kabul eden tek kişi Veli Saltık'tır. Kendisi de Sarı Saltuk evladı olarak bilindiği için bu konuyu buraya almaya karar verdim. Fakat bu konuda daha derin araştırmalar yapılmalıdır. Muharrem Uçan.

[114] Alevi Türkmen Tarihi Ve Saltuklular, Veli Saltık, s. 113, 2. Baskı: 2004 Ankara.

Hünkâr Hacı Bektaş Veli Velâyetnâmesi'ne göre;

Hacı Bektaş, bir gün Arafat dağındaki çile-hane'den çıkıp şimdi, "Zemzem Pınarı" denen pınarın yanına geldi. Gördü ki bir çoban, bir bölük koyunu, pınar yanındaki alana yaymış, gütmede. Hünkâr, çobanın yanına gitti, arkasını sığadı, "adın nedir çoban" dedi. Çoban, "adım Saru Saltuk'tur, ne emredersiniz, elimden geldiği kadar hizmette olayım" deyince Hünkâr, "haydi dedi, seni Rum ülkesine saldık."

Saru Saltuk'un gözünden, bir an içinde perdeler kalktı, erlik, erenlik mertebesine erdi. "Erenler şahı dedi, koyunları ne yapayım?" Hünkâr, "sahipleri gelinceyedek onlar, buradan ayrılmazlar, sen hemen nefes hakla iki deme, biz sana kılavuzuz, seninleyiz, sıkıntıda yoldaşız". Aynı zamanda Hünkâr, Saru Saltuk'a bir yayla yedi ok verdi ve bir kılıç kuşattı, bir seccade sundu, Ulu Abdal, Kiçi Abdal adlı iki dervişi de yoldaş etti.

Saru Saltuk, Hünkâr'ın elini öptü, ayaklarına kapandı, dua ve himmet aldı, hemen yola revan oldu. Ulu Abdal ve Kiçi Abdal'la Sinob'un üstünden Karadeniz kıyısına Harmankaya'ya geldi... Saru Saltuk oradan deniz kıyısına geldi, seccadeyi denize saldı, geçti, oturdu.

Sağına Ulu Abdal'ı, soluna Kiçi Abdal'ı aldı. .Seccade doğruca Gürcistan'a yürüdü. Ulu Abdal'la Kiçi Abdal, Saru Saltuk'a, sağa gitseydi dediler. Saru Saltuk, tınmayın dedi, seccadeyi erenler (Hacı Bektaş) yürütüyor. Bunları seccade üstünde gelirken gören Gürcistan Padişahı bunlar boş adam değiller diyor.

Gürcistan padişahı ile halkı da Saru Saltuk ve dervişlerin yardımıyla Müslüman olup Aleviliğe girmişler.

Padişah öldükten sonra eski dinlerine geri dönmüşler.[115]

---

[115] Velayetnâme; Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş Veli, Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı, s. 44-45, İnkılâp Yayınları, 1995 İstanbul.

Saru Saltuk Hacı Bektaş hayattayken bir daha görüşememiştir. Çelebiler zamanında Hacı Bektaş tekkesine gelmiş. Çelebilerle dervişler, Saru Saltuk'u, Aksaray yolundan karşılamaya çıktılar, bulamadılar, geri döndüler. Geriye gelince baktılar ki Saru Saltuk, Kırşehri'nden, Çorlu yolundan gelmiş, tekkede oturmada...

Saru Saltuk, çelebilerle, dervişlerle görüştü. Saru Saltuk'un belini bağladılar, kendisine icazetname, çırağ, sofra, âlem verdiler. Bir nice gün sonra izin alıp yerine gitti.[116]

Abdülbaki Gölpınarlı'nın verdiği bilgiye göre Adına Saltuk Name adlı bir epik kitap yazılan Saru Saltuk, 1263-1264'te Rumeli'ye geçen alperenlerindendir ve Barak Baba'nın şeyhidir.[117]

Abdülbaki Gölpınarlı'nın verdiği bilgi önemlidir. Velâyetnâme'ye göre Saru Saltuk'a kılıç kuşatan ve yanına asker veren kişi Hacı Bektaş'tır. Tarihsel kayıtlar da bu bilgiyi doğruluyor. Saru Saltuk'un yanına iki derviş verildiğinden bahsediliyor. Bu iki dervişin önderliğinde bir ordu olabilir. Yani Hacı Bektaş, Saru Saltuk'a iki komutan ve asker vermiş olmalı. 1263-1264 yıllarında Rumeli'ye geçtiğine göre önce Gürcistan'a gitmişti. Demek ki 1260 yıllarında Hacı Bektaş'la tanışıp Onun hedefleri uğrunda yani Babai hareketin uğrunda hareket edip bir Alevi ordusunun başkomutanı olmuştur. Bu konuda tarihsel bir araştırma kitapta mevcuttur.

Saru Saltuk'un seccadesinin Gürcistan tarafına gitmesini yanlış bulan iki dervişe Saru Saltuk seccadeyi erenler yürütüyor diyerek aslında Hacı Bektaş'ın emri doğrultusunda hareket ettiğini anlatıyor. İnanılmaz derecede zekâ işi tarihi gerçekler mucizeler örgüsüne saklanmış. Bunu halk öykülerinden aldıklarına göre, halk birçok şeyden haberdar ama bazı şeylerden ise habersiz olduğunu

---

[116] Velayetnâme; Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş Veli, Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı, s. 47, İnkılâp Yayınları, 1995 İstanbul.

[117] Velayetnâme; Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş Veli, Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı, s. 117, İnkılâp Yayınları, 1995 İstanbul.

gösterir. Halk içinde bu öyküler tarihi içeriği bilinerek mi anlatılıyordu galiba tahmin bile edemeyeceğiz bunu.

Hacı Bektaş öldükten sonra tekke'ye gelen Saru Saltuk, çelebiler döneminde gelmiş. Hacı Bektaş'ın 1270-1271 yılları arasında öldüğü tarihçilerin ve araştırmacıların ortak görüşü artık. Demek ki Saru Saltuk en az 11 yıl sonra tekkeye dönmüş olmalı ki bu pek bilinen bir olay değildir.

Saru Saltuk, çelebilerle, dervişlerle görüştü. Saru Saltuk'un belini bağladılar, kendisine icazet-name, çırağ, sofra, âlem verdiler. Bir nice gün sonra izin alıp yerine gitti, deniliyor vilayetname'de. Saru Saltuk tabii ki yine Rumeli'ye gitmişti. Orada öldüğü söylenmektedir. Benim bildiğime göre Saru Saltuk adına Tokat'ta ve diğer birçok yerde türbe var bunlar galiba makam olarak yapılmış yerler. Saru Saltuk'un mezarının Balkan ülkelerinden birinde olduğu söylenmektedir.

SARI SALTIK'IN KİMLİĞİ VE TARİHSEL ROLÜ

J. Von Hammer ve Jean Deny'den bu yana ve özellikle 1960'lı yıllardan günümüze kadar yapılan yayınlara bakılırsa, Hacı Bektaş Veli hariç, aktüalitesini (tanınmışlığını) kaybetmeyen hemen hemen tek Türkmen şeyhi odur denilebilir. Bütün bunlara rağmen şahsiyeti, kimliği ve faaliyetleri konusunda hâlâ bazı problemler mevcuttur.

Sarı Saltık'tan bahseden kaynaklar birbirini tutmaz bilgiler verirler. Bunların en eskisinin yazarı, XIV. Yüzyılın Mağripli ünlü seyyahı (gezgin) İbn Battuta, Sarı Saltık'ı "Baba Saltık" adı altında, hakkında şeriat dışı rivayetler nakledilen meczup (Deli) biri olarak takdim eder.[118]

[118] Bak. İbn Battuta, Voyages d'Ibn Batoutah, ed. C. Defremery-B. R. Sanguinetti, Paris, 1854, c.2, s. 416.

Daha sonra, 1473-1480 arasında Cem Sultan'ın nedimi Ebu'l Hayr-i Rumi, Saltıknâme'de onu daha çok Şerif Hızır, Şerif Gazi adı ile Hanefi mezhebine mensup, Rafızîlerle cihad eden ateşli bir Sünni gazi-evliya olarak başka bir imajla sunar.[119]

Bu esere göre Sarı Saltık, peygamber sülalesinden gelme Seyyid Battal Gazi neslinden Seyyid Hasan adlı birinin oğlu olup, Harcanavan (Harsianon, Harşana?) vilayetinden gelerek Rum'a yerleşmiş büyük bir gazi-evliyadır.[120]

Vilayetnâme-i Hacı Bektaş gibi Bektaşi kaynakları genellikle kendisini Sarı Saltık, Saltık Baba, Şeyh Saltık gibi isimlerle zikredip Hacı Bektaş-ı Veli'nin müridi (öğrencisi) yapar.[121]

XVI. Yüzyılın iki Osmanlı şeyhülislamından biri olan İbn Kemal, Onu büyük evliyadan sayarken, bir diğeri Alevilerin ve Kızılbaşların katledilmesine fetva verenlerden Ebussuud Efendi, Sarı Saltık'ın "Riyazatla kadîd olmuş bir keşiş" olduğu kanaatindedir. Kendisinin Balkanlardaki Bektaşi tekkelerinden derlediği uzunca ve çok ilginç bir menkabesini eserine koyan Evliya Çelebi ise adının Mehmed Buhari olduğunu yazmak suretiyle,[122] Bektaşi geleneklerinde mevcut olmayan bir şekilde Onun kökenini, Buhara gibi, aslında hayatını geçirdiği coğrafi mekânlardan çok uzağa götürür.

Hacı Bektaş-ı Veli 1271, Sarı Saltık ise, el-Birzâli'nin kaydına nazaran 692/1293 tarihinde ölmüştür.[123]

Şu bugün bir tarihsel gerçeklik olarak iyice ortaya çıkıyor ki ismi etrafında teşekkül etmiş daha birçok menkabeye rağmen, aslında Sarı Saltık, hem Yazıcızâde Ali gibi Türk, Pachymeris ve

---

[119] Bak. Ebu'l Hayr-i Rumi, Saltıknâme, v. 1 ve pek çok yerde.

[120] Bak. Ebu'l Hayr-i Rumi, Saltıknâme, v. 1 ve pek çok yerde.

[121] Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli (Vilâyetnâme), nşr. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1953, s. 45 vd.

[122] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, İSTANBUL, 1314, C.2, S. 134.

[123] El-Birzâlî, Tarîh, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed ktp., no. 2951, v. 105 b.

Gregoras gibi Bizans ve Ebu'l Fida gibi Arap kaynaklarındaki benzer kayıtların teyit ettiği şu olayla sıkı sıkıya bağlantılı bir tarihsel şahsiyettir: Moğollar'ın 1256'dan sonra Anadolu Selçuklu Devleti üzerinde hâkimiyet kurmaya başlamalarıyla birlikte ortaya çıkan siyasi kargaşa ortamı ve Sultan II. Gıyaseddin Keyhusrev'in ölümü, Selçuklu şehzadelerinin taht kavgalarına yol açmıştır.[124] Bu kavgaların sonunda, kardeşi Rükneddin Kılıçarslan'a yenilerek bütün haklarından tecrid edilen II. İzzeddin Keykâvus, karısı, annesi, iki oğlu, iki Bizanslı dayısı ve yakın emirleri ile birlikte, Bizans İmparatoru VIII. Mihael Paleolagos'un yanına sığınmıştı.[125]

Bundan böyle İmparatorun hizmetinde bulunan II. İzzeddîn Keykâvus, maiyeti erkânı ile birlikte Konstantinopolis'te hayatını bir süre böyle idame ettirdi. Daha sonra imparatordan, kendine bağlı Türkmenler'i yanına çağırmaya ve onların Balkanlar'da boş bir arazide yerleşmelerine izin vermesini rica etti. Bu izni aldı. İmparator Türkmenler'e Balkanlar'da Dobruca denilen boş bir araziyi verdi. Böylece 662/ 1263-1264 yılında kalabalık bir Türkmen zümresi, Balıkesir havalisinden kalkarak boğazı geçmek suretiyle Dobruca'ya geldi ve burada yerleşti.[126]

---

[124] Bu şeHz.adeler mücadelesi hakkında bak. Cahen, pre-Ottoman Turkey, Londra, 198, s. 274-279; Aynı yazar, La Turquie pre-ottomane, Paris-İstanbul, 1988, s. 238-245; Turan, Türkiye, s. 473-477.

[125] Bak. İbn Bibi, el-Evâmiru'l-Alâiyye, çev: Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, c.2 s. 130-160. Aksarâyî, Müsâmeretü'l-Ahbâr, çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 28-30 ve devamı. Georgii Pachymeris, De Miehaele et Andronico Palaelogis, neşreden: Immanuel Bekkerus, Bonnae, 1835, C.1, s. 129 ve devamı. Nicephor Gregoras, Byzzantina Historia, neşreden: Immanuel Bekkerus, Bonnae, 1829, c.1, s. 82.

[126] Bakınız: Yazıcızâde Ali, Tevârih-i Al-i Selçuk, Topkapı Sarayı Müzesi, Revan kütüphanesi no: 1390, vv. 175a-177a. Deny, s. 1-2. Sarı Saltık'ın Dobruca'daki bu Türk iskânı ile ilgisi şuralarda geniş bir şekilde incelen-

İşte Sarı Saltık adıyla bilinen şahsiyet, Balkanlar'da vuku bulan bu Türk göçü ile tarih sahnesine çıkıyor. Sarı Saltık'ın, II. İzzeddîn Keykâvus'un maiyetine giren bir Türkmen boyunun başında bulunan bir Türkmen babası olduğu, bugün kesin olarak kabul etmektedir. Aslında bu yerleşme, imparatorun da işine geliyordu; çünkü böylece Kırım'daki Tatarlara karşı kendini emniyete almış oluyordu. Ne var ki, bir süre sonra İzzeddîn Keykâvus iktidar darbesine kalkışınca, İmparator bu asil misafirini ve yakınlarını hapsetti, emirlerini öldürttü. Sonunda Tatar hükümdarı Berke Han'dan yardım isteyen İzzeddîn Keykâvus, hanın askerleri tarafından kurtarılarak Kırım'da Deşt-i Kıpçak'a götürülmüştür.[127] Sarı Saltık da onunla beraber gidenler arasında idi. Arap kaynakları muhtemelen bu sebeple kendisini Saltık el-Kırîmî diye anıyorlar. Ayrıca Mağripli ünlü seyyah İbn Battuta, burada, Soğdak yakınlarında Baba Saltık'ın adını taşıyan Baba isimli bir şehirden bahsediyor.[128]

İzzeddîn'in ölümü üzerine Sarı Saltık'ın tekrar Dobruca'ya döndüğünü ve bugün Babadağı denilen yerde yerleşerek bir zaviye açtığını biliyoruz.

Sarı Saltık hakkındaki en çarpıcı ve ilginç yargı, hiç şüphesiz İbn Kemal'in halefi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ünlü şeyhülislamı Ebussuud Efendi'nindir. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1538'deki Erdel seferi esnasında Baba dağındaki türbeyi ziyareti dolayısıyla

---

miştir. Paul Wittek, "Yazajioghlu Alî on the Christian Turks of the Dobruja", BSOAS, XIV/3 (1952), S. 639-668...

[127] Bakınız: Yazıcızâde Ali, Tevârih-i Al-i Selçuk, Topkapı Sarayı Müzesi, Revan kütüphanesi no: 1390, vv. 175a-177a. Deny, s. 1-2. Sarı Saltık'ın Dobruca'daki bu Türk iskânı ile ilgisi şuralarda geniş bir şekilde incelen-

miştir. Paul Wittek, "Yazajioghlu Alî on the Christian Turks of the Dobruja", BSOAS, XIV/3 (1952), S. 639-668...

[128] Bakınız: İbn Battuta, Voyages, c. 2, s. 416. Özellikle Saltıknâme başta olmak üzere, Sarı Saltık'ı anlatan diğer menkabevi kaynakların rivayetlerinin de zaten Dobruca ile Kırım üzerinde yoğunlaşması, bu tarihi gerçeği takviye ediyor.

merakını çeken Sarı Saltık konusunda Ebussuud Efendi'den istediği fetva, çok kısa ve İbn Kemal'inkiyle taban tabana zıt bir nitelikte-dir. Bu fetvada Ebussuud Efendi, Sarı Saltık için tek bir cümleyle, riyazat yüzünden nerdeyse "İskelet haline gelmiş bir keşiş" oldu-ğunu söylüyordu.[129]

Şimdi İbn Kemal muhtemelen XV. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde yazılmış Saltıknâme'yi okumuş ve buradaki imajına bakarak Sarı Saltık'ı değerlendirmiş olmalıdır. Halefi Ebussuûd Efendi ise yine çok muhtemel olarak, Balkanlardaki Hıristiyan azizlerinkiyle ka-rışmış menkabelerine bakarak, tıpkı kendinden iki yüzyıl önce İbn Battuta'nın yaptığı gibi yapmış, Sünni Müslüman kimliğiyle bağ-daştıramadığı bu şahsın, eninde sonunda bir "keşiş" olması lazım geldiğine karar vermiş olmalıdır. Evliya Çelebi ise Sarı Saltık'ın Bektaşi tekkelerinde dinlediği cihat menkabelerinin etkisi altında kalmış görünüyor.

Sarı Saltık Bulgaristan'da Aya Nicolas (Sveti Nikola) veya İlyas (Elie) Peygamber'le, Arnavutluk'ta ve Korfu adasında ise Aya Spiridon'la ve Aya Yorgi'yle bir tutulmaktadır.[130]

Şeyh Bedreddin'in isyan hareketi için merkez olarak Dobruca'yı seçmesinin temelinde de bu gerçeklik yatmaktadır ve Şeyh Bedreddin hareketinin buradaki sosyal tabanı, vaktiyle Sarı Saltık'ın yarattığı bu çevreye dayanmaktadır.

---

[129] Tayyip Okiç, "Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetva", AÜİFD, I/1 (1952), s. 48-58. Bu fetvanın metni aynen şöyledir: "Sinde sindaşım halda haldaşım âhiret karındaşım, eimme-i selef bu mes'elede ne buyururlar ki Sarı Saltık didik-leri şahıs evliyûllah'dan mıdır beyan buyurulub müsâb oluna. El-cevap: Riyâzat ile kadîd olmuş bir keşişdir. Ebussuûd."

[130] Bakınız: Evliya Çelebi. Hasluck, Bektaşîlik Tedkikleri, s. 74, 118. Bakı-nız: Nazmi Sevgen, "Sarı Saltuk ve Aiyos Spiridon", Tarih Konuşuyor, sayı: 33, Ekim 1966, 2729-2734 ve müteakip sayfalar. Hasan Kaleshi, "Albanische legenden um Sarı Saltuk", Actes du Premier Congrés Int. Des Etudes Balkaniques et Sud-Est Europeennes, Sofya, 1971, c. 7, s. 815-828.

O hem bir aşiret reisi hem de savaşçı bir Türkmen babasıydı.[131]

Sarı Saltık'ın eserlerinden başka bir görünüm de Güney Rusya Tatarlarının Müslümanlığı kabul etmelerine yol açmış olmasıdır. Bu olay, Doğu Avrupa tarihinde başta gelen bir önem taşır. Faslı gezgin İbni Battuta, Dobruca'dan geçerek, Altın Ordu'lu Özbek Han'ın sarayından Bizans'a giderken, geçtiği yerlerde bu büyük veli'nin anısının hala yaşadığını kaydeder. Tarih 1332-1333'tür. Şöyle yazıyor İbni Battuta:

"... Adı Baba Saltık olan bir kente geldik, Onların inançlarına göre Baba Saltuk "münâkâşif" yani olağanüstü güçlere sahip, kerametli biriymiş. Lakin hakkında söylenenler dinin temel prensipleriyle bağdaşmamaktadır."[132]

Burası, Doğu Bulgaristan'dan başkası değildir. İbni Batuta'nın bu bildirisi, Sarı Saltık'tan söz açan bilimsel ilk tarihi belgedir.[133]

"Geldik bir zaman Sarı Saltuk'la Asya'dan
Bir bir diyarı Rum 'a dağıldık Sakarya 'dan"[134]
Yahya Kemal Beyatlı

---

[131] Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı 97, Ocak 2002, s. 25-30. Balkanların İslamlaşması Sürecinde Sarı Saltık'ın Yeri Ve Bazı Proplemler: SARI SALTIK'IN KİMLİĞİ VE TARİHSEL ROLÜ adlı makale, Ahmet Yaşar Ocak (Özetlenmiştir)

[132] İbn Battûta Seyahatnâmesi, Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, s. 331, Çeviren: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı: Şubat 2013 İstanbul.

[133] Hacı Bektaş Veli (Bildiriler, Denemeler, Açıkoturum), s. 17, Güney Romanya'da Sarı Saltık'ın Çalışmaları Ve Doğu Bulgaristan'da Erken Bektaşilik Üzerine Tarihsel Önem Taşıyan Notlar, Prof. Dr. Michael Kiel, Hacı Bektaş Turizm Derneği Yayınları, Ocak 1977, Ankara.

[134] Gülağ Öz'ün Saru Saltuk adlı makalesinden

"Geldi erenler cem ile gösterdiler uçtan uca
Taptuk Sarı Saltuk bile gösterip hep uçtan uca"[135-136]
Muhyittin

MENGÜÇLÜ-MENGÜCEK BEYLİĞİ
1072-1252

1071 yılındaki Malazgirt seferinden sonra Alp Arslan'ın komutanlarından biri olan Seyyid Ahmed Mengücek Gazi, Erzincan Kemah merkez olmak üzere, Şebinkarahisar ve Divriği'yi de içine alan bir beylik kurdu. Ahmet Mengücek Gazi, Ebul Kasım Saltuk'un amcası Seyyid Abdulaziz'in oğludur. Saltuklular'la Mengücekliler amca çocuklarıdır.

Bu beyliğin adı kendi isminden kaynaklanan Mengücek Beyliği oldu. Mengücek Bey, 1072'den 1115 yılına dek beyliği yönetti. Ölünce yerine İshak Bey geçti (1115-1142).

Mengücek oğlu İshak Bey, Artuk oğlu Belek Gazi'ye ait Harput ve Dersim yöresine akınlar düzenleyip ele geçirdi (1118). Ertesi yıl Artukoğlu Belek Gazi ve Malatya'nın Selçuklu prensi Tuğrul Bey, Harput ve Dersim'i aldıktan sonra, Mengücekoğullarının merkezi olan Kemah'ı da işgal ettiler. Mengücekoğlu İshak Bey, Trabzon Dükalığına sığındı. Bunun üzerine Belek Gazi de Danişmendli Beyi Gümüştekin Gazi Danişmend ile ittifak yaptı. 1120 yılında yapılan savaşta İshak Bey ile Trabzon Dükü Gabra yenilerek tutsak alındılar. Gümüştekin Gazi Danişmend, damadı olan İshak Bey'i serbest bırakınca, Artuklu Beyi Belek Gazi ile arası açıldı.

---

[135] Gülağ Öz'ün Saru Saltuk adlı makalesinden; 1475 tarihlerinde yazıldığı sanılan Hızırname adlı eserinde Alevi şairi Muhyittin'in şiirinin bir yerinde Sarı Saltuk'dan böyle söz etmektedir.

[136] Aşk Meydanı (Tarihsel Ve Sosyal Açıdan Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik), Muharrem Uçan, s. 82-89, Can Yayınları, 1. Basım: Ekim 2011, İstanbul.

İshak Bey'in ölümünden sonra beylik oğulları arasında ikiye bölünerek, I. Davut Şah (1142-1162), Kemah beyliğinin başına, Süleyman Şah da Divriği Beyliği'nin başına geçtiler.

Davut Şah'tan sonra yerine oğlu Behram Şah geçti (1162-1225). Behram Şah, tarihte hemen hemen hiçbir imparatora nasip olmayan bir süre iktidarda kaldı; 63 yıl. Anadolu Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleyman Şah'ın kızı ile evliydi. Kendi kızlarından birini İzzeddin Keykavus ile birini Erzurum meliki olan Tuğrul Şah ile birini de (Turan Melek Hatun) Divriği Beyi Ahmet Şah ile evlendirdi.

1222 yılında Şebinkarahisar'ı kendine bağlı ayrı bir beylik yaparak, oğlu Muzaffereddin Şah'a bıraktı. Ölünce Kemah beyliğinin başına küçük oğlu II. Davut Şah geçti (1225-1228).

1228 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubat tarafından Kemah ve Şebinkarahisar beylikleri ortadan kaldırıldı. Divriği kolu ise 1252 yılında II. İzzeddin Keykavus tarafından ortadan kaldırıldı.

Savaşmadan, zorluk çıkarmadan Alâeddin Keykubat'a ülkesini teslim ettiği için, Muzaffereddin Şah ve oğulları İzzeddin Siyavuş, Fahreddin Süleyman ve Nasreddin Behramşah'a, vergi toplamak koşulu ile Kırşehir ve köyleri verildi. 1246 yılında II. İzzeddin Keykavus zamanında Kırşehir'de yapılan medresenin kitabesinde "Melik Muzaffereddin bin Behram Şah" diye yazmaktadır. Bu medresenin, Behram Şah'ın oğlu Muzaffereddin Şah tarafından yapıldığı anlaşılıyor.

Kardeşi olan Kemah Beyi II. Davut Şah'da Akşehir'e sürüldü. Öşürünü (vergi) ödemek koşulu ile Ilgın ilçesi II. Davut Şah'a verildi. Burada yoksulluk içinde yaşadı.[137]

---

[137] Alevi Türkmen Tarihi Ve Saltuklular, Veli Saltık, s. 80-81, 2. Baskı: 2004 Ankara. Mengüçlü Beyliğinin de Alevi olduğu iddiası Veli Saltık'a aittir. Anadolu Beylikleri ile ilgili detaylı bir araştırma (tabii ki bağnazlıktan uzak bir araştırma) yapılırsa durum netlik kazanacaktır.

ARTUKLULAR DÖNEMİNDE ALEVİLER

Artuklu[138] emirlerinden Necmeddin İlgazi'nin, ünlü İsmaili daisi Hace Behram ile iyi ilişkileri vardı. Necmeddin, 1126 yılında bu dainin Artuklu ülkesinde propaganda yapmasına izin vermişti.[139-140]

DEDE GARKIN VE ARTUKLU HÜKÜMDARI NİZAM EL DİN İBRAHİM

Dede Garkın Menkıbesinden;

"Sultan İbrahim, evliyaya bir gez gör neyledi
Bir yük şarab ile esrarı padişaha yolladı."[141]

Sultan İbrahim, başkenti Mardin olan Artuklu devleti hükümdarlarındandır. Artuklu Devletinde İbrahim adlı iki hükümdâr vardır. Bunlardan birisi, 1104 yılında tahta çıkan Sokman oğlu İbrahim, öteki ise 1203 yılında tahtta olan Nizam al Din İbrahim'dir.[142] Menkıbedeki bu hükümdarın Nizam al Din İbrahim olduğu anlaşılıyor.

DEDE GARKIN İLE SULTANIN GÖRÜŞMESİ

Elvan Çelebinin menakıbında ilk beyitleri eksik olan bölümde zamanın sultanının Dede Garkın'ı ziyaret ederek onun kerametini

---

[138] Artuklu Beyliği güneydoğudaki Mardin, Hasankeyf ve Harput bölgelerinde 1102-1409 yılları arasında hüküm sürmüş bir Oğuz Türkmen Beyliğidir.

[139] Babailer İsyanı, Ahmet Yaşar Ocak, s. 47, Dipnot, Dergâh Yayınları, 1996 İstanbul.

[140] Mezopotamya'dan Anadolu'ya Alevi Erenlerin İlk Savaşı (1240), Hamza Aksüt, s.180-182. Yurt Kitap Yayın, 1. Baskı: Mart 2006 Ankara.

[141] Dede Garkın Şiirler, Rahime Kışlal- Ali Yeşilyurt, s. 162, Can Matbaası, Mersin 1999.

[142] İslam Ansiklopedisi Artuklular Maddesi

gördüğü ve on yedi köyü şeyh'e vakıf olarak verdiği anlatılmaktadır.

Araştırmacılar, bu sultanın Anadolu Selçuklu hükümdarı Alâeddin Keykubad olduğunu sanmaktadır. Oysa Dede Garkın, Artuklu Devleti topraklarında yaşamıştır ve asıl zaviyesi bu devletin topraklarındadır. Dolayısıyla bu hükümdar Alâeddin Keykubad değildir.[143]

Bir şikâyet gereği, Sultan Dede Garkın'ı denetlemek amacıyla ziyarete gelmiştir.

Sultan, Dede Garkın'ın on yedi aşığına bir haksızlık yapmış olacak ki; Dede, Sultana: "Hak Teâlâ, bu on yedi âşığın hesabını kuşkusuz senden soracaktır" der. Bunun üzerine Sultan yanındakilere "Ey dostlar ne olmuş bir bakın" diye buyurur. Bu buyruk üzerine aşk ateşiyle yanmış olan on yedi âşık, bulundukları yerden alınıp getirilir. Orada bulunanlar, bakarlar ki âşıklar tümüyle yanmış. Sultan, "Böyle olmalarına sebep nedir? Ne ateş ne odun varken bunlar nasıl oldu da yandı?" diye sorar.[144] Dede, "Bunları aşk ateşi yaktı" diye yanıt verir.

Sultan, yaptığı yanlışlığın farkına varır ve özür diler. On yedi köyü Dede Garkın'a vakıf olarak bağışlar ve gider:

"On yidi pare kend vakf olsun
Hak taala kabul dek kılsın."[145]-[146]

---

[143] Dede Garkın Menakıbı göz önüne alındığında bu sultan Artuklu Hükümdarı Nizam al Din İbrahim'dir.

[144] Tarihi Metin Çalışmalarında Usul, Menakıbu'l Kudsiyye Üzerine Bir Deneme, Mertol Tulum, s. 26, Deniz Kitabevi, 2000 İstanbul.

[145] Elvan Çelebi Menakıbu'l Kudsiyye

[146] Mezopotamya'dan Anadolu'ya Alevi Erenlerin İlk Savaşı (1240), Hamza Aksüt, s. 37-38, Yurt Kitap Yayın, 1. Baskı: Mart 2006 Ankara.

BABA İLYAS VE SULTAN ALÂEDDİN KEYKUBAD

Elvan Çelebiye göre Sultan Aladın, maiyetiyle birlikte Baba İlyas'ı ziyaret etmiş, kerametlerini gördükten sonra, tümümüz ona mürit olalım, demiştir. Bu görüşmeyle ilgili beyitler şunlardır:

"Kamusıyla Aladın-ı Sultan[147]
Bir vezir-i aziz u bir hayvan

Şayh'ı görmege geldiler havlat
Şayh bunlara gösterür kudrat

Buyurur kim kılalar ıstıkbal
Dökeler ileyinde perr ü bal

Vardı Oban, Düden alup geldi
Şayh mescide hem bular girdi

Virdi Şayh'a salam Şayh kıyam
Kıldı Sultana şöyle kim ikram

Şayh Sultan-ıla kadam vardı
Mihrabun sag yanın ana virdi

Sünneti yirine yitürdü Şayh
Sundı mihraba hon getürdi Şayh

Kodı Sultan önine bir sını
Yidi kasa ne Kaşi vü ne Çini

[147] Anadolu Selçuklu hükümdârı ve Ahilerin büyük hâmisi diye anılan I. Alâeddin Keykubad 1220-1237 yıllarında hüküm sürmüştür.

Aş u sini çanak gibi Sultan
Çünki görmedi kim göre iy can

Birez andan kiçi vezir önine
Tolu aş altı kasa sini bile

Emir-ahor önine arpa saman
Ter-giyeh kor haman-dem ol Sultan

Çünki Sultan bu kudratı gördi
İtikad-ıla gönlini virdi

Benzemez hiç kimseye bu gişi
Hak'tan almış bu devleti bu işi

Varalum ev ü barh-ıla gelelüm
Külli varlıg-ıla mürid olalım."[148]

Beyitlere göre: Sultan Aladın, veziri ve bir adamı (Yazar, bu adamı hayvan olarak nitelemektedir) ile birlikte şeyhi görmeye gelir. Zaviyenin bekçileri olan Oban ve Düden, Sultanı karşılayıp içeri alır. Baba İlyas, Sultanı ayakta karşılar ve Onu sağ yanına oturtur. Baba İlyas, Sultanın önüne, içinde yedi kâse bulunan bir sini, vezirin önüne ise altı kâse bulunan bir sini sunar. Hayvan olarak nitelenen kişiye de arpa, saman ve taze ot sunar. Bu durumu gören Sultan Aladın, Baba İlyas'ın ermiş bir kişi olduğunu anlar ve emrindeki bütün kişilerle birlikte Baba İlyas'a mürid olmak ister.[149]

[148]Menakıbu'l Kudsiyye Fi Menasıbu'l Ünsiyye, Elvan Çelebi, Hazırlayanlar: İsmail E. Erünsal-Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995 Ankara. 340-353. Beyitler.

[149] Mezopotamya'dan Anadolu'ya Alevi Erenlerin İlk Savaşı (1240), Hamza Aksüt, s.58-60. Yurt Kitap Yayın, 1. Baskı: Mart 2006 Ankara.

Bu olayın gerçekleşip gerçekleşmediğini bilemiyoruz. Fakat Alâeddin Keykubad'ın çoğunluğu Alevilerden oluşan Ahilerin devletinin temel dayanağı olmasını sağlayan ve Ahilerin büyük koruyucusu diye anılmasından dolayı Baba İlyas ile arasında böyle bir görüşmenin gerçekleştiği ihtimalinin düşünülebileceğini varsayıyoruz ki hikâye'yi nakleden de Baba İlyas'ın torunu Elvan Çelebi'dir.

HURŞÎDÎLER

Lûristan-ı Kûçek (Küçük Lûristan) Atabeyleri

1152-1597

Başkent Hurrem-Âbad'dır. Hanedan Kürd ve Şafii iken 16. Asırda 12 İmamcıdır. 1152-1597 arası 445 yıl hüküm sürmüşlerdir.

Hüseyin Han'ın nesli 17. Hatta 18. Yüzyıla kadar Luristan valiliğini ellerinde tuttular. Bunlardan Ali Merdan Han Feylî, 1725'e kadar Safevi Başkumandanı olarak Afganlar ve Osmanlılar ile savaştı. Torunu II. Ali Merdan Han 1732'de İstanbul'a elçi olarak gitti.[150]

AHMEROĞULLARI DEVLETİ
(GIRNATA EMİRLİĞİ)

(1232-1490)

Ahmeroğulları devleti İspanya'da, Zaragoza dolaylarında 1232 yılında bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bunlar 1490 yılına kadar bölgenin egemeni idiler. Haçlı kuvvetleri Ahmeroğulları Devletini 1490 yılında yıkmıştır. Bunlar büyük bir olasılıkla Nusayridirler.

1187'de Selahaddin Eyyubi, Kudüs'ü alınca Papa mukaddes savaş îlân etti.1236'da Benî Ahmer, Benî Hud aleyhine Kastil Kralıyla anlaşınca Kurtuba Hıristiyanların eline geçti. 1232'de kurulan Benî Ahmer devleti (Gırnata emirliği) Hıristiyanlarla anlaşarak

---

[150] Devletler ve Hanedanlar C. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 512-513, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

ayakta durmaya çalıştı. 1469'da Sultan Ebû Hasan'ın oğlu Muhammed, annesinin teşvikiyle isyan edip babasını tahtan indirdi. Uzun süre baba ve oğul arasında taht kavgaları devam etti. Bu durumdan yararlanan Hristiyanlar 1490'da Gırnata'yı kuşatarak yağma ettiler. Sonunda 1492'de Muhammed, Ferdinand'a teslim oldu ve İspanya'da Endülüs devleti ortadan kalktı.

GIRNATA'DA NASRİLER

İspanya'da, Muvahhidilerin çekilişlerinden sonra, dedeleri Saragossa'da saltanat sürmüş olan Muhammed b. Yusuf b. Hud, Hıristiyanlann karşısına müthiş bir savaşçı olarak dikildi ve Hıristiyan komşularının zayıflıklarından yararlanarak birer birer memleketin şehirlerini yönetimi altında toplamayı başardı. Fakat 1230 yılında kral Alfons'un ölümünden sonra Léon eyaleti Kastil eyaleti ile birleşti ve Hıristiyanlar 1231 tarihinde Xéréee'te İbn Hud'u yenerek bir defa daha hücuma geçtiler. İbn Hud'un yenilgisi, bunun zararına kendisine bir iktidar hissesi koparmak için ortaya çıkan bir Arap saltanat iddiacısının faydalanmasına sebep oldu.

Jaen'in kuzeyindeki Arjuna'da Peygamber Muhammed devrindeki Hazreçliler reisinin soyundan gelme ve Benu Ahmer ailesine mensup, İbn Yusuf b. Ahmer b. Nasr adında biri oturuyordu. Bu zat 1231 tarihin de kendisini Endülüs hükümdarı ilan ettirdi ve böylece Jean, Guadix ve Baza'da tutunabildi. 1235 yılında, o zamandan itibaren sülalesinin yani Nasrilerin hükümet merkezi olmuş olan Gırnata'yı ele geçirdi. Müslümanlar arasındaki uyuşmazlıklar sebebiyle 29 Haziran 1236 tarihinde, memleketlerinin eski hükümet merkezi kurtuba, Hıristiyanlann ellerine geçti. İbn Hud, iki yıl geçtikten ve Hıristiyanlara karşı giriştiği başka bir muharebeyi kaybettikten sonra bir cani tarafından öldürüldü. Nasrili, rakiplerine karşı durumunu emniyet altına almak için, ağır bir vergi ödeme karşılığında tâbi sıfatıyla Kastil kralı birinci Ferdinand'ın (1217-1252) koruması altına girdi ve 1248 yılında Ferdinand'ın

İşbilye'ye yaptığı seferde ordularını onun hizmetine vermek zorunda kaldı. Bunun halefi ikinci Muhammed (1273-1302) Fas'taki Merinilerle birleşerek Ferdinand'a tâbi olma durumundan kurtulmaya çalıştı.

Ebu Yusuf, kendinden evvel Murabıtların ve Muvahhidilerin yaptıkları gibi, Elcezire (Algeciras)'nin ve Tarife'nin kendine bırakılması karşılığında İspanya'ya geçip işe müdahale edeceğini bildirdi. Meriniler dört defa denizi geçmeye teşebbüs ettiler. Bunların orduları devamlı akınlarla Hıristiyanlara zarar veriyordu; buna rağmen devamlı hiç bir siyasi değişiklik husule getiremediler. Nasrilerin ücretli askerleri arasına aldıkları bir kıt'a berberi muharip eskiden olduğu gibi memlekete huzursuzluk vermeye başlamakta gecikmediklerinden, Muhammed, Merini'li dostuna karşı, kastil kralı onuncu Alfons nezdinde bir himaye aradı; aynı şekilde Tlemsen hükümdarı Yağmurasan da, komşusunun İspanya seferlerini taciz hususunda yardım teklifinde bulundu.

Ebu Yakub'un ikinci halefi Ebu Hasan, kendisinden evvelkilerin izledikleri İspanya siyasetini kesin olarak bıraktı ve böylece İspanya'nın son İslam hanedanı olan Nasriler, Cebelüttarık'tan Almeria'ya kadar uzanan dar sahil şeridinden ve içeride Serania de Ronda ve Serra de Elvira sıra dağlarına kadar varan mıntıkada, başarıyla yönetilen dengeli bir siyaset sayesinde daha 250 sene varlıklarını devam ettirebildiler. Bu dönemde yetişmiş İspanya'da doğan İbn Arabi Karmatî düşüncesine kapılmış kişilerden birisiydi. Kendisi Hacca gittikten sonra Şam'a yerleşmiş ve Şam'da ölmüştür.

Küçük Nasriler beyliği, XVI. asırda bu minicik devletin değişik talihini, aynı zamanda siyasi hayatını karakteristik bir şekilde aydınlatan büyük bir tarihçiye malik olmuş olmakla da övünebilir. 1313 yılında doğmuş olan Muhammed b. Hatib es-Selâmi Lisanüddin, Nasriler hükümdarı Yusuf'un saray memurlarından birinin oğlu idi; babasının 1341 yılında Tarife harbinde ölmesinden

sonra katip olarak vezir İbn Ceyyeb'in hizmetine girdi. 1349 yılında veba güney Avrupa'yı ve Ak Deniz'in sahil memleketlerini kasıp kavurduğu sırada emrinde çalıştığı zat da bu hastalığa kurban gidince İbn Hatib, sultan tarafından onun yerine tayin edildi. Sultanın oğlu da tahta geçtiği zaman 1354 den 1359 yılına kadar devam eden kısa saltanatı sırasında ona karşı teveccühünü korudu. Bu sultan henüz reşid olmadığından General Rıdvan'ın vesayeti altında bulunuyor ve bu durum, diğer bir general olan Ebu Said'in kıskançlığını çekiyordu.

Bu kıskanç general, genç hükümdarın kırda bulunduğu bir sırada Gırnata'yı zaptedip vezir el-Hatib'i hapsettikten sonra kardeşi İsmail'i sultan ilan etti. Bu karışıklıklar, yeni tahta çıkmış olan Merinilerden Ebu Selim'e, işe müdahale etmek için aradığı fırsatı verdi. Ebu Selim, tahttan indirilmiş olan sultan beşinci Muhammed'in, hala tutmakta olduğu Guadix'ten çekilip gitmesini ve Fas'a sürgün giden efendisini takip eden vezirinin serbest bırakılmasını temin etti. Vezir sahil şehri olan Salé'de ilmi çalışmalara kendini verdiği sırada, hükümdar da tekrar tahta çıkmayı düşünüyordu. Bu işte ona, Fas baş kadısı, sonradan da tarihçi olarak yüksek bir şöhret elde etmiş olan İbn Haldun önemli hizmetlerde bulundu.

İbn Haldun 1332 yılında Tunus'ta doğmuş ve Merini hükümdarı Ebu Hasan 1347 senesinde Tunus'u feth ettiği zaman onunla Fas'a gitmişti. Faslıların İspanya'da hala ellerinde tuttukları ve buradan Muhammed'in hükümet merkezi Gırnata'yı tekrar elde edebildiği Ronda kalesini bu Nasri hükümdarına vermeye efendisini ikna eden o'dur. İbn el-Hatib, efendisiyle birıikte vezir sıfatıyla Gırnata'ya İbn Haldun da hamisi Ebu Selim'in katledilmesinden sonra Fas'ı terk etmek zorunda kaldığı zaman 1361 yılında buraya gelip yerleşti, İki âlim iki sene süre ile aralarında vazgeçilmesi olanaksız rekabet yüzünden uzun süre devam edemeyen sıkı bir dostluk içinde yaşadılar.

İbn Haldun Nasriler hükümdarının elçisi olarak yanına gittiği Kastilya kralı Zalim Piyer'in (Pierre le Cruel) nezdinde öyle büyük bir itimat kazandı ki, bu hükümdar kendisine, eğer kendi hizmetine girmek isterse ailesinin İşbilye'deki bütün mallarını geri vermeyi bile teklif etti. O kendi kültür muhitine sadık kalacak kadar tedbirli idi ve Gırnata'da İbn el-Hatib'in kıskançlığını açıkça görünce Afrika'ya dönmeyi tercih etti. Afrika'ya vardığında Bicaye (Bougie)'de hüküm süren Hafsîler hükümdarının hizmetine girdi. İbn el-Hatib'in nüfuzu da artık sona ermeye yüz tutmuştu.[151]

El işçiliği de Nasriler devletinin sonuna kadar yüksek bir gelişme derecesine ulaşmıştı; el işçiliği, bilhassa tam bir üstadlıkla geliştirilen madencilik, memleket refahının esasını teşkil ediyordu. İspanya'da islâm mimari sanatının son ve en meşhur abidesi el-Hamra yahut kırmızı saray, Nasrilerin bir eseridir. Gerçi şehre egemen olan tepede daha Emeviler zamanında bir kale vardı; fakat meşhur sarayın inşasına, ancak Muhammed'in yönetimi zamanında başlandı ve XIV. Asrın ilk yarısında onun halefleri, devletlerinin hükümet merkezini tamamlamak hususunda birbirleriyle yarış ettiler.

El-Hamra'nın ancak küçük bir kısmı yontma taştan ve tuğladandır; büyük kısmı tapia dedikleri ve toprak, çakıl ve kireçten yapılmış bir nevi sun'i taşla bina edilmiştir. Kemerleri, kubbesi ve çatıları hafifçe düzlenmiş tahtalardan ve çıtalardan yapılmıştır. Bu tekniğin en eski örnekleri kuşkusuz Mezopotamya kaynaklıdır; kullanılan malzemenin dayanıksızlığı sebebiyle hiç bir yerde kalmamıştır.

Şatonun üzerinde bulunduğu tepe, kare şeklinde muntazam alçaklı yüksekli ve üzerinde birçok kuleler bulunan ihata duvarı ile çevrelenmiştir ki saray, bunun ortasında muazzam bir park içinde

---

[151] İslam Ulusları Ve Devletleri Tarihi, Carl Brockelmann, Çeviren: Prof. Dr. Neşet Çağatay, s. 175-178, 2. Baskı: 2002, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu; Türk Tarih Kurumu X. Dizi-Sayı 14, Ankara.

yatıyor gibi görünür. İki avlu, bu parktan iç binaya gider. Güneyden meşhur Mersinler Avlusu'na girilir ki bu avlu kuzeyde Elçiler Divanhanesi büyük Komares (Comares) kulesine götürür. Güney doğu'da, dosdoğru Mahkeme Divanhanelerine, sağda İbn Sirac (Abencerraje) salonuna, solda iki kız kardeşler Divanhanesine götüren Aslanlar avlusu dikey olarak Mersinler avlusu, adını, uzunlamasına bir kısmını çevreleyen mersinler havuzundan alır; Aslanlar avlusu da, dar su arklarının iki taraftan birbirleriyle karşılaştığı orta kısmını tutan aslanlardan alır. Mahkeme salonunun tavanı, uzun bir sırada birbirinin yanında oturmuş on prensi, av ve binicilik sahnelerini tasvir eden tablolarla süslenmiştir.[152]

ALEVİ AHMEROĞULLARI DEVLETİ

Endülüs Emevi Devletinin yıkılışından sonra valiler bağımsızlıklarını elde ettiler. Bunların içinde Sarakusta (Zaragoza) ve Sağrü'l A'la'yı (Zaragoza ve etrafına verilen ad) alıp bağımsızlıklarını ilan eden Hudoğulları vardı. Hudoğulları zayıf düşünce orada bulunan Aleviler birleşip bağımsızlıklarını ilan etti. Ahmeroğulları Devletinin ilk emiri Kurtuba kentindendi. Bağımsızlıktan sonra Sultan Ebu Abdullah Muhammed adını aldı.

Ebu Abdullah'ın egemenliği 42 yıl sürdü, pek çok savaş yaptı ve hiç yenilmedi. Her savaştan zaferle ayrıldı. Ebu Abdullah'ın vefatından sonra yerine oğlu Emir Muhammed geçti. Onun da halefi (yerine geçecek olan) adı yine Emir Muhammed olan oğlu oldu, ardından Emir Nasr işbaşına geçti.

Emir Nasr döneminde Hıristiyan devletleri birleşip Haçlılar adı altında bir ordu topladılar ve Ahmeroğulları hükümdarlığına saldırdılar ve bu büyük savaşlardan Emir Nasr zaferle ayrıldı.

---

[152] İslam Ulusları Ve Devletleri Tarihi, Carl Brockelmann, Çeviren: Prof. Dr. Neşet Çağatay, s. 180-181, 2. Baskı: 2002, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu; Türk Tarih Kurumu X. Dizi-Sayı 14, Ankara.

Emir Nasr'dan sonra yerine geçen oğlu Ğalib-billah İsmail'e karşı yirmiden fazla Hıristiyan devlet birleşip tam teçhizatlı yüz bin kişiyi aşkın bir kuvvetle saldırıya geçtiler. Hükümdar Ğalib-billah onları 1500 atlı ve 3000 piyadeyle karşıladı.

Haçlılar Alevileri kuşatınca Ğalib-billah olağanüstü bir cesaretle, topluca bulundukları noktaya saldırıp Frenk krallarını öldürdü, böylece orduları dağıldı ve kaçtılar.

On yıl süren bir saltanattan sonra Ğalib haince öldürüldü; yerine geçen oğlu da haince öldürüldü. Onun da yerine kardeşi Yusuf geçti, bu da Bayram günü şehit edildi ve yerine oğlu Muhammed geçti. Emir Muhammed hal' edildi (öldürüldü), yerine kardeşi İsmail, ondan sonra da sırasıyla oğlu Yusuf, Yusuf oğlu Muhammed, Ebu Abdullah Muhammed, Yusuf, Emir Ali, Müsta'in-billah Sa'd, ondan sonra oğlu Ebul Hasan Ali, Hasan, Muhammed ve Haçlı orduları adı geçen bu Muhammed'i esir alınca, babası Hasan ikinci kez ve sonra kardeşi Muhammed yönetimin başına geldiler.

Hasan oğlu Muhammed esirlikten kurtulunca amcası Muhammed'le savaşa tutuştu. İki tarafın da kuvvetleri zayıf düşünce, Haçlılar bunu fırsat bilip Endülüs'teki (İspanya'daki) Ahmeroğulları Devleti yıkılmış oldu. Daha sonra Aleviler birçok kez ayaklandılarsa da bu ayaklanmaların bir yararı olmadı, sonuçta bütünüyle yenildiler ve göç etmekten başka çareleri kalmadı.[153]

İspanya hızla Hıristiyanların eline geçerken Kurtuba 1236'da, İşbiliyye 1248'de düştü. Arap soyundan Müslüman emirlerden olan Muhammed Galib, Gırnata'nın dağlık ve savunması kolay bölgesinin kontrolünü eline geçirmeyi başardı. Gırnata şehrinin Elhamra (Kırmızı Hisar) diye tanınmış kalesini kendisine merkez yaparak önce Kastilya Kralı I. Ferdinand'a sonra da Onun halefi X (10) Alfonso'ya haraç ödemeye razı oldu. Nusayri Sultanları, Endü-

---

[153] Arap Alevileri Tarihi, Muhammed Emin Galib Tavil, s. 212-213, Çeviren: İsmail Özdemir, Karahan Kitabevi, 1. Baskı Nisan 2010 Adana.

lüs'ü İslam'a tekrar kazandırmak hevesinde olan Fas (Fez) Merinileri ile Hıristiyanlar arasında denge siyaseti izlemeye çalıştılar. Fakat Meriniler'in başarılı mücadelesi ile doğan Müslümanların ümitleri, 1340'da Sultan Ebu'l Hasan Ali'nin Kastilya Kralı XI. Alfonso karşısında Rio Salado'da yenilgisi üzerine kırıldı.

İstikrarsız durumuna rağmen Gırnata iki buçuk yüzyıl Batı İslam dünyasının her köşesinden âlimleri ve edebiyatçıları cezbederek İslam Medeniyetinin merkezi olrak kaldı. Tarihçi İbn Haldun, VI (6). Muhammed'e bir diplomat olarak hizmet etti ve yazmış olduğu Gırnata Tarihi önemli bir kaynak sayılan Vezir Lisan ed-Din İbn Hatib ile Nusayrilerin idaresindeki Gırnata büyük bir edebî sima ortaya koydu. Fakat Aragon Kralı V. Ferdinand'ın Kastilyalı İsabella ile 1469'da evlenmesi İspanya Hıristiyanlarının bir Krallıkta birleşmelerini sağlamış ve bu da Gırnata'nın yaşama ümitlerini karartmıştı. Son Nusayriler Fas'a kaçtılar ve Gırnata 1492'de Hıristiyanların eline geçti.[154]

ALEVİ MUHRİZOĞULLARI DEVLETİ

Muhrizoğulları Devleti yalnızca fetret (duraklama-devletlerin veya bölgenin hükümdarsız kaldığı dönem) ve İslam içi savaşlar dönemlerinde varlık göstermiştir. Muhrizoğulları ilk savaşçılardandır. Bunların en yiğidi Emir Nasıhüddevle Ebul Fütuh Muhriz oğlu Cafer oğlu Muhammed oğlu Hubeyş'ti. Muhrizoğulları bağımsız hükümetten çok siyasal bir gruptu.[155]

---

[154] The Mohammadan Dynasties, S. Lane Poole, s. 28-29, Londan 1893. MManuel de Généalogie et de Chronologie Pour l'histoire de l'Islam, E. Von Zambaur, s. 58-59, Honnover, 1927. İslam Devletleri Tarihi, Prof. Dr. C. E. Bosworth, s. 22-24, Çevirenler: Erdoğan Merçil- M. İpşirli, Oğuz Yayınları, 1980 İstanbul.

[155] Arap Alevileri Tarihi, Muhammed Emin Galib Tavil, s. 214, Çeviren: İsmail Özdemir, Karahan Kitabevi, 1. Baskı Nisan 2010 Adana.

KARAMANLILAR
1256-1483

Orta Andolu'nun güneyinde kurulmuş olup, Anadolu beyliklerinin en önemlilerindendir. Karaman aşireti ve Kramanoğulları Oğuzların Afşar ulusunun bir boyudur. Diğer Türkmenler gibi Karamanlılar da 13. Yüzyılın ilk yarısından itibaren Moğol istilası önünden kaçarak Anadolu'ya gelmiş ve Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubad (1220-1237) tarafından Ermenak vilayetine yerleştirilmişlerdir (1228). Uclarda bulunan Türkler'in çoğunluğunu Karamanlılar teşkil ediyordu. Bu sırada Karaman boyunun reisi Nure Sufi b. Sadeddin idi. Nure Sufi Anadolu'da yayılmış olan Babailer tarikatına girmiş ve Babailer ile Selçuklular'a karşı savaşmıştı. O bir Babai şeyhi olarak Türkmenler üzerinde nüfuzunu göstermiş ve gazaya çıkarak, Hıristiyanlara ait Ereğli gibi yerleri zaptetmiş ve arazisini genişletmiştir. Nure Sûfi'nin ölüm tarihi belli değildir. Yerini oğlu Kerimeddin Karaman almıştır. Karaman Bey; Ermenak, Mut, Gülnar, Mer'a ve Silifke kalelerine taarruz etti, bunlardan Ermenak'ı idaresi altına aldı. Karamanlılar'ın nüfuz sahasının genişlemesi Selçuklu Sultanı IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın (1262-1266) onlardan çekinmesine sebep oldu. Selçuklu Sultanı Karamanlılar'a Larende (Karaman) kalesini verdi ve Onlarla akrabalık tesis etti. Fakat uc beylerinin bazılarının cezalandırılmasından endişeye düşen ve bir gün sıranın kendilerine de geleceğini düşünen Karaman Bey, beraberinde kardeşleri Zeyn el-Hac ve Bonsuz olduğu halde, 20.000 kişilik bir kuvvetle Konya üzerine yürüdü (1262). Muineddin Pervane idaresindeki Selçuklu ordusu Karamanlılar'ı Gevele kalesi önünde yendi. Karaman kaçtı ise de kardeşleri yakalanarak Konya'da idam edildiler. Karaman takriben 1262'de öldüğü zaman Ermenak ve Karaman iline Bedreddin Hutenî tayin edilmişti. Karamanoğullarının başına ise Karaman'ın büyük oğlu Mehmed (I. Muhammed) geçti. Mehmed Bey isyan eden Hatiroğlu ile birleşerek Selçuklular'a karşı faaliyete geçti ve

Bedreddin Hutenî idaresinde üzerine gönderilen bir Selçuklu-Moğol ordusunu Göksu derbendinde ani bir taarruzla bozdu. Sahiller emiri (Emir-i Sevahil) Hoca Yunus da Mehmed Bey karşısında yenilmekten kurtulamadı. Moğollar aleyhine yardıma çağrılan Memluk sultanı Baybars'ın (1260-1277) Kayseri'ye kadar ilerleyip geri dönmesine rağmen, Mehmed Bey Konya üzerine yürüdü ve Cimri lakabıyla bililen Alâeddin Siyavuş'u Selçuklu Sultanı ilan etti. Mehmed Bey ve Siyavuş 15 Mayıs 1277'de Konya'ya girdiler. Mehmed Bey, Siyavuş'un veziri oldu ve toplanan divanda Türkçe'den başka dil kullanılmamasına karar verdi. Ancak Akşehir ve civarına yapılan ve Sahip-Ataoğulları idaresindeki bir orduyu yendikleri sefer dönüşü Karamanoğulları Konya'ya sokulmadılar, Mehmed Bey Ermenak'a çekilmeye mecbur oldu. Bu sırada Sahib Cüveynî idaresindeki Selçuklu-Moğol ordusu Konya'ya yardıma geldi. Mehmed Bey bu ordu karşısında tutunamadı ve yakalanarak kardeşleri ile beraber öldürüldü (1277). Bu hadise bir müddet için Karamanlılar'ı sindirdi.

Daha sonra Mehmed Bey'in kardeşi Güneri Bey aile reisi olmuştu. Karamanlılar tedbir olarak Selçuklu ailesi arasındaki saltanat kavgalarına karıştılar.

Bir müddet sonra Güneri Bey, Ermeniler'e ait Tarsus üzerine bir sefer yaparak burayı tahrip etti (1286). Fakat Ermenilerin şikâyeti üzerine Moğollar 1286 yılında Larende ve civarını tahrip ettiler. Güneri Bey dağlara çekildi. Karamanoğulları bundan sonra Moğollarla bazen barıştılar, bazen savaştılar. Güneri Bey 20 Nisan 1300'de öldü. Yerine kardeşi Necmeddin Mahmud Bey geçti. 1308'de Ermenilerle çarpışırken ölen Mahmud'dan sonra Yahşi Bey, Karamanoğlu beyi oldu. Karamanlılar tekrar Konya'yı işgal ettiler. Anadolu Beyliklerinin kendi başlarına buyruk olrak hareket etmeye başlamaları üzerine İlhanlı Beylerbeyi Emir Çoban Bey idaresinde bir Moğol ordusu Anadolu'ya geldi (1314). Emir Çoban Konya'yı aldı. Yahşi Bey'in ölümünden sonra Karamanlılar'ın başı-

na Mahmud Bey'in oğlu Bedreddin I. İbrahim geçmiştir. Onun zamanında Karamanlılar tekrar Konya'ya hâkim oldular. İbrahim Bey 1318/1319 yıllarında Tarsus civarındaki Ermeniler üzerine bir sefer yaptı. İlhanîlerin Anadolu valisi Timurtaş'ın Memlüklüler'e sığınması ve 1328'de idam edilmesi üzerine, uç Türkmenleri ve Karamanlılar rahat bir nefes aldılar. İlhanlıların çöküşü ile Karamanlılar sınırlarını genişletmeye başladılar. 1328'de Ermenak'da emir olan Burhaneddin Musa Bey, Gevele kalesine kadar ilerledi. Karamanlılar Beyşehri'ne de hâkim oldular. I. İbrahim Bey 1333'de beylikten çekilerek yerini Larende'de hüküm süren kardeşi Alâeddin Halil Bey'e bıraktı. Halil Bey hakkında bilgimiz çok azdır. Ondan sonra ikinci defa I. İbrahim Karamanlıların başına geçti. I. İbrahim'in ölüm tarihi bilinmiyor. Yerini oğullarından Fahreddin Ahmed Bey aldı ve Moğollar ile savaşırken öldü (17 Ocak 1350). Ondan sonra kardeşleri Süleyman ve Şemseddin (ölümü: 1352) Beyler kısa süreler ile başa geçtiler. Karamanoğulları Beyliğinde bu iki kardeşi Burhaneddin Musa Bey izledi, fakat o hasta olduğundan Seyfeddin Süleyman ile Karaman Beylerini Larende'ye göndererek kendisi Mut'a çekilmiştir. Musa Bey'in yerine Süleyman Bey geçti ise de bir hile ile öldürülmüştür (Ocak 1361). Bundan sonra Ebu'l-Feth lakabını taşıyan Alâeddin Ali Bey Karaman hükümdarı olmuştur.

Osmanlı-Karaman münasebetleri ilk defa Onun zamanında başladı. Alâeddin Ali Bey'in, Osmanlılar'a karşı Eratnaoğulları ve Türkmen Beyleri ile bir ittifak hazırlama gayretleri Sultan I. Murad'ın aldığı tedbirler ile neticesiz kaldı (1361). Alâeddin Ali Bey daha sonra Kıbrıslıların elinde bulunan Gorigos (Kız Kalesi) üzerine yürüdü (1366/1367) ve muhasara etti, fakat bu hareketi tahrik eden Moğol kumandanı Yelboğa Nasıri'nin ölümü Karamanlıların geri çekilmesine ve Alâeddin Ali Bey'in Kıbrıs Kralı I. Pierre (1358-1368) ile anlaşmasına sebep oldu. Alâeddin Ali Bey, komşu beyliklerin arazisinden bazı yerler zaptettikten sonra Kayseri'ye baskın-

da bulunmuş, Eratna oğlu Ali Bey'i Sivas'a kaçırmıştı (1375). Fakat Kadı Burhaneddin onu geri çekilmeye mecbur etti (1376). Alâeddin Ali Bey kayınpederi Sultan I. Murad'ın Rumeli'de fetihlerde bulunmasından istifadeyle Osmanlı topraklarından Beyşehri'yi ele geçirdi. Bu hareket Sultan I. Murad'ın Karamanlılar üzerine yürümesine sebep oldu. Konya önündeki savaşta Alâeddin Ali Bey Osmanlı kuvvetleri karşısında dayanamayarak şehre kaçtı. Neticede Karamanlıların aldıkları yerleri geri vermeleri şartıyla barış yapıldı (1387).

I.Murad'ın Kosova savaşında öldürülmesi ile bu anlaşma Karamanlılar tarafından bozuldu (1389). Alâeddin Ali Bey Osmanlı topraklarına tekrar taarruza geçti. Buna karşılık, Yıldırım Bayezid süratle Konya'yı muhasara etti. Neticede Alâeddin Bey, I. Bayezid ile Çarşamba suyu arada sınır olmak üzere anlaştı (1390). Daha sonra Timur'un Doğu Anadolu'da görünmesiyle Alâeddin Bey onun hâkimiyetini tanımıştı (1394). İki düşman arasında kalan Kadı Burhaneddin bu sebepten Karamanlılara karşı harekete geçti ve 1396'da Konya önüne kadar gelerek Karaman ülkesini yağmalattı. Alâeddin Bey ise, Yıldırım Bayezid'in Rumeli'de bulunmasından istifade ile Osmanlı topraklarına saldırarak Ankara'ya baskında bulundu. Yıldırım Bayezid bu olay üzerine büyük bir ordu ile Karaman seferine çıktı. Alâeddin Bey, Osmanlılara Akçay'da yenilerek Konya'ya sığındı. On günlük bir muhasaradan sonra Konya halkı şehri Bayezid'e teslim ettiler. Alâeddin Bey yakalanarak öldürüldü oğulları Ali ve Mehmed Beyler Bursa'ya gönderildi (1397).

Yıldırım Bayezid'in Ankara savaşında Timur'a yenilmesi ve esir olması üzerine (1402), Karamanoğullarından Mehmed ve Ali Beyler Bursa'da hapisten çıkarıldılar. Timur onlara Karaman ülkesini ve ilave olarak Alaşehri verdi. Karamanoğulları Beyliğinin başına Mehmed Bey geçti, Ali Bey ona tâbi olarak Niğde emiri oldu. Mehmed Bey fetret devrinde Osmanlı şehzadeleri arasındaki taht mücadelelerinden istifade etmesini bildi. Çelebi Mehmed'in müt-

tefiki Germiyanoğlu Yakup Bey'in arazisine saldırdı sonra Bursa üzerine yürüdü ve şehri tahrip etti (1413). Buna karşılık olarak Çelebi Mehmet Karamanoğulları arazisine girdi ve Konya önünde onları mağlup etti (1414). Ancak Mehmed Bey, Çelebi Mehmed'in Canik taraflarında bulunduğu sırada tekrar Osmanlı arazisine hücuma geçti. Osmanlı ordusu kumandanı Bayezid Paşa Onu esir almayı başardı. Neticede Konya Karamanlılar'a iade edilerek barış yapıldı (1415). Mehmed Bey bundan sonra Memlüklüler'e tâbi oldu (1417).

Fakat Onun Ramazanoğlu İbrahim Bey ile birleşip Tarsus'u muhasara ve işgal etmesi Memlüklüler'le arasını açtı. Memlük Sultanı Melik el-Müeyyed (1412-1421), oğlu İbrahim kumandasında bir orduyu Anadolu'ya gönderdi. Memlük kuvvetleri Niğde, Konya Ereğlisi ve Larende'yi zapt etti (1419). Karaman Beyliği ise Ali Bey'e verildi. Daha sonra Mehmed Bey, Ramazanoğlu Nasıreddin Mehmed Bey tarafından esir alınarak Kahire'ye gönderildi. Bir süre Osmanlı ve Memlüklüler çeşitli Karamanlı Beylerini desteklediler. Karamanlılar ile Osmanlılar arasında savaşlar devam etti.[156]

Karamanlılar, Osmanlılar ile beraber büyüyen, fakat sonunda onlar tarafından ortadan kaldırılan, Anadolu Türk hanedanlarının en kudretlisi ve uzun ömürlüsü idi. Onların Türkmenler'in Afşar boyundan çıktığı ve Karaman'ın babası Nure'nin ünlü bir sufi şeyhi olduğu anlaşılıyor. Bu hanedan, derviş menşeden gelmesi sebebiyle Anadolu'da hüküm süren diğer ailelere benzememektedir. Onların asıl merkezleri Kuzey Batı Toros dağlarındaki Ermenek'te idi ve orada Konya Selçuklu Sultanı IV. Rüknettin Kılıç Arslan'ın vasalları idiler. Onlar bu sıralar hâkimiyetlerini kabul ettikleri, Moğollar ve Memlüklüler ile de huzursuz bir şekilde yaşadılar; fakat

---

[156] Müslüman-Türk Devletleri Tarihi, Erdoğan Merçil, s. 301-305, Türk Tarih Kurumu, 6. Baskı: 2011 Ankara.

ondördüncü yüzyılda, orta ve güney Anadolu'nun çoğunluğunu idarelerine alarak, tam bağımsız bir devlet haline geldiler. Merkezleri Karaman yani Larende ise güzel sanatlar ve kültürel faaliyetlerin önemli bir merkezi oldu. Karamanlılar, günümüz Türklerinin gözünde, idari dil olarak Farsça yerine Türkçeyi teşvik etmeleri ile şöhret kazanmışlardır.

Onlar büyüyen Osmanlılar ile kaçınılmaz olarak çarpıştılar ve Alâeddin Halil, 1390'da Sultan I. Bayezid tarafından Akçay'da mağlup edildi ve Karamanlı ülkesi Osmanlı topraklarına katıldı. Fakat Timur, 1402'de Ankara'da Bayezid'i mağlup etmesinden sonra Karamanlılar da dahil, Osmanlılar'ın varlığına son verdiği Anadolu beyliklerinden çoğunu yeniden canlandırdı. Bundan sonra da Osmanlılar ile Karamanlılar arasındaki savaşlar devam etti. Çünkü 1462'de Sinop ve Kastamonu'daki İsfendiyar Oğullarının ortadan kaldırılmasından sonra Osmanlı Sultanlarının son büyük rakipleri olmuşlardı. Böylece Karamanlılar, Osmanlı genişlemesine karşı olan Akdeniz'deki kuvvetler topluluğuna girdiler. Venedik, papalık ve onların doğu komşuları olan Akkoyunlu Uzun Hasan tarafından Büyük Karaman'ın ittifakı sağlanmaya çalışılmıştı. Son Karamanlı hükümdarı Kasım, Osmanlı tahtını ele geçirmeyi düşünen Cem Sultan'ı destekledi. Fakat bu içteki taht mücadelesi Osmanlı müdahalesini kolaylaştırdı ve Karamanlı hanedanı bundan kısa bir süre sonra ortadan yok oldular.[157]

Asıl yurtları Karabağ olan Karamanlu oymağı Safevî devletinin kuruluşunda rol sahibiydi. Şah Abbas zamanına kadar etki sahibi olmayan oymak bu dönemde ön plana geçmiştir. Şah Abbas'ın başkumandanı (sipehsalar) Ferhad Han bu oymaktan idi. Şah Ab-

[157] The Mohammadan Dynasties, S. Lane Poole, s. 184, Londan 1893. MManuel de Généalogie et de Chronologie Pour l'histoire de l'Islam, E. Von Zambaur, s. 158-160, Honnover, 1927. İslam Devletleri Tarihi, Prof. Dr. C. E. Bosworth, s. 168-170, Çevirenler: Erdoğan Merçil- M. İpşirli, Oğuz Yayınları, 1980 İstanbul.

bas'ın ölümü esnasında bu oymaktan hiçbir emir bilinmiyor. Fakat Zülfikar Han'ın oğlu Hüsam Sultan 1636 yılında Şah Safi döneminde Kızıl Ağaç valisi olduğu bilinmektedir.[158_159]

Şikârî, Karamanoğulları Tarihi adlı kitabında şunları yazmıştır: "... Karaman oğlu henüz vefat eyledi, üç serdar ile bahadır bin erleri vardır. Muttasıl erbab-ı cenktir, Osman oğullarına tabi olmadılar. Eğer gelirlerse dünyada anın gibi asker olmaz. Birisi kırk bine yetişir. Serdarlarına Pir Bayram dirler. Meges bu haberi duyub, Şah İsmail'e haber virdi. Mektub yazub Meges ile Karaman oğlu askerine gönderdi, gelüb Tekûr Yaylağında bulub, Pir Bayram'a ve Köökez'e mektubu virdi... Pir Bayram beylerle müşavere idüb, Acem'e (İran) gitmesin makul gördüler. Bin erle Kökez, altı bin erle Pir Bayram kakub, Şah-ı Acem'e gelüb, Şah bunlara azim (büyük) riayet idüb, varub Tebriz'i Şah'a aldılar...."[160]

15. Yüzyılın başlarından beri Gence ve Berda taraflarında yaşadığı bilinen Karamanlular, ilk önce Karakoyunlular'a, sonra da Akkoyunlular'a tabi oldular. Zamanla siyasi bakımdan gittikçe önemlerini yitirdiler. Safevi devletinin kuruluşuna Karamanlu Bayram Beğ'in katıldığı bilinir. Fakat Bayram Beğ Erzincan'dan hareket edildiği zaman kendi oymağını değil Zülkadir askerini kumanda ediyordu. Şah Tahsmab döneminde bu oymağın adı nadiren geçmektedir. 1548-1549 yıllarında Karamanlular'ın başında İbrahim

---

[158] Zeyl-i Tarih-i Âlem Âra-yi Abbasî, İskender Beğ-i Türkmen-Muhammed Yusuf, s. 192, Yayınlayan: S. Hansarî, Tahran, 1317 hicrî-şemsî.

[159] Safevi Devletinin Kuruluşu Ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü (Şah İsmail Ve Halefleri ve Anadolu Türkleri), Prof. Dr. Faruk Sümer, s. 194.

[160] Karaman Oğulları Tarihi, Şikârî, s. 207-208, Çeviren: M. Mesud Koman (Baba), Yeni Kitab Basım Evi, 1948 Konya. Naklen: Ahsenü't Tevarih; Şah İsmail Tarihi, Rumlu Hasan, s. 233, Çeviren: Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Şubat 2004

Halife ile Bayram Han'ın oğlu Hüsam Beğ görülmektedir. İbrahim Halife Gürcüler ile yapılan bir savaşta öldürülmüştür.[161]

Karamanlu Bayram (Ya da Pir Bayram); İran'da Belh egemeni ve Horasan eşrafı olmuştur. Babür Sultan Maveraünnehir'in öte yakasına saldırdığı sırada Belh egemenidir. Kızılbaş ordusunun kumandanı olan Karamanlı Bayram Han bir okla yaralanmış ve 1512 yılında vefat etmiştir.[162]

1500 ya da 1501 yılındaki Erzincan'da Şah İsmail'in katına gelenlerin arasında Karaman ili halkından da müritlerin bulunduğu söylenir. Gerçekten Şah İsmail Karamanoğulları ile dünürlük kurmuş, en muteber boybeği ailesi olan Turgud oğullarından Musa Beğ'e 1512 yılında gönderdiği Türkçe mektupta Karamanlı Ahmed Ağa'nın isteği üzerine hareket olunmasını ve Onunla söz birliği ederek vaki olan işlerin bildirilmesini yazmıştır:

Mektubun metni şöyledir:

"Bismillahirrahmanirrahim.

Ebu'l Muzaffer İsmail Bahadur sözümüz.

Emir-i âzam-i Ekrem Durgut oğlu Musa inayet ve şefkatimize ümmidvar olandan sonra şöyle bilesün kim iftiharü'l-eazim ve'l-âyan Ahmed Aka Karamanlu ol tarafa gönderdük ve ol her ne ki ihtiyar gelesi kendüye şefkat etmek gerek kim müşarünileyh sözünden ve maslahatından çıkmasun ve mütabeat ve yardım ona kılasun kim inşallah-ı Teala her ne kim etmek muradı isteği olsa hasıldur günden güne ne iş vaki olsa Ahmed Aka ittifakı

---

[161] Safevi Devletinin Kuruluşu Ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü (Şah İsmail Ve Halefleri ve Anadolu Türkleri), Prof. Dr. Faruk Sümer, s. 106-107.

[162] Tarih-i Âlem Ara-i Abbasi, İskender Bey Münşi (Türkmen), Çeviren: Ali Genceli, Türk Tarih Kurumu, El Yazmalar Bölümü. Naklen: Ahsenü't Tevarih; Şah İsmail Tarihi, Rumlu Hasan, s. 233, Çeviren: Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Şubat 2004

ile dergâh-ı muallamıza bildirsinler kim her nev'i buyruğumuz olsa amel etsin gönlünü hoş dutup merhametimize ısdar olasun.

Tahriren fi rebii'l-ula sene-i 918 (1512)."

Şah İsmail'in ölümünden beş yıl sonra 1528-1529 yıllarında Tahmasb'ın emirleri arasında Turgud oğlu Hasan Sultan'ı görüyoruz. Hasan Sultan Şah Tahmasb'ın aynı yıllarda yaptığı Horasan seferine katılmıştı. Şikarî'nin Karaman Oğulları tarihinde Karaman oğlu Kasım Beğ'in çeribaşısı (kumandanı) Pir Bayram ile yine büyük emirlerden Kökez Oğlu'nun altı bin er ile Şah İsmail'in hizmetine girip, Tebriz'i Şah'a alıverdikleri ve Horasan cenginde Kökez Oğlu ve Pir Bayram'ı tutup öldürdükleri anlatılır. Şikarî'nin bu sözleri Karaman oğulları beğ ve askerlerinden bir kısmının Safevi devletinin kuruluşuna katıldıklarını teyid etmesi bakımından şüphesiz bir değer taşımaktadır. Hasan Sultan'dan başka yine Turgud oğullarından Kasım Ali adlı bir Beğin de Safevî devleti hizmetinde bulunduğu görülüyor. Turgud oğullarından Kanuni'nin oğlu ŞehzadeBayezid'in en başta gelen emirlerinden Pir Hüseyin Beğ de Bayezid ile birlikte İran'a gitmiş ve Bayezid'in Kanuni tarafından öldürülmesinden sonra hayatına dokunulmamıştır.[163]

İLHANLILAR VE ALEVİLER

1265-1316

Tarihçi Reşideddin'e göre; "Abaka Han (1265-1282), Danişmendli Seyyid Aybek Baba tarafından Müslüman yapıldı. Onun oğlu Ahmet Han ise, Seyyid Abdurrahman Baba'yı kendisine

---

[163] Safevi Devletinin Kuruluşu Ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü (Şah İsmail Ve Halefleri ve Anadolu Türkleri), Prof. Dr. Faruk Sümer, s. 51-52, Selçuklu Tarih Ve Medeniyet Enstitüsü Yayınları Tarih Dizisi No: 2, 1976 Ankara.

Pir edindi. Abdurrahman Baba ile bilgin Kudbettin Şirazî'yi devlet işlerinde görevlendirdi. Karabağ'da yaşayan Seyyid İşan Mengi ile canciğer oldu. Ona karındaş diye hitap etti. Seyyid İşan Mengi'nin çadırını kendi karargâhının yanına taşıtıp, onun cemlerine katılıp semah döndü. Seyyid ve Türk dervişlerle çok ilgilendiği için, devlet işlerini çoğu kez annesi Kutuy Hatun yürüttü. Ahmet Han, ülkesine adaletli bir düzen getirmek için Seyyid Abdurrahman Baba ile Seyyid İşan Mengi'den feyz ve yardım aldı."

"Aslında müzikli, semahlı dini törenlere taraf olmayan Celalettin Rumi, Tebriz'li bir dervişin etkisinde kalarak bu yolu seçip, semah dönmeye başladı. Seyyidler, Moğol hanları üzerinde bu denli etkili olunca, Konya'daki Selçuklular'ın da kalplerini fethettiler. Celaleddin de bu duruma uydu" diyor.

Seyyid İsmail Saltuk'la birlikte Rumeli'de, Dobruca'da gazalarda bulunup, sonra Altın Ordu hanı Nogay'ın yenilmesi üzerine (1299), Halil Ece Saltuk'la birlikte Anadolu'ya kaçan Barak Baba, İlhanlılar'ın sarayına gelerek, Olcayto Han'ın (1304-1316) hizmetine girdi. Olcayto'nun elçisi olarak Suriye ve Gilan'da bulundu. Gilan da iken 1308 yılında öldürüldü. Cenazesi, sevenleri tarafından Azerbaycan Kazvin yakınlarındaki Sultaniye'ye getirildi. Olcayto'nun emriyle mezarı üzerine bir türbe ve tekke yaptırıldı.

Tarihçi Hafız Ebru: "Barak Baba, Sarı Saltuk'un müridi idi. Gazan Han zamanında Azerbaycan'a geçmişti. Barak Baba Alevi idi. Hz. Ali'nin özelliklerinin Olcaytu Han'da kendini gösterdiğine inanırdı. Kendisine "Tatar Şeyhi" de denirdi. Çoğalan soyu Timur ve oğullarına da pirlik yaptılar" demektedir.[164]

---

[164] Alevi Türkmen Tarihi Ve Saltuklular, Veli Saltık, s. 104-105, 2. Baskı: 2004 Ankara.

BARAK BABA

Barak Baba, Anadolu'yu, Şam ve Haleb'i gezmiş, Mısır'a girmek istemiş, fakat sokmamışlar, Moğollar tarafından elçilikle Giylan'a gönderilmiş, 1307-1308'de kazığa oturtulmak suretiyle öldürülmüştür. Sakalını tıraş ettirir. Bıyıklarını uzatırdı. Şathiye tarzında bazı sözler söylemiş, sözleri kendisinden 56-57 yıl sonra Kutb-al Alevî tarafından Farsça şerhedilmiştir (açıklanmış). Vilayetname'yi hazırlayan Uzun Firdevsî bu şerhi Türkçeye çevirip kitabı kendine mal etmiştir.

Barak Baba, sözleri arasında, Saru Saltuk'un dervişi olduğunu açıklar.

Yunus Emre;

"Yunus'a Tapduk'dan oldı hem Barak'dan Saltuk'a
Bu nasib çün cûş kıldı ben nice pinhân olam."

Beyiti ile Mürşidi Tapduk Emre'nin Barak Baba'nın Müridi, Barak Baba'nın da Saru Saltuk'un Müridi olduğunu anlatıyor.[165] Fakat dikkat edilecek olursa kitabımızda ve birçok kaynak kitapta Saru Saltuk'un Hacı Bektaş'ın müridi olduğu yazılmaktadır. Böylelikle Yunus Emre ve Hacı Bektaş arasındaki bağlantıyı da bulmuş oluyoruz.

Velayetnâme nüshalarından birinde Barak Baba hakkında şunlar yazmaktadır:

"Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin dervişlerinden biri de Barak Baba'dır. Bu ad, Hünkâr'dan konmuş bir addır. Bahis olunur ki, Hz. Hünkâr, Şah-ı Evliya, Tacı Darı efsiya olan er, ona yürü diye çağrıda bulundu. Bir anda gel, görem seni, dedi. Bilvesile gelip görünce, bu sıfata karşı hürmet eyledi. Eğer nasip verecek er varsa budur, dedi. Badeyi sundu ve nuş eylemesini tavsiye etti. Derviş, o anda derhal nuş eyledi.

---

[165] Velayetnâme; Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş Veli, Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı, s. 130, İnkılâp Yayınları, 1995 İstanbul.

Kutbu Cihan sordu:
Nuş eyledin mi?
Barak Baba;
Evet! Dedi hoş bir bakışı vardı. Ondan dolayı, Hünkâr Ona:
"Sen Barak mısın?" dedi. "Sen ölünceye kadar nasip verece-
ğiz" dedi.

Ondan yanına geldi. Hali ve ehvali gaipce durdu Hünkâr'ın divanına, Erlik rütbesi Ona nasip oldu. Sonunda çar âlametler himmet edildi. Buğdaç Pirine Onu gönderdiler. Ehibbası saç getir, diye Erenler böyle buyurdu.

Barak'a verilen yerin adı kendi ismiyle anılır. Gaziantep yöresindedir.[166]

OSMANLI VE ALEVİLER

Hacı Bektaş Veli, Osmanlı Hanedanıyla Görüşmemiştir

Aşıkpaşazâde Tarihinde şöyle yazmaktadır:

Soru:

"Ya Bektaşiler, Yeniçerilerin başındaki taç Hacı Bektaş'ındır derler."

Yanıt:

"Yalandır. Bu ak börk, Orhan Gazi zamanında Bilecik'te ortaya çıktı. Yukarlarda onu açıkladım. Ancak bu Bektaşilerin ak börk giymesine neden şudur: Onların bir şeyhleri vardı. Abdal Musa derlerdi. O Abdal Musa neden olmuştu. Abdal Musa, Orhan zamanında gazaya (savaşa) geldi ve Yeniçerilerin arasında (Bizans'a karşı) nice zaman yoldaşlık edip yürüdü. Bir Yeniçeriden eski bir börk diledi. Bir eski börk verdiler. Abdal Musa bunu başına giydi.

---

[166] Hacı Bektaş Veli Velâyetnamesi Ve Makalat, Mehmet Kızılgöz, 362-363, Ayyıldız Yayınları, 4. Baskı: 2001 Ankara. Naklen: Aşk Meydanı (Tarihsel Ve Sosyal Açıdan Hünkâr Hacı Bektaş Veli Ve Bektaşilik), Muharrem Uçan, s. 100-101, Can Yayınları, 1. Basım: Ekim 2011 İstanbul.

Seferi Onlarla birlikte yaptı. Seferden dönünce kendi memleketine gitti.[167] Başında Yeniçeriden aldığı börk vardı. "İşte ben de gaziler tacını giyip geldim" diye haylice övündü. Halk: "Bunun adı nedir?" diye sordu. O da "buna bükme elif tac derler" diye yanıt verdi. Bektaşîlerin tacının gerçeğini açıkladım. Aslı böyledir."

Soru:

"Ya bu Hacı Bektaş oğlu Mahmut Çelebi ki O Resul Çelebi'nin oğludur. Onun müritlerinden ve bilim ehlinden kimse var mıdır?"

Yanıt:

"Vardır. Saçma sapan ve şeytanî âdetler bunlarda çoktur. Bu halk şeytanî midir, rahmanî midir, onu bilmez. Her kimse ki Hacı Bektaş Osmanlı Hanedanından birisi ile konuştu derse yalandır. Öyle bilesiniz."[168]

KIZIL DELİ SULTAN'A MUSA ÇELEBİ'NİN VERDİĞİ ARAZİ TEMLİKİYLE İLGİLİ NİŞAN[169]

"Bu belgenin hükmü odur ki Şeyh Kızıl Deli'nin köyünü önceki beyler vakıf ve müsellem (atlı asker arazisi) etmişlerdir. Öyle olsa ben dahi eline nişan-ı hümayun verdim ki bugünden itibaren bağışık ve müsellem olan, naib, hacib ve subaşı hüdavendigârın yuvasına varan kullarından doğancı, sekban, yolcu hiçbir biçimde kimse varıp da üşendirmeye, zahmet vermeye. Sahradan, salgından, harçtan, avaidden, avarızdan ve tüm vergilerden bağışık ola. Her

---

[167] Galiba Abdal Musa'nın Orhan Gazi ve Osmanlıyla anlaşamayıp Antalya yöresine yerleşmesinden ve Aydınoğulları gibi Alevilik özelliği gösteren devletlerle yakınlaşmasını kastediyor olmalı Aşıkpaşazâde.

[168] Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Aşıkpaşaoğlu, s. 221-224, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1970 İstanbul. Naklen: Alevilik İle İlgili Osmanlı Belgeleri, Baki Öz, s. 213-214, Can Yayınları, 3. Basım: Mart 1997.

[169] Balkanlar, Trakya ve Anadolu'da birçok Alevi ve Bektaşi topluluğu Kızıl Deli Sultan'a bağlıdır.

kim bu hükümden tecavüz ederse (çıkarsa) Hüdavendigâr (Allah) katında ve bizim katımızda suçlu ve günahkâr olacaktır. Bildim bilmedim demeyeler. Bu yazıyı değerlendirenler, güven duymalılar. Fi evail-i Muharrem ül haram yıl hamse aşır ve'l semane mie. Hurrire fi mevzi'im Edirne El Mahruse (Hicri 815- Miladi 1412)"[170]

Timur, Ankara Savaşında Yıldırım Beyazıd'ı yendikten ve Yıldırım Beyazıd'ı esir aldıktan sonra Osmanlı Devleti bir süre başsız kaldı. Sonradan Osmanlı Devletinin hükümdarı Musa Çelebi oldu. Yıldırım Beyazıd'ın oğullarından olan Musa Çelebi, kardeşi Mehmet Çelebi'ye rağmen padişah olarak tanındı Osmanlı devlet erkânı tarafından. Mehmet Çelebi'de bir süre taht mücadelesine girişmedi. Musa Çelebi çok ilginç birisiydi. Alevileri ve Hacı Bektaş evlatlarını koruyordu. Alevilerin büyük bilginlerinden Şeyh Bedreddin Simavî gibi birini Serasker (Başkomutan) atamıştı. Bir din bilgini ve hukukçuda olan Şeyh Bedreddin devletin baş kadısı konumunda da bulunmaktaydı. Yargı işlerini düzenledi. Çok geçmeden Hıristiyan Bizans'la birlik olan Mehmet Çelebi kardeşi Musa Çelebiyle savaştı ve Musa Çelebiyi öldürttü. Şeyh Bedreddin'i sürgün etti. Devleti ise yeniden eski Bağnaz Sünni yapıya kazandırdı. Bir süre sonra Şeyh Bedreddin Mehmet Çelebi'nin hakka uymaması ve zulüm etmesinden dolayı halk isyanı başlattı. İsyanı bastıran Mehmet Çelebi, Şeyh Bedreddin'i idam ettirdi. İşin ilginç tarafı kendi döneminde hemen herkesin padişah olarak tanığı Musa Çelebi Osmanlı soyunun devamının Mehmet Çelebi soyundan gelmesi dolayısıyla sarayın tarihçilerinin eserlerinin çoğunda padişah olarak anılmaz. Şuanda ise padişah sitatüsü içinde hâla kabul edilmiyor. Halbuki Musa Çelebi Osmanlı tahtına oturmuştu ama Alevileri koruyan bir padişah olmanın cezasını tarihçilerin kaleminden çekmiş oldu. Tarihin bağnaz düşüncelerle olduğu gibi

---

[170] Alevilik İle İlgili Osmanlı Belgeleri, Baki Öz, s. 25, Can Yayınları, 3. Basım: Mart 1997.

anlatılıp yazılmamasına karşıyız. Bir takım şahsiyetler kendilerine tarihçi diyorlarsa Musa Çelebiyi Padişah olarak kabul etmeliler. Bu tarihin doğruluğunun değiştirilmesini engellemek için mecburidir.

FETRET DEVRİ HAKKINDA

1402 Ankara Savaşında Yıldırım Beyazıt Timur'a yenilerek ona esir olmuştu. Beyazıt'ın ölümü üzerine Timur ülkesine dönerken Anadolu'nun bütün hazinelerini götürmüş, başkent olan Bursa'daki bütün arşivleri yaktırmış ve en kötüsü de 4 başlı bir Osmanlı Devleti bırakmıştı

Beyazıt'ın oğulları arasında taht kavgaları başlamış ve bu 11 yıl sürmüş, böylece Osmanlı devleti 100 yıllık bir gerilime dönemine girmiştir.

Bayezıt'ın 6 oğlu olup bunlardan Ertuğrul Ankara savaşına katılmamıştı çünkü onun yaşı küçük olduğu için Bursa'da bırakılmıştı. Diğerleri ise büyükten küçüğe Süleyman, İsa, Mehmet, Musa ve Mustafa idiler. En küçüğü olan Mustafa savaştan sonra bütün aramalara rağmen bulunamamıştı. Bazı kaynaklara göre Timur, Mustafa Çelebi'yi beraberinde Semerkand'a götürmüştü.

Timur, planladığı gibi Osmanlı Devletini Beyazıt'ın 4 oğlu arasında taksim etti. Buna göre Rumeli tarafını Süleyman'a, Balıkesir bölgesini İsa'ya, Bursa bölgesini Musa'ya, Amasya bölgesini ise Mehmet Çelebi'ye verdi, böylece 11 yıllık bir kargaşa ve karışıklık anlamına gelen fetret devri başladı.

Bu mücadelede önce Mehmet Çelebi, İsa Çelebi'yi ortadan kaldırarak Balıkesir ve Bursa'yı kendi topraklarına kattı. Süleyman Çelebi, Musa Çelebi ile Edirne tarafında yaptığı savaşta onu önce yendi fakat kendisinin içki ve eğlenceye düşkünlüğü ve yanında çalıştırdığı kişilere karşı keyfi ve despotça davranışları yüzünden ondan yüz çevirdiler ve bunların çoğu sonra Musa Çelebi'yi tuttular ve bunların yardımıyla Musa Çelebi Süleyman Çelebi'nin ordusunu yendi ve Edirne'ye girdi. Süleyman Çelebi kaçmaya çalışırken

yolda Musa Çelebi'nin adamları tarafından öldürüldü. Musa Çelebi, Süleyman Çelebi'nin ölümünden sonra Edirne'de hükümdar oldu.

Şeyh Bedrettin Anadolu'ya geldiğinde Yıldırım Beyazıt'ın oğulları arasında taht kavgası bütün şiddetiyle devam etmekteydi. Önce Karaman, Germiyan, Aydın gibi Alevilerin bulundukları yerleri dolaşarak düşüncelerini onlara aşılayan Şeyh Bedrettin, böylece tasarladığı hareketleri daha çok batıni düşünce ve mezhep taraftarı olan Aleviler ile Bektaşilerle yapmayı planlıyordu daha sonra Kütahya yoluyla seyahat ederken Domoniç dağlarında Torlaklarla karşılaşır. Onlara yapılan görüşmeler sonunda Torlaklar Bedrettin'i şeyh olarak benimserler. Bedrettin hareketinin diğer ileri gelenleri Torlak Kemal bunlar arasındadır.

Şeyh Bedrettin bir yıl kadar Batı Anadolu'da bulundu ve sonra Edirne'ye geçerek henüz hayatta olan anne ve babasını ziyaret edip bir süre onlarla kaldı. Şeyh Bedrettin o sırada Edirne'de hüküm süren Musa Çelebi ile karşılaştı.

O, Bedrettin'in zekâ ve bilgisine hayran kalmış ve onu kazaskerlik makamına getirmiştir. O tarihlerde Şeyhülislamlık makamı olmadığından kazasker, devletin kaza kuvvetinin başı, baş hâkimi, bütün kadıların amiri ve hükümdarın divandaki en nüfuzlu üyesidir.

Şeyh Bedrettin'in kazaskerliğe getirilişinde, onun bilimsel kimliği ve şöhreti etkili olduğu kadar Alevi Yörükler ve heteredoks köylüler üzerinde büyük etki ve saygınlığı da büyük rol oynamıştır. Bu görevde üç yıl kadar kalmıştır.

Ayrıca Bedrettin, kazasker olarak görevlendirildiği zaman kendi inançlarına yakın kimseleri yetkili makamlara tayin ettiği gibi bunları dirlik sahibi yaparak taraftarlarını hem sayı bakımından artırdı hem de onların sosyal ve ekonomik bakımdan güçlenmelerini sağladı. Böylece bir taraftan düşünsel yönden propaganda

faaliyeti içine girerken öte yandan adamlarını devletin ve toplumun kilit mevkilerine getirmeye çalıştı.

Fetret devrinin son perdesi Mehmet Çelebi ile Musa Celebi arasında olmuştur. Musa Çelebi, Müslüman ve Hıristiyan ayrımı yapmadan bütün halka değer veriyordu. Buna karşılık Mehmet Çelebi toprak sahiplerini tutuyordu. Bunun için Musa Çelebi'nin mal ve mülklerinden mahrum ettiği Tımarlı ve Zeametliler Mehmet Çelebi'ye taraftar olmuşlardır.

Süleyman Çelebi'nin oğlu Orhan Çelebi Bizans'ta mülteci idi, Bizanslılar onun yanına asker vererek amcasına karşı savaşa gönderdilerse de yenildi. Musa Çelebi bunun üzerine İstanbul üzerine yürüyüp şehri kuşattı. Bizans çok sıkıntılı durumdaydı ve bu durumdan kardeş kavgasından faydalanarak kurtuldu. O sırada Mehmet Çelebi Rumeli'ye geçmek istiyordu, fakat Gelibolu yakası Musa Çelebi'nin elinde olduğu için o yol kapalıydı. Bizanslılar, Mehmet Çelebiyi Üsküdar'dan karşıya geçirdiler. Çatalca tarafında yapılan savaşta Mehmet Çelebi yenildi ve İstanbul'a sığınarak hayatını kurtardı. Tekrar Anadolu'ya geçerek asker topladı, Rumeli'ye geçti ve bu defa da yenildi fakat amacından vazgeçmedi. Musa Çelebi de Süleyman Çelebi gibi çevresindeki insanlara iyi davranmıyor ve onlara güvenmiyordu. Çünkü kardeşi emir Süleyman'a bağlılıklarını bozarak yanına gelenlerin bir gün kendisine de ihanet edeceklerini düşünüyordu.

Bu yüzden beyler kendisinden yüz çevirdiler ve el altından Mehmet Çelebi'ye haber salarak onun üçüncü defa yaptığı Rumeli seferinde Samakov yakınındaki Çamurlu Derbentte yapılan savaşta Musa Çelebi'nin ordusu bozuldu ve kendi atının ayaklarının bataklığa saplanması yüzünden esir düştü ve idam edildikten sonra Bursa'ya Yıldırım Beyazıt Türbesi'ne defnedildi.

Mehmet Çelebi, Musa Çelebi'yi yendikten sonra tahta geçti ve Musa Çelebi taraftarlarının çoğunu idam ettirdi, ancak devlete

hizmetlerinden dolayı Muhaloğlu Mehmet Bey affedildi, Şeyh Bedreddin ise maaş bağlanarak İznik'e sürgüne gönderildi.

Musa Çelebi; Resim Muharrem Uçan, 2005

ŞEYH BEDREDDİN OLAYI

Musa Çelebi... Kör Şahmelik'i vezir edindi. Mihailoğlu Mehmet Beyi Rumeli Beylerbeyi ilan etti. Simavna Kadısıoğlu'nu Kazasker edindi. Kendisinin kulu Azab Beyii Sancak Beyi yaptı. (...) (Musa Çelebi, Mehmet Çelebi tarafından öldürüldükten sonra Mehmet Çelebi) Sımavna Kadısıoğlu'nu dahi oğlu, kızı ile İznik'e gönderdiler. Sultan Mehmet Ona dahi ayda bin akçe ulufe bağladı. (...)

Simavna Kadısıoğlu, İznik'e geldi. (Börklüce) Mustafa, Aydıneli'ne vardı. Oradan Karaburun'a vardı. O ilde hayli Mürailik etti. Aydıneli halkının çoğunu kendine döndürdü. O dahi bir türlü düzen kurdu. Kısaca Peygamber dedirdi (Bunun iftira olduğunu Osmanlı'nın karşıt düşüncedekilere bu iftiraları kolaylıkla attığını yazacağız).

Bir taraftan Sımavna Kadısıoğlu işitti ki Börklüce'nin hali ilerledi. İznik'ten kaçtı. İsfendiyar Bey'e vardı. Oradan gemiye bindi. Eflâk'a gitti. Ağaç Denizine girdi. Börklüce ile ilbirliği vardı. Sultan Mehmet dahi Beyazıt Paşa'yı ve oğlu Murat Han'ı birlikte gönderdi. Vardılar. Karaburun'da Börklüce ile buluştular. Büyük savaş yapıldı. İki yandan hayli adam kırıldı. Sonunda, savaş sırasında Börklüce'yi paraladılar. O ili araştırıp gözden geçirdiler. Giderilecek adamları giderdiler (yani öldürdüler). Beğ kullarına tımar verdiler. Bayezıt Paşa yine Manisa'ya geldi. Torlak Kemal'i orada buldu. Onu dahi bir müridiyle astılar.

Bu yandan Simavna Kadısıoğlu ki Ağaç Denizi'ne girmişti. İllerde birkaç kötü sofu gönderdi: "Gelin! Şimdiden sonra padişahlık benimdir (Aslında böyle bir iddia söz konusu bile değildir). Taht benim elimdedir. Sancak isteyen gelsin. Velhasıl ne dileği olan varsa gelsin. Ben şimdiden sonra huruc ettim. Bu ülkede halife benim. Mustafa, Aydıneli'nde huruc etti. O da benim hizmetkârımdır" dedi. Bu şimdiki sofular dahi dediler ki: "Biz Hak için dervişleriz." Hâlbuki derviş değillerdir. Bir gün "şeyhimiz huruc (isyan) eder, biz dahi bekleriz" derler.

Ağaç Denizi'nde durarak hayli gösteriş ve güç doğdu. Onun için ki sancaklar ve subaşılıklar adadı. Hayli Toycalar da yanına vardı. Sımavna Kadısıoğlu, Musa'nın yanında Kazasker iken kendilerine Tımar alıverdiği adamlar dahi yanına geldiler. Ama gelenler gördüler ki bunun işinde hayır yok. Hemen Sımavna Kadısıoğlu'nu tuttular. Serez'de Sultan Mehmet'e götürdüler. Sultan Mehmet yanında Mevlana Haydar derler. Acemden (İran'dan) yeni gelmiş bir bilgiç vardı. Onu sordular ki: "Bunun durumu nicedir? Bu bir bilgiç kişidir" dediler. Mevlana Haydar: "Kanı helaldir ama malı haramdır" dedi. Götürdüler, Pazar içinde bir dükkânın önünde boğazından astılar. Sonra birkaç cünüp Mürid onu indirdiler. Gittiler, Onu mezara gömdüler. [171]

(Benzeri yazılardan sonra)... Serez'de Sultan Mehmet'e haber verildi. Sultan Mehmet, Kapıcıbaşı ile ikiyüz kişi gönderdi. Gelip Zagra'da tuttular. Serez'de Sultan Mehmet'e ilettiler. Mevlana Haydar derlerdi bir ulu bilgin vardı. Acem Eli'nden gelmişti. Şeyh ile hayli tartıştılar. Arada çok soru ve yanıt geçti. Mevlana Haydar fetvayı verdi: "Kanı helal, Malı ise haramdır."[172]

---

[171] Aşıkpaşa oğlu Tarihi, Aşıkpaşaoğlu, s. 88-89, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, 1970 İstanbul. Alevilik İle İlgili Osmanlı Belgeleri, Baki Öz, s. 221-222, Can Yayınları, 3. Basım: Mart 1997.

[172] Oruç Beğ Tarihi, Edirneli Oruç Beğ, s. 68-77, Tercüman Yayınları. Benzeri Yazılar; Neşri Tarihi, Mehmet Neşrî, c. 2, s. 67-68, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984 Ankara. Müneccimbaşı Tarihi, Müneccimbaşı Ahmet Dede, c. 1, s. 188-191, Tercüman Yayınları. Biraz daha fazla bilgi içeren; Tac'üt-Tevarih, Hoca Sadeddin Efendi, c. 2, s. 109-114, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1975 Ankara. Alevilik İle İlgili Osmanlı Belgeleri, Baki Öz, s. 222-224, Özetlenmiştir, Can Yayınları, 3. Basım: Mart 1997.

ŞEYH BEDREDDİN KİMDİR?

Bedreddin Mahmut, Anadolu şehirlerinden biri olan Simav şehri Kadısının Oğludur. Selçuklulardan Sultan Alâeddin'in amca-oğlu olduğu söylenir. Babasından ve meşhur Şahidî'den ilk dersleri okuduktan sonra, Mısır'a gidip Seyyid Şerif ile ders arkadaşı olmuş, Kahire'de müderris bulunan Mübarek Şah Mantıkî'den ve Hacca giderek Mekke'de Zeylai'den ders okuyarak Mısır'a geri döndü. Yine Seyyid Şerif ile birlikte Hoca Ekmelüddin'den ilimlerini tamamladı. Ve Sultan Berkuk'un oğlu Sultan Nasır Ferec'i okuttu. Sonra Ahlâtlı Şeyh Hüseyin'den izin alarak tasavvufta da yüksek bir mertebeye erişti. Ahlâtlı Şeyh Hüseyin, Onu aydınlatsın diye Tebriz'e gönderdi. Emir Timur Tebriz'e geldiği zaman âlimlerin bir tartışması olmuştu (bulabildiğimiz bilgilere göre Ehl-i Beyt üzeri-neydi bu tartışma). Fakat âlimlerin anlaşması mümkün olmadığından Cezerî'nin gösterdiği lüzum üzerine iş Bedreddin'e havale edildi. O tartışmayı Bedreddin halletti (Sünni ulemayı yenilgiye uğrattı. Hem de Timur'un huzurunda). Hepsi Onun sözünü kabul ettiler ve Onun ilmini tasdik ettiler. Timur da Ona çok iltifat etti ve birçok mal verdi (Belki de Timur'un Yezid'in mezarına yaptıkları ve Yezid'e düşman olmasını sağlayan, Timur'u Alevi kalıbına ulaştıran Şeyh Bedreddin'di.).Sonra Bedreddin Mısır'a gidip Ahlât'lı Şeyh'e ulaştı. Şeyh Hüseyin Ahlatî vefat edince Bedreddin Onun postuna oturdu. Fakat altı ay sonra Konya'ya, Oradan da Tebriz'e gitti. Oradan Sakız'a giderek, Sakız (Adası) hükümdarı, Onun yaptığı telkinlerle Müslüman olarak Ona mürid oldu.

Bedreddin sonra Edirne'ye gitti. Musa Çelebi orada tahta çıkınca Onu kazasker yaptı. Çelebi Sultan Mehmet'in Musa Çelebi ile yaptığı muharebede Bedreddin tutuldu. Çelebi'nin düşmanları arasında bulunuyorsa da ilmine hürmet edilerek ailesiyle birlikte İznik'e sürüldü ve kendisine ayda bin dirhem maaş bağlandı. Kazasker olduğu zaman kâhyası ve Halifesi olan Börklüce Mustafa

Dede Sultan adıyla ortaya çıktı. Başına İslam ve Hıristiyanlardan birçok kalabalık toplandı...

Dede Sultan'ın oturduğu yer Çeşme yakası, yani Karaburun yarımadası idi. Torlak Kemal'de Manisa tarafında dolaşıyordu.[173]

"Çelebi Mehmed'in Saruhan Valisi sisman, Börklüce'ye karşı hareket ettiyse de Stilaryon'un (Karaburun) dar geçitlerinden ileriye geçmedi. Stilaryonlular 6 bin (kimi kaynaklarda 10 bin) kişilik bir kuvvetle geçilmesi zor geçitlerden aşarak Sisman'ın ordusunu perişan ettiler. .. Börklüce'ye Onun manevi gücüne inanan büyük kalabalıklarda katıldı...

Çelebi Mehmed bu kez, Saruhan Beyi Ali Bey'i bütün Saruhan, Aydın kuvvetleriyle Karaburun'a sevketti. Bu ordu, sarp geçitleri zapt ederek daha ileri boğazlara doğru yürüdüğü sırada, köylüler tarafından o suretle perişan edildi ki, Ali Bey, maiyetiyle beraber bin güçlükle Manisa'ya kaçarak hayatını kurtarabildi.

Çelebi Mehmed durumdan haberdar olunca, 12 yaşındaki oğlu Murad'ı[174] ve Bayezid Paşa'yı, Rumeli ordusuyla Börklüce'nin üzerine gönderdi. Anadolu'dan da takviye kuvvetler toplayan Bayezid Paşa, geçilmesi zor derbentlerden geçerken ihtiyar, genç, erkek ve kadın kime tesadüf edildiyse hepsini katlettirip dervişler tarafından tahkim edilen dağa kadar ilerlendi. Burada pek kanlı bir mücadele oldu. ŞehzadeMurad'ın maiyetindekilerden dahi bir çoğu şehit oldu ama Börklüce ve dervişleri, sahte keşişler tarafından tutsak edilip Ayasluğ'a getirildiler. Börklüce'ye tatbik olunan müdhiş işkenceler, onu fikr-i sabitinden çevirmedi. Kollarından, ayaklarından çarmıha çivilenerek bir devenin sırtına bağlanıp büyük bir alay ile şehirde gezdirildi. Kendisine sadık dervişleri Musta-

---

[173] Kısas-ı Enbiya, Ahmed Cevdet, c. 6, s. 396-400, Hazırlayan: Mahir İz, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985 Ankara. Naklen: Alevilik İle İlgili Osmanlı Belgeleri, Baki Öz, s. 232-233, Özetlenmiştir, Can Yayınları, 3. Basım: Mart 1997.

[174] Fatih Sultan Mehmed'in babası olan ve II. Murad olarak anılacaktır.

fa'nın gözü önünde katledildi. Bunlar, 'Dede Sultan iriş' nidalarıyla teslim-i can ettiler." (Dukas)

Bayezid Paşa, Manisa'ya gelerek Torlak Kemal'in yanındakileri katliama maruz bıraktıktan sonra Torlak Kemal'i astı.

Bedreddin Hacca gideceğini söyleyerek, ailesini bırakıp İznik'ten ayrılınca Çelebi Mehmed'e düşman Anadolu Beylerine ve Balkan Prenslerine yönelmek için 1416 Temmuz'u sonunda İsfendiyar'a (Sinop ya da Samsun) gitti, oradan da bir gemiyle Eflak'a ulaştı. Bedreddin'in hareketini yazan Michel Balivet'ye göre, Musa Çelebi'nin eski taraftarları, Dobruca'daki Hıristiyan Gagavuzlar, Bedreddin'in soydaşı olup Edirne, Serez, Silistre, Varna'da yaşayanlar, Aşağı Tuna ve Bulgaristan bölgelerinde Şeyhi çok iyi karşıladılar. Bedreddin, sonucu ne olursa olsun, Edirne'ye gitmeye kararlıydı.

Bedreddin'i çok iyi tanıyan ve Çelebi Mehmed'in sarayında da bulunan İbn Arabşah'ın anlattıkları özellikle kayda değer: "Bedreddin, Edirne kırına ulaştığı zaman bu haber halk arasında süratle yayıldı ve her taraftan birçok halk yanına toplandılar. Bütün herkesin kendisiyle birleşmesine ramak kalmış idi ki Sultan Mehmed bizzat harekete geçti.

Bu sırada Yıldırım Bayezid'in oğlu olduğunu iddia eden Musatafa (Düzmece Mustafa diye anılmakta), İzmirdeki beyliğine Mehmed Çelebi tarafından el konulup Ohri'ye Sancak beyi olarak gönderilen Cüneyd Bey'le birlikte isyan etmişti. Cüneyd Bey, Eflak Beyi Mircea'nın desteğiyle Bulgaristan'ı yağmalamıştı. Mehmed Çelebi önce bu isyanın üzerine yürüdü. Mustafa ve Cüneyd Bey Selanik'e sığınıp Bizans İmparatorundan koruma talep etmişlerdi. Çelebi Mehmed Selanik'i kuşattı. Tam bu sırada Bedreddin'in isyan haberini alan Mehmed Çelebi, Bedreddin'in üzerine yürüdü.

Mehmed Çelebi, mürid kılığındaki iki yüz kadar askeri kapıcıbaşısıyla birlikte Bedreddin'in yandaşlarının arasına saldı. Yakalanan Şeyh, Padişahın bulunduğu Serez'e getirildi. Peygam-

berlik davası gütmekle, Padişahlığa talip olmakla suçlandı; Börklüce ve Torlak Kemal'in kalkışmaları da Ona mal edildi.

Bedreddin, Çelebi Mehmed'le yüzyüze konuştu. Bu konuşma sırasında –Torunu Hafız Halil'in yazdığı Menakıbnâme'ye göre- Sultan, Şeyh'in yüzünün sarılığına şaşırdığını söyler. Bedreddin'de şu karşılığı verir: "Gurup vakti güneşe sarılık lazımdır! (Güneş de batarken sararır.)"

İran'dan yeni gelen Molla Haydar Herevi, iki gün boyunca Bedreddin'le tartıştıktan sonra Padişahın da zorlamasıyla fetvayı verdi: "Canı helal, Malı ise haramdır."

Bedreddin 18 Aralık 1416'da Serez Çarşısında bir dükkânın önünde asıldı. Cesedi bir gün bir gece sergilendi, sonra müridleri tarafından orada gömüldü. 1924'te kemikleri İstanbul'a getirildi ve Topkapı Sarayı Müzesi depolarında bir çinko kutu içinde toprakla karışık olarak muhafaza edildi. 1961'de Divanyolu'nda II. Mahmud Türbesi haziresine defnedildi.[175]

Şeyh Bedreddin, İznik'te yazdığı Teshil adlı eserinin sonunda şunları söyler (4 Eylül 1415): "Bu kitabı tamamladığım şu sırada doğduğum kentten uzaktayım; üzüntü ve felaket içindeyim. Yüreğimde yanan ateş günden güne büyüyor. Ey gizli iyiliklerin efendisi bizi korktuklarımızdan koru."[176]

ŞEYH BEDRETTİN'İN ESERLERİ VE DÜŞÜNCELERİ

Şeyh Bedrettin'in eserlerinin tamamı, ne oryantalistler ve ne de Türk Kültür Tarihi araştırmacıları tarafından sağlam bir şekilde tespit edilmiştir. Osmanlı yazarları bunların sayısının 38 olduğunu yazmışlardır. Basılan-basılmayan, elde mevcut olan-olmayan eserlerinin hepsi Arapça'dır.

Şeyh Bedrettin'in adı anılan eserleri şunlardır:

---

[175] NTV Tarih Dergisi, Sayı: 9, Ekim 2009, s. 34-36, Özetlenmiştir.

[176] NTV Tarih Dergisi, Sayı: 9, Ekim 2009, s. 39.

Fıkıha (İslâm Hukuku) Konusunda;
1-Letaif'ül İşaret
2- Cami'ul Fusuleyn
3- El-Teshil

Tasavvuf Konusunda;
4- Matla Şerhi
5- Meserret'ül Kulub
6- Varidat
7- Füsusu'l Hikem Haşiyesi

Tefsir (Kuran Açıklaması) ve Gramer (Dil Bilgisi ya da dil özellikleri)

8- Nuru'l Kulub
9- Ukudü'l Cevahir
10- Çirag'ül Fütuh
11- Tarikat'a Dair

Bedrettin kazaskerliğe gelince o devrin medeni kanunu sayılan **Cami'ul Fusuleyn** adlı eserini bir yıl içinde yazmış, bütün kadıların kanuna göre hüküm vermelerini sağlamak istemiştir. Bedrettin temel kurallara saygılı kalarak mezheplerden sıyrılarak İslam hukukunda, hâkimlere bir yargı bağımsızlığı getirmiş ve İslam hukukuna bir dinamizm kazandırmıştır.

Cami'ül Fusuleyn'in Türkiye ve dünya kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunmaktadır.

Bu eseri idamından sonra bile bir kaç yüzyıl Osmanlı medreselerinde okutulmaya devam edilmiştir.

Bazı hukukçulara göre Bedrettin, zamanında müstesna bir hukukçu iken bazılarına göre toplayıcı olmaktan öteye gidememiştir. Oysa Batı'da kanun yapmanın felsefi ortamı XVII. Yüzyıl da rönesans ve hümanizm ile gerçekleşmesine rağmen bu, Osmanlı

Devletinde Türk düşünürü Bedrettin tarafından 15. yüzyılda tedvin edilmiştir.

Öbür taraftan Şeyh Bedrettin, **Varidat** adlı eserini İznik'te göz hapsindeyken yazmıştır. Bu kitap, Rumeli'de verdiği derslerden oluşan felsefi, tasavvufi ve kelami ve diğer düşüncelerini içerir.

Varidat bir yönüyle materyalist diğer yönüyle tasavvufi bir eserdir.[177]

Varidat derleme bir eser olup, Şeyh Bedrettin'in eli kalem tutan müritleri tarafından yazıya geçirilmek suretiyle meydana getirilmiştir. Bu yüzden bu düşünceler Şeyh Bedrettin'den çok müritlerine ait olabilir. Bu görüşte olan yazarlar bulunmaktadır.

Bedrettin düşüncesinde özel bir önem verdiği sevgiyi, insanın bütün kötülüklerden kurtulması, yücelmesi ve Tanrı katına yükselmesi olarak tanımlayarak, Tanrı sevgisinin insan sevgisini zorunlu kıldığı bütün düşüncesiyle kardeşlik ve eşitlik ülkülerini öne çıkaracak bir toplum projesini taşıyıcısı olmuş, İran, Bizans, Moğol ve benzeri kültürel ve dinsel geleneklerin adeta bir kesişme noktası oluşturan Anadolu topraklarında aykırı sayılabilecek bir yaşam biçimi ve gelenekleriyle marjinal toplulukların çevresinde toplandığı bir önder haline gelmeyi başarmıştır

Bazı kaynaklara göre Şeyh Bedrettin dinsizdir, peygamberliğini ileri sürmüştür, padişahlığını ortaya atmıştır. Bütün malların ortak kullanılmasını istemiştir. Şeriatla ilgili kuralların doğru olmadığını söylemiştir. Gerçekten Şeyh Bedrettin böyle bir kimse midir? Eserleri incelendiğinde böyle bir yargıya varma imkanı yoktur.

Ayrıca Kur'an ve hadisler Şeyh Bedrettin'in düşüncelerinin gelişmesinde iki önemli kaynaktır. Onun tasavvufla ilgili eserleri ince-

---

[177] Belki de dünyada pek de eşi ve benzeri olmayan bir eserdir. Tasavvuf ve Materyalizm (Materyalizm ile anlatılmak istenen farklıdır. Bu konudaki görüşlerimizin bir kısmı kitapta mevcuttur) bir kitapta bir araya getirilmesi imkansız görülen bir olaydır.

lendiğinde sık sık Kur'andan ve hadislerden alıntılar yaparak kendi anlayışı doğrultusunda yorumlaması bunu gösterir.

Şeyh Bedreddin tasavvufa inanmasına rağmen onun tasavvufu Mevlana gibi aşkla dopdolu olan, varlığını yokluğa değişen, aşkla yok olan bir erenin tasavvufu değildir. Sülükte akıl yoluyla değil, aşkla menzile ulaşılacağını söylerken bile akıldan kurtulamamıştır, imanından çok aklından ilham almış bir düşünürün tasavvufudur.

Osmanlı Devletinde, idare edenler ile idare edilenler arasındaki dengenin bozukluğu ve bu konuda halkın şikâyeti Timur'un istilasından önce Yıldırım Beyazıt'ın kulağına kadar ulaşmıştır.

Bu durum bir bilim ve düşünce adamı olarak Şeyh Bedretti'nin bu problemler üzerinde kafa yormasına yol açmış ve çözüm olarak da sosyalist düşünceleri önermiş olabilir. Ayrıca Bedrettin'in yaşadığı dönemde Anadolu'da bir yönetim boşluğu meydana gelmiş ve toplum ahlakında da bir çöküş gözlenmekte idi.

Bu durum karşısında Şeyh Bedrettin, kadınlar hariç mevcut mallardan herkesin eşit şekilde yararlanması gerektiğini söylemiştir. Musa Çelebi'nin yenilip Mehmet Çelebi'nin iktidarı ele geçirmesinden sonra Batı Anadolu topraklarında yerel otoriteye sahip olan beyler, kadılar daha fazla yiyebilmek için yoksul olan halka vergi üstüne vergi koyuyorlardı. Nitekim Anadolu halkının çektiği sıkıntı türkülere konu olmuştur.

Bedrettin malları zorunlu bölüşmekten çok, kanaatkârlığın genelleşmesi ile eşitliğin sağlanacağı düşüncesindedir. Ona göre zenginlerin sürekli servet biriktirmelerini ve fakirlerin yeni yeni isteklerde bulunmalarını önlemek için insanların hırs ve iştahlarını daraltacak bir kanaat terbiyesi vermek gerekir. Bu sayede eşitlik sağlanır ve genel sefalet ve onu doğuran eşitsizlikler ortadan kalkar.

Şeyh Bedrettin sömürüye karşıdır, üretici ile tüketici arasındaki uçurumu kaldırmak ister. Ona göre Osmanlı toplumunun

yapısı, düzeni değişmelidir. "Bütün mallar ortaktır"dan anlaşılan bu olmalıdır.[178]

Timur'un huzurunda âlimleri yenilgiye uğratan Simavna Kadısı oğlu Şeyh Bedreddin Mahmud; Resim Muharrem Uçan 28.11.2010

[178] Aleviliğin Tarihsel ve Sosyal Temelleri adlı Makale, Prof. Dr. İbrahim Arslanoğlu G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

DEDE SULTAN-BÖRKLÜCE MUSTAFA

Bedreddin hakkında pek çok şey yazılmış olmasına karşın, Börklüce'yle ilgili yalnızca birbirinin tekrarı olan bilgiler yer almaktadır. Bezmi Nusret Kaygusuz'un Şeyh Bedreddin Simaveni adlı eserinden: "Börklüce Mustafa'nın tasavvuftan Tasvirü'l-Kulub adında Türkçe bir eseri yakın zamana kadar Aydın Kütüphanesinde mevcut idi. Kitabın Mukaddimesinde (Önsöz) metih ve sitayişle Şeyh Bedreddin'den bahseylediği gibi kendisinin de Burhaneddin'in oğlu olduğunu tasrih etmektedir. Tasavvuf'tan bahis eser yazan bir zat ümmi (okuma yazma bilmeyen-cahil) olur mu?"

Börklüce'nin bir mutasavvıf olduğunu ileri süren yalnızca Kaygusuz değildir. Bursalı Mehmed Tahir Bey, Osmanlı Müellifleri adlı eserinde Şeyh Bedreddin'i anlatırken "... Hülefasından (halifelerinden-yardımcılarından) olduğu manzum mukaddimesinden anlaşılan Burhan oğlu Mustafa adındaki zatın Tasvirü'l-Kulub ismindeki Türkçe eseri Aydın'da Mütalaa güzarım oldu" diyerek benzer bir tespiti vurgulamaktadır.

Tasvirü'l Kulub'de Börklüce'nin Tasavvufa, Arapça ve Farsça ile Kuran-ı Kerim'e ve hadislere hâkim olduğu anlaşılacak, Onun cahil bir köylü olduğu iddialarının asılsız olduğu görülecektir.

Börklüce'nin mutasvvıf olduğunun belgelenmesi, bir yandan Bedreddin'in tasavvufî düşüncelerinin olgun Müridleri tarafından nasıl anlaşıldığı sorusuna cevap niteliğinde olup diğer yandan Bedreddin ve Börklüce'ye daha farklı bakmamızı da beraberinde getirecektir.

Tasvirü'l Kulub yazarı (Dede Sultan-Börklüce Mustafa), kendisini eserinde şu sözlerle anlatmaktadır: "Pes, eyle olsa bu duacı fakir ve hakir Burhan Hoca oğlu Mustafa'nın gönlüne geldi kim, bir risale yaza; içinde beyan ede kim Mü'min kaç dürlüdür ve hem

gönül kaç dürlüdür ve dahi nefis ne sûretlüdür ve bunlar nice kişide olur. Tâ kim, talib eksiğini nereden arasa gerek."[179]

ŞEYH BEDREDDİN DESTANI

"Bedreddin yiğitleri kayalardan ufka baktılar.
Gitgide yaklaşıyordu bu toprağın sonu
Fermanlı bir ölüm kuşunun kanatlarıyla
Oysaki onlar bu toprağı,
Bu kayalardan bakanlar, onu,
Üzümü, inciri, narı,
Tüyleri baldan sarı,
Sütleri baldan koyu davarları,
İnce belli, aslan yeleli atlarıyla
Duvarsız ve sınırsız
Bir kardeş sofrası gibi açmıştılar.

Bedreddin yiğitleri şehzadeordusunun karşısına çıktılar.
Dikişsiz ak libaslı, baş açık, yalnayak ve yalın kılıçtılar.
Mübalâğa cenk olundu.
Aydın'ın Türk köylüleri,
Sakızlı Rum gemiciler,
Yahudi esnafları,
On bin mülhid yoldaşı Börklüce Mustafa'nın
Düşman ormanına on bin balta gibi daldı.
Bayrakları al, yeşil,
Kalkanları kakma, tolgası tunç saflar
Pâre pâre edildi ama
Boşanan yağmur içinde gün inerken akşama

[179] NTV Tarih Dergisi, Sayı: 9, Ekim 2009, s. 36, H. Dursun Gümüşoğlu'nun Börklüce Cahil Bir Köylü Değildi adlı yazısı.

On binler iki bin kaldı.

Hep bir ağızdan türkü söyleyip
Hep beraber sulardan çekmek ağı,
Demiri oya gibi işleyip hep beraber,
Hep beraber sürebilmek toprağı,
Ballı incirleri hep beraber yiyebilmek,
Yârin yanağından gayrı her şeyde
Her yerde
Hep Beraber!
Diyebilmek için
On binler verdi sekiz binini..

Satırı çaldı cellât.
Çıplak boyunlar yarıldı nar gibi,
Yeşil bir daldan düşen elmalar gibi
Birbiri ardına düştü başlar.
Ve her baş düşerken yere
Çarmıhında Mustafa
Baktı son defa.
Ve her yere düşen başın
Kılı depremedi:
İriş
Dede Sultanım iriş!
Dedi bir
Başka bir söz demedi..
Simavne Kadısı oğlu Şeyh Bedreddin Destanı, Nazım Hikmet

ŞEYH BEDREDDİN VE MÜRİDLERİNİN AMACI NEYDİ?

Yârin yanağından gayrı (eşler müstesna) her şeyde ortaklık, malda mülkte, arazide akla gelebilecek her şeyde eşitlik ve ortaklık. Bu galiba her dönem için çok zor kabul edilecek saltanatların ve devletlerin kabusu olacak bir söylem. Sırf bunun dile getirilmesi bile devletlerce dile getirenleri feci şekilde katletmelerine sebep olur. Bu yargılar herhalde yersiz değildir. Yersiz olduğunu da kimse söyleyemez zaten. Bu söylemlerden dolayı bazı kişiler Şeyh Bedreddin'i ilk sosyalist ya da ilk Komünist diye tanımlamışlardır. Fakat tarihî dikkatli ve Alevi gözüyle okuyanlar bu söylemlerin asıl kaynağının İmam Ali olduğunu bilecektir.

Şeyh Bedreddin'in ve Müridlerinin eşitlikçi düşüncesi haksızlıkların karşısında İmam Ali'nin duruşuna benziyor. İlk örnek olarak İmam Ali devletin başına geçtiğinde Devlet hazinesinden daha önce para yardımı alan zenginlerden aldığı paraları geri almaya çalışmıştır. Hatta İmam Ali'nin bu konuda dediği şu sözler çok önemlidir: "Peygamberle birlikte savaşmış olanlar mükâfatı Allah-tan beklesin devlet hazinesinden değil. Devlet hazinesinden hak etmediği halde para alanların aldıkları paraları Ali geri alacaktır. Hatta o paralarla cariye (kadın köle) almış olsalar bile." Bunun yanında İmam Ali'nin ilk icraatlarından birisi devlet hazinesinde mevcut olan parayı bütün ülkedeki insanlara hiç kimseyi ayırt etmeden eşit bir şekilde paylaştırmasıdır ki bu şu anda Komünizmle yönetilen ve geçmişte de Komünizm'i ilke edinmiş devletlerin cesaret edemeyecekleri bir şeydir. Bunu şöyle de değerlendirebiliriz. Komunist devletler bütün imkânlara sahip olduğu halde yıkılmışlar. Fakat 14 asır önce yaşamış İmam Ali'nin düşüncesinde olanlar hala bakidir. Hemde yapılan sayısız katliama rağmen. Ali taraftarlarının tek beklediği de bir Kurtarıcı olan Mehdi'dir. Alevilerin beklediği Mehdi İmam Ali'nin eşitlikçi ve adaletli düşüncelerini uygulayacak olan yegâne şahsiyettir.

Şeyh Bedreddin düşüncesinin ve müridlerinin düşüncesinin ana kaynağı İmam Ali'dir. Bu inkâr edilemez. Sunduğumuz deliller ve Şeyh Bedreddin'in hareketi ve dostlarının katledilişini (çok feci bir şekilde katledilişi) düşününce başka bir gerçek yok gibidir. Şuan bile bazı tarihçiler Şeyh Bedreddin ve dostlarını suçlayıcı yazılar yazmaktadırlar. Bazıları da kendi ideolojileri tarafına Şeyh Bedreddin'i kazandırmak istemektedir. Bütün bunların yanında Şeyh Bedreddin'in ilmini ve bilgisini gözleriyle görmüş olan Timur'un inancının bir anda değişmesi gerçeği de inkâr edilemezdir. Timur'un Yezid'e ve Yezid taraftarı olanlar ve Emevi Camiine yaptıkları kitabımızda bulunmaktadır. Bütün bunlar belki de Şeyh Bedreddin'in etkisiyle gerçekleşmiştir.

Şeyh Bedreddin ya da Müridlerinden birisi hedefe ulaşsaydı yapmak istedikleri tek şey İmam Ali devletinin bir benzerini yani; adaletle yönetilen bir vicdan devletini kurmaktı. Eğer ihanete uğramasalardı ve hileyle yenilmeselerdi bunu gerçekten yaparlardı. Şeyh Bedreddin'in halifesi Börklüce Mustafa'nın-Dede Sultan'ın peşinden hem Türklerin, hem Sakızlı Hıristiyan Rumların, hem de Yahudi esnafının gelmesinin tek sebebi bu adalet ve vicdan devleti özlemiydi. O yüzden gözlerini kırpmadan hepsi bu uğurda can verdi.

Nazım Hikmet Komünistti ama çok iyi bir şairdi aynı zamanda Şeyh Bedreddin'i kendi inancına yakın hissettiğinden Şeyh Bedreddin Destanını yazmış olabilir. Ama şiirler çok güzel. Fakat dediğimiz gibi Şeyh Bedreddin ve Müridlerinin düşüncesi Komünist değil Alevi'ydi. İmam Ali'den kaynaklanıyordu. Alevilik düşüncesini dikkatlice ve yanlışlardan ayırt ederek okuyanlar bu gerçeği çok kolay göreceklerdir.[180]

[180] Muharrem Uçan

YENİÇERİLİĞİN BEKTAŞİLİKLE İLGİSİ

Osmanlıların ilk zamanlarında Edebali, Ahi Hasan, Candarlı Kara Halil, Şeyh Mahmut gibi nüfuzlu Ahi tarikatı mensupları Osmanlı Beyliğinin kuruluşunda çok önemli rol oynamışlardır (Uzunçarşılı, 1984). Osman Gazi kılıcını Ahi usulüne göre kuşanmış ve Orhan Gazi ise Ahiliğin önemli bir savunucusu olmuştur. I. Murat'ın da bizzat Ahi reisi olduğu gözönüne alındığında Osmanlı Devleti'nin Ahilik üzerine kurulduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Yaklaşık 15. Yüzyılın ilk yarısı içinde genel adı Babai olan tarikatın asıl adını bırakarak Babai Şeyhlerinden Hacı Bektaş Veli'nin adını alıp Bektaşilik adı altında yayılmaya başlarken, Ahilik artık eski gücünü kaybetmiş bulunuyordu. Başlangıcı Ahilik üzerine kurulan yeniçeri ocağı bir süre sonra Bektaşiliğe tabi olmuştur.

Prof. Fut Bozkurt'a göre Osmanlının Bektaşiliği seçmesi Şeyh Edebali ile olan ilişkisine dayanır. Şeyh Edebali Eskişehirde tekkesi bulunan bir dervişti.

Osman Bey, Şeyh Edebali'nin kızı ile evlenmiştir. Edebali hem Ahilerin şeyhi hem de Baba İlyas'ın halifesi idi. Böylece Osmanlı Ahilerin etkinliğinden yararlanmıştı. Ahiler ise Hacı Bektaş tekkesiyle sıkı bağlantı içinde idiler, Böylece hem Ahi Ocağının hem de Hacı Bektaş Tekkesinin desteğini sağladı.

Yeniçeriliğin Bektaşilikle ilgileri ocaklarının kapatılmasına kadar sürmüştür. Bunların ocaklarına Ocağ-ı Bektaşiyan; kendilerine de Taife-i Bektaşiye, Güruh'u Bektaşiye, ocaktaki terfi derecelerine göre silsile-i Tarik-ı Bektaşiyan gibi tabirler kullanılırdı.

Her ne kadar Hacı Bektaş Veli ile Orhan Gazi aynı dönemlerde yaşamamış olsalar da ocağın kuruluşu ile ilgili şöyle bir rivayet anlatılmaktadır: "Bektaşilikle yakından ilgilenen ve onlara sempati duyan Orhan Gazi, devşirme çocuklardan kurulu orduya kutsal bir özellik vermek için bunlardan bir grubu alarak Sulucakarahöyük'e götürdü ve Hacı Bektaşi Veli'den haklarında dua ve niyaz etmesini istemiştir. Hacı Bektaş Veli, çocuklardan birisinin başına elini koya-

rak "Bunların adı yeniçeri olsun, Cenab-ı Hakk! Yüzlerini ak, kılıçlarını keskin eylesin", diye dua etti. Daha sonra Hacı Bektaş pir evinden kutsal bir kazan alındı ve yeniçeri ocağına götürüldü, bu kazan sonraki yıllarda yeniçerilerin çeşitli haksızlıklara tepki olarak kaldırdıkları kazandır. Yeniçeri duası şöyledir: " Allah Allah illallah, baş üryan, sine püryandır. Kulluğumuz padişaha ayan; üçler, beyler, yediler, kırklar, gülbang-ı Muhammed-i Nur-i Nebi, kerem-i Ali pirimiz, sultanımız Hacı Bektaş Veli demine devranına Hu, diyelim, Hu..."

Hacı Bektaş Dergâhında bulunan baba ölünce, yerine geçen yeni baba İstanbul'a gelir, bu babayı Bektaşi ocağına bağlı olan yeniçeriler karşılayarak bir alay meydana getirirler ve ona ağa kapısına götürürlerdi. Yeniçeriler Ağası 12 dilimli tacı yeni babanın başına geçirirdi. Buradan da alay, babayı Bab-ı Ali'ye götürürdü.

Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra Bektaşi tarikatı yasaklanmıştır. 60 yıldan önceki yapılmış tekkeler dışındaki bütün tekkeler yıkıldı ve Bektaşi ileri gelenlerinden birkaçı idam, bazıları ise Anadolu'nun çeşitli yerlerine sürgün edildiler. Bektaşilik yönetim çarkının dışına itildi, inanç töre ve eski hoşgörü kalkmıştı.[181]

YENİÇERİLERİN YOZLAŞTIRILMASI VE ALEVİ BEKTAŞİ KATLİAMININ MAHİYETİ

Yeniçeriliğin yozlaştırılmasını bazı tarihçiler; mesleği asker olmayan kimselerin yeniçeriliğe yazdırılmaları sonucunda bozulma başladığı iddiasındadırlar. Asker olmayanların yeniçeriliğe girmesinden sonra, evlenmeler, mal mülk sahibi olmalar, bunun sonucu olarak askerlikten soğumanın geldiği ileri sürülmektedir.

Bu iddialar doğru olsa da yozlaşmanın temelini teşkil etmekten uzaktır. Yozlaşmanın kökeninde sarayın zevk ve sefaya düşe-

---

[181] Aleviliğin Tarihsel-Sosyal Temelleri adlı Makale, Prof. Dr. İbrahim Arslanoğlu G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

rek orduyu ihmal etmesi yatmaktadır. Bu gerçeği Bektaşi Ozanı, Yeniçeri olan Tameşvarlı Âşık Hasan bir şiirinin son kıt'asında dile getirir:

"Hasan'ım koluma takıb çelengi
Kırardı Nemse'yi Macar Frengi
Neylesün kulların edemez cengi
Hal ü hatırları sorulmayınca."

Yeniçeriler yalnız aylıkla geçinen kimselerdi. Aylıkları zamanında verilmeyince, geçimlerini temin etmek için gayri meşru yollara girdiler. (Benim araştırmalarıma göre ise saraydakilerin entrikalara katılıp padişah ve şehzadedeğiştirme işine el attılar. Bu entrikalardan en büyüklerinden biri IV. Murad'ın annesi Kösem Sultan'ın emirlerini dinleyerek hükümeti adeta ona teslim ettiler.)

İkinci Viyana kuşatmasında Kara Mustafa Paşa'nın beceriksizliğinin acısını Yeniçeriler'den çıkarmaya çalışmışlardır. Gerçek suçlu saray ve başlarında bulunan paşalar iken Yeniçeriler'e yüklenmişlerdir. Sarayın besleme tarih yazarları elbetteki gerçekleri yazamazlardı. Yazmaya kalkıştıkları takdirde arpaları kesilip, sürgün ve daha da ağırı öldürülme cezalarına çarptırılmaları söz konusu olurdu.

Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu, gelişen günün tekniğine ayak uydurmak şöyle dursun, günden güne geri gidiyordu. Avrupa'da barutlu silahlar elde taşınır hale getirilmesine rağmen. Osmanlı hala kılıç ve oka sarılıyordu. (Tabi ki böyle bir savaşın sonu bellidir.)

Saray ise bu yeniliğe adeta düşman kesilmişti. Nasıl olsa ölenler Alevi ve Bektaşi yeniçerilerdi. Padişah ve Paşalar ölüm sınırının dışında idiler.

Osmanlı İmparatorluğu, güçlü devletlerin gölgesinde kalmaya mahkûm oldu. Suçlu olarak Yeniçeriler'i buldu.

İnanç yönü itibarıyla sakıncalı görülüp, orta yerden kaldırılması kararlaştırıldı. Bu ordu ortadan kaldırılacak, onların yerine

teknisyenleri Avrupa'dan getirtilerek yeni bir ordu kurulacak. İşte varılan son karar böyle oldu.

Karar, 1826 tarihinde uygulamaya konuldu. Yapılan bir iç çatışma sonunda Yeniçeriler topluca katledildiler. Osmanlı Beyliği'ni usta yöneticiler elinde koca bir imparatorluğa taşıyan Yeniçeri ordusu, aileleri ile birlikte topluca katledildiler. Böylece Osmanlı sarayı Yeniçeriler'e karşı olan vicdan borcunu ödemiş oldu... (15 Haziran 1826)

Yeniçeri katliamından sonra Osmanoğulları bir yüzyıl daha yaşayamamışlardır. 3 Mart 1924 yılında tarihin derinliklerine gömülmüşlerdir.

Yeniçeriler'in toplu katliamından sonra, onların bağlı olduğu ve Bektaşi dergahlarınında kaldırılması zorunlu görülür. Bu dergâhlardaki insanlar Yeniçeriler'in intikamlarını almaya kalkışabilirler korkusu ve düşüncesi Osmanlı İmparatorluğu'nu ikinci toplu ve büyük katliama iter.

Padişah II. Mahmut katliamı yapmak için, döneminde bulunan diğer tarikatların da (Kadirilik, Mevlevilik vb.) onayını almıştır. Bunun için eski ve yeni Şeyhülislamları çağırttırır. Yeni Şeyhülislam Kadızade Mehmet Tahir Efendi'nin başkanlığında, eski şeyhülislamlar, İstanbul'da bulunan tarikatların şeyhleri Sarayı Hümayun Camii'nde toplanırlar. Padişah toplantıyı özel mahfilinden izler.

Şeyhülislam Kadızade Mehmet Tahir, Bektaşi tarikatının ortadan kaldırılması, taraftarlarının toptan katledilmesi için diğer tarikat şeylerinin düşüncesini ister. Toplantıya katılan Mevlevi, Kadiri, Nakşî, Celveti, Sadi, Halveti tarikat şeyhleri Alevi Bektaşiler'e olan kinlerinden ötürü katliamın yapılmasına oy verirler. Son derece basit bir cevapla tercihlerini açıklarlar:

"Bizim ol tahife (Alevi ve Bektaşi) ile ülfetimiz yoktur!"

Tarikat şeyhlerinden de icazet alan II. Mahmut, katliam fermanını yayınlar.

II. MAHMUD'UN ALEVİ-BEKTAŞÎ KATLİAM FERMANI

"Ferman Sureti (Türkçeleştirilmiştir)"

"Rumeli mülkünde aşağıda anılan tekke ve zaviyelerin bulundukları mahallelerde oturan, vezir-i azam, beylerbeyi, sözü geçen saygıdeğer insanlar ve aylık karşılığı mülkümde idareci olub bu defa özel olarak şerefli padişahlığımca tayin olunan Hacı Ali Bey ve övündüğümüz tahkikatı yapacak bilginlerin emrine, emrimizle hâkim tayin edilen saygıdeğer hocalardan Ali Zemteri ve kâtipler, yardımcıları ve müftüler vesair bilgin ve yetkili kimseler, diğer subaylar ve tüm Müslüman halkı:

Değerli mührümüzü taşıyan emir yetişince; bir müddetten beri bazı Rafizi ve Hacı Bektaş Veli Kuddise Sırrehül ali Hazretlerine bağlı oldukları davasıyla düpedüz iftira eden bir takım kimseler şeriata aykırı (Allah saklasın) küfür meydana getirerek haramı helal sayma, orucu namazı terk etme, dört halife (Allah Onlardan razı olsun) hazretlerine dil uzatma hareketine girişmekte ve bunlar gittikçe İslam ülkesinde artarak temiz olan birtakım müminler dahi cahillikleri sebebiyle o zındık soylu ve dinsizlerin saçma sapan yalanlarına inanarak şeriatın temiz ve doğru yolundan ayrılarak onların sapık yoluna gittiklerine binaen, temiz İslam milletinin içinde meydana gelen bu hayâsız (utanmaz) kötü insanların yasaklanması, kovulması ve katledilmesi ile tüm müminlerin, o dinsizlerin sapık aldatmalarından, hilelerinden kurtarılması asıl kazançtır.

Bölünmüş olduğu sağlamca saadetli makamında kayıtlı ve önceden bilinen ve meydana çıkan temiz soylu bilcümle bilgin (Allah bilgilerini artırsın) ve kıyamet gününe kadar tekkenişin olan Mevlevi, Nakşibendi, Celveti, Sadi, Kadiri ve sair Ehl-i Sünnet Ve'l Cemaat'ten olan Tarikat-ı aliye şeyhleri hazır oldukları halde, meydana gelen toplantıda konuşuldu. İğrenç

topluluğun hal ve durumları açıklandı, görüşüldü ve haklarında şeriat hükümleri icabının ne şekilde uygulanacağı kararlaştırıldı.

Aşağılık Rafiziler (Osmanlı'ya göre Rafıziler şimdiki Alevilerdir), sapık ve sapıklıkta ısrarcı olduklarına binaen içlerinde pek uygunsuz oldukları rivayet edilenlerin şer'an katl ve idam olunması haklarında hafifletici hakları olanların alimlerin bulunduğu yerlere sürgün edilmeleri ve inançlarını düzeltmeleri. Bölgenin müftü ve bilginleri tarafından sapık tekkelerin yıkılması ile Muhammed ümmetini bunların şerrinden küfürlerinden kurtarmak şerefi tarafımdan ülkemde istediğim ve arzumla özel olarak yerine getirilmesi topyekün kararlaştırılmış olduğundan, o konudaki şerefle meydana gelen saadete erişmiş Padişah fermanı gereğin ve yakınımda, hükmümde bulunan Bektaşiler'den küfür ve sapıklıkları bilinenler şeriat hükümleri uyarınca birer bölgede katledilmeleriyle layık oldukları cezaya çarptırılsın. Muhib, mürşid ve derviş namında olan bir takım sapıklar dahi sonradan o dinsiz batıl fikirlerden döner ve tövbe istiğfar ile düzeltmek için bilgin saygın kimselerin bölgelerine sürgün edilsin. Ve yüce yakınımda (İstanbul'da) ve dâhilinde ve civarında oturan tüm kurulmuş Bektaşi tekkeleri yıktırılıp ortadan kaldırılmaları ile Allah'a şükürler olsun ki etrafım (İstanbul) boşaltılıp temizlendi. Buna benzer diğer şahane mülkümde bulunan bu dinsiz Bektaşiler topluluğunun tekkelerinin icabına bakılmak gerekeceğinden şöyle ki:

Allah kabirlerini nurlandırsın saygıdeğer soyum zamanında yararlı hizmeti görülen, fetihlerde bulunan bazı kimselere ve özellikle adı geçen Hacı Bektaş Veli Sırrehül Ali Hazretlerine mülk olarak bağışlanan Mer'a ve araziyi, zühd ve ibadet için yaptıkları tekke ve zaviyeye vakfetmişler iken bir müddetten beri Bektaşi güruhu Yeniçeri taifesine dayanarak o tür tekke ve zaviyelerin isimlerini değiştirmekle ve kendilerine

mal yapmakla zaptettikleri ve vakıflardan gelen gelirleri nefislerine zevk ve ahlaksız eylemlerine sarfedip yedikleri ve bazı bölgelerde halkı yoldan çıkarmak için yeniden tekke yaptıkları ve birer fesat vakfiyeler tertib ederek gizli ve açık her türlü ahlaksız davranışa cesaret etmektedirler.

Mülküme bağlı olan.... Ve Allah'ın yardımı ile ebedi kalacak olan yüce devletimin esası temiz şeriat ile kurulmuş ve yürütülmekte olduğuna binaen, özellikle her türlü kötülükten arınmış memleketim herhalde severek, şeriat hükümlerini uygulayarak bu defa da kahreden mutlak hâkim olan Allah'ın izni ile ulu efendilerimizin ruhlarının yardımı ile uzun bir zamandan beri devlete ve dine her türlü ihanet ve fitne ve fesada cesaret eden Yeniçeri eşkiyasının isim ve eserlerini yeryüzünden silmekle din ve devlet kanunlarının yeniden yürütülmesine dair olduğu nedeniyle bundan böyle bütün konularda Allah'ın kitabı ve Peygamberin sünneti hükümlerine önem vermeyen, dikkat etmeyen ve uymayan ve aykırı davranışta bulunanların haklarında temiz şeriat hükümleri uygulanarak cezalandırılmasına;

Ve İslam milletinin huzurunda o itimatsız, dinsizlere ve Rafizi ve yoldan sapmış şeriat hükümlerine aykırı davrandıkları rivayet edilen murdar topluluğun kovulması ve cezalandırılması ile doğru yol olan yüce şeriata ve diyanete sevk ve davet etmek müminlerin emredicisi olan ve dinin koruyucusu olan halifelik makamının yapması gereken yetkileri olduğu açık olduğuna binaen;

O ahlaksız Rafiziler topluluğu dinsizler haklarında ve bunların zaviye ve tekkelerine gerek geçmiş yetkililer tarafından bağış ve mülk olarak bırakılan ve gerek sonradan kendileri bağışlayıp tarım yapılmakta olan sürülü arazi, mer'a, orman ve sair arazi hususlarında dahi şeriat hükümlerinin uygulanmasından sonra bu dinsizlerin halk arasında fitne ve fesat-

larının kaldırılıp sona erdirilmesi için bölgeden sürülmeleri ve temizlenmeleri (imha edilmeleri) ve keza bu kere dahi Alevi ve Rafizilerin bir bir yerleştikleri beylik araziyi alıp ve yeri zaviye yaparak ve vakfiye yapma ile menfaatlerini kendilerine alıp ve müminleri yoldan çıkarmışlar ise önce, beylik arazinin gerçek sahibi olsalar dahi, yoldan sapan kimsenin gerçek malik olamayacağı ve gerçek bağışı hak edecek şartları taşımadığı veyahut yoldan sapan Rafizi olduklarından yüce şeriat hükümlerine uygun olarak vakıfların sahipsiz sayılmaları sonucu devlet hazinesine ait olmaları sebebiyle o dinsizlerden vakıf şartlarına aykırı olsa dahi benim yüce emrime göre hareket edilmesi gerekeceğinden velhasıl asi ve yoldan sapan güruh hiçbir suretle vakıf sahibi sayılmayarak ellerinden alınıp keyfi olarak ve serbestçe kayda alınması, yerinde haklı olduğu geçerli hukuk kitaplarında vardır, diye yazılı ve kayıtlı olan gerçek rivayetler ile sabit ve ispat edildiğinden başka bilfiil Şeyhulislam ve Müftü-yül enam olan Kadızade ağlem'ul Ulemail Mutabahhirin efzade tu'l müverrin Mevlana Mehmet Tahir edemallahü-teala kadailerin imzası ile imzalanan iki ardet Fetva-i Şerife: " Geçmiş yetkililer padişahlar tarafından verilmiş sürülü arazi ve vakıf ve ürünlerini bir zaviyede şeyh olanlar ile o zaviye dâhilinde oturanlara verilip bir müddet kullanılar yukarda adı geçen mülk ve ürünler ellerinde iken, ellerinden alınıp o zaviyede şeyh ve dâhilinde oturanlar yoldan sapmış ve haramzade fasıklardan olup yazılı bulunan mülk ve ürüne sahip olsalar bile, hala kıyamet gününe kadar Allah'ın kuvvetli eli olan İslam Padişahı hazretleri bu kayıtlı malları diğer yönde harcamaya yetkili olur mu?

Elcevap: "Olur!"

Yine geçmiş padişah ve yetkililer tarafından verilmiş arazi ve binalar yazılı belgelerle Amr'a yurt olarak verilse, Amr dahi bağış ve ürünleri bir zaviyede şeyh olanlar ile zaviyenin

dâhilinde oturmuş olanlara şart ve tayin edip, bir müddet adı geçenler kayıtlı bina ve arazi yetkileri iken ellerinden alınıp halen o zaviyede şeyh ve dâhilinde oturanlar fasıklardan olsa, sapık kimselerden olmaları nedeniyle kayıtlı bulunan bina ve araziye sahip olsalar dahi, hala kıyamet gününe kadar Allah'ın kuvvetli eli olan İslam Padişahı hazretleri bu bina ve akarı diğer yönde harcamaya yetkili olur mu?

Elcevap: "Olur!"

Diye cevap ve açıklandığından dolayı bu suretle bina ve arazi, ürünlerinin tamamı yüce devletimden vakfolunarak saygısı ve dindarlığı ve onurlu oldukları açık bilinen memurlar ile yanındakilere dağıtıla.

Şeriat yönünden bilgin ilim ve fazilet ile tanınan, ibaret ve salah ile bilinen hakiler ayini ile mülkümde (Osmalı İmparatorluğu sınırları içinde) bulunan o dinsiz Bektaşilerin halleri ve ellerine geçmiş olan kadim ve sonradan yapılmış bilcümle tekke ve zaviyenin ve kayıtlı olan sürülmüş ve sürülemeyen arazi ve binalar etraflıca yazılarak içlerinde oturan o dinsiz sapık Rafiziler haklarında şeriat hükümlerince sürülmesi idam olunması ve sair ne türlü ceza hüküm olunursa uygulanması emrolunur."

Hicri 1242

Bu makamı Kostantiniye

(II. Mahmut'un tuğrası ve imzası)[182]

Alevilik ve Bektaşilik hakkında Haydar Kaya'nın yazdığı Alevi Bektaşi (Erkânı, Evradı ve Edebiyatı) adlı kitapta bu ferman hakkındaki tespitlerini okuyalım:

[182] Alevi Bektaşi (Erkânı, Evrad'ı ve Edebiyatı), Haydar Kaya, s. 507- 514. Dördüncü Baskı. İstanbul 1996.

Sureti yukarıya yazılan fermanda dikkati çeken bazı noktalar şunlardır:

1-Alevi ve Bektaşileri kötülemek, karalamak için tanımlama sözcüğü bulunamıyor. En ağır sözcüklerle ifade edilmeye çalışılıyor.

2-Ferman gerçek dışı, halk arasında dedikodu mahiyetinde söylenen asılsız iftiralara dayanıyor. Karar bu iftiralar doğrultusunda veriliyor.

3-Alevilerin kendi malları dahi olsa, Alevi Bektaşiler'in ellerindeki mal varlıkları zorla ve zulümle alınıyor.

4-Yetiştirmiş oldukları ürünleri ellerinden zorla alınıyor. Böylece toplu katliamdan kurtulabilenleri aç bırakarak öldürmek suretiyle cinayeti tamamlamış oluyorlar.

5- Hacı Bektaş Veli'ye bağlı Alevi Bektaşiler'i topluca katlederken, ondan (Allah sırrını kutlasın) ve hazret sözcüğü kullanılarak bahsedilmektedir. Tıpkı Yezid'in Kerbela'da peygamberin torunu Hz. Hüseyin'i (as) şehid ederken, diğer tarafta O peygamber'e salât selam getirmesi gibi (Bu olay defalarca tarihte tekrar etmiştir. Bu bir siyasettir kendilerini temize çıkarmak isteyen zalimlerin siyaseti)

6- La ilahe illallah, Muhammeden Resulullah diyen müslümandır. Hadisine rağmen Alevi Bektaşiler'den sürekli dinsiz, kâfir diye bahsedilmektedir.

Elbette sayıları milyonlara varan bir toplulukta suç işleyenlerde bulunabilir. Bu kaçınılmaz bir gerçektir. Ancak ceza suçluya verilir. Suçsuza verilmez. Böyle bir uygulama Allah'ın emrine de, peygamberin sünnetine de (Peygamberimizin yaptığı şeylere sünnet denilir) aykırıdır. Müslüman olduğunu iddia eden II. Mahmud da Onun mahiyetinde bulunan ve özellikle Şeyhülislam (en üst düzeydeki dini otorite) makamında oturan bir kimsenin de bu gerçeği bilmemesi düşünülebilir mi?

Neresinden ele alınırsa alınsın; ferman, ahlaksızlıkla dolu bir zulüm anıtıdır.

Yeniçeriler kaldırıldıktan sonra yerine kurulan Nizam-ı Cedid, gerilemeyi durduramamıştır. Aksine olarak süreci hızlandırmıştır.[183]

Bu tespitler çok doğrudur. Çünkü 1826 yılındaki bu ferman'dan yüzyıl bile geçmeden 1923'te Osmanlı yıkılmış yerine Cumhuriyet yönetimi gelmiştir.[184]

GİLGİT HANLIĞI

1290-1822

Keşmir'in batısında Gilgit'te, Şemşîr b. Azar b. Tara Han Yârkendî adlı Türk beyi bir prenslik kurdu. Budist Şrî Budat'ı taht-tan indirip yerine geçti. Yerine ağabeyi Tara Han geçti (1290-1335). Tara Han İsmailî idi. Bunun neslinden Mirza Han (1565-1600), İsmaîliliği bırakıp 12 İmamcılığı kabul etti. Bu Türk haneda-nın son hükümdarı Abbas Han 1822'de öldü. 1842'de Nagar beyi Kerim Han, Gilgit'i de ilhak etti. 1822-1842 arasında Yâsîn beyi Gevher Han, Gilgit'i yönetti. 1846 yılında Keşmir mihracesi, Gilgit'i ilhak etti.[185] Gilgit Hanlığı Hindistan da kurulan ve 532 yıl hüküm süren Ehl-i Beyt taraftarı bir devlettir.

---

[183] Alevi Bektaşi, Haydar KAYA, 514-515. 4. Baskı İstanbul.

[184] Aşk Meydanı (Tarihsel ve Sosyal Açıdan Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Bektaşîlik), Muharrem Uçan, s. 262-269, Can Yayınları, 1. Basım: Ekim 2011 İstanbul.

[185] Devletler ve Hanedanlar C. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s.927, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

AYDINOĞULLARI BEYLİĞİ
(1308-1426)

Aydınoğlu Beyliği veya Aydınoğulları Beyliği, Anadolu Selçuklu Devleti 'nin çökmesi ve dağılmasıyla başlayan Anadolu Beylikleri döneminde, 14. yüzyıl başlarında Güneybatı Anadolu'da Aydın ve çevresinde kurulmuş; döneminde hayli etkili olmuş bir Türk beyliğidir.

KURULUŞ VE ÇÖKÜŞ

1308'de Aydın ve çevresinde kuruldu. Devletin kurucusu Aydınoğlu Mehmed Bey, Germiyanoğulları'nın subaşısıydı (ordu komutanı). Mehmed Bey, önce Germiyanoğullarına bağlı kaldı. Sonra Bizans'tan Birgi'yi alıp başkent yapınca bağımsızlığını ilan etti. Ardından Ödemiş, Sultanhisar ve İzmir'i de topraklarına kattı. Ayasuluğ'da (bugünkü Selçuk) Aydınoğullarının ilk donanmasını kurdu.

Mehmed Bey'in 1334'te ölümü üzerine beyliğin başına oğlu Umur Bey geçti. Umur Bey Selçuk ve İzmir'de tersaneler kurdu; donanmasını güçlendirdi. Sakız, Bozcaada, Eğriboz, Mora ve Rumeli kıyılarına akınlar düzenledi. Umur Bey Alaşehir'i de topraklarına katınca, Venedik, Ceneviz, Rodos Şövalyeleri ve Kıbrıs Krallığı'nın donanmaları birleşerek harekete geçti. Birleşik Haçlı donanması 1344'te İzmir'i ele geçirdi ve Aydınoğulları bu savaşta donanmasını yitirdi.

Aydınoğulları, Umur Bey'in 1348'de ölmesinden sonra eski gücünü yitirdi. Denizden Venedik ve Rodos Şovalyeleri'ne, karadan da Osmanlılar'a karşı koyamadı. İsa Bey, 1390'da topraklarını Yıldırım Bayezid'e bırakarak Tire'de oturmayı kabul etti. 1402'deki Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'i yenen Timur Aydınoğullarına eski topraklarını geri verdi. Beyliği eline geçiren Cüneyd Bey idaresinde Aydınoğulları biraz daha ayakta kaldı. Fakat Cüneyd Bey Osmanlı Devleti aleyhinde çeşitli gailelere katıldı. Özellikle Fetret

Devrinde değişik şehzadelere destek sağladı ve Düzmece Mustafa isyanlarında önemli rol oynadı. En sonunda İzmir yakınlarındaki sığındığı kalede teslim olmak zorunda kaldı ve hem kendisi hem de ailesi öldürüldü. Böylece 1426'da Aydınoğulları Beyliği toprakları II. Murad tarafından kesin olarak Osmanlı Devletine katılarak ilhak edildi.

AYDINOĞLU GAZİ UMUR BEY

Aydınoğlu Gazi Umur Bey (Ölümü: 1348), Aydınoğulları'nın kurucusu Mehmet Bey'in oğlu ve devletin hükümdarlığını da yapmış olan kişi. 13. yüzyılda Batı Anadolu'nun Türkler tarafından alınmasında Aydınoğulları'nın payı büyüktür. Aydınoğulları kuzeyde hakim olan Germiyanoğulları'nın sahasından gelmiş, Menderes vadisinden ilerleyip Küçük Menderes havzasında kendilerini göstermiş ve burada kurulmuşlardır. Aydınoğulları'nın kurucusu olan Mehmet Bey'in beş erkek bir de kız evladı vardır. En büyük evladı Hızır, diğerleri sırasıyla Umur, İbrahim Bahadır, Süleyman ve İsa Beyler ile Hanzade Sultan'dır. Umur; "işler, yükümlülükler, görevler" manasındadır. Umur Bey'in İslami lakabı; Bahaüddün'dir. "Dinin güzelliği" anlamına gelir. Umur Bey, Mehmet Bey'in ikinci çocuğu olup, 1309 yılında Leşkeri-eli'nde doğmuştur. Hayatı hakkında pek fazla bilgi olmayan Umur Bey dönemin en iyi hocalarından dersler almış ve henüz 12 yaşında iken silah kullanmaya başlamıştır. Umur Bey devrinin kişilerinin verdiği bilgilere göre uzun boylu, sağlam yapılı etkileyici bir görüşe sahip olan Umur Bey'in heybetli görünüşü vardır. Umur Bey'in Hindu Melek Hatun, Azize Melek Hatun, Gürci Melek Hatun adında üç kız çocuğu vardır. Umur Bey'in erkek evladının olup olmadığı hakkında kesin bir bilgi yoktur.

Eski Türk geleneklerine göre henüz 18 yaşındayken İzmir valiliğine atanmıştır. Umur Bey, babasının ölümünden sonra diğer kardeşlerinin de onayıyla devletin başına geçmiştir. 16 yıl süren

hanedanlığı boyunca devletin başkenti olan Birgi'de sadece 3 gün oturabilmiş, bütün ömrü savaşlarda geçmiştir. Aydınoğulları Beyliği Umur Bey zamanında en parlak dönemini yaşamıştır.

Umur Bey'i diğer Türk beylerinden ayıran en önemli özelliklerden biri de savaşta bizzat ordunun başında bulunup, diğer askerlerle birlikte en önde savaşmasıdır. Yine böyle bir durumda 1348 yılında İzmir kuşatması sırasında en önde kale surlarına tırmanırken atılan oklarla şehit olmuştur.[186]

ABDAL MUSA VE AYDIN OĞLU GAZİ UMUR

(1334-1348)

İki buçuk yıllık bir kuşatmadan sonra 1328 yılında İzmir'i Frenklerden alan Umur Bey ertesi yıl Sakız adasına sefer düzenlemiş pek çok esir ve bol ganimet ile dönmüştür. 1333 yılında 250 gemilik bir donanmayla ege adalarını haraca bağlamış ve Yunanistan kıyılarını ve Mora'yı vurmuştur.

Gazi Umur, 1334 yılında Aydınoğulları beyliğinin başına geçtiğinde Saruhanlılar, Bizans İmparatorluğu ve Osman oğlu Orhan'la yapılan anlaşmayı bir süre daha sürdürdü.[187]

Vilayetnâme'de anlatılanlara göre Abdal Musa Sultan, Aydınoğlu Gazi Umur Bey'i görüşmek için bekliyordu. Belki de müridlerinden birini haberci olarak göndermiş olabilir. Abdal Musa Sultan'ın Gazi Umur Paşa ve askerlerini nasıl karşılayıp, ağırladığını Vilayetnâme'ye göre okumak gerek.

"Andan sonra Abdal Musa Sultan kalkdı, deniz kenarına indi. Ve dedi ki: 'Buraya leşker (asker) geliyor. Karıcıkları açdur, bir şikarcık sunmadılar, karıncıklarını doyuralım." Dedi. Bir saattan sonra denizden bir gemi zuhur etdi. Geldiler, yalıya çıktılar. Gemiden

---

186

http://tr.wikipedia.org/wiki/Ayd%C4%B1no%C4%9Flu_Gazi_Umur_Bey

187 Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma, Himmet Akın, s. 34-35, İstanbul 1946.

çıkanlar Abdalların yanına gelüb: 'Ey Abdallar, ne ararsınız?' dediler. Abdallar eyitdiler: 'Bunda gerçek er vardır, size muntazırdur (sizi beklemektedir), Sizin için yemek hazırladu' dediler. Bunlar dahi sürüb Er'in nazarına geldiler. Ocakta Er'in haranısın (küçük kazan) gördiler. Bunlara az göründi, dediler ki: 'Hay Sultanım, bu yemek sizin leşkere mi yoksa bizim leşkere mi yeter?' "

Bir gerçek burada anlaşılmaktadır ki Abdal Musa'nın da çok sayıda askeri mevcuttur.

Vilayetnâme'de bu askerlerin sayısı kırk bin denilse de abartılı olabilir.

"Bunlar tamam kırkbin er idi. Abdallar yemeği üleştirdiler. Yemek cümlesine (hepsine) yetişdi. Karınları doyduktan sonra önlerinde döküli kaldı... Abdal Musa Sultan kepçeyi haranının üzerine koydı, geri çekildi. Abdallar gördüler ki haranı yine evvelki gibi dolup durur... Geldiler gaziler temaşa eylediler. Bildüler ki bu gerçek velidür. Gazi Umur Bey geldi, eyitdi: 'Şimdengeru biz sana çağırıruz, efendi himmet eyle!' dedi. Abdal Musa Sultan eyitdi: 'Bir börk getürün Umur Beğe geydirelüm' dedi. Bir kızıl börk getürdiler. Umur Beğin başına geydirdiler. 'Gziler şimdengeru buna Gazi Umur Beğ deyin, varsın bu beğ de gazi olsun. Geru size şimden sonra gazilik verir dururuz' dedi. Gazi Umur Beğ eyitdi: ' Bize bir yadigar verin sultanım.' Sultan eyitdi: 'Şol Kızıl Deli'yi size verdük, alın gidin2 dedi. Bu gaziler kalktılar. 'Gider misin baba?' dediler. Kızıl Deli Sultan, işaretle: 'Giderin' dedi. Abdal Musa Sultan çağırub bir ağaç kılıç sunudu. Kızıl Deli Sultan aldı, öpdi, başına kodı. Andan sonra yürüdiler. Abdal Musa Sultan eyitdi: 'Deyin imdi, hiçbir yere gitmen, Boğaz Hisarı'na varın. Üzerine düşün, ikdam idün (ilerleyin) alursunuz. Boğaz Hisarı'n (Çanakkale Boğazı ve çevresi) aldıktan sonra Rum İlin size virdüm, önünüze kimse durmasun' dedi."

Yukarıda anlatılanlardan açıkça anlaşılan Aydınoğlu Gazi Umur Bey Hacı Bektaş Veli halifesi Abdal Musa Sultan'a bağlanmıştır.

Abdal Musa Sultan, Hacı Bektaş emaneti Kızıl Deli ve askerlerini Gazi Umur Bey'e katarken, ilerdeki başarılardan Alevilerin yararlanmasını hesaplamış olmalıdır. Hacı Bektaş ilkeleri gereği "Kılıcın körelsin, mazlumları kesmesin!" anlamına gelen tahta kılıcı kuşatmıştı Kızıl Deli'ye.

Aydınoğlu Gazi Umur Bey ile Abdal Musa'nın bu karşılaşması, Gazi Umur'un Adalar Denizi egemenliğini tamamıyla ele geçirdiği 1341 yılında olmalıdır.

Abdal Musa'nın el verip börk giydirdiği, yani taçlandırdığı Aydınoğlu Umur Bey'in ömrü uzun olmadı. 1348 yılında İzmir'i işgal etmiş olan Haçlı ordusunu kentten çıkarmak için ön saflarda çarpışırken 39 yaşlarındayken öldü.[188]

DULKADİROĞULLARI-ZULKADİROĞULLARI

1335-1521

Maraş Elbistan yöresini merkez alarak 1335-1521 yıllarında var olmuş bir devlettir. Çeşitli tarihler de değişik adlar ile anılmışlardır. Dulgadır, Dulkadir, Tulgadır, Zülkadir gibi. Beyliğin kurulduğu dönemde Anadolu'da siyasî birlik olmaması, Binboğa Dağları, Maraş, Antakya'da yaşayan ve kışlayan Bozok Türkmenleri'nin bağımsızlık ilan edip beylik haline gelmelerini kolaylaştırmıştır. Beşbin kadar atlı ile çevrelerinde var olan çeşitli beylikleri yenen ve topraklarını genişleten Zeynettin Karaca Bey, ilk Dulkadir emiri oldu. Çukurova'da Ermeni varlığını gerileten Karacabey, bir anlamda Mısır'da güçlü bir devlet kurmuş olan Memlûklülerin de

---

[188] Anadolu Bilgeleri (Anadolu'yu Aydınlatan Düşün Ve Eylem Adamları), İsmail Kaygusuz, s. 168-171, Özetlenmiştir, Su Yayınevi, 1. Baskı: Şubat 2005, İstanbul.

himayesine girerek, kurduğu beyliği resmen tescil ettirdi. Böylece beylik ilk kuruluş döneminde aynı zamanda bir Memlûk Valiliği haline gelmiş oldu.

Anadolu içlerinin karışık ve güçsüz olması, Dulkadiroğullarının kuzeye ve batıya doğru genişlemesine de yaradı. Bu yörelerde egemenlik kurmuş bulunan Ertanoğullarının ve Taşkunoğulları Beylikleri aleyhine topraklarını genişleten Duîkadiroğlu Karacabey, güçlendikten sonra Memlûk Sultanı'na da başkaldırdı. 1341-1352 yılları arasında çeşitli Memlûk ordularını ve Bizans ordularını yenerek gücünün zirvesine çıktı. Karacabey "Melik Zahir" adıyla kendini hükümdar ilan etti. Bu oldu-bittiyi kabul etmeyen Memlûkler güçlü bir ordu göndererek Maraş-Elbistan yöresini yakıp yıktılar. Karacabey'i de öldürdüler. Türkmen aşiretlerinin birbiri ile kavgalarından yararlanıp, Dulkadir Beyliği topraklarının bir bölümünde Üçok Türkmenlerinden Ramazanoğullarına verip beyliği böldüler (1353). Karacabey'in oğlu Halil Bey de Memlûklülere bağımlı olmak şartı ile Elbistan Valiliği'ne getirildi. Halil Bey Anadolu'daki güçler dengesini gözleyerek, ilk fırsatta da genişleme politikasını sürdürdü. Önce Eratna Beyliği'ne saldırıp, Yozgat-Kırşehir Malatya'ya kadar ilerledi. Ardından 1371 ve 1378'de Memlûk ordularını yenerek Memlûk himayesindeki topraklarda genişledi. Antakya, Harput, Amik, ovalarını ele geçirdi. Halep'in kuzeyine kadar ulaştı.

Güçlenme dönemi iç karışıklıklarla yeniden bir düşüşü getirdi. Halil Bey'le bozuşan kardeşleri Halil Bey'i öldürdüler (1386). Halil Bey'in yerine geçen Süli Bey, kızlarını Kadı Burhaneddin'e ve Osmanlı hükümdarı Çelebi Mehmet'e vererek batı ve kuzey sınırlarını güvenlik içine aldı. Sonra Memlûklularla çatışmaya fırsat kalmadan kardeşi tarafından öldürüldü. Bu durum Dulkadir Beyliği'nde yeni karışıklıkların çıkmasına sebep oldu. Yıldırım Bayezid bu karışıklıktan yararlanıp Elbistan'ı ele geçirdi (1399) ve yönetimini Dulkadiroğlu Mehmet Bey'e verdi. Mehmet Bey bir yanda Osmanlılarla bir yanda da Memlûklularla hoş geçinmek istiyordu. Ancak hesapta olmayan

Timur saldırısı ile (1402) beyliğinin düzeni bozuldu. Malatya, Elbistan, Behisni gibi şehirleri Timur tarafından yakılıp yıkıldi. Bu gerçek karsısında Dulkadiroğlu Nasirüddin Mehmed Bey, Timur'a boyun eymek durumunda kaldı. Timur güçlerinin çekilmesiyle Osmanlılarla dostluk ilişkisine giren Mehmed Bey Ramazanoğlu Beyliği ile Karamanoğlu Beyliği aleyhine genişleme politikası gütmeye başladı. Karamanoğlu Mehmed Bey'i esir etti (1436).

Beyliğin bundan sonraki tarihi Osmanlılarla Memlûklular arasındaki denge politikası üzerine kuruldu. Bazen Osmanlılarla, bazen Memlûklularla iyi geçinerek birbirlerine kız alıp vererek, varlığını 1515'lere kadar getirdi. Bu arada Doğu Anadolu'da güçlenen Akkoyunlular da beyliğin içişlerinde önemli bir etki merkezi oluşturdu. 1515'te Dulkadiroğlu Beyi Alaüddevle'nin Osmanlılarca Tumadağ Savaşı'nda yenilmesinden sonra beylik bütünüyle Osmanlı güdümüne girdi. Osmanlılar adlarına hutbe okutmak ve para bastırmak şartıyla Ali Bey'i beyliğin başına getirdiler. Ali Bey tam bir Osmanlı yanlısı politika güderken, bundan hoşnut olmayan Ferhat Paşa'nın oyunları ile öldürüldü. Bu durumu kökten çözmek isteyen Osmanlılar, Beyliği Maraş, Malatya, Antep, Zülkadiriye, Samsat sancaklarını kapsayan bir beylerbeylik haline getirildiler. Böylece yaklaşık iki yüzyıl süren Dulkadiroğlu Beyliği ortadan kalkmış oldu.

TURNADAĞ SAVAŞI

Anadolu'da Osmanlı hâkimiyetine girmeyen tek beylik Dulkadir oğulları Beyliğiydi (1339-1521). 180 yılda içinde çok güçlenmişlerdi. Devletleri; Kırşehir, Bozok, Kayseri, Pınarbaşı, Elbistan, Harput, Maraş, Kadirli, Antep şehirlerini kapsayan çok geniş bir devletti. Başkenti Elbistandı. Türkmenlerin Bozok koluna mensuplardı.

1337 yılında Memluk sultanı En-Nasır Kalavun oğlu Muhammed, ülkesinin Suriye sınırlarını güvenlik altına almak için

Dulkadiroğulları beylerinden Zeyneddin Karaca Bey'e hediyeler vererek onu Elbistan naipliğine (yardımcı-vekilliğine) atadı. Böylece Dulkadiroğulları Beyliği kurulmuş oldu.

Dulkadiroğulları Beyi Zeyneddin Karaca Bey, Melik Zahir unvanını alıp, 1348 yılında Memlük devletinden bağımsızlığını ilan edince, Memlük devleti, beyliğe savaş açtı. 1353 yılında Memlüklere yenilip esir düşen Zeyneddin Karaca Bey, Memlüklüler tarafından Kahire'de idam edildi.

Yeniden Memlük otoritesini tanıyan beyliğin başına Zeyneddin Karaca'nın oğlu Halil geçti. Beylik yeniden güçlendi. Pınarbaşından Harput'a kadar genişlemişti. Yine bağımsızlık denemesinde Memlükler Dulkadir ailesindeki çekişmelerden yararlanarak 1386'da Halil Beyi ailesinden birine öldürttü.

Sevli Bey Halil Bey'den sonra Dulkadir beyi oldu. O da Memlükler tarafından öldürttürüldü. Sevli Beyin yerine oğlu Sadaka geçmesine rağmen amcasının oğlu Nasreddin Mehmet Bey, onun beyliğini tanımayarak isyan etti.

Nasreddin Mehmed beyliğin başına geçmek için Yıldırım Bayezid'den yardım istedi. Yıldırım Bayezid'in desteği ile beyliğin hükümdarı oldu.

Bundan sonra 1515 yılına kadar beylik yüzünden Memlük ve Osmanlı çekişmesi yaşanacaktır. Vefa borcuna karşılık Nasreddin Bey Timur'un Osmanlı seferine karşı çıkmış Timur'da buna karşılık Elbistan ve çevresini yakıp yıktı.

Bu zamandan sonra Dulkadir topraklarındaki Türkmenler hızlı bir şekilde Oniki imam taraftarlığına (Aleviliğe) geçmeye başladılar. Adeta devlet Alevi olarak gözüküyordu. Nasreddin Mehmed'den sonra Sülayman Bey beyliğin başına geçti. Süleyman kızlarından birini Fatih'e (II. Mehmed), diğer kızını Memlük sultanı Zahir Çakmak'a vererek iki devletle akraba oldu. Karamanoğulları saldırılarına karşı bu iki devletten yardım istedi. Süleyman öldükten sonra oğlu Melik Arslan hükümdar oldu. Melik Arslan döneminde Harput

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın eline geçti. Uzun Hasan beyliği merkezi Elbistan'ı yağmaladı. Memlüklerle çatışmaya giren Melik Arslan Memluk sultanı Hoşkadem'in bir fedaisi tarafından camide ibadet ederken 1465 yılında öldürüldü.

1466'da Fatihin yardımıyla beyliğin başına Şehsuvar Bey geçti. Şehsuvar bey Memlükle yapılan üç savaşı kazanınca gücünü fazla görerek Osmanlılara karşı durdu. Fatih desteğini çekince Memlüklüler beyliğe saldırarak yendi ve Şehsuvar Bey Kahire'de idam edildi. Memlükler Şahbudak'ı beyliğin başına geçirmeye çalıştı. Fatih'de yanında bulunan Şahbudak'ın kardeşi Alaüddevle Bozkurt 'a destek verdi ve 1480'de Alaüddevle başa geçti. Bu yüzden 1485-1491 yılına kadar Osmanlı-Memlük savaşları olmuştu. 1501 yılında kurulan Şah İsmail Hatayinin kurduğu Safevi devleti Doğu yönünde genişlemeye ve Dulkadir beyliğini tehdit ediyordu. Dulkadir topraklarına giren Şah İsmail 1507'de Elbistan'ı sonra da Maraş'ı aldı.

Safevilerin çekilmesinde sonra Alaüddevle Bey, Maraş ve Elbistan'ı yeniden ele geçirse de Elbistan öylesine tahrip edilmişti ki, başkenti Maraş'a taşımak zorunda kaldı.

Alaüddevle kendisine yardım etmeyen Osmanlı'ya kızdığı için Safevilere karşı saldırıya geçen Yavuz Selim'in Çaldıran savaşına yardım etmesini istediğ Alaüddevle Osmanlıya yardım etmediği gibi Şah İsmail tarafına yönelmişti. Safevileri destekliyordu. Yavuz Çaldırandan sonra bu yaşadıklarını unutmadı ve intikam almak istiyordu. Yavuz yanında Çaldıran savaşına katılan Şehsuvar oğlu Ali Bey'e Dulkadirlerden alınan toprakları vermeyi vaat etti. Bu konuda hırslı ve intikam düşüncesiyle dolu olan Şehsuvar oğlu büyük isteğe kapıldı. Yavuz Ali Bey'i önce Dulkadir beyliğine sınır sancaklara atadı. Bu durumdan şüphelenen Alaüddevle olayı Memlük sultanına şikâyet etti. Memlüklü sultanı Ali Bey'in yerinin değiştirilmesini isteyen Memlüklülere sinirlendi ve Alaüddevle elçi

göndererek elindeki tüm toprakların alınıp Ali Bey'e verileceğini bildirdi.

Sefer hazırlıklarına başlayan Yavuz Sultan Selim, Kemah'ı alıp Sivas'a geldiği sırada Rumeli Beylerbeyiliğine atadığı Hadım Sinan Paşa'yı 40.000 kişilik bir kuvvetle Dulkadir üzerine gönderdi. Hadım Sinan Paşa'nın Dulkadir toprağında ilerlediğini haber alan Alaüddevle savaş hazırlıklarını başladı. Göksun'da yapılan savaşta Osmanlı üstündü. Alaüddevle Elbistan'daki Turna Dağı'na sığındı fakat Osmanlı ordusu Turna dağında Dulkadirlileri yendi. Alaüddevle dört oğlu ve otuza yakın Dulkadir beyi öldürüldü. Dulkadir toprakları Şehsuvar oğlu Ali Bey'e verildi. Hadım Sinan Paşa'da başarısından dolayı Vezir-i Azam (Büyük vezir) olarak belirlendi.

ZEYNEDDİN KARACA BEY

Bozok ve Ağaçeri Türkmenlerinin bir kısmı, Anadolu'da Moğol hâkimiyetini çökerten Zeyneddin Karaca adlı beylerinin etrafında toplanmaya başladılar. Memlukler'in devamlı saldırıları ile sarsılmış olan Ermeni Prensliği'nin zayıf düşmesinden faydalanan Karaca, 1335 yılı Mayıs'ında beş bin atlı ile Çukurova'ya girerek Ermeni Prensliği'nin doğu bölgelerini tahrip ettikten sonra, zengin bir ganimet elde ederek Maraş'a döndü.

Karaca Bey Darende'yi ele geçirdi bir süre sonra. Darende'nin fethi Karaca Bey ile Eretna arasında kanlı bir savaşa sebep oldu. 1339 yılında yapılan savaş sonunda her iki taraftan 500 kadar kayıp verildi. Neticede Eretna savaş meydanından çekilirken Karaca Bey, hem rakibinin oğlunu esir aldı hem de zengin bir ganimet ele geçirdi. Bir süre sonra Sultan Nasır'ın aracılığı ile yapılan barış sonunda Dulkadirliler, Eretnalılar'dan ele geçirdikleri 20.000 baş hayvanın bir kısmını iade etmek zorunda kaldılar.

Karaca Bey bir süre sonra Memlüklülerle irtibatını kesti ve bağımsızlık hevesine kapıldı. Karaca Bey Halep valisiyle anlaşmazlığa

düşerek küçük çaplı bir savaş yaptı. Bu savaşı Karaca Bey kazandı. Halep valisi bu duruma çok kızdı çok büyük bir birlikle Karaca Bey'in üzerine yürüdü. Karaca Bey Düldül dağına çekildi. Düldül dağındaki vuruşmada Halep valisi Yelboğa Karaca Bey'e yenildi. Bu olay Karaca Bey'in ününü arttırdı.[189]

Karaca Bey ve Memlüklüler arasındaki ilişkiler bir iyi bir kötü devam etti. Sonunda Karaca Bey Memlüklüler'den kaçarken Eretna oğlu Mehmet'in devleti sınırları içinde yakalandı. Halep kalesinde hapsedildi. Karaca Bey'i kurtarmak isteyen Karaca'nın oğlu Memlüklüler'e isyan eden Arap kabile reislerinden Muhanna oğlu Cabbar ile Halep'e saldırdı. 700 ölü vererek dağıldı Karaca oğlu ile Cabbar. Memlüklü sultanı Melik Salih'in emriyle Dulkadir Beyliğinin kurucusu Karaca Bey 48 gün hapis yattıktan sonra 11 Aralık 1353 tarihinde Kahire kalesinin eşiğinde işkenceyle idam edildi.[190]

HALİL BEY

Karaca Bey'in öldürülmesinden sonra Dulkadir Beyliğinin başına oğlu Halil Bey geçti. Memlük devleti ise Halil Bey'in elindeki bölgelerin idaresini, Karaca Bey'in yerini almak için bin kadar hediye atla Kahire'ye gitmiş olan Ramazanoğlu'na verdi, 10 Haziran 1354. Fakat Üçok Türkmenlerinin başı olan Ramazanoğlu, Dulkadir Beylerine bağlı kalan Bozok Türkmenleri üzerinde hâkimiyet kuramadı. Ramazanoğulları ile Dulkadiroğulları arasındaki mücadeleden dolayı Memlük Devleti'nin kuzeyinde çıkan karışıklık sultan Melik Salih'i, Dulkadir ailesinin Bozok Türkmen boyları üzerindeki nüfuzunu kabul etmeye zorladı. Mısır hükümeti kuzey sınırları

---

[189] Dulkadir Beyliği, Prof. Dr. Refet Yinanç, s. 8-9, 11-13, Özetlenmiştir. Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sa. 108, 1989 Ankara.

[190] Dulkadir Beyliği, Prof. Dr. Refet Yinanç, s. 18, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sa. 108, 1989 Ankara.

ötesindeki düzeni sağlamak için nihayet 1355 yılında Karaca Bey'in oğlu Halil'i Dulkadir Beyi olarak tanımaya razı oldu.

Uzun bir zaman geçmeden Halil Bey ile Memlüklüler arasında sürekli devam eden savaşlar çıktı. Üçok Türkmenlerinin desteklediği Dulkadirliler, üzerlerine sevkedilen Memlük kuvvetlerini her seferinde yenilgiye uğratıyorlardı. Devamlı yenilgi Memlüklüler için telafi edilmez neticelere sebep oluyordu. Türkmenler'in hakkından gelmek için Halep valisi Timurbay kumandasında yapılan yeni bir sefer de Memlük kuvvetlerinin gerçek bir felaketi ile neticelendi. Dulkadirli ve Ramazanlı Türkmenlerinin ortak saldırıları karşısında Memlük kuvvetleri Ayas'ta (Yumurtalık) hemen hemen tamamen imha edildi, Şubat 1379.[191] Fakat sonunda Halil Bey de babası Karaca Bey gibi Memlüklüler tarafından öldürüldü.

SEVLİ BEY

Halil Bey'in ölümünden sonra beyliğin başına kardeşi Sevli (Süli) Bey geçti. Fakat Halil Bey'in öldürülmesini fırsat bilen sultan Berkuk, Dulkadirli ülkesini hâkimiyeti altına almak istiyordu. Sevli Bey'i ele geçirmek istiyordu. Bunun için düzenli bir orduyla Sevli Bey'in üzerine yürüdü. Yapılan savaşta Memlük ordusu büyük zaiyat verdi. Memlük ordusunun yenilgisi üzerine Sevli'nin karşısına rakip olarak çıkarılmak üzere Kahire'de tutuklu bulunan kardeşleri İbrahim ve Osman serbest bırakıldı.

Osman, Sevli Bey'e itaatkâr kaldı; İbrahim ise onunla mücadelede bir şey elde edemedi. Sultan Berkuk bu defa Sevli Bey'in karşısına rakip olarak Halil Bey'in katili Yağmur oğlu İbrahim'i çıkardı. İbrahim 1387 Mayıs'ında Maraş önlerinde Dulkadirliler'e yenilerek amacına ulaşamadı.

[191] Dulkadir Beyliği, Prof. Dr. Refet Yinanç, s. 19, 21-22, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sa. 108, 1989 Ankara.

Sultan Berkuk böylece istemese de Sevli Bey'in beylik beratını vermek zorunda kaldı. Memlük ordusu Sivas seferinden dönünce Halep valisi Yelboğa Nasırî, Sultan Berkuk'a karşı isyan bayrağını kaldırmıştı. Sevli Bey'i kendisi ile ittifak yapmaya davet ettiği gibi, Kadı Burhaneddin ile Mintaş'a da yardım için çağrıda bulunuyordu. Sevli Bey, emrindeki Türkmenleri asi valinin emrine vererek Mintaş gibi isyana katılmakta gecikmedi. Böylece Yelboğa ile Mintaş Dulkadir Türkmenlerinin yardımı sayesinde Berkuk'u iktidardan düşürdüler. Yelboğa'ya karşı birkaç hareket bastırıldı. Yelboğa'da, Mısır'a kadar giderek Berkuk'u iktidardan düşürerek yerine Kalavun soyundan Hacı'yı ikinci kez tahta çıkarmış ve kendisi de Emirü'l-asakirlik görevini üstlenmişti. Fakat Yelboğa birkaç ay sonra silah arkadaşı Mintaş tarafından tutuklanarak İskenderiye'de hapsedildi. Mintaş'ın bu hareketi Suriye valileri tarafından tepki ile karşılandı. Bu olayın peşinden Halep valisi Gümüşboğa Hamevi, Mısır'a isyan etti. Halil Beyin katili Yağmur oğlu İbrahim'de Gümüşboğa'ya katıldı. Bunun üzerine Sevli Bey'de Halep'i yağmaladı. Sevli Bey Antep'i kuşattı fakat ele geçiremedi. Sevli Bey, Sultan Berkuk'tan aman diledi. Zaten Sevli Bey'i Mintaş'tan ayırmayı düşünen Memlük hükümdarı Sevli Bey'e aman vererek beyliğini resmen tanıdığını bildirdi, Ocak 1391.

Sevli Bey, Timur Avnik kalesini kuşattığı sırada Anadolu Beylerini itaate davet edince, nezdine elçiler göndererek onu Suriye'nin fethine teşvik etti. Bu cüretkâr tavrı haber alan Sultan Berkuk, o zamana kadar bağış ve ihsanda bulunduğu Sevli Bey'in hakkından gelmeye karar verdi. Halep valisi Çolpan kumandasında hareket eden bir ordu, 1395 Mart'ında Dulkadir kuvvetlerini öyle bir mağlubiyete uğrattı ki Sevli Bey esir düşmekten zor kurtuldu. Sevli Bey Memlük ülkesine sefer etmekten korktuğu için Kadı

Burhaneddin'in ülkesine yöneldi. Sultan Berkuk'un emriyle Sevli Bey suikaste uğradı ve öldürüldü.[192]

SADAKA BEY

Sevli Bey'in yerine geçen oğlu Sadaka Dulkadir Beyliği'nin yönetimini almak için Kahire'ye gitti. Ancak Elbistan'a dönüşünde elinden beyliği almak isteyen amcasının oğlu Nasreddin Mehmed ile amansız bir mücadeleye girişti. Bu mücadele her ikisinin taraftarları arasında çok büyük zaiyata sebep oldu. Bu sıralarda Kadı Burhaneddin'in ölümü ile ona ait toprakları ülkesine katmış olan Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid işe müdahale ederek 2 Ağustos 1399 tarihinde Sadaka'yı Elbistan'dan sürüp beyliğin başına Nasreddin Mehmed Bey'i getirdi. Yıldırım Bayezid muhtemelen Nasreddin Muhammed Bey'in çağrısı üzerine müdahale etmiş olmalı. Bayezid'in Dulkadir Beyliğinin işlerine karışması, Osmanlı-Memlük anlaşmazlığının başlangıcı oldu. Bu tarihten itibaren bu güçlü devletlerin her ikisi de ciddi bir çatışmaya kadar aralarında uzun süre tampon bir devlet olarak kalacak olan Dulkadir Beyliği'ni birbirlerine karşı himaye etmeye çalışacaklardır.[193]

ORDU

Türk devletlerinin hepsinde olduğu gibi Dulkadir Beyliği de varlığını askerî gücüne borçluydu. Asker mevcudu siyasî olaylara ve savaş durumuna göre değişiyordu. Daha Beyliğin kuruluşu arefesinde Karaca Bey beş bin kişilik bir kuvvetle Çukurova'daki Ermeniler üzerine sefer yapmıştı. 14. Yüzyılın sonlarına doğru ordu mevcudu 20.000 kişiye ulaşmıştı. Çağdaş Fransız Seyyahı Bertrandon de la Broquiére 1432'de Dulkadir Beyi'nin 30.000 kişi-

---

[192] Dulkadir Beyliği, Prof. Dr. Refet Yinanç, s. 28-32, Özetlenmiştir. Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sa. 108, 1989 Ankara.

[193] Dulkadir Beyliği, Prof. Dr. Refet Yinanç, s. 34, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sa. 108, 1989 Ankara.

lik bir kuvvete sahip bulunduğunu kaydeder. 1465'te Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Harput'u kuşatınca Dulkadir Beyi Melik Arslan otuz bin kişi ile şehrin imdadına koştu. Dulkadir kuvvetlerine seferde şehzadeler ve emirlerin kumanda ettiği anlaşılıyor. Şehsuvar Bey zamanında Dulkadir ordusu, Memlük ordusunu birkaç kez hezimete uğratacak kadar güçlenmişti. Mısır hükümeti Dulkadirliler'i yenmek için masrafları kısmak ve olağanüstü tedbirler almak zorunda kalmıştı. Alaüddevle Bey 1515 yılında Osmanlı ordusunu, Dulkadirliler'in bir kısmı Şehsuvar oğlu Ali Bey'in emrinde karşı tarafta bulunmasına rağmen yirmi beş bin kişilik bir kuvvetle karşılamıştı.

Alaüddevle Bey Kanunnâmesi Osmanlı timar sisteminin aynen Dulkadir Beyliği'nde de uygulandığını, dolayısıyla asker'i teşkilatın bu sisteme göre kurulduğunu belgelemektedir. Osmanlı Devletinde olduğu gibi ordunun başında bulunan kumandana beylerbeyi dendiği görülüyor. Şehsuvar Bey'in katlinden sonra onun beylerbeyi Alaüddevle Bey ile birlikte Amasya'da bulunan Osmanlı şehzadesi Bayezid'in yanına sığınmıştı.

YASA

Dulkadir Beyliği Alaüddevle Bey'in ortaya koyduğu kanun ile bir hukuk devleti haline gelmiştir. Alaüddevle Bey Kanunnâmesi adı ile tanınan ve şer'i hukuk ile örfi hukuku kaynaştıran bu kanunnâme Osmanlı kanunnâmelerine benzeyen hem bir ceza kanunnâmesi hem de vergileri düzenleyen bir arazi kanunnâmesidir.[194]

Dulkadir Oğullarını Alevi Devletleri içine almamın sebebi daha sonra Safevî Devletinin kurulmasını ve Kızılbaş hareketinin başlatıcılarının içinde çok fazla Dulkadir oğullarından olan aşiretlerin yer almasıdır. Yoksa devletin direkt olarak kendisini Alevi saymak çok

---

[194] Dulkadir Beyliği, Prof. Dr. Refet Yinanç, s. 107-108, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sa. 108, 1989 Ankara.

zordur. Fakat devleti besleyen ana damarlar Alevi'dir. Safevi devletinin de en güçlü talipleri Dulkadirlidir.

SERBEDÂRİLER DEVLETİ

1337-1381

Serbedarîler, 1337-1381 arasında Sebzevar merkez olmak üzere Horasan ve Esterabad da hüküm sürmüş emirlerdir. Devlet 12 İmam inancıdadır. Başlıca kaynak, Devletşah'ın Tezkire'sidir.

İlhanlı Devleti'nin yıkılışından sonra İran'da kurulan ve Horasan ile Esterabad yörelerinde 1337-1381 arasında hüküm süren devlet.

Yöneticileri Ehl-i Beyt inancına sahip olan devletin 11 hükümranının 10'u değişik nedenlerle öldürülmüştür. Devlet 1381'de Timur Devleti tarafından ortadan kaldırıldı.

Başkentleri: Sebzvar

Timur'un savaşlarında Serbadilerle ilgili bilgilerde bulunmaktadır:

1377'de Çağatay seferinde Karettin kuvvetini Kaçkar'a kadar kovaladı ve Çağatay Hanlığını vergiye bağladı ve geri çekildi. 1379 Yusuf Sofi'yi yakalatıp öldürttü ve tüm Harizmi ülkesini ele geçirerek kendi ülkesine kattı. ...1380 Büyük Horasan seferini başlattı. Ele geçirdiği Heratta çıkan ayaklanmayı şiddetle bastırırken, tüm Kertleri öldürerek bu hanedanlığa son verdi.(1381.) Ertesi yıl Serbedariler'in üzerine yürüyüp başkentleri Sebzvar'ı ele geçirdi.(1382) Daha sonra Sistan'a geçerek Kandehar'ı aldı ve kendisine karşı olan tüm emirleri ortadan kaldırdı.(1383) Gürcan'a girip emir Veli'yi yenilgiye uğrattı. Esferain ve Esterab'ı fetih ederek, tüm Gürcan ülkesini topraklarına kattı.(1384) Böylece doğu Iran'ı ele geçiren Timur, ardından batı Iran'a yönelerek Irak'ı acem'e girdi ve Celayirli'lerin ülkesini egemenliğine aldı. ...(1385)

Timur Tebriz'i işgal etti. Nahcivan üzerinden Gürcistan'a geçip Kars'ı ardından da Tiflis'i ele geçirerek Azerbaycan'ın fetihini tamamladı.(1386)

Görüldüğü gibi Timur kendi kurmak istediği düzende (Büyük Dünya İmparatorluğunda) kimseyi istemiyor ya da en azından kendisine bağlı olunmasını istiyor kabul etmeyenleri de yerle bir ediyordu. Serbadiler de payını alanlardandı.

İlhanlılarda 1295'te başa geçen Gazan Han, İslam dinini kabul eden ilk İlhanlı hükümdarı oldu. Bu arada büyük Moğol hanı Kubilay da ölmüş (1294), İlhanlılar'ın merkezle olan bağları gevşemişti. Gazan'dan sonra tahta çıkan Olcayto (1304-1317) (Ehl-i Beyt yolunu seçmiştir) ile Ebu Said Bahadır (1317-1335) dönemlerinde İlhanlılar bir yandan iç ayaklanmalarla uğraştılar, bir yandan da Memlûklüler'le mücadeleyi sürdürdüler. Ebu Said Bahadır'ın 1323'te Memlûklüler'le bir barış antlaşması imzalaması bu sorunu büyük ölçüde çözdüyse de iç savaşlarla iyice yıpranan İlhanlılar önce Irak'ta, ardından da Anadolu ve İran'da denetimi yitirmeye başladılar. Ebu Said Bahadır'ın vâris bırakmadan ölmesinden sonra Celayirliler yönetimi ellerine geçirdiler. İlhanlı tahtına göstermelik birkaç han atadıktan sonra 1353'te bu hanedana kesin olarak son verdiler. Anadolu beylikler, Irak ve Azerbaycan Celayirliler ve Çobaniler, Güney İran Muzafferiler, Horasan da Serbedariler arasında paylaşıldı.

Devletin yıkılışı: 1381'de Timur'un eliyle olmuştur. Devletin 11 hükümdarının 10'unun öldürülerek devrilmesi devletin kısa ömürlü olmasının temel nedeni olmalıdır. Zaten devletin Ehl-i Beyt inanışında (On iki imam) olması çok yıpratılmasına ve düşmanlarının bu yıpranmış devleti kolayca ortadan kaldırılması için zemin oluşturmuş.

SERBEDARLAR HAKKINDA

Timur devrine kadar, Fuad Köprülü'nün Horasan ve Mazenderan bölgelerindeki Batınî hareketlerin ilk temsilcisi olarak kabul ettiği Hasan-ı Cevri (ya da Curi) dervişleri ve bu hareketin ilk temsilcisi Şeyh Halife (Ölümü: 1335) hakkında ne yazık ki bugüne kadar yeterli araştırma yapılmamıştır. Büyük bir ihtimalle, gerek Serbedar devletinde, gerek Hasan Curi dervişleri arasında, Deylem'e göç etmiş Türk kökenlilerin de bulunduğu ve epey mühim roller üstlendiği varsayılmaktadır. Hasan Curi dervişleri, İlhanlıların yıkılışını takip eden dönem içerisinde, Serbedar devletinin de desteğiyle, bölgedeki Batınî hareketlerin başını çekmişlerdir. Sünni hukukçular (İslâm Hukuku: Fıkıh) tarafından sapkın olarak gösterilen Şeyh Halife ve ilk Şeyhîler, İlhanlı Ebu Said Bahadır Han zamanında öldürülmüşlerdir. Şeyh Halife'nin öldürülmesinden sonra hareketin başına Şeyh Hasan Curi geçmiştir. Köylü sınıfından olan Hasan Curi, harekete Caferî eğilimli ve daha ihtilalci bir şekil vermiştir. Hasan Curi dervişleri, Timur İmparatorluğunun en güçlü dönemleri olan ilk yıllarında bile kimi zaman yeraltına çekilseler de fırsat buldukları her an yeniden meydana çıkmışlardır.[195]

RAMAZANOĞULLARI DÖNEMİNDE ALEVİLER

ALEVİLERİN KİLİKYA'YI ELE GEÇİRMELERİ

Türk Kayıhan kabilesi, Tatar (Moğol) selini izleyerek Horasan'dan batı taraflarına geldi ve Tatarların şerrinden şaşmış vaziyette bir yerden bir yere göçtü. Ca'ber Kalesi yanından Fırat'ı geçerlerken Osmanlıların atası olan reisleri Süleymanşah boğuldu ve kabile ikisi büyük, ikisi küçük dört kola ayrıldı.

---

[195] Alamut Sonrası Nizarî İsmaililiği (13-15. Yüzyıllar), Zahide Ay, s. 92-93, Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı: Haziran 2012 İstanbul.

Büyük kol Horasan'a göçtü, adı anılmaz oldu. İkincisi kuzeye doğru yürüyüşüne devam etti ve Osmanlı Devletini kurdu. Küçük kol, üçok aşiretine mensup yedi aileden oluşuyordu. Bunlar aileleri, yandaşları ve hayvan sürüleriyle batıya gidip Adana kırlarına yerleştiler. Bu yedi ailenin adları şunlardı: Yüreğir, Kusun, Varsak, Kara İsa, Özer, Gündüz ve Kuştemur.

İçlerinde Yüreğir'e başkanlık verildi. Bu, Ermenilere başvurup onlardan devam eden Haçlı saldırılarından dolayı boşalmış olan Adana Ovası ve Massîsa'da hayvan otlatma izni aldı. Yüreğir'den sonra yetki Ramazan Bey'e geçti. Bütün ova onların elindeydi ama şehirleri Ermenilerden çekip alacak güçleri yoktu. Bu durum elli yıl böyle sürdü.

Bu arada Mısırlı Aleviler gelip Ayas Kalesi'ni fethettiler. Ermeniler denizin içindeki kaleye sığındı. Aleviler mancınıkla kaleyi taşa tuttu ve sonra iki zayıf tarafından kaleye saldırdılar. Ermeniler kaleyi ateşe verip kayıklara binerek kaçtılar.

Bu olay Ramazanoğullarına Ermenileri Kilikya kentlerinden çıkarma konusunda cesaret verdi. Özer'den sonra yerine geçmiş olan oğlu Davut, Ebun Nasr Barsbay'dan yardım istedi. İsteğine karşılık yardım gönderilince, bu yardımla kırların bir kısmını ele geçirebildi. Gündüz'ün oğulları ise Ayaş yöresinin alınmasında Alevilere yardım ettikten sonra Mısır'a göç ettiler. Davud'un yalnızca emir ünvanı kaldı, yönetimse Alevi ordusu konutanının elindeydi.

Bu olay amcası oğullarını da cesaretlendirdi. Ramazan Bey, Alevilerden aldığı yardımla Adana ve Massisa'yı Ermenilerden aldı. Aleviler çadırlarını Adana'nın kuzeyinde Seyhan Nehri'nin kıyısına kurmuşlardı. Üst düzey komutanları Cebele kasabasından Şeyh İbrahim Cebelî idi. O da şehit düştükten sonra nehir kıyısına gömüldü.

Kuştemur'un oğulları da başvurdukları Alevilerin cesaretine sığındılar ve onların yardımıyla ünlü Tarsus kentini Ermenilerin elinden alabildiler.

Tarsus Fatihi Fellah oğlu Muhammed adıyla bilinen Şeyh Muhammed Beyadirî'dir. Tarsus'ta sur kapısının içinde şehit düştü. Alevi Sultan Barsbay Dukakî, Alevi sahillerine saldırmayı iş edinen Hıristiyanların elinden Kıbrıs adasını almış, Kıbrıs hükümdarını esir etmişti, cizye vermesi şartıyla onu serbest bıraktı. Bu olaylardan sonra Aleviler Türk Ramazan ailesiyle birlikte dağlık Sîs, Massîsa ve Gülek Kalelerini ele geçirdiler. Bu kalelerin tümü Alevilerindi ve buralara Avâsım denirdi. Avâsım geri alınınca Ramazan Bey buralara emir olarak atandı. Böylece Aleviler, Haçlı saldırılarıyla ellerinden alınmış yurtlarına geri dönmüş oldu.

Bir süre sonra Ramazan Bey'in oğullarından Ahmed Bey, Mısır sultanına isyan bayrağı açtı ve bağımsızlığını ilan etti. Ahmed Bey'den sonra oğlu İbrahim Adana'ya emir oldu. Mısır sultanı onu azledip yerine Hamza Bey'i Adana emirliğine atadı. Hamza'nın yaptığı çatışmalardan birinde öldürülmesi üzerine Ramazan oğullarından Davut Bey emir oldu. Davut Bey savaşta ölünce kentin emiri olarak yerine oğlu geçti. Emirliği 34 yıl sürdü.

Halil Bey'in ölümünden sonra oğlu Mahmud Bey, Adana'ya emir oldu. Bu adam da Alevilere yönelik düşmanlığa katıldı, onlara kötülükle karşılık verdi, Sultan Selim'in Alevi Katliamına ortak olarak onunla Mısır'a sefere çıktı ve kendilerine Adana'yı Ermenilerden almaya yardım eden 140 senelik yardımcıları olan Kilikyadaki Alevileri katletti. Haçlılardan sonra bu Alevilerin ikinci imhası oldu. Mahmud Bey'in öldürülmesinden sonra yerine Piri Bey geçti.

Kanuni Sultan Süleyman zamanında Piri Bey'in oğlu Derviş Bey, Adana'ya emir olarak atandı. Altı ay sonra vefat edince, yerine kardeşi İbrahim, ardından da Muhammed Bey atandı.[196]

---

[196] Arap Alevileri Tarihi, Muhammed Emin Galib Tavil, s. 254-257, Özetlenmiştir. Çeviren: İsmail Özdemir, Karahan Kitabevi, 1. Baskı Nisan 2010 Adana.

TİMUR TARİHİ

Barlas soyuna mensup Karaçar Noyan'ın dördüncü derece çocuklarından Tatar emiri ve Cengiz Han oğlu Çağatay'ın valisi olan Taragay'ın oğlu, "Timur" adı ile adlandırılmıştır. Timur (Demir) yılında doğmuştur.

Timur, doğuştan değil, Sistan hükümet merkezinin kuşatılması sırasında almış olduğu bir yara sonucunda topal kalmıştı.

Tanınmış savaşçıların biyografilerini ve tarihi seferlerini okumayı gelenek haline getirmişti. Bir kere okuduğunu yahut duyduğunu unutmamaya elverişli bir hafızası vardı. Farsça'yı, Türkçe'yi ve Moğolca'yı bilirdi. Töreyi, Tüzükat unvanı altında düzenlediği kanun ile tamamlamıştır. Seyyah, derviş ve başka adlar altındaki memurları yabancı ülkeler hakkında ne bilgi vermişlerse, defterlere yazılır ve daima Timur'un gözü önünde bulundurulurdu.

Daha önceden Timur'un şan ve şerefe kavuşacağını haber vermiş olan Şeyh Bereket, sultanlık alameti olmak üzere sancak ve davul verdiği gibi Timur'un çok güçlü olması dolayısıyla babası tarafından verilmiş olan "Timur" ismine büyük hükümdar demek olan Gürgan ve zamanın sahibi anlamına gelen Sahip-kıran ve Cihangir unvanlarını eklemiştir. Timur'un mührü üstünde şu iki kelime işlenmişti: "Rastî, resti" (Doğruluk selamettir).

Timur, ülkelerini ellerinden aldığı dokuz hanedanın idaresi altında bulunan yirmiyedi memleket tacını başında toplamıştır. Bunlar şunlardır:

Çağatay Hanedanı,
Türkistan ve Moğolistan'daki Cet yahut Get Hanedanı,
Harezm hanedanı,
Horasan hanedanı,
Tataristan ve Deşt-i Kıpçakta Tatar hanedanı,
Acem Irak'ında (Arap olmayan Irak bölgesinde) Ben-i Muzaffer,
Arap Irak'ında İlhanlılar,
Hind hanedanı,

Osmanlı hanedanı.

Timur'un ülkesi doğuda Çin Seddinden, kuzeyde Rusya içlerine kadar uzanırdı. Batıda sınırı Akdeniz ve güneyde ise Mısır'dı. Sahip olduğu hükümetlerden bazısını sadece birer savaşma ile fethetmiştir.[197] Bağdad'ı fethettikten sonra iki ay Bağdat'ta kalan Timur, son seferi esnasında, ordusuna girmiş olan bazı yolsuzlukları kaldırmakla uğraştı. Düzensizlikleri gidermeye çalıştı. Bağdat'ta bulunan bütün şarabı Dicle nehrine döktürdü.[198]

Timur, daha Karabağ ovasında iken, Bayezid'in bölgelerini aldığı firarî beyler (Germiyan, Menteşe, Aydın beyleri) Timur'un himayesine sığındılar. Sonunda Timur, Bayezid'e tehdit edici bir mektup yolladı. Bayezid, mektubu getiren elçiye öfkelenip ona işkence yapmak istedi ise de Şeyh Buhari (Emir Sultan) ve Molla Fenari, elçilerin dokunulmazlığı kuralını hatırlatarak onu bundan caydırdılar. Ancak kötü muamelede bulunmasının ve aşağılayıcı sözlerle geri göndermesinin önüne geçemediler. Timur bunu öğrenince kızdı. 22 Ağustos 1400'de Sivas'a doğru yola çıkarak Osmanlı ülkesine girdi. Sultan Bayezid'in oğlu Ertuğrul da öldürülerek Sivas Timur tarafından fethedildi.

Mısır'ın eski sultanı Barkuk, Timur'un elçisini idam ettirmişti. Barkuk'un oğlu Farac'ıda Timur'un en iyi genarellerinden biri olan Otlamış Kuçin'i zincirler altında bulunduruyordu. Timur yeniden elçi göndererek Mısır sultanından babasının yaptıkları yüzünden özür istemiş ve kumandanının da serbest bırakılmasını tebliğ için de ayrıca ikinci bir elçi göndermişti. Ancak elçiler, Mısır hükümetinin Suriye'de son mustahkem mevkii olan Haleb'e vardıklarında zincire vurularak hapse atılmışlardı.

---

[197] Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, j. Von Hammer, c.1, s. 93-95, Özetlenmiştir. İlgi Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı İstanbul Nisan 2007

[198] Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, j. Von Hammer, c.1, s. 99, İlgi Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı İstanbul Nisan 2007

Bundan çok öfkelenen Timur, derhal Haleb'e yöneldi. Yolda Malatyayı hücumla aldığı gibi Besni, Antep gibi bazı şehirleri de ele geçirdi.

30 Ekim 1400'de Haleb şehrini fethetti.

25 Mart 1401'de Şam fethedildi. Şehir ateşler içinde yandı. Emeviyye Camii hasara uğradı kubbesi mahvoldu.[199]

TİMUR'LA BAYEZİD'İN MEKTUPLAŞMASI

Timur, bir mektupla Kara Yusuf'u ya idam etmesini ya da hapse atmasını istedi. Gelecek cevaba göre hareket edeceğini de elçilere bildirdi.

Timur Sivas'a geldiğinde Bayezid'in mektubu geldi.

Osmanlı padişahı, Timur'u savaşa çağırıyordu. Eğer bundan çekinirse eşlerini boşamasını yazıyordu. Timur ordusunun cezasını vermekten kaçarsa kendi eşlerini boşayacağını yazmıştı. Bayezid bu tür yazışmalarda kullanılan diplomatik dili kullanmamıştır. Timur ise buna önemle özen gösteriyordu. Bayezid, mektubunda kendi adını altın yazısı ile yazmış, Timur'un adı kendi adının altında, siyah mürekkeple yazmıştı.

Timur, mektubu alınca önce: "Murad oğlu çıldırmış" diye haykırdı. Sonra eşleri ile ilgili kısmı okuyunca son derece öfkelendi. Çünkü bir adamın eşinden söz açmak onun şahsına hakaret etmektir.

Bunun üzerine Timur, Bayezid'in atlardan ve av kuşlarından ibaret olan hediyelerini geri dönderdi. Elçiye şunları söyledi: "Eğer milletlerin elçilerinin dokunulmazlıkları bulunmamış olsa, kendisinin ve beraberinde bulunanların başlarını ketireceğini" ve "Bayezid bu mektubu ile kendi hükmünü kendisinin vermiş oldu-

---

[199] Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, j. Von Hammer, c.1, s. 102-15, Özetlenmiştir. İlgi Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı İstanbul Nisan 2007

ğunu, bunun sonucu olarak da Osmanlı ülkesinin, orduları tarafından çiğnenmesine hazır bulunduğunu" ekledi.

Elçilere resmi geçit düzenletti ve sonra şunları söyledi:

"...Bayezid'e söyleyiniz ki ona karşı olan bütün kırgınlığıma rağmen, Taherten'in hala esir tuttuğu teb'asını bırakır ve kendi evladım gibi bakacağım bir oğlunu bana gönderir ise ben onu affetmeye razı olurum. Bu şartlarda küçük Asya padişahlığını kendisine bırakırım. Ve bu memleketlerin halkı benim öfkemden hiçbir zarar görmezler."

ANKARA SAVAŞI

Osmanlı Padişahı sertti. Vezir Ali paşa, askerin eğilimlerinin Timur'dan yana olduğunu sezmişti. Kendisi ve oğlu bir ayak divanında padişahın sert muamelesinin muhtemel sonuçlarından söz açmak istedilerse de dinletemediler. Ayrıca düşmanın sayıca fazla olmasından dolayı dağlarda ve ormanlarda savaş yapılmasını istediler yoksa düz bir ovada savaşı kaybedeceklerini anlattılar. Bir de askeri biraz olsun cesaretlendirmek için hazineleri açmasını dile getirdiler. Fakat Bayezid hem Timur'un üzerine yürümekte hem de hazineleri korumakta direndi.

Ankara ovasında, Timur kendi ordusunu siper gerisine alarak Bayezid'i beklemeye başladı. Bayezid, Timur ordusunun Kuzeyinde ordugâh kurdu. Genel bir avlanma emri verdi fakat bulundukları bölgede su olmamasından ve kızgın güneş altında yapılan yürüşte beşbin kişi susuzluktan öldü.

Sonunda kaçınılmaz savaş gerçekleşti. Timur, kesin bir galibiyet almıştı. Bayezid ise Cengiz Han'ın torunlarından Mahmud tarafından esir edildi (20 Temmuz 1402).

Timur esir olan Padişah'ı saygı ile karşılamıştır. Bayezid'in yorgunluktan güçsüz düştüğünü ve toz içinde bulunduğunu görerek, yanına oturtmuş, konuşmuş ve geçici konut olarak da üç muhteşem çadır göstermişlerdir.

Timur, kendi çadırında Yıldırım Bayezid ile yaptığı bir konuşmada birden bire Ona dönerek der ki:

"Sen ve ben bizi yaratan Allah'a özellikle şükretmeliyiz ki bize bu padişahlıkları lütfetmiştir." Bayezid, Timur'un bundan maksadının ne olduğunu açıklamasını istemesi üzerine Timur, şunları söyler:

"Benim gibi bir topala ve senin gibi bir kötürüme bu hükümetleri ihsan etmiş olduğu için şükretmeliyiz. Topal olduğum halde bana Hindistan'dan Sivas'a kadar Asya kıtasını, kötürüm olduğun halde sana Sivas'tan Macaristan'a kadar yerlerin padişahlığını nasip etmiş olmasından anlaşılır ki Allah katında, dünya hükümetinin hiçbir değeri yoktur. Çünkü böyle olmamış olsaydı, bunları, bizim gibi sakat adamlara vereceği yerde, sağlam ve bütün organları düzgün bir padişaha verirdi."

Şöyle devam eder Timur:

"Sen, Tanrının nimetlerine karşı nankörlük gösterdiğin Allah'ın sana ihsan ettiklerinin kadrini bilmediğin için, benim aracılığımla, bir afetle sana bu cezayı gönderdi. Şimdi kederlenme. Afiyeti yerinde olan, sıhhate kavuşur."

Cenabî'nin ifadesine göre Timur, ölümünden üç gün evvel Padişahı serbest bırakmıştı. Son anlarının geldiğini sezen Bayezid, Timur'a üç ricada bulundu:

Birincisi hanedanını yok etmemek idi.

İkincisi Artık Anadolu'yu daha çok yakıp yıkaması

Üçüncüsü de Küçük Asya'da (Anadolu) yerleşmiş olan Tatarların yurtlarına yollanması idi.[200]

---

[200] Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, j. Von Hammer, c.1, s. 106-113, Özetlenmiştir, İlgi Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı İstanbul Nisan 2007

TİMURLENK
(1336-1405)

Annesi ünlü Cengiz'in soyundan, babası da Buhara yöresindeki Keş kentindendi.

Timurlenk sayısı bilinmeyen ordularla gelerek Batı'yı istila etti. Bağdad, Haleb ve Şam'ı fethetti.

Timur daha küçüklüğünde sık-sık derviş tekkelerine giderdi. Hz. Peygamber'in soyuna karşı büyük bir saygı gösterirdi.[201] Onun hâkimiyet sahasında ve halefleri zamanında da yalnız sultanın ve Ehl-i Beyt neslinin, yani Seyyidlerin dokunulmazlığı vardı.[202]

Seyyidler ve taraftarları, Timur'u kendilerine yakın görüyorlardı. Alevi Serbedâriler'in son hükümdarı Hace Ali Müeyyed, müşkülle düştüğü bir sırada, Tatu adlı bir adamını Emir Timur'a gönderip, ondan yardım istemişti. Timur da ülkesini ve kendisini himayesine alarak ona yardım etmiş ve Horasan'ı onun yönetimine vermek istemişti ancak Ali Müeyyed: "Ben ömrümün sonuna kadar sizin ayaklarınızın dibinde ömrümü geçirmek isterim" diyerek bunu reddetmiş, bütün aile efradı ile yedi yıl Timur'un yanında kalmış, ona musahiplik etmiştir. Emir Timur, onu çok sevmiş ve onun için "Ben ömrümde Ali Müeyyed gibi metanetli ve doğru hiçbir adam görmedim" demiştir.[203]

Ali Müeyyed, İlhanlı Olcayto'dan sonra, ilk olarak Horasan'da 12 İmam mezhebini, resmi devlet mezhebi yapmıştır. Devlet yönetiminde ulemadan çok, seyyidlere ve onların görüşlerine yer ver-

---

[201] Aksak Timur, Jean-Paul Roux, s. 168, Çeviren: Ali Rıza Yalt, Milliyet Yayınları, 1994 İstanbul.

[202] Uluğ Bey ve Zamanı, Wilhem Barthold, s. 21, Çeviren: Prof. Dr. İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu, 1997 Ankara.

[203] Devlet Şah Tezkiresi, c. 2, s. 344, Tercüman 1001 Temel Eser, 1977 İstanbul.

miştir. Sahib-i Zaman (12. İmam Mehdi) için sabah akşam at hazır bulundurma geleneğini uyguluyordu.[204]

Fuad Köprülü, Timur'un Mazenderan Aleviliği üzerinde büyük etkisi bulunan Şeyh Hasan-ı Cevrî'nin müridi olduğunu söyler. Fuad Köprülü, sufi temayüllü dediği Timur'un "Gürhan" lakabını almasını da Alevi şeyhi Hasan-ı Cevri müritlerine "gurhan" denildiğini ve bundan dolayı verilmiş olabileceğine bağlar.[205]

Hasan-ı Cevri, İran ve Irak sahalarını dolaşmış, ancak bu sahalar Sünni olduğundan bir hayli ağır tehditlerle karşı karşıya kalmış, buralarda tutunamayarak Türkistan'a sığınmıştır. Belh, Tirmiz, Herat gibi Türk şehirlerinde yaşadıktan sonra, Alevi Serbedarlar devletini idare etmiş ve bir meydan savaşında ölmüştür.[206]

F. Babinger şunları kaydediyor bu konuda: "Meşhed'de İmam Rıza Kütüphanesi'nde bulunan bir vakıfnâme'nin "Vakıfnâme-i Emir Timur ber emlâk-i Şeyh Safiyuddin ve evlad'dır. Timur'un dini nokta-i nazardan gayr-i kabil-i inkâr bir surette Aleviliğe olan nisbetini bil vasıta ispat ettiği farzolunabilir."[207] Timur'un Irak'ta, şehirlere hep Caferî valiler tayin etmesi de anlamlıdır.[208]

Timur'un mezar taşındaki kitabe de Timur soyunu Cengiz Han'a ve ilginç bir şekilde kendi deyimiyle Tanrının Galip Arslanı Ali bin

---

[204] Anadolu'da İslamiyet, Fuad Köprülü- F. Babinger, s. 69, İnsan Yayınları, 1996 İstanbul.

[205] Anadolu'da İslamiyet, Fuad Köprülü- F. Babinger, s. 101, İnsan Yayınları, 1996 İstanbul.

[206] Anadolu'da İslamiyet, Fuad Köprülü- F. Babinger, s. 70, İnsan Yayınları, 1996 İstanbul

[207] Anadolu'da İslamiyet, Fuad Köprülü- F. Babinger, s. 19, İnsan Yayınları, 1996 İstanbul

[208] Aksak Timur, Jean-Paul Roux, s. 242, Çeviren: Ali Rıza Yalt, Milliyet Yayınları, 1994 İstanbul.

Ebu Talib'e dayandırmaktadır.[209] Timur'un oğlu Miran Şah ve Timur'un torunlarından Babur Şah'ın mezar taşı kitabesinde de aynı bilgi tekrar edilmektedir.

Hâkimiyeti, Safevi Devletinin kuruluş dönemine rastlayan, Timur'un torununun oğlu Hüseyin Baykara 12 İmamcı idi. Tahta çıktığında, hutbelerde 12 imamın adlarının çekilmesini (söylenmesini) ve sikkelere imamların adlarının yazılması konusunda yayınladığı ferman bilinmektedir.[210] Hüseyin Baykara, devrin meşhur Alevi şeyhlerinden Şah Kasım-ı Nurbahş'ın da müridi idi.[211]

Timur, Erzurum önlerine geldiğinde, şehri almak hazırlığı yaparken, özgeçmişini yazdığı eserinde bir olayı şöyle anlatır:

"Allah'ın lütuflarından birisi de bu oldu ki 1398 yılında, 400.000'lik süvari ordusu ile Erzurum önlerine yürüdüm. Ben ordu ile beraber şehre doğru ilerlerken, geçtiğimiz yolun her iki tarafını dikkatle izleyerek neler olup bittiğine bakıyordum. Az sonra gördüm ki Irak tarafından bize doğru büyük bir insan kitlesi hareket etmektedir. Bir saat sonra, ordunun hareketi sırasında koruma görevi yapan askerler yanıma gelerek Irak tarafından yine bir yığın Arabın gelmekte olduğunu söylediler. Bir saat daha geçti, Kerbela ve Necef'ten gelen büyük bir Bedevi ve Seyyid kitlesi orduma intikal etti. Bu kişilerin başında Seyyid Fattah vardı, ön saflardakiler beyaz bir bayrak taşıyorlardı.

Böylesine bir desteğin gelmesine sevindim ve bu kişilerin Allah'ın iradesiyle gelmiş olacaklarına karar verdim. Seyyid Fattah

---

[209] Gûr-i Emîr. Türbesinde Timur'un ve Ahfadının Mezar Kitabeleri, A. A. Semenov, c. 1, s. 591-592, çeviren: Abdülkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987 Ankara.

[210] Gûr-i Emîr. Türbesinde Timur'un ve Ahfadının Mezar Kitabeleri, A. A. Semenov, c. 1, s. 598, çeviren: Abdülkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987 Ankara.

[211] Kızılbaş Türkler (Tarihi, Oluşumu ve Gelişimi), Nihat Çetinkaya, s. 332-334, 336, 341, 344, Kripto Basım Yayın, 10. Baskı: Ocak 2012 Ankara.

yanıma gelerek dedi: 'Dördüncü halife Ali rüyamda bana emretti ki beyaz bayrağı kardeşim Timur'a götür.' Necef halkı da (Erzurum'u almak isteğimin gerçekleşebilmesi için) beyaz bayrağın bana yardım olarak getirildiğini söylediler. Tüm bunları işittikten sonra, Allah'a şükürler ederek yere kapandım. Bu olayı tarihlere yazmaları için talimat verdim."[212]-[213]

Arap Alevileri Tarihi (Tarih-u Aleviyyun) yazarı Muhammed Emin Galip et-Tavil şöyle diyor: "Timurlenk inanış bakımından katıksız bir Aleviydi. Tarihsel araştırmalar şöyle dursun, Cünbülani tarikatine uygun dini şiirleri bile vardı. Timur'un Aleviliğe girişi, Alevi olan Belh kentinde, henüz emirken, büyük Alevi seyidi Berke ile tanışması sayesinde oldu. Timur, Belh'in hükümdarlık tahtına otuz dört yaşında oturdu.

Timur, ülkeleri istilaya devam ediyor, şeyhi Seyyid Berke de ona fetihlerin süreceğini müjdeliyordu. Bağdad'ı Sultan Ahmed'in elinden aldı, şehirde bulunan içkileri döktürdü, eğlence yerlerini, meyhaneleri kapattı ve sanat erbabını Semerkant'a götürdü. 896 yılında Mavsıl'ı ele geçirdi ve Cercîs ve Yunus Peygamlerin türbelerini yaptırdı, Reha'da (Urfa) İbrahim Peygamberin Mahallinde yıkandı, Mardin'e gelerek oranın halkına bağışlama sundu. En ünlü sağlam kalelerden birine sahip Kara Amidi yani Diyarbakır'ı, dört gün içinde ele geçirdi. Rus ülkesi ve Kırım üzerine sefere çıktı kuzeyde, Atlas Okyanusu'na ve Güneyde Hindistan'a kadar olan yerleri hükmü altına aldı. Daha sonra Ayntab'ı (Antep) aldı.

---

[212] Avtobiyografiya Tamerlana-Tamerlan: Epokh, Liçnost, Deyaniya (Timur'un Özgeçmişi. Tamerlan: Dönemi, Kişiliği, Eseri), Timur, s. 50-51, Guraş Yayınları, 1992 Moskova. Naklen: Kızılbaş Türkler (Tarihi, Oluşumu ve Gelişimi), Nihat Çetinkaya, s. 339, Kripto Basım Yayın, 10. Baskı: Ocak 2012 Ankara.

[213] Kızılbaş Ordusu, Muharrem Uçan, s. 28-30, Kalender Yayınevi, 1. Basım: Haziran 2013 İstanbul.

Haleb'i ele geçiren Timur, başkanlığını müftü İbnu'ş Şahne'nin yaptığı Sünni ulemayı çağırttı, gönüllerini okşayıp ilmi tartışma yaptıktan sonra İbnu'ş Şahne'ye, Ali ile Muaviye arasındaki anlaşmazlık konusundaki görüşünü sordu. Kadı Alemuddin Malikî'nin araya girerek "Onlar (İmam Ali'yle Muaviye) Allah Onlardan Razı olsun müçtehitlerdendir (Dinde görüş bildiren Âlimler)."

Demesi üzerine öfkelenen Timur bağırarak "Muaviye zalim, Yezid fasıktır. Siz de ey Haleb halkı, Hüseyin'in katilleri olan Şam halkının izinden gidiyorsunuz" dedi. Ancak İbnu'ş Şahne müdahale edip kadı'nın ne anlama geldiğini bilmediği sözler sarfettiğini söyledi.

Timur semavî bir afetmişçesine Şam üzerine sefere çıkmadan önce Sa'dülensâr'ın kızı Alevi Dürretüssadef, beraberinde Alevilerden kırk bakire kızla geldi, ağlayıp bağırarak Şam'a esir getirilen Ehl-i Beyt kızlarının intikamının alınmasını istiyordu. Timur Ona intikam sözü verdi. Kadın, yanında ağlayıp bağıran ve öç almaya kışkırtıcı sözlerle dolu ağıtlar yakan Alevi kızlarla birlikte Onunla (Timur'la) Şam'a yürüdü ki bu da Şam'ın başına benzeri görülmemiş felaketler getirdi.

Timur'un saldırısından sonra Şam'ın uygarlığı söndü, şaşalı ünü ve zenginliği yok oldu. Sadece kaleye sığınmış olanlar kurtulabildi.[214]

TİMUR'UN ANADOLU BEYLİKLERİYLE İLİŞKİSİ

Bir müddet sonra Timur, İzmir önüne indi. Menderes üzerinde Timurtaş tarafından yaptırılan köprü yakınlarında Menteşe hâkiminin oğullarını huzuruna kabul etti. Timur, Aydın ve Germiyanoğullarına babalarından miras kalan yerleri geri verdi.[215]

---

[214] Arap Alevileri Tarihi, Muhammed Emin Galib Tavil, s. 258-261, Çeviren: İsmail Özdemir, Karahan Kitabevi, 1. Baskı Nisan 2010 Adana.

[215] Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, j. Von Hammer, c.1, s. 116, İlgi Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı İstanbul Nisan 2007

TÜZÜKÂT-I TİMUR'DAN (TİMUR'UN GÜNLÜĞÜ) ÖRNEKLER

Gilan (Geylan), Cürcan,[216] Mazenderan,[217] Azerbaycan, Şirvan, Fars, Irak ülkelerinin Fethinde Yaptığım Yirminci Kengeş

Fermanım onlara (İran ve Irak'ta hüküm süren yöneticiler) ulaşınca ilkin Mazenderan hâkimi Emir Ali hediyelerle elçi yollayarak şu muhtevada (içerikte) bana Arapça mektup yazmıştı:

"Bizler Hz. Ali evlatlarından bir cemaat (topluluk) kişileriz. Var olana kanâat kılıp bu ülkede yatmaktayız. 'Burayı alacaksanız gücünüz yeterlidir, eğer affederseniz bu iş takvaya (Allah'tan çekinmeye) daha yakındır.' "[218]

Ben bunu iyiliğe yorup, orayı kendilerine bıraktım. Fermanıma cevap yazmayan Gilan, Cürcan üzerine bir kıta asker gönderdim. Kendim Irak üzerine askerle yürüyüp İsfahan şehrini ele geçirdim.

İsfahan ahalisine itimat göstererek kaleyi kendi ellerine verdim. Onlar ise ayaklanarak tayin ettiğim daruğa'yı[219] askerlerimden üç bin kişiyle beraber katletmişler. Ben de İsfahan[220] ahalisinin ölümüne hükmettim.[221]-[222]

---

[216] İran'ın kuzeyinde bulunan bir vilayet

[217] İran'ın Hazar Denizi kıyılarında yer alan bölge. 13 YY'dan beri Taberistan da denir.

[218] Bakara Suresi 237. Ayet

[219] Vali

[220] İran'da bir şehirdir. Şehrin o zamanlar Sünni olduğunu zannediyoruz.

[221] Gilan (Geylan), Cürcan, Mazenderan, Azerbaycan, Şirvan, Fars, Irak ülkeleri olan söz konusu bölgeler, Muzaffeoğulları (1314-1393'te Güney İran'a hükmeden mahallî sülalenin ismi.) derebeyleri tarafından ittifakla ele geçirilmiş bölgelerdi. Bu ülkelerdeki halkın kendi devletlerinin şiddet-zulmünden şikâyetleri dolayısıyla Timur'un ele geçirdiği topraklardır. Bu bölgelerin Fethiyle ilgili Yirminci Kengeş (Tüzükat-ı Timur-Timur'un Günlüğünden)

***

Yeni bu düzeni kurup İslam dinini düzelttim (olması gereken düzene Ehl-i Beyt'e saygılı ve Ehl-i Beyt'i sahiplenen düzene demek mi istiyor bilemiyoruz). Bunun ünü dünyaya duyulup İslam dininin geliştiği haberi tüm ehli İslamın kulağına yetişince İslam âlimleri fetva çıkararak etrafa yazmışlar ki "Yüce Allah, her yüzyılın başında Muhammed dinini revaç verici ve yenileyici bir kişi çıkarıyordu. Bu sekiz yüzüncü yılda[223] Emir-i Sahibkıran[224] İslam dinine revaç verdi. Bundan dolayı bu yüzyılın din yenileyicisi bu kişidir."

Yine bu zamanın büyük âlimlerinden Mir Seyyid Şerif[225] bu hususta bana bir mektup yazmıştı ki onun nüshası şudur: "Allah'ım kim dinine yardım etse, sen de ona yardım et, kim Onun dinini hor görürse, Sen de onu hor gör." Önceki ve sonraki İslam âlimlerinin tümü ağız birliğiyle ittifak ederek demişler ki yüce Allah, her yüzyıl başında İslam dinini yenileyici bir kişiyi çıkaracak. Allah'a şükürler olsun ki bu sekiz yüzüncü yıl (1300'lerin sonu) başına Emir Sahibkıran'ı din yenileyicisi olarak gönderdi. O da tüm vilayet ve memleketlerde dini Muhammediye'ye revaç verdi. Geçmişteki büyük âlimler her yüzyıl başında gelen din yenileyicilerini inceleyip şöyle demişler:

Hicretten sonra birinci yüzyılın başında gelen din yenileyicisi Halife Abdülaziz oğlu Ömer idi.[226] Hariciler minberlerden Hz..

---

[222] Tüzükat-ı Timur (Timur'un Günlüğü), Yazar: Taragay Bahadır oğlu Sahibkıran Emir Timur, Hazırlayanlar: Kutlukhan Şakirov-Adnan Aslan, s. 56, Birinci Bölüm: Melfûzat, İnsan Yayınları 3. Baskı 2010.

[223] Hicri tarih kastediliyor Miladî 1300'lerin sonu 1400'lerin başı.

[224] Timur'un fahri adıdır. Zöhre (Venüs) ve Müşteri'nin (Jüpiter) birbirine yakınlaşmasına "Kıran Burcu" denir. Timur bu burçta doğmuştur. Böyle çocukların ileride saltanat ve saadet sahibi olacağına inanılmıştır.

[225] Mir Seyyid Şerif Cürcanî (1330-1414), Cürcan'lı ünlü filozof alim. Timur onu 1387'de Semerkand'a getirmiş ve o burada Daru'ş Şifa'da ders vermiştir.

[226] Emevî sülalesinden sekizinci halife (712-720).

Ali'ye sitem ederek (küfür ederek) lanetlediler. Din zayıf olduğundan kimse onları engelleyemedi. Şundan dolayı ki o günlerde İslam ehlinin ittifakı bozulmuştu. Bazıları Hz.. Ali başta olmak üzere, İmam Hüseyin, Hz.. Abbas hakkında edeb dışı sözler söylerlerdi. Ne zaman Ömer bin Abdülaziz halife olduysa, bu işlerin hepsini yok edip dine revaç verdi.

İkinci yüzyılın başında gelen din yenileyicisi, halife Me'mun'du. İmam Ali Rıza'yı, getirip kendisine veliaht yaptı.

... Dördüncü yüzyılın başında çıkan kişi İzzüddevle Deylemî[227] idi. O dönemin halifesi Muti Emrullah[228] zevk ve sefaya girişmiş olup her türlü fısk fesad işlere düşkün idi. Onun emrindeki valilerin de şiddet ve zulümleri haddini aşıp fesad çoğalınca, İslam dini zayıflamıştı. İzzüddevle bu halifeyi tahttan düşürüp, onun oğlu Tayi Billah'ı[229] halife yaptı. Dine revaç verdi.

... Yedinci yüzyıl başında gelen, Argunhan oğlu Olcayto Sultan ki bunun lakabı Sultan Muhammed Hüdabende[230] idi. Biraderi Gazan Han'dan sonra saltanat tahtına oturdu (1304). Birgün işitti ki; "Bugünlerde din işleri o kadar güçleşmiştir ki ibadet eden Müslümanlar otururken (ibadet sırasında) Muhammed'e salâvat söylemiyorlar." Bu sözü duyunca kendisi kalkarak Sultaniye[231] Mescidi'ne teşrif buyurdu. Tüm İslam âlimleri orada hazır oldular. Sonra sultan âlimlerden: "İbadette Peygambere salâvat getirilmesinin hükmü nedir?" diye sordu. Onlar dediler ki: "Allah, ibadette Peygambere salâvat söylenmezse Şafii mezhebine göre ibadet geçersiz olur. Hanefi mezhebine göre eksik ve hatalı olur." O zaman sultan sordu: "Diğer peygamberlere salâvat söylendiğinde neden onların evladını ailesini eklemiyorlar da bizim peygamberimize

---

[227] Büveyhî emirlerinden. İran'da 967-968'lerde hükmetmiştir.

[228] Abbasî halifelerinden (946-974)

[229] Abbasi halifelerinden (974-991).

[230] İlhanlı sülalesinden hükümdar ve Hülagu Han'ın torunu (1304-1317).

[231] Olcayto Han'ın kurduğu şehir o zaman İlhanlı devletinin başkentiydi.

salâvat söylenirken Al-i Muhammed (Ehl-i Beyt) diye ekliyorlar?" Âlimlerin hepsi bunun cevabında aciz kaldılar. O zaman sultan dedi ki: "Bu hususta gönlüme iki şey gelir. Birincisi şu ki düşmanlar peygamberimiz Muhammed'e 'ebter' (soyu olmayan) dediler. Tanrı ebterliği onlara (düşmanlarına) nisbet etti. Dünyadan nesil-leri kesilerek onlardan hiç kimse kalmadı. Kalsa bile namsız-nişansız olup onları tanıyan olmadı. Ancak Peygamberimiz Mu-hammed'in evladı o kadar çoğalmış ki onların sayısını Allah'tan başka kimse bilmiyor. İkincisi şu ki geçmiş peygamberlerin dinleri sürekli değişim içinde olup, daimi değildi. Çünkü her Peygamber kendi çağına uygun din getirdi. Fakat İslam dini değişmekten muaf olup kıyamete dek bu halde korunur. İşte böyle olunca Muham-med ümmetine lazım olur ki Peygamberimize salâvat söylenirken al-i evladını (Ehl-i Beyt'ini) eklemelidir. Çünkü herkesçe malumdur ki İslam dinini muhafaza edenler, Kuran ve hadisin manasını söy-leyiciler, yüce âlimler Allah Resulü'nün evlatlarıdır. Peygamberler ilmine sahip olan kişiler çoğunlukla bunlardır. Müslümanlar din ilimlerini, imanı, İslam'ın farz ve vaciplerini onlardan öğreniyorlar. Din işlerinde onları takip edip, hürmet etmeyi kendilerine zaruret bilirler." Sultan'ın sözü buraya kadar geldiğinde Mescidi dolduran âlimler ve diğerleri gür sesle Peygamber ve Ehl-i Beyt'e salâvat okudular. O zaman sultan dedi ki: "Peygamberimizin ailesinden en önde olanı Hz.. Ali'dir. En sonuncusu İmam Mehdi Ahirzaman'dır. Gerçekten, İslam mülkü Muhammed Peygamber'in mülküdür. Bundan dolayı onun evladının izni olmadan onun mülküne el at-mamamız gerek. Eğer kendi isteğimizce iş yaparsak, zorbalık yap-mış oluruz." Sonra emretti ki, Ehl-i Beyt namına hutbe okuyup, Onların adına akçe (para) çıkarsınlar. Bunu görünce Âlimler de: "Olcayto Sultan dine bu yüzyılın revaç vericisidir." Diye fetva yaz-dılar.

Şimdi sekizinci yüzyılın başında çıkan din yenileyicisi Emir sahibkıran'dır.

Seyyidlere hürmet edip âlimleri şereflendirdi. Peygamber hanedanı zürriyetinin izni ve önerileriyle onun mülkündeki işleri yerine getirdi."

Âlimler reisi Mir Seyyid Şerif'in yazdığı bu hat bana yetişince Tanrıya şükran getirip, Muhammed'e, Al-i Muhammed'e (Ehl-i Beyt'e) salâvat okuyup Allah'a yalvardım. Şöyle ki bana Tevfik verip din yenileyicilerden kılsın.[232]

***

... Muhammed evladının mertebelerini diğerlerinkinden yükseltip, onların hürmetini artır. Bunlar için her ne kadar iyilik yaptıysan, onu israf sanma. Çünkü hangi iş Huda (Allah) için yapılıyorsa onda israflık yoktur. On iki taife ile devletine süs ver, bunlarla saltanatını kur. Vesselam." Bu mektup pirimden gelince onda emredilmiş olanları gerçekleştirerek her şeyi başardım...[233]

***

Pirim bana yazdı ki: "Huda (Allah) ve Peygamberinin hükmüyle amel et. Resulullah'ın evlad ve nesillerine yardımda bulun. Huda mülkünde yaşayıp, huda nimetlerini yiyip, yine de O'na ve Peygamberine düşmanlık kılan padişahları Huda mülkünden çıkart. Huda mülkünde adalet et ki, demişler: 'Mülk küfürle durabilir, zulümle duramaz.'[234] ..."

---

[232] Tüzükat-ı Timur (Timur'un Günlüğü), Yazar: Taragay Bahadır oğlu Sahibkıran Emir Timur, Hazırlayanlar: Kutlukhan Şakirov-Adnan Aslan, s. 76-80, İkinci Bölüm: Tüzükât, Özetlenmiştir. İnsan Yayınları 3. Baskı 2010.

[233] Tüzükat-ı Timur (Timur'un Günlüğü), Yazar: Taragay Bahadır oğlu Sahibkıran Emir Timur, Hazırlayanlar: Kutlukhan Şakirov-Adnan Aslan, s. 82, İkinci Bölüm: Tüzükât, Özetlenmiştir. İnsan Yayınları 3. Baskı 2010.

[234] Tüzükat-ı Timur (Timur'un Günlüğü), Yazar: Taragay Bahadır oğlu Sahibkıran Emir Timur, Hazırlayanlar: Kutlukhan Şakirov-Adnan Aslan, s. 115, İkinci Bölüm: Tüzükât, Özetlenmiştir. İnsan Yayınları 3. Baskı 2010.

Türlü Memleket Ahalisiyle Münasebet, Onların Ahvalinden Haberdar Olma Ve De Din Büyükleri, Evliya Mezarlarını Onarma, Vakıf ve Nezir İşlerini Düzenleme Tüzüğü

... İlk önce, Ebu Talib oğlu Müminlerin Emiri Hz.. Şah-ı Merdan Ali ravzalarına Dicle, Necef yerlerinde vakıf ayırsınlar. Kerbela şehidi İmam Hüseyin... Bunlardan başka Bağdat'taki her evliya, şeyhlerin mezarlarına layık tarzda yer-su vakıf belirlesinler. İmam Musa Kazım, İmam Muhammed Taki, Selman-ı Farisi'lere Cezire[235] ve Medain'den[236] verimli arazileri vakıf kılsınlar. İmam Ali Rıza'nın mübarek ravzalarına, kütahbest nahiyesi ve Tus şehri etrafındaki yerlerden vakıf etsinler. Ve kilim, çirak, taamlarını temin etsinler.[237]

Timur'un Halep'te Din Bilginlerini İmam Ali – Muaviye Olayı Üzerine Sorgulaması

...

Büyük Kadı (İbni Şıhne) bunları sessizliğe çağırarak; "Bırakınız müftü söylesin, ne söylediğini yalnız o bilir" dedi.

Timur, ikinci soru olarak oradaki fakihlere[238], Ali'den halifeliği zorla almış olan Muaviye ve Ali'nin oğlu Hüseyin'i şehit eden Yezid hakkında ne düşündüklerini öğrenmek istedi. Sünni Mezhebinden bir kadı (İlmüddin el-Maliki) "Din için cihad ettiler (savaştılar)"

---

[235] ya da Cizre de olabilir. Şuan Şırnak'taki bölge fakat Irak ve bölgedeki Arap bölümüne el-Cezire de denmekte kastedilen hangisidir bilemiyoruz.

[236] Irak'ın 65 Km güneydoğusundaki şehir

[237] Tüzükat-ı Timur (Timur'un Günlüğü), Yazar: Taragay Bahadır oğlu Sahibkıran Emir Timur, Hazırlayanlar: Kutlukhan Şakirov-Adnan Aslan, s. 119, İkinci Bölüm: Tüzükât, Özetlenmiştir. İnsan Yayınları 3. Baskı 2010.

[238] İslâm Hukukuna Fıkıh denmektedir. Bu ilimi bilenlere de Fakih denmektedir.

dedi. Timur kızarak "Muaviye zalim, Yezid cani idi; ey Halep halkı, siz de Hüseyin'i katleden Şamlılar kadar suçlusunuz" dedi.

İbni Şıhne meslektaşı adına özür dileyerek, okuduğunu tekrar etmekten başka bir şey yapmadığını söyledi. Timur, korku yüzünden yapılan bu yorumdan memnun kalarak, kadı'nın hakkı gözettiğini ve doğruluğunu övdüğü gibi, müftünün de güzel konuşma ve becerisini takdir ettiğini bildirdi. (...)

Timur, Halep'ten ayrılmadan bir gün önce kadı ve müftüyü, Muaviye ve Yezid hakkında yeniden sorguya çekmek için çağırdı. Vakanüvüs (Olayı aktaran), Cihangirin isteğine göre yanıt verdi. Hakkın Ali'de olduğunu, Peygamber kendinden sonra halifeliğin ancak otuz yıl süreceğini buyurduklarından, Muaviye yasal halife değilse de birçok ünlü fakihlerin oyları gereğince yasal halife olmayanların kaza hakkını, yerine getirecek biçimde olmak üzere istediklerini verebileceklerini söyledi. Hükümet işlerinin bu yolla yasal sayılması zalim zorbanın pek hoşuna gitti. (...)

Halep'in alınmasından sonra Hama, Humus ve Suriye'nin diğer önemli yerleri Tatarların eline düştü. Cihangir Şam'a gitti. (...) Dımaşk (Şam) kuşatması sırasında Timur, Hz. Peygamberin eşleri Ürnmü Selma ile Ümmü Habibe'nin ve Bilal'in türbelerini ziyaret etti. (...) Bir milyon duka altın karşılığında kentin yağma edilmemesi kararlaştırıldı. (...) Timur bir gün özel bir mecliste Şam halkı hakkında güçenikliğini ortaya koydu. Şamlıların zamanıyla nebiler ve hele Ali ve oğlu Hüseyin hakkında kötü davrandıklarından başka bu mezarların rüzgârdan korunması için bir kubbe bile yapmadıklarını açıklıyordu.

Tatar Şehinşahının Ali ve Hüseyin hakkında bu dinsel saygısı, Muaviye ve Yezid'in ilk yandaşları hakkındaki güçenikliğini önce o mecliste hazır bulunanlara, sonra orduya yayıldı. Asker, teslim anlaşmasını ve Onun hükmüne göre bir milyon duka altın alındığını unutarak kente girdi ve ateşe verdi. Halk tümüyle öldürüldü (9 Şaban 803- 25 Mart 1401). Şam evlerinin üst katları ahşaptan ya-

pılmıştı. Bunun için yangını söndürmek için gösterilen çabalar sonuçsuz kaldı. Bir an içinde kent büyük bir yangın yerinden ibaret kaldı.[239]

TİMUR HALEP'TE...

Timur, kaleye girip, Halep bilginlerini çağırdı. Timur'un yanında Allame Numaüddin'i Hanefi'nin oğlu Abdulcabbar bulunuyordu. Timur, ona dönerek: "Bu bilginlere söyle ben küçük yaşımdan beri bilginlerle düşüp kalkarım (bilginlerin yanındayım). Birçok din konusunu bilirim. Bunların içinde hepsinin en bilgini kim ise o bana yanıt versin ve sözünü bilerek söylesin" diyince, Abdulcabbar bu sözü tercüme ederek anlattı. Bunun üzerine Kadı Şerafüddin Musa Ensari söz alarak: "Hepimizin en bilgini bu kentin müderris ve müftüsü bu kişidir" diyerek İbni Şıhne'yi gösterdi. "Ne istersenız Ondan sorunuz" dedi. (...) En sonunda Hz.. Ali ve Muaviye arasındaki durumu sordu. Kadı Alemüddin Maliki yanıtta acele ederek, "Onların hepsi müçtehiddirler (Dinsel görüş sahibidirler)" dedi. Timur, gazaba gelerek hak Hz.. Ali'nindir, Muaviye zalimdir, Yezid Fasıktır, siz Halep halkı Şamlılara bağlısınız. Onlar Yezididir. Hz.. Hüseyin'i şehit etmişlerdir" diyince Şıhne'nin oğlu işi şakaya boğup özür dileyerek: "Hoşgörün sultanım. Bu Maliki mezhebindendir. Bazı kitaplarda okuduklarını anlamadan söylemiştir, bağışlayın". (...)

Timur sonradan yine Hz.. Ali ile Muaviye konusunu açtı. Şıhne oğlu "Hak Hz.. Ali'nin olduğunda şüphe yoktur. Muaviye halife değildir. Çünkü Resul-ü Ekrem, benden sonra halifelik otuz yıldır" buyurmuşlardır. Bu zaman Hz.. Ali'de tamam olur", diye yanıt verdi. Timur yeniden "Hz.. Ali haklıdır, Muaviye zalimdir" diyince,

---

[239] Osmanlı Devleti Tarihi, Baron J. Von Hammer Purgstall, Üçdal Neşriyat, s. 346-352, c. 2, 1983 İstanbul. Naklen: Alevilik İle İlgili Osmanlı Belgeleri, Baki Öz, s. 215-216, Özetlenmiştir. Can Yayınları, 3. Basım: Mart 1997.

Şıhne oğlu "Hidaye kitabının sahibi, zalim olan valilerden kadılık almak caizdir. Bununla birlikte hak Hz.. Ali'nindir diye Hidaye kitabında açıklamıştır" diye yanıtladı. Timur, çok memnun kaldı.[240]

TİMUR, YEZİD'İN MEZARINI PİSLİKLE DOLDURDU

Timur, Şam'ı yağmaladıktan sonra Oradan Yezid'in mezarını buldurtarak, çıkarttı. Ateşte yaktırdı. Mezarına pislik doldurdu. Şam'a çok zulmetmesi, Yezid'in mezarının Şam'a yakın olmasındandı.[241-242]

Şam'ı alan Timur, Yezid'in mezarını buldurdu. "Ben Yezid taraftarıyım" diye çağırtınca, bu hileye kanan bütün Yezid taraftarları geldiler. Timur, hepsini Emevi Camisine koyup öldürttü. Bazısını da ateşte yaktırdı. Yezid'in mezarını açıp bulduğu kemiklerini yaktırdı ve içini askerin pisliği ile doldurdu.[243]

Timur, Şeyh Hoca Ali'ye (Şah İsmail Hataî'nin Dedesi) büyük değerler vererek, Erdebil'i bütün köyleriyle birlikte ona bağlamıştır.

Timur, Ankara Savaşında Yıldırım Beyazıt'ı yendikten sonra Anadolu'dan aldığı 30 bin esir İran'a götürerek Erdebil'e yerleştirdi. Erdebil Şeyhi Ali'nin (Şah İsmail'in dedesi) isteğiyle Timur esir-

---

[240] Kısas-ı Enbiya, Ahmed Cevdet, c. VI, s. 328-331, Hazırlayan: Mahir İz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları Naklen: Alevilik İle İlgili Osmanlı Belgeleri, Baki Öz, s. 217-218, Can Yayınları, 3. Basım: Mart 1997.

[241] Neşri Tarihi, Mehmet Neşri, c. 1, s. 165-166, Hazırlayan: Prof. M. A. Köymen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983 Ankara.

[242] Aynı yazılar Aşıkpaşazade Tariihi'nde de bulunmaktadır. Aşıkpaşazade tarihi, s. 82, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1970 İstanbul. Naklen: Alevilik İle İlgili Osmanlı Belgeleri, Baki Öz, s. 219, Can Yayınları, 3. Basım: Mart 1997.

[243] Oruç Beğ Tarihi, Edirneli Oruç Beğ, s. 58, Tercüman Yayınları. Aynı yazılar; Tac'üt-Tevarih, Hoca Sadeddin Efendi, c. 1, s. 238-241, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, 1974, İstanbul. Başb. Kültür Yayınları. Naklen: Alevilik İle İlgili Osmanlı Belgeleri, Baki Öz, s. 220, Can Yayınları, 3. Basım: Mart 1997.

leri serbest bıraktı ve esirler zamanla ona bağlanarak ondan tarikat dersi aldılar ve böylece Şeyh Ali'ye bağlılıklarını sürdürdüler. Başlangıçta Sünni olan bu insanlar Şeyh Ali'nin etkisiyle Alevi oldular ve tarikatın emrine girdiler. Zamanla vergi, sadaka ve zekatlarını ona vermeye başladılar. Ayrıca Erdebil'den Anadolu'ya Şeyhin halifesi olarak adlandırılan bazı kişiler Anadolu'da para topluyor ve gizlice İran'a gönderiyorlardı. Bu şekilde Erdebil Tekkesi gittikçe gelişerek müritlerini çoğalttı.

BARAK BABA VE TİMUR

Tarihçi Hafız Ebru: **"Barak Baba, Sarı Saltuk'un müridi idi. Gazan Han zamanında Azerbaycan'a geçmişti. Barak Baba Alevi idi. Hz. Ali'nin özelliklerinin Olcaytu Han'da kendini gösterdiğine inanırdı. Kendisine "Tatar Şeyhi" de denirdi. Çoğalan soyu Timur ve oğullarına da pirlik yaptılar"** demektedir.[244]

AKKOYUNLULAR

(1378-1508)

Akkoyunlular 14. yüzyılda kurulmuş bir Türkmen devletidir. Horasan'dan Fırat Irmağı'na ve Kafkas Dağları'ndan Umman Denizi'ne kadar uzanan topraklarda egemen olmuşlardır. Akkoyunlular Oğuzların Üç ok kolunun Bayındır boyundan geliyordu.

Türkmen boylarından oluşan Akkoyunlular, 14. yüzyılda Diyarbakır yöresini yurt edindiler ve devlet kurmadan önce de bölgede etkili oldular. 1340'tan sonra Tur Ali Bey'in önderliğinde Anadolu, Suriye ve Irak içlerine akınlar düzenlediler. Trabzon İmparatorluğu topraklarını yağmaladılar. Trabzon imparatoru bu

[244] Alevi Türkmen Tarihi Ve Saltuklular, Veli Saltık, s. 105, 2. Baskı: 2004 Ankara.

saldırılardan korunmak için kızını Tur Ali Bey'in oğlu Kutlu Bey'le evlendirdi.

Akkoyunlu Devletini buraya almamızın sebebi birçok Alevi aşireti içinde barındırmasıydı. Ordusunda da bayağı bir Alevi nüfus vardı.

Akkoyunlu Devleti'nin kurucusu, Kutlu Bey'in küçük oğlu Kara Yülük Osman Bey'dir. 1398'de Kadı Burhaneddin'i yenerek öldüren Kara Yülük Osman Bey, daha sonra Memlûk sultanının hizmetine girdi. 1400'de Timur'un (Timur'un Caferi-Alevi olduğunu kitaplar kaydetmiştir.) Anadolu'ya girişine destek verdi ve bu hizmetine karşılık Malatya'yı, 1402'de Ankara Savaşı'ndaki desteğine karşılık da Diyarbakır bölgesini aldı. 1403'te de Diyarbakır'da hükümdarlığını ilan etti. Osman Bey 1435'te Karakoyunlular'a karşı savaşırken öldü.

Kara Yülük Osman Bey'in ölümünden sonra, oğulları arasında iktidar kavgası başladı ve Akkoyunlu Devleti eski gücünü yitirdi. Kara Yülük Osman Bey'in torunu Uzun Hasan, 1453'te Diyarbakır'ı ele geçirerek iktidar kavgalarına son verdi. Akkoyunlu Devleti'ni, sınırları doğuda Horasan'dan batıda Fırat Irmağı'na, kuzeyde Kafkaslar'dan güneyde Umman Denizi'ne kadar uzanan bir imparatorluğa dönüştürdü. Karakoyunluları yenerek ortadan kaldırdı ve başkenti Diyarbakır(Amed)'dan İran'daki Tebriz'e taşıdı..

Sınırlarını genişletmesi ve bu denli güçlenmesi Uzun Hasan'ı Osmanlılar'la karşı karşıya getirdi. Akkoyunlular ile Osmanlılar arasındaki çatışmalar, Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon İmparatorluğu üzerine yaptığı sefer sırasında başladı. Uzun Hasan da Trabzon imparatorunun kızıyla evliydi ve Osmanlı ordusunu durdurmak için Trabzon'a kuvvet gönderdi. Gedik Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu bu kuvvetlere yenildi. Fatih, 1461'de Trabzon'u aldıktan sonra Akkoyunluların üzerine sefere çıktı. Uzun Hasan 1473'teki Malatya savaşında kazanmasına rağmen Otlukbeli Savaşı'nda Fatih karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Bu yenilgiden son-

ra topraklarındaki siyasal ve askeri gücünü büyük ölçüde yitirdi. Fakat Uzun Hasan 1474-1478 yıllarında Gürcistan'a hücum etti. 1477'de gürcü çarı 4. Baqrat'la yapılan anlaşmaya göre Tiflis de dahil olmakla doğu Gürcistan Akkoyunlu egemenliğine girdi. Uzun Hasan'ın 1478'de ölmesinden sonra oğulları arasında başlayan taht kavgaları Akkoyunlu Devleti'ni iyice zayıflattı. Hatta 1500 yılında tahtın 2 büyük varisi Murat'la Elvend ülkeyi iki yere parçaladılar. Kura'dan güneydeki topraklar, Karabağ, Kızılüzen nehrinden Diyarbakır'a kadar topraklar Elvend'e Irak, Fars, Kirman'sa Murat'a kaldı. Sonunda Akkoyunlu Devleti, Safevi hükümdarı Şah İsmail tarafından 1507'de ortadan kaldırıldı.

DEVLET YÖNETİMİ

Akkoyunlu ülkesi hükümdar ailesinin ortak mülkü sayılırdı. Hükümdarlar uluğ bey ya da han unvanıyla anılırdı. Akkoyunlu bey ve şehzadeleri, hükümdara bağlı kalmak koşuluyla, kendilerine bırakılan illeri yarı bağımsız olarak yönetirlerdi.

Merkezi devlet işleri başkentteki Büyük Divan'da görüşülür ve karara bağlanırdı. Sahib denen vezirler, hanedandan büyük boyların beyleri ve kazasker Büyük Divan'ın doğal üyesiydiler. Bu divana bağlı Esraf Divanları ise çeşitli devlet işlerinin yürütülmesinden sorumluydu. Ayrıca illerde birer küçük divan bulunurdu. İllerde hukuk işlerine kadılar, din işlerine de müftüler bakardı. Uzun Hasan devlet yönetiminde ve askeri örgütlenmede Osmanlı sistemini örnek almıştı. Kasaba ve köylerden devşirilen piyade azapları, illerdeki beylerin emrinde toprağa bağlı tımarlı sipahiler ve göçer Türkmen boylarından toplanan atlı askerler, savaş zamanında orduyu oluştururdu. Hasan Padişah olarak da anılan Uzun Hasan, Hasan Padişah Kanunları adıyla bilinen, devlet yönetimiyle ilgili yasalar koymuştu.

Akkoyunlu hükümdarları bilginleri ve sanatçıları korumuştur. Ali Kuşçu, Celaleddin Devvani ve İsa Savcı gibi bilginler, bu dönem-

de önemli yapıtlar vermişlerdir. Başta Diyarbakır ve Mardin olmak üzere Ahlat, Hasankeyf, Erzincan, Bayburt köyleri ve Hasankale'de Akkoyunlulardan birçok Mescid, türbe, medrese, kale, kale surları ve yazıt kalmıştır. Bunlardan Diyarbakır'daki Şeyh Matar ve Şeyh Safa Mescidi, Mardin'deki Sultan Kasım Medresesi ve Ahlât'taki Emir Bayındır Mescidi ile kümbeti önemlidir.

KARAKOYUNLU DEVLETİ
(1380-1469)

Karakoyunlu Devleti başkenti Tebriz olan ve 1380-1469 yılları arasında bugünkü Doğu Anadolu, Güney Kafkasya, İran Azerbaycanı ve Kuzey Irak arazilerinde egemenlik yapmış bir Türk devletidir. Konuştukları dil Azeri Lehçesi denilen Doğu Oğuz veya Türkmen lehçesidir.[245]

Kösedağ Savaşı'ndan (1243) sonra Anadolu'ya hâkim olmaya başlayan İlhanlılar'ın etkisinin azalmaya başladığı dönemlerde Bayram Hoca Celayirîler'e bağlı kalarak yöresel yönetimini kurmuştu. Kardeşi Murad Hoca ise Celayirilerin Musul valisi idi. 1365'ten 1382'ye dek adı geçen devlete tâbi oldular.

Toprakları 1380'de Musul ve Erzurum arasında uzanırken, 1387'de Tebriz'i fethettiler. 1408'de Mardin, Kazvin ve Sultaniye'yi, 30 Ağustos 1410'da Celayirilerden Irak-ı Arab ve Bağdat'ı da aldılar ve çeşitli milletlere hükmeden bir imparatorluk haline geldiler.

Başkenti Erciş (Van) olan devletin bu yükselişi üçüncü hükümdarı Kara Yusuf dönemine denk gelir. Kara Yusuf 1400'de Celayirîler ile birlikte Timur İmparatorluğu tarafından yenilgiye uğrayarak Mısır'a Memlûklara sığınmıştı. Ancak Timur'un ölümün-

[245] The History of Persia, London, 1829, I, s. 237.

den sonra 1404'de Timur İmparatorluğundan Tebriz'i geri almış ve Celayirîleri de yıkmıştı.

Karakoyunlular, Timur İmparatorluğu'nu kargaşadan çıkararak yeniden toparlamaya muvaffak olan Şah Ruh Han tarafından 1420'de tekrar yenilgiye uğratıldıysa da, Şah Ruh'un dönüşünden Karakoyunlu Hâkimi İskender Bey tekrar güçlenmiş ve Akkoyunlu Hâkimi Kara Osman'ı yerenek Doğu Anadolu'nun hâkimiyetini tamamen elde etmişti. Fakat Şah Ruh 1435-36'da İskender Bey'in üzerine yürüyerek adıgeçeni tahttan indirdi ve yerine kendine sadık Cihan Şah'ı getirerek Tebriz valiliğine tayin etti.

1447'de Şah Ruh ölüp 1449'da Uluğ Bey suikast sonucu öldürülünce Timur İmparatorluğu'nda kargaşalar baş gösterdi. Cihan Şah da bu durumundan istifade ederek isyan etti. Timurlu baskısının azaldığı 1437'den itibaren tekrar genişlemeye başlayan devlet, 1440'ta Gürcistan ve Tiflis'i, 1445'te İsfahan'ı, 1447'de Fars ve Kirman'ı, 1450'de Cürcan ve Mazenderan'ı, 1458'de Herat (sadece beş aylığına), Nişabur ve batı Horasan'ı fethederek geniş bir sahayı yönetimi altına aldı.

Karakoyunluların bu dönemde en önemli rakipleri Osmanlı Devleti ve Timur olmasına rağmen devleti yıkan darbe Akkoyunlulardan geldi. Devlet 11 Kasım 1467'de Akkoyunlular'ın önderi Uzun Hasan'ın gerçekleştirdiği ani bir baskın sonucu Cihan Şah'ın ölümüyle yıkıldı ve toprakları bu devletin eline geçti.

Karakoyunluların İmam Ali ve evladına karşı sıcak bir sevgi duydukları kullandıkları isimlerden anlaşılıyor. Hatta bunlardan Bağdad hâkimi İsfahan Mirza (ölümü: 1444) On İki İmam adına hutbe okutup sikke (para) kestirmiştir.[246]

---

[246] Safevi Devletinin Kuruluşu Ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü (Şah İsmail Ve Halefleri ve Anadolu Türkleri), Prof. Dr. Faruk Sümer, s. 10, Selçuklu Tarih Ve Medeniyet Enstitüsü Yayınları Tarih Dizisi No: 2, 1976 Ankara.

BAHARLI OYMAĞI

Baharlı oymağı, Karakoyunlu hanedanlığı boy birliğine katılmış olan bir oymaktır. Bu oymağın, büyük olasılıkla 1408 yılında Kara Yusuf tarafından Hamedan fethinin ardından, Karakoyunlu boy birliğine katıldığı anlaşılmaktadır.

Vladimir Feodoroviç Minorsky'e göre, Barānī (veya *Bāränlū*) diğer bir adının Bahārlū olduğu ve Īvā boyundan ayrılmış, Karakoyunlu hanedanlığında egemen olan bir oymakdır. J. Malcolm'a göre, başlangıçta "Timur tarafından Suriye'den Fars'a getirilmiş" aslen Şamlu'ların bir koludur.[247]

AZERBAYCAN'DA

Agdam Rayonunda 133 m. rakımda Baharlı ve Zangilan Rayonunda 346 m. rakımda Baharlı adında yerleşim yerleri vardır.

ERMENİSTAN'DA

Günümüz Ermenistan'da Syunik' (eski adı Zengezur) eyaletinde 1669 m. rakımda Baharlu adında bir köy vardır.

İRAN'DA

Günümüz İran'da Fars eyaleti yanında, Azerbaycan, Kerman ve eski Horasan eyaletlerinde yerleşiktirler.

ANADOLU'DA BAHARLI OYMAĞI

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Diyarbakır ilinde, Bismil ilçesine bağlı 703 m. rakımda Baharlı adında bir köy vardır.

BAYRAM HOCA

Karakoyunlu Devleti'nin kurucusu.

---

[247] The History of Persia, London, 1829, I, s. 237.

Türkmenlerin Yıva boyunun Baran oymağına bağlı olan Bayram Hoca, Moğol İlhanlı Devleti'nin vârisi Celayiriler'in Erciş beyi idi. Bayram Hoca'nın 1380 yılında ölümünden sonra Karakoyunlu hanedanı kardeşinin çocukları üzerinden yürümüştür.[248]

CİHAN ŞAH

Cihan Şah, Muzaffar al-Din Cihan Şah Yusuf (1467 yılında öldü) Karakoyunlu Devletinin hükümdarı. 1438 - 1467 yıları arasında hüküm sürmüştür.

Bugünkü Irak'ın tümü, İran ve orta ile doğu Anadolu'ya egemen olmuştur. Trabzon İmparatoru IV. Aleksios ile Theodora Kantakouzene'nin kızı ile evlenmiştir. Aleksios, bu evliliğin dışında, daha önce Timur'a ödediği haracı Cihan Şah'a ödemeye devam etmeyi kabul etmiştir. Oğlu Hasan Ali, Karakoyunlu ordu birliklerinin üzerindeki etkiyi kaybederek Karakoyunlu Hanedanlığın sonunu getirmiştir.

Cihanşah'ın Acem Irak'ını Ele Geçirişi Şöyle Gerçekleşmiştir:

Babür, Sultan Muhammed'i öldürdükten sonra kendilerine Sâve ve Kum şehirlerini vermiş olduğu Şeyh Ali Bahadur ve Derviş Ali, Rey üzerinden, hâkim tayin edildikleri şehirlere gelmişler, ancak burada ahaliden haksız vergi talebinde bulunduklarından, bu durum halkın kendilerinden yüz çevirmesine yol açmıştı. Acem Irak'ı ve Fars bölgelerinde vaktiyle hâkim olarak bulunan Sultan Muhammed'in beglerinden bazıları, Babür'e baş eğmeyerek, Kara Koyunlular ile işbirliğini tercih etmişlerdi. Bunlardan Dizful ve Şuşter hâkimi Ali Mamaş, Pir Budak'ın yanına Bağdat'a giderek, şehirlerin açarlarını Kara Koyunlu Mirzasına teslim etti. Pir Budak bundan sonra babası Cihanşah'ın yanına gitti. Artık Çağatayların zaaf içinde olduklarını anlayan Cihanşah oğlu Pir Budak'ı Bayezid-i

---

[248] Yımaz Öztuna "Devletler ve Hanedanlar, Cilt:1", Kültür Bakanlığı, Ankara (1996), s.760-761

Bistam, Şahsüvar, Şah Ali-i Bayramlu, Ali Şeker gibi tanınmış begleri de yanına katarak Acem Irak'ı bölgesinin istilasına gönderdi. Mevcut idareden memnun olmayan Save ahalisinden bir kısmının Türkmenlere sığınması üzerine, Şahsüvar Beg'in nökerlerinden Aydın, Save'ye giderek, Emir Şeyh Ali'yi bir baskın sonucu ele geçirerek Cihanşah'a göndermiş ve böylelikle Acem Irak'ının kilidi sayılan Save, Kara Koyunluların eline geçmişti. Bundan sonra Pir Budak, begleri ile Kum üzerine giderek, şehri kuşattı. İki ay süren bir kuşatmadan sonra şehir ele geçirildiği gibi Derviş Ali de tutsak alındı. İsfehan'a yönelen Kara Koyunlu birlikleri karşısında Babür'ün bir şey yapamayacağını düşünen İsfehan halkı Reis Muhammed'i Pir Budak'a göndererek, bağlılıklarını bildirip, şehre davet ettiler.

Kara Koyunlular bir süre sonra Şiraz'ı da pek fazla çaba harcamadan ele geçirdi.

Pir Budak, bölgeye hâkim olduktan sonra Bayezid-i Bistam, Emir Şeyh Ali-i Bayram ve Pirzad Beg gibi begleri babasının yanına göndermiş, Fars bölgesinde Lar ve Cirun'a kadar olan yerlere hâkim olmuştu. Cihanşah böylelikle 6 ay gibi kısa bir zamanda Irak-ı Acem ve Fars bölgesine tamamen hâkim olmuş bulunuyordu.[249]

Timurlular ile Kara Koyunlular arasında çatışmalar devam etmiş. Belli başlı bölgeler iki devlet arasında sık-sık el değiştirmiştir.

Timurluların Cürcan valisi Baba Hasan-ı Karkın'ın Mazenderanlılara karşı onur kırıcı tavırları Mazenderanlıları Cihanşah'ı kendi bölgelerine davet etmelerine neden olmuştu. Mazenderan'ın fethine karar veren Cihanşah ordusunun tamamen toplanmasını bile beklemeden hareket etti. Cihanşah ve Timurlular arasındaki çarpışmada Cihanşah galip gelmiştir. Bu galibiyetin ardından birçok Timurlu emiri kendi bölgelerinden Cihanşah'a

---

[249] İran'da Türkmen Hâkimiyeti (Kara Koyunlular Devri), Prof. Dr. İsmail Aka, s. 40-43, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001 Ankara.

bağlılıklarını bildirmişlerdir. Cihanşah, Astrabad, Sebzvar, Maveraünnehr, Âbıverd, Herat, Merv, Tus, Sistan ve Serahs'ta hâkim olmuştu.

KARA MEHMED

Karakoyunlu Devleti hükümdarı (1380-1389). Tam adı Nasırüddin Kara Mehmed Bey Durmuş'tur.

Karakoyunlu hanedanının ve devletinin kurucusu Bayram Hoca'nın kardeşinin dört oğlundan biri olup, adı geçenin 1380 yılında ölümüyle Karakoyunlu tahtına geçti. Aralık 1387'de Karakoyunlular adına ilk kez Tebriz'i fethettiyse de, kent Timur tarafından geri alındı.

Nisan 1389'da muharebe alanında ölen Kara Mehmed'in dört oğlundan Cemalüddin Kara Yusuf Bey Bahadır aynı yıl Karakoyunlu tahtına çıktı

KARA YUSUF

Kara Yusuf (Ebu Nasr Kara Yusuf Muhammed oğlu Nuyan); (Doğumu: 1357 – Ölümü: 1420) Karakoyunlu Devleti'nin hükümdarıdır. Hükümdarlığı 1388-1420 yılları arasında geçti.

Karakoyunlu hükümdarlarından Kara Mehmed Bey'in oğludur ve 1357'de doğmuştur. Timurlu hükümdarı Şah Ruh Han'ın kayınbiraderi idi.

Babasının 1389'da ölümüyle Karakoyunlu hükümdârı oldu. 1400 yılında Timur'un saldırısı karşısında yenilerek Osmanlı Devleti'ne sığındı. 1401-1402 arası Bursa'da sığındı. Kendisini Timur'a karşı koruyan Yıldırım Bayezid'in 1402'de Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilmesinin ardından Irak'ta Hille kentine geçti. 1403'te Bağdat'a geçtiyse de, Timur korkusundan Şam'a sığındı ve Memluklular tarafından hapsedildi. 1405 yılında Timur ölünce Memluklular tarafından salıverilen Kara Yusuf beş yıl aradan sonra devletinin başına geçti.

21 Nisan 1408'de Timur ordusunu yenilgiye uğratarak Sultaniye, Kazvin ve Mardin'i fethetti. 1410'da Erzincan Kara Yusuf'un eline geçti. Kasım 1411'de Şirvan Şah ile Gürcistan Krallığı'nın müttefik ordusunu imha etti. 30 Ağustos 1410'daki meydan muharebesinde ise Celayiriler'in ordusunu dağıttı. Savaşta Celayiri sultanı Ahmed Celayir'in de maktul düşmesiyle Celayiriler devleti de yıkıldı ve tüm Irak-ı Arab toprakları Karakoyunlulara katıldı. Ayrıca bölgedeki son Moğol devleti de yıkıldı ve tam anlamıyla Türkmen egemenliği devri başladı.

Timur devletinin yeni hükümdarı Şah Ruh'un 1420-21 tarihli 1. Azerbaycan seferi sırasında 13 Kasım 1420 günü Tebriz yakınlarında Ucan yaylasında öldü ve cenazesi Erciş'e getirilerek gömüldü.

Kara Yusuf ölürken, Karakoyunlu Devleti'nin temelleri sağlam bir şekilde atılmıştı.

KARA İSKENDER

Karakoyunlu Devleti hükümdarı (1420-1437).

"Deli" İskender Bey olarak anıldı. Babası Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf döneminde Kerkük emiri idi. 1420'de 1434'te Karakoyunlu Devleti üzerine tedip harekâtı düzenleyen Timurlu hükümdarı Şah Ruh Han'ın önünden kaçarken Akkoyunlu Beyi Karayölük Osman Bey'i öldürdü ve Osmanlı Devleti'ne sığındı. 1435-36 kışında Tokat'ta kalan İskender Bey 1436'da döndüğü ülkesinde iki yıl daha tahtta kalabildi ve kardeşi Cihan Şah tarafından tahttan indirildi. 1440'ta Alancak kalesinde öldürüldü.

Torunu Pir Kuli Bey'in oğlu Veys Kulı Bey'den Güney Hindistan'da hüküm süren Müslüman hanedan Kutbşahlar ortaya çıkmıştır.

KARAKOYUNLU VE AKKOYUNLULARDA DEVLET TEŞKİLATI

HÜKÜMDAR VE AİLESİ

Karakoyunlularda Aşiret reisinin hükümdarlığa geçmesi Kara Yusuf Bey'in oğlu olan Pir Budak'ın Irak-ı Arap, Irak-ı Acem, Fars ve Azerbaycan taraflarına sahip olan Celayirli hükümdarı Sultan Ahmed tarafından hükümdarlığının tasdikiyle başlar (1408 Nisan).

Sultan Ahmed Celayirî, manevi evlat kabul ettiği Pir Budak'a Azerbaycan hükümetini verdikten sonra ona Çetr ve diğer saltanat eşyalarını göndermişti.

Akkoyunlulardan Kara Yülük Osman Bey, Timurlenk'e intisap ederek onun Anadolu ve Suriye seferlerinde beraber bulunup rehberlik etmiş ve bu sayede Timur kendisine Diyarbakır ve havalisini ikta olarak vermişti. Bu aile Şahruh'un vefatına kadar Timurluların yüksek hâkimiyetini tanıyarak hükümet etmişler ve hatta zor zamanlarda dahi o himayeyi talep etmişlerdir. Mensubiyet alameti; Kılıç, kemer, külah ve hil'at'tı (bayrak).

Karakoyunlu reisi Kara Mehmed'in vefatında yerine oğullarından biri ve daha sonra Kara Yusuf seçilmiş ve Kara Yusuf'un vefatında da Ulusun kararıyla ikinci oğlu İskender Mirza hükümdarlığa geçmişti.[250]

Akkoyunluların bayraklarının rengi Bayındırlıların bayrağı olan beyaz renkti.

Hükümdarlara Karakoyunlularda Eşrefi Ala, Akkoyunlularda Hazreti Âla, hükümdar annelerine Mehdi Ulya diye hitap edilmektedir.

---

[250] Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, s. 268-269, Türk Tarih Kurumu 1988 Ankara.

Karakoyunlularla Akkoyunlular paralarında Sultan unvanını kullanmışlardır. [251]

Hükümdar ailesinden biri vefat edecek olursa sarıklar yere vurulur, (baş açılır) matem elbisesi giyilir ve matem tutulurdu. Akkoyunlularda matem yedi gün olup matem elbisesi de gök renginde idi. İlhanîler gibi bu iki devlette de yaylak ve kışlak hayatı vardı.

SARAY

Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinde İlhanîler ve Timurîler gibi Dergâh veya Devlethâne denilen saray tertibi ve teşkilatı vardır. Bunlarda da Inak, Feyc, Peyk, Rikâbdar, Bukâvul, Mirahur, Ayakçı vesaire İlhanîlerin saray teşkilatına ait şeyler kullanılmıştır.

Akkoyunluların da Yasavul (teşrifatçı, yasakçı, muhafaza memuru), Bukavul, çeşnigir, Kuşcu, Parsçı, Piyade, Azab, Rikâbdar, Yamçı, Peyk, Meşaledar (Meşale tutan), Nekkareci (Bando heyeti), şıracı (Şarabdar), Ferraş, Kütüphane hademeleri, Ehli Tarab denilen müzik heyeti, ayakçı, cerrah, carcı (tellal-münadi) ... olmak üzere kalabalık bir saray heyeti vardı. Yol açmak vazifesiyle sorumlu çavuşlar da bu heyete dâhildi.[252]

DİVAN

Diğer devletlerde olduğu gibi Büyük Divan bulunmaktaydı. Bunun başkanına Sahibi Divan denirdi, bu kişi de divanın mühürü bulunur ve gereken vesika ve hükümler bununla mühürlenirdi. Hükümdarlar verdikleri fermanların ve yazıların başlarına isim ve lakaplarını sonunda da mühürlerini basarlardı.

---

[251] Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, s. 271-272, özetlenmiştir. Türk Tarih Kurumu 1988 Ankara.

[252] Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, s. 274, Türk Tarih Kurumu 1988 Ankara.

Karakoyunlulara ait bir vesikada Vezirlerin vesikanın arkasına mühür bastıkları görülmüyor, orada vesikanın altında ve sağ kenarında yalnız vesikayı yazan Pervanecinin ismi yazılmakla yetiniliyor.[253]

Karakoyunlu ve Akkoyunlu Divanlarında Pervane veya Pervançei Hümayun denilen Fermanları yazanlara Pervaneci denirdi. Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ın verdiği bir emir'in alt kenarında ve sağ tarafında Pervançei Eşrefi Ala Behayi Kasım Pervaneci diye bu emir'i yazan Pervaneci'nin adı vardır. Sultan Halil ile kardeşi Yakup Bey arasındaki savaşta Yakup Bey tarafına geçen Emirlerin başından, Pervanecilerin sarı keseler içinde para saçtıkları görülüyor. Pervanecilerin başlarına Otağa denilen sorguç taktıkları anlaşılmaktadır.

Karakoyunlu ve Akkoyunlularda resmi dil Farsça olduğuna dair birçok berat, mektup ve ferman bulunmaktadır.[254]

VİLAYETLERİN VE ARAZİNİN İDARESİ

Karakoyunlu ve Akkoyunlularda vilayetler hem ikta hem de idare suretiyle hükümdar ailesinden olanlara ve Emirlere verilirdi, bunlar iktanın gelirine göre kuvvet beslemek mecburiyetinde idiler; maiyetlerinde aşiret kuvvetleri de vardı. Gerek Karakoyunlu gerek Akkoyunlu devletlerinde Tebriz, hükümet merkezi olup en önemli vilayetler Fars, Yezd, İsfahan, Bağdat, Diyarbakır, Erzincan, Şarkî Karahisardı. Buralar Şehzadeler tarafından idare edilmekte idi. Şehzadelerin çok kalabalık maiyetleri ve düzenli saray teşkilatları vardı.

Vilayetlerde Belediye ve zabıta vazifeleriyle meşgul Muhtesib ve Tüşmel veya Tüşmal, kethüda gibi memleket işleriyle alakadar

---

[253] Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, s. 275-276, özetlenmiştir. Türk Tarih Kurumu 1988 Ankara.

[254] Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, s. 280, özetlenmiştir. Türk Tarih Kurumu 1988 Ankara.

nüfuzlu kimseler ve yine buralarda Divanın mali tahsilâtını yapan Muhassılları ve Tahvildarları verdı.

Vilayetlerde halk tarafından hürmet gören ve hükümet tarafından itibar edilen Sadat, Kadı, Müftü, Şeyh, Danişmend gibi nüfuzlu şahsiyetler vardı. Hükümet bunların halk üzerindeki kuvvetlerini bildiğinden her hangi bir iş için vilayetlere gönderdiği fermanlarda bunlara da hitap ederdi.[255]

ADALET

Devletin adlî ve dinî işlerine kadılar bakarlardı. Sadr, Sadaret ve Kadıaskerlik diye anılan en yüksek makamda Uzun Hasan Bey zamanında Alâüddin Ali Beyhakî Sadrı Âli yani Kadılkuzat idi. Daha sonra Yakup Han devrinde bu makama hocası olan Kadı İsa Saveci geçmiştir.

Kadılkuzat'ın nezarati altında adlî ve şer'i işlere bakan ve Divanı Sadaret denilen bir meclis vardı. Kadî Muasker denilen ordu kadısı, orduya yani askere ait dava vesair hukukî işlere bakardı.

Medreselerin nazaret ve teftişi de Divanı Sadarete aitti. Gerek adlî sınıf ve gerek âlimler sınıfı yani medrese ve danişmendler itibar ve imtiyaz sahibiydiler.

Akkoyunlular zamanında âlimlerin başlarına sardıkları sarığın rengi beyazdı. Meşhur âlim Celaleddin Devvanî (vefatı: 1502) Yakup Han'ın zulme meyletmesinden üzülerek başındaki âlimlere has beyaz sarığı çıkarmış ve ancak Onun ölümünden sonra tekrar sarmıştı.[256]

---

[255] Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, s. 281-282. Türk Tarih Kurumu 1988 Ankara.

[256] Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, s. 283-284. Türk Tarih Kurumu 1988 Ankara.

ASKERÎ TEŞKİLAT

Karakoyunlular ve Akkoyunlular, İran, Azerbaycan, Irak-ı Acem, Irak-ı Arap, Doğu Anadolu ve kısmen Gürcistan taraflarına sahip oldukları halde askeri teşkilatları genelde aşiret kuvvetlerine dayanmaktaydı. Hâlbuki bir kısım aşiretler hiç bir beyliğe tamamen mal olmayarak bir taraftan diğer tarafa geçmekte olduklarından kuvvetli zannedilen bir devlet yenik duruma düşebilirdi.

Akkoyunlu ve Karakoyunlu hükümdarlarının hassa askerleri içinden ayrılıp kendilerinin muhafazlarına memur askere Korucı ismi verilmektedir. Arznâme'nin yazılmasına sebep olan resmi geçitte bu harekâtı idare eden Fars valisi ŞehzadeHalil'in maiyeti kuvvetleri 3230 olarak gösterilip bunlara Nökeranı Hassa ismi verilmektedir. Bu maiyet askerinin sekiz yüz onu zırhlı diğerleri ise okla silahlanmıştı. Şehzade'nin bu hassa kuvvetlerinden ve yine maiyetinde, sarayında daimi surette bulunan iç halkı yani Enderun hademelerinden başka 378 piyade ve 184 Azab (hafif piyade) askeri de vardı.

Akkoyunlu ve Karakoyunluların ordu tertibatı İlhanlıların aynısıdır.

Askerin toplanmasına ihtiyaç olduğu zaman askerler, Tavacı denilen vazife sahipleri tarafından toplanarak içtima meredilen yerde bulundurulurlardı, ordu resmî geçit yapacağı zaman bunun askerlere ilanı yine Tavacılar vasıtasıyla olurdu.

Tavacıların emirlerine Emir Tavacı veya Tavacıbaşı derlerdi. Tavacıların bir divanı olup bütün askerin defterlerini bunlar tutarlardı. Her emirin ne kadar askeri olduğunu ve bunların isim, künye ve mevkileri de bu defterlere müracaat edilerek bilinirdi.

Akkoyunlu hükümdarı Yakup Bey'in Gürcistan seferi esnasında zaptolunan kalelerin eşyası, Tavacılarla Divan memurları tarafından hazine adına kaydedilmişti.

Ordu takım, bölük, tabur ve alay gibi Koşun, Tip ve Fevc diye birkaç kısıma ayrılmıştı. Savaşta ordunun en ileride bulunan ucuna

Karakol, pişdar kısmı tamamına mangalay denirdi. Mangalay savaş sırasında ordunun merkez kısmının ilerisinde bulunurdu.

Ordunun merkez koluna Uluğ kol, sağ koluna Barangar veya Brangar, sol koluna Cuvangar denilirdi. Karargâh ve ihtiyat kuvvetleri asıl ordudan iki üç gün geride bulunurdu ve bu ihtiyat ordu karargâhına Uruğ ismi verilmişti.

Karakoyunlu Kara Yusuf Bey'in üçüncü defa olarak Timur'un torunu Mirza Ebubekir'le yaptığı savaşta sağ kolda oğullarından İskender Mirza, sol kolda Emirzade Şah Mehmed, Kalbdeki Mangalay'da Mirza Ebu Said ile Cihanşah bulunmuştu kendisi de Kalb'te yani Uluğ kol da durup bazı Emirlerini de Dümdar'a tayin etmişti.

Otlukbeli savaşında (1473) Uzun Hasan Bey, ordunun Uluğ kolunda kendisi bulunup Bayındır Tavacı Bey, Ali Mirza, Şah Ali Bürnek Bey, İbrahim Şah Bey ve Gâvur İshak maiyetlerinde Mangalay yani Pişdar'a memur edilmişlerdi. Aynı ordunun Barangar'ında yani sağ kolunda hükümdarın oğlu Zeynel Mirza, Karamanoğlu Pir Ahmed Bey ve Mehmed Bey, Süleyman Bey, Şeyh Ali Mühürdar, Veli Beyli Ali Paşa ve Cuvangar'da yani sol kolda Hasan Bey'in diğer oğlu Uğurlu Mehmed Bey, Timurleng'in torunlarından Mehmed Bakır Mirza, Zeynel Mirza, Muzaffer Mirza, Dulkadir beylerinden Rüstem Bey, Süleyman Bey ve Şah Mehmed Bey vardı.

Akkoyunlu ordusunda hükümdarla, şehzadeve Emirlerin maiyetlerindeki kuvvetlerin bayrakları, Tabılhane ve Nekkare denilen bandoları vardı.

Akkoyunlu ordusunda top ve tüfek de kullanılıyordu. Sultan Halil ile kardeşi Yakup Bey arasındaki savaşta kullanıldığı gibi Uzun Hasan'ında Venediklilerden top ve silah aldığı bilinmektedir. Sultan Yakup, Gürcistan seferinde de Ahıska'yı muhasara ederken top kullanmıştı. Bunlardan başka ordu da o zamanın savaş alet ve

silahlarından olan zırh, kargı (mızrak benzeri), kılıç, şeşper (altı dilimli topuz), hançer, ok, yay, gürz kullanılıyordu.

Ordunun başkumandanına Emirülümera veya Melikülümera denilirdi, diğer kumandanlar Emiri Azam veya sadece emir unvanlarıyla anılırlardı.

Karakoyunlu Kara Yusuf'un Emirülümerası Emir Karaman'dı. Ümeranın kılıçları altın süslemeli olurdu.

Karakoyunlu Kara Yusuf'a göre Karakoyunlu ulusu otuz bin haneden (çadırdan) fazladır. Her haneden bir kişi asker olsa otuz bin asker eder, buna kendi idaresi altındaki yerlerin iktalı kuvvetleri de katılırsa en az 60.000, 70.000 kişilik bir ordu olur. Kara Yusuf'un oğlu İskender Mirza'nın, Şahruh'la yaptığı savaşta aşiret kuvveti miktarı 30.000 kadardı.[257]

BEHMENÎLER
(1347-1527)

1347-1527 arasında Güney Hindistan da hüküm süren Türk hanedanlarının ilki olan Behmenilerin 2 hükümdarı Ehl-i Beyt taraftarıdır. Devletin 9. Ve 10. Hükümdarı Ehl-i Beyt taraftarıdır. Hükümdarlık süreleri 1422-1457 arasında 35 yıldır.

Devlet 180 yıl varlığını sürdürmüştür. Resmî dil Farsça'dır.[258]

---

[257] Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, s. 284-290, özetlenmiştir. Türk Tarih Kurumu 1988 Ankara.

[258] Devletler ve Hanedanlar C. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 969, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

ADİLŞAHLAR

1490-1686

Adilşahlar, Hindistan'da Bicapur'da 1490-1686 yılları arasında hüküm sürmüş Türk hanedanı.

Hanedanlığın kurucusu Yusuf Adil Şah'tır. Ehl-i Beyt taraftarı oldukları için diğer devletlerle iyi ilişki kuramamışlar, 1634 yılında İbrahim oğlu Muhammed zamanında bağımsızlıklarını yitirerek Delhi'de hüküm süren Şah Cihan'a vergi vermek zorunda kalmışlardır. 1686 yılında Ali oğlu Sikandar zamanında başkentleri düşerek hanedanlıkları son bulmuştur.

Yaklaşık iki asır boyunca Hindistan'da tutunmuşlardır. Ehl-i Beyt taraftarı oldukları için diğer devletler bunlara düşmanca yaklaşmışlardır. Hinduların ve Sünni devletlerin baskıları ve tehditleri sonucu 1686 yılında başkentleri düştüğü zaman tarih sahnesinden çekilmişlerdir.

Adilşahlar başlangıçta Sünni-Hanefi iken 1502-1525 yılları arasında ve 1558'den sonra 12 İmamcı inançtaydı. Hanedanının iddiasına göre Osmanlı soyundandırlar. Hanedanın kurcusu Yusuf Adilşah, Osmanlı Sultanı II. Murad'ın şehzadesi olma olasılığı çok kuvvetlidir.[259]

Hindistan'ın güney batısında Bicapûr bölgesinde hüküm süren bir Türk hanedanıdır. Hanedanın kurucusu Yusuf Adil Han, Behmeni Devleti'nin (1347-1527) meşhur veziri Mahmud Gavan'ın hizmetinde bir gulam (hizmetçi) idi. Yusuf'un zamanla Behmenî sarayında rütbesi yükselmiş ve Devlet-âbâd valiliğine tayin edilmişti. O Behmenî hanedanının çöküş yıllarında damgası olan entrikalar ve mücadelelerde faal bir rol oynadı ve daha sonra Bicapur valisi oldu. Behmenî Devleti'nin sona ermesinden sonra ortaya çıkan mahallî beş hanedandan biri de Adilşahlar idi. Yusuf 1489-

---

[259] Devletler ve Hanedanlar C. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 971, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

1490 yıllarında adına hutbe okutarak Bicapûr'da bağımsızlığını ilan etti.

Yusuf Adil Han, devletini kurmakla beraber öteki dört hanedanın da mevcutiyeti Hindistan'ın bu bölgesinde yeni meselelerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu beş hanedan birbirini kıskanmakta ve içlerinden birinin büyüyüp genişlemesini hoş karşılamamaktadır. Nitekim bir hanedan kuvvetlendiği zaman ötekiler bu devlete karşı ittifaklar meydana getirerek karşı koymakta, o hanedanın gücü azaldığı zaman ortaya yeni ittifaklar çıkmaktaydı. Yusuf Adilşah da böyle durumlarla karşılaştı. Önce Behmenîler hanedanını idaresi altına alan Kasım Berid, Gülberge şehri civarında Yusuf'a hücum etti. Fakat Kasım'ın müttefiki Nizam Şahlardan Ahmed bu harekâta iştirak etmemiş ve o Yusuf karşısında mağlup olmuştu. Daha sonra Yusuf'un bazı olaylarda Kasım Berid'e (ölümü 1504) yardımcı kuvvetler gönderdiğini görüyoruz. Yusuf Adil 1504-1505 yıllarında Gülberge şehrini kendi toprakları içine kattı. O artık kendini yeterli derecede kuvvetli hissettiği için aynı yıl Adilşahlar Devletinde resmen Ehl-i Beyt mezhebini kabul etti. Böylece o Hindistan'da Ehl-i Beyt yolunu resmen kabul eden ilk Müslüman hükümdar oluyordu. Onun bu davranışı kendi ülkesindeki Sünnilerin tepkisine yol açmış, ayrıca Kasım'ın yerine geçen oğlu Emir Berid, Yusuf'a karşı öteki devletler ile bir ittifak meydana getirmişti. Yusuf bu müttefiklere karşı koyamayarak önce İmadşahlardan Alâeddin'in yanına sonra da Hadeş'e kaçtı. Buna rağmen mücadeleden vazgeçmeyen Yusuf, Alâeddin'in yardımıyla Emir Berid'i mağlup ederek Bicapûr'u geri aldı. Yusuf Adil Han 1510 yılında öldü yerine 13 yaşındaki oğlu İsmail geçti.

Yusuf Adil ölümünden önce Dekkenli biri olan Kemal Han'ı ona naib tayin etmişti. Kemal Han, Adilşahlar Devletinde Sünniliği yeniden devletin resmi mezhebi olarak kabul etti. Bu sırada Portekizliler Goa limanını aldılar. Adilşahlar 20 Mayıs 1510'da buraya yeniden sahip oldularsa da Kasım ayında Portekizliler bu limanı ele

geçirerek orada tutundular. Yusuf Adil'in ölümüyle Viceyanagar Hinduları da Adilşahların topraklarından bazı yerleri ele geçirmişlerdi. Kemal Han ise İsmail'i öldürerek yerine hükümdar olmak istemekteydi. Ancak o gayesini gerçekleştiremeden İsmail'in annesi tarafından öldürüldü. Kemal Han'ın yerine Husrev Türk Lari "Esed Han" unvanıyla vezir oldu. İsmail 1514'te ülkesine saldıran Emir Berid ve müttefiklerini Bicapûr şehri yakınlarında mağlup etti. Bu olaydan sonra Şah İsmail Safevî (Şah Hataî) Hindistan'ın birkaç hükümdarına elçiler göndermişti. Bunlardan Bidar'a gönderilen elçi orada hapsolunmuş ve Adilşahların aracılığıyla serbest bırakılmıştı. Şah İsmail'in bu olay sebebiyle yazdığı mektupta "Şah" diye hitap etmesi İsmail Adilşah için bir övünme nedeni oldu. İsmail Adilşah kaybettiği toprakları almak için 1521'de Viceyanagar Hinduları üzerine başarısız bir sefer tertipledi. Bir evlilik sebebiyle Şolapur şehrinin çeyiz olarak Nizam şahiler hanedanına bırakılmak istenmesi, bölgede yeni savaşlara yol açtı. Nitekim 1525'de Adilşahlar kendi ülkesine saldıran Nizamşahîler, Berid Şahiler ve İmad Şahîler'in birleşmiş ordularını bozguna uğrattılar. İsmail daha sonra Bidar'ı istila etmeye ve Emir Berid'i ele geçirmeye muvaffak oldu (1530). Ancak o Bidar'ı yine Emir Berid'e vermişti. Buna karşılık Emir Berid sözünde durmayarak vaat ettiği Kalyanî ve Kandhar kalelerini iade etmedi. Bu olay yeni bir savaşa neden oldu. İsmail, Nizamşahîler ile birleşerek Emir Berid'i tekrar mağlup etti (1532). Yapılan anlaşmaya göre, Golkonda bölgesi İsmail'e düştü. İsmail adı geçen bölge üzerine tertiplediği bir sefer sırasında öldü (1534).

İsmail'in yerine oğlu Mallû Han geçti ise de kısa sürede onun hükümdarlığa layık olmadığı anlaşıldı. Nitekim Mallû kör edilerek tahttan indirildi ve yerine kardeşi I. İbrahim geçirildi (1535). Yeni Sultan da Sünni Hanefî mezhebini devletin resmî dini yaptı. Ancak o Türklerin büyük bir kısmını hizmetten çıkararak yerlerine Dekkenlileri aldı. Görevden uzaklaştırılan Türkler Viceyanagar

Racası'nın hizmetine girdiler. Böylece Adilşahlar ordusu zayıfladı. I. Burhan Nizamşah bu durumdan yararlanarak Bicapur2u istila etti ise de neticede geri çekilmek ve bir daha Adilşahlarla savaşmamak şartıyla barış yaptı (1537). O sözünde durmamış, öteki üç Müslüman devlet ve Viceyanagar Racası ile bir ittifak meydana getirerek Adilşahlar ülkesine girmişse de netice alamamış ve geri püskürtülmüştü (1543). Ertesi yıl ve sonraki yıllarda da bu şekildeki savaşlar devam etti. Neticede Bicapûr'daki bu karışıklıklar İbrahim'in genç kardeşi Abdullah'ın Konkan sahilini isteyen Goa'daki Portekizlilerden yardım bulmaya çalışmasına sebep oldu. Konkan'daki bir isyan İbrahim tarafından bastırıldı. Adilşahlar 1555'de Kuzey Konkan'da Portekizlilere karşı tekrar savaştılar. İbrahim Adilşah 1558 yılında öldü ve yerine geçen oğlu Ali, Ehl-i Beyt mezhebine döndü.

Ali Adil Şah, Viceyanagar Hindu devletiyle yapılan ittifakların bölgedeki Müslümanların aleyhine olduğunu, neticede Müslüman devletlerin Viceyanagar hâkimiyeti altına gireceğini anlamıştı. Nihayet 1564-1565 yıllarında dört Müslüman devlet Viceyanagar'a karşı birleşti ve Talikota'da Hindular ile büyük bir meydan savaşı oldu. Bu savaşı kazanan Müslümanlar başkenti yağmalayarak Viceyanagar Hindu krallığına son verdiler. Daha sonra Adilşahlar, Nizamşahlar ile Portekizliler'e karşı birleşerek Goa ve Çaul limanlarını kuşattılarsa da başarı sağlayamadılar (1569-1570). Ali 1579 yılında öldü. Onun yerine aileden II. İbrahim b. Tahmasp tahta geçti.

II. İbrahim'in idaresi sırasında Adilşahlar'ın kudret ve zenginliği zirveye ulaştı. Nitekim 1612'de Adilşahlar Bidar'ı alarak Beridşahîler Devletine son verdiler, ayrıca Baburlular ile de dost geçindiler. II. İbrahim 1626'da öldü. Yerine oğlu Muhammed tahta çıkarıldı. Muhammed zamanında Baburlulardan Şah Cihan'ın Adilşahlara karşı düşmanca bir tavır takındığını görüyoruz. Nitekim 1631 yılı sonlarından itibaren Baburlu ordusu Bicapur'u istilaya

başladı. Nihayet 1636'da Adilşahlar, Baburlu hâkimiyetini tanıyan bir barışa zorlandılar. Bundan sonra Baburlular ile münasebetler iyi bir şekilde sürdü. Ancak 1656 tarihinde Muhammed Adilşah'ın ölümü ve yerine oğlu II. Ali'nin geçirilmesi ortalığın karışmasına sebep oldu.

Şah Cihan, II. Ali'nin tahta geçirilmesine itiraz etti ve oğlu Evrengzib'e Adilşahların ülkesini istilayı emretti. Evrengzib 1657 yılı başlarında Adilşahların ülkesine girdi, önce Hidar sonra da Kalyanî şehirlerini ele geçirdi. Evrengzib yağmur mevsiminin yaklaşması ve Şah Cihan'ın hastalığı sebebiyle Adilşahlar ile bir barış imzaladı. Fakat Adilşahlar, Şah Cihan'ın hastalığı sebebiyle bu barış şartlarını yerine getirmediler. Adilşahlar bu kez başka bir tehlike ile karşılaştılar. Marathalar'ın reisi Sivaçî 1659'da Efdal Han kumandasındaki bir Adilşahlar ordusunu tuzağa düşürerek mağlup etti. Bundan sonra Marathalar sık sık başkent Bicapûr'a saldırdılar. II. Ali'nin 1672'de ölümüyle yerine dört yaşında olan oğlu Sikender geçti. Onun devrinde Marathalar'ın sonu gelmeyen baskısı ve Baburlular ile savaşlar Adilşahlar'ın çökmesine sebep oldu. Nihayet bir Baburlu ordusu 1685'de Bicapûr'u kuşattı ve bir yıldan fazla süren bu kuşatma sonunda şehir Baburlulara teslim oldu (22 Eylül 1686). Böylece Adilşahlar hanedanı sona erdi. Sikender ise 1700 yılında esarette öldü.

Adilşahlar büyük ölçüde imar faaliyetlerinde bulunarak başkentleri Bicapûr'u süslediler. Bu güzel, saray, medrese, türbe ve daha birçok abidelerden bugün dahi mevcudiyetini koruyanlar bulunmaktadır. Muhammed Adilşah'ın "Gul Gunbed" denilen türbesinin kubbesi ise dünyanın en büyüklerinden birisidir. Onlar aynı zamanda âlimleri, edebî şahsiyetleri ve şairleri de himaye ettiler. II. İbrahim meşhur tarihçi Muhammed Kasım Firişte'nin hamisi idi. Adı geçen tarihçinin eseri Tarih-i Firişte olarak meşhurdur. Adilşahların himayesindeki öteki tarihçiler Rafieddin İbrahim Şirazî ile Haşim Beg Esterabadi'dir. Sanatkârlar içinde meşhur hat-

tat Mir Halilullah ve Ressam Ferruh Beg Adilşahlar devrinin dikkati çeken şahsiyetleri idiler. II. İbrahim kendisi de büyük bir şiir ve müzik aşığı olup, Dakhni dilinde şiirler yazmıştı. Onun devri kültür açısından fevkalade verimli geçmiştir. Nitekim Şeyh Abdülkerim adlı biri taarfından II. İbrahim için Hind Müziği üzerine Cevahir-i Musîkat-ı Muhammedî başlıklı bir eser telif edilmiş ve birçok minyatür ile süslenmişti.[260]

NİZAMŞAHÎLER
1491-1634

Hindistan'da Behmenîler'in son döneminde ortaya çıkan Ehl-i Beyt taraftarı bir devlettir. Behmenîlerin Cunnar valisi Ahmed b. Nizam el-Mülk ile başladı ve sonra Ahmednagar ile Devletabad'da hüküm sürdü. Nizamşahîler, Ekber tarafından ortadan kaldırıldı, fakat ismen hükümdar kalanlardan bir kol Şah Cihan'ın zamanına kadar devam etti. Son Behmenîler de Ehl-i Beyt taraftarı idiler.[261]

Nizamşahî hanedanı, Türkleşmiş Güney Dekkenli Hindistanlı Sünni-Hanefi bir hanedandı kuruluşunun üzerinden 50 yıl geçmeden 12 İmamcı Ehl-i Beyt taraftarlığını benimsemişlerdir. Krallık 1491-1634 arasında 143 yıl hüküm sürmüşlerdir. 1537'den itibaren 12 imamcıdırlar.

Hanedanının ismini aldığı kişi olan Nizam Han, "Nizamü'l-Mülk Bahrî" unvanıyla Behmenî veziri olmuş ve 1486'da ölmüş Vicayanagarlı birisidir. Onun oğlu I. Ahmed Nizamşah'tır.[262]

---

[260] Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Prof. Dr. Erdoğan Merçil, s. 340-344, Türk Tarih Kurumu, 6. Baskı: 2011 Ankara.

[261] İslam Devletleri Tarihi, Prof. Dr. C. E. Bosworth, s. 256, Çevirenler: Erdoğan Merçil- M. İpşirli, Oğuz Yayınları, 1980 İstanbul.

[262] Devletler ve Hanedanlar C. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 974-975, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

SAFEVÎ DEVLETİ

(1502-1722)

Devlete adını veren Şah İsmail'in büyük dedesi Şeyh Safiyyüddin 1252'de İran Azerbaycan'ının Erdebil kasabasında doğmuştur. Babası Hoca Kemalüddin Arabşah'tır. 1334'te vefat ettiğinde yerine oğlu Sadrüddin Musa, Erdebil şeyhi (1334-1392) olmuştur. Şeyh Safiyyüddin İran'da büyük şöhret kazanıp, birçok müridi etrafında toplayabilmişti. Öyle ki bir ara İlhanlı hükümdarı Muhammed Hüdavend, şeyh'i ziyaret ederek hürmet göstermiştir.[263]

Kazvini'nin 1340 yılında tamamladığı eserinde Şeyh Safiyyüddin'in müritlerinin çoğu Şafii olduğunu nakleder.[264]

Safevi ailesi Şeyh Ali döneminde (1392-1429) zamanında tam olarak sadece Caferilere yöneldiği bilinir.

Timur, Şeyh Hoca Ali'ye büyük değerler vererek, Erdebil'i bütün köyleriyle birlikte ona bağlamıştır.

Timur Ankara Savaşında Yıldırım Beyazıt'ı yendikten sonra Anadolu'dan aldığı 30 bin esir İran'a götürerek Erdebil'e yerleştirdi. Erdebil Şeyhi Ali'nin (Şah İsmail'in dedesi) isteğiyle Timur esirleri serbest bıraktı ve esirler zamanla ona bağlanarak ondan tarikat dersi aldılar ve böylece Şeyh Ali'ye bağlılıklarını sürdürdüler. Başlangıçta Sünni olan bu insanlar Şeyh Ali'nin etkisiyle Alevi oldular ve tarikatın emrine girdiler. Zamanla vergi, sadaka ve zekâtlarını ona vermeye başladılar. Ayrıca Erdebil'den Anadolu'ya Şeyhin halifesi olarak adlandırılan bazı kişiler Anadolu'da para topluyor ve gizlice İran'a gönderiyorlardı. Bu şekilde Erdebil Tekkesi gittikçe gelişerek müritlerini çoğalttı.[265]

---

[263] (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.2, s. 266, 4. Baskı.)

[264] (Doğan Avcıoğlu, Türklerin Tarihi, c.5, s.2231)

[265] Aleviliğin Tarihsel-Sosyal Temelleri adlı Makale, Prof. Dr. İbrahim Arslanoğlu G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

Safeviyye ve Erdebiliyye tarikatının da Hoca Ali'nin, bir aralık Bursa'da ekmek satarak geçindiği için Somuncu baba adıyla tanınan Kayserili Şeyh Hamid-i Veli vasıtasıyla Anadolu'ya sokmuş olduğu anlatılır.[266] İbrahim'in oğlu Şeyh Cüneyt Caferiliğe dayalı bir devlet kurma çabasını başlatan kişiydi. Şeyh Cüneyt daha Karakoyunlular zamanında faaliyete başlamış Fakat Karakoyunluların en parlak hükümdarı sayılan Cihan Şah'ın dikkatini çektiğinden Cihan Şah, Şeyh Cüneyt'i Erdebil merkezinden sürgün etmiştir.

Belki de bunun nedeni Şeyh Cüneyt'in gücünden çekindiği içindir.

Sürgün edilen Şeyh Cüneyt çalışmalar yapmak için Anadolu'ya gelmiş ve II. Murat'tan kendisine bir yer gösterilmesini istemişse de II. Murat, sadece Ona para göndermiştir. Daha sonra Şeyh Cüneyt Osmanlı padişahından Kurtbelen'de kendisine dirlik verilmesini istemiş. Ancak Şeyh'i tehlikeli bir kişi olarak gören II. Murat vezir Çandarlı Halil Paşa'ya danışır. Çandarlı Padişah'a: "Bir taht'a iki padişah sığmaz." Diyince, Şeyh Cüneyt'in Osmanlı ülkesine yerleşmesine izin verilmez. Osmanlı toprağından çıkarılan Şeyh Cüneyt, Karamanoğlu ülkesi Konyaya gider. Cüneyt bir tekkede misafir edilir. Tekkenin şeyh, Karaman beyi İbrahim'e; "Muradı sofuluk değildir, şeriatı bozup bey olmaktır" der.

Bunun üzerine Karaman Beyi, Toroslardaki Varsak Türkmenlerine sığınan Şeyh Cüneyt'in yakalanmasını ister. Şeyh oradan da kaçarak İskenderun körfezindeki dağlarda Haçlılardan kalan yıkık bir kaleye yerleşir ve orayı tarikat merkezi yaparak müritlerini toplamaya başlar. Ancak, bu defa Mısır sultanı Şeyh'in üstüne asker yollar. Şeyh yenilir ve merkezi Samsun olan Canik'e kaçar.

---

[266] (Abdülbaki Gölpınarlı, Pir Sultan Abdal, s.6, 5. Baskı, Varlık Yayınları.) Naklen Müslüman Halk Hareketleri, Bekir Yakıştıran, s. 104, Kevser Yayınları Ocak 1995 Aksaray İstanbul.

Canik bölgesinde müritleriyle birlikte, Hıristiyan Trabzon Rum İmparatorluğuna başarılı saldırılarda bulunan Şeyh Cüneyt, bir ara şehri ele geçirirse de kaleyi alamadığı için geri çekilir.[267]

Trabzon Rum İmparatorluğunu yıkıp kendi adına bir devlet kurma amacında olan şeyh Cüneyt yine de zaman zaman Rumlara saldırmaya devam eder. Ancak Fatih Sultan Mehmet Rumlara asker gönderince şeyh çekilmek zorunda kalır. (1456)

AKKOYUNLU SARAYINDA

Trabzon'da umduğunu alamayan Şeyh Cüneyt, Diyarbakır'da yeni güçlenen Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yanına gider. Uzun Hasan, ilkin şeyh'e önem vermez. Ancak Şeyh, Uzun Hasan'a: "Cihan Şah gibi düşmanın var, benim silahlı 20 bin sofiye gücüm yeter. Ben de yardımcın olayım" önerisine Uzun Hasan; "Peki" der.

İleride Akkoyunlu hanedanının Şeyh'in torunu tarafından yıkılacağına ihtimal vermeyen Uzun Hasan Kızkardeşi Alemşah Hatun'u Şeyh Cüneyt'e nikâhlar ve Karakoyunlu devletinin sona ermesi üzerine Şeyh'i Erdebil'e aile ocağına yollar.[268] Cihan Şah ve Şeyh Cüneyt'in amcası Şeyh Cafer, Onun tarikat merkezine dönüşünden kaygılanırlar. Şeyh Erdebilde tutunamaz ve müritleriyle Çerkez ve Gürcüler ülkesine gazaya giderler. Şeyh Cüneyt, 1456 yılında Şirvan hâkimi Halil ile yaptığı savaşta öldürülür.[269]

---

[267] (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.2, s. 22.) Naklen Müslüman Halk Hareketleri, Bekir Yakıştıran, s. 105, Kevser Yayınları Ocak 1995 Aksaray İstanbul.

[268] (Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.4, s. 1007. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.2, s. 226.)

[269] Naklen Müslüman Halk Hareketleri, Bekir Yakıştıran, s. 106, Kevser Yayınları Ocak 1995 Aksaray İstanbul.

SİLAH USTASI ŞEYH HAYDAR

Şeyh Cüneyt'in müritleri Uzun Hasan'ın kızkardeşinden doğma, Şeyh Cüneyt'in oğlu Şeyh Haydar'ın etrafında toplanırlar. (1470) Şeyh Haydar, Uzun Hasan'ın kızı ile evlenerek ona damat olur.[270]

Şeyh Haydar'ın Erdebil'e bağlı Anadolu'da pek çok müritleri vardır. Babası gibi devlet kurmak amacında olan Şeyh Haydar, müritlerine mızrak ucu, zırhlı gömlekler, kılıç ve kalkan yapar, tekke adeta silah deposuna döner.[271]

Şeyh Haydar, babası gibi Şirvanşahlara karşı savaş açar. Çerkezlerle yaptığı savaşta (1487-1488) başarılar bile kazanan Şeyh Haydar'ın gücünden korkan Akkoyunlu hükümdarı Yakup Bey, Şeyh'i Tebriz'e çağırarak, kadı huzurunda Yakup Bey'e bağlı kalacağına Kur'an üzerine yemin ettirir.

Erdebil'e dönen Şeyh Haydar, babasını öldüren Şirvanşah'ın ülkesine yine saldırılar düzenler. Şirvanşah, Akkoyunlu hükümdarının kayınpederi olduğundan ondan yardım ister. Gelen Akkoyunlu ordusuna karşı Şeyh Haydar'ın silahlı müritleri yiğitçe savaşırlarsa da Şeyh Haydar bir okla vurularak öldürülür (1488).

Dağılmayan müritler, Şeyh Haydar'ın oğullarından Şeyh Ali'nin etrafında toplanırlar.

Durumun farkında olan Akkoyunlu sultanı Yakup Bey, Şeyh Haydar'ın üç oğlunu (Ali, İsmail, İbrahim) anaları ile birlikte İran'da İstahr kalesine hapseder. Yakup Bey'in ölümünden sonra (1490) Akkoyunlu ailesi arasındaki saltanat mücadelesinde, şeyhlerin nüfuzundan yararlanmak isteyen Rüstem Bey, Şeyh'in ailesini serbest bırakır. Rüstem Bey, şeyhlerin askeri ve manevi güçleriyle tahta çıkar ama desteğini aldığı Şeyh Ali'yi öldürmek ister. Çıkan çatışmada, Şeyh Ali, attan düşüp boynu kırılır ve yakalanıp başı

---

[270] (Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.4, s.1007Üçdal Neşriyat 1985)
[271] (Doğan Avcıoğlu, Türklerin Tarihi, c.5, s. 2237)

kesilir.[272] Şeyh Ali'nin 1494'te öldürülmesinden sonra müritleri İsmail ve İbrahim'i kaçırıp Dulkadir Türkmen topluluğundan bir kadının evinde saklarlar. Şah İsmail olacak olan İsmail'in o zaman altı yaşında olduğu rivayet edilir. Rüstem Bey, Erdebil'de sıkı bir aramaya girişirse de, Şeyh Haydar'ın çocuklarını bir türlü ele geçiremez. Bu arada silahlı müritler, henüz küçük yaşta olan İsmail'i alarak, Hz.. Ali soyundan olan Geylan hükümdarı Karkeya Mirza Ali'nin yanına kaçırırlar. Rüstem Bey, Geylan hükümdarından birkaç kez İsmail'i iterse de Mirza Ali, İsmail'i yollamaz ve Onu geylan'da büyütür.[273]

ŞAH ISMAIL (ŞAH HATAI)

Gilan'da eğitilen İsmail 13 yaşındayken Akkoyunlu hanedanının iç kavgalarından yararlanarak, Gilan'dan ayrıldı, ata yurdu Erdebil'e doğru yola çıktı:

"Çok eğlendin Gilan'da ey Hatâ'î,
Meğer sana bu yerler mesken oldu?"

Oradan Erzincan'a doğru hareket etti. İsmail'e burada değişik Türkmen boylarından 12 bin mürit katıldı:

"Gül ağaçtan çıktı geldi şâha yoldaş olmağa,
Sırr-ı şâh idi ezelden geldi sırdaş olmağa,
Yüreği dağ olmayınca, bağrı kanlı la'l tek,
Hiç kimin ki haddi yoktur-kim Kızılbaş olmağa."

Şirvan'ı fethetmeden önce olması gereken bir şiirinde şöyle diyordu:

---

[272] (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, c.2, s. 227)

[273] (Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt Tevarih, c.3, s. 334, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.2, s. 228.) Naklen Müslüman Halk Hareketleri, Bekir Yakıştıran, s. 106-108, Kevser Yayınları Ocak 1995 Aksaray İstanbul.

"Şirvan halâyıkı kamu Tebriz'e taşına,
Mülk-i Acem sorar ki kıyamet haçan kopar?
Yettikçe tükenir Arab'ın kûy u meskeni,
Bağdad içinde her nice kim Türkman kopar."
Yani:
"Şirvan halkı hepsi Tebriz'e bağlanırsa,
Acem ülkesi (İran) kıyametin ne zaman kopacağını sorar (anlar).
Türkmenlerin Bağdat'ta ortaya çıkmasıyla
Arap(lar)ın yerleşim yerleri de zamanla biter."[274]

Büyük bir cesaretle ortaya çıkan Şah İsmail 1502'de Elvend Mirza'yı Nahcıvan'da bozup Diyarbakır'a kaçırır ve Azerbaycan'ı istila eder. Akkoyunlulardan Irak ve Fars hükümdarı Murat Bey'i Hemadan'da yenerek, Şiraz ve Bağdat'ı alır. Irak taraflarını tamamen istila eden (1504) Şah İsmail, Osmanlı Padişahı II. Bayezit'e elçi ve hediyeler gönderip, fütuhatını bildirir. II. Bayezit de kendisine tebrik yazarak kutlar.[275]

Şah İsmail'in ölümünden beş yıl sonra 1528-1529 yıllarında Tahmasb'ın emirleri arasında Turgud oğlu Hasan Sultan'ı görüyoruz. Hasan Sultan, Şah Tahmasb'ın aynı yıllarda yaptığı Horasan seferine katılmıştı. Şikarî'nin Karaman Oğulları tarihinde Karaman oğlu Kasım Beğ'in çeribaşısı (kumandanı) Pir Bayram ile yine büyük emirlerden Kökez Oğlu'nun altı bin er ile Şah İsmail'in hizmetine girip, Tebriz'i Şah'a alıverdikleri anlatılır.[276] Şikarî'nin bu sözleri Karaman oğulları beğ ve askerlerinden bir kısmının Safevi devletinin kuruluşuna katıldıklarını teyid etmesi bakımından şüphesiz bir değer taşımaktadır. Hasan Sultan'dan başka yine Turgud oğullarından Kasım Ali adlı bir Beğin de Safevî devleti hizmetinde bu-

---

[274] NTV Tarih Dergisi, Sayı:18, Temmuz 2010, s. 30-31, Babek Cevanşir'in Kitleleri Peşinden Sürükleyen Lider Yazısı.
[275] (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.2, s. 228)
[276] Karamanoğulları Tarihi, Şikarî, s. 206-208, Konya, 1946.

lunduğu görülüyor. Turgud oğullarından Kanuni'nin oğlu ŞehzadeBayezid'in en başta gelen emirlerinden Pir Hüseyin Beğ de Bayezid ile birlikte İran'a gitmiş ve Bayezid'in Kanuni tarafından öldürülmesinden sonra hayatına dokunulmamıştır.[277]

DULKADİR SEFERİ

Seferin görünüşteki sebebi: Şah İsmail'in, Alaüddevle'nin kızını istemiş olması ve Dulkadir beyinin de bu teklifi reddetmesidir.

Şah İsmail, Alaüddevle'yi cezalandırmak amacıyla Osmanlı toprağını geçerek Tokat taraflarına kadar gelir, Alaüddevle yenilerek kaçmak zorunda kalır. Bu arada Osmanlı hükümetince, Şah'ın Osmanlı toprağına niçin girdiği sorulur. Şah Osmanlı toprağında gözü olmadığını yazar: "II. Bayezit, benim babamdır, Osmanlı toprağında gözüm yoktur" der ve özür diler. Ve hemen Elbistan'a yönelir.[278] Şah İsmail, askerlerine hitaben çıkardığı bir fermanda: "Osmanlı toprağında ağaçtan bir yaprak koparanı bile cezasız bırakmayacağını" ilan eder.[279]

Şah ile savaşmak istemeyen II. Bayezit sadece Ankara sınırına Yahya komutasında bir ordu gönderir. Şah İsmail de Dulkadir Beyini cezalandırır, Amid (Diyarbakır) ve Harput müstahkem şehirlerini zapteder sonra da İran'a döner.

Şah, Nur Ali Halife'yi Anadolu'ya göndermiş. Koyulhisar'da Nur Ali'nin etrafında 3-4 bin kişilik bir kuvvet toplanır. Nur Ali, üzerine sevkedilen Faik Paşa komutasındaki Osmanlı birliğini yener ve Tokat'ı alıp Şah İsmail adına hutbe okutur.[280]

---

[277] Safevi Devletinin Kuruluşu Ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü (Şah İsmail Ve Halefleri ve Anadolu Türkleri), Prof. Dr. Faruk Sümer, s. 51-52, Selçuklu Tarih Ve Medeniyet Enstitüsü Yayınları Tarih Dizisi No: 2, 1976 Ankara.

[278] Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.4, s. 1010, Üçdal Neşriyat

[279] Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt Tevarih, c.3, s. 350, Kültür Bakanlığı Yay.

[280] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.2, s. 229.

Şah İsmail'in başarılarından biri de II. Bayezit'in oğlu Karaman valisi ŞehzadeŞehinşah'ın Anadolu'da Şah İsmail'in en güvendiği adamı olduğu bilinmektedir.[281]

ŞehzadeAhmet'in oğlu Murat, Amasya'da Caferiliği kabul ederek törenle taç giyer ve 10 bin Caferi ile Kazova'da Nur Ali Halife ile birleşir.[282]

Nur Ali Halife, Sivas, Tokat ve Amasya Caferilerinin (Alevilerinin) önemli bir kısmını İran'a götürür.

ŞehzadeMurat, uzun süre Şah İsmail'in yanında kalmış, Şah'ın kızıyla evlenmiş ve İran'da Sancakbeyi derecesinde hizmette iken orada vefat etmiştir.[283]

Şah İsmail, Akkoyunluların iç savaşından yararlanarak 1500 yılında Erzincan'a geldi. Alevilerin toplanmasını isteyince Ustacalu, Şamlu, Rumlu, Dulkadir, Tekelü ve Karaman-Turgutlu Türkmenleri ile Varsaklar'dan çok büyük bir kalabalık toplandı. 1501'de Elvend Mirza'yı Nahcıvan'da yendi ve Azerbaycan'ın tamamını ele geçirdi.

Osmanlı devleti kontrol etmekte zorlandığı göçebe Türkmenleri yasadışı ilan ederek Alevi inançlarından dolayı bunları yok etme ve aç bırakma yollarıyla küstürmüştü. Şah İsmail, 1500 yılında bu Osmanlı'ya küsmüş ve yok edilme politikasına kurban giden Türkmen Alevileri kendi bayrağı altında toplamak istediğini Erzincan'da bildirmişti. 1503'te Hemedan, 1504'te Şiraz ve Kirman, 1507'de Irak'ta bulunan Necef ve Kerbela, 1508'de Van, 1509'da Bağdat'ı aldı.

Şah İsmail, 21 yaşına girdiğinde 1.300.000 km^2 bir alanda büyük bir imparatorluk kurmuştu.[284]

---

[281] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.2, s. 238.

[282] Doğan Avcıoğlu, Türklerin Tarihi, c.5, s. 2245

[283] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.2, s. 252. Naklen Müslüman Halk Hareketleri, Bekir Yakıştıran, s. 108-110, Kevser Yayınları Ocak 1995 Aksaray İstanbul.

[284] Babür Şah, Çetin Umut, s. 100, Demirbaş yayınları, İstanbul 2009.

ŞAH İSMAİL'İN ŞİRVAN'I FETHİ

Şirvan Şahı Şah Ferruh Yesar da Şah İsmail'e karşı olanlar arasında idi. Şah Ferruh Yesar olağanüstü bir şey yapmak istemişti. Dağılan askerlerden bir kısmını toplayarak Şah İsmail'in karargâhını alt üst edeceğini ve Kızılbaş ordusunda bir panik yaratacağını ümit etmişti. Fakat talih artık ondan yüz çevirmişti etrafı derhal çevrilmiş sonunda kendisi de ele geçirilmiştir. Şah Ferruh Yesar, kendini tanıtmak istememişti hatta Şah İsmail'in sorularına kaçamak cevaplar vermişti.

Şah İsmail sormuştu:

"İhtiyar bu yaşında niçin savaşa geldin. Evinde rahat etseydin daha iyi değil miydi?"

"Sende çocuk yaşında burada ne arıyorsun arkadaşlarınla ceviz oynasan daha iyi değil miydi?"

"Sen kimsin?"

"Ben mi? İşte görüyorsun ya memleketi savunmaya gelmiş olan bir askerim."

"Şahınız nereye kaçtı?"

"Şahımızın kaçtığını sanmıyorum çünkü kaçmak âdeti değildir belki geri çekilmiştir."

Bu anda Şah İsmail'in ihtiyar kumandanlarından biri ileri atılmış Şah Ferruh Yesar'ı omzundan tutarak ortada yanan alevlere doğru çevirerek yüzüne dikkatle bakmıştı ve sonra çılgın bir sesle "tanıdım bizzat Şahın kendisi. Gülistan kalesinin önünde savaşırken yakından gördüğüm bu yüzü henüz unutmadım" diye bağırmış. Şah Ferruh Yesar da bu sözler karşısında başını eğmişti. Orada bulunan komutanlar sevinçten titremişlerdi. Bunun üzerine Şah Ismail ile Şah Ferruh Yesar arasında ki konuşma şöyle devam etti;

"Bu sözler doğru mu sen Şah mısın?"

"Evet!"

"Şu hâlde niçin yalan söyledin yalan söylemek yakışır mı sana?"

"Savaş meydanındayız burada her şey doğrudur."

"Dedemi, babamı sen mi öldürdün?"

"Elimden gelseydi seni de öldürecektim. Hatta bütün etrafındakileri de."

"Peki, biz sana ne yaptık? Neden benim dedemi, babamı öldürdükten sonra beni de öldürmek istiyorsun?"

"Siz Kızılbaşları öldürmek sevaptır da ondan."

"Kızılbaş da ne demektir? Bize niçin Kızılbaş diyorsunuz?"

"Neden başınıza kırmızı sardınız?"

"Yüzyıllardan beri dökülen kanların ve mazlumların intikamını almak, kara taassubu ortadan kaldırmak için başa kırmızı sarmakla dinden çıkılmaz ya!"

"Din ile sizin ne ilginiz var. Mukaddesatı ağzınıza almayın."

Şah İsmail (Hataî) bu söz üzerine etrafındakilerin öfkeyle titrediklerini görmüştü, fakat soğukkanlılığını bozmayarak sözüne devam etti; "Bizim dinsiz olduğumuzu nereden biliyorsunuz? Biz Allah'a inanırız, Hz. Muhammed'i Peygamber tanırız, ona inen Kuran'a iman ederiz, Hz. Ali'yi Allah'ın velisi biliriz, ibadet eder, Oruç tutarız, halkı iyiliğe teşvik eder, fenalıktan men ederiz. Bizi neden dinsizlikle itham ediyorsunuz?"

"Neden kendinize Caferî diyorsunuz? Neden Tevella ve Teberrayı dinin esaslarından biliyorsunuz?"

"Alevi adını biz icat etmedik. Bir Müslüman için Tevalla ve Teberra lazımdır. Tevella Allah'ın, Peygamberinin sevdiklerini sevmek, Teberra ise Allah'ın ve Peygamberinin sevmediklerini sevmemek demektir."

"Allah'ın sevmedikleri kimlerdir?"

"Onlar hile ile din başkanlığı taslayanlar, Müslümanların halifesiyiz diyerek zavallı halkın kanını dökenler ve malını helal bilenlerdir. Onlar Yezit, Muaviye ve Mervan gibi kimselerdir."

O zamana kadar dikkatli konuşan Ferruh Yesar, Şah İsmail'in bu son söylediklerinden sonra birden bire öfkelenmiş;

"Sus Hazreti Muaviye razıyallahu anhın adını ağzına alma dinsiz adam" (Allah'ın laneti üzerine olsun) diye bağırdı.

Şah İsmail, Ferruh Yesar'ın bu hareketi üzerine; "Ben sana gerçeği anlatmak istedim. Seni ölümden kurtarmak istiyordum, sen ise inadına direniyorsun ey mutaassıp cahil," demiş ve eliyle bir işaret vermişti. O anda Şah İsmail'in yanında dimdik duran Şamlı aşiretinin başkanı Hüseyin Bey'in kılıcı yanan ateşin alevleri karşısında şimşek gibi parlamıştı. İnen darbe ile Ferruh Yesar'ın kesik başı birkaç adım öteye yuvarlanmış gövdesi de sırt üstü yere düşmüştü. Şah İsmail hiçbir şey söylemeden oradan uzaklaşmıştı. Şeyh Safi Ocağı Erdebil Tekkesinin Yeşil Sancağını Şirvan kalesinin üzerine dikmişlerdi, bayrağın üzerinde "La İlahe illallah, Muhammed Resulullah, Aliyyen Veliyyullah" Yani: "Allah'tan başka İlah yoktur. Muhammed Allah'ın elçisidir. Ali Allah'ın Velisidir" yazılıydı. Ve bayrağın üstünde bir el bulunmaktaydı. Bu Kızılbaş Aleviliğin bir simgesidir. Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin'den ibaret beş sevgiliyi göstermekteydi.[285]

BENG Ü BADE

1509'da Bağdat'ı fetheden Hataî, uzun süreden beri orada oturan Fuzulî ile tanıştı. Ona hem bir şair, hem bir hükümdar tavrıyla hayli iltifat etti. Fuzulî de Şah İsmail'den hoşlanmıştı. Sonradan yazdığı "Beng ü Bâde"yi "Padişah-ı ba-ferheng" (Anlayışlı padişahın öğülmesi (övülmesi)) bahsindeki şu dizelerle kitabını Hataî'ye ithaf etti.

"Bu surâhiden olmayan hoş-hâl
Dûrd-nisbet müdam ola pâ-mâl
Meclis efruz-i bezmgâh-ı Halil
Cem-i eyyâm-ı Şah Ismayıl

[285] Mezhepler Tarihi Ve Şah İsmail, Ziya Şakir, s. 90-92, Cevahir Yayınları, 1. Basım: Mart 2008 İstanbul.

Andan âsudedir gani vû geda
Halladu'llahu muhkehu abada."
Beng ü Bâde (Esrarla Badenin münazarası)[286]

KIZILBAŞ ASKERİ

"Bu Şah-ı pür kerem sahib-nazardır
Velayetdir yâkın nur-ı basardır[287]

Kuşana gaziler seyf ü silahı[288]
Münafık canına havf ü hatardır[289]

Yezid'in leşkeri[290] yüz min[291] olursa
Velayet leşkerinden bir yeterdir

Münafık leşkeri bir gazi görse
Koyını kurd kovar andan beterdir.[292]

İşaret kılduğınca bir nazar Şah
Öninde Şemr ü Mervan derbederdir[293]

....

---

[286] Şah İsmail Hataî ve Anadolu Hataîleri, İbrahim Arslanoğlu, s. 22-23, Der Yayınları, İstanbul 1992

[287] Nur-ı basardır: Görünen nur

[288] Seyf ü silah: kılıç ve benzeri savaş aletleri

[289] Hatar: Tehlike

[290] Leşker: Asker

[291] Bin

[292] Koyunu kurt kovar gibi hatta Ondan da beterdir.

[293] Şemr ü Mervan: Şemr (Şimr) İmam Hüseyin'in Kerbela'da başını kesen. Mervan: İmam Ali ve Ehl-i Beyt'e aşırı düşman Emevi Halifelerinden. Muaviye'nin amcaoğlu ve Yezid'in rehberlerinden biriydi.

Yezid'e zahm-i seyf[294] ü tir ü hancer
Başından gitmesin tîğ ü teberdir

Ali bahr-i hakikatdir yakın bil
....

Velayet bahrine yol bulmayanlar
Gözi â'ma vü ahmak bî-haberdir[295]

Kızıl alem kızıl bayrağ kızıl tac[296]
Giyince gaziler ol gün hazerdir.[297]

Hataî Şah yolında can fedadır[298]
Çe cây ü mülk ü mâl ü ism ü zerdir."[299]

***

"Adım İsmail ibn-i Hayderî'yem[300]
Ali'nin çakerinin çakeriyem

Hüseynî mezhebem ben din içinde
Mevali olanın ben rehberiyem

Benim gazilerime hürmet eylen
Gönül evinde onların biriyem

---

[294] Seyf: Kılıç demektir. Hancer ise Hançer anlamındadır.
[295] Gözü kör ve kendinden habersiz ahmaktır.
[296] Kızılbaşlığa işaret
[297] Hazer bin demektir
[298] Hatayi Ali yolunda can fedadır
[299] Şah İsmail Hataî ve Anadolu Hataîleri, İbrahim Arslanoğlu, s. 118-119, Der Yayınları, İstanbul 1992.
[300] Adım İsmail Haydar'ın oğlu

Beni onlardan ayrı sanmayın siz
Velâkin onların ben serveriyem

Benem hem pir hem sultan-ı âlem
Hataî'yem Şâhın bir kemteriyem."[301]

Şah İsmail Hataî, askerindeki kendisine bağlılığı şöyle dile getirir şiirlerinde:

"Leşkerim (askerim), gazilerim, sofilerim, pirlerim
Can ile başı bu yolda bana inkâr değil

Ey Hataî bu cihan mülkine sen kalmayagör,
Çünki hiç kimseye kalmadı sana yâr değil."[302]

DEHNÂME (ON MEKTUP)

Hataî'nin divandan başka Dehnâme ve Nasihatnâme adında iki eseri daha vardır. Dehnâme (On Mektup) şairin 20 yaşında iken yazdığı 1532 beyitlik bir mesnevidir. Adı önceleri Aşık ve Ma'şuk (Aşık olunan- sevgili) idi. Halk bu adı beğenmedi. İkinci adı benimsendi ve kısa zamanda geniş bir çevreye yayıldı. Türkçe karşılığı "On Mektup" olan Dehnâme'yi daha önceki şairlerde yazmışlardı. Fakat Hataî kendisinden öncekilerden yararlanmadı. Dehnâme'nin diğerlerinden farkı dilinin sadeliği, monotonluğu gidermek amacıyla gereken yerlere konuyla bağdaşan gazeller serpiştirmesi, bir de emsali halk hikâyelerinde görüldüğü gibi kahramanların serüvenleri doğumundan ölümüne kadar devam etmiyor. Hikayeyi

---

[301] Şahın bir Kemteri: İmam Ali'nin bir değersiziyim. Şah İsmail Hataî ve Anadolu Hataîleri, İbrahim Arslanoğlu, s. 84-85, Der Yayınları, İstanbul 1992.

[302] Şah İsmail Hataî ve Anadolu Hataîleri, İbrahim Arslanoğlu, s. 76, Der Yayınları, İstanbul 1992.

oluşturan canlılar: Aşık (Şairin Kendisi), Ma'şuk (Aşık olunan-sevgili) ve bağban (bağcı). Cansızlar: Seba, Ah, Hud ve Gözyaşı. Başta münacat (yalvarma-yakarma), na't (övgü-övme), İmam Ali ve 12 İmam methiyeleri ile bahariye yer almıştır. Asıl serüven bundan sonra başlar. Şair bir gece, rüyasında Ma'şuk'u görüp ona can ü gönülden aşık olur. İlahi bir sezgi ile bulunduğu yeri öğrenir sevdiğinin. Aşık'ın yüreğindeki aşk ateşi sevgilisinde de etkisini gösterir. Fakat Ma'şuk tedbirlidir, durumunu belli etmez. Bundan sonra Ah, Hut, Seba ve Gözyaşı devreye girer. Mektuplar gider gelir. Aşık türlü sınavlardan geçer. Elçilikte yetenekli olan Gözyaşı-nın maharetiyle, sevgilisi nihayet razı olur. Aşıkla Ma'şuk birbirine kavuşurlar.

Hataî kitabın sonuna doğru tarih düşürmüştür:

"Hicrinde çün dâd ü nun geçti
Sinden dahi bir füzun geçti."

Ebced hesabıyla Hicri 911 yılı (Miladî 1506)[303]

Yine şu şiirin de Ona ait olduğu söylenmiştir ki kendi kahra-manlığı hakkındadır:

"Al-i İsmailem geldim alemî seyran eylerem
Zülfikâr durmaz kınında günde yüz bin kan eylerem."[304]

---

[303] Şah İsmail Hataî ve Anadolu Hataîleri, İbrahim Arslanoğlu, s. 18-19, Der Yayınları, İstanbul 1992.

[304] Bu şiir kendi savaşçı yönünü anlatması ve Alevi olduğunu gösteren İmam Ali'nin Zülfikarı gibi olduğunu göstermesi açısından çok değerlidir. Menakıb-ı Esrar Behcet-ül Ehrar adıyla ya da Türkiye'de bilinen adıyla İmam Cafer (Sadık) Buyruğu adlı kitapta bu şiirin bulunduğu söylenmek-tedir. Bkz. Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik, Abdülbaki Gölpınarlı.

ŞAH İSMAİL HATAÎ'DEN RUBAİLER

"Ya Ali cânım sana olsun fedâ
Kıl kefi der şanına Hak'dan nida
Bu Hataî gönline kıldın nüzûl
Merhaba ey şah-ı âlem merhaba."

***

"Bu Hataî bendenin gör halini
Kim yolında koydı baş ü malini
Pür günahım tâ'ne kılma zahidâ
Bendesinin Hak bilür âmâlini."

***

"Men Hüseynî mezhebem şâhın kulu
Ya'ni kim mâ'nidir Allah'ın kulu
Ey Hataî padişah olmaz kişi
Olmayınca işbu dergâhın kulu."

***

"Zatın Allah mazharıdır ya Ali
Kibr ü leyn senden beridir ya Ali
Bu Hataî kayser ü hakan ü cem
Kanberi'nin kanber'idir ya Ali."

***

"Ol Ali'dir âleme ümit olan
Ol Ali'dir dünyada tecrid olan
Ol Ali'dir ey Hataî hatasız
Dünya ve ahrette hem cavid olan."[305]

[305] Şah İsmail Hataî ve Anadolu Hataîleri, İbrahim Arslanoğlu, s. 154-155, Der Yayınları, İstanbul 1992.

HAYDERÎ'YEM

"Menem ki can ü dilden Hayderi'yem
Habib-i Zülcelal'in çakeriyem

Gulam-ı hanedan-ı Ahmed'em[306] hem
Ali'nin Kanber'inin Kanber'iyem

Hasen şehrinde mesken tuttu gönlüm
Hüseyin'in hem kemine kemteriyem

Muhibbem aşıkem Zeynel İbad'a
Muhammed Bakır'ın hak-i deriyem

İmam Kazım Ali Musa Rıza'nın
Muhibbiyem düşmanından beriyem

Taki tacım Naki'dir nur-ı aynım
Meded ey hak-i payî Askerî'yem

Muhammed Mehdi-i sahib zamanın
Muti'im emrine ferman beriyem

Havariç hanedanın düşmanıdır[307]
Zaruretden diyer ki Hayderî'yem

Hüseynî'yem Yezide la'netim var
Ezelden ben duçar-ı Hayberî'yem

---

[306] Hanedan-ı Ahmed'in (Ehl-i Beyt'in) hizmetçisiyim.
[307] Hariciler Ehl-i Beyt'in düşmanıdır.

Hataî'yem bugün meydan içinde
Bihamdüllah ki şahın leşkerîyem."[308]-[309]

KIBLEGAHIMDIR MUHAMMED SECDEGAHIMDIR ALİ

"Bendesiyem can ü dilden padişahımdır Ali
Gözlerim nuru ziyası bedr-i mahımdır Ali
Yoluna hak olduğum püşt-ü penahımdır Ali
Kıblegahımdır Muhammed Secdegahımdır Ali

Men Hasan Hulk-i Rıza'nın muhibb-i Ali'yim
Hamdülillah ki hasedle kibrü kinden haliyim
Şah Hüseyin-i Kerbela'nın baş açık abdaliyim
Kıblegahımdır Muhammed secdegahımdır Ali

Şah Zeynel Abidin hem Bakır ile Cafer'i
Biliniz bunları sevmektir iman ey din eri
Daima söyle bu nutku olmayasın serseri
Kıblegahımdır Muhammed Secdagahımdır Ali

Musa-i Kazım'ı her kim bildi oldu ehl-i Hak
Gel şeyhim şah Ali Musa Rıza'dan al sebak
Ten gözünü giderip can gözü ile ana bak
Kıblegahımdır Muhammed Secdegahımdır Ali

Şah Taki vü ba Naki'nin kulu ol ey bahtiyar
Bunları sevene rahmet eyledi perverdigar
Mümin olanlar bu nutku zikrederler aşikâr
Kıblegahımdır Muhammed Secdegahımdır Ali

---

[308] Şükürler olsun ki İmam Ali'nin askeriyim.
[309] Şah İsmail Hataî ve Anadolu Hataîleri, İbrahim Arslanoğlu, s. 83-84, Der Yayınları, İstanbul 1992.

Askeri'ye asker olmak diler isen ey hümam
Kıl tevella hanedana Ahmed'i bulgil tamam
Hatm o li serdir İmamet Mehdi'de beyn-el-enam
Kıblegahımdır Muhammed Secdegahımdır Ali

Ey Hatayi gafil olam iş bu dünya fanidir
Her ne kim geldi vücuda âlemin mihmanıdır
Bu kelamı vird edinmek arifin erkânıdır
Kıblegahımdır Muhammed Secdegahımdır Ali"

MUHAMMED ALİ'Yİ CANDAN SEVENLER

"Muhammed Ali'yi Candan Sevenler
Yorulup Yollarda Kalmaz İnşallah
İmam Hasan'ın Yüzün Görenler
Hüseyin'den Mahrum Olmaz İnşallah

İmam Zeynel'den Bir Dolu İçtim
İmam Bakır'da Kaynayıp Coştum
İmam Cafer'e Vardım Ulaştım
Bundan Özge Yola Sapmaz İnşallah

İmam Musa'dan Gelen Erenler
Can Baş Feda Edip Cemler Görenler
İmam Rıza'ya Zehir Verenler
Divanda Şefaat Bulmaz İnşallah

Bir Gün Olur Okuturlar Defteri
Şah Oğlunun Belindedir Teberi
Uyanırsa Taki Naki Askeri
Açılan Gülümüz Solmaz İnşallah

Hatai Der Bu İş Bizi Bitire
Özünü Kata Gör Ulu Katara
Mehdi Şevki Bu Cihanı Tutar A
Şah Oğluna Sitem Olmaz İnşallah.”

ŞAH İSMAİL'E HER DEVİRDE ATILAN İFTİRALARA CEVAPLAR

Başta Pir Sultan olmak üzere birçok Alevi-Kızılbaş şairi Şah İsmail Hataî'den etkilenmiş hatta birçok Alevi şair ve halk ozanı kendisine bir mürşid, bir pir olarak Hataî'yi seçmişlerdi. Şimdiki birçok tarihçi, yazar, mezhep adamlarının, din adamlarının, karşıt görüştekilerin, şiir okuyan bazı çevrelerin anlattığı gibi olmayan Şah İsmail hemen-hemen bütün çevrelerin benimsediği büyük bir şair ve gerçek bilginlerin dilinde her zaman yüceltilmiş bir kahramandır. O yiğitlerin kendi deyimleriyle; “Yezitle savaşmıştır.” Alevi Cemlerinin süsü haline gelen Şah İsmail Hataî bazı çevreler tarafından (Kendilerini aydın zanneden) kan içici zalim biri olarak gösterilmiştir. Edebiyatı da tarihi de bu iftiraya kurban ettiler. Sonucu Osmanlı taraftarı insanlar tarafından İlkokullarda kan içici bir zalim katil olarak tanıtılan Şah İsmail belgeselleri izlettirilmekte. Bu da şu sonuca ulaştırır ki Şah İsmail'e bu iftirayı ilk atan Osmanlının ardılları küçük çocukların ruh hallerinde ki değişmelere neden olacak kanlı ve şiddet içeren daha da önemlisi iftiralara uğramış ve değiştirilmiş bir tarihi küçücük çocuklara dayatmaktadır. Şu da bir gerçek ki bu iftiralarla dolu saçma, belgesel denilen görüntüler Alevi çocuklarına da tarih eğitimi kapsamında gösterilmekte. Acaba kaç Alevi çocuk Şah İsmail Hataî'ye ülkesini işgal edenlere karşı savaşan O yiğide küsmüş ve Şah İsmail Hataî'yi seviyor diye ailesine düşman olmuştur. Asıl sorulması gereken budur. Asimilenin Aleviler üzerinde denenen en önemli savaş olduğu bilinen bir ger-

çek ve bu Osmanlı askerlerinin saldırısı ne zaman duracak Allah bilir. On altıncı yüzyılın belkide en büyük 3 şairinden biri olan ve iftiralara her devirde uğrayan bu büyük ozan hâlâ saldırılara uğramaktadır. Bu saldırıların kim ne derse desin sadece bir nedeni vardır. O da Şah İsmail Hataî'de hiçbir zaman bitip tükenmeyen İmam Ali, Ehl-i Beyt ve 12 İmam sevgisidir. Bu saldırıları başka nedenlerde arayanlar gerçeği kabullenemeyen insanlardır ancak.

SAFEVÎ DÖNEMİ TIBBI

Siyasî düzenin yeniden sağlanması ve okulların, dispanserlerin kurulmasının teşvikiyle Safevî döneminde tıbbî faaliyet canlılık kazandı.[310] Şah İsmail döneminde şöhret bulan Muhammed Hüseynî Nûrbahş, bütün Safevî çağının en önde gelen ismiydi ve daha çok Bahaüddevle adıyla tanınmaktaydı. Bu bilgin, Razî'nin Havî'sini temel alan Hülasat et-Tecarib (Tecrübelerin Özü) adlı kitabın yazarıdır. Bahaüddevle'nin kendisi müzmin bir klinik gözlemciydi; nitekim o, boğmaca öksürüğü ve saman nezlesinin ilk kez tanımını yapmış olmanın maharetine sahiptir. Hâkim Muhammed (17. Yüzyıl-1600'lü yıllar), öteki kayda değer Safevî dönemi hekimleri arasında zikredilebilir; önceleri Osmanlı ordusunda subay olan bilgin Zahire-i Kamile (Mükemmel Hazine) adlı eseri yazdı ki bu kitap yalnızca Cerrahiye ait yegâne Safevî eseridir. Sultan Ali Günâdî'nin Destûr el-ilâc (Tedavi Kuralları)'ı; Mahan'dan Kemaleddîn Hüseynî'nin Risale der Tiryak'ı (Tiryak Hakkında Risale); hala ünlü popüler 17. Yüzyıl eseri olan Mir Muhammed Zaman ve oğluna ait, hem tıp hem de eczacılık hakkındaki Müminlerin (inananların) hediyesi adlı eserinin de zikredilmesi gerekmektedir. Bu dönemde İran'da frenginin yayılmasıyla ilgili olarak İmâmeddîn'in bu hastalık üzerine yazdığı eserden söz etmek önemlidir ki İranlılar bu hastalığa

---

[310] Bu dönemin tıp tarihiyle ilgili olarak; SafavidMedicine, Elgood. "La médecine en Perse en XVIIe siecle, M. Laignel-Lavastine ve J. Vinchon, s. 465-485, Mélanges Lorga, Paris, 1933.

'Frenk Ateşi' (âtişak-i ferengî) demekteydiler. Bu hastalık ilk kez Bahaüddevle tarafından gözlenmiş fakat ilk kez İmâmeddîn'in risalesinde enine boyuna ele alınmıştır. Aslında onun tıptaki otoritesi o kadar büyüktü ki söz konusu risalesi İran'da ve Hindistan'da modern zamanlara kadar etkisini sürdürdü.

Nadir Şah'ın hükümranlığından itibaren modern Avrupa tıbbı İran'a girdi ve Kaçar döneminin Tahran'ında modern tıbbın öğretildiği yeni bir üniversitenin (Dar el-fünûn-Fenler Kapısı) kurulmasıyla bu süreç hızlandı.

Hindistan'daki Moğol sarayındaki İranlı hekimlerin en büyüğü muazzam hacme sahip Tıbb-ı Dârâ Şükûhî (Dârâ Şükûh için Tıp) adlı eserin yazarı olan Nureddin Muhammed Şirazî'dir. Bu eserin elyazmalarının çoğu bol bol resimlendirilmiştir. 18. Yüzyılda (1700'lü yıllar) bile İran'dan Hindistan'a göç eden hekimler bulunmaktaydı; bunlar arasında Alevî Han olarak bilinen Muhammed Hâşim Şirazî Nadir Şah'la birlikte Hindistan'dan İran'a döndü fakat hayatının son dönemlerini yine Hindistan'da geçirdi.[311]

ŞAH İSMAİL VE ÖZBEKLER

Şah İsmail'in devletinin doğusunda bulunan Özbekler sürekli yağmalar yapıyor ve Safevi topraklarını taciz ediyorlardı. Şah İsmail bunun üzerine, Özbeklerin padişahı Şeybani'ye haber göndererek bu saldırıları durdurmasını istedi. Şeybani, Şah İsmail'in yaşının küçüklüğünden dolayı küçümseyerek (Çünkü Şah İsmail'in Alevi-Caferi olduğunu biliyordu) hakaret etti:

"Sultanlık ve savaş senin neyine! Sen deden ve baban gibi Şeyhlikle uğraşsan iyi edersin."

[311] Naklen: İslâm Ve Bilim (İslâm Medeniyetinde Pozitif Bilimlerin Tarihi Ve Esasları), Prof. Dr. Seyyid Hüseyin Nasr, s. 183-184, Kitabın orijinal Adı: Islamic Science: An Illustrated Study, İnsan Yayınları 2006 İstanbul

Şeybani, bu sözlerle birlikte Şah İsmail'e bir derviş çanağı ile değnek (asa) gönderdi. Çok iyi bir şair olan Şah İsmail Şeybani'ye şunları yazdı:

"Kemikle karın doyuran köpeğe dönme,
Ölmüş babanla gururlanma."

Şah İsmail, Şeybaniye meydan okuyarak şu haberi gönderdi:

"Yiğitsen karşıma çıkarsın! Eğer savaşı kabul etmezsen boş zamanlarında gönderdiğim hediyelerle uğraşmanda yarar var."

Şah İsmail hediye olarak bir öreke ve iğ göndermişti.

Şah İsmail, 1510'da Özbeklerin üzerine sefere çıktı Sert bir savaşın ardından Şeybani'yi ağır bir yenilgiye uğrattı. Şeybani, Merv yakınlarında öldürüldü. Bu olaylardan sonra Şah İsmail devletinin sınırlarını daha da genişletti. Doğu'daki sınırlarını Kandehar'a kadar uzatmıştı. Fırat nehrinden Kandehar'a, Kafkaslardan Hind Okyanusuna kadar 2.800.000 km^2 bir imparatorluk kurmuştu. Bu, eski Sasani Devletinden sonra bölgede kurulan en büyük ve en güçlü devletti.[312]

ŞAH İSMAİL'İN OSMANLILARLA İLK TEMASI

Osmanlı padişahı, özellikle Teke (Şimdiki Antalya bölgesi) taraflarından, Safevi İsmail'in taraftarlarının İran'a göçmelerini engellemek üzere bu bölge halkından birçoğunu yeni fetholunan Koron ve Modon şehirlerine yollayıp yerleştirdi. Bununla beraber İsmail'in Bayezid ile ilişkileri dostça olmuştur. Ancak İsmail'in taraftarlarının serbestça göçmeleri konusunda İstanbul'a elçi yollamışsa da bu isteği redolunmuştur.

Şah İsmail, Dulkadir beyinin kızını istemişti fakat red cevabı aldı. Bunu üzerine Dulkadirlilere savaş ilan etti. Osmanlı sınırlarında geçmesi gerekiyordu. Sultan Bayezid, Yahya komutasında bir

[312] Babür Şah, Çetin Umut, s. 101, Demirbaş yayınları, İstanbul 2009.

orduyu sınıra Ankara'ya gönderdi. Şah İsmail'de Diyarbakır ve Harput şehirlerini ele geçirdi. Sonra da İran'a döndü (1507).

Ertesi yıl (1508) Safevi İsmail, Trabzon Valisi ŞehzadeSelim'den şikâyet etmek ve padişaha dostluk teminatını yenilemek üzere İstanbul'a yeni elçiler yolladı. ŞehzadeSelim bir ara İran toprağına geçmiş, Erzincan ve Bayburd'a kadar olan yerlerde hasarlar yapmıştı. Hatta bu akınlarda İsmail'in kardeşi olan İbrahim'i de esir almıştı.[313]

ŞAH İSMAİL KATİLLERİ CEZALANDIRIYOR

Teke isyancıları (isyancılardan arta kalanlar) başsız kalınca Şah İsmail'in ülkesine doğru kaçışmaya başladılar. Yolda bir İran kervanını soydular, bunlar çok da adam öldürdüler. Bu sürünün canına kıydığı insanlardan biri de, İran'ın büyük bilginlerinden Şeyh İbrahim Şebüstri idi. Şah İsmail, bu gibi suçları kendi taraftarları da işlemiş olsa cezasız bırakamazdı.[314]

Şah İsmail, yaptıkları kötülükleri ve cinayetleri yüzlerine vurdu. İki suçlu af dileyerek Şah İsmail'in ayaklarına kapandı. Şah İsmail'in cevabı öldürün oldu ve askerler tarafından katiller cezalandırıldı.

Bazı yazarlar (bunların içinde Alevi yazarlarda bulunmaktadır) Şah İsmail Hataî'nin bu yaptığı hareketi Alevilere ihanet etti gibi dile getirmektedirler ki bu tamamen yanlış bir düşüncedir. Sırf kendi inancında olduğu için o katilleri ve yağmacıları serbest bıraksa, dokunmasa o zaman Alevi adaleti nerede kalırdı. Kuşkusuz katiller cezalandırılmazsa bundan ders alınmayacak devlet güçsüzleşecekti ya da bu tür şeylere müsamaha gösteriyor denilerek bu katiller işlerine devam edebilecek ya da yeni katil ve yağmacılar ortaya çıkabilirdi. Sırf kendi inancında olduğu için Şah Hataî Onları

---

[313] Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, j. Von Hammer, c.1, s. 365-366, Özetlenmiştir. İlgi Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı İstanbul Nisan 2007

[314] Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, j. Von Hammer, c.1, s. 374, Özetlenmiştir. İlgi Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı İstanbul Nisan 2007

bağışlayamazdı. Hırsızlık yaparak katliam yapanlar cezalandırılmalı ki ülkede adaletsizliğin yok edildiği anlaşılsın ve en küçük isyanların önü alınsın. Yani Şah Hataî aslında yapması gereken en doğru şeyi yapmıştı. Hem ülkesini korumuş hem de yeni katillerin ve yağmacıların ortaya çıkmasını engellemişti. Bazı bağnaz yazarlardan duyduğumuz Şah Hataî Alevilere ihanet etti gibi anlamsız ve yanlış yargıları bazı Alevi yazarlardan da duymak bizi çok üzdü. Bu yazarların olayın altındaki mantıklı nedenleri bilmediğini varsayarak konuyu kavrayamadıklarını düşünüyoruz. Umut ediyoruz yanılmıyoruzdur.

ŞAH KULU BABA

Safevi kaynaklarına göre Şah Kulu İsyanı ve Şah İsmail'in olaya karşı tavrı pek bilinmemektedir. Safevî dönemi kaynaklarından Rumlu Hasan'ın yazdığı Ahsenü't-Tevarih[315] kitabında şöyle yazmaktadır;

Tekeli Şah Kulu Baba, Teke (Antalya) ili diye ünlenen Menteşe ve Germiyan vilayetlerinden bir grup sufi ile Şah İsmail dergâhına gitmek için ihram bağladı ve Azerbaycan'a yöneldi. Teke ili vilayetinin egemeni Sultan Bayezit'in hizmetinde olduğu için dört bin savaşçı atlıyla çok sayıdaki sufileri defetmek için harekete geçti. Şah Kulu Baba gayretli gazilerle Rumları karşıladı. Askerler arasında çatışma ateşi alevlendi. Şah Kulu askerleri, Osmanlı askerlerini

---

[315] Aynı zamanda asker ve edebiyatçı olan Rumlu Hasan bir tarihçidir. Emir Sultan Rumlu'nun torunu olduğunu bildiren yazarın dedesi Emir Sultan Rumlu, Şah İsmail döneminin önemli Kızılbaş komutanlarındandır. Yazar 1546-1547 yıllarındaki Şah Tahmasb'ın Gürcistan seferinde çatışmalara katılmıştır. Ahsenü't-Tevarih On iki ciltlik bir kitaptır fakat kitabın son iki cildi mevcuttur. Son cilt 1494-1524 yıllarını kapsar yani adeta Şah İsmail tarihidir. Rumlu Hasan Safevîlere 1541'den 1578 yılına kadar hizmet etmiştir. En son verdiği bilgi 1578'dir. Ölüm tarihi bilinmiyor fakat yaklaşık 40 yıl Safevîlere hizmet etmiş bir Kızılbaştır.

yendiler ve Osmanlı komutanını öldürdüler. Osmanlıdan çoğu yakalandılar ve tutsak edildiler. Şah Kulu Baba, tüm tutsakları kılıçtan geçirdi. Baba'nın zafer haberini alan hanedan[316] müritleri söz konusu vilayetin çevresinde silahlanarak, Baba'ya katıldılar ve Karaman vilayetini ele geçirmek için o civarda konuşlandılar.

Sultan Bayezit tarafından o vilayetin egemeni olan Karagöz Paşa durumu öğrenince, savaş amacıyla askerlerini düzenlemeye başladı ve tarafların karşılaşmasından sonra savaş ateşi yakıldı ve her iki taraftan da ölenler oldu. Fetih esintisi Baba'nın bayrağından yana esmeye başlayınca, Karagöz Paşa kaçmaya karar verdi. Sufiler de onları kovaladılar ve mallarına el koyarak, Sivas'a yöneldiler.

Bu yenilginin haberini alan Sultan Bayezit, Sadrazamı Hadım Ali Paşa'yı elli bin atlıyla Baba'nın üzerine gönderdi. Adı geçen Paşa, gece karanlığında bir grup askerle Sufilere doğru harekete geçti. Şah Kulu Baba, düşmanların gelişini öğrenince askerlerini düzenlemeye koyuldu ve beraberinde bulunan bin Habeşistanlı genci ordusunun önüne yerleştirdi. Diğer yandan Ali Paşa da ordusunun sağ ve solunu düzenledi ve savaş meydanına geldi. Osmanlı askerleri aniden gazilerin önünde bulunan piyadelere saldırdılar ve yaklaşık beş yüz kişiyi öldürdüler. Kalanlar ordunun ortasındakilerle birleştiler. İki kanadı merkez ile birleştiren Baba, kendini feda edercesine Ali Paşa'ya saldırdı.

Ali Paşa yenilmiş ve kaçmaya başlamıştı. Tekeliler Ali Paşa'yı bir grup Rumlu ile birlikte, pusuya düşürerek, kılıç darbeleri ve mızraklarla öldürdüler. Bu arada Baba da şehadet şerbetini içti. Sufiler Halife Baba'yı kendilerine komutan olarak seçtiler ve Erzincan'a yöneldiler. Bu belde civarında bulundukları sırada, beş yüz tüccarın çok miktarda mal ile Tebriz'den Rum'a gelmekte olduğu-

[316] Hanedan olarak genellikle Ehl-i Beyt kastedilmektedir.

nu öğrendiler. Tamah güçleri harekete geçti ansızın gelen bir bela gibi o çaresizlere saldırdılar ve hepsini öldürdüler.

Onların mallarını yağmaladıktan sonra, Şah'ın dergâhına yöneldiler. O sırada Şah İsmail, Horasan'dan dönmüş ve Rey yakınındaki Şehriyar'da konuşlanmıştı. Tekeli Sufiler Şah alayına katıldılar ve niyaz ile onurlandılar. Şah İsmail, tüccarı öldürdükleri gerekçesiyle Onların komutanlarını cezalandırdı[317] ve askerleri emirler arasında bölüştürerek, hizmetine aldı.[318]-[319]

YAVUZ SULTAN SELİM

YAVUZ SULTAN SELİM'İN ÖĞRETMENİ

Fatih Sultan Mehmet, öldükten sonra II. Bayezid tahta çıktığında, Yavuz Sultan Selim'i 1481 yılında Trabzon sancakbeyi olarak atadı. ŞehzadeSelim 1481-1510 yılları arasında Trabzon'da vali olarak görev yaptı.

Yavuz Selim vali olduğunda henüz çocuk yaşlardaydı. Valiliği sırasında hem devlet işleriyle uğraşırken aynı zamanda Mevlana Abdulhalim Efendi'den de dersler alıyordu.

Tam ismi Ali oğlu Abdulhalim olan ve kısaca kendisine Halimi Çelebi de denirdi. Molla Alâeddin-i Arabi'nin hizmetinde bulunmuş Molla Alaeddin-i Arabi ölünce Abdulhalim Efendi, Sufiyyenin

---

[317] Osmanlı kaynaklarında bütün isyancıların öldürüldüğü yazmaktadır. Bu da gösteriyor ki Osmanlı kaynakları Şah İsmail ile ilgili yazdıklarında çok da samimi değiller.

[318] Şah İsmail gibi bir askerî deha ve inançsal kişilik, bir Pir, kendisine bu kadar bağlı bir topluluğu yok etmezdi, Onların bağlılığından asker olarak yararlanırdı zaten. Başka türlü düşünmek akıl sınırlarını zorlamak olacaktır.

[319] Ahsenü't Tevarih; Şah İsmail Tarihi, Rumlu Hasan, s.154-155, Çeviren: Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Şubat 2004.

(Sufilik) ileri gelenlerinden Şeyh Mahdumî'nin hizmetinde uzun süre kaldı. Sonunda ise memleketi olan Kastamonu'ya döndü.

Abdulhalim Efendi genç şehzadeSelim'i sıkı bir eğitimden geçirdi. Bu sırada öğrencisiyle arasında sağlam bir sevgi bağı oluştu. Yavuz Selim, padişahlığı döneminde sık-sık hocasının bilgisine başvurarak ona danışmanlık yapmıştır. Mısır seferine hocasını da götürmüş ve fikirlerinden yararlanmıştır.

Yavuz Sultan Selim daha valiliği sırasında Osmanlı halkının Osmanlı zulmünden dolayı Safevi hükümdarı Şah İsmail tarafına kaydığını görüyordu.

Yavuz Selim, Gürcüler üzerine sefere çıktı. Kütayis Seferi olarak da bilinen bu seferler sonunda Selim Kars, Erzurum, Artvin ile birçok yeri fethederek Osmanlı topraklarına kattı. Devlet töresine göre elde edilen ganimetin beş'te biri devlet hazinesine vermesi gerektiği halde tamamını Türkmenlere dağıtarak onları kendi tarafına çekmeye çalıştı.[320]

Venedik elçisi Foskolo'nun kendi cumhuriyetinin şefine yolladığı bir raporda şu sözler yer almaktadır: "Kırmızı yüzlü olan Selim, zalim görünüşlüdür. Karakteri, kendisine yeniçerilerin sevgisini kazandırmıştır." Bir başka raporda (5 Nisan 1512) Venedik elçisi, "Bu hükümdar sadece fetihler düşünmekte ve yalnızca savaşla ilgili işlerle meşgul olmaktadır." Demektedir.

Osmanlı tarihçilerinden Cenabî ile Hezarfen ise Yavuz'u daha güzel ve ihtişamla anlatmışlardır.

Cenabî'den:

"Müftü ve şair meşhur Kemal Paşazâde'nin bu padişah (Yavuz Selim) hakkında yazmış olduğu mersiyedeki az zaman içinde çok iş yapmış, ikindi güneşi gibi kısa zaman içinde yeryüzüne uzun bir gölge salmış olduğunu söylemiştir..."

---

[320] Yavuz Sultan Selim, Çetin Umut, s. 16-18, Demirbaş yayınları, İstanbul 2009.

Tarihçi Ali, İran seferi esnasında yeniçerilerin ayaklanmasının sebeplerini açıkladıktan sonra Yavuz zamanında Osmanlılar arasında dillerde dolaşan "Sultan Selim'e vezir olasın" temennisinin meydana çıkışını şöyle anlatır:

"Bu söz vezirlerin hemen daima bir ay görevde kaldıktan sonra azledilerek cellâda teslim edilmiş olmalarından ileri gelir. Bunun içindir ki, vezirlerin, vasiyetnâmelerini ceplerinde taşımaları gelenek haline gelmişti. Her vezir huzurundan çıktıklarında (Yavuz Selim'in huzurundan çıktıklarında), kendilerini yeniden dünyaya gelmiş sayarlardı." Bu sebepledir ki; büyük bir cesarete sahip bulunan Vezir-i Azam Pirî Paşa, yarı ciddi yarı şaka olarak, Yavuz Sultan Selim'e şunu söylemeye cesaret etmişti:

"Padişahım, bu sadık kulunu da ergeç bir bahane ile öldüreceğini biliyorum. O gün gelmeden, bu dünyadaki işlerini düzeltmek için ve öbür dünyaya hazırlanabilmek üzere bana birkaç saat müsaade etmez misiniz?" Padişah kahkaha ile gülmekten kendisini alıkoyamayarak:

"Çoktan beri ben de onu düşünüyorum. Fakat Vezir-i Azamlık görevini senin gibi görebilecek bir kimse bulamıyorum. Yoksa dileğini yerine getirmek benim için kolaydır" cevabını vermişti.

Yavuz Sultan Selim'in devlet yönetiminde, merhametli olduğu söylenemez. Düşmanlarının, hatta dostlarının, en yakın akrabasının, kendisine bağlı vezirlerinin kanını akıtmaktan sakınmamıştır.

Ciyoviyo, Yavuz Sultan Selim'in, Sezar ve İskender tarihini okumaktan zevk aldığını açıklamıştır.

Bayezid'in vermekte olduğu 2.000 akçe yerine her yeniçeri 3.000 akçe aldı Sultan Selim'den. Bundan cesaretlenen bir sancak beyi kendi gelirinin de arttırılmasını istedi. Selim, cevap olmak üzere kılıcını çekerek onun başını kesti. Yeniçerilere gösterilen cömertlik, hazineyi bir hayli boşaltmış olduğundan devletin tebaası, din farkı olmaksızın olağanüstü bir vergi ile mükellef tutuldular.

Yavuz'un (1467-1520) yaşam öyküsü, saltanatı, savaşları konusunda damadı Lütfi Paşa'nın "Tevarih-i Âl-i Osman'ı önemlidir. Lütfi Paşa, Sultan Bayezid'in tahttan çekilip oğlu Selim'e padişahlığı verirken: "Mısırludan Osmanlunun ve Kızılbaşdan ehl-i İslam'ın intikamını alıveresin!" vasiyetinde bulunduğunu yazar.

Selim'in Türkçe birkaç şiir denemesi dışında, "Selimî" mahlasıyla yazdığı şiirleri Farsçadır. Gerçi Ona atfedilen bazı Türkçe şiirler vardır. Ancak iki tezkireci, bunun "iftira" olduğunu yazarlar. 1548'de ölen Yavuz'un çağdaşı Edirneli Sehî, tezkiresinde, "Eğerçi avâmünnâs (halk) Türkî eş'ar (Türkçe şiirler) isnâd ederler amma asla Türkî şi'ir dememişlerdir" diyor (1001 Temel Eser, Sehi Bey, Tezkire, s. 50). 1582'de ölen Latifî'nin Tezkiresinde ise, "Namına okunan Türkî eş'arın ekseri avamünnas iftirası ve isnanıdur" diye aynı görüşü dile getiri.[321]

Yavuz Selim, 1520'de, omzundaki şirpençe denen yaradan, Çorlu yakınlarındaki Sırt köyünde çadırda ölür. Kısa saltanatındaki altı veziriazamdan Koca Mustafa Paşa'yı, Dukagin-zâde Ahmed Paşa'yı, Yunus Paşa'yı idam ettirmiş, Hadım Sinan Paşa Ridaniye savaşında öldürülmüş; görevi beş kez üstlenen Hersekzâde Ahmed Paşa, dayak yiyip sürgüne giderek idamdan kurtulmuş; Selim, sonuncu veziriazamı Pirî Mehmed Paşa görevdeyken ölmüştür. Astırıp kestirdiği vezirler, ocak ağaları o kadar çoktur ki zamanın insanları düşmanlarına "Dilerim Yavuz'a vezir olsun!" diye beddua ederlermiş![322]

---

[321] NTV Tarih Dergisi, Sayı: 18, Temmuz 2010, s. 28, Necdet Sakaoğlu'nun Kılıcını Kınına Sokmayan Hükümdar yazısı

[322] NTV Tarih Dergisi, Sayı: 18, Temmuz 2010, s. 29 Necdet Sakaoğlu'nun Kılıcını Kınına Sokmayan Hükümdar yazısı

YAVUZ'UN KENDİ AİLESİ İLE SAVAŞI

Bayezid'in oğulları ve torunları olmak üzere 12 şehzadehayatta idi.

ŞehzadeAhmed'in oğlu Alâeddin Bursayı ele geçirdi. Yavuz Selim, 70.000 kişilik ordusunun başında Alâeddin'e karşı yürüdü (29 Temmuz 1512).

Yavuz Sultan Selim'in öncü komutanı Malkoçoğlu Ali Bey, Alâeddin'i Bursa'dan kovarak Amasya yolu üzerinde Malatya ve Darende'ye kadar izledi. Padişah Ankara'ya vardığında ŞehzadeAhmed Amasya'dan kaçmış ve oğullarından yiğitlikleri ile tanınan ikisini Şah İsmail'e yardım istemek üzere göndermiş olduğundan yakalanamadı. Padişah Bursa'ya girdiğinde ŞehzadeAhmed geri dönerek Amasya'yı tekrar ele geçirdi.

27 Kasım 1512 Cumartesi günü Sultan Selim at üzerinde bir divan yaptıktan sonra yeniçeri komutanlarından beşi Bursa'ya giderek, her biri Padişahın orada tutuklu olan beş yeğeninden birini saraya getirmek üzere emir aldı. İstanbul'a getirildiklerinde beşi bir odaya kapatılarak ertesi günü idam edildiler. Cenazeleri Bursa'ya taşınarak, Sultan Selim'in emriyle, II. Murad'ın yanına defnedildi.

ŞehzadeKorkut, diğer şehzadelerin idam haberi üzerine Selim'in kendisi için de aynı sonucu hazırladığını anladı. Yeniçerileri kendi yanına çekmek için bazı planlar yaptı fakat Selim zamanında durumu haber aldı. Bir av bahanesi ile birdenbire Bursa'dan Manisa'ya 10.000 süvari ile yürüdü.

ŞehzadeKorkut zor kaçtı ve Teke ilinde saklandı. Fakat küçük bir hata ile Teke valisine yakalandılar. Olayı öğrenen Sultan Selim, Şehre yaklaşınca Kapıcıbaşı Sinan'ı görünüşte kardeşi adına Korkut'u selamlamak, fakat gerçekte onu yok etmek üzere gönderdi. Sinan Korkut'la tek başına kalınca emri bildirdi. Korkut bir saatlik izin istedi. Bu zaman süresince Selim'e sitemlerle dolu manzum (şiirle) bir mektup yazdı. Sonra da Sinan tarafından idam edildi.

Ertesi gün Korkut'un mektubunu okuyan Selim ağladı. Üç gün genel yas ilan etti. Sonra da kardeşinin yerini haber vermiş ve mükâfat için gelen 15 Türkmen'i idam ettirdi.

ŞehzadeAhmed 20.000 süvari ile Amasya'dan Bursa'ya hareket etti. Bursa'da ilk savaşta Yavuz ordusunu ŞehzadeAhmed'in birlikleri yendi (14 Nisan 1513).

Şehzade Ahmet ile Yavuz'un orduları 24 Nisan 1513'te Yenişehir ovasında karşı karşıya geldi.

Savaştan önce ŞehzadeAhmet boşuna kan dökülmemesi için bu işi şahsi bir dövüşle çözmeyi teklif etti. Fakat Yavuz bunu kabul etmedi. ŞehzadeAhmet savaş sonucunda yenildi ve esir edildi. Padişahla görüşmeyi istedi fakat Yavuz kabul etmedi ve bir Osmanlı prensine layık bir sancak vereceğini dile getirdi. Bu sancak ölüm emriydi. Onu da diğer beş Şehzadenin yanına gömdürdü.[323]

YAVUZ SULTAN SELİM'İN KIZILBAŞ KATLİAMI

Sultan Selim Anadolu Kızılbaşlarına şiddetli bir darbe vurmak amacındaydı. Anadolu'daki Kızılbaş Serdarları, Halifeleri, Türkmen Beylerini ve Alevi toplumunu şiddet ve baskıyla kontrol altına aldıktan sonra Şah İsmail'in üzerine yürümek istiyordu. Bu maksatla toplumu yanına alıp, psikolojik savaşla önceden Kızılbaşların üzerinde manevi baskı kurmak isteğiyle hareket eden Sultan Selim, âlimlerine önemli bir görev verir. Sultan Selim'in görevlendirdiği saray âlimleri; Aleviliğin, Ehli Sünnet (Sünni) mezheplerini reddeden, din dışı, Rafızî, zındık, mülhid gibi yakıştırmalarla İslam'dan sapmış topluluk olduğunu halka telkin ederek, Osmanlı yönetiminin yanında yer almalarını isterler.

Şeyhülislam Ali Cemali Efendi: "Kızılbaşların katli için" fetva verir. Kemalpaşazade (İbn Kemal diye de bilinir) yazdığı risalede:

---

[323] Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, j. Von Hammer, c.1, s. 383-389, Özetlenmiştir. İlgi Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı İstanbul Nisan 2007

"Alevilerin öldürülmesi caiz (doğru) olup, mallarının helal, nikâhlarının ise batıl..." olduğunu belirtir. Müftü Nureddin Hamza Saru Görez ise: "... Kızılbaşların iki kere katledilmeleri vaciptir..." diyerek uzunca dini gerekçelerini yazar. Osmanlı ülkesinin bütün kadı ve sancak beylerine gönderilen bu fetva ve risaleler (kitapçıklar) halkı da teşvik eden yöneticiler Kızılbaş avına çıkarlar...

Sultan Selim: "... Yedi yaşından yetmiş yaşına varınca Kızılbaş olduğu sabit olanların isimlerinin deftere kayıt ile" kendisine gönderilmesini emreder. Defterdar Ebu'l Fadl Mehmet Efendi, Kızılbaş katliamıyla ilgili yazdığı eserde "40 bin kişinin kılıçtan geçirilerek öldürüldüğünü" belirtir ve bu defteri Sultan Selim'e takdim eder. Katliamdan kurtulmak için onbinlerce Türkmen Kızılbaş dağlara ve Safevi ülkesine doğru kaçar. Bu dönemde İstanbul'da 5.000 Alevi nüfusu vardır. Anadolu'nun büyük çoğunluğu Alevidir. Ermeni ve Rumlardan sonra Sünni nüfus azınlıkta gelmektedir.

Şah İsmail, Anadolu'daki Selim'in yaptırdığı Kızılbaş katliamını araştırmak için Kılıç adlı bir halifesini görevlendirir. Kılıç Halife yakalanarak hapsedilir.[324]

ÇALDIRAN SAVAŞI

Büsbütün tahrip ettiği topraklar üstünde daha çok ilerlemeleri Selim ve ordusunun kıtlıkla karşılaşmasına sebep olabilirdi. Yeniçeriler söyleniyorlar ve geri dönmek için direniyorlardı.

Çocukluğundan beri haremde Selim'le büyümüş olan Karaman Beylerbeyi Hemden Paşa, vezirlerin teşvikiyle Padişaha karşılaşabileceği güçlükleri ve ıssız çöllerdeki tehlikelerden bahsedip geri dönme yada yavaşlama konusunda ısrar etti. Yavuz bu arkadaşına cevap olarak başını kestirdi. Yavuz askerlerinin esir aldığı

---

[324] Şah İsmail, İsmail Onarlı, s. 99-100, Can Yayınları, Birinci Basım: Temmuz 2000, İstanbul.

bir kişiye Şah İsmail'e yazdığı ve erkeklik damarına dokunan mektubunda yaklaşık olarak şöyle diyordu:

"İsmail, sen benim ülkemin sınırları üstünde görünerek, bana meydan okudun. İşte ben geldim. Haftalarca yürümekte olduğum halde, ne senden, ne de askerinden bir eser yoktur. Ölü müsün? Yoksa sağ mısın bilemem. Hile ve entrikadan başka bir şey bilmez misin? Eğer korkuyorsan, bir doktor çağır ki seni tedavi etsin. Seni çok korkutmamış olmak içindir ki seçkin askerimden kırkbinini Kayseri yakınlarında bıraktım. Düşman hakkında ancak bu kadar yüksek ruhluluk gösterilir. Fakat kendini gizlemekte devam edecek olursan, erkek sayılmazsın. Öğütlerimi dinle. Miğfer yerine bir kadın başörtüsü, zırh yerine de çarşaf giyerek hükümet etmek arzusundan vazgeç."

Yavuz mektuba kadın giyecekleri de ekliyordu. Padişah bu sırada Sünnî olması dolayısıyla Semerkand Hanı Ubeyd'e ve düşman memleketinde bulunduğunu haber vermek üzere de Mısır Sultanına bir mektup yazdı.

Tebriz'e doğru yeniden yola çıkılmak söz konusu olunca düşmanı hiç görmeden sürekli surette izlemekten yorulmuş olan Yeniçeriler açıkça şikâyetlerde bulunarak dönmek istediler. Yavuz Selim sinirlenmişti. Yeniçerilerin ortasında bağırmaya başladı:

"Bana böyle mi hizmet etmek istiyorsunuz? İtaat itiraz mı demektir? Aranızda kim kadınlarını, çocuklarını görmek istiyorsa buradan çıksın, ayrılsın. Ben buraya geri dönmek için gelmedim. Korkaklar, benim arkamda gelmek isteyenlerden, bana hizmet için kılıç kuşanmış olanlardan şimdi ayrılsınlar. Ben kararımdan hiçbir vakit geri dönmeyeceğim." Bu sözlerden sonra hareket emri verince hiçbir yeniçeri sancağından ayrılmadı.

Şah İsmail'den bu sıralarda gelen bir mektup'ta Yavuz'un cevabı niteliğindeydi. Şah İsmail savaş için hazır olduğunu ve ordusu ile ilerlediğini haber veriyordu.

23 Ağustos'ta Padişah Çaldıran ovasına yetişti. Askeri hemen savaşa sokmak veya 24 saat dinlenmesini sağlamak görüşlerinden birini seçmek için harp meclisi kuruldu. Bütün vezirler 24 saat ordunun dinlenmesini istedi. Sadece Defterdar Piri Mehmed, karşıt görüşü savundu. Akıncıların bir kısmının gizlice düşmanın mezhebine sempatileri olabilmesi ihtimalini göz önünde bulunduruyor ve kendilerine düşünme payı bırakıldığında karşı tarafa geçmeleri veya en azından isteksiz ve gevşek hücumlara sebep olabileceğini düşünerek, savaşın gecikmesini tehlikeli bulduğunu dile getirdi. Yavuz Sultan Selim:

"İşte iyi görüşü olan bir adam, yazık ki vezir olmamış." Dedi ve derhal hücum emrini verdi.

Osmanlı ordusu 120.000'den fazla idi. Bunların 80.000 kadarı süvariydi. Osmanlının müthiş toplarına karşılık İran ordusunda tek bir top bile yoktu.

Şah İsmail'in kendisi yönettiği bir saldırı da başarı sağladı. Fakat Ustaçlı oğlu savaş sırasında yanlış manevrayla Osmanlı toplarına askerleri ile yem oldu.

Subaylar ve neferler Şah İsmail'in hızlı saldırışı karşısında çekiliyorlardı. Arkadan saldırıya geçen Yeniçeriler, Şah İsmail ordusunda gevşemeye neden oldu. Şah İsmail, bu sırada kolundan ve ayağından yaralanarak attan düştü. Bir Osmanlı süvarisi (Malkoçoğlu Ali Bey) elinde mızrak, Şah'ın üzerine yürüdü. Eğer Şah İsmail'in subaylarından biri kendisini feda etmiş olmasaydı Şah İsmail ölmüş olabilirdi.

Şah İsmail'in yakınlarından ve tıpkı Onun gibi giyinmiş olan Mirza Sultan Ali "Şah Benim" diyerek nefere doğru koştu. Mirza Ali esir edildiği sırada Hızır adında bir seyis kendi canını tehlikeye atarak atını Şah İsmail'e verdi. Kesin yenilginin farkında olan Şah İsmail Tebriz'e kaçtı oradan Dergezin'e doğru kaçmaya devam etti.

Bu savaşta Şah İsmail ordusundan 14 Han, Yavuz ordusundan da 10 sancak beyi savaş alanında kalmışlardı.

Osmanlılar, düşmanlarının ordugâhını, hazinelerini, kadınlarını ele geçirmişlerdi. Şah'ın en sevgili haremi (eşi) de bu kadınların arasında bulunuyordu.[325]

Selim'in seferlerine katılan ve damadı olan Lütfi Paşa Çaldıran'ı şöyle anlatıyor:

"Rum Padişahı Şahın karşısında ceng-i sultanî ve eski âdet üzere sağ sol alaylar saflar bağlattı. Sağ kola Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa'yı, sol kola Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa'yı saf durdurttu. Anadolu Garipleri sağ, Rumeli Garipleri sol kola; bunların önlerine de beş yüz darbezon (kale döven top) arabası set çekti.

Şah, askerini iki bölük edip bir bölüğüne Diyarbekir Beylerbeyi Ustacalu'yu serdar edip sağ kol Anadolu askeri karşısına gönderdi. Cenk yani kıtal başladı. Şah darbezonlar menziline varınca toplara ateş verildi. Bir tarraka koptu ki nicelerin akılları başlarından gitti. Dili tutulan şah, neden sonra aklını başına devşirip bozulan alayları düzüp Rumlu üzerine vardı. İki asker buluşup koçlar gibi vuruştular, dağlar gibi kopup tokuştular, aslanlar gibi anrıştılar, deryalar gibi akıştılar, birbirlerine ecel kadehlerini sunuştular. Öğlen geçti, ikindinin ahir vaktine dek savaş oldu. Şah yıldızının söndüğünü gördü. Baş kurtarmayı büyük saadet bildi." (Tevarih-i Âl-i Osman, Lütfi Paşa, İstanbul, Matbaa-i âmire 1341 (hicri)).[326]

Seyyid Sadreddin türbesinin kapısında şunlar yazılıdır:

"210 bin kişilik bir kuvvetle gelen Osmanlı ordusunu 28 bin kişilik Safevî ordusu karşıladı. Osmanlının top ve tüfeklerine mızraklarıyla karşı koyan Safevîler 1943 Osmanlı atlısını esir aldı. Safevî komutanlarından Hasan Şebisteri orduya "İran'ın namusu tehlikededir, birlik olun!" diye emir verdi. Osmanlı ordusu yedi gün sonra bölgeden çekildi. Savaşta 27 bin Osmanlı askeri öldü. Şehit olan Safevî komutanları: Şeyh Muhammedi Şebisteri, Nizamettin Emir

---

[325] Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, j. Von Hammer, c.1, s. 399-404, Özetlenmiştir. İlgi Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı İstanbul Nisan 2007

[326] NTV Tarih Dergisi, Sayı: 18, Temmuz 2010, s. 33, Necdet Sakaoğlu

Abdülbaki Liki, Nimetullah Cezairi, Seyyid Ali Şerif Şirazi (Seyyid Sadreddin), Seyyid Muhammedi Kemuni."[327]

Şah İsmail komutasındaki Merkez Kuvvetlerinin hücumu karşısında; Sultan Selim korkuya kapılmış, çadırına sığınarak kendini Kapıkulu Askerleriyle koruma altına aldırtmıştır. Savaş öncesi hakaret dolu mektuplarıyla Şah'ı kışkırtan Selim'i yenilme korkusu sarmıştı.

Sol taraftan hücum eden Kızılbaş ordusu komutanı Diyarbakır Valisi Ustacalı Mehmet Han; Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa'nın aldığı tedbirler üzerine "Osmanlı Ordusu saflarını muhafaza ederek düzenli bir şekilde toplara doğru süratle geri çekilmeleri taktiği" başarısız olmuştur. Sinan Paşa'nın bu savaş oyunu sayesinde, Osmanlı Ordusu karşı atağa geçerek topların üzerine çektiği Mehmet Han ve kardeşi Karahan'ın komutasındaki Türkmen Kızılbaş Ordusu; büyüklü küçüklü topların hep birlikte açtığı cehennemi ateş üzerine darmadağın olur. Türkmenlerin kahramanca siperlere hücumları, şiddetli top, tüfek ve zemberek ateşi ile karşılaşmaları onları inançları uğrunda ölüme götürüyordu.

Şah İsmail; Yardımcısı koruyucu başı Saru Pire'nin bu son hücumda şehid edilmesiyle etrafa kaçışan askerlerine moral vermek için her tarafa koşuşturuyordu. Şah İsmail, eline ve pazusuna tüfek kurşunu isabet etmesine rağmen elinde yalın kılıç savaşıyordu.

Sağ koldaki Kızılbaş Ordu Komutanı Şamlı Durmuş Han Taarruzda başarısız olmuş, çevirme harekâtını gerçekleştirememiştir. Bu nedenle merkezde Şah kuvvetleriyle sol cephede savaşan Mehmet Han yenilgiye uğramıştır. Birinci taarruzda başarılı olan Kızılbaş Ordusu, ikinci taarruzda başta Ustacalu Mehmet Han, Seyyid Mehmet Kemune, Hülefa Bey, Emir Abdülbaki, Horasan Hâkimi Şamlu Lala

---

[327] NTV Tarih Dergisi, Sayı: 18, Temmuz 2010, s. 35, Sinan Kılıç, Türkiye'nin Çaldıran'ı, İran'ın Çalderan'ı yazısı.

Bey, Tekeli Çayan Bey ve binlerce Kızılbaş şehid olarak top gülleleriyle atlarıyla birlikte hasır gibi yerlere serilmiştir.

Çaldıran'da ikinci muharebe Osmanlılar lehine olmasına rağmen göğüs göğse çarpışan, top ve tüfeklerin üzerine korkusuzca atılan Kızılbaş Türkmenler, Osmanlılara büyük zaiyat verdirmişlerdi. Selim ise çadırından çıkamıyordu. Bu çatışmada Kızılbaş Ordusu, Osmanlı Anadolu ümerasından Ayas Bey, Niğde Beyi Yörgüçoğlu İskender Bey, Beyşehir Hâkimi Karlıoğlu Sinan Bey, Kayseri Beyi Üveys Bey, Sultanzade olan Karesi Hâkimi Mehmet Bey yanında bir kısım zeamet sahibi tımarlı sipahileri öldürdüler.

SONUÇ

Şah İsmail Ordusundan 14, Yavuz Selim Ordusundan 10 Bey, iki taraftan da on binlerce Türkmen ölmüştür.[328]

ÇAĞLARI AŞAN OZAN: ŞAH İSMAİL HATAÎ

Fakat Yavuz istediğini gerçekleştirememiş savaşı kazansa da Alevilik inancını yok edememiştir. Hatta daha kuvvetli bir şekilde Kızılbaşlık adı yaşatılmış ve Aleviler tarafından Şah İsmail şiirlerinde kullandığı mahlasıyla Şah Hatai -ya da sadece Hatai adıyla- günümüze kadar inanılmaz güçlü bir şekilde yaşatmışlardır. Birçok kesim tarafından övülmek istenen Yavuz yaptığı katliamların bedelini az bir bedelle canıyla ödedi. Şah İsmail'den sonra Safeviler devam etti. İki Asır sonra yıkılsa da Anadolu da Alevi inanışı ve Kızılbaş adı daima yaşatıldı Osmanlı Kızılbaş adını Alevileri aşağılamak için kullansa da Aleviler inançlarını ve Şah İsmail'i hiçbir zaman kaybetmedi. Yavuz ise Anadolu da Yezit, Muaviye ve Mervan gibilere denk tutuldu ve lanetle anıldı. Şah İsmail Hatayi şiirleriyle daha da devam edecek bir etki bırakmıştır ki hiçbir şair

---

[328] Şah İsmail, İsmail Onarlı, s. 110-114, Can Yayınları (Adil Ali Atalay), Birinci Basım: Temmuz 2000, İstanbul.

ve devlet adamı bu etkiyi hiçbir toplum üzerinde bırakamamıştır. Bağnazlık düşünceleriyle dolu olanlar bu görüşleri kabul etmeyecektir. Fakat tarafsız ve objektif tarih gerçekleri yazmaya devam edecek, Yavuz sadece şiddet, işkence ve katliamla anılacak. Şah İsmail ise tarihe damgasını vurmuş bir devlet adamı ve çağları aşan bir ozan olarak sonuna kadar kalplere etki edecektir.[329]

ŞAH İSMAİL'İN DİLİNDEN ÇALDIRAN

Avşar Türkmenlerinin Beyi olan Mirza Ali Sultan; küçük yaştan beri Şah İsmail'le birlikte büyümüş ve yaşıttırlar, Savaşta aynı elbiseleri giymişlerdir. Çaldıran savaşı'nda öncü birliklerinin ortasında yer almış kahramanca savaşarak esir düşmüştür...

Şah İsmail'in dilinden olan bir şiirde bu olay şöyle anlatılmaktadır:

"Alay alay geldiler
Koşan koşan durdular
İkinci gelen top
Atıldı ana saldılar

Askerler örüledi
Çakmaklar kuruladı
Ol kâfir Melhuçoğlu (Malkoçoğlu)
Şah üstüne duruladı

Hey al kana al kana
Kızıl kanlar çalkana
Melhuçoğlu kılıç urdu

[329] Bu kısa yazıyı Osmanlı hayranı bir takım kendini tarihçi olarak adlandıran kişilere özel yazdım. Muharrem Uçan

Şahım kaldı kalhana

Şah anda bindi ata
Yezitler döndü mata
Şah bir kılıç urduki
Kelleden indi ata

Melhuçoğlu attan düştü
Şah anda geriye kaçtı
Beşyüz elli tüfekçi
Şah'ın ardına düştü

Un edüben gittiler
Şah'ın ardından yettiler
Sultan Ali Mirza'mı
Bu kavgada tuttular

Dört yanın uladılar
Ciğerciğim dağladılar
Sultan Ali Mirza'mın
Ağ ellerin bağladılar

Bindirdiler atına
Göttüler inkâr katına
İnkâr (Yavuz Selim) bir sual sordu
Bakınca suratına

Sağ mısın esen misin?
Ciğerciğim kesen misin?
Koca Haydar zül olası
Şah dedikleri sen misin?

Elifim var kaddim var
Bir İskender haddim var
Ben Şah'ın kurbanıyım
Şah olmaya ne haddim var

Seni attan indirmiyem
Gül benzini soldurmuyam
Gel Şah'a şek getür sen[330]
Vurup boynun öldürmüyem

İşte geldim yanına
Sığındım sübhanıma (Allah'ıma)
Ben Per'e (Pir'e Ya da Şah'a) şek getürmem
Lanet senin canına

Şun'atından indirin
Gül benzini soldurun
N'oldu benim cellatlarım?
Vurun boynun öldürün

Cellatlar araladı
Ciğerler parelendi
Sultan Ali İmirza'm
Bu kavgada parelendi

Gönül huma kuşudur
İşitenler naşidir
Baş verip ser kurtarmak
O da Mervan işidir.

[330] Şah olduğunu söyle sen

Çöl olası Çaldıran
Altun kadeh kaldıran
Hatayi'm ağlar gezer
Musahibin ardından."

Şah İsmail, Çaldıran savaş meydanında ordusunun başında at sırtında kılıç sallamıştır. Yavuz Selim ise çadırından dışarı çıkmaya korkmuştur.

Osmanlı Ordusunun 500 topunun ve 12.000 tüfeğinin aynı anda patladığı cehennemi ateşin içinde, Şah İsmail çılgınca ve korkusuzca göğsünü siper ederek, Selim'in Merkezi Otağ-ı Hümayun'una ölümü hiçe sayarak yalın kılıç ilerlerken kurşunla yaralanır. Şah üzerine gelmekte olan Malkoçoğlu Bali Beyin küçük oğlu Silistre Sancak Beyi Tur Ali Beyin kılıçla kellesini uçurur.[331] Bunu gören 500 tüfekçi Şah'ın ardına düşer.

Top güllelerinden kaçan Kemartay'ın üzerinde Şah İsmail bacağının pazusundan tüfek atışıyla yaralanır. Beş yüz tüfekçinin atışından dizginler kopmuş, üzengiler koparak ayaklarından çıkar ve düşer. Şah tek eliyle atın yelelerinden tutunurken dengesini kaybeder ve yere düşer.

Şah'ın attan düştüğünü gören, Ustacalu Hızır Aka, Şah'ı kurtararak ona atını verir, savaş meydanından kaçırılmasını sağlar.

Şah'la birlikte yan yana savaşan musahibi Sultan Ali Mirza; Şah'la benzerliklerinden ve ayn kıyafetleri giydiğinden, atlarının donlarının dahi aynı olduğundan; Osmanlı Süvarileri mızraklarıyla Şah diye Sultan Ali Mirza'yı çembere alarak esir ettiler. Sultan Ali Mirza atının üzerindeyken elleri arkadan bağlanarak Yavuz Selim'in huzuruna çıkarılır.

---

[331] Belki de Malkoçoğlu efsanesi bundan dolayı doğmuştur. Şah İsmail'i öldürmeye çalıştığı için kahraman olarak lanse edilmiştir.

Savaş bütün şiddetiyle devam etmektedir. Kıran kırana devam eden savaşın ortasında; Yavuz Selim'in çadırında sorgulanan Sultan Ali Mirza: "Şah olmadığını, onun sadece bir kulu (kölesi) olduğunu" söyler. Yavuz Selim; "Şah olduğunu kabul ettiği taktirde, canının bağışlanacağını, ödüllendirileceğini" söyler. Şah'a benzerliğinden Ali Mirza'yı kullanmak isteyen Selim; savaş hilesi ile "Şah esir alındı" duyurusuyla Kızılbaş Ordusunun karşısına çıkarıp, teslim olmalarını sağlayacaktı. Yetenekli ve bilgili bir komutan olan Sultan Ali Mirza; Yavuz Selim'in bu oyununa gelmeyerek "Ser verip sır vermez"...

Yavuz istediğini söyletemeyince işine yaramayacağını anladığı Sultan Ali Mirza'yı cellâtlarına teslim eder ve boynunu vurdurtur.

Kızılbaşlar; top mermileriyle menzil içinde telef olurlar. Sağ kalanlar Hanlarının, Beylerinin ölümü üzerine Şah da yaralı bir şekilde kaçırılarak geri çekilirler...[332]

TEBRİZ'DEN SONRA

Tebriz'den sonra 15 Eylül'de Karabağ'a doğru yol almıştır. Yavuz kışlık karargâhını Azerbaycan'da kurmak istiyordu fakat Aras Irmağı sahiline vardığında yeniçerilerin bir ayaklanması ile projeleri bozuldu. Yeniçeriler geçirdikleri mahrumiyetlerin daha uzun sürmesini istemiyorlar ve bu uzak yerlerde savaşmaktan çekiniyorlardı.

Yeniçeriler Padişahın etrafını sardılar ve parça-parça olmuş elbiselerini mızraklar ucunda göstererek ve haykırarak Rumeli'ne dönmek arzusunda olduklarını belirttiler. Hatta aralarından birkaçı Padişahın çadırını kurşunla delmeye kadar vardırdılar. Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim orduya geri dönme emri verdi.

---

[332] Şah İsmail, İsmail Onarlı, s. 115-120, Can Yayınları (Adil Ali Atalay), Birinci Basım: Temmuz 2000, İstanbul.

Savaşın başından beri yeniçeriler arasında birkaç defa belirmiş olan itaatsizlik, kış karargâhlarında yeniden düzensizliğe sebep oldu. Ayaklananlar Vezir Piri Paşa ile Yavuz'un hocası Halimî'nin evlerini yağma ettiler.[333]

Yavuz böylece yeniçerilerden çekinerek İran'dan çekildi. Şah İsmail'in topraklarından çıkarak Osmanlı topraklarına geri dönmek zorunda kaldı. Bir süre sonra da Şah İsmail, Tebriz'i yeniden ele geçirdi.

ŞAH İSMAİL VE BABÜR ŞAH

Şeybani, Babür Şah'ın kız kardeşiyle evliydi. Fakat en büyük düşmandılar birbirlerine, birbirlerinin topraklarını istiyorlardı. Babür Şah en büyük düşmanı Şeybani'nin Şah İsmail tarafından öldürüldüğünü Özbeklerin çil yavrusu gibi dağıldığını izledi Özbek topraklarının Şah İsmail gibi Alevi birinin olduğu için kendisine saldıracağını düşünüyordu. Fakat sonradan anlaşıldı ki Şah İsmail, Sünni Babür Şah'a anlaşma teklif ediyordu. Çünkü Osmanlılarla savaş durumuna gelecek kadar düşmanlaşmışlardı. İntikam isteyecek Özbeklerin olabileceğini düşünerek Babür Şah'la anlaşmak istiyordu.

Babür Şah'ın kız kardeşi Hanzade Şeybani'yle evliydi. Şeybani Şah İsmail tarafından öldürülünce Şeybani'nin eşi kardeşi Babür Şah'a teslim edildi. Malına ve değerli eşyalarına dokunulmadığı gibi koruma da sağlandı.

Babür, Şah İsmail'in bu davranışından çok etkilendi ve duygulanmıştı. Çünkü kendisine saldırı yapılmasını beklerken ailesinden olanlar bizzat Şah İsmail tarafından herkesten korunuyordu.

Şah İsmail, Özbek tehlikesine karşı Şeybani'nin eski düşmanı Babür'le anlaştı. Babür anlaşmakta sakınca görmedi. Hemen ye-

---

[333] Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, j. Von Hammer, c.1, s. 405-406, Özetlenmiştir. İlgi Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı İstanbul Nisan 2007

ğeni Han Mirza'yı hediyelerle Şah İsmail'e gönderdi. Yolladığı mektupta Şah İsmail'e kız kardeşine gösterdiği iyi niyet nedeniyle teşekkür ediyor, kazandığı başarılar için onu tebrik ediyordu. Şah İsmail Babür'e çok cömert davrandı. Bedehşan ve Hisar'ı Han Mirza'ya verdi. Babür'e de kendisi adına ve Safevilerin yardımıyla fethedebileceği yerleri bıraktı. Şah İsmail'in Batı'ya döndüğünü duyan Özbekler Babür'ün üstüne yürümeye karar verdiler. Özbeklerin çok şiddetli saldırılarına rağmen Babür Özbekleri yenerek kaybettiği Hisar'ı yeniden aldı. Bu zafer üstüne yeni birliklerle Babür'ün ordusu 60.000'i geçti. Bu güçle Babür en çok istediği yer olan Buhara'yı aldı. 1512 yılında Babür muzaffer bir şekilde Semerkant'a girmişti.

Savaşlar bittikten sonra Maveraünnehir halkı Babür ordusunun çoğunluğunun Caferi-Alevi olduğunu fark ettiler. Bölgedeki bütün halk Sünni olduğu için halk'ta büyük bir hoşnutsuzluk yarattı. Halkın desteğini yeniden kazanmak isteyen Babür başarısının Alevilere bağlı olduğunu bildiği halde halkın desteği için İranlı birliklerin çoğunu İran'a geri gönderdi. Alevilerle arasına mesafe koymaya çalıştı. İranlı danışmanlar bu durumdan hiç hoşnut değillerdi.

Şah İsmail'in elçisi bir süre sonra Şah İsmail'in yanına dönünce olanları anlattı. Bunun üzerine Şah İsmail, bir mektupla Babür'e verdiği sözleri hatırlattı. Şimdi Babür ya Sünni halkı ya da verdiği sözde durup Şah İsmail tarafını seçecekti.

Babür adamlarına bu konuyu sordu. Uzun tartışmalardan sonra Babür ve adamları, Şah İsmail'in koşullarını kabul ettiler. Cuma hutbelerini On iki imam adına okutmaya başladı. Bazı uygulamaları Caferi geleneğine göre değiştirdi. Halkın ilgisi ise sıfıra inmişti. Kışın İran ordusu geri dönüğü için Babür'ün yaklaşık bin kişilik güvenebileceği askeri dışında Babür'ün iki-üç Moğol birliği kalmıştı. Halkın hoşnutsuzluğunu bilen Özbekler Babür'le savaştılar. Babür başta zafer kazansa da Buhara'dan Semerkant'a kaçmak zo-

runda kaldı. Babür ailesini ve değerli eşyaları alarak Hisar şehrine çekildi. Orada savunmaya karar verdi. Özbekler şehri kuşatmak üzereyken İran'dan gelen Alevi askerleri yetişti. Özbekler kaçmak zorunda kaldı.

İran ordusuyla Babür ordusu birleşti. İran ordusunun komutanı Şah İsmail'in maliye bakanı Necmi Sani'ydi. Babür onlarla Guzar ve Karki şehirlerini aldı. Sünni halk'la Alevi İranlılar arasında çatışmalar çıktı.

Buhara'yı almış Özbekler İran ordusunun üzerine geldiğini öğrenince Zerafşan yakınlarına çekildiler. Necmi Sani ordusuyla Özbeklerin üzerine yürüdü. Fakat Özbekler pusu kurmuşlardı. Necmi Sani ve Safevi ordusundan birçok kişi öldürüldü. Bu savaş sırasında Babür İran ordusuna yardım etmemişti. Safeviler bunu ihanet kabul ettiler.

Özbekler Maveraünnehir'in yeni sahibi konumuna gelmişti. Babür ise neredeyse her şeyini kaybetmişti. Yeniden yükseliş arıyordu. Çaldıran'da Şah İsmail'in yenilgisiyle her şey bitmişti ikisi arasında.[334]

ŞAH İSMAİL'İN OSMANLIYLA DİYARBAKIR SAVAŞLARI

Şah İsmail, Yavuz'un Tebriz'den ayrıldığını öğrenince hemen başkentine dönmüştü. Karahan'ı, Diyarbakır'ın yeniden ele geçirilmesi için yolladı. Karahan önce Çapakçur üzerine yürüyerek Şah İsmail'e bağlı kalmış Mardin, Urfa ve Hısnıkeyf (Hasankeyf) komutanlarının getirmekte olduğu yardımcı askeri, geçtiği yol boyunca toplayarak nihayet Diyarbakır'ı kuşattı. Fakat Diyarbakır halkı bütün baskılara rağmen, olanca güçleri ile şehri savunmaya kararlı idi. Osmanlılardan yardım istemek üzere Amasya ordugâhına birkaç delege yolladılar. Yavuz Sultan Selim, yeniçerilerden Hacı

[334] Babür Şah, Çetin Umut, s. 105-108, Demirbaş yayınları, İstanbul 2009.

yekta Ahmed komutasında hemen bir miktar asker yolladı. Bunlar kuşatanların saflarını yararak Rum kapısından kaleye girdiler. Diyarbakır delegeleri döndüklerinde, Padişah, Şah İsmail'in barış isteğini ret ile cevaplandırdığını, Kürtlere imdat gönderdiğini ve Kemah'ı vurmak üzere yakında hareket tasavvurunda bulunduğunu İdris'e bildirdi. İdris (İdris Bitlisî), Bitlis, Hizan, Meks ve Sasun beylerinin dağınık kuvvetlerini toplayarak aniden İranlıların üzerine hücum edip onları yendi ve çok da ganimet topladı.

Diyarbakır ablukası bir yıldan fazla bir zamandan beri sürüp gitmekte idi. Kürtler gerek sık-sık vuku bulan hücumlardan, gerekse hastalıktan dolayı 15.000 kişi kaybetmişlerdi. Ancak bunlar, 14 yıldan beri savaşmakta oldukları Acemlere (İranlılara) karşı mezheplerini (Sünniliği) ve memleketlerini sonuna kadar savunmaya ve korumaya karar vermişlerdi. Beyler, Dulkadir prensinin yenilgisini ve Osmanlıların Kayseri'ye çekildiğini haber alınca, kendilerinden bağlılık yeminleri almış Bitlis'li İdris'i yeniden sıkıştırdılar. Fakat İdris, Hısnıkeyf'e (Hasankeyf) vardığında Yavuz Sultan Selim'in bir mektubunu aldı. Mektupta Diyarbakır'ın kurtarılması için Bıyıklı Mehmed'e emir verildiği açıklanıyordu. Bir güvercin ile bu haberi şehrin savunucularına ulaştırıldı.

Padişah, İdris'e yolladığı fermanda birliğin kurulmasına özen göstermesini emrediyordu. Bu bakımdan İdris, Çemişgezek ve Palu komutanlarını, Merdis Beyi ile Cemşid Beyi, Çabakçur, Bitlis, Hısnıkeyf, Hizan, Cizre, Sasun idarelerini toplayarak Yavuz Sultan Selim'in onlar hakkındaki iyi niyetlerini onlara tebliğ etti.

Bu sırada Kurdbeg komutasındaki Şah İsmail ordusu Çabakçur duvarlarına kadar gelmiş ve burasını hücumla ele geçirmişti. İdris ile beraberinde 10.000 kişi bulunan Kürt şefleri; Kasım, Cemşid, Hüseyn beyler Bıyıklı Mehmed Paşa ile orada buluştular. Bunun üzerine Osmanlı generali hiç vakit kaybetmeden düşmana karşı yürüyerek ilk karşılaşmada onu yenmiş ve Erciş ile Adilcevaz üzerine çekilmek zorunda bırakılmıştır. Bundan sonra Diyarbakır'ın

yardımına koştular. Bu sıralarda Amasya Beylerbeyi Said Paşa'da 5.000 kişilik bir destek kuvvet getirdi. Karahan, birleşmiş kuvvetlerin Diyarbakır'a 5 fersah uzaklıktaki Karaköprü'yü geçtiğini öğrenmesi üzerine kuşatmayı kaldırdı ve Mardin'e çekildi.[335]

ŞAH TAHMASB DİNDAR VE ADİL

Selim'in nihai hedefi Safevîleri tamamı ile ortadan kaldırmaktı ama hedefine ulaşamadan öldü.(1520) (Bir çıban yüzünden. Allah Ona bu belayı belki de öldürdüğü masum insanların bedduası yüzünden vermiştir Kimbilir.) Şah İsmail de Selim'den dört yıl sonra, 38 yaşında vefat etti.

Şah İsmail vefat edince yerine en büyük oğlu Tahmasb geçti ki o sırada on yaşında idi. Tahmasb, oldukça zeki, akıllı ve aynı zamanda dindar bir hükümdardı. Sultan Süleyman, Safevîlerin üzerine yürüdüğünde o geri çekildi ve savaşmadı. Süleyman da geldiği gibi gitmek zorunda kaldı.

Sultan Süleyman bu seferlerden geri dönerken Van'ı almış, bundan müteessir olan Şah Tahmasb, değişik aralıklarla Erciş, Ahlât, Erzurum, Erzincan, Bayburt, Adilcevaz gibi birçok yeri tahrip etmiş, bu tahrip hareketinden sadece cami, medrese, türbe, zaviye ve kervansaray gibi binalar kurtulmuştu. İçki içilen yerler de dâhil olmak üzere birçok yer ise yerle bir edildi. Şah Tahmasb Doğu Anadolu'yu iskân olunmayacak bir yer haline getirerek, Osmanlı akınlarını durdurmayı hedefliyordu.

Sultan Süleyman, Safevî Devletini tamamen ortadan kaldırmak için üç kez doğuya sefere çıktı fakat üçünden de eli boş döndü. Nihayet Amasya'da iki taraf arasında bir anlaşma imzalandı ve Osmanlı Devleti, Safevî Devletini resmen tanımış oldu.

---

[335] Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, j. Von Hammer, c.1, s. 412-413, İlgi Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı İstanbul Nisan 2007

Şah Tahmasb, yumuşak huylu, mütevazı, dindar ve adaletli bir hükümdar idi. İçkiden hiç hoşlanmıyordu öyle ki bütün Safevî ülkesinde içkiyi yasakladı. İnsanlara, özellikle kadınlara çok değer verirdi. Yaptığı işlerde dahi kızlarının fikirlerini alırdı.

Kızılbaş-Alevîlerin bu dindar ve adil hükümdarı arkasında Caferîliğin kökleştiği bir İran bırakarak bu dünyadan göçtü (1586).

KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN VE ŞAH TAHMASB

Kanuni Süleyman, yeni Şah olan Tahmasb'ı gelenek üzere, tebriğe lüzum görmedi. Bundan başka Padişah Nişancı Celâlzade'ye bir mektup yazdırdı ki ağır üslubu ve tehditkar edası ile Osmanlıların Aleviler hakkındaki görüşlerini ortaya koyar:

İran Şahına, küçültücü deyimlerle Şah İsmail'in, Yavuz Sultan Selim tarafından yenilgiye uğratılışı hatırlatıldıktan sonra Padişah birçok şeyler söylüyordu. Bu arada, yeni şahın kendisine bağlılıklarını sunmadığına kızdığını belirttikten sonra kendisinin de yakında Doğu ülkesine yöneleceğini ve Tebriz ile Azerbaycan, belki de İran ve Turan'ın ele geçirileceğini ima ediyordu.

O zamana kadar gecikmesi sebebinin de Belgrad ve Rodos gibi büyük kalelerin fethi dolayısıyla süregelmekte olan meşgaleler bulunduğu da kaydediliyordu. Artık şimdi kendisi üzerine hareket edileceği bilinmesi de isteniyordu. Bir kere üzerine varıldıktan sonra da karınca olup yerin dibine girse, yahut kuş olup havada uçsa bile elinden kurtulamayacağını da söylemekten kendini alamıyordu.

Bu üslupta ve bu manada Diyarbakır Beylerbeyine, Geylan şahına da mektuplar yazıldı.

O zaman Mısır karışıklıklarını bastırmakla meşgul olan Süleyman, Gelibolu'da bulunan bütün İran'lı esirlerin idamı hakkında İbrahim Paşa'ya emir vermiştir. İbrahim Paşa, Mısır'a giderken

donanması Gelibolu önlerinden geçtiği sırada İranlı esirler, padişahın emri ile idam edildiler.[336]

KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN'IN İRAN SEFERİ

Avusturya ile barış antlaşmasından sonra Kanuni Sultan Süleyman, bakışlarını devletin doğu sınırlarına çevirdi. Fatih ve Yavuz Selim gibi İran Şahına karşı bizzat sefer açmak istedi.

Kanuni ile Şah Tahmasp'ın arası ötedenberi iyi değildi. İki hükümdarın sınır üzerindeki iki valisi ihanet etmişti:

Bitlis Hanı Şeref Bey, Kanuni Sultan Süleyman hizmetini bırakıp İran Şahı tarafına geçmiştir. II. Bayezid devrinde Şah kulu isyanı sırasında Teke'den İran'a sığınan Azerbaycan valisi Ulama da yeni vatanındaki hakkını Kanuni'ye bırakmıştı.

Güns kuşatmasından birkaç ay önce İstanbul'da padişahın elini öpmüş ve yılda 2 Milyon akçe tahsisat ile Hasankeyf ve bütün Bitlis toprakları Beylerbeyiliğine atanmıştır. Karaman, Amasya, Dulkadir, Suriye ve Diyarbakır beylerbeylerine de Ulama'ya yardım etmeleri emredilmişti.

Ulama, Bitlis'i kuşatmış ise de Şeref Bey, bir fırka İran askeri ile gelerek onu çekilmeye zorladı. Bu arada Şah Tahmasp tarafından Bağdat valiliğine atanmış bulunan Zülfikar Han, Ulama'nın davranışına uymuş, Bağdat'ın anahtarlarını Kanuni'ye yollamıştı. Osmanlı yardımı gelene kadar şehre hâkim olabileceğini zannetmişti. Fakat çok geçmeden Şah Tahmasp'ın adamları tarafından öldürülmüş olduğundan Bağdat yeniden Şah'ın eline geçmişti.

İşte bu gibi durumlar yüzünden Kanuni, İran'a savaş açma kararı aldı. Vezir-i Azam İbrahim Paşa, yeniden Serasker unvanı ile Sonbaharda Bitlis'e doğru yola çıktı.

Padişah da İlkbaharda Bağdat üzerine yürüyecekti.

---

[336] Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, j. Von Hammer, c.1, s. 473, İlgi Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı İstanbul Nisan 2007

Serasker İbrahim Paşa, henüz Konya'ya varmadan Çınarlı'daki ordugâhında iken Şeref Bey'in yenilerek başı kesildiğine dair Ulama'dan mektup aldı. Mektupla birlikte Şeref Bey'in başı da gönderilmişti (21 Ekim 1533).

Vezir-i Azam, kışlık ordugâhı Halep'te kurdu. Şahın elinde bulunan birçok kalelerin komutanları ile görüşüldü. İlkbahar'a kadar Adilcevaz, Erciş, Ahlat sorun olmadan alındı.

İbrahim Paşa Tebriz'i fethetme isteğine düştü. Birecik yakınlarından Fırat geçildi. 14 Mayıs 1534'te Diyarbakır'a varıldı. Altı hafta burada kalındı. Survarek'e varan İbrahim paşa'ya Avnik ve Van kalelerinin anahtarları getirildi. Daha birçok kale kolay bir şekilde teslim oldular.

13 Temmuz 1534'de Tebriz Osmanlı tarafından ele geçirildi. Şehrin güneyinde Gazan türbesinin yakınında bir kale yaptırdı. Burada halkı itaat altında tutmak için bin kişilik bir okçu garnizonu yerleştirdi.

Vezir-i Azam, Azerbaycan hükümetini Ulama'ya, Irak hükümetini Bayındıroğlu Murad Bey'e verdi. Sonra da Tebrizden Kanuni'ye uzun bir rapor yolladı.

23 Haziran 1534'te Kanuni Süleyman, Üsküdar'dan İran'a doğru yola çıktı.

27 Eylül'de Tebriz'e girerken Padişah'ı bütün halk karşıladı. Padişah yardımcılarına hediyeler dağıtırken Şah'ın geri çekilme hareketi yaptığı haberi geldi.

Hemedan'a doğru yol alan ordu birçok güçlükle karşılaştı. Yük hayvanlarının çoğu telef oldu, Toplar yağmurlardan zarar gördü. Gittikçe yollar çekilmez oldu. Birçok eşya kayboldu. Bazı toplar da yolda bırakılıp yerlere gömüldüler. Birçok zarardan sonra Padişah Bağdat'a yönelmeye karar verdi.

Bağdat muhafızı Tekeli Mehmed Bey, beraberindeki askeri de alıp kaçmıştı. Vezir-i Azam önden giderek Bağdat'ı aldı. Yağma

edilmesin diyerek şehrin kapılarını kapadı. Anahtarlarını da padişah'a yolladı (31 Aralık). [337]

KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN'IN ALEVİ DÜŞMANLIĞI

Osmanlı tarih yazıcısı Solakzade, Kanuni Süleyman'ın Kızılbaşlar hakkındaki düşmancıl duygularını dile getirmektedir:

"Dünya padişahı (Kanuni), sürekli Kızılbaş taifesinin sövüp saydıklarına kalben perişan olup, bunlardan öç almaya her zaman hazır bulunmakta ve o yanlara hareketi, küçük bir bahaneye bağlarlar idi. 'Bu dinsizlerin pisliklere bulaşmış vücutlarını zaman sayfasından ne zaman çıkarırız' diye her zaman söylerlerdi."[338]

ŞAH TAHMASB'DAN SONRASI

Şah Tahmasb vefat ettikten sonra II. Şah İsmail iktidara geçti. II. Şah İsmail dönemi kelimenin tam anlamı ile bir denge dönemidir. Sünnîler ile Caferîleri yakınlaştırmak için birçok icraatta bulunan II. Şah İsmail, Şah Tahmasb zamanında itibarı azalan Tekelü oymağına eski itibarını verdi ve Türkmen aşiretleri arasında da bir denge oluşturmaya çalıştı.

II. Şah İsmail vefat ettikten sonra Muhammed Hudabende ve onun ardından I. Şah Abbas başa geçti. Safevî Devleti, onun döneminde kuvvet ve kudretinin zirvesine ulaştı. I. Şah Abbas zamanında Kızılbaş kelimesi her yerde ve her alanda etkili biçimde kullanılıyordu. Şahlara "Padişah-ı Kızılbaş", askerlere "Leşker-i Kızılbaş", devlete "Devlet-i Kızılbaş", ülkeye ise "Ülke-i Kızılbaş" deniyordu. I. Şah Abbas 1603 yılında başlattığı bir hareket ile kaybedi-

---

[337] Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, j. Von Hammer, c.1, s. 513-516. Özetlenmiştir, İlgi Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı İstanbul Nisan 2007

[338] Solakzade Tarihi, c. 2, s. 213 Naklen Anadolu Bilgeleri (Anadolu'yu Aydınlatan Düşün Ve Eylem Adamları), İsmail Kaygusuz, s. 322, Su Yayınevi, 1. Baskı: Şubat 2005, İstanbul.

len toprakları birer birer geri aldı. Öyle ki Bağdat bile alındı. Önceden tahrip edilen kaleler yeniden imar edildi. Bu dönemde Anadolu'dan birçok göç yaşandı ki bunların en önemlisi Celali göçleridir.

I. Şah Abbas'tan sonra altı tane daha şah iktidara geçtiyse de hiç biri ciddi bir başarı gösteremedi. 1722 yılında Afganlılar İran'ı ele geçirince Safevî Devleti de tarihe karışmış oldu.

Safevîlerin –ama özellikle Şah İsmail ile Şah Tahmasb'ın- en önemli ve etkileri yüzyıllarca sürecek olan icraatları İran'ı Caferîleştirmek oldu. Şah İsmail, İran'da Caferîliği (Ali taraftarlığı ya da On iki İmam taraftarlığı) yaymak için eğitimin zaruri olduğunu biliyordu. İlk iş olarak Necef'ten âlimler getirtip, medreseler kurdurtmak oldu. Nihayet bu çalışmalar Şah Tahmasb zamanında da devam etti ve bu dönemde İran, kesin olarak Caferîleşti. Bu dönemde birçok âlim yetiştiği bilinmektedir.[339] Bihar'ul Envar müellifi Allame Meclisi de bu cümledendir.

Şah İsmail (Şah Hatayi) nin nasıl biri olduğunu anlamak için (Çünkü özellikle Türkiye'de Şah İsmail'i kan içici zalim biri olarak tanıtıyorlar. Hem de bunu İlköğretim çağındaki çocuklara böyle gösteriyor ve Alevi düşmanı olması için her şeyi yapıyorlar) şu öyküye dikkat edelim.

HÜR'ÜN MAKAMI

Safevi hükümdarı Şah İsmail (Şah Hatayi), Bağdat'ı ele geçirdikten sonra Kerbela'ya, İmam Hüseyin'in ziyaretine müşerref oldu. Bazı kişilerin Hz. Hür'e (Riyahi oğlu Hür Yezid ordusundayken tövbe edip İmam Hüseyin tarafına geçmiş ve İmam Hüseyin'in ordusundan ilk şehit olmuştur) yakışıksız sözler söylediklerini duydu. Bunun üzerine bizzat Hür'ün mezarına giderek Kabri açmalarını emretti. Hür'ün bedeni tıpkı yeni şehit olmuş gibiydi. Başına bir

---

[339] Bu âlimlerden bir kaçı için bkz.: Dr. Vecihi KEVSERANÎ, 1992, Osmanlı ve Safevîlerde Din-Devlet İlişkisi, Denge yay., s. 161-190

bez parçası sarılmış halde taptaze duruyordu. Aşura günü Hür'ün kafasına bir darbe isabet etmiş, İmam Hüseyin kanayan yarayı durdurmak için başına bir bez parçası bağlamış, şehit olunca da o halde defnetmişlerdi.

Şah, teberrük almak için Hür'ün kafasındaki bez parçasını açmalarını emretti. Parçayı açtıklarında darbe alan yerden yine kan açıldı. Başka bir parça bağladıkları halde kanama durmadı. Bunun üzerine yine İmam'ın bağladığı parçayı sarmak zorunda kaldılar. Ancak böyle yapınca kanama durdu.

Şah, Hür'ün makamının yüceliğini görünce mezarına kubbe yaptırdı. Daha sonra da türbeyle ilgilenmesi için bir hizmetkâr görevlendirdi.[340]

ŞAH MUHAMMED HÜDABENDE

Muhammed Hüdabende (Doğumu: 1532 – Ölümü: 1595/6) veya Hudabende, Muhammed Şah, Sultan Muhammed, 1578 ve 1587 yılları arasında hükümdarlık yapmış Safevî Devletinin 4. şahı. Safevî şahı I. Tahmasp'ın ve Türkmen-kökenli Musullu eşi Sultan Beyim'in oğludur.[341] 1576 yılında Tahmasp'ın ölümünden sonra Muhammedin kısmen kör olması nedeniyle, tahta küçük kardeşi II. İsmail getirildi. Buna rağmen, İsmail'in 2 yıl sonra ölümü sonucunda, Kızılbaş ordu başkanları Muhammed'i şah olarak tahta getirmişler. Hüdabende döneminde iç çatışmalar üzerine, Safevî Devleti zayıflamış, Azerbaycan ve Güney Kafkasya toprakları geçici olarak Osmanlı yönetimine geçmiştir. 1587 saray darbesi sonucunda tahttan indirilmiş Muhammed'in yerine oğlu I. Abbas getirilmiştir.

---

[340] Envaru'l Numaniye, Nimetullah Cezairi'den naklen Gizemli Öyküler, Seyyid AbdülHüseyin Destgayb, s. 199-200, Neva Yayıncılık, İstanbul.

[341] http://www.iranica.com/newsite/index.isc?Article=http://www.iranica.com/newsite/articles/v8f1/v8f1010.html

ŞAH ABBAS (I. ABBAS)

I.Abbas veya Büyük Abbas (Doğumu: Ocak 1571 – Ölümü: 19 Ocak 1629), Türk Soylu Safevi Şahı. Ülkeyi yönettiği 1588-1629 arasında Osmanlı ve Özbek birliklerini İran topraklarından çıkarmış, sürekli bir ordu kurarak Safevi hanedanını güçlendirmiştir. Ayrıca İsfahan'ı İran'ın başkenti yapmış, ticaret ve sanatı özendirerek hükümdarlığı sırasında İran sanatının en parlak dönemini yaşamasını sağlamıştır.

Şah Muhammed Hudabende'nin üçüncü oğlu olan Abbas, Safevi Hanedanının geleceği açısından büyük önem taşıyan Ekim 1588'de tahta çıktı. Yarı kör olan babasının zayıf yönetimi, Safevileri başa geçiren ve o dönemde Safevi askeri gücünün belkemiğini oluşturan Türkmen emirlerinin, şahın otoritesini yıkmalarına yol açmıştı. Öte yandan, Türkmen kabileleri arasındaki çekişmeler devleti zayıflatarak, geleneksel düşmanları Osmanlıların batıdan, Özbeklerin de doğudan İran topraklarına büyük akınlar düzenlemelerine neden olmuştu. (Bu Türkmenlere Safevilere bağlılıklarını belirtmek için giydikleri kırmızı başlıklardan dolayı Kızılbaş deniyordu).

Bu durumda Şah Abbas'ı acele iki görev bekliyordu; Hükümdarlığın otoritesini yeniden kurmak ve gerek Osmanlı gerek Özbek askerlerini İran topraklarından çıkarmak. Aynı anda iki cephede savaşamayacağından, gücünü Özbeklere yapacağı saldırıya yoğunlaştırmak amacıyla 1590'da Osmanlılarla bir barış antlaşması imzaladı. Bu antlaşmayla İran'ın batısıyla kuzeybatısındaki geniş topraklar Osmanlılara bırakıldı. Bunun sonucunda kazandığı hareket özgürlüğüne karşın Abbas on yıl Özbeklere karşı önemli bir saldırı düzenleyemedi. İran hem Özbeklere, hem de Babür İmparatorluğu'na toprak vermek zorunda kaldı.

Bu gecikmenin nedeni, Abbas'ın sürekli bir ordu kurma kararıydı. Sürekli ordu anlayışı, gerektiğinde Kabile atlılarından zorla asker toplama geleneğini sürdüren Safevi hükümdarları için alışıl-

mışın dışında bir uygulamaydı. Bu uygulama bütçede sorunlar yarattı. Eski Kabile atlılarına, Kızılbaş reislerince yönetilen eyaletlerin gelirinden ödeme yapılırdı. Abbas bu eyaletlerden bir bölümünü doğrudan şahın denetimi altına sokarak soruna kısa dönemli bir çözüm getirdi. Doğrudan hükümdarlığa bağlanan yeni eyaletlerden toplanan vergiler devlet hazinesine geçiliyordu. Bu politikanın uzun dönemde kaçınılmaz sonucu, Kızılbaş birliklerinin sayısının azalması ve ülkenin askeri gücünün ciddi biçimde zayıflaması oldu.

Yeni kurulan sürekli ordu daha çok, Abbas'ın büyükbabasının hükümdarlığı sırasında İran'a tutsak olarak getirilen Gürcü,Ermeni ve Çerkeslerle bunların çocuklarından oluşmuştu. Şahın, gulam adı verilen bu köleleri Müslüman edildikten sonra orduda ya da devlet ve saray yönetiminde hizmet görmek üzere eğitiliyorlardı. Şah Abbas, gulamların kendine bağlılığına inanıyor ve hiç güvenmediği Kızılbaşların etkisini dengelemekte onları kullanıyordu. Gulamlar yönetimde hızla yükselerek doğrudan hükümdarlığa bağlı eyaletlere vali olarak atandılar.

Abbas, sonunda dış düşmanlara karşı saldırıya geçebilecek güce ulaştı. 1598'de Özbekleri büyük bir bozguna uğratarak Horasan'ın denetimini yeniden ele geçirdi. 1602'den sonra ise Osmanlılara karşı bir dizi başarılı sefere girişerek kaybettiği toprakları geri aldı.

Abbas, Özbeklere karşı kazandığı büyük zaferden sonra ülkesinin başkentini Kazvin'den İsfahan'a taşıdı. Onun yönetimi sırasında İsfahan hızla gelişti. Geniş yollar açıldı ve görkemli alanlar oluşturuldu. İsfahan'ın dışında Meşhed'deki ünlü türbenin[342] genişletilmesi ve onarımı, kışlık dinlenme merkezlerini birbirine bağlayan ve Hazar Denizi'nin bataklık kıyısı boyunca uzanan ünlü taş

[342] 12 İmamın sekizincisi İmam Ali Rıza

yol Abbas'ın bayındırlık konusundaki en önemli uygulamaları arasındadır.

Bu dönemde İran'a Avrupa devletlerinden elçiler, tüccarlar, ülkenin çeşitli yerlerinde manastır kurma izni isteyen yabancı keşişler geldi. Şah Abbas döneminde ticari ve diplomatik etkinlikler gittikçe yoğunlaştı. Portekizliler, Hollandalılar ve İngilizler Basra Körfezi ve Hint Okyanusu ticaretini ele geçirmek için birbirleriyle yarıştılar.

Abbas'ın hükümdarlığı sırasında İran'da halı dokumacılığı bir sanayi durumuna geldi. Avrupa'da varlıklı evlerde ince dokunmuş İran halıları görülmeye başlandı. Dokuma ihracatı da kazançlı bir alan oldu.

Safevi hanedanı en parlak dönemine, 1588'den itibaren yönetimde bulunan Büyük Şah Abbas (I) zamanında (1571-1629) ulaştı. İyi bir askeri lider olan Şah I. Abbas, Osmanlılarla barış yaptı ve Özbekleri İran'ın doğusundan çıkarttı. Başkentini İsfahan'a taşıdı ve bu şehri, muhteşem sarayları olan dünyanın en güzel şehirlerinden biri yaptı. Ana meydanı kapalı pazarlar çevrelemekteydi. Abbas, Avrupa ile dostane ilişkiler kurdu ve yabancı misafirleri ülkesinde çok iyi ağırladı. Safevi (1500-1722) hâkimiyetindeki İran'da, 200 yıl sürecek güçlü bir hanedan kuruldu. Safevi İran'ı, barışı sağlayan ve İran'da kültürel Rönasans'ı yaşatan Şah Abbas'ın yönetimine kadar, sürekli olarak batıda Osmanlıların, doğuda da Özbeklerin baskısını hissetti. I. Abbas'ın 1628'deki ölümünden sonra, bir dizi zayıf şah onu izledi ve Safeviler, 1722'de, istilacı Afganlar tarafından yenilgiye uğratıldılar.[343]

---

[343] Kingfisher Tarih Ansiklopedisi c. 1, s. 209, Safeviler Maddesi, Milliyet, 2006.

ŞAH İSMAİL HATAÎ OKULU

Şah İsmail Hatayi Okulu, bir yandan Hoca Ali, Seyyid İbrahim, Şeyh Cüneyt, Şeyh Haydar ve nihayet kendisinin başına geçtiği Safevi Tekkesi ile diğer taraftan kendisinden 250 - 300 yıl önce kurulan Hacı Bektaş tekkenin mirası üzerine kuruldu. Nitekim Şah İsmail, Hacı Bektaş-ı Veli'ye bağlılığını ve O 'nun mirası üzerine hareket ettiğini şu mısralarla anlatmaktadır:

"Hatayi bîçare kuldur şahına
Hünkâr Hacı Bektaş nazargahına
Deli gönül hak ile düş dergâhına
Er olayım dersen er ile görüş "

Bir başka yerde, örgütlenmenin, yani davetin tamamlanıp sıranın kıyama, yani devlet aşamasına geldiğini şöyle anlatıyor:

"Tuttuğumuz bir gerçeğin elidir.
Gittiğimiz imamların yoludur.
Ser çeşmemiz Hacı Bektaş Velidir.
Mihman canlar bize sefa geldiniz. "

Şah ismail Hatayi kısa süren bir saklanış döneminden sonra, on beş yaşında, On iki imam adına hutbe okutarak ve para bastırarak Safevi devletini kurduğunu ilan etti. İran, Azerbaycan, Afganistan, Pakistan gibi ülkelerin bulunduğu coğrafyada yoğun bir Alevileştirme politikasına girişti.

Safevi Devleti kurulduktan sonra, bu okula bağlı olan insanlarda, büyük bir hareketlilik başladı. Nur Ali Halife, Sivas, Tokat ve Amasya da, Şah Kulu Sultan Teke ve Burdur yöresinde başkaldırdılar. Ancak bu iki komutan kısa sürede yenildiler. Bundan sonra Şah Kulu Sultan'ın halifesi Baba Zünnun Samsun ile Adana arasında kalan geniş coğrafyada- yani kuzey ve güney Anadolu- kıyam etti-
ler. Bu komutanlar Osmanlı ordularını birkaç kez yendikten sonra, Hacı Bektaş Tekkesi 'nin ünlü siması Kalender Çelebi Hacı Bektaş-ı Veli Okulu, merkez olmak üzere, Kırşehir ve Ankara civarlarında ayaklandı. Bu olaylar üzerinde Osmanlı İmparatoru Kanuni Süley-

man Macaristan Seferi'ni yarıda keserek geriye döndü ve başkaldırılar çeşitli yollarla bastırıldı.

Ancak, iç ayaklanmaların ardı arkası gelmiyordu. Nitekim Bozoklu Celal'in başlattığı ve geniş bir zaman dilimine yayılan Celali ayaklanmaları, Osmanlı'nın başını bir hayli ağrıtmıştır. Bundan sonra Pir Sultan gibi bazı insanlar Osmanlı'nın bozuk düzenine karşı başkaldırmışlardır. Ancak bunların hepsi, çeşitli hilelerle bastırılmıştır.

KUTBŞAHLAR
1512-1687

KUTUB ŞAH HANEDANI

Soyu Karakoyunlu hükümdarı Kara İskender'e dayanan[344] ve 1512-1687 yılları arasında Hindistan'ın güneyine hâkim olan Türk soylu Hintlileşmiş hanedan. Türkçe ve Farsça'yı saray dili olarak kullandılar.[345]

Kutbşahîler hanedanı Oğuz Türkü ve 12 İmamcıydı.[346]

Haydarabad'ın kuzeyine egemen olan Kutbşahlar başkent olarak da Golkonda kentini seçtiler. 1527 yılında bağlı oldukları Behmeniler ortadan kalkınca tam bağımsız oldular. 1634'te komşuları Adilşahlar gibi Babür İmparatorluğu'na bağlandılar, 1687 yılında ise Babürlü hükümdarı I Alemgir Şah tarafından tamamen bu devlete ilhak olundular.

16. yüzyılın başlarında egemen oldukları Krişna Vadisi'nde elmas bulunmasıyla Kutbşahlar 16. ve 17. yüzyıllar boyunca dünyanın

---

[344] Minorsky, V. "The Qarakoyunlu and the Qutb-Shahs, Turkmenica", BSOS, Londra (1955), s. 50

[345] Yılmaz Öztuna, "Devletler ve Hanedanlar, Cilt:1", Kültür Bakanlığı, Ankara (1996), s. 972-974

[346] Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 972, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

en önemli elmas üretici ülkelerinden biri haline geldi. 17. yüzyılda Golkonda bir ara dünya elmas piyasasının merkezi haline geldi.

Doğu Dekken bölgesinde hüküm süren bir Türk hanedanıdır. Hanedanın kurucusu Sultan Kulı Karakoyunlu kabilesinden bir Türkmen idi. O gençliğinde İran'dan Hindistan'a göç ederek Behmeniler'in hizmetine girmiş daha sonra 1496'da merkezi Golkonda olmak üzere Betı Telingana'ya vali tayin edilmiş ve Melik Kutb el-Mülk unvanı almıştır. Sultan Kulı aşağı-yukarı 1512'den itibaren Behmenilere haraç göndermeyerek adı geçen bölgede bağımsız bir şekilde hüküm sürmeye başladı, fakat hükümdarlık unvanlarını kullanmadı. O aynı zamanda Ehl-i Beyt yoluna bağlıydı ve bu halefleri zamanında da devam etti. Sultan Kulı uzun süren idarecilikten sonra oğlu Cemşid tarafından öldürüldü (1543). Cemşid tahta geçtiği yıl Nizamşahlar ile ittifak yaparak Adilşahlar üzerine yürümüştü. O halkı tarafından beğenilmeyen yedi yıllık bir hükümdarlıktan sonra öldü (1550). Yerine oğlu Subhan geçti ise de Cemşid'in kardeşi İbrahim yeğenini tahttan indirerek hükümdarlığı elde etmeye muvaffak oldu (1550).

İbrahim'in hükümdarlığı devresinde Kutbşahîler Nizamşahlar ile birleşerek tekrar Adilşahlar ülkesine saldırdılar. Ancak Ehl-i Beyt yolunu kabul eden Kutbşahîler aynı yolu kabul etmiş olan Adilşahlar'dan Ali'ye karşı Sünni bir devleti desteklemeyi göze alamayarak aniden geri çekildiler. Daha sonra 1559'da Nizamşahîlerin başkenti Ahmednagar Adilşahîler ve büyük sayıda Viceyanagar birlikleri tarafından istila edildi. Fakat Kutbşahî hükümdarı geri çekilmeyi tercih etti. İbrahim zamanında en önemli olay 1564-1565 yılında Müslümanların birleşerek Viceyanagar Hindu devletini ortadan kaldırmaları idi. Bu savaştan sonra Kutbşahîler, Adilşahîler ve Nizamşahîler kendi aralarında yeniden rekabete başladılar. İbrahim 1580'de ölmüş ve yerine oğlu Muhammed Kulı geçmişti. Muhammed Kulı'nın hükümdarlığı süresi bir barış ve refah devri olmuştu. O önce Nizamşahlar ile iyi ilişkiler kurdu, Adilşahlara karşı başarısız iki sefer düzenledi. Ancak

o daha sonra Adilşahlar ile de anlaştı ve bu barışı ölene kadar devam ettirdi. Muhammed Kulı hükümdarlığı sırasında Hindu isyanları ile de uğraşmıştı. Onun devrinin e önemli olaylarından birisi 1590-1591 yıllarında Haydarabad'ın inşa edilerek başkentin oraya nakli idi. Böylece yeni kurulan bu şehir yaklaşık 11 km. uzaklıktaki Golkonda'ya rakip olmuştu. Fakat Golkonda yine de doğu ticaretinin önemli bir merkezi olmak özelliğini sürdürmüştü. Bu devrede Kutbşahîler İran ile de iyi ilişkiler içinde idiler. Nitekim Safevî hükümdarı Şah I. Abbas'ın (1588-1629) elçisi altı yıl Haydarabad'da ikamet etmişti. Öte taraftan Baburlular'dan Ekber'in 1591'de gönderdiği elçiler iyi karşılandı ve Muhammed Kulı Ekber'e birçok değerli hediyeler gönderdi.

Muhammed Kulı'nın ölümünden sonra yerine oğlu Muhammed geçti. Onun devrinde (1612-1626), Hollandalılar Madrâs sahili üzerindeki Masulipatam'a yerleşmeye muvaffak oldular (1615). Onları yedi yıl sonra İngilizler takip etti. Muhammed'e oğlu Abdullah halef olmuştu. Ancak bu devrede Dekken'deki Müslüman hükümdarlar arasındaki olaylar nedeniyle Baburlular bu bölge işlerine daha çok karışıyorlardı. Nihayet 1636'da Abdullah, Baburlu Şah Cihan'a tabi olmak ve vergi ödemek zorunda kaldı. Öte taraftan Abdullah, Baburlular'a vergi ödediği sürece bu devletin saldırılarından kurtulmuştu. Böylece Baburlu yönünden güvence altında olan Kutbşahîler güneydoğuya Madrâs yakınındaki Polar nehrine kadar ilerleyerek daha önce Viceyanagar Devleti'ne tabi küçük Hindu prensliklerini ortadan kaldırmaya muvaffak oldular. Daha sonra Evrengzib'in bu bölgeye genel vali tayin edilmesi Abdullah'ı rahatsız edici olaylara sebep oldu. Nitekim Evrengzib, Abdullah'ın veziri Mir Cumlâ ile mücadelesinden yararlandı ve 1565'de Golkonda'yı kuşatarak Abdullah'ı oğlu Sultan Muhammed'e kızını vermeye ve oğlunu vezir tayin etmeye zorladı. Abdullah uzun süren bir hükümdarlık devresinden sonra 1672'de öldü. Yerine damadı Ebul Hasan geçti.

Ebul Hasan devrinde özellikle merkezde Brahmanlar idareyi ele geçirmeye muvaffak oldular. Bunun yanı sıra Baburlular'a haracın ödenmemesi, Marathalar'ın ortaya çıkması Dekken'de genel bir kargaşaya sebep oldu. Ancak bu karışık ortam Evrengzib'in işine yaradı ve sekiz aylık bir kuşatmadan sonra Golkonda kalesini ele geçirerek Kutbşahîler hanedanına son verdi (1678).

Kutbşahî hanedanı mensupları İslamî ve Hindu kültürleri birleştirici bir rol oynadılar. Nitekim yedi yıl Viceyanagar'da sürgünde kalan İbrahim Kutbşah İslama mahsus hükümdarlık alametlerinin yanı sıra Hindu racalarının ananevi usullerini de kullanmıştı. O aynı zamanda şairleri de himaye etmişti. Ayrıca Müslümanlar Hindular arasındaki geniş temaslar Dekken bölgesinde Dahnî (Dakhnî) denilen yeni bir dilin doğmasına sebep oldu. Sultan Muhammed Kulı bu dilin önde gelen yazarlarından birisi idi. Bu Müslüman-Hindu üslubu çağdaş resim ve mimaride, özellikle yeni inşa edilen Haydarabad'ın mimarisinde kendini gösterdi.

Kutbşahîler mimarî alanda bugüne kadar gelen birçok eserler bıraktılar. İbrahim eski büyük sulama kanallarını yeniden yaptırdı, 1575'de Golkonda'nın su ihtiyacı karşılamak maksadıyla bir de su deposu kazdırmıştı. Golkonda'nın dört kapısından biri olan Mekke kapısı (Mekkî Dervâze) ise 1590'da tamamlandı. Yedisi hükümdarlara ait olmak üzere yirmi civarındaki Golkonda mezarları da yapılarıyla dikkat çekicidir.

Kutbşahîlerin inşa ettirdiği Haydarabad şehri de bahçeler, çarşılar ve saraylar ile süslenmişti. Haydarabad'da imar faaliyetleri ile göze çarpan hükümdar Muhammed Kulı idi. Şehri Kuzey varoşlara bağlayan dört köprüden en eskisi (Purânâ Pul) 1593'de onun tarafından yaptırılmıştı. Muhammed Kulı'nın Haydarabad'da dikkati çeken en önemli eserler; Çar Minâr (Zafer anıtı), Çar Kamân (Çarşı), Çar sû kâ havd (su sarnıcı), Dar üş şifa, Aşurhâne (10 Muharrem için), Dâd Mahall'dir (Adalet sarayı). Bunlardan Çar Minar'ın aynı zamanda Medrese olarak da kullanıldığı ileri sürülmüştür.

Ayrıca Abdullah b. Muhammed tarafından Mekke Mescidi'nin inşasına başlandı ve halefi Ebul Hasan devrinde bu inşaat devam etti ve Baburlu Evrengzib tarafından tamamlattırıldı. Yine Abdullah devrinin dikkati çeken yapıtlarından biri Tuli Mescid idi.[347]

İSHAKÎLER

1517-1591

İshakîler, merkez Reşt olmak üzere Geylan'ın bir kısmında hükümet etmiş prenslerdir. Farsça konuşan İranlı bir ailedir. Safevîler tarafından ortadan kaldırıldı. 1517'den 21 Ağustos 1534'e kadar Safevîlere bu tarihten 1535'e kadar Osmanlı'ya, 1543-1550 ve 1558-1591 arasında yine Safevîlere tabî olarak toplam 58 yıl emirlik yaptılar. 1535-1543 ve 1550-1558 arasında Reşt, doğrudan doğruya Safevîlerce yönetildi. 1517'de Safevîlerden "Muzaffer Sultan" unvanını alarak Reşt sancak beyi olan Caferî emir Dibac 2 Ekim 1534'te Azerbaycan'ın Ucan yaylasındaki Otağ-ı Hümayunnunda bulunan Kanuni Sultan Süleyman tarafından kabul edilip ona itaatlerini arz etti. Osmanlılar hesabına 1534 Eylül'ünde Sultaniyye ve Kazvin'i zapt etmişti. Fakat ertesi yıl Safevîlerce öldürüldü. 8 yıl sonra Reşt emiri olan Şahruh aynı ailedendir. Şahruh'un 7 yıllık emaretinden sonra Reşt gene 8 yıl Safevîlerde kaldı. 1558'de Dibac'ın oğlu Mahmud, Safevîlerde beylerbeyilere (Eyalet Valileri) verilen "han" unvanıyla Reşt emiri oldu. Cemşid onun oğlu ve Muhammed Emin de Cemşid'in oğludur.[348]

---

[347] Müslüman Türk Devletleri, Prof. Dr. Erdoğan Merçil, s. 345-348, Türk Tarih Kurumu, 6. Baskı: 2011 Ankara.

[348] Devletler ve Hanedanlar C. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 753, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

ÇEKKÎLER

1561-1587

Çekkîler, Keşmirli ve Ehl-i Beyt taraftarıdır. Resmi dilleri Farsçadır. Dardistan'dan Keşmir'e gelen Leşker Çek, 1339'da Keşmir sultanının beyleri arasına katıldı. 1561-1587 arasında 36 yıl hüküm sürdüler, taht şehirleri Srinagardır. Hindistan da hüküm süren Ehl-i Beyt taraftarı hanedanlardan birisidir.[349]

Hindistan'da kurulan devletlerden birisidir.

KUBA HANLIĞI

1650-1820

Kuba, Kuzey Azerbaycan'ın en kuzey-doğusunda, Dağıstan'ın hemen güneyinde, Hazar'a yakın, Kafkaslar'ın kuzey eteklerinde bir Türk şehridir. Az kuzeyindeki bir çay, Şirvan ile Dağıstan'ı birbirinden ayırır. Burası 1740'a doğru bir Türk Hanlığının taht şehri oldu. Aynı hanlığın 1650-1740 arasında taht şehri Hudad idi. En geniş sınırlarıyla bu küçük krallık, Şirvan'ı (Kuzey Azerbaycan'ın Kür nehrinin kuzey veya doğu tarafında kalan yarısı), Dağıstan'ın en güneyini (Derbend), Kür nehri güneyinde de Salyan'ı içine alıyordu. Fakat bu genişlik her zaman muhafaza edilemedi ve ülke diğer Türk hanlıkları ile bölüşüldü. Kuba Hanlığı 1650-1806 arasında İran Türk İmparatorluğuna tâbi iken, 1806'da Rusya'ya tâbi oldu. Derbend, 3 Temmuz 1806 tarihinde Ruslar tarafından işgal edildi. 1820'de hanlığın geri kalanı Rusya'ya ilhak edildi. Kuba Hanları (Hüseynîler-Hüseyinoğulları), Kaytak aşiretinin Usmi ailesindendirler. 1650-1820 arasında 170 yıl kadar hüküm sürmüşlerdir. Mezhepleri Caferîdir. İlk han Hüseyin, Zehra Hanım Kaçar'la evlenmiştir. Ahmed Han bu evlilikten doğdu. 1791'de hanlık Derbend ve Kuba diye ikiye ayrıldı. 1799'da Hasan Han'ın ölümüy-

---

[349] Devletler ve Hanedanlar C. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 926, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

le Şeyh Ali Han'ın şahsında yeniden birleşti. Kızkardeşi Perihan Hanım, bir ara Derbend'i yönetti.[350]

BENGAL NEVVABLIĞI
1704-1858

1704-1858 arasında 154 yıl süren Bengal Nevvablığı, Türk ve Caferîdir. Resmi dil Farsça'dır. Başkent Dakka iken 1706'da ilk Nevvab Mürşidabad'ı kurup buraya nakletti. Mürşidabad, bugün Hindistan Bengalinin kuzey doğusunda ve Bengaldeş sınırından ancak birkaç kilometre ötededir. Bu nevvablar, önce Timurlu valisi, sonra tâbii, sonra sadece hukuken tâbii oldular. 1763'den itibaren İngiltere tâbiiyetini kabul ettiler. Nevvablar, Bengal'den başka Orisa ve Bihar'ı da idare etmişlerdir. Nevvablar tek bir aileden gelmemiştir. İçlerinde Sünni-Hanefi olanlar da vardır.[351]

Bunlar da Hindistan'da hüküm süren Ehl-i Beyt taraftarı hanedanlardandır.

ÛD NEVVAB-VEZÎRLERİ
1721-1857

Ûd (Avad), batısında Delhi, doğusunda Bihar, kuzeyinde Nepal olan çok nüfuslu ve büyük bir eyalet-ülkedir.

Ûd'un ve nevvablığın merkezi büyük Luknow şehridir. Nevvab-vezirler, hem Ûd, hem Allahabad sûbe'lerini (eyalet) Timuroğulları adına yönetmişlerdir. Fakat 1765'te Allahabâd'ı bırakarak yalnız Ûd ile yetinmişlerdir. Eylül 1801'de Nevvablık İngiliz kontrolüne ve tâbiiyetine geçmiştir. Rohilhand bölgesi, doğrudan doğruya İngiltere'ye terk edilmiştir. Nevvablık 1721-1857 arasında 136 yıl hüküm sürmüşlerdir. Resmi dil olarak Farsça'yı

---

[350] Devletler ve Hanedanlar C. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 755, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

[351] Devletler ve Hanedanlar C. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 965-966, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

kullanmışlardır. Hanedan Türk Caferîdir. Hanedan Timuroğulları'nın vezirleri, Ûd sûbedar'ları olarak ortaya çıkmış, bu ülkeyi Timuroğulları namına yönetmişlerdir.

İngilizlere karşı çıkan Büyük Sipahi ihtilalinde Timuroğulları safında yer aldıkları için, İngilizler, devleti ve hanedanı Timuroğulları gibi düşürmüşlerdir.[352]

Bunlar da Hindistan'da hüküm süren Ehl-i Beyt taraftarı hanedanlardan biridir.

AFŞAR HANEDANI

1736-1796

Hükümdarlık Süresi: 60 yıl

Başkent: Meşhed (On İki İmam'ın sekizincisi, İmam Rıza'nın türbesinin olduğu şehir)

1736-1747: Nadir Şah

1748-1796: Şah Ruh

Kuruluş: 1736

Kerden Antlaşması: 1746

Yıkılış: 1796

Afşarlar, Onsekizinci yüzyılda (1700'lü yıllar) İran ülkesine hâkim olmuş Horasanlı bir Türk hanedanlığıdır. Bu dönemde hanedanlık, Sasani İmparatorluğu'ndan sonra bu yörenin en büyük İran devleti konumuna gelmiştir.

Hanedanlık 1736 senesinde kendisini İran Şahı ilan eden Nadir Şah tarafından kurulmuştur. Kısa bir süre sonra Afganlılar'a karşı savaş açılarak Kandahar fethedildi. 1738'de Hindistan ülke topraklarına katılarak Delhi kentine girildi, savaş ganimeti olarak aralarında evsanevi Tavuskuşu Tahtı ile Koh-i-Nur elmasının da bulunduğu zengin bir servet ele geçirildi. Hindistan ganimeti o

---

[352] Devletler ve Hanedanlar C. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 951, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

kadar zengindi ki, Nadir Şah seferden döndükten sonra üç yıl boyunca İran'da vergi toplamaya ara verdi.

İlerleyen zaman içinde Nadir Şah fetihlere devam etti, Meşhed kentini başkent yaptı.

SAFEVİLER DÖNEMİNDE AFŞARLAR

Şah Tahmasb zamanında da Afşarların (Avşarlar) çoğunluğu Kûh Gîlûye ve Huzistan'da yaşıyorlardı. 1527-1528 yıllarında Horasan'daki emirlerden Afşar Mustafa Sultan, Şamlu Zeynel Han ve yine Şamlu Çekirge Sultan ile birlikte Firûz Kûh da Özbekler tarafından öldürülmüştür. Irakeyn Seferi esnasında Kûh Gîlûye valisi Elvend Han bin kişi ve iki tav'la at ile Tahmasb'ın yanına gelerek Şah'ı sevindirmişti. Fakat ertesi yıl itaatsizlikleri yüzünden öldürülmüştür. Onun mevkisi Şah Ruh Han ünvanı ile Mansur Beğ'in torunu Hasan Sultan'ın oğlu Muhammedi Beğ'e verildi. [353]

1548-1549 yıllarında Kûh Gîlûye valisi Afşar'dan Mahmud Han'dı. Mahmud Han'ın buyruğu altında üç bin atlı vardı.[354]

1550 yılı olaylarında adı geçen Afşar Rüstem Beğ, 1557 yılında Kîh Gilûye valisi olarak bulunmaktadır.[355]

Afşarlar'dan Huzistan'da yaşayan kolu Gündüzlü Afşarından idiler. Huzistan Afşarlarının başında 1539-1540 yıllarında Kankara lakabı ile tanınmış Çulu Beğ oğlu Mehdi Kulu Sultan bulunuyordu. Rumlu Hasan Beğ'e göre, 1541-1542 yıllarında Huzistan'daki Dizful şehrine gelen Şah, burayı Afşar'dan Haydar Kulu Sultan'a vermiş-

---

[353] Tezkire, Şah Tahmasb, s. 32-33, Bibliotheca İndica, Calcutta, 1912. Ahsenü't-Tevarih, Hasan-i Rumlu, s. 250, 265, Yayınlayan: G. N. Seddon, Baroda, 1931. Şerefnâme, Şeref Han, s. 187, Yayınlayan: V. V. Zernof, St.Petersbourg, 1862, c.2, Kahire, 1930

[354] Tezkire, Şah Tahmasb, s. 53, 56, Bibliotheca İndica, Calcutta, 1912. Ahsenü't-Tevarih, Hasan-i Rumlu, s. 331, Yayınlayan: G. N. Seddon, Baroda, 1931.

[355] Tarih-i Cihan-ârâ, Gaffarî, s. 303, Tahran, 1343 Hicri –Şemsî.

tir.[356] 1569-1570 yılında Kirman'da Afşar'dan Yakub Beğ'i vali olarak görüyoruz. Afşarlara mensup devrin en büyük emiri şüphesiz ki Korucu Başı Sevindik Beğ'dir. Sevindik Beğ Şah Tahmasb'ın en muteber merkez emirlerinden birisidir. Osmanlı Vezir-i Azam'ı Ahmed Paşa tarafından, Şah Tahmasb'ın ileri gelen emirlerine yazılan mektupta adı geçiyor.[357] 1561 yılında öldüğü zaman yaşı doksanı geçiyordu. Kendisi hakkında "Gilan sofularından idi" denilmekteydi. 1549-1550 yıllarına ait olaylarda Afşarlardan Pir Kulu Beğ, Rüstem Beğ ve Muhammed Beğ'in adı geçmektedir. Büyük Afşar emirlerinden biri de Aslan Beğ'di. Aslan Beğ Afşar'ın Araşlu obasındandır. Aslan Beğ 1567-1568 yıllarındaki Gilan Seferine katıldı. Aynı seferde bulunan Afşar'dan İskender Beğ'e de Gilan'da dirlik verildi. Afşarlardan Sincab Sultan, Dana Beğ oğlu Allah Kulu Beğ de Horasan'da dirliklere sahip idiler. Elkas Mirza'nın yakınlarından Muhammed Beğ'de Afşarlar'dandı.

İskender Beğ, Şah Tahmasb'ın ölümü esnasında altı Afşar emirinin adını veriyor. Bunlardan biri Araşlu Aslan Sultan'dır. Diğer Afşar emirlerine gelince, Kûh Gilûye'de 10.000 çadır Afşar'ın başı Halil Han, Save valisi Mahmud Sultan, Kirman valisi Yakub'un kardeşi Yusuf, Hezarcerib valisi İskender Beğdi. Horasan'daki Ferah ve Esfuzar valisi Yeğen Sultan ile yine Horasan'da bir yerin valisi Hüsrev Sultan'ın da Afşar'dan olduğu biliniyor.[358]

---

[356] Ahsenü't-Tevarih, Hasan-i Rumlu, s. 300, Yayınlayan: G. N. Seddon, Baroda, 1931.

[357] Münşeâtü's-Selâtin, Feridün Beğ, s. 619, c. 1-2, 1274, İstanbul.

[358] Safevi Devletinin Kuruluşu Ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü (Şah İsmail Ve Halefleri ve Anadolu Türkleri), Prof. Dr. Faruk Sümer, s. 98-100, Selçuklu Tarih Ve Medeniyet Enstitüsü Yayınları Tarih Dizisi No: 2, 1976 Ankara.

Sultan Muhammed'in hükümdarlığının sonunda 1587 yılında Kirman Veli Han, Yezd ise oğlu Bektaş Han, Eberkûh Kulu Beğ'in oğlu Yusuf Han gibi Afşar emirleri tarafından idare ediliyordu.[359]

Şah Abbas tahta geçtiği yılda, yani 1587'de başlıca Afşar emirleri şunlardı: Kirman valisi Veli Han, Yezd'de oğlu Bektaş Han, Veli Han'ın amcası oğlu Eberkûh valisi Yusuf Han, Kûh Gilûye'de Mansur Beğ'in torunlarından Halil Han oğlu Şah Kulu Han ve Abdüllatif Beğ oğlu Hasan Han, Kuh Giluye'de Araşlu oymağının başında Emir Arslan Sultan'ın oğlu Tahmasb Kulu Han, İskender Han'ın kardeşi Bedir Han da Şah Abbas'ın maiyetinde Kazvin'e gelen emirler arasında bulunmaktaydı.

1590 yılında Şah Abbas, Araşlu Tahmasb Kulu Han'a Hemedan valiliğini vererek onu Nihavend'in Osmanlılardan geri alınmasına memur etti. Fakat Tahmasb Kulu Han bu vazifesini yerine getiremedi.

Şah Abbas'ın ölümü sırasında Afşar'dan üç emir görülmektedir. Bunlar da üç Afşar obasının başında bulunmaktaydılar. Afşarlar başlıca şu obalara ayrılmışlardı: Gündüzlü, Araşlu, Alplu, Eberlü, İmanlu Afşarı.

GÜNDÜZLÜ

Bu oba aslında Haleb Türkmenleri arasındaki Gündüzlü Afşarı'nın bir koludur. Gündüzlü Afşarı Kûh Gîlûye ve Huzistan'da yaşıyordu. Sonraları bunlardan bir bölük Horasan'da Abiverd dolaylarına, bir bölük de Urmiye yöresine gönderildi.

---

[359] Safevi Devletinin Kuruluşu Ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü (Şah İsmail Ve Halefleri ve Anadolu Türkleri), Prof. Dr. Faruk Sümer, s. 146.

ARAŞLU

Araşlular da aslında Kûh Gilûye'li, diğer bir deyişle Mansur Beğ Afşarlarına dâhildiler. Şah Muhammed Hüdabende döneminin son yıllarında (1584-1587) Usalu ile birlikte İsfahan taraflarında yaşıyorlardı. Emir Aslan Beğ, II. İsmail ve Sultan Muhammed zamanında bunların başıydı. Şah Abbas'ın hükümdarlığının başında Araşlu Tahmasb Kulu Beğ'in İsfahan taraflarında bulunduğu biliniyor. Ondan sonra Araşlu'nun başı Hacı Mehdi Kulu idi. Araşlu'nun bu yıllardaki kudretli beylerinden birisi de Zehri Mâr Sultan olduğu bilinmektedir. Şah Abbas davranışlarından hoşlanmadığı Zehri Mar Sultan'ın yakalanmasına ve Araşlu oymağı'nın sürülmesine Gözü Büyüklüler'den Kanber Sultan'ı memur etmişti. Kanber Sultan Araşlu Oymağını Huwar, Reyy ve Simnan taraflarına sürdü.

USALU

Usalular'ın Şah Abbas döneminden önce İsfahan tarafında yaşadıkları görülmektedir. Şah Abbas döneminde Kürdistan'daki Kaverud hâkimi İmam Kulu Sultan, Usalu boyundandı.

EBERLU

Eberlu'lar Şah Abbas döneminden önce Kazvin bölgesinde yaşamışlardı. Şah Abbas bunları Abiverd'e göndermiş ve başlarına da Gürcü Cemşid Sultan'ı geçirmişti. Sultan Muhammed dönemindeki büyük emirlerden Afşar Kulu Beğ'in, Şah Abbas'ın hükümdarlığının ilk yıllarındaki emirlerden Korucu Başı Kulu Beğ'in oğlu Yusuf Han ile Kirman valisi Veli Han ve oğlu Bektaş Han'ın bu obadan olmaları muhtemeldir. Abiverd'deki Eberlular'a sonraları Gündüzlü'den de bir bölük katılmıştır. Afşar Nadir Şah'ın mensup bulunduğu Kırklu oymağının Eberlu veya Gündüzlü'den çıkmış olması en kuvvetli ihtimaldir.

ALPLU

Alplu Afşarından İsmail Han'ı biliyoruz. 1590 yılında Kirman'da kendisine bazı yerler verilmişti. İsmail Han 1595 yılında Kazerûn valisiydi. İsmail Han'ı 1602-1605 arasında Horasan'daki Ferah şehri valisi olarak biliyoruz. İsmail Han'dan önce Ferah ve Esfuzar valisi yine Alplu'dan Erdoğdu Han idi.

İMANLU AFŞARI

Bu oba Türkiye'deki Dulkadirli ilinin büyük İmanlı Afşarı'nın bir koludur. Bu obadan tanıdığımız ilk emir Kasım Sultan 1593'ten sonra adı geçmektedir. Kendisi bu tarihte Hemedan bölgesinde bir yerin valisiydi. Bağdat valisi Uzun Ahmed Paşa'yı 1603-1604 yılları arasında Lur hakimi ile birlikte yenip esir alan Kasım Sultan, 1623'te Musul'un fethine katılmış ve han ünvanı ile şehrin valiliğine tayin edilmiştir. Ancak ertesi yıl Osmanlı ordusunun yaklaşması üzerine, emrindeki askerin azlığından ve veba salgınından şehri boşaltıp çekilmek zorunda kalmıştır. 1625'te şehrin yeniden fethedilmesi için gönderilen Safevî emirleri arasında Kasım Han'ın oğlu Kelb-i Ali Sultan'ı görmekteyiz. 1627 yılında Kelb-i Ali Han, Urmiye valiliğinde bulunuyordu. Kasım Sultan'ın Bayram Han adlı başka bir oğlu daha vardı. Urmiye valileri Kasım Han'ın soyundan gelmişlerdir.[360]-[361]

---

[360] Oğuzlar (Türkmenler), Siyasî Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları, Faruk Sümer, s. 286-291, Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları, II. Baskı, Ankara, 1972.

[361] Safevi Devletinin Kuruluşu Ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü (Şah İsmail Ve Halefleri ve Anadolu Türkleri), Prof. Dr. Faruk Sümer, s. 188-192, Kısaltılmıştır. Selçuklu Tarih Ve Medeniyet Enstitüsü Yayınları Tarih Dizisi No: 2, 1976 Ankara.

NADİR ŞAH

Nadir Şah (Doğumu: 22 Ekim 1688 Kubkan – Ölümü: 19 Haziran 1747 Fethâbâd), Menşece Azerbaycan Türklerinden olan Afşar Hanedanı, Afşar İmparatorluğu'nun kurucusu ve 1736-1747 yılları arasında Azerbaycan, İran ve Afganistan şahı. Askerî dehasından ötürü bazı tarihçiler kendisini İran'ın Napolyon'u ya da II. İskender olarak adlandırmışlardır.

Büyük Şah Abbas, İran ordusunun belkemiğini oluşturan Türk boylarının gücünü belirli sınırlar içinde tutmaya çalışıyordu. Bu politika, ölümünden sonra imparatorluğunun düştüğü gerilemenin nedenlerinden biri olmuş ve Safevilerin çöküşüne neden olmuştur. Daha Şah Abbas'ın hükümdarlığı sırasında bile oğulları kendilerini meşru varisler olarak kabul ettirmeye çalışmışlardır. Bu nedenle tahta torunlarından birinin geçmesinden başka çare kalmaz ve Şah Safi tahta geçer. O ve altı halefi Türkleri zayıflatmayı sürdürmüş, ancak beraberinde kendileri de zayıflamışlardır. Süleyman Şah ve Şah Sultan Hüseyin (1694-1722) tam bir sefahat hayatı sürdürmüşlerdir. Askerleri ve halk giderek gerçek Kızılbaşlıktan uzaklaşmaya başlamışlardır. Ancak yine de büyüklüklerinden bir şey kaybetmemişlerdi ve eski güçlerine kavuşmayı beklemekteydiler.

Beklenen fırsat gecikmez. İran İmparatorluğunun durumu daha kritik halde olamazdı bu savaşçı Afganlar açısından katlanılmaz hale gelmişti. 1722'de, Sultan Hüseyin'in hükümdarlığının son yılında[362] Afganlar saldırıya geçmişti ve İsfahan'ı ele geçirdiler. Onların karşısında Safevilerin pek bir şansı yoktu. Afganların başı, Kirman ve Horasan arasında göçebelik yapan bir Avşar (Afşar) Türküydü. Bu Türk İran'ı ayağa kaldırmış, ülkeyi ateşe vermiş ve uzun bir mücadeleden sonra kendisini Nadir Şah adıyla İmparator ilan ettirmiştir (1736-1747).

---

[362] Tahmasb'ın Onun varisi olduğunu ilan ettiği yıl.

Nadir Şah'ın gençliği maceralarla doludur. Özbeklerin elinde sekiz yıl esir kalmış, kaçmış sonra da beyini öldürmüş ve kızını kaçırmıştır. Çılgının biridir, ancak Türk dünyasına tarihinin son destanlarından birini yaşatan dahi çılgınlardan biridir. İran'ı birleştirir, Afganistan ve Hive'yi fetheder, Özbek ülkelerini yağmalar, Hindistan'a girer, Büyük Moğolları Pânîpet'te yener, Delhi'ye girer. Ancak şehre dokunmamaya karar vermişken kazara çıkan bir yangın büyük bir kıyıma neden olur.[363] Sonra ülkesine yanında büyük bir ganimetle birlikte geri döner; ganimetin içinde Paon tahtı da bulunmaktadır. Bir Moğol kızını almak istediğinde "Soyun böyle bir kıza sahip olmak için yeterince iyi değil" denilince cevap olarak "Evet, ama ben kılıcımın oğluyum" demiştir.

Nadir Şah'ın ölümü anarşiyi getirir. Oğulları Horasan'ı korumayı başarırlar, komutanları da servetini başarırlar. Lor boyundan gelen bu komutanlardan biri Afganistan devletini kuracak ve bu devlet 1979'a kadar Rusya ve uzun bir süre İngiliz hâkimiyetinde kalacak olan Hindistan arasında tampon bir devlet olarak varlığını sürdürecektir. Bu devletin sınırları Hindukûş sıradağlarının kuzeyine kadar gerileyecek en güney ucunaki bozkırlarda yaşayan Türkleri, yani Öz ve Türkmenleri egemenliği altına alacaktır. Daha sonra Buhara Hanlığı Belh şehrini almak isteyecek ama başarılı olamayacaktır.

Nadir Şah'ın bir diğer oğlu Kerim Han Zend (1750-1779) İran'ı miras alır ve burada kendisini "naip", yani vekil ilan eder. Adını taşıyan kısa ömürlü bir hanedanlık kurar. Başkenti Şiraz güzelliğini Ona borçludur.[364]

---

[363] 100.000 insanın hayatını kaybettiği söylenmektedir.

[364] Türklerin Tarihi; Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 yıl (Orijinal adı: Histoire Des Turcs-Deux Mille Ans Du Pacifique a La Méditerranée), Jean-Paul Roux, s. 414-416, kısaltılmıştır, çevirenler: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil & Lale Arslan-Özcan, Kabalcı Yayınevi, Yedinci Basım: Ağustos 2010 İstanbul.

Nadir Şah'ın hükümranlığından itibaren modern Avrupa tıbbı İran'a girdi ve Kaçar döneminin Tahran'ında modern tıbbın öğretildiği yeni bir üniversitenin (Dar el-fünûn-Fenler Kapısı) kurulmasıyla bu süreç hızlandı.

Hindistan'daki Moğol sarayındaki İranlı hekimlerin en büyüğü muazzam hacme sahip Tıbb-ı Dârâ Şükûhî (Dârâ Şükûh için Tıp) adlı eserin yazarı olan Nureddin Muhammed Şirazî'dir. Bu eserin elyazmalarının çoğu bol bol resimlendirilmiştir. 18. Yüzyılda (1700'lü yıllar) bile İran'dan Hindistan'a göç eden hekimler bulunmaktaydı; bunlar arasında Alevî Han olarak bilinen Muhammed Hâşim Şirazî Nadir Şah'la birlikte Hindistan'dan İran'a döndü; fakat hayatının son dönemlerini yine Hindistan'da geçirdi.[365]

İran, Azerbaycan, Hindistan'ın kuzeyi ve Orta Asya'nın bir bölümünü içine alan büyük İran imparatorluğunu yarattı. Afganlar, Osmanlılar ve Babür İmparatorluğu'na karşı savaşlar kazandı. Zaferleri kısa bir süreliğine kendisini Ortadoğu'nun en güçlü hükümdarı haline getirdi ancak 1747 yılında öldürülmesinden sonra imparatorluğu kısa sürede dağıldı. Nadir Şah Asya'nın son büyük fatihiydi. Nadir Şah İran'ın en yetenekli askerî kumandanı kabul edilir ve Osmanlılar ve Babür İmparatorluğu arasında İran'a yeniden saygın bir yer getirdiği için övülür.

ŞEKİ HANLIĞI
1741-1820

Şeki Hanlığına, Şirvan Hanlığı, Şemahı Hanlığı da denir. 1783'e kadar merkez Şemahı sonra Nûha'dır. Her ikisi de Kafkaslar'ın güney eteklerinde olan bu şehirlerden Şemahı; Şirvan'ın merkezi-

[365] Naklen: İslâm Ve Bilim (İslâm Medeniyetinde Pozitif Bilimlerin Tarihi Ve Esasları), Prof. Dr. Seyyid Hüseyin Nasr, s. 183-184, Kitabın orijinal Adı: Islamic Science: An Illustrated Study, İnsan Yayınları 2006 İstanbul

dir ve Bakü'ye yakındır. 1820'de Rusya'ya ilhak edildiğinde hanlık Ruslar'ın yaptığı hesaba göre 9.000 km^2 ve 98.500 nüfuslu idi. Bunların 80.000'i Azeri Türkü, 15.000'i Ermeni, 1.000'i Yahudi idi. 1741-1820 arasında 79 yıl hüküm sürmüşlerdi. Hanedanlar Caferî idi. Dil Türkçedir. Selim Han, Gelesen (Göresen) kasabasında otur-du. Son iki han, ilk hanedandan değildi, Dümbülî aşireti beylerin-dendir. İlk hanedan Kurbanîlerdir.[366]

KARABAĞ HANLIĞI

1747-1805

Karabağ Hanlığı, 1747-1805 yılları arası bugün-kü Azerbaycan arazisinde yerleşmiş ve İran'ın Kaçar Haneda-nı egemenliği altında fiilen bağımsız olan[367] Türk feodal devletidir. Ayrıca, bugünkü Azerbaycan ve Ermenistan arasında büyük krizle-re sebebiyet veren Dağlık Karabağ bölgesi ve çevresinde varlığını da sürdürmüştür. Penah Ali Han tarafından kurulmuştur. Rusya İmparatorluğu, 1805 yılında Karabağ Hanlığı'nın kontrolünü İran'-dan almıştır. Fakat Karabağ'ın Ruslarca ilhakı 1813 Gülistan Ant-laşması'na kadar resmileşmemiş, 1804-1813 Rus-İran Savaşı sonu-cu olarak İran hükümdarı Feth Ali Şah, Karabağ'ı resmen Rusya İmparatoru I. Aleksandr'a vermiştir.[368] Hanlık 1822 yılında ortadan

---

[366] Devletler ve Hanedanlar C. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 756, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

[367] Nafziger, E. Wayne, Stewart, Frances and Väyrynen, Raimo (2000). War, Hunger, and Displacement: The Origins of Humanitarian Emergencies. Oxford University press, 406; Baddeley, John Frederick (1908). The Russian Conquest of the Caucasus. Harvard University: Longmans, Green and Co., 71; Avery, Peter; Hambly, Gavin (1991). The Cambridge History of Iran. Cambridge University Press, 126

[368] Potier, Tim (2001). Conflict in Nagorno-Karabakh, Abkhazia and South Ossetia: A Legal Appraisal. Martinus Nijhoff Publishers, 1; Croissant, Michael (1998). The Armenia-Azerbaijan Conflict: Causes and Implications. Praeger/Greenwood, 12

kaldırılmıştır. Rusya İmparatorluğu içinde önce Hazar Oblastı'nın sonra da Elizavetpol Guberniyası'nın bir parçası olmuştur.

Hanlığın topraklarının büyük bir kısmını kaplayan arazi 1551 yılında Şah I. Tahmasp tarafından Gence-Karabağ Beylerbeyliği adı altında bir yönetim birimine dönüştürüldükten sonra 1588-1605 ile 1725-1735 yılları arasında Osmanlı Devleti egemenliğinde kalmış olduğu süre dışında Karabağ Hanlığı, uzun yıllar Safevi ve devamı niteliğindeki İran hanedanlıklarının egemenliğinde kalmıştı. Hanlığın temelleri Safevi Hanedanı'nın Aras Nehri ve Kura Nehri arasındaki Karabağ bölgesini 1606 yılında Ziyadoğlu Ailesi'ne vermesiyle feodal bir mülk olarak atılmıştı. Gence şehrinden Karabağ topraklarına göç eden, soyu Cavanşir oymağına dayanan bir kişi, Karabağ'da bir kadın ile evlenmiş ve çocuğu olmuştu ve çocuğunun adını Sarıca Ali koymuştu. Sarıca Ali büyüyünce çok zengin biri olup onun malları da oğlu İbrahim Ağa'ya kalmıştı. Safevi Hanedanı'ndan sonra İran topraklarına hakim olan Afşar Hanedanı yöneticisi Nadir Şah, İbrahim Ağa'nın oğlu Fazlali Bey'i yanına alarak eşik ağası yapmıştı. Fazlali Bey bir çatışmada ölünce Nadir Şah, bu sefer Fazlali Bey'in kardeşi Penah Ali Han'ı yanına almıştı. Penah Ali Han, bir müddet Nadir Şah'ın yanında kaldıktan sonra kaçıp Karabağ'da saklanmıştı. Nadir Şah, Penah Ali Han'ı aratsa da bulamamıştı. Nadir Şah'ın 1747 tarihinde öldürülmesi üzerine Penah Ali Han, ortaya çıkarak 1747 tarihinde kendini Karabağ hanı ilan etmişti. Penah Ali Han'ın başa geçmesiyle Karabağ Hanlığı da bağımsız olmuştu. Afşar Hanedanı'nın yeni yöneticisi Adil Şah, Karabağ hanı olarak Penah Ali Han'ı tanıdığını belirten bir ferman çıkarmıştı.[369] Penah Ali Han'ın soyu, Cavanşir boyunun Sarıcalı oymağına dayanan Ziyadoğulları Hanedanı'ndan gelmektedir.

18. asır sonlarında Hanlığın nüfusu 70.000 civarındaydı.[370]

---

[369] Mirza Adigezal bey. Karabakh-name, p. 48

[370] Devletler ve Hanedanlar C. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 757, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

PENAH ALİ HAN DÖNEMİ

Hanlığın ilk başkenti Bayat Kalesi'ydi (1748). Penah Ali Han, hanlığı koruyabilmek için 1750-1752 yıllarında bugünkü Şuşa kale-şehrini inşa ettirmiş, başkenti de buraya taşıyıp şehrin adını Penahabad koymuştu.[371] 1750 yılında Şeki Hanlığı ile Bayat Savaşı yapılmıştı. Penah Ali Han, Meghri, Tatev, Karakilise, Kafan şehirlerini ele geçirerek Nahçıvan Hanlığı'nı ülkesine bağlamıştı.

1752 tarihinde Penahabad şehri kurulduktan sonra, İran toprakları üzerinde hak iddia eden Kaçar Hanedanı'nın kurucularından Muhammed Hasan Han, Karabağ Hanlığı'na saldırarak Penahabad'ı kuşatmış fakat Zand hanedanı kurucusu Kerim Han Zend'ın saldırıları üzerine çekilmek zorunda kalmıştı. Muhammed Hasan Han buradan çok çabuk çekilmişti. Hatta Penahabad kalesi duvarlarının altında savaş toplarını bile bırakmıştı. Penah Ali Han, Muhammed Hasan Han'ın geri çekilen askerlerine karşı saldırı yaparak Güney Azerbaycan'daki Aras Nehri'nin karşısında bulunan Erdebil şehrini ele geçirmişti.

1759 tarihinde Karabağ Hanlığı'nın kuvvetlenmesinden endişe eden Urmiye Hanlığı hükümdarı Feth Ali Han Afşar, hanlığa karşı bir savaş başlatmıştı. 30,000 kişilik ordusu ile saldıran Feth Ali Han Afşar'a birkaç melik destek sağlayarak yardım etmişti. Penahabad'ın kuşatılması sekiz ay boyunca devam etmiş ve Feth Ali Han Afşar, Karabağ Hanlığı'nı geçici olarak Urmiye Hanlığı'na bağlı hâle getirmişti. Karabağ hanının oğlu İbrahim Halil Han'ı ise rehin olarak Urmiye'ye götürmüştü.[372]

Aynı yıl, Kerim Han Zand, Urmiye hükümdarı Feth Ali Han Afşar'ı yenebilmek için oğlu Urmiye'de rehin tutulan Penah Ali Han ile birlik olmuştu. Kerim Han Zand, Feth Ali Han Afşar'ı yenip

---

[371] Great Soviet Encyclopedia, "Nagorno-Karabakh Autonomous Oblast", 3rd edition, Moscow, 1970

[372] Axundov, Nazim (1989). Qarabağ Salnamələri, Bakı: Yazıçı Nəşriyyatı. 69-154.

Urmiye'yi aldıktan sonra İbrahim Halil Han'ı esaretten kurtararak Karabağ Hanlığı tahtına oturtmuş, eski hükümdar Penah Ali Han'ı ise Zand hanedanı'nın başkenti olan Şiraz'a misafir olarak davet edip buraya yerleşmesini mümkün kılmak suretiyle Karabağ Hanlığı'nı kendine bağlı hâle getirmeye çalışmıştı. Fakat, İbrahim Halil Han, 47 yıllık hanlık döneminde bağımsız hareket ederek Karabağ Hanlığı'nı bağlılıktan kurtarmış ve bunun yanında Gence Hanlığı'nı 1780-1785 tarihleri arasında kendine bağlı duruma getirmişti. Bu süreçte eski hükümdar Penah Ali Han ise ölümüne kadar kadar Şiraz'da yaşamıştı.[373]

İBRAHİM HALİL HAN DÖNEMİ

1759 yılında tahta geçen İbrahim Halil Han, Penahabad şehrinin gelişmesine önem vererek onun etrafına çok sayıda köy kurdurup şehre kaleler diktirmiştir. Gence Hanlığı'nı kendine bağlı hâle getirmesinin yanında Revan ve Nahçıvan hanlıklarının topraklarının bir kısmını ele geçirmeyi başarmıştı. 1789 yılında Karabağ Ermenilerinin çıkardığı isyanı bastırmış, Sünni bir Türk ve bir şair olan Molla Penah Vâkıf baş veziri yapmıştır. Molla Penah Vâkıf, Rusya ve İran'a karşı, komşu Türk hanlıkları ile anlaşma yapmayı başarmıştır.

Muhammed Hasan Han'ın oğlu Ağa Muhammed Şah'da 1795 yılında Penahabad'a saldırmıştır. Ağa Muhammed Şah'ın amacı eski Safevi Hanedanı zamanındaki toprakları geri almak ve kendini İran şahı ilan etmekti. Safevi geleneklerine göre şah, taç giyme töreninden önce Kafkasya'yı kontrolü altında bulundurmak zorundaydı. Bu yüzden Kafkasya'nın kontrol altına alınması için Karabağ Hanlığı ve büyük şehri Penahabad ilk ve büyük bir engeldi.

---

[373] Axundov, Nazim (1989). Qarabağ Salnamələri, Bakı: Yazıçı Nəşriyyatı. 69-154.

Ağa Muhammed Şah, 80,000 kişilik ordusu ile Penahabad şehrini kuşatmıştır. İbrahim Halil Han, uzun süreli bir savunma için halkı harekete geçirmişti. Penahabad halkından savaşa katılanların sayısı 15,000 kişiyi bulmuş, savaşta kadınlar ve erkekler birlikte savaşmıştır. Kuşatma 33 gün sürmüş ancak Panahabad şehri ele geçirilememişti. Ağa Muhammed Şah kuşatmayı durdurup Tiflis'e ilerlemiş ve burayı işgal etmişti.

Ağa Muhammed Şah, Kafkasya'yı fethetmekte başarısız olmasına rağmen 1796 tarihinde kendini şah ilan ederek Kaçar Hanedanı'nı kurmuştu. İkinci bir Karabağ seferini de kararlaştıran Ağa Muhammed Şah, hanlığa olan saldırılarını yoğunlaştırmıştı. Penahabad halkı 1795 tarihindeki saldırıdan ve üç yıl süren kuraklıktan dolayı güçsüzleşmesinin yanında, savaş sırasında da şehir koruyucularının büyük bir kısmının ölmüş olmasından ötürü direncini yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştı. Ağa Muhammed Şah, Rusların Kuzey Azerbaycan'a girdiklerini duyunca Erdebil'i ele geçirmişti. II. Katerina'nın ölümü üzerine Rus kuvvetlerinin geri çekilmesi ile Ruslar ile Kaçar Hanedanı arasında savaş olmamasıyla Panahabad'ın güçsüzlüğünü fırsat bilen Ağa Muhammed Şah, 1797 yılında, Penahabad'ı ele geçirmeyi başarmış ve burada katliamlar yapmıştır. İbrahim Halil Han Dağıstan'daki Ilısu Hanlığı'na sığınmıştır. Ağa Muhammed Şah, 19 Haziran 1797 tarihinde hizmetindeki üç kişi tarafından öldürülünce İran askerleri Penahabad'dan çekilmiştir. Böylece İbrahim Halil Han, Karabağ'a geri dönerek tekrar han olmuştur.

İbrahim Halil Han'ın yönetimi esnasında Karabağ Hanlığı komşu hanlıklar ile ve ek olarak Osmanlı Devleti ve Rusya İmparatorluğu'u ile bağ kurmuştur. Bu süreçte Rusya İmparatorluğu, 1804'te Gence Hanlığı'nı ele geçirerek Karabağ Hanlığı'na kuzey sınırında komşu olmuştur. Rusya İmparatorluğu'nun Gürcistan ve Gence'yi istila etmesi üzerine İbrahim Halil Han, 14 Mayıs 1805 tarihinde Rusya İmparatorluğu ile Kürekçay Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu

antlaşma ile Karabağ Hanlığı, Rusya İmparatorluğu'nun egemenliğini ve üstünlüğünü tanımak ile birlikte Rusya İmparatorluğu'na 8 bin altın rubleyi ödemeyi kabul etmiştir. Rusya İmparatorluğu da antlaşma ile Karabağ Hanlığı'nın koruyuculuğunu üstlenmiş ve Penahabad'da bir garnizon bulundurmayı kararlaştırmıştır.

1806 yılında Ağa Muhammed Şah'ın veliahtı Feth Ali Şah oğlu Abbas Mirza'nın komutasındaki orduyu Karabağ topraklarına göndermesi üzerine İbrahim Halil Han, oğlu Muhammed Hasan-'ı Gence'deki Rus komutanlarının yanına göndererek Ruslardan yardım istemiştir. İbrahim Halil Han'ın yardım isteğine karşılık 10,000 kişilik Rus ordusu Karabağ'a gelmiştir. İbrahim Halil Han, Emirliler ve Cebrayıllılardan oluşan süvarilerle Rusları karşılamıştır. Görüşmelerin ardından Karabağ ve Rus orduları Aras Nehri'ne doğru İran ordusuna karşı hareket etmişlerdir. Aslandüz denilen yerde yapılan savaşın ardından İran ordusu geri çekilmiştir. Savaşın ardından İbrahim Halil Han ve Rus orduları bir kaleye geçmişlerdir. Kısa bir süre sonra Ruslar Kürekçay Antlaşması'nı bozup Penahabad Kalesi'ni işgal etmişlerdir. Ailesi ile kaleden kaçan İbrahim Halil Han, Penahabad yakınlarındaki kayalık bir yere kamp kurmuştur. Burada İbrahim Halil Han, İran şahı Feth Ali Şah-'a bir mektup yazmıştır. İbrahim Halil Han, mektupta başına gelenleri anlatıp yardım istemiş, sadakatini belirtmek için de şaha yazdığı mektubu Kur'an içine koymuştur. 2 Haziran 1806 tarihinde İbrahim Halil Han, İran ordusunu beklerken, Rus komutan Lisaneviç ve ordusu birkaç Ermeni kılavuzun yardımı ile İbrahim Halil Han'ın bulunduğu yeri basmışlardır. Rus orduları, İbrahim Halil Han ve ailesinden birkaç kişiyi öldürmüşlerdir.

HANLIĞIN YIKILIŞI

İbrahim Halil Han'ın 1806'daki ölümü üzerine ortanca oğlu Mehdi Kulu Han, Rusya tarafından Karabağ Hanlığı tahtına oturtulmuştur. Rusya İmparatorluğu, Rus-İran Savaşları'ndan sonra

1813 tarihinde imzalanan Gülistan Antlaşması ile ve 1828 tarihinde imzalanan Türkmençay Antlaşması ile bölgeyi egemenliği altına almıştır. Mehdi Kulu Han'ın başa getirilmesinden 1822 yılına kadar Rusya'nın diğer eyaletleriyle aynı statüde yönetilen Karabağ Hanlığı, bu tarihte tamamen ortadan kaldırılmıştır. Mehdi Kulu Han ise İran'a gitmiştir. Penah Ali Han'ın soyundan gelen Abdül Vekil Penah Han, daha sonra Büyük Horasan Emiri olmuştur. Cevanşirlerin bir kısmı Osmanlı Devleti'ne göçüp Anadolu'ya yerleşmiştir.[374] Rusya İmparatorluğu içinde Karabağ ili kurulmuş ve bu il Rus memurlar tarafından yönetilmiştir.

HANLIĞIN NÜFUSU

Karabağ Hanlığı, Rusya İmparatorluğu'na dahil edilmesi sırasında diğer hanlıklar içinde nüfus bakımından Şirvan Hanlığı'ndan sonra ikinci sıradadır. 90.000'e ulaşan nüfusu 18.500 hanede birleştirilmiştir. Tarihçilerin görüşüne göre hanlığın var olduğu dönemde nüfus sayısı ve yoğunluğu tahminen iki defa artmıştır. Penahabad'ı ziyaret eden yolculara göre Penahabad'da 18. yüzyıl ve 19. yüzyılda 2.000 ev ve çoğunluğu Müslümanlardan oluşan 10,000 civarı insan bulunmaktadır.

İDARİ YÖNETİM

Ülkedeki en büyük idari birim yöredir.

Salnamelerdeki bilgilere göre Karabağ Hanlığı idari açıdan 22 yöreye bölünmüştür. Yöreler ise birkaç kentten ibarettir. Yörelerin yöneticileri naiblerdir. Naiblerin yanında darğalar ve yüzbaşılar gibi vazifeli şahıslarda bulunmuştur. Darğaların şehirlerdeki görevi polisler gibi vatandaşların huzur ve güvenini temin ile suç ve suçluyla mücadele etmektir. Yüzbaşılar ise köylerin yönetiminden

[374] "Avşar Türkmenleri", Adnan Menderes Kaya, Geçit Yayınları, 2004.

sorumluydu. Karabağ Hanlığı'nın son dönemlerinde ülkede 1 büyük şehir, 638 köy bulunmaktadır.[375]

1806'da Rus egemenliğine giren Karabağ Hanlığı'nda siyasi istikrarın kaybedilmemesi için Ruslar, hanlığın idari işlerine karışmamıştır. A. P. Yermalov ile Mogilev'in 1823 yılında tertibini bitirdikleri "Karabağ eyaletinin tahrir defteri"ne göre, Karabağ Hanlığı "mahal"lere ve "el"lere bölünmüştü. Mahalleri yönetenlere "naib", elleri yönetenlere ise "binbaşı" denmekteydi. Her iki çeşit yönetici de doğrudan eyalet yöneticisine bağlıydı. Hanlık 18. yüzyılın ortalarında 21, sonlarında ise 25 mahal ve el'den oluşmaktaydı. Bunlar: Cevanşir, Cevanşir-Dizak, Hırdapara-Dizak, Dizak, Dizak-Cebrayıllı, Bergüşad, Çulundur, Mehri, Bağabürd, Ecenan, Küpara, Karaçorlu, Verende, Haçın, Çileberd, Talış-Gülüstan, Püsyan, Kolanı, Demirçihasanlı, Yiğirmidört, Otuziki, I. Kebirli, II. Kebirli, Sisyan ve Tatevidi'ydi.

EKONOMİ

Karabağ Hanlığı topraklarının dağların eteklerinden Aras'ın Hudaferin Köprüsü'nden Cevad kentine kadar olan toprakların hepsi Aras Nehri suları ile sulanmıştır. Karabağ Hanlığı arazisinin üçde ikisi ovalıklardan ibaretdir. 800-3000 metre yükseklikteki araziler geniş yer kapladığı için hayvancılık Karabağ halkının geçim kaynağı olmuştur. Halkın diğer geçim kaynakları ise halıcılık, çiftçilik, bahçecilik ve deri ürünleri imalidir. 19. yüzyılın başlarında Karabağ Hanlığı arazisinde 30.000 koyun ve keçi, 20.000 at, 2200 oğlak vardır. Yine bu tarihlerde bazı Hıristiyan Ermenilerin geçim kaynağı domuzculuktur. İbrahim Halil Han zamanında Karabağ Hanlığı tacirleri Şeki Hanlığı, Şamakhi Hanlığı ve Gence Hanlığı'ndan ipek alıp hakiki ipek tekeli kurmuşlar ve onu dış pazarlara

---

[375] Qarabağ Salnamələri, Nazim Axundov, s. 69-154, Yazıçı Nəşriyyatı, 1989 Bakı.

çıkarmışlardır. Meşhur Karabağ atları, ülkenin ticaretinde önemli rol oynamıştır. Ülkede 500'e yakın değirmen vardır. Karabağ Hanlığı döneminde ekonomik alanda önceki devirlere nispeten ilerleme olmuştur. Bu ilerlemenin en büyük etkeni ülke çapında ekinciliğin gelişmesidir. "Toprak ancak onu ekenlere ve ekilecek hâle getirenlere mahsusdur" prensibi esas alınmıştır. Toprağı ekilecek hâle getirip ekenler ise az miktarda toprağa sahip olanlar ve rençberlerdir. Salnamelere göre hanlıktaki topraklar han, ağalar, beyler, halk ve vakıflar olmak üzere bölünmüştür.

Karabağlıların yerleşik hayat tarzını benimsemişlerdir. Penahabad'da darphane kurulmuştur. Ülkede Penahı adında bir buçuk dirhem ölçüsünde gümüşten pul sikkesi basılmıştır. Sikkenin bir yüzünde Penahabad, diğer tarafında ise La ilahe illallah Muhammedur rasulullah sözleri yazılmıştır. Penahının altı tanesi bir manat, sekiz tanesi ise Karabağ tümeni etmiştir. Penah Han zamanındaki sikke, Karabağ Rusya tarafından ilhak edilmesinden sonra da değerini korumuştur. Savaşlar için Penahabad halkı tüfek, tabanca namluları ve silah kundakları hazırlamışlar, barut imal etmişlerdir. Hançer, kılıç hazırlayan sanatkârlar, taştan yapılma çeşitli araçlar, değirmen taşları, el değirmenleri, taş kazanlar ve başka eşyaları hazırlayan kişilerde Penahabad'da yaşamaktadır. Pazar günleri Penahabad ve çevresinde haftalık pazar kurulmuştur.[376]

KÜLTÜR

Ülkede sanat alanında birçok gelişme olmuştur. Sanat ile uğraşanlar en çok Penahabad kentinde faaliyet göstermişlerdir. Hanlık döneminde yetişen Azeri şairler, kendilerinden önceki Farsça şiir yazma geleneğini sürdürmüşlerdir. Çünkü Farsça yazmak edip-

[376] Zambaur E. de Manuel de Genealogie Chronologie et de l'Histoire de l'Islam dökün. Hannover, 1927 (reissue - Bad Pyrmont, 1955) sf.184.

likte üstünlük sayılmıştır. Ancak şairler Farsça'nın yanında kendi dilleri olan Azerice ile de şiirler yazmışlardır. Hanlığın en önemli şairlerinden biri Molla Penah Vakıf'tır.[377] Halk dokumacılığa önem vermiştir. Değirmenin hisseleri taştan ve tahtadan hazırlanmıştır.

BAKÜ HANLIĞI

1747-1806

Bu hanlık Nadir Şah Avşar'ın ölümüyle İran Türk Avşar İmparatorluğunun otoritesizliği neticesinde kurulan Türk Hanlıklarından biridir. Rusya'ya ilhak edildi. 1747 ile Ekim 1806 arasında 59 yıl hüküm sürdü. Mezhepleri Caferî idi. Dili Türkçedir. İlk hanın kızkardeşi Tutu (Tutî) Bike, Kuba Hanı Feth Ali Han'la evlendi. Eşinin namına Derbend Naibeliği, yeğeni çocuk II. Mehmed namına da Bakü naibeliği (1781-1789'a yani öldüğü tarihe kadar) yaptı. II. Mehmed, babasının Necef'te ölümünden sonra doğdu ve doğar doğmaz han ilan edildi. Fakat halası Tutu Bike ve onun eşi Kuba Hanı olan Feth Ali Han, niyabet ettiler. Hüseyin Kulı Han, babası II. Mehmed 13 yaşında iken doğmuştur. II. Mehmed tahttan indirildiğinde 12 yaşında olduğu için Rusya kolayca Bakü şehrini ve Apşeron yarımadasını ilhak etti. Hüseyin Kulı Han 1806-1828 arasında 22 yıl Ruslarla mücadele etmesine karşın Bakü'yü alamadı. Hüseyin Kulı'nın kardeşi ve Bakü hanlığının son veliahdı Abbas Kulı Ağa BakiHan Kudsi (1794-1846 arasında 52 yıl yaşadı), 3 dilde şair, pek çok eserin ve özellikle Gülistan-ı İrem'in yazarıdır.[378]

---

[377] "Azeri", Mehmet Fuat Köprülü, İA, 2. Cilt, sf. 139-144, İstanbul Maarif Matbaası, 1944

[378] Devletler ve Hanedanlar C. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 756, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

GENCE HANLIĞI

1747-1804 / 1826-1828

Gence Hanlığı, Azerbaycan'ın Gence yöresinde hüküm sürmüş olan hanlıktır. İran hükümdarı Nadir Şah, 1735'te, Gence'yi ele geçirdi. Nâdir Şâh'ın öldürülmesinden sonra, Gence de, diğer Azerbaycan hanlıkları gibi İran toprağı olmaktan çıkarak, 1747'de bağımsızlığını ilan etti.

Ziyadoğulları Hanedanı'nı kuran Kaçar Türkleri'nden Il Şahverdi Han Gence'nin ilk hanı (1747-60) oldu. Alevî yoluna mensup olan Ziyâdoğulları Hanedânı,Türkçe konuşuyordu. 1781-83 yılları arasında Gence, Karabağ Hanlığı'nın eline geçtiyse de geri alındı.

19.yüzyıl'ın başlarında Gürcistan'ı işgal eden Rusya İmparatorluğu, Gence ile birlikte bütün bağımsız Azerbaycan hanlıkları için tehdit unsuru oldu. Bu hanlıklar, büyük tehlikeye karşı aralarında birleşmeyi başaramadılar. Rusya İmparatorluğu, bu sırada Dağıstan ve Kuzey Kafkasya'da bulunan hanlıklarla savaş hâlindeydi. Azerbaycan'daki coğrafi durum, Rusya İmparatorluğu'nın, Dağıstan'ı ve Kuzey Kafkasya'daki hanlıkları ele geçirmesini güçleştiriyordu. Kafkasya'daki Rus orduları kumandanı General Sisyanov, 1803'te,Tiflis'ten hareket ederek Gence'yi kuşattı. Gence Hanı Cevad Han,Ruslarla yaptığı, yenildiği ve devletini kaybettiği muharebede öldürüldü. Oğlu ve veliahdı Hüseyin Han da, babası ile aynı günde Ruslar'ın top ateşi ile öldürüldü. Cevad Han'ın ve Hüseyin Han'ın öldürülmesi üzerine, iki koldan şehre giren Ruslar, yağma yaparak, halkı öldürdüler. Gence Hanlığı'nı ortadan kaldırdılar. Buranın adını da çariçelerinin onuruna Elizabethpol[379] olarak değiştirdiler(1804). Hüseyin Hanın kardeşi Uğurlu Han, bu tarihten

[379] Elizabet'in Şehri anlamında

22 yıl sonra, Gence'yi Ruslardan geri alıp, 2 yıl Gence Hanlığı yaptı.[380]

Fakat Ruslar, ülkeyi tekrar istilâ ederek Gence Hanlığı'nı tamamen ortadan kaldırdılar. Gence de, Türkmençay Antlaşması'yla Rusya İmparatorluğu'na ilhak edildi. Komünist idâre, Gence'ye, Kirovabad adını verdi.

ZEND HANEDANI

1753-1794

Başkenti: Şiraz

Şah:

1750-1779: Kerim Han Zend

1789-1794: Lütf Ali Han

Kuruluş Tarihi: 1753

Horasan dışındaki İran'ı işgal edişi: 1765

Yıkılış Tarihi: 1794

Hükümdarlık Süresi: 41 yıl

Zend Hanedanı 1750-1794 yılları arasında orta ve güney İran'ı yönetmiştir. Hanedan, Loristan'da Nadir Şah tarafından doğu İran-'a sürülmüş fakat onun ölümünden sonra tekrar geri gelmiş bir boy olan Lurlar ya da Leklerin Zend boyunun başkanı Kerim Han tarafından kurulmuştur.

Kerim Han ve Alimerdan Han Bahtiyarî 1747 yılında Nadir Şah'ın ölümünden doğan karmaşa ve yönetim boşluğundan yararlanarak orta İran´ın yönetimini ele geçirmişlerdir. Daha sonra ikisi birlikte Safevî hanedanından olan bir şehzadeseçerek kendileri için III. İsmail adında bir kukla hükümdar oluşturdular. Kerim Han askerî kumandan olmayı seçerken, Alimerdan Han sivil bir yönetici olmayı seçti. Bir süre sonra hem III. İsmail adındaki kukla hüküm-

[380] Devletler ve Hanedanlar C. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 757-758, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

darı hem de ortağı Alimerdan Han'ı bertaraf eden Kerim Han 1760 yılında kendi hanedanı, Zendi Hanedanı kurdu. Hiçbir zaman hükümdar sıfatını kullanmadı ve kendini Halkın Vekili olarak adlandırdı.

Kerim Han devletinin başkentini Şiraz kenti olarak ilân etmiştir. Dışişlerinde Azerbaycan'da bulunan Azad Han'a ve Osmanlı Devleti'ne karşı sürdürdüğü politikalar Azerbaycan ve Basra'yı kendi yönetimi altına almasına yardımcı olmuştur. Yine de Nadir Şah'ın torunlarından birine Horasan'da özerk bir yönetici olarak kalmasına izin vermişse de baş düşmanı Kaçarlar ile mücadeleye hiç ara vermemiştir.

Kaçarlar'ın önderi Muhammed Hasan Han Kaçar, Kerim Han ve oğulları tarafından sonunda mağlûp edilerek Şiraz'a tutsak olarak getirilmiştir.

Dışişleri politikası olarak Kerim Han, Safevîler dönemindeki canlı ticaret yaşamını geri getirmek düşüncesi ile İngilizler'e Buşehr limanında ticaret yapmaları için bir merkez kurmalarına izin vermiştir. Bu İngiltere'nin Hindistan ile olan bağlantısını güçlendirmiş ve İngilizler'in İran üzerindeki etkisini arttırmıştır.

Kerim Han'ın yaptırdığı önemli eserler Şiraz'da bulunan Vekil Kalesi, Vekil Pazar ve birçok cami ile bahçedir. Ayrıca kendilerinden sonra işbaşına geçecek olan Kaçarlar'ın başkenti olacak Tahran'daki saray da Kerim Han tarafından yaptırılmıştır.

Kerim Han´ın 1779'da ölmesinin ardından ülkede yaşanan boşluk ve karmaşa, ülkeyi düşmanlardan gelecek her türlü saldırıya açık hâle getirmişti. Kendisinden sonra tahta geçen oğlu Ebu Feth ülkeyi yeterince iyi yönetememiş ve üvey amcası Zeki Han (Kerim Han'ın başkumandanı) tarafından yönlendirilmiştir. Ali Murad, Cafer Han gibi diğer hükümdarlarda Kerim Han'ın hükümdarlığı süresince izlediği politikayı yakalamakta başarısız olmuşlardır.

Zend Hanedanı'nın en büyük düşmanları Kaçarlar'dı. Kaçarlar´ın önderi Ağa Muhammed Han, krallığın yıkılması için büyük çalışmalarda bulunuyordu. Sonuçta, 1879´da, Kerim Han´ın yeğenlerinden Lütf Ali Han kendini yeni kral olarak ilân etti. Lütf Ali´nin 1794'e kadar süren hükümdarlığının büyük bölümü Kaçarlar hanı ile savaşarak geçti. Fakat daha sonra bir savaş sırasında Kaçarlar´a tutsak düşerek Bem Kalesi'nde öldürüldü ve Zend Hanedanı yıkıldı.

Zend Hanedanı'nın yönetiminde, Safevîler döneminde Osmanlı Devleti´ne kaptırılan bazı topraklar da geri alınarak ülke genişletilmiştir. Hanedanın kısa egemenlik dönemine karşın bu dönemde sanat alanında kayda değer eserler verilmiş, Zend sanatı doğmuştur. Kendilerinden sonra gelen Kaçarlar'ı sanat konusunda etkilemişler ve Kaçarların verdikleri eserler Zend sanatı'ndan esintiler taşımıştır. Çıkarlar doğrultusunda Zendlerin izlediği bir başka politika da kendilerini Hükümdar yerine Vekil'el Ro'aya -Halkın vekili- olarak adlandırmalarıdır. Bu propagandayı yapmalarındaki amaçlardan biri de daha önce hüküm sürmüş olan Safevîler'in yaptığı gibi halktan bütünü ile kopuk bir hükümdar olmamak ve dönemin isteklerine karşılık vermektir.

İran'da 1979 yılında yapılan İslâmi Devrim'in ardından adları yeni cumhuriyetçi hükûmet tarafından ülkedeki cadde, sokak, anıt ve diğer topluma açık yerlerden kaldırılmayan tek hanedandır.

&

Kuzeydoğu Lûristan'lı Lek kabilesi beyleri olan Zendler, Lor asıllı, Farsça kullanan Caferî bir hanedandır. "Şah" değil Türk hükümdarları gibi "Han" ünvanını kullandılar. 18 Aralık 1749'da Nadir Şah'ın torunu Şahruh'un tahttan indirilmesi ile İran tahına sahip oldular. Fakat Avşarlar Horasan'da saltanat sürmekte devam ettiler(Meşhed ve Herat). Mart 1750'de İsfehan'ı alıp taht şehri yaptılar. 1759'da İsfehan'ı bıraktılar. Bu suretle İsfehan, 1587'den

beri muhafaza etmekte olduğu taht şehri vasfını kaybetti. 1759-1762 arasında Tahran'ı (eski Rey şehri) taht şehri yaptılar. 1762-1794 arasında 32 yıl da Şiraz'ı merkez yaptılar. 1779'dan itibaren İran'ı Kaçarlarla paylaştılar. Sonunda 1794'te 15 yıllık ikiye bölünmüşlük sona erdi. Kaçarlar Herat hariç (Avşarlarda idi.) bütün İran'a hâkim oldular.[381]

MAYSÛR DEVLETİ

1761-1799

Hayder Ali ve oğlunun muazzam krallığı çok büyük boyuttaydı: Maysûr, Koorg, Madras Eyaleti, bütün Güney Hindistan'ı kaplamaktaydı. Taht şehirleri Seringapatam, Maysûr şehrinin kuzeydoğu banliyösü ve Maysûr ülkesinin güneyindedir. 1761-1799 arasında 38 yıl hüküm süren hanedan Türk ve Caferî idi. Resmi dil Farsça'dır.

Hindistan Türk tarihinin en büyük şahsiyetlerinden olan Tîpû Sultan, İngilizlerle çok büyük çapta savaşlara girişti. Fransa, onu desteklemeye çalıştıysa da bir şey yapamadı. Osmanlı ise pek fazla bir destek veremedi. İngiltere-Maysûr savaşı yıllarca dünya gündeminde kaldı. İngilizler nihayet Seringepatam'a (Şringapattanam) girdiler ve Tîpû Sultan'ı şehit ettiler. Akıllara durgunluk verecek servet, İngilizlerce yağma edildi.[382] Bu hanedan da Hindistan'da hüküm süren Ehl-i Beyt taraftarı hanedanlardan biridir.

---

[381] Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 793, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

[382] Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 978-979, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

KAÇAR DEVLETİ
(1779-1925)

KAÇARLAR (TÜRKLER)

Kaçarlar. İran'da yaşamakta olan bir Türk kabilesidir. 1970 yılında sayıları 25 bin.

İlk Moğollar zamanında İran ve Suriye arasındaki yerleri kendilerine yurt eden Kaçarlar sonraları ise oradan Azerbaycan ve Türkistan'a nakledilmişlerdi. Azeri Türklerinin etnik yapısının oluşumunda Kaçarlar da iştirak etmişler.[383]

İran'ın siyasi hayatında önemli yere sahip olmuşlar. Kızılbaş kabilesinden biri olan Kaçarlar Ustaclu, Şamlu, Baharlu ve Afşar gibi diğer 7 kabile ile beraber Safevi Devleti'nin yükselmesine yardım etmişler. Safevi Hanedanı zamanında Karabağ ve Revan'da Kaçarlar egemen idi. I. Abbas (1587-1628) Kaçarları Azerbaycan'dan kaldırıp, Esterabad'a götürdü ve bunların bir kısmını orada yerleştirdi. Bir kısmını da Türkistan'ın Merv taraflarında yerleştirdi.[384]

Kaçar Hanedanının asıl kurucusu olan Ağa Muhammed Han, 1779'da Esterabad'da şahlığını ilan etti. O, Şah İsmail gibi, başta Kaçarlar olmak üzere, sırf Türk unsuruna dayanarak İran'da 1779'dan 1925 yılına kadar hüküm sürmüş yeni bir Türk sülalesinin hâkimiyetini tesis etti.[385]

Kaçarlar, Moğol soyunun bir kolu olup, asılları Hülagu Han'a bağlanmaktadır. Hülagu 1255 yılından 1265 yılına kadar İran'da saltanat sürmüştür. 1258 yılında Gülistan'ı kaleme alan Sa'dî şöyle demektedir:

---

[383] Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, Madde Kaçarlar

[384] Mirza Bala, "Kaçarlar", İ.A, C.6, s. 33

[385] Ankara Üniversitesi. Kafkasya'nın etnik ve kültürel yapısı'nın oluşumunda türklerin rolü. Yüksek lisans tezi. Tuba Tombuloğlu. Ankara – 2003

"Kaçar Noyan bu kabilenin emirlerinden olup, Türkistan ve İran'ın kuzey sınırları boyunca uzanan alanda hükümet etmiştir. Kaçar kabilesi bu şahsa kadar uzanmaktadır."[386]

1400'lü yılların başlarında Emir Timur Gurkan, Şam sınırına kadar yayılmış ve muhtelif bölgelerde yerleşmiş olan Moğol Türklerinin asıl vatanlarına, yani Türkistan'a dönmelerini emretti. Bunlar arasında Kaçariye kabilesi geri dönüş esnasında bir ülkeden diğerine intikal ederken, İran'ın Kuzey illerinde yani Azerbaycan, Gence ve Eyrevan'da yerleşti ve o bölgede yayıldı.

1587 yılında Şah Abbas Safevî'nin emriyle bu kabile tekrar Merv ve Esterabad civarında yerleşti.

Safevi hanedanının çöküşü ve İran'da durumun değişmesinden sonra –Afşarlar ve Zendler zamanında- bu kabilenin gücü arttı ve bu kabileden liderlik ve padişahlık iddiasında bulunan birtakım kimseler ayaklandı. Bunlardan biri, 1726 yılında Nadir Şah'ın emriyle öldürülen Feth'ali Han Kaçar, diğeri 1757 yılında Kerim Han Zend'in saltanatı zamanında öldürülen Muhammed Huseyn Han Kaçar'dır.

Kerim Han, Muhammed Hasan Han'ın öldürülmesinden sonra oğluyla geçinme yolunu tuttu. Yani büyük oğlu Aka Muhammed Han'ı Şiraz'da yanında tuttu ve küçük oğlu Huseynkuli Han'ı Damgan hâkimi olarak görevlendirdi. Huseynkuli Han sonraları isyan ederek Mazenderan'a gitti ve nihayet orada öldürüldü. Ancak büyük oğul Aka Muhammed Han, Kerim Han Zend ölünceye kadar Şiraz'da kaldı. Öldükten sonra kuzey illerine saldırdı ve sonunda saltanatı eline aldı.

Huseynkuli Han, Damgan hâkimi iken, Feth'ali Han adını verdiği bir oğlu oldu. Bu çocuk, amcası Aka Muhammed Han'ın ölü-

---

[386] Nasıh al-tavarih, Kacariye cildi, s. 5

münden sonra Kaçar şahlarının ilki olarak saltanata geçti ve kendisini Feth'ali Şah denildi.[387]

SAFEVİLER DÖNEMİNDE KAÇARLAR

Şah Tahmasb döneminde Kaçarlar birinci derecede boylar arasına girmişler ve Onlardan birçok emirler önemli mevkilere yükselmişlerdir. Bu boydan Eçe Sultan 1532-1533 yıllarında Bitlis Hâkimi Şeref Beğ'e yardıma gönderilmiş ise de her ikisi Ulama ile yaptıkları savaşta yenilmişler, hatta Bitlis hâkimi de öldürülmüştü. Budak Han 1537 yılında fethedilen Kandahar ve Zemindaver valiliğine tayin edildi. Kaçar emirlerinden Ziyad oğlu Şah Verdi Sultan'dır. 18. Yüzyılın sonlarında İran'da iktidarı ele geçiren Kaçar Hanedanı Ziyad oğullarından gelmektedir. Kaçarların yurdu Errân'da Gence yöresiydi. 1537-1538 yıllarında Kandahar Seferinde bulunan Şah Verdi, bundan sonraki belli başlı seferlere katılmıştır. Kendisi ata yurdu, merkezi Gence olan Karabağ valisiydi. Şah Verdi Sultan 1567-1568 yıllarında ölmüş ve yerine İbrahim Beğ (Sultan) geçmiştir. Diğer bir Kaçar emiri de Gökçe Sultandır. 1539-1540 yıllarında Gürcistan'a bir akın yapan Gökçe Sultan 1547-1548 yıllarında Şirvan valisi Behram Mirza'nın lalası olmuş Türkmen Aba ve Özbek Ali Sultan ile yapılan savaşta ölmüştür. 1551'de Şeki valisi Toykun Beğ. Şah Tahmasb'ın ölümü esnasındaki başlıca Kaçar Beğlerinden biri Şah Verdi Sultan'ın oğlu Yusuf Halife idi; Karabağ valiliğine ve Sultan Ali Mirza'nın lalalığına tayin edilmiş ise de, hükümdarın ölümü esnasında Kazvin'de bulunuyordu. Mirza Ali Sultan'da bu esnada divan beği idi. Ali Halife'ye

[387] İran Edebiyatında Şiir; Kaçarlar Dönemi, Banu Nusret Tecrübekar, s. 10-13, Özetlenmiştir. Çeviri: Mehmet Kanar, İnsan Yayınları, Aralık 1995, İstanbul.

gelince (Ağçalı oymağından) , bu esnada Damğan ve Bistam valisi idi. [388]

Şah Abbas, Karamanlu Ferhad Han'ı öldürttükten sonra Esterabad valiliğini 1598 yılında Ziyad oğullarından ve itibarlı emirlerden Kaçar Hüseyin Han'a vermişti.[389]

Şah Abbas, Osmanlılar'ın idaresine girmiş olan eyaletleri geri almak için harekete geçince Hüseyin Han'ı da Karabağ'ın fethine memur etti. Osmanlı idaresinde kalmış olan Kaçarlar'ın çoğu veya hepsi Hüseyin Han'a katıldılar (1604). Karabağ 1607'de fethedildi. Karabağ halkının şikâyeti üzerine Hüseyin Han gözden düştü ve Karabağ valiliğine Ziyadoğullarından Halil Han oğlu Muhammed Han'a verildi. Esterabad 1603-1604'ten itibaren Yusuf Han, Feridun, Hüsrev Han gibi emirler tarafından idare edildi. İlk Karabağ valisi Muhammed Han 1615'te Gürcüler ile yapılan bir savaşta öldürüldü. Ondan sonra Karabağ valiliğinde Ziyad oğullarından Muhammed Kulu Han bulunmaktadır. Muhammed Kulu Han da azledilmiş ve Karabağ beğlerbeğiliği ve Kaçar oymağı reisliği Davud Han'a verilmiştir. Şah Abbas'ın ölümü esnasında iki Kaçar emirinin bulunması onların da ne kadar gözden düşmüş olduklarını göstermektedir. Bunlardan biri Çukur Sa'd Beğlerbeği Emir Güne oğlu Tahmasb Kulu Han, diğeri de Bera'a valisi İğirmi Dört Peyker Han idi. Kaçar boyunun başlıca obaları şunlardı: Ağca Koyunlu, Ağçalu, Şam Bayatı (Bayadı), Yıva, İğirmi Dört.

---

[388] Safevi Devletinin Kuruluşu Ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü (Şah İsmail Ve Halefleri ve Anadolu Türkleri), Prof. Dr. Faruk Sümer, s. 96-98, Kısaltılmıştır. Selçuklu Tarih Ve Medeniyet Enstitüsü Yayınları Tarih Dizisi No: 2, 1976 Ankara.

[389] Tarih-i Âlem ârâ-yi Abbasî, İskender Beğ-i Türkmen, c. 1-2, s. 435, 581, Beyazıt Genel Ktp., Tahran, 1334-1335 hicri-şemsî.

AĞÇA KOYUNLU

Kaçar'ın Ağca Koyunlu obası, Anadolu'daki büyük Ağca Koyunlu oymağının bir koludur. Ağca Koyunlular, Dulkadirli ilini teşkil eden en kuvvetli boylardan biridir.

Şah Tahmasb döneminde Kaçar Ağca Koyunluları'nın başında Ali Halife'nin bulunduğundan bahsedilmişti. Şah Abbas döneminde bu obanın en ünlü şahsiyeti Emir Güne'dir. Bu emir Çukur Sa'd eyaletinin fethinde önemli rol oynamış ve Çukur Sa'd eyaletinin Beğlerbeğiliği Ona verilmiştir. 1623 yılında ölen Emir Güne Han'a Şah Abbas Saru Aslan lakabını vermiştir.

AĞÇALU

Şah Tahmasb döneminden itibaren bu obadan sadece Ali Halife tanınmaktadır.

YIVA

Kaçar'ın Yıva obasından en tanınmış emir, İmam Kulu Han idi. Uzun yıllar Karabağ beğlerbeğiliğinde bulunan İmam Kulu Han, Osmanlı kuvvetlerine karşı şiddetle mukavemet eden dirayetli emirlerden birisiydi.

İĞİRMİ DÖRT- YİRMİ DÖRT

Bu oymaktan Şah Abbas döneminde Hüseyin Ali Beğ ile Peyker Han bilinmektedir. Peyker Han, Berda' valisi olup, Şah Safi döneminde İbrahim Han kendisine halef olmuştur. İbrahim Han Berda' valiliğinden azledilmiş ve elçilik ile İstanbul'a gönderilmiştir.[390]

---

[390] Safevi Devletinin Kuruluşu Ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü (Şah İsmail Ve Halefleri ve Anadolu Türkleri), Prof. Dr. Faruk Sümer, s. 183-188, Kısaltılmıştır. Selçuklu Tarih Ve Medeniyet Enstitüsü Yayınları Tarih Dizisi No: 2, 1976 Ankara.

KAÇAR HANEDANI

Başkent: Tahran

Resmi dili: Farsça (Resmi dil, saray kayıt dili) Azerice (Türkçe- birincil saray dili)

Ağa Muhammed Han Kaçar

Nasreddin Şah

Emir Kabir

Kaçar Hanedanı 1796 - 1925, İran'da Türkmenlerin Oğuz kollarından olan[391] Kaçarların Koyunlu kolu tarafından kurulmuş ve 1796 ile 1925 yıllar arasında hüküm sürmüş devlettir.

[391] Genealogy and History of Qajar (Kadjar) Rulers and Heads of the Imperial Kadjar House Cyrus Ghani. Iran and the Rise of the Reza Shah: From Qajar Collapse to Pahlavi Power, I.B. Tauris, 2000, p. 1. William Bayne Fisher. Cambridge History of Iran, Cambridge University Press, 1993, p. 344,

KAÇAR KONFEDERASYONU

Safevi Hanedanı altında Kızılbaş asker teşkilatını oluşturan Türkmenlerden Kaçar boyları, 15. yüzyılda bugünkü Dağlık Karabağ'da göçebe hayatını sürdürüyordu. Ancak 17. yüzyılda sınır muhafızı görevi için Gürgan bölgesine Astarabad civarına gönderilmiştir.

Kaçar boyları, Develi kolu ve Koyunlu kolu başta olmak üzere iki koldan oluşan boylar konfederasyonu olup iki kol arasında güç mücadelesi yaşanmaktaydı. Bu mücadeleyi kazanan Koyunlu kolundan Muhammed Hasan Han, Afşar Hanedanı'nın kurucusu Nadir Şah'ın ölümünden sonra Gilan, Mazenderan ve Cürcan olmak üzere Hazar Denizi sahilini alarak Güney İran'da Zand hanedanını kuran Kerim Han Zand ile mücadele etmeye başlamıştır.

KURULUŞ DÖNEMİ

Kerim Han Zend, Kaçarların iç mücadelesinden istifade etmek için Muhammed Hasan Han'ın oğlu Ağa Muhammed'i Şiraz'daki sarayında tutsak alarak Develilere destek vermiştir. 1758'da Muhammed Hasan Han Koyunlu kolunun başına geçmiş ve Zend Hanedanı içinde yer almıştır.

Ağa Muhammed, Kerim Han Zend'ın ölümünden sonra 1779'da Şiraz'dan kaçmaya başarmış ve 1781'de Çarlık Rusyası'nı geri çevirerek Astarabad'da Develi kolunu yenerek Kaçar konfederasyonunu birleştirmiştir.

1796'de İran'ı birleştirerek başkenti Tehran olan Kaçar Hanedanı'nı kurmuştur.

Ağa Muhammed, bir yandan Güney İran'daki Zend Hanedanı ile mücadele ederek öte yandan Kuzey İran'da hâkimiyetini genişlemeye devam etmiştir. 1785'te Hazar Deniz sahilini elde etmiş ve merkezini Tehran'a taşımıştır.

1794'te Lütf Ali Han'ı esir alarak Zend Hanedanı yıkmış ve 1795'te Rusya'nın himayesini isteyen Gürcistan'ı fethederek üs-

tünlüğünü kabul ettirmiştir. Tiflis'i aldıktan sonra Tehran'a dönerek 1796'da Şah olarak tahta çıkıp Ağa Muhammed Şah olmuş ve ardından Meşhed'i alarak ismen devam etmekte olan Afşar Hanedanı'nı tamamen yıkmıştır.

1796'te Çarlık Rusyası Gürcistan seferini hazırlamış fakat II. Kazalin'in ölümünden dolayı iptal edilmiştir. Rusya'nın güneye inişinden endişelenen Ağa Muhammed Şah, Buhara seferini iptal ederek Gürcistan'a doğru hareket etmiş ancak yolun ortasında 19 Haziran 1797'de suikast sonucu öldürülmüştür.

RUSYA İLE MÜCADELE

Ağa Muhammed Şah, çocukken kısırlaştırıldığı için varis bırakmamıştır. Sadrazam İbrahim Karantar Şirazi Fars valisi Sultan Baba Han'ı getirerek Feth Ali Şah olarak tahta çıkarmıştır.

1798'de Feth Ali Şah, Azerbaycan'da Sadık Han Şagagi, Güney İran'daki Muhammed Han Zand, öz kardeşi olan Hüseyin Kuli Han ile mücadele etmiştir.

1801'de Fars memurları ('Tacik')'nın güçünü azaltmak amacıyla sadrazam İbrahim Karantara Şirazi'yi azlederek idam etmiştir. Tebriz'e Veliaht Abbas Mirza'yı tayin ederek Azerbaycan'ı kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Bundan sonra Kaçarların veliahtları hep Tebriz valisi olmuştur.

1800'de Doğu Gürcistan Rusya'ya ilhak edilmiş ve bunu kabul etmeyen Kaçarlar ile Rusya arasında 1804'den sonra silahlı çatışmalar yaşanmaya başlanmış ve Birinci İran-Rusya Savaşı patlak vermiştir.

Kaçar ordusunu komuta eden Abbas Mirza ordunun ıslahat ihtiyacını hissederek Nizam-ı Cedid'i teşkil etmiştir. Abbas Mirza Aras Nehrini aşarak Erivan'ı (şimdiki Ermenistan'ın başkenti) elde etmiş ve savaşta üstünlüğü sağlamıştır. Bunun için 1810'de Rusya barış istemiş fakat Kaçarlar reddetmiştir.

1812'de Aslan Decu'da kesin yenilgiye uğradıktan sonra Britanya'nın aracılığıyla 13 Eylül 1813'te Gülistan Antlaşması imzalanmış ve Kaçarlar Gürcistan ve Kuzey Azerbaycan'ı kaybetmiştir.

Aynı dönemde Osmanlı ile de savaşmış ve Bağdat'ın kapısına dayanmıştır. Ancak yine Britanya'nın aracılığıyla Erzurum Antlaşması imzalanmış ve Kasr-ı Şirin Antlaşmasında belirtilen sınırları tekrar onaylanmıştır.

BRİTANYA'NIN YARI SÖMÜRGESİ

1836'de Feht Ali Şah'ın yaklaşık 100 çocuğundan Muhammed Şah tahta çıkmıştır. Bu dönemde Britanya güneyden İran'ı yarı sömürgesi yapmaya başlamıştır.

İsmaililiğin[392] önderi Ağa Han isyan ettiyse de bastırılarak Hindistan'a sığınmıştır. 24 Mart 1844'de Seyyid Ali Muhammed vahiyin indiğini ve kendisinin gayba çekilen imam olduğunu (Yani imam Mehdi olduğunu idia etmiş) iddia ederek Babiliğini örgütlemeye başlamıştır. Babiler Kaçarların siyasetini, mevcut Aleviliğini ve başta Rusya ve Britanya olmak üzere Avrupalıların sömürgeciliklerini eleştirmiştir.

1848'de Muhammed Şah öldüğünde Babiler isyan etmiş ve Nasreddin Şah Rusya'nın yardımıyla Babileri bastırmaya çalışmıştır. Babileri bastırmakla başarılı olan sadrazam Emir Kabir İran'ın ıslahatını başlatmış ancak 1852'de Nasreddin Şah tarafından öldürülünce ıslahat hareketi de sona ermiştir.

1870'da Kaçar Hanedanının ekonomisi iflas etmiş ve Avrupalı yatırımcılara ekonomik ayrıcalık haklarını vermeye başlamıştır. Böylece İran, Rusya ve Britanya'nın yarı sömürgesi haline gelmiş

---

[392] İmam Cafer Sadık'tan sonra İmam Sadık'ın oğlu İsmail'i İmam kabul edenlerdir. Bunlar İmam Musa Kazım'la birlikte diğer İmamları kabul etmemişlerdir. İsmail'in soyundan gelenleri her şartta İmam kabul etmişlerdir.

ve dünya ekonomisinin de parçası olup dışarıdan ucuz mallar girdiği için İran'ın ekonomik gücü zayıflamıştır.

Britanya'ya gizlice tütün üretimi ve satışının 50 yıllık hakkını tekel olarak verilmiştir. 1890'de İstanbul'da çıkan Akhtar gazetesi tarafından bu ortaya çıkarılınca İran'da âlimler ve bazariler 'Tütün Kıyamı' adlı protesto hareketini başlatmış ve Kaçar Hanedanı tütün ile ilgili ayrıcalık haklarını Britanya'dan geri almıştır (Şiraziler Tütün'ün haram olduğuna dair fetva vermişler. Böylece İngiltere'nin Tütün'le İran'ı sömürge haline getirmesini önlemişlerdir).

KAÇAR HANEDANININ ŞAHLARI

AKA (AĞA) MUHAMMED HAN
1779-1798

Kaçar Hanedanının Kurucusu

Kerim Han Zend öldüğü sırada (2 Mart 1779) rehine gibi onun sarayında bulunan Aka Muhammed Han Kaçar av bahanesiyle Şiraz'dan ayrılmıştı. Kerim Han'ın ölüm haberi gelince, Şiraz'a dönmeden doğruca Tahran'a gitti. Tahran'ı fethedip, Şiraz'a gidecek olan hazineleri ele geçirdikten sonra önce saltanat davasında olan kardeşleriyle savaşarak onları yendi. Aldığı tedbirlerle ve yaptığı mücadelelerle Esterabad, Mazenderan, Gilan, Azerbaycan ve diğer kuzey illerini ele geçirdi. Bundan sonra, o zaman İran'ın başkenti olan Şiraz'ı almak amacıyla İsfahan'a gitti.

Şiraz komiseri Hac İbrahim Han, Kaçarlarla söz ve gönül birliği içindeydi. Ünlü kahramanlardan biri olarak bilinen Zend hanedanının son padişahı Lutf'ali Han çare bulmak ve himaye edilmek amacıyla Şiraz'dan sürüldü. Şiraz'da kaçarların eline geçmiş oldu.

Lutf'ali Han Zend yaptığı savaşlar ve gösterdiği yiğitliklerden sonra, Fars bölgesinde Kirman'dan Bom kalesine kaçtı ve orada yakalanarak Kaçar Hanının emriyle öldürüldü (1793). Böylece Aka

Muhammed Han'ın İran saltanatında iddiası olan hiçbir rakibi kalmadı.

Zend Hanedanı çöküp, güney illeri de zaptedildikten sonra Aka Muhammed Han Tiflis'e saldırdı ve o bölgeyi ülkesine kattı. Aka Muhammed Han'ın saltanatı düzene sokmak için yaptığı savaşlar ve saltanat davacılarının katledilmeleri yaklaşık 16 yıl devam etti.

Ülkedeki bütün il ve bölgeleri tek bir hükümet bayrağı altında toplayıp huzur ve istikrarı sağlayınca Aka Muhammed Han padişahlık ünvanını aldı ve şehriyarlık tacını giydi. Yeğeni olan Feth'ali Han'ı da veliaht seçerek Şiraz'da oturmasını kararlaştırdı (1794)

Horasan'a gidip, Nadir Şah'a ait olan ve oğullarından Şahruh Mirza'nın elinde bulunan hazine ve defineleri geri aldı ve onu da gizlice öldürttü. Bundan sonra Rusya'nın tecavüzlerine son vermek üzere İran'ın kuzey sınırına asker gönderdi. Bu sefer sırasında, kölelerinden üçü can korkusundan geceleyin onu öldürdüler (Mayıs 1798).

Aka Muhammed Han Kaçar, İran'ın tedbirli ve liyakatli hükümdarlarındandır. Onun savaşlarda şaşılacak derecede bir azmi vardı ve bu da onun başarıya ulaşmasının sırlarından biridir.

Sel gibi coşup geçen Nadir Şah'tan sonra yerine geçen halefleri ve Zend Hanedanı zamanında İran gereken bütünlük, birlik ve düzenden yoksundu. Vilayet komutanları merkezi hükümetin emirlerine önem vermedikleri gibi, İran'ın özellikle kuzey ve batı sınırları sürekli huzursuzluk içinde bulunuyordu. Aka Muhammed Han ülkede birlik ve düzeni sağladı. Başkaldıranları birer-birer safdışı etti ve merkezi hükümetten çıkan emirlerin yürürlükte kalmasını sağladı. Böylece Safeviler devrinden sonra yerleşik bir ülke ve nisbeten güçlü bir hükümet oluşturdu.

Çok tamahkâr ve hırslı birisiydi. Bu da öldürülmesinin başlıca sebeplerindendi.

Kafkasya'ya yaptığı son seferinde üç kölesi bir suç işlemişti. Aka Muhammed Han onların öldürülmesini ertesi güne bıraktı. Köleler, onun söylediğini yapacağını ve affetmeyeceğini bildiklerinden geceleyin onu öldürdüler.[393]

FETH'ALİ ŞAH KAÇAR
1797-1834

Kaçarlar hanedanının kurucusu Aka Muhammed Han'ın öldürülmesi sırasında Feth'ali Şiraz'da veliahttı. Amcasının öldürülme haberi kendisine verildiğinde Tahran'A gelerek taç giydi.

Feth'ali Şah Kaçar Aka Muhammed Han'ın cesedini Necef'e nakletti. En büyük oğlu Abbas Mirza'ya veliahtlık vererek onu Tebriz'e gönderdi.

Feth'ali Şah'ın ilk padişahlık yılları iç isyanları bastırmakla ve genellikle asayiş içinde geçti. Ancak bu asayiş devam etmedi. Çünkü bir taraftan Hindistan'ı işgal etmiş olan İngilizler, Hindistan'la İran arasında perde olmak için Afganistan ve Belucistan'ı İran'dan ayırmak gayesiyle hile yapmaya başladılar. Diğer taraftan da Rusya zorla İran'ın Kuzey illerini almaya kararlıydı. Bu iki güçlü devlet her iki yoldan amaçlarına ulaştılar.

Her ne kadar Rus ve İngiliz devletleri görünüşte birbirlerine rakip ve muhaliftilerse de, İran'ın yenilip zayıf düşmesinde manevi ittifak halindeydiler.

1803 yılında Rus-İran savaşı başladı. Bu savaş ve çekişme yirmi yıldan fazla devam etti. Sonunda İran'ın kesin yenilgisi ve İran tarihinde ondan daha utanç verici bir anlaşmanın bulunmadığı Türkmençay Antlaşmasıyla sonuçlandı.

---

[393] Nasıh el-Tevarih, Kacariye cildi, s. 45 Naklen: İran Edebiyatında Şiir; Kaçarlar Dönemi, Banu Nusret Tecrübekar, s. 10-13, Özetlenmiştir. Çeviri: Mehmet Kanar, İnsan Yayınları, Aralık 1995, İstanbul.

Bu antlaşmaya göre Kaçarlar yalnız Kafkasya ve 17 büyük şehirle kuzey eyaletini vermekle kalmayıp, aynı zamanda savaş tazminatı olarak Rusya'ya on milyon tümen (İran para birimi-O zamana göre) ödemek zorunda kaldı. Ama Kaçarlar'ın askeri zarar ve kayıpları ile bu uzun süre içinde iç karışıklık ve insan kaybı tahminlerin de üstündedir.

1814 Kasım ayında yapılan antlaşmanın altıncı maddesine göre İngiliz devleti, İran ile Rusya arasında bir savaş çıkması halinde Kaçarlara yardım olarak silahlı asker göndermeyi ve savaş bitene kadar Kaçarlara savaş masrafları olarak yılda iki bin tümen göndermeyi taahhüt ediyordu. Fakat iki devletin savaşması esnasında, Kaçarlar'ın savaşı başlattığını bahane ederek verdiği sözleri yerine getirmekten kaçındı. Her ne kadar Iran ile Rusya arasında görünüşte arabuluculuk yapmayı üstlendi ise de, arabozuculuk için elinden geleni yapmaktan geri durmadı. Kaçarların, o dönem İran devletinin hizmetinde bulunan İngiliz askeri danışman ve subaylarına son derece ihtiyacı bulunduğu sırada onlara işi bırakıp, İran'ı terk etmelerini emretti.

1809 yılında yapılan anlaşmaya göre İngiliz devleti Afganistan'ın işlerine karışmamayı söz vermişti. Ancak İran devleti bu sözü bekleyince, İran'ın eyaletlerinden biri sayılan Herat yaymak için antlaşmayı hiçe sayarak Kaçar ordularının ilerlemesine engel oldu.

İran-Rus savaşının devam ettiği yıllarda Fransız İmparator Napolyon Bonapart ülkesinde saltanata geçti ve İran'dan Hindistan'a yol bulup, zorlu düşmanı İngiltere'yi sıkıştırmak için Kaçar sarayına elçiler gönderdi, müjdeler verdi ve Feth'ali Şah'ı yardım edeceği şeklinde umutlandırdı. Fakat o da işini halledip, Rusya ile dostluk anlaşması yaptıktan sonra vaatlerini unuttu.

Kaçarların saray erkanı da kendi çıkarları için bu iki düşman ülkeye yanaştılar.

Veliaht Abbas Mirza ile veziri Mirza Ebul Kasım K'aimmakam sağduyulu ve çare arayan insanlardı. Fakat Şah onların nasihatlerini dinlemiyordu. Kaimmakam İran'ın Rusya ile savaşa girmesini istemiyordu. Bu sebeple düşmanları bu cümleden olarak Hac Mirza Akasi onu Rusya ile gizli bağları olmak ve Rusya'nın çıkarlarını korumakla suçladılar. Şah onu görevinden uzaklaştırarak canına kastetti. Zamanla affedildi ve Abbas Mirza'nın yardımıyla önceki makamına kavuştu.

Kaçar ordusunun başkomutanı Serdar Zulfekar Han, Fatih Han-ı Afganî ile savaşmaktaydı. Fatih Han kırk bin askeriyle birlikte Horasan'ı fethetmek niyetindeydi. Her iki taraf Herat sınırında karşı karşıya geldi. Zulfekar Han, askerlerinin düşman askerlerinin çokluğundan korkuya kapılıp kaçmaya yüz tuttuklarını anlayınca atından inip, askere dönerek "Nasıl komutanınızı yalnız bırakır da kaçarsınız?" dedi. Bu yiğitçe davranışı karşısında askerler gayrete gelip direndiler, sonunda zafere kavuştular.[394]

Bu büyük komutan Şah'ın bencilce davranışlarının kurbanı oldu. Şah'ın emriyle öldürüldü.[395]

Feth'ali Şah döneminde Şah'ın oğulları ve akrabaları birbiriyle savaştı ve kargaşa içinde geçen bir süreden sonra Feth'ali Şah öldü (24 Ekim 1834).

MUHAMMED ŞAH KAÇAR
1834-1848

Feth'ali Şah'ın ölümünden sonra ölen veliaht'ın (Abbas Mirza'nın) oğlu Muhammed Mirza taç giydi.

Muhammed Şah'ın tedbirli ve bilgin veziri Mirza Ebul Kasım Ka'immakam, İngilizlerden aldığı 30.000 tümen borçla Şah'ı Teb-

---

[394] Tarih-i Kacariye, Watson, Çev: Abbaskuli Azarî.

[395] İran Edebiyatında Şiir; Kaçarlar Dönemi, Banu Nusret Tecrübekar, s. 14-17, Özetlenmiştir. Çeviri: Mehmet Kanar, İnsan Yayınları, Aralık 1995, İstanbul.

riz'den başkente hareket ettirdi. Yol boyunca ülkenin değişik yörelerinden askerler katıldı ve Şah elli gün sonra Tahran'a vardı, saltanat tahtına oturdu. Saltanat davacıları ya teslim oldular, ya da yakalanıp hapse atıldılar.

Muhammed Şah bir süre sonra bilgin veziri Ka'immakam'ı öldürttü ve yerine Hac Mirza Akasi-yi Eyrevanî'yi getirdi. 1837 yılında Muhammed Şah Herat'a asker sevkederek şehri kuşattı. İngiltere, bu saldırının Rusya'nın tahriki ile yapıldığı bahanesiyle, karşılık olmak üzere savaş gereçlerini Basra körfezi sahillerine gönderdi. Bender Buşehr'i işgal etti. Sonuçta Muhammed Şah'ın Herat kuşatmasından vazgeçmesi ve İngiltere'nin Bender Buşehr'i tahliye etmesi kararlaştırıldı. Bu hesapsız sefer on ay sürdü ve Muhammed Şah büyük zarar ve kayıplarla Tahran'a döndü.

Kaçar ordusu Herat'ı kuşatma altında tuttuğu sırada, mevki sahibi bir İngiliz görevlisi Alevi Seyyidi giysisiyle at satın almak için Hindistan'dan Herat'a gitti. Afgan askerlerini eğitmeyi taahhüt eden bu İngiliz, Herat emirlerini Kaçar ordusuna karşı direnmeye teşvik ediyordu. Diğer taraftan Samson adlı bir Rus subayı Kaçar askerleriyle birlikte Herat savunmasında savaşıyordu. Bu iki devletin İran'ın içişlerine karışma konusunda bu denli bir rekabet içine girmişlerdi.

Bu sırada Rus İmparator Nikolay, Eyrevan kilisesini ziyaret etmek bahanesiyle İran sınırına yaklaştı. Bu şehirde yedi yaşındaki veliaht Nasır al-Din Mirza, Savunma bakanı Mirza Taki Han'ın da içinde bulunan bir Kaçar devlet adamları karşıladı İmparatoru. Nikolay Nasır al-Din ve yanındakilere kıymetli hediyeler verdi. Ve Herat kuşatmasının gereksizliğini dile getirdi.

Bu devir'de İran'ın Rusya'ya olan ilgi ve eğilimi günden güne artıyordu.

Muhammed Şah saltanatı döneminde Osmanlı devleti de saldırıdan geri durmadı.

Muhammed Şah bütün işleri neredeyse Hac Mirza Akasi'ye devretti. İyi şeyler yapmaya çalışan devlet yönetiminde basireti olmayan bir adamdı Akasi.

Muhammed Şah zamanında İran'ın Avrupa ülkeleriyle münasebetleri arttı. Mirza Taki Han Emir Kebir tarafından İran ile Osmanlı devleti arasında yapılan antlaşma oldukça önemlidir. Elçilik için gerekli dirayete sahip olmamakla beraber Mirza Muhammed Ali Han'ın Fransa elçiliği de iki ülke ilişkilerine tesir etmiştir.

Muhammed Şah 1848 Mart'ında vefat etti ve Azerbaycan eyaletinde hükümet eden veliahtı Nasır al Din Mirza önce Tebriz'de taç giydi. Daha sonra Mirza Taki Han Emir Nizam'ın eşliğinde Tahran'a gelerek saltanat tahtına oturdu.[396]

NASIR EL-DİN ŞAH
1848-1895

Nasır al-Din Şah, Kaçar padişahlarının en önemlisidir. Çünkü bu hanedanın en istikrarlısı, en akıllı olanıdır. Padişahlığı elli yıla yakın sürmüştür. Onun döneminde İran nisbeten huzurlu bir duruma girmiştir.

Babası Muhammed Şah Tahran'da vefat ettiğinde o Tebriz'deydi. Hizmetinde bulunan devlet büyüklerinden biri de Mirza Taki Han Emir-i Nizam'dı. Nasır al-Din Şah onda işbilirlik ve liyakat gördüğünden onu yakınlarından biri yaptı, ona güvendi. Mirza Taki Han, Şah'ın Tebriz'den Tahran'a hareket hazırlıklarını yaptı. Şah layık olduğu bir azametle başkente girdi ve yeniden taç giydi.

Şah Tahran'na girmeden önce sadrazam Hac Mirza Akasi Şah Abdulazim'e sığınmış ve sadaret makamı boşta kalmıştı. Şaha bağlı olanlar ve yakınları ile diğer devlet ileri gelenleri bu makama geti-

---

[396] İran Edebiyatında Şiir; Kaçarlar Dönemi, Banu Nusret Tecrübekar, s. 19-23, Özetlenmiştir. Çeviri: Mehmet Kanar, İnsan Yayınları, Aralık 1995, İstanbul.

rileceklerini ümit ediyorlardı. Ancak on yedi yaşındaki genç Şah kendisinden gördüğü iyiliklerden ve liyakatten dolayı Emir-i Nizam'ı sadrazamlığa getirdi.

Mirza Taki Han Emir-i Kebir önce Horasan'daki Salar isyanını bastırdı, birkaç kez de Babîleri defetmeye çalıştı. Daha sonra ülke işlerini düzene sokmaya başladı. Serkeşlere boyun eğdirdi. Merkezi vilayetlerdeki nüfuzunu kuvvetlendirdi. Devlet hazinesinden saraylılara ödenen aylık ve ödenekleri kesti, ya da eksiltti. Askerlerin aylıklarını düzenledi. Ülkede yeni maarif sistemini yaygınlaştırıp, Darül Funûn (Fenler Kapısı-Fen Bilimleri Üniversitesi) kurdu.

İstihkâm ve sağlamlığı gerektiren bu ıslahat girişimlerinden, kargaşalı bir memleket isteyen İran'ın komşuları ile sarayın bütün ilgisiz ve istidatsız ileri gelenleri rahatsız olmuşlardı. Mirza Taki Han'ın sert tutumu bu iki sebepten dolayı gittikçe artıyordu. Nihayet saraylılar ve özellikle Şah'ın annesinin kışkırtmasıyla genç Şah korkuya kapıldı. Vezirini önce Kaşan'a sürdü. Kısa süre sonra öldürülmesini emretti (1851).

Şayet Emir-i Kebir'in katli gerçekleşmeseydi belki de Kaçarlar İran'ı istenilen düzeye getirecek ve bir daha huzursuzluk asla yaşanmayacaktı. Fakat Emir Kebir'in öldürülmesinden sonra ülke yeniden kargaşaya sahne oldu, Islahat hareketleri yarıda kaldı.

Emir Kebir'in öldürülmesinden sonra sadaret (vezirlik) Mirza Aka Han Nûrî İ'timad el-Devle'ye verildi.

Kaçar ordusu 1854 yılında Husam al-Saltana'nın komutasında Herat'ı kuşatarak fethetti (20 Kasım 1854 Cumartesi). Şair Mirza Fethullah Zavkî-i Bistamî bu fetih hakkında yazdığı bir kasideyi Herat'ta Husam al-Saltana'nın huzurunda okudu.[397] Tahran'da da şair Surûş-i Isfahanî yazdığı Fethname'yi Şah'ın huzurunda okudu.

Ama bu fetih işi çok sürmedi. Muhammed Şah zamanında İngiliz devleti fetihlere engel olduğu gibi, bu devirde de o devlet

[397] Nasıh al-tavarih, s. 700.

tarafından Bender Buşehr'e asker çıkarılarak İran sınırına girildi. Sonunda Fransa'nın arabuluculuğu ile İran ve İngiltere arasında yapılan antlaşmanın beşinci maddesi uyarınca Herat tamamen İran'ın elinden çıktı. Ayrıca Kaçarların Avrupa ülkeleri ile münasebetleri genişlediğinden bu ülkelerin birçoğuyla bazı anlaşmalar yapıldı. 1856 yılında Kaçarlar ile Fransa arasında yapılan dostluk anlaşması bunlardan biridir.

Nasır al-Din Şah zamanında Rusya ve İngiltere'nin nüfuzu öncekinden çok arttı. Öyle ki bu iki devletin elçileri devlet memurları ve vezirlerin işten alınması veya atanmasına doğrudan doğruya müdahale ediyorlardı.

Nasır Şah'ın döneminde Avrupa Bilim ve Teknikte şaşılacak ilerlemeler kaydettiler.

Nasır Şah akıllı ve zeki olmasına karşın, ülkenin ilerlemesine o kadar ilgi duymuyordu. Rus ve İngiliz rekabeti de İran'ı zayıf düşürmek için her türlü ıslahat yolunu kapamıştı. Devlet adamlarının bir kısmı Rusya'ya eğilimli iken, bir kısmı da İngiliz taraftarıydı. Şah bu arada padişahlığının temelden yıkılmaması gayesiyle akıllıca durumu idare ediyordu.

Nasır al-Din Şah, İran'ın edebiyat, kültür ve sanatının yaygınlaştırılmasına ilgi duyuyordu. Kaçar devrinin ünlü şairleri daha çok onun zamanında yaşamışlardır. Şahın kendisi de şiir söylemiş, resim yapmış ve Fransızca öğrenmiştir.

Dünyanın kıymetli kütüphanelerinden sayılan Kitabhane-i Saltanatî-i İran onun gayretiyle meydana gelmiştir. Bu kütüphane pek çok eşsiz eski yazma eserleri barındırmaktadır.

Şah'ın emriyle bütün il vali ve komutanları, İran şehir, kasaba ve köylerinin adları, her yörenin bilgin ve şairlerinin hal tercümelerini içeren ve İran coğrafyasının ortaya konmasında çok faydalı olan kitaplar yazdırttılar.

Nasır Şah'ın İran'ın bilimsever padişahlarından biri olduğu söylenebilir.

Nasır al-Din Şah 1895 yılında, valilerin zulmünden bıkan Mirza Rıza-yı Kirmanî tarafından Şah Abdülazim harem inde kurşunlanarak öldürüldü ve aynı yere defnedildi.[398]

MUZAFFER EL-DİN ŞAH
1895-1906

Kaçar hanedanının beşinci padişahı Muzaffer al-Din Şah, bilgisiz, zayıf ve hasta bir insandı. Saltanatı zamanında Rusya ve İngiltere'den borç para alarak tamahkar saraylıların teşviki ile Avrupa'ya bir seyahat yaptı. Böylece bu iki devletin Kaçar İran'ındaki iktisadi ve siyasi nüfuzu öncekinden daha çok arttı.

Muzaffer Şah'ın adından iyi olarak bahsettiren tek girişimi, ölümünden bir süre önce 1906 Temmuzunda Meşrutiyet fermanını imzalamasıdır.

MUHAMMED ALİ ŞAH
1906-1908

Muhammed Ali Şah meşrutiyet sistemine muhalif olduğu için Rusya'nın da desteği ile Milli Meclis (Meclsi-i Şura-yı Milli) topa tuttu ve hürriyetçilerden bir kısmını öldürdü, bir kısmını da dağıttı.

Sonunda İran hürriyetçilerinin desteği ve İngiltere'nin himayesiyle Güney ve Kuzeyden Bahtiyârî ve Giylanî savaşçılarının saldırısıyla Tahran düştü. Şah Rusya'ya sığındı. Daha sonra ülke dışına çıkarak Rusya'ya gitti. Bir süre Türkiye'de kaldı ve orada vefat etti. Kerbela'da defnedildi.[399]

---

[398] İran Edebiyatında Şiir; Kaçarlar Dönemi, Banu Nusret Tecrübekar, s. 23-26, Özetlenmiştir. Çeviri: Mehmet Kanar, İnsan Yayınları, Aralık 1995, İstanbul.

[399] İran Edebiyatında Şiir; Kaçarlar Dönemi, Banu Nusret Tecrübekar, s. 27, Çeviri: Mehmet Kanar, İnsan Yayınları, Aralık 1995, İstanbul.

MUHARREM UÇAN

AHMET ŞAH KAÇAR

Ahmet Şah Kaçar (21 Ocak 1898 - 21 Şubat 1930), 1909-1925 arasında İran Şahı ve Kaçar Hanedanından gelme son İran şahıdır. Babası Muhammed Ali Şah'ın sürgün edilmesinden sonra on bir yaşında tahta çıkan Ahmet Şah İran'ın bütünlüğünü ve Kaçar hanedanının geleceğini korumak için yeterli deneyimden yoksundu. Yabancıların (Birleşik Krallık ve Çarlık Rusya'sı) iktisadi yayılmacılığını önleyemedi. I. Dünya Savaşı (1914-1918) sırasında İran'ın Rus, Birleşik Krallık ve Osmanlı birliklerince işgal edilmesi Ahmet Şah için çok sarsıcı oldu. Şubat 1921'de bir darbe düzenleyen Rıza Han (1925-1941 arasında Rıza Şah Pehlevi) ülkede büyük nüfuz elde etti.

1923'te ailesiyle beraber sürgüne gönderildi, Ekim 1925'te de Ahmet Şah resmen tahttan indirildi.

KAÇAR PADİŞAHLARININ ŞAİRLİK YÖNÜ

Yedi Kaçar Padişahından dördü (Feth'ali Şah, Nasır al-Din Şah, Muhammed Ali Şah, Ahmed Şah Kaçar'dır.) yalınız şiir ve edebiyata tam bir ilgi duymakla kalmamışlar, aynı zamanda kendileri de şiir okumuşlardır. Saltanatları yaklaşık yüzyıl süren ve kısa bir aralıkla birbirlerinin ardı sıra hükümet eden Feth'ali Şah ve Nasır al-Din Şah'ın, içinde güzel beyitlerin görülebileceği Divanları vardır.

Kaçar şehzadelerinin çoğu Feth'ali Şah soyundan gelip şair ve şiir seven insanlardı. Orta derecede Divan sahibi olup "Sultan" mahlasını kullanan Feth'ali Şah'ın en bilgili oğlu Seyf al-Devle, yine Feth'ali Şah'ın oğullarından Fahri "Vali" mahlaslı Necefkuli Mirza, ünlü bilgin ve yazarlardan Abbas Mirza'nın oğlu Ferhad Mirza ve benzeri birçok şair gösterilebilir.[400]

BANGANAPALLE NEVVABLIĞI

18. Yüzyıl

Banganapalle, Madras eyaletinin kuzeyinde, Haydarabad sınırından güneyde bir şehirdir. Bu nevvablık 712 km^2 idi. 1948'de 45.000 nüfusu bulunuyordu. Nevvab unvanı 1867'den itibaren alınmıştı, daha öncekiler câgîrdâr diye anılmışlardır. Hanedan Caferîdir. Nevvablık 18. Yüzyılda kuruldu. 17. Yüzyılda İran'dan Bîcapûr'a göçen ve katledilen Mîr Tahir Ali, hanedanın atasıdır. Bunun 4 oğlundan birisi, Banganapalle câgîrdârının kız torunu ile evlenerek, burasını ele geçirmiştir. 18. Yüzyıl sonlarında Banganapalle câgîrdârı Hüseyin Ali'nin neslinden Nevvab Mir Fazl-ı Ali Han, 1947'de öldü. Son nevvab, bunun oğlu Mir Gulam Ali Han'dır.[401] Bu hanedan da Hindistan'da kurulmuştur.

---

[400] İran Edebiyatında Şiir; Kaçarlar Dönemi, Banu Nusret Tecrübekar, s. 36-37, Özetlenmiştir. Çeviri: Mehmet Kanar, İnsan Yayınları, Aralık 1995, İstanbul.

[401] Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 980, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

NAGAR HANEDANI

Nagar 12 İmamcı, Hunza ise İsmaili'dir. Hunza ve Nagar hanedanı aynı ailedendirler. Hükümdarlarına Mir (bey) ve Sam denir. Başkentleri Baltît ve Nagir'dir. Hunza istiklalini daha fazla korumuştur. Bununla beraber bazen Gilgit'e tâbi olmuştur. 1869'da Hunza sam'ı Gazan Han, Keşmir mihracesine, dolayısıyla İngiltere'ye tâbi oldu. 1938'de tahta II. Gazan Han geçti. Hanedanın Türk asıllı olduğu anlaşılmaktadır.[402] Hindistan da kurulan Alevi Devletlerinin ikisi Hunza ve Nagar'dır.

KAMBEY NEVVABLIĞI

Kambey limanı, aynı adı taşıyan ve Kathiavar yarımadasının doğusunu kaplayan körfezin en kuzey ucundadır. Doğusunda Barûda, kuzeyinde Ahmedabad büyük şehirleri bulunur. İlk nevvab Türk asıllı Mirza Cafer Necmeddevle Mümin Han, I. Timurlalar'ın son Gücerat umumi valilerindendir. Bu kişinin kurduğu hanedan, Caferîdir. 11 pâre topla selamlanan yerli hükümdarlardandı. Nüfus: 1981'de 620.000'di. Son Nevvab: Hasan Hüseyin Mirza Hüseyin Yaver Han Sahib; 1915-1956 arasında 41 yıldır.[403] Hindistan'da kurulan Ehl-i Beyt taraftarı hanedanlardandır.

---

[402] Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s.927, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

[403] Devletler ve Hanedanlar C. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s.941, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

ALEVİ DEVLETİ

Alevi Devleti, Fransızlar tarafından **Alaouites** diye bilinen, Nusayriler[404] tarafından I. Dünya Savaşı'ndan Suriye Mandası içinde kurulmuş devlet.[405]

31 Ağustos ve 1 Eylül 1920 tarihlerinde yine Beyrut yüksek komiserliğinden çıkan kararlarla İskenderun Sancağı'nın güneyinde ve Büyük Lübnan'ın kuzeyinde bulunan, Nusayra Dağları diye de anılan Lazkiye civarındaki bölge "Alevi Özerk Bölgesi" diye anılmaya başlamıştır. 16 Ekim 1922 tarihinde ise "Kadi'l-kudat" (Kadılar kadısı) adı verilen kendi kadılarının atanması ile kendi mezheplerine (Arap Aleviliğine) uygun mahkemelere sahip oldular.[406]

29 Eylül 1923 tarihinde bölge Nusayrileri bağımsızlığını ilan etmiştir. Bölgenin Alevi Devleti adını alması ise 1925 yılını bulur. Bölge halkı Fransızların teşvik ettiği Birleşik Suriye fikrine sıcak bakmamıştır. Bölge 1930 yılında Lazkiye Sancağı adını almış, 1936'da bağımsızlığını ilan eden Suriye'ye katılmasıyla özerkliği devam etse de devlet olarak varlığı resmen sona ermiştir.

1939 yılında tekrar Suriye'den ayrılmış, Özerk Alavi Bölgesi haline gelmiştir. Bölgenin Suriye sınırlarına tekrar dahil olması, Suriye sınırlarının ilan edileceği 1944 yılının Haziran ayında gerçekleşir.

ALEVİ DEVLETİ İLE İLGİLİ BİLGİLER

Arap Alevileri Tarihi kitabının yazarı Muhammed Emin Galib Tavil kitabının Önsözünde şöyle diyor:

"Bu kitabı yazmayı yıllar önce düşündüm. Kilikya, İskenderun, Antakya, Özerk Aleviler Devleti'nin bölgeleri gibi Alevi illerini tam

---

[404] Arap Alevileri

[405] Alawite Territory (Latakia), worldstatesmen.org.

[406] Arap Alevlerinin Tarihi: Nusayriler. Muhammed Emin Galib, s. 282, İstanbul: Çiviyazıları, 2000.

anlamıyla, köy köy tanıyor olmam ve eski Alevi çevresini dolaşmış olmam, bana Alevilerin tarihini ilk derleyen olma cüretini verdi."

Mösyö Franklin Bouillon aracılığıyla Fransızlarla Türkler arasında Ankara İtilafnâmesi imzalanınca Musalla gençlerinin bir kısmı Trablus ve Lazkıyye'ye yani Aleviler ülkesine göçmek zorunda kaldı.[407]

Aleviler Devleti bölgesine gelince, orada da aşiret bağları var yalnızca, toplumsal ya da dinsel bağlar yok.

Aleviler dini örgütlülüklerini ancak dünyevi egemenliği yitirdikten sonra yitirmişlerdir. Bugün Aleviler Devletinin kurulmuş ve halkın içinde toplumsal ruh yayılmış...[408]

Abbasilerin, Alevilere yönelik zulüm ve saldırıları artınca Alevilerin çoğu, merkez durumundaki Bağdat ve Şam'ı terk edip başka bir yere, İslam'ın sınır bölgelerine göç ederek Mısır'a, (bugünkü) Aleviler ülkesine, Kilikya'ya ve Hazar denizi kıyıları ile Horasan'a sığındılar.

Bu yüzden sınır bölgelerindeki Alevi nüfus arttı.[409]

FRANSIZ YÖNETİMİ

2 Ekim 1920 - 1921. Niéger

1921. - 1 Temmuz 1922 Gaston Henri Gustave Billotte (d. 1875 - ö. 1940)

---

[407] Arap Alevileri Tarihi, Muhammed Galib Tavil, s. 344, Karahan Kitabevi, Çeviren: İsmail Özdemir, 1. Baskı Nisan 2010 Adana.

[408] Arap Alevileri Tarihi, Muhammed Galib Tavil, s. 378, Karahan Kitabevi, Çeviren: İsmail Özdemir, 1. Baskı Nisan 2010 Adana.

[409] Arap Alevileri Tarihi, Muhammed Galib Tavil, s. 299, Karahan Kitabevi, Çeviren: İsmail Özdemir, 1. Baskı Nisan 2010 Adana. Abbasiler döneminde ve Abbasilerden sonra adı geçen bölgelerde hemen-hemen bir Alevi devleti kurulmuştur. Alevi Devleti ise en son kurulan ve Nusayrî özellikli Özerk Devlet özelliği göstermektedir.

1 Ocak 1925 - 1925 Léon Henri Charles Cayla (d. 1881 - ö. 1965)

1925 - 5 Aralık 1936 H. Schoeffler

SURİYE

Resmi Adı: Suriye Arap Cumhuriyeti

Osmanlı İmparatorluğundan Bağımsızlığı: 1 Eylül 1918. Fransa'dan Bağımsızlık Kazanması: 17 Nisan 1946.

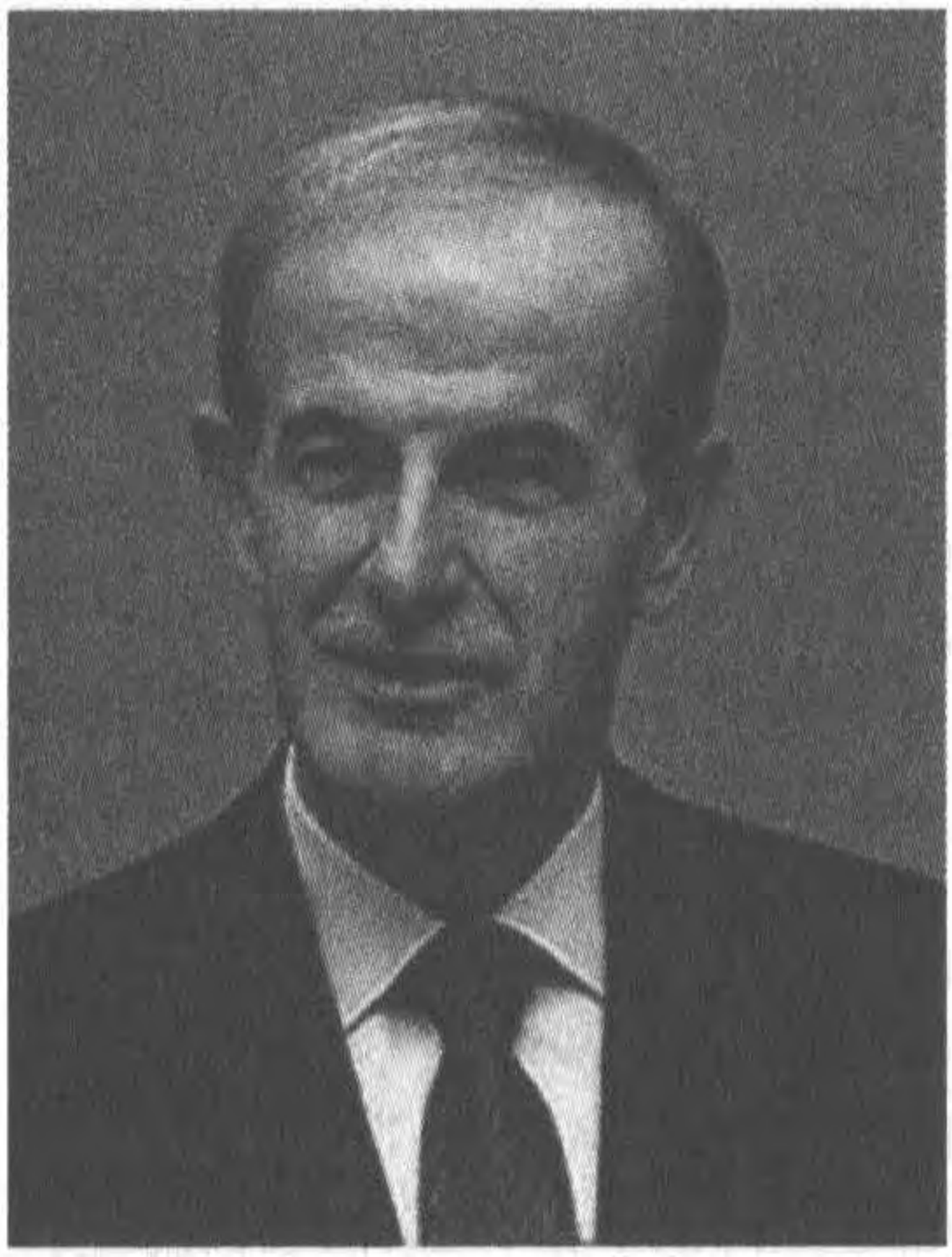
Yüzölçümü: 185.180 km^2, 2009 tahmini olarak nüfusu 21.906.000'dir

Ortadoğu'da Lübnan, Ürdün, Irak, İsrail, Ürdün ve Türkiye ile komşu bir ülkedir. Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerden birisidir. Başkenti ve en büyük şehri tarihi geçmişi bayağı eskiye dayanan Şam şehridir. Suriyenin toplam nüfusu 2004 yılında 17 milyon 921 bin kişiydi. Halep, Alevi nüfusun yoğun olduğu Lazkiye ve Humus diğer büyük şehirleridir. Suriye'nin 3'te 2'si çöllerle kaplıdır. Suriye'nin büyük çoğunluğu Araptır. Türklerden çok fazla olmasa da Kürt nüfusun oranı % 7-8 arasında değişmektedir.

Suriye tarihi boyunca, Kenanlılar, İbranîler (diğer deyişle Yahudiler), Aramiler, Asurlular, Babilliler, Persler, Yunanlılar, Romalılar, Bizans, Emeviler, Abbasiler, Fatımîler, Eyyubiler, Selçuklular, Memlüklüler, Haçlılar ve Osmanlı Devleti tarafından yönetilmiştir. Başkent olan Şam, Emevi devletinin de merkeziydi. Şam 1260 yılında Memlük Sultanlığının başkenti olmuş ve 1400 yılında Timur tarafından kitabımızda aktarıldığı şekilde yok edilmiştir. 1517'de Yavuz tarafından Osmanlı Devletine katılmış ve 1. Dünya savaşında Osmanlı Devletinin elinden çıkmıştır.

MUHARREM UÇAN

HAFIZ ESAD YÖNETİMİ

Görev Süresi: 22 Şubat 1971 - 10 Haziran 2000

Suriye Başbakanı olarak görev süresi: 21 Kasım 1970-3 Nisan 1971

Hafız Esad[410], 1930 yılında Lazkiye Alevi Devletinde dünyaya gelmiştir. 10 Haziran 2000 yılında ölmüştür.

Hafız Esad 1955-1972 yılları arasında Suriye Hava Kuvvetlerinde yer almıştır. General iken gerçekleştirdiği darbe ile devleti yönetmeye başlamıştır. Hafız Esad Arap Alevilerindendir. Onun yönetimiyle birlikte Suriye Alevi devleti kimliğine yakınlaşmıştır. Fakat Hafız Esad ve ondan sonra devletin başına geçen Beşşar Esad tam olarak bir Alevi Devleti yönetimi kimliğiyle hareket etmemişlerdir. Devlet kademelerinde Sünnilere çok fazla yer vermişlerdir.

Lazkiye'nin Kardaha şehrinde, dünyaya gelen Esad, 1955'te Humus Askeri Akademisini pilot subay olarak bitirdi. 1958'de havacılık eğitimini geliştirmek için Sosyal Sovyet Cumhuriyet Birli-

[410] Esed ya da Esad, Arapça Aslan demektir.

ği'ne (Rusya) gönderildi. Daha sonra bir hava filosunun komutanlığına getirildi. Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyetinden çekilmesine karşı çıktığı için 1961'de Silahlı kuvvetlerden ihraç edildi. Baas Partisi'nin askeri kanadında kilit bir görev üstlendi ve 1963'te gerçekleştirilen darbede önemli rol oynadı. 1965'te Hava Kuvvetleri komutanlığına getirildi, ardından Şubat 1966'da savunma bakanı oldu. 1969-1970 yılları arasında Baas Partisi'nin sivil ve askeri kanatları arasında baş gösteren iktidar mücadelesinde etkin biçimde yer aldı. Bu çatışmayı doruğa çıkaran Ürdün'deki iç savaşa müdahalenin ardından, 13 Kasım 1970'te kansız bir darbeyle iktidarı ele geçirdi. Mart 1971'de yapılan halk oylamasıyla devlet başkanı seçildi.

Baas Partisi genel sekreterliğini de üstlenen Esad, öteki Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirerek Suriye'yi Arap dünyası içinde itildiği yalnızlıktan kurtarma yönünde adımlar attı. Bununla birlikte Irak'taki Baas yönetimiyle çatışma politikasını sürdürdü. Ekim 1973'te İsrail'e savaş açan Mısır'ın yanında yer aldı ama savaştan sonra izlenecek politikalar konusunda Mısır yönetimiyle de görüş ayrılığına düştü.

Sonraki yıllarda Sovyet Rusya ile ilişkilerini geliştirdi. 1980'de SSCB ile imzalanan 20 yıllık dostluk ve işbirliği antlaşmasını, 1982'de Sovyet Rusya'dan silah ve teknik yardım almayı öngören bir başka antlaşma izledi. 1984'te bu ülkeye yaptığı geziyle ikili ilişkileri daha da ileriye götürdü.

Filistin Kurtuluş Örgütüne geniş destek verdi ancak Filistin Kurtuluş Örgütü yönetimiyle ortaya çıkan anlaşmazlık üzerine, bu örgüt içinde Suriye'ye bağlı yeni örgütler oluşturmaya çalıştı. 1991'de Filistin Kurtuluş Örgütü lideri Yaser Arafat ile ilişkilerini düzeltti.

1979'daki ittifak girişiminin sonuçsuz kalmasından sonra Irak'la yeniden başlayan çekişme, 1982'de Suriye-Irak sınırının ve Suriye'den geçen Irak'a ait petrol boru hattının kapatılmasında ve

İran-Irak savaşında Irak'a karşı İran'ı destekledi. 1991'deki Körfez Savaşı sırasında Irak'a karşı uluslararası koalisyon güçlerini desteklemesi Esad'ı Ortadoğu'daki en güçlü Arap önder durumuna getirdi.

Hafız Esad; 1978, 1985, 1991 ve 1999'da dört kez daha devlet başkanlığına seçildi. 2000 yılında Akciğer Kanserinden öldü.

BEŞŞAR ESED YÖNETİMİ

17 Temmuz 2000'den beri Suriye Devlet Başkanıdır. Beşar Esad 9 Kasım 1965 yılında Şam'da dünyaya geldi.

Esad, Şam Üniversitesinde tıp eğitimi aldı. 1988'de tıp fakültesinden mezun olmasının ardından askerî tabip olarak Suriye Ordusunda görev yaptı. Daha sonra İngiltere'ye gitti ve Londra'da Oftalmoloji ihtisasını tamamladı. Abisinin 1994'te yaşamını yitirmesinin sonrasında Esad ailesinin en büyük oğlu olarak Suriye'ye döndü. Bu dönemde eğitimle ilgili çeşitli toplumsal sorumluluk projelerini örgütledi. 2000 yılında üst düzey bankacı Esma Ekras'la

evlendi. Aynı yıl babasının ölümüyle boşalan cumhurbaşkanlığı makamına seçildi.

Babasının ölümünden sonra parlamentonun toplanarak cumhurbaşkanlığı için gerekli olan 40 yaş sınırını, 34 yaş sınırıyla değiştirmesi üzerine Beşşar Esad, Suriye Cumhurbaşkanı olmuştur. Suriye-İsrail konusunda başkanlığı ele almasından itibaren babasının yolunu sürdüren Beşşar Esad, çeşitli uluslar arası konferanslarda İsrail ve Amerika aleyhtarı konuşmalarıyla dikkatleri çekmiş; diğer Arap ülkelerinden farklı bir görüntü sergilemiştir. 11 Eylül olayları sonrası ABD-Suriye ilişkileri gitgide gerginleşmiş; ABD, Suriye'yi "teröre destek vermek"le suçlamıştır.

Beşşar Esad yönetimindeki Suriye'de 2011 yılından itibaren Aşırı Sünni ve Selefilerden oluşan Müslüman Kardeşler örgütünün batılı devletlerle birlikte hareket ederek bir iç savaş ortamı yarattığı bilinmektedir. Müslüman Kardeşler ülkeyi iç savaşa sürükleyen bu ortamı yaratırken birçok devletten destek görmektedir. Suriye halkından yeterince destek göremeyen Müslüman Kardeşler (İhvan örgütü) Suudi Arabistan, Türkiye, ABD ve daha birçok devletten destek görmektedir. Suriye'deki Arap Alevilere bu ülkelerin bakış açıları şuanda çok kötü durumdadır. Daha önce de bakış açıları sert olsa da şuan da durum daha vahim bir hal almaktadır. Beşşar Esad isyancılara karşı başarı sağlasa da daha ne kadar dayanabilir galiba bu bilinemez. Suriye'deki Sünni halk Alevilere karşı kışkırtılmaktadır. Bu durum ileri de büyük ve bölgesel bir mezhep savaşlarına zemin hazırlayabilir.

SUUDİ ARABİSTAN – SURİYE ÇATIŞMASI SELEFİ HAREKETE GİDEN YOL

Suriye'de çıkan olaylarda Suriye devletine karşı silahlı ayaklanmanın ardında Suudi Arabistan'ın ve Suudi yardımcılarının etkisi azımsanamaz. Bu etkiyi anlayabilmek için tarihi dikkatli bir şekilde okumak gerekli.

Suudi Arabistan, Selefi kökenli (yani Ehl-i Beyt düşmanı) bir inanca sahip Vahabiliğin temsilcisidir. Bu inanç akımının temsilcileri 1800'lerin sonunda Kerbela'ya saldırmıştı. Ehl-i Beyt'i seven veya sempatisi olan herkese düşmandırlar. Medine'de bulunan Ehl-i Beyt İmamlarının (12 İmamın dördünün; İmam Hasan, İmam Ali Zeynelabidin, İmam Muhammed Bakır, İmam Cafer Sadık) türbelerini yıkarak amaçlarını ortaya koymuşlardır. Suudi Arabistan'ın devlet yapısını anlamak için bu küçük yazı bile çok fazla şey anlatıyor.

2005 yılında Suudi Arabistan Dışişleri bakanı Suud el-Faysal, Amerika Birleşik Devletleri bBaşkanı Bush'la görüşmesinde Şiilerin çoğunlukta olduğu Irak'ta Sünni azınlığın rejimini devirerek bölgedeki güç dengesini bozmakla suçladığı ABD'den, Sünnilerin çoğunlukta olduğu Suriye'deki Alevi azınlık rejimini devirmesini ve bölgedeki güç dengesini sağlamasını istedi.

2008 yılında Suudi Arabistan Ulusal Güvenlik Danışmanı Bender bin Sultan'ın Suriye Askerî İstihbarat Servisi Başkanı Asıf Şevket'e nüfuz ettiğini ortaya çıkaran Lübnan Hizbullah'ı (bunlar 12 İmamcı Caferîdir) komutanı İmad Muğniye'nin ve Beşşar Esad'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı General Muhammed Süleyman'ın öldürülmesi. Bu cinayetlerin ardından Suriye başta Asıf Şevket olmak üzere istihbarat servisinde tasfiyeler başlattı ve Bender bin Sultan'ın oğlu ile Suudi Arabistan'ın Şam büyükelçiliğindeki askerî ateşe, darbe hazırlığı yapmaktan dolayı tutuklandı.

2009 yılında Rafik Hariri cinayetinden dolayı tutuklu olan dört Lübnanlı generalin serbest bırakılmasıyla, Suriye bu dosyadan beraat etti ve Şam'ın Lübnan üzerindeki nüfuzu tekrar artmaya başladı.

2010 yılında Lübnan'daki Suudi müttefiki Sa'd Hariri'nin liderliğindeki 14 Mart koalisyonu dağılmaya başladı. Lübnan'daki Suriye müttefikleri hükümet düşürüp hükümet kurabilecek bir güç kazandı.

2011 yılında Suudi müttefiki Sa'd Hariri liderliğindeki hükümet Suriye müttefiklerince düşürüldü ve Lübnan'daki direniş ekseni hiç olmadığı ölçüde güç kazandı.

Suriye'deki isyanın başlamasından sonra isyana öncülük eden silahlı grupların Sa'd Hariri liderliğindeki el-Mustakbel Partisi üyesi Cemal Cerrah tarafından para ve silah verilerek desteklendiğinin, Cemal Cerrah'ın da Suudi Prensi Turkî bin Abdulaziz tarafından imzalanan 300 bin dolarlık çekle ödüllendirildiği ortaya çıktı.[411]

OLAYLARIN BAŞLANGICI

Tarih: 18 Mart 2011; Suriye'nin Ürdün sınırındaki Der'a kentinde muhalifler tarafından "Suriye Devrimi" adı verilen isyan başladı.

21 Mart 2011; Suriye Cumhurbaşkanı Beşşar Esad, Der'a kenti valisini görevden aldı.

26 Mart; Suriye Cumhurbaşkanı Beşşar Esad, geniş çaplı reform süreci başlattığını açıkladı. 260 siyasî tutuklu serbest bırakıldı.[412]

Beşşar Esad, olayların başlangıcından sonra halka yönelik ilk konuşmasını 30 Mart 2011'de Şam'daki Halk Meclisi'nde yaptı. Beşşar Esad bu konuşmasında şunlardan bahsetti:

"... Komplocuların sayıları her zaman azdır. Bu normal olmakla birlikte bizler devlette bile tüm halk gibi gerçeği bilmiyorduk; ne olduğunu anlamadık, kamu ve özel mülklere zarar verilmeye başlandığında ise durumlar açıklık kazandı. Reform ve kundaklama arasında nasıl bir ilişki olabilir? Reform ile öldürme arasındaki ilişki nedir?... Bizler reformdan, insanların ihtiyaçlarından yanayız. Bu,

---

[411] Suriye'de Elde Var Sıfır, Alptekin Dursunoğlu, s. 66, Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı: Ağustos 2012 İstanbul.

[412] Suriye'de Elde Var Sıfır, Alptekin Dursunoğlu, s. 66, Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı: Ağustos 2012 İstanbul.

devletin bir sorumluluğudur fakat bizlerin fitneden yana olmamız imkânsızdır.

İlk başta provokasyonla başladılar. Suriye'de olayların başlamasından haftalar önce provokasyon başladı; uydu kanalları ve internet siteleri üzerinden provokasyon yapıldı. Bunlardan bir şey çıkmayınca fitne içinde sahtekârlığa başladılar. Bilgi, ses, görüntü ve her şeyde sahtekârlık yaptılar, mezhepçilik tahriki yapmaya başladılar (muhalifler Alevileri her yerde öldürecekleri tehdidini savuruyorlardı). Mezhep ekseninde provokasyon içerikli telefon mesajları kullanıldı... Böylece insanların bir kısmını sokağa çıkarmayı başardılar fakat etkin şahsiyetlerin müdahalesiyle (Sünni ve Alevi bazı muhalifler ortak bir bildiriyle mezhepçiliğe karşı çıktıklarını duyurdular) fitneyi önlemeyi başardık. Ardından silahlarla müdahale ettiler ve ortada kanın olmasıyla durumu çözmenin zorlaşması amacıyla insanları gelişi güzel öldürmeye başladılar.

Reformlar konusunda geciktik. Fakat Suriye, reformlara şimdi başlayacak. Reformları hızlı bir şekilde yapmak istiyoruz fakat aceleci de olmayacağız."[413]

ÖZGÜR SURİYE ORDUSU ÖRGÜTÜ

Suriye Devletini yıkmak için kurulan örgütlerin başında Özgür Suriye Ordusu adı verilen bir örgüt gelmektedir. Selefîlik temelinde kurulan bir örgüttür. Buna dair en güçlü delili yazmadan önce bu örgütten bahsetmek gereklidir.

Riyad Esad, 29 Temmuz 2011'de Özgür Suriye Ordusu adını verdiği silahlı bir örgüt kurduğunu ilan etmiştir.

Riyad Esad, Kasım 2011'de yaptığı bir açıklamada "Alevi bölgelerini biz vuramıyoruz, NATO vursun" açıklamasını yapmıştı.[414]

---

[413] Suriye'de Vekâlet Savaşı, Alptekin Dursunoğlu & İsa Eren, s. 70, Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı: Haziran 2014 İstanbul.

[414] Suriye'de Vekâlet Savaşı, Alptekin Dursunoğlu & İsa Eren, s. 880-881, Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı: Haziran 2014 İstanbul.

Riyad Esad, bu isteğini haklı göstermek için de Suriye devletini bahane olarak önü sürüyordu. Riyad Esad, her fırsatta Suriye Devletine karşı silahlı mücadeleden bahsedip sürekli olarak Suriye'ye muhalif olan devletlerden ve diğer güçlü devletlerden silah desteği istiyordu.

YEZİD BİN MUAVİYE TUGAYI İSYANCILARIN KİMLİĞİ

ÖSO, kurduğu askeri birliklerine çok tartışılacak ve aynı zamanda da inanç yapısını gösteren isimler vermiştir. Bunlardan birisi Yezid bin Muaviye (Muaviye oğlu Yezid) Tugayı'dır.

Özgür Suriye Ordusu adlı örgüt bu isimdeki birliklerini Suriye Devletini yıkmak için kullanmayı düşündü. Şam, Hama ve Humus'ta kurulan Yezid bin Muaviye Tugayı, Suriye ordusunu hedef alan saldırılar düzenlediğini iddia etti. Humus'taki Yezid bin Muaviye Tugayı, 1 Şubat 2011'de yaptığı açıklamasında, Şiilerin yaşadığı ez-Zehra bölgesindeki bir askerî geçiş noktasını ve hava istihbaratındaki bir albayı hedef alan saldırı düzenlediğini duyurmuştu.

Kasım ve Aralık ayında, aynı isim (Yezid) adı altında Şam'da ve Hama'da bir Seriyye (80-250 kişilik askerî bölük) kurulmuştu. Şam'daki Ömer bin Hattab Tugayı'na bağlı olan Yezid bin Muaviye Seriyyesi, 13 Kasım'da Seyyide Aişe bölgesinde 11 Esad yanlısını öldürdüklerini açıklamıştı. Hama'daki Şehidlerin Evlatları Tugayı'na bağlı olan Yezid bin Muaviye Seriyyesi de 21 Aralık'ta yirmiden fazla Esad yanlısını Suriyeliyi öldürdüğünü ilan etmişti.

22 Şubat 2013'te ise İdlib'e bağlı Cisr eş-Şuğur'da Yezid bin Muaviye adını taşıyan başka bir askerî örgüt kuruldu.[415]

---

[415] Suriye'de Vekâlet Savaşı, Alptekin Dursunoğlu & İsa Eren, s. 899-900, Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı: Haziran 2014 İstanbul.

Büyük ihtimalle Esad yanlısı diye öldürülenler Alevi veya Şiiydi. Özgür Suriye Ordusu adlı bu örgütün bu hareket ve bu isimden beklentisi Selefi hareketi güçlendirmeye çalışmaktı. Daha önce bahsettiğimiz gibi Selefîlik (ya da diğer adıyla Nasıbîlik) Ehl-i Beyt düşmanlığını inanç akidesi olarak belirlemiş ve kendilerine itaat etmeyi katletmeye yönelen bir hareketti.

ÖSO, Sünni halkı da kendi taraflarına çekip Selefîlik aşılamak için önce Ömer bin Hattab Tugayı kurmuş onun altında Yezid bin Muaviye Seriyyesini oluşturmuştur. ÖSO, sadece bununla yetinmemiş ve Sünnilerin değer verdiği hemen-hemen bütün isimler adına da askerî birlikler kurmuştur. Bütün bunlar bölgesel büyük bir mezhep savaşı çıkarmak ve sayıları Suriye'de az olan Alevi ve Şiileri yok etmeyi amaçlıyorlardı. Suudi Arabistan gibi Selefî özellikli veya Selefîlere sempati besleyen başka devletlerden beslenen bu örgüt aslında Suriye'deki en ılımlı muhalif grup olarak kabul edilmektedir.

Bu muhalif gruplar neden Suriye Devletine karşı ayaklandı (gerçi isyancıların çoğu başka ülkelerden gelen idam mahkûmları gibi çeşitli ülkelere mensup savaşçılardı) başta her şey reform talebi gibi gözükse de zaman geçtikçe olayların sebepleri daha iyi anlaşıldı. Suriye Devletinin yıkılmasını istiyorlardı çünkü Suriye çalışmalarına devam ederse İsrail çok büyük bir tehdit altında kalacaktı. Suriye Devletinin en büyük siyasî hamlesi İsrail'e karşı hareket eden hemen-hemen bütün grupları destekliyordu. Selefîlerin ise nedense İsrail'e karşı çok dostça tavırları vardır. Konu çok uzun ve bu konular hakkında detaylı çalışmalar yapıldığı için burada özet bilgiler vermek istiyorum.

Hafız Esad, döneminden beri Suriye Devleti ile Irak'taki Saddam Hüseyin ve Baas Partisi arasında şiddetli bir çatışma vardı. Saddam Hüseyin, 2006 yılında idam edildikten sonra Irak Baas Partisi mensupları yer altına inmişti. Suriye'de ÖSO içinde yeniden ortaya çıktılar. ÖSO, komutası altındaki tugaya Şehid Saddam Hü-

seyin Tugayı dediler. Bu durumu muhalifler bile eleştirince bu tugayın adını değiştirmek zorunda kaldılar.

Bütün bunları bir araya getirince Suriye Devletini yıkmaya çalışanların ve Suriye Devletinin kimlerle savaştığının sonucu çok net ortaya çıkıyor. Tabii eğer bağnaz bir kişiliğe sahip olan kişi hemen reddetmeye çalışacaktır. Fakat Suriye Devletine muhalif olan çoğu grup oluşan bu ortamdan dolayı silahını bırakarak Suriye ordusuna katıldılar. Yani Devlete teslim oldular. Bunlar cezalandırılmadı.

Şimdi de Suriye'nin yaptığı söylenen katliamların (muhalifler böyle diyor) perde arkasına bakalım. Fakat bunu tarihten küçük bir örnek vererek anlatmak istiyorum. Böylece Suriye'nin katliam yapıp yapmadığı daha iyi anlaşılacaktır. Muaviye, İmam Hasan ile savaşma kararı aldığında İmam Hasan'ı ve halkın İmam Hasan'a olan desteğini yok etmek için şöyle bir siyaset geliştirdi. Muaviye'nin askerleri Muaviye'nin emriyle İmam Hasan'ın yönetimindeki bölgelere gittiler. İmam Hasan'ın askeriyle savaşıp bir kısmını öldürdüler. İmam Hasan'ın askerlerinin kıyafetini giyerek halka zulmetmeye ve zorla vergi almaya başladılar. Herkese şunu söylüyorlardı. "Siz nasıl olurda Ali oğlu Hasan'a verginizi vermezsiniz." O kadar zulmettiler ki halkın bir kısmı İmam Hasan'a düşman olmuştu. Muaviye, bu siyasetinin karşılığını aldı. Bu olay ise tarihin sürekli tekrar ettiğini hatırlatmak için sizin bakış açınızı genişletecek bir kısa nottur.[416]

Suriye Devletine karşı savaşan gruplardan bir diğeri el-Nusra'dır. Liderliğini Ebu Muhammed el-Colanî yapmaktadır. Colanî 10 Nisan 2013'teki sesli mesajında, el-Kaide lideri Eymen ez-Zevahirî'ye biat ettiğini açıklamıştır.[417] Yani Suriye bir yandan da el-Kaide ile savaşmak durumunda kalıyordu.

---

[416] Muharrem Uçan

[417] Suriye'de Vekâlet Savaşı, Alptekin Dursunoğlu & İsa Eren, s. 943, Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı: Haziran 2014 İstanbul.

Suriye Devletini yıkmaya çalışan diğer gruplardan birisi Libyalı cihatçılardı. Bunlar Muammer Kaddafi'nin 20 Ekim 2011'de öldürülmesinden hemen sonra Suriye'ye geçtiler. Bunlar Suriye'de birçok olaya karışmışlardır. Diğer gruplardan bir diğer Çeçen Cihadçılar'dır (el-Muhacirin Tugayı, Şişanî Tugayı). Bir diğer grup ise Türkiye'li Cihadçılardır. Bunlar genelde el-Kaide'ye bağlıdır.[418]

Zaman ilerledikçe bu kendini cihadçı sanan ve bu kelimeyi ve İslâm'ı kirletmeye çalışan gruplar birbirleriyle de çatışmaya başladılar.

Sonuçta bu grupların içinden çok tehlikeli bir grup olarak Ebu Bekir Bağdadî'nin kurduğu Irak-Şam İslâm devleti adını verdiği IŞİD güçlenerek çıktı. Selefîliğin doruk noktası olan bu örgüt, sadece Suriye'de değil Irak'ta da çok büyük bir tehdit oldu. Irak'ta Musul'u çok kolay bir şekilde ele geçirdiler. Bunda o sıradaki Musul valisinin çok büyük yardımını gördüler. Selefîlerin bütün özelliklerini üzerlerinde taşıyan bu örgüt kendisi dışındaki bütün örgütleri de kâfir ilan etti. El-Kaide'nin içinden çıkan bu örgüt el-Kaide'yi bile kendisine biat etmeye davet etti. IŞİD şuanda Kürtlerin elinde olan özerk bölge ilan ettilkleri Halep'e bağlı Ayn el-Arab (Kobani) kentine saldırmakta. Kürtler burada ABD ve diğer koalisyon devletlerinin de desteğiyle bir süredir (bu kitap yazılırken 30 günü geçmişti) direniyor. Suriye Devleti, Kobani'ye yardım etmek istediğini fakat Türkiye'nin bunu bahane ederek savaş çıkaracağından korktuğu için yardım edemediğini dile getiriyor. Sonucun ne olacağı belli değil....[419]

---

[418] Suriye'de Vekâlet Savaşı, Alptekin Dursunoğlu & İsa Eren, s. 970, 977, Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı: Haziran 2014 İstanbul.

[419] Muharrem Uçan

İRAN İSLÂM CUMHURİYETİ

İran İslâm Cumhuriyeti'nin inancı 12 İmamcı Şii-Caferîliktir.

Aslında İran'da İslamî devrimden önceki devlet olan Pehlevîler de Caferîdir. Fakat İran'ın ABD-İngiltere'nin bir çeşit sömürgesi olmasına sebep olduğu için şuandaki İran'lı halk tarafından iyi bir şekilde anılmaz. Bir gerçek olarak da halkın tamamına yakını Caferî olduğu için kendilerini Caferî tanıtmış olma ihtimalleri vardır. Daha çok Sünni eğilimde olan bir hanedandılar. Dinî değerlere çok fazla önem veren halkla, Pehlevîler arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Pehlevîler, halk için çok büyük öneme sahip çok değerli kişileri katletmiştir. Bunlar içinde sosyolog Dr. Ali Şeriatî ayrı bir öneme sahiptir. Yıllarca kitapları Pehlevîler tarafından yasaklanmış ve sonunda Şah'ın gizli servisi Savak tarafından şehit edilmiştir.[420] Sonunda Kaçarların yıkılmasıyla 1925'te kurulan Pehlevîler hanedanı 17 Ocak 1979'da Seyyid Ruhullah Humeynî eliyle yıkılmıştır. Şu da bir detaydır ki Pehlevîler halka sevimli görünebilmek için İmam Ali'nin temsili resimlerinin olduğu paralar bile bastırmıştır. Bazıları ise belki de bundan dolayı Pehlevîleri Ehl-i Beyt dostu zannetmektedir.

Devlet 12 İmamcı Şii-Caferîdir. Bu inancı resmî olarak kabul eden günümüzde bildiğimiz kadarıyla başka bir devlet daha yoktur.

Başkent: Tahran
Resmi Dil: Farsça
Yönetim Biçimi: İslam Cumhuriyeti (Teokratik Cumhuriyet)
Dini Lider (şuandaki): Seyyid Ali Hamaneî
Cumhurbaşkanı (şuanda): Hasan Ruhanî
Nüfus (2013 sayımına göre): 77.176.930

---

[420] Aslında Dr. Ali Şeriatî'yi anmamın sebebi onun bazı Sünni çevrelerce de sevilmesinden dolayıdır. Yoksa Pehlevîler çok değerli bir çok bilgin ve düşünürü katletmiştir.

Para Birimi: İran Riyali (Halk arasında Tümen kullanılmaktadır)

Yüz Ölçümü: 1.648.195 km^2'dir.

Dünyanın en eski devletlerinden birisidir. Belki de en eskisidir; Persler, Partları da dâhil edersek. Hiçbir zaman sömürge olmamış, bağımsızlığını kaybetmemiş devletlerden biridir ki bu durumda Türkiye ve İran'dan başka bir 3. Müslüman devlet yoktur.[421]

İran kelimesinin kökeninin Aryan ya da Arya'dan geldiği söylenmektedir. Batıda uzun yüzyıllar boyunca Ariana olarak anılmıştır. Sasanîler devletlerini kurduklarında ülkelerine "Aryanların Ülkesi" demişlerdir.

Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa (Allah'ın salat selamı Ona ve Ehl-i Beyt'ine olsun) ve İmam Ali'ye en yakın kişi olan Selman-ı Farisî (Muhammedî) İranlıdır. Günümüzdeki İranlıların da en büyük gurur kaynağıdır.

Kendisini Sünniliğin yeni lideri gibi göstermeye çalışan Irak'ın 2006'ya kadar lideri olan Saddam Hüseyin, İran'ın Huzistan bölgesini ele geçirmeyi ve İran İslâm Cumhuriyetini yıkmayı amaçlayan hedefi ile 22 Eylül 1980'de İran'a ani bir saldırı başlattı. 1988'e kadar devam eden savaşı Saddam Hüseyin kaybetti. Saddam Hüseyin, bu savaşta kimyasal silah kullandığı için 100 binden fazla İranlı şehit oldu. İran'ın yaralıların sayısının ise 500 bin ile 1 milyon arasında olduğu söylenmektedir. Uluslararası haber ajansları Saddam Hüseyin'in kimyasal silah kullandığını, İran'ın ise kimyasal silah kullanmadığını bildirmiştir. Saddam Hüseyin'in nasıl bir yaratık olduğunu apaçık gösteren delillerden birisi de bu savaş olmuştur.

İran İslâm Cumhuriyetinde dinî lider, silahlı kuvvetlerin başkomutanıdır, askerî istihbaratı kontrol eder ve savaş açma ve barışı kabul etmede tek yetkilidir. İlk dini lider: Seyyid Ruhullah

[421] Devletler ve Hânedanlar, c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 811.

Humeynî'dir. Humeyni, aynı zamanda İran İslâm Devleti'nin kurucusudur.

Anayasa, devlet başkanını dini liderden sonraki en yüksek devlet otoritesi olarak kabul eder.

En kalabalık şehirleri başta başkent Tahran, (İmam Rıza'nın türbesinin bulunduğu) Meşhed, İsfehan, Tebriz, Kerec ve Şiraz'dır.

5. Bölüm

İsmailî Devletler

FATIMİLER DEVLETİ

909-1171

Başkent: Mehdiyye (909-969), Kahire (969-1171)

Halifeler:

909-934: Ubeydullah Mehdi

1160-1171: Âdid

Kuruluş: 909

Yıkılış: 1171

Yüzölçümü: 9.000.000 km²

Nüfus: 62.000.000

Fatımiler Devleti (909-1171), Tunus'ta kurulduktan sonra merkezi Kahire'ye taşıyan ve Fas, Cezayir, Libya, Malta, Sicilya (İtalya adası), Sardinya, Korsika, Tunus, Mısır, Filistin, Lübnan, Ürdün ve Suriye'de egemenliğini kuran Caferi (Ehl-i Beyt inançlı) İsmailî[422] mezhebine bağlı devlet.

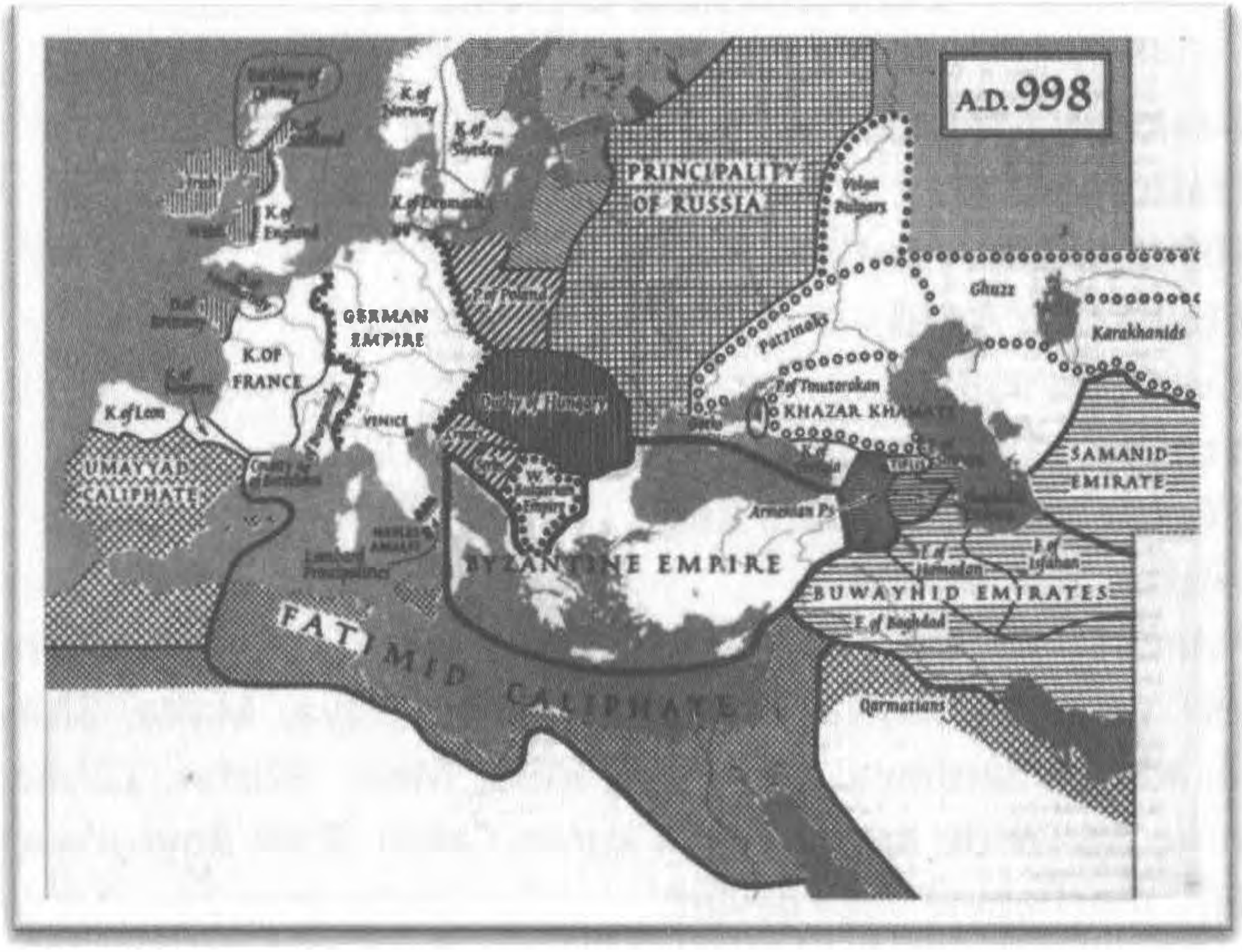
Fatımi adı Peygamberimiz Hz. Muhammed'in kızı ve İmam Ali'nin eşi Hz. Fatıma'dan alınmıştır.

Devletin diğer isimleri ed-Devle el-Aleviyye (Alevi Devleti), devletin kurucusu Ubeydullah Mehdi'ye atfen de ed-Devle el-Ubeydiyye (Ubeydîler Devleti).[423]

---

[422] İsmailler İmam Cafer Sadık'tan sonra İmam Musa Kazım yerine İmam Sadık'ın diğer oğlu İsmail'i imam kabul edenlere verilen isimdir. Bunlara yediciler de denmektedir.

[423] Fatımî Devleti'nde Türkler, Nihat Yazılıtaş, s. 31, 183, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009 Ankara.

998 yılında dünya haritası; dikkat edebilenler fark edecektir ki 1000 yıl önce Dünya'nın birçok önemli noktasında hükümdarlık Alevilerdedir.

ORDU

Fatımî ordusu, Berberilerden, Habeşlerden ve Türklerden oluşuyordu. Bu gruplar zaman zaman birbirleriyle de mücadele ediyorlardı. Özellikle Türk-Berberi mücadelesi, devleti uzun süre uğraştırarak ordunun gücünü sarstı.[424]

Fâtımî hareketinin doğuşuna, Caferiliğin (Aleviliğin) bir kolu olan İsmâilîlik sebep olmuştur. İsmâilîler, 9. yüzyılda Hama ve Humus arasındaki küçük Selimiye kasabasını merkez edinip geniş bir propaganda faaliyetine giriştiler. İran, Irak, Yemen ve Kuzey

[424] www.msxlabs.org/forum/medeniyetler-tarihi/265974-fatimiler-devleti.html

Afrika'da faaliyet gösteren "dâî" adı verilen ajanlar, Mağrib'de Kitame Berberî kabîlesinde nüfuzlarını iyice kuvvetlendirdiler. 859 yılından itibâren Ağlebîlerin (Akşid) saltanatını (850-910) sarsmaya başladılar. İsmâilî hareketi, tehlikeli bir hâl almaya başladığından, Bağdat'taki Abbâsî halifesi, bunların reisi Ebû Sâid denilen Ebû Muhammed, Ubeydullah'ı sıkıştırınca Mısır'a kaçtı. Ubeydullah, Mısır'dan tüccâr kılığında Mağrib'deki Sicilmase şehrine geçti. Şehrin hâkimi Ziyâdetullah Yera, Ubeydullah'ı huzursuzluk çıkarmaması için yakalatıp hapsettirdi. Bunun üzerine dâîler, kuvvetli bir propagandaya girişip isyan ettiler. Dâîlerden Eş-Şii, isyancılara hâkim olup Ağlebî devletine son verdi. Ubeydullah'ı hapisten kurtarıp "El-Mehdî" lakâbını ve Emirü'l Mü'minîn ünvanını verip tahta geçirdi.[425]

Ubeydullah Mehdî, 910'da, Kuzey Afrika'da (Rakkan'da) Ağlebî egemenliğini ortadan kaldırdıktan sonra Abbasi halifeliğini de tanımadığını açıklayarak halifelik iddiasına kalkıştı. Mehdiye adıyla kurduğu kenti, Fâtımîlerin başkenti haline getirdi. Böylece Kuzey Afrika, Ubeydullah Mehdî döneminde Fâtımîlerin eline geçmiş oldu. Fâtımîler'in en büyük rakipleri, Endülüs Emevileri idi. O sıralarda Batı'da, Endülüs-Emevi devletinin güçlü hükümdarlarından III. Abdurrahmân (912-961) iktidardaydı. III. Abdurrahmân, İsmâilîleri Kuzey Afrika'da durdurdu. Onu yenilgiye uğratmak ve Endülüs topraklarını ele geçirmek olanağı bulamayan Fâtımîler, Mısır topraklarına göz diktiler. 914'deki ilk saldırıyı 921 ve 935'teki saldırılar izledi. Ama Fâtımî orduları, bu seferlerde istenilen sonuçları alamadılar.[426]

Fatımiler, ilk devirlerinde, iç karışıklıklar, salgın hastalıklar ve kıtlıkla mücadele etmişlerdir. 958'de Fâtımî orduları başkomutanı

---

[425] Yeni Rehber Ansiklopedisi, "Fâtımîler" maddesi, c. 7, s. 120-122.

[426] Gelişim Hachette Genel Kültür Ansiklopedisi, "Fatımiler" maddesi, c. 5, s. 1260-1261.

Yeni Rehber Ansiklopedisi, "Fâtımîler" maddesi, c. 7, s. 120-122.

Cevher, Cezayir ve Fas'ı aldıktan sonra; 969'da, Fâtımî Sultânı Mubizzli Dinillah döneminde Mısır'ın fethine girişerek Fustat kentini (günümüzde Kahire) aldı ve İhşidlilerin hâkimiyetine son verdi. Bu kent, 973'de Fâtımîlerin başkenti oldu. Böylece, daha önce Sünnî inançları benimsemiş olan Mısır halkı, artık Alevilerin yönetimi altına girmiş oldu. Cevher, Mısır'ı iktisâdî açıdan düzenledikten sonra Mekke ve Medine'ye yönelerek bütün Batı Arabistan'ı ele geçirdi. Daha sonra Suriye'ye yönelen Fâtımî orduları, Karmatîlerle uzun süre savaşarak 998'de Şam'ı ele geçirdiler ve doğu sınırlarını Trablusşama kadar ulaştırdılar.[427]

AzizBillah (975-996)'tan sonra Fâtımî halîfeliğine 11 yaşındaki oğlu Hâkim Emrillah geçti. Hâkim'in çocuk yaşta olması sebebiyle ülkede karışıklıklar ve isyanlar çıktı. Hâkim bu isyanları büyüdükçe engelledi ve düzeni sağladı. Fatımiler bastırdıkları paraların üzerine Ayet ve hadis yazdırmışlardır.

Fatımiler, halifeleri Mustansır zamanında (1036-1094) en parlak dönemlerini yaşamışlar, en geniş sınırlarına ulaşmışlardır. Onun zamanında Filistin, Suriye, Hicaz ve Yemen bölgelerini ele geçirerek imparatorluk haline geldiler. Ancak Mustansır'ın saltanatının ikinci yarısında, Türk ve Berberiler arasında kanlı çarpışmalar başlamıştır. Orduda düzen kalmamış, iç isyanlar baş göstermiştir.

1036'da Fâtımîlerin başına geçen Mustansır, 58 yıl iktidarda kaldı. Bu süre içinde Fâtımîler, bütün Kuzey Afrika, Mısır, Libya, Sicilya, Suriye ve Batı Arabistan'a egemen oldular. 1058'de (kimi kaynaklarda 1056'da) başkomutan Besâsirî, Bağdat'ı ele geçirdi;

---

[427] Gelişim Hachette Genel Kültür Ansiklopedisi, "Fatımiler" maddesi, c. 5, s. 1260-1261.
Yeni Rehber Ansiklopedisi, "Fâtımîler" maddesi, c. 7, s. 120-122.

ama biryıl sonunda Selçuklu Sultanı Tuğrulbey, Bağdat'ı Fâtımîlerden geri aldı.[428]

GERİLEME DEVRİ VE YIKILIŞ

Bazı kentlerin Alevilerin elinde olmasından huzursuzluk duyan Selçukluların, Caferi (Alevi) iktidarına son vermek için önce 1071'de Kudüs'ü, 1076'da da Şam'ı ele geçirmeleri ile Fâtımîlerin Suriye üstündeki egemenlikleri son buldu. Öte yandan batıda (Kuzey Afrika'da) Zırîler ile İtalyan Normanları, Fâtımî egemenliğine son verdiler. Çeşitli topraklarını yitiren Fâtımîlerin çöküşü, böylece başlamış oldu. Bir yandan Fâtımî ordularının Bizans orduları ile çatışması, öte yandan hükümdarlar ile vezirlerin arasındaki anlaşmazlıklar, bu çöküşü hızlandırıyordu.[429]

1094'te Sultan Mustansır'ın ölümüyle yerine oğlu Musta'li (1094-1101) geçti. Fâtımî devletinin çöküşünün hızlandığı bu devirde, iç karışıklıklar da devam ediyordu. İç karışıklıklarla beraber, Türk-İslam orduları ve Haçlılar, Fâtımîlerin çöküşünü hızlandırdı. Haçlılar, 1099'da Kudüs'ü ele geçirdi. 1101'de Musta'li'nin ölümüyle Amir (1101-1130) başa geçirildi. Amir devri, Mısırlılar ve Haçlılar arasındaki savaşla geçti. 1130'da Amir'in bir Bâtınî fedâî tarafından öldürülmesiyle elde kalan Sur ve Askolan'da idâre, büsbütün karıştı. Devletin başına Amir'in amcasının oğlu Hâfız (1130-1149) geçti. Hâfız ve Zâfir (1149-1154) dönemlerinde de iç olaylar, artarak devam etti. Askerî isyanlar, durmak bilmiyordu. Haçlılar, 1153'te Fâtımîlerin son kalesi olan Askolan'ı da aldılar. 1154'te Zâfir'in öldürülmesiyle 5 yaşındaki oğlu Fâiz (1154-1160), Fâtımî tahtına oturdu. İktidâr ise saray kadınlarının davetiyle vezirlik makamına getirilen Ruzik oğlu Talai'nin elindeydi. Bu vezir,

---

[428] Gelişim Hachette Genel Kültür Ansiklopedisi, "Fatımiler" maddesi, c. 5, s. 1260-1261.

[429] Gelişim Hachette Genel Kültür Ansiklopedisi, "Fatımiler" maddesi, c. 5, s. 1260-1261.

devletin kötüye gidişini durdurmaya çalıştı. Gazze'de Hıristiyanlara karşı zafer kazanıldı (1158). Vezir Talâî de çok geçmeden son Fâtımî Sultânı Adîd (1160-1171)'in başa geçmesinden kısa bir süre sonra öldürüldü. Fâtımîler, bundan sonra Haçlılar ve Nûreddîn Mahmûd Zengî arasında kukla bir duruma düştüler.[430]

1164'te Adîd, veziri Şaver'i görevden alınca; Şaver, hükümdarı Halep ve Şam atabeki Nûreddîn Zengî oğlu Mahmud'a şikâyet etti. Nûreddîn Zengî, Şirkuh adlı komutanını Adîd üstüne göndererek Şaver'i yeniden görevine getirtti ama Şaver, bu kez de haçlılarla anlaşınca; komutan Şirkuh, Suriye'ye geri dönmek zorunda kaldı. Birkaç yıl sonra Şaver'in üstüne yürüyen Şirkuh (bu kez yanında yeğeni Selâhaddîn Eyyûbî de vardı), bir sonuç alamadı.

Haçlı orduları Kahire'yi kuşatınca zor durumda kalan Şaver, bir kez daha Nûreddîn Zengî'den yardım istedi. Şirkuh, yeğeni Selâhaddîn Eyyûbî ile üçüncü kez Kahire'ye gitti ve bu kez Şaver öldürüldü. Ne var ki vezir olan Şirkuh da ancak iki ay daha yaşadı. Halîfe Adîd, bu kez Selâhaddîn Eyyûbî'yi vezir atayarak ona "Melikü'n-Nâsır" ünvanını verdi. Fâtımî halîfeliğinin son veziri olan Selâhaddîn Eyyûbî, Sultân Adîd hastayken, 1171 yılının Eylül ayında, Bağdat Abbasi halîfesi adına hutbe okutarak Fâtımî soyunun saltanatına son verdi. Kısa bir süre sonra Adîd ölünce, Fâtımîler sülalesi de tarihe karışmış oldu. Bu davranışıyla Selâhaddîn Eyyûbî, Abbâsî halîfesi ile Sünnilerin sevgisini kazandı.[431]

İDARE (YÖNETİM)

Halifenin atadığı 2 vezir, askerî ve mâlî bölümlerin yönetimini; din yetkililerinde oluşan bir kurul da dinî yönetimi yönetiyorlardı. Mısır'daki ticaret yaşamı da Fâtımîler döneminde gelişmeler gös-

---

[430] Yeni Rehber Ansiklopedisi, "Fâtımîler" maddesi, c. 7, s. 120-122.

[431] Gelişim Hachette Genel Kültür Ansiklopedisi, "Fatımiler" maddesi, c. 5, s. 1260-1261.

Yeni Rehber Ansiklopedisi, "Fâtımîler" maddesi, c. 7, s. 120-122.

termiş; İtalya ve İspanya'yla deniz ticareti yapılmış; İskenderiyye ve Trablusşam, dünyanın önemli ticaret merkezlerinden olmuştur.[432]

Fatımiler, Mısır'da merkezi bir yönetim ve kararlı bir ekonomik durum sağlamışlardır.

12. yüzyılın sonlarına doğru halifelerin tahta çıkmaları, ağır bunalımlar yaratmıştır. Mısır, Haçlı saldırılarına dayanamamış, 1050'den itibaren iktidarı vezirler ele almışlardır. Bunlardan Selahaddin Eyyubi 1171'de Alevi Fatımi halifeliğine son verip, hutbeyi Abbasi halifesi adına okutarak, Mısır'da yeniden Sünni egemenliğini sağlamıştır.

EKONOMİ

Fatımî döneminde Mısır'da ticaret geliştirildi. Onlar Hindistan ve Avrupa'daki bazı devletlerle ticarî ilişkiler kurdular. Donanmaları sayesinde Mısır malları İspanya'ya kadar taşındı. Fatımî Devleti, Kuzey Afrika'ya, Mısır'a, Hicaz bölgesine ve Suriye çevresine egemen olmuştu. Bu topraklardan Mısır ekonomik yönden gelişmiş bir bölgeydi. Kısa sürede milletler arası ticarette yerini alan Fatımîler, büyük gelirler elde ettiler. Devlet ekonomik yönden hızla güçlendi. Ekonomideki bu düzelmeler, gelir dağılımındaki büyük adaletsizlikten dolayı halka pek yansımıyordu. Devlet gelirleri; yöneticiler, komutanlar ve memurlar arasında paylaştırılıyordu. Bunlar, bolluk ve lüks içinde yaşıyorlardı. Halk ise yoksuldu. Ülkede sık sık iç isyanlar çıkmasının sebebi de buydu.

BİLİM VE KÜLTÜR

Kuzey Afrika'da kurulan Fâtımî hanedanı, kısa zamanda Mısır'ı ele geçirdi. Caferi mezhebinin hararetli bir savunucusu olan

---

[432] Gelişim Hachette Genel Kültür Ansiklopedisi, "Fatımiler" maddesi, c. 5, s. 1260-1261.

Fâtımîler, devletlerin ismini Hz. Peygamber'in kızı Hz.. Fatıma'nın adından almışlardı. Caferi mezhebini ve kültürünü yaymak için İslam dünyasının her yanına dâîler gönderdikleri gibi Kahire'de de bu dâîleri eğitmek için ilmî müesseseler kurdular. Bu ilmi müesseselerin bir bölümünü de kütüphaneler oluşturdu.[433] Fatimilerin 972'de kurdukları Ezher medresesi dönemin en önemli eğitim kuruluşudur. Kâhire'nin Fâtımîler tarafından zaptından bir yıl sonra inşa ettirilen Ezher medresesini halife Azîz, bir medrese hâline getirdi.[434] Ezher de daha sonraları halife Hakîm ve diğer halifelerin gayretleriyle gelişen kütüphanelerin temelinin bu devirde atıldığı sanılmaktadır.[435]

Hâkim Kahire'de Dârü'l hikme (Hikmet evi ya da felsefe evi anlamında) adıyla bir medrese yaptırdı. Bu medresede okuma salonları, kütüphaneler ve çok sayıda ders çalışma odaları mevcuttu. Bütün bilimlerin okutulduğu bu medresede, birçok bilim adamı çalışıyordu. Ünlü Ezher Üniversitesi de bu dönemde kuruldu. Fatimîler, Kahire'de bir de rasathane kurmuşlardı.

Halife Muiz ve Aziz devirlerinde vezirlik mevkiinde bulunan Kilis oğlu Yakup, sadece idare ve iktisâdî alanlarda değil; kültür sahasındaki görüş ve tavsiyeleri ile de bu halifeler üzerinde son derece tesirli olmuştur.[436] Bir Yahudi mühtedisi olan İbn Kilis, vezaret mevkiine geçişinden itibaren her pazartesi ve çarşamba gün-

---

[433] Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, "Fatımîler", Çağ Yayınları, c. 14, s. 230-233.

[434] Ghulam Ali Allana, "Development of Libraries During the Fatimid Caliphate in Egypt", Sind Quarterly, 1986, c. 14/4, s. 31. Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, "Fatımîler", Çağ Yayınları, c. 14, s. 230-233.

[435] Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, "Fatımîler", Çağ Yayınları, c. 14, s. 230-233.

[436] De Lacy O'leary, "A Short History of the Fatimid Khalifate", Delhi 1923, s. 99-117.

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, "Fatımîler", Çağ Yayınları, c. 14, s. 230-233.

leri, sarayında devrinin fâkihlerini, filologlarını, şairlerini ve hafızlarını toplar, onlarla ilmi meseleleri münakaşa ederdi. Sarayındaki müstensihler de birçok önemli eseri kopya etmekte ve İbn Kilis'in kütüphanesini zenginleştirmekteydiler.[437]

Halife Aziz Billah'ın saltanatı süresince özellikle dirayetli vezir İbn Kilis'in gayretleri sonucu huzur temin edildiği gibi iktisâdî bakımdan da önemli gelişmeler sağlandı. Aziz'in de babası Muiz gibi mimari eserler yaptırmaya büyük meyli vardı ve Kahire'de birkaç mescid ve saray inşa ettirdi.[438]

SANAT

Fatımîler, İslâm sanatına bir yandan Kuzey Afrika diğer yandan İran sanat anlayışının girmesine hizmet ettiler. En ünlü Fatımî eserlerinden birisi Kahire'deki Ezher Medresesidir. Bu mescitte İran sanatının etkileri belirgindir. Kahire surları da günümüze kadar ulaşan Fatımî eserlerinden biridir. Kültür ve sanat alanında, özellikle Mısır ve Tunus'ta büyük gelişme gösteren Fâtımî mimarlık yapılarının çoğu, günümüze kalmamıştır. Tunus kıyısındaki Mehdiye'de kurulmuş olan kale duvarlarından ancak bazı yıkıntılar, mehdiye mescidinden ise ancak mihrap kalıntıları ve kapı revakı, günümüze kadar ayakta kalmıştır. 988'de yapılan ve Fâtımî mimarlığında önemli yer tutan Sfaks mescidi, Kayrevan mescidini anımsatır. Fâtımîlerden yalnız dört mescid, on iki türbe, bir ziyaretgâh ve bazı sur parçaları kalmıştır.

---

[437] Gaston Wiet, "Recherches Sur Les Bibliotfeques Egyptienne Aux Xe et Xle Seiecles", Cahiers de Civilization Medievale, 1963, c. 6, s. 5-6. Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, "Fatımîler", Çağ Yayınları, c. 14, s. 230-233.

[438] Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, "Fatımîler", Çağ Yayınları, c. 14, s. 230-233. Yahya Mahmud Saatî, "El-Vakf ve Bünyetü'l-Mektebeti'l-Arabiyye", Riyad 1988.

970'te başlanıp 972'de tamamlanan Ezher'de (Ezher Mescidi) ise ifrikiye mimarlığı ile Tolunoğlu mescidinin etkileri yan yana görülür. Fâtımî mimarlığında önemli yer tutan öbür mescidler arasında Hâkim Mescidi (990-1003), Akmar Mescidi (1125), Cuyûşî Mescidi (1085) ve Salih Talayi Mescidi (1190) sayılabilir.

Fâtımîler, Mısırda birçok türbe yaptırmışlardır. Fâtımîlerin mimarlık alanındaki süslemeleri, sonraki İslam gelenekleri önemli ölçüde etkilemiştir. Bu Sanatın özelliklerini mimarlıkta seramiğin kullanılması çizgilerden yararlanılarak yapılan kompozisyonlar, üsluplaştırılmış bitkiler, hurma ağacı biçimleri, insan ve hayvan figürlerinden esinlenilerek yapılan kompozisyonlar oluşturur.[439]

Fatımî sanatı, İslâm sanatı içinde özel bir yere sahiptir. Yapıların dış yüzeylerini niş (Mescitlerdeki kubbelerde bırakılan küçük yuvarlak açıklık) girintilerle süslemişlerdir. Mimarîde çini kullanımı ileri bir düzeyde idi. Fatımî mescidlerinde görülen kırık kemerler Batı'dan da etkilenildiğini gösterir. Mimaride ana malzeme olarak taş kullanıldı. Ezher, Hâkim, Akmar ve Cuyûşi Mescidleri yaptırıldı. Bâb-el Nasr (Nasr kapısı), Bâb Futûh ve Bâb Zuvayla kapıları da Fatımî mimarisinin diğer örneklerini teşkil etti.

FATIMÎLER VE TIP

Mısır'da ciddi tıp araştırmaları (İbn Sina sonrası) Fatımîler döneminde başladı; ünlü hekim et-Temîmî, Fatımî veziri İbn Kıllîs'in özel doktoruydu. Ayrıca Hakîm bi'llah dönemi Kahire'si Rıdvan oğlu Ali'nin, İbn Butlan ile giriştiği ilmi münakaşa, İslam dünyasının bu iki ünlü hekimi arasındaki tıbbî anlaşmazlığın nedenlerine ışık tutmaktadır.[440]

---

[439] Gelişim Hachette Genel Kültür Ansiklopedisi, "Fatımiler" maddesi, c. 5, s. 1260-1261.

[440] The Medico-Philosophical Controversy between İbn Butlân of Baghdad and Ibn Ridwan of Cairo, J. Schacht ve M. Meyerhof, Kahire,

NASİR HÜSREV

İran'da İsmailililik, Fatımîler döneminde Nasir-i Hüsrev'in Farsça yazdığı yapıtlarla tanınıp yayılmıştır. Yemen kadar tarihsel ana-yolların dışında kalma ayrıcalığı bulunan Bedehşan, İran dilinde İsmaili edebiyatının bir bölümünü saklamada başarılı olmuştur.

"Dünyanın gizemini batınî bakışla incele
Zahiri gözlem onu keşfedemez
Bu dünya daha yüksek dünyaya götüren bir merdivendir
Ve biz onun basamaklarında yükselmek zorundayız."[441]

Büyük İsmaili daisi Nasir Hüsrev tanınmış geniş bilgi sahibi (allame), ozan, düşünür, gezgin ve Horasan Hüccetiydi. Kendisine Seyyidna Nasir Hüsrev ve Şah Seyyid Nasir de denilmektedir. Tam olarak adı: Nasir Hüsrev Hamiduddin Ebu Muin Nasir bin Hüsrev bin Haris el-Kubandiyani'dir.

Nasir Hüsrev 1003-1004 yılları arasında doğdu ve 1047'de Mısır'a geldi. Orada, Fatımî halifesi el-Mustansır ile görüştüğü 1050 yılına kadar üç yıl yaşadı. Aynı yıl Horasan ve Bedehşan'a Hüccet olarak atandı. Bugün Afganistan, Tacikistan, Çin, Çitral, Hunza, Gilgit, Pamir, Yarkent ve benzeri bölge ve ülkelerde milyonlarca İsmaililerin varlığı kuşkusuz onun yorulmak bilmeyen çalışma ve çabalarına borçludur. O yaşamının geri kalanını Yamgan'da geçirdi. Seyyid Hüseyin Nasr onu şöyle tanımlar:

"O en büyük İslam filozofudur ve genelde İslam'ın, özelde ise İsmaililiğin büyük entelektüel kişisi olarak incelenmeye layıktır."

Gazneli Mahmud döneminde doğmuş olan Nasir Hüsrev'in babası Belh civarında toprak sahibi biri, olasılıkla bir orta dikhan idi. Nasir Hüsrev, çocukluğundan beri eğitim alma çabası içindeydi ve bunu başarmak amacıyla takriben otuz yılını harcadı. O, gele-

---

1937. Naklen: İslâm Ve Bilim (İslâm Medeniyetinde Pozitif Bilimlerin Tarihi Ve Esasları), Prof. Dr. Seyyid Hüseyin Nasr, s. 179, Kitabın orijinal Adı: Islamic Science: An Illustrated Study, İnsan Yayınları 2006 İstanbul

[441] Nasir Hüsrev

neksel olduğu kadar düşünsel de her türlü bilgi alanında her şeyle ilgilenen bir kişi oldu. Kuran'ı ezberledi ve kutsal kitabın geleneksel okunuşu ve yorumlanmasında uzman oldu. İslami bilimlerden başka Tevrat'ı ve İncil'i okudu ve diğer dinleri tam anlamıyla araştırdı. Ptolemaios'un almogestis'ini, Euklides geometri'sini, simya, fizik, mantık, müzik, matematik, tıp, astronomi, astroloji gibi bilimleri inceledi. Ayrıca edebiyatta da derin bilgiye sahipti ve Arapça, Türkçe ve Grek dilleri dışında Sanskritçe ve İbranice de biliyordu. Aristoteles, Platon ve Sokrates felsefeleri üzerinde çalışmış, Kindi'nin, Farabî ve Ebu Ali Sina'nın risalelerini incelemişti. Divanında çalışmalarına gönderme yaparak şöyle demekteydi:

"Dünyada az veya çok yararlanmadığım bilgi kalmadı."[442]

SEFERNÂME'DE MISIR VE KAHİRE

İsmaîli bilgin ve yazarların içinde Nasir Hüsrev'in yeri tartışılmaz en yüksek konumdadır. Nasir Hüsrev ilk yaratılanın Akıl olduğunu iddia ederek Aşk savunucularına karşı çıkmıştır. Yazdığı şiir ve eserlerle İsmaililer içinde eşsiz bir yere sahiptir. Bu akılcı bilginle ilgili araştırmalar yayınlanmaktadır. Nasir Hüsrev'in eserlerinden Sefernâmesi bir seyehatnâme niteliği taşımaktadır. Nasir Hüsrev dönemi Fatımî devletini tanımamıza yarayacak bilgiler sunmuştur.

Nasir Hüsrev'in Sefernâmesi, Fatımî devletini tanıtması açısından eşsizdir. Nasir Hüsrev Fatımî Kahire'sini şöyle betimlemektedir:

"Kahire'de yirmi binden daha az dükkân olmadığını tahmin etmiştim. Onların hepsi de el Mustansır'e ait bulunmaktaydı. Çoğu dükkânlar ayda on dinar gibi çok paraya kiraya veriliyordu, hiç biri iki dinardan daha aşağı değildi. Kervansarayların, hamamların ve

---

[442] Nizari İsmailî Devletinin Kurucusu Hasan sabah ve Alamut (Öğretisi, Tarihi, Felsefesi), İsmail Kaygusuz, s. 205-207, Özetlenmiştir. Su Yayınları, 2. Baskı: Şubat 2010 İstanbul.

diğer genel yapıların sonu yoktur. Hepsi Sultan'ın mülkiyetindedir, hiç kimse evleri ve kendi yaptırdıkları dışında mülk sahibi olamazdı. Yeni ve eski Kahire'de Sultan'a ait sekiz bin bina olduğunu ve aylık toplanan kira bedeliyle icara verildiğini işittim. Bunlar icara verilir ve istekli kiracılık üzerine halka kiraya verilirdi; hiçbir baskı türü kullanılmazdı.

Şehirdeki evlerin arasında kuyularla sulanan bahçeler ve meyvalıklar vardı. Ancak hayal edilebilir en güzel bahçeler Sultanın haremindeydi. Damların üzerinde bile ağaçlar dikilmiş ve eğlence parkları inşa edilmişti. Oradayken, bir aylığı on beş dinara kiralanmış olan on ikiye yirmi arşın (Yaklaşık 9 x 15 metre) ölçülerinde bir arsa üzerinde kurulmuş bir evdeydim. Ev dört katlıydı ve üçü kiraya verilmişti... Bu evler öylesine şahane ve güzeldi ki taş, tuğla ve alçıdan değil, mücevherlerden yapıldığını sanırdınız. Kahire'nin bütün evleri birbirinden ayrı inşa edilmiştir, o kadar ki hiç kimsenin ağaçları ya da bina saçakları, başka bir kimsenin duvarlarının karşısında değildir. Kahire'de, Cuma günleri insanların ibadet ettiği dört büyük mescit vardır. Bunlardan birine el-Ezher denilir, diğeri el-Nur, bir diğeri el-Hâkim. Dördüncüsü ise el-Mu'izz'dir. Bu sonuncusu kentin dışında Nil kıyısı üzerindedir. Mısır'da yüzünüzü kıbleye döndürdüğünüzde, Aries bayırlarına doğru eğilmek zorundasınız.

Eski Kahire tüccarları pazarlıklarında namusludurlar, onlardan biri bir müşteriyi aldatırken (hile yaparken) yakalanırsa, elinde bir çıngırakla deveye bindirilir ve kentin her yerinde çıngırak çaldırılarak dolaştırılırdı. Bir yandan da şöyle bağırmak zorunda kalırdı: "Ben bir (müşteriye karşı) suç işledim ve cezamı çekiyorum. Yalan söyleyen her kim olursa olsun, halka açık ayıplamayla (kınama ile) cezalandırılır!" Bakkallar, eczacılar ve gezginci (sokak) satıcıları, sattıkları her şey için –bardak, çömlek, hatta kâğıt da olsa-, torba verirler. Kandil yağı şalgam ve turp tohumundan elde edilir ve adı zayt harr'dır. Susam az bulunur ve yağı pahalıdır. Zeytinyağı ise

ucuza satılır. Fıstık bademden daha pahalıdır, fakat acıbademin 10 maund'u (1 maund 1,6 kg, 10 maund ise 16 kg) bir dinardan fazla değildir. Tüccarlar ve dükkâncılar çarşı-pazara gelip giderken semerli eşeklere binerler...

Mısır halkının güvenliği ve refahı öyle bir noktaya ulaşmıştır ki kumaşçılar, sarraflar ve mücevherciler (kuyumcular) dükkânlarının kapılarını bile kilitlemezler. Onlar sadece dükkânlarının karşısında bir çadır açıp otururlar ve hiç kimse herhangi bir şeye dokunmaz."

Nasır Hüsrev tanık olduğu bir şehzadenin doğum gününü şöyle anlatır:

"1047 yılı içinde Sultan, bir oğlunun doğum günü için genel şenlik düzenledi (buyurdu): Şehir ve çarşı-Pazar öyle bir donatıldı ki doğrusu anlatılmaya değerdi. Bazı kimseler inanmayacaktır; kumaşçılar ve sarraflar altınla, mücevheratla, paralar, altın sırmalı kumaş ve nakışlarla dükkânlarını öyle bir süslediler ki içinde oturacak yer kalmadı. Sultanın yönetimi altındaki halk tamamıyla güven içindeydi; hiç kimse onun ajanlarından korkmuyor; adalet dışı cezalara uğramayacakları ve herhangi bir kimsenin mülküne göz dikilmeyeceğine dair ona güveniyorlardı. Öyle varsıl kişiler gördüm ki Pers halkının buna asla inanmayacağını ifade etmek zorundayım. Onların zenginliklerinin sınırını ya da sonunu bulamadım. Böyle bir huzur ve rahatlığı başka yerde asla görmedim.[443]

KARMATÎLERLE MÜCADELE

Fustat'ın Fatımîlerin eline geçmesi üzerine Fatımîlere karşı direnen Ihşîdiyye ve Kâfûriyye kuvvetleri, Suriye'ye kaçarak burada bulunan Hasan b. Ubeydullah b. Togaç'ın etrafında toplandılar. Suriye Kuzeyden Bizans'ın, Güneyden de Karmatîlerin tehdidi altındaydı. Ihşîdiler Dımaşk (Şam) için Karmatîlere yıllık 300 bin di-

[443] Nizari İsmailî Devletinin Kurucusu Hasan sabah ve Alamut (Öğretisi, Tarihi, Felsefesi), İsmail Kaygusuz, s. 214-216, Su Yayınları, 2. Baskı: Şubat 2010 İstanbul.

nar (altın para) haraç ödüyorlardı. Böyle bir ortamda Fatımîler, Bizans'a ve Karmatîlere karşı İslam'ın savunucuları iddiasıyla Suriye'ye girdiler.

Cevher, önce Ekim-Kasım 969 tarihinde emân alarak Mısır'a dönen ve Kahire'deki Musalla el-Iyd'a gelen Ihşîdiyye ve Kafûriyye meselesi ile ilgilendi. Bunlar 14 reisin idaresinde 5 bin kişiden oluşuyordu. Bunlar bu bölgede huzursuzluk çıkarmaya başlayınca, Cevher bunların liderlerinden on üçünü tutuklayıp hapsetti. 6 ay sonra da onları bazı hediyelerle birlikte el-Mu'izz'e gönderdi. Cevher ancak bu meseleyi hallettikten sonra Suriye seferine yönelebildi.

Bundan sonra Cevher büyük bir ordu hazırlayarak yardımcısı Cafer b. Fellah Kutâmî kumandasında Suriye'ye gönderdi. Cafer b. Fellah 1 Aralık 969 tarihinde Remle'ye doğru hareket etti. Cafer b. Fellah bölgedeki valilere mektuplar göndererek onları el-Mu'izz'e itaate çağırıp ihsanda bulunacağını vaat etti. Bu sebeple Remle'de bulunan Ihşîdî bakiyeleri Fatımî ordusuna karşı duramadı. Cafer b. Fellah kolay bir zafer elde etti. Hasan b. Ubeydullah b. Togaç ve Karmatîlerin lideri İbn Gazvan esir alındı. Remle'nin düşmesinden sonra Cafer b. Fellah Mayıs-Haziran 970'de Taberiyye'ye yöneldi. Buranın valisi direniş göstermediği için burası da kolayca ele geçirildi.

Bu hadiseler üzerine Dımaşk (Şam) valisi Şumul el-Ihşîdî görevinden ayrılarak Cafer'e teslim olmak için Taberiyye'ye gitti. Buna karşın Dımaşk ahalisi, Fatımî ordusuna karşı savaşmak için hazırlanmaya başladılar. Dımaşk ahalisinin bu direniş kararını almasında, ahaliden Cafer'in yanında giden heyete Mağriblilerin kötü muamelesinin etkisi büyüktü.

Fatımî kuvvetleri Ekim ortalarına doğru Dımaşk önlerine geldiler. Yapılan çarpışmalar sonunda, Fatımî ordusu 14 Ekim 970 tarihinde şehri teslim aldı. Cafer b. Fellah, Fustat'ı (eski Kahire) alan Cevher'in orada yaptıklarının aksine halka iyi davranmadı. 21 Ekim

970 Cuma günü Cafer b. Fellah şehre girip tekrar şehirden çıktı. Askerleri şehri yağmalamaya başladılar. Bunun üzerine şehirde karışıklıklar çıktı. Dımaşk'ı ele geçiren Cafer b. Fellah, Cevher'i takliden Dımaşk'ın kenarında bir şehir kurmaya başladığı gibi el-Mu'izz'e, Cevher'i atlayarak doğrudan mektup yazdı. Cafer'in bu hareketi üzerine el-Mu'izz, onu azarlayan ve kınayan sert bir cevap verdi.

Bu sırada Şam'dan aldıkları 300 bin dinarlık haraçları kesilen Karmatîler, Fatımîlere karşı sefer hazırlıklarına başladılar. Karmatî lideri Hasan el-A'sam, Fatımîlere karşı Abbasîler ve Büveyhîlerle ittifak yaparak onlardan para ve silah aldı. Büveyhîler Musul emiri olan İbn Hamdan'a emir vererek Hasan el-A'sam'a yardım etmesini bildirdi. Böylece Abbasîler, Büveyhîler, Karmatîler ve Hamdanîler ortak düşmanlarına karşı birleşmiş oldular. Bu sırada Cafer b. Fellah kuvvetlerinin bir kısmını kuzeye Bizanslılara karşı sefere gönderdi. Ancak bu kuvvetler mağlup olarak geri döndüler.

Fellah oğlu Cafer, Karmatîleri hafife alarak Dımaşk önlerinde onların üzerlerine yürüdü ise de 14 Eylül 971'de onlara mağlup olduğu gibi bu çarpışmalar esnasında da öldürüldü. Bunun üzerine Remle'deki Fatımî askerleri, Fatımîlerin Saâde b. Hayyan kumandasındaki donanmalarının bulunduğu Yafa limanına doğru hareket geçtiler.

Zaferden sonra Karmatîler, Mısır'a yürümek için hazırlıklara başladılar. Ihşîdiyye'den de çok sayıda kişi Karmatîlere katıldı. Bu sırada Cevher de Mısır'da onları karşılamak için hazırlıklarını yoğunlaştırdı. 971 yılı sonlarına doğru Hasan el-A'sam'ın kumandasındaki Karmatî kuvvetleri ile Arap kabilelerinden Beni Tayy ve Beni Ukayl'ın katılımıyla oluşan ordu Farmâ'ya ulaştılar. 22 Aralık 971 Cuma günü Kahire önlerine geldiler. Pazara kadar süren muharebelerin neticesinde, Beni Tayy ve Beni Ukayl'ın Hasan el-A'sam'a ihaneti sebebiyle Karmatîler büyük bir hezimete uğradı-

lar. Karmatîlerin bu tehlikeli hücumundan sonra Cevher, 972 yılı sonlarına kadar Mısır'da Fatımî otoritesinin tesisi ile uğraştı.[444]

KARMATÎLERLE SAVAŞ

973-974 yılında Karmatîler Ahmed oğlu Hasan komutasında Ahsâ'dan hareketle Mısır üzerine yürüdüler. Ayn eş-Şems'e gelerek orada yağmaya başladılar. Bu esnada etraftaki Araplar da onlara katıldı. Bunların arasında Suriye'deki Arapların emîri Hassan b. Cerrâh Taî de vardı. Fatımî halifesi Mu'izz Karmatîlerin çok güçlü olduklarını görünce hileye müracaat ederek İbn Cerrâh'ı para karşılığında kendi tarafına çekti. Bundan sonra Karmatîler üzerine yürüyen el-Mu'izz, İbn Cerrâh'ın savaş meydanından çekilmesi ile Karmatîleri yendi. Mağlup olan Karmatîler Ahsa'ya geri döndüler. 975 tarihinde Karmatîler, el-Mu'izz'e mektup yazarak itaatlerini arzettiler.[445]

FATIMÎ DEVLETİNDE TÜRKLER

FATIMÎ HALİFESİ EL- MU'İZZ ZAMANINDA TÜRKLER

Fatımîler Mısır'ı bir Türk devleti olan Ihşidîler'den almışlardı. Her ne kadar bu coğrafyada yaşayan halk Araplardan ve Kıptîlerden oluşuyor idiyse de devletin yönetici ve askerî sınıfına Türkler hâkimdi. El-Kâfur'un ölümünden sonra kötü idare ve kıtlıklar sebebiyle, iyice zayıflayan Ihşidîler devletine Fatımîler'in son verip Mısır'ı ele geçirmeleri pek de zor olmamıştı. Cevher'in Mısır'a ilk girişinden itibaren hanedan ailesi de dâhil olmak üzere, Ihşidîlere mensup çok sayıda asker Fatımîlere sığındı. Sığınan grupların en büyüğünü, ilk sığınan 5 bin kişilik süvari grubu teşkil ediyordu.

---

[444] Fatımî Devleti'nde Türkler, Nihat Yazılıtaş, s. 53-56, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009 Ankara.

[445] Fatımî Devleti'nde Türkler, Nihat Yazılıtaş, s. 58, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009 Ankara.

Sığınmayıp ufak da olsa direniş gösterenler ise bu hareketlerinde başarılı olamadılar. Bunlarında bir kısmı yine sığınma yolu ile ve-yahut esir alınma yolu ile Fatımî otoritesi altına girdiler. Süvari olan bu askerlerden Cevher'in faydalanamayacağı düşünülemezdi. Nitekim el-Mu'izz, Mısır'a geldikten sonra bunların hapiste kalan-larını serbest bıraktı. Zaten meslekleri askerlik olan bu sığınmacıla-rın sivil halk arasında serbest bir meslekle uğraşmaları pek düşü-nülemezdi. Bu grup Fatımî devleti hizmetine giren ilk Türklerdir.

AZİZ BİLLÂH ZAMANINDA TÜRKLER

Aziz'in hilafete geçmesi ile birlikte Türk Memlükler, dönemin diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi sistemli bir şekilde orduda istihdam edilmeye başlandı. 980-981 yılından itibaren Türklerin ön plana çıkmasıyla birlikte Kutâmeliler ikinci plana itildi. Aziz, orduda el-Etrak el-Mustani'un denen özel bir sınıf oluşturdu. Bu Türkler-den yetenekli olanlar kısa sürede yükselerek ordu kumandanlığı, valilik, haciblik gibi üst düzey görevlere yükseldiler. Bu dönem için Makrizî'nin; "Vazife verilmedik ve maaş bağlanmadık Türk ve Zen-ci kalmadı" kaydı, Aziz'in Türklere olan ilgisini ortaya koymaktadır.

EZ-ZAHİR ZAMANINDA TÜRKLER

Zahir döneminde de Türkler, önceki halifeler döneminde ol-duğu gibi etkinliklerini sürdürmüşlerdir. Zahir'in kabul törenlerin-de ve alaylarında yerlerini almışlardır. Ancak bu dönemde Fatımî hâkimiyeti altından çıkmış olan Suriye'de yeniden Fatımî otorite-sini kuran Ebu Mansur Anûştekîn Dezberî hariç, tarihî hadiselerin yön vericileri arasında Türk şahsiyetlerin adı pek geçmemektedir.

Bu dönemde Türkler diğer gruplarla olan münasebetlerinde toplu olarak hareket etmişlerdir. Örneğin 20 Temmuz 1024 tari-hinde el-Kayseriyye'den bir grubun Türklerden birini öldürmesi üzerine, Türkler silahlarını alarak Kayseriyye'ye hücum edip, onlar-la savaşmışlardır. Baştan beri süregelen, Türklerin Mağriplilerle

olan rekabetleri, yine bu dönemde de devam etmiştir. Nitekim 1029 yılında Türklerle Mağribliler arasında çıkan çatışmalar neticesinde bir grup insan ölmüştü. Bu çatışmalarda Türkler, Mağriblilere karşı üstün geldilerse de halkın Mağriplileri desteklemesi sonucu, Fustat'tan çıkmak zorunda kaldılar. Zahir'in araya girmesi ile iki taraf arasında bir anlaşma sağlandı.

MUSTANSIR BİLLÂH ZAMANINDA TÜRKLER

Mustansır zamanında devletin sıkıntıya düşmesinin en başta gelen sebebi, muhtelif milletlerden oluşan Mısır ordusu içinde yaşanan çatışmadır. Fatımî ordusu 11. Yüzyılın ortalarında başlıca Türkler, Mağribliler ve Zencilerden oluşmaktaydı. Mağribliler Vech el-Bahri'ye, Zenciler es-Sa'îd'e ve Türkler de Kahire ve Fustat'a hâkimdiler. Vezir Yazûrî'nin vefatından sonra, Seyyide Rasad'ın Zencileri kışkırtması ile başlayan çatışmalar ve kargaşa ülkenin harap olmasına sebep olmuştu. Türkler muhaliflerini bertaraf etmişlerse de Mustansır'ın daveti üzerine Mısır'a gelen Emir Cuyûş Bedr el-Cemâlî, yanında getirdiği Ermeni soydaşları ile birlikte, tuzağa düşürdüğü Türklerin devlet üzerindeki etkinliklerini yok derecesine indirmiştir.[446]

ASLAN BESASİRİ'NİN BAĞDAT'I FETHİ

Aslan Besasirî'nin Bağdat'ı elegeçirişini bizzat gözlemleyen Garsunni'me'nin[447] anattıklarını Sıbt İbnu'l-Cevzî şöyle aktarmaktadır:

---

[446] Fatımî Devleti'nde Türkler, Nihat Yazılıtaş, s. 60, 64, 132, 150, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009 Ankara.

[447] Garsunni'me lakaplı Hilal oğlu Muhammed es-Sabi'dir. Doğumu 1025-1026 arasındadır. Garsunni'me, Abbasî halifesi el-Kaim Biemrillah'ın İnşa Divanı'nda bir göreve atanmıştır. Garsunni'me Şubat-Mart 1088'de Bağdat'ta ölmüştür. Garsunni'me bizzat Besasirî'nin Bağdat'ı fethettiğini görmüştür. Olayları kendi eseri Uyûnü't-Tevârîh adlı şuan kaybolmuş bulunan

Aslan Besasiri, kendisine katılan Bağdatlı Memlüklerden (Bağdatlı Köleler-Gılmanü'l-Bağdadiyye) bir grubu kışkırtmak suretiyle harekete geçirdi. Bunun üzerine Abbasî halifesi el-Kaim'in veziri Reisürrüesa Ebu'l-Kasım Ali ibnü'l-Müslime'nin emriyle, sultanın hadimi (hizmetçisi) Humartekin et-Tuğrai et-Tuğrulbekî, ileri gelen kişilerden oluşan 20 kişiden fazla bir grupla Besasirî'ye karşı harekete geçti ve tuzak kurup onlarla savaştı, pek çoğunu öldürdü. Öldürülen kimselerin yakınlarından hiçbirisi, Reisürrüesa'dan korkup çekinmeleri nedeniyle cesetlere yaklaşmaya cesaret edemediler. Daha sonra cesetler, Babü'l-Ezec'teki sulama kanalında yıkanarak toprağa verildi.

Abbasî halifesi el-Kaim, Tuğrul Bey'in kardeşi Ebu Süleyman Davut Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun ile nikâhlandı (12 Mart 1056 Perşembe).

Sultan Tuğrul Bey, Besasirî baskısı dolayısıyla Bağdat'a geldiği zaman Abbasîlerle akrabalık tesis etmek için Abbasî halifesiyle ilişki kurmak istiyordu. Sonunda bu konuda anlaşmaya varılıp halifenin oğlu Zahiretüddin ile Arslan Hatun'un evlenmesi kararlaştırılıp söz kesildi. Fakat Zahiretüddin'in ölümü üzerine, bu kez, bu sözkesiminin halifeye dönüştürülmesi hususu, ortaya atıldı ve bunun gerçekleştirilmesi için de halifenin isteğini kapsayan birkaç mektup sultana gönderildi. Sultan halifenin bu isteğini birkaç mektuplaşmadan sonra kabul etti. Sonunda Abbasî halifesi el-Kaim ile Arslan Hatun nikâhlandı.

Sultan Tuğrul Bey, Bağdat'ta bulunan Türklerin "Horasan'a gitmelerini" emretti. Bu emri kendileri için çok ağır bulan Türkler, bunu geri alması için sultana yalvarıp yakardılarsa da sultan, bun-

---

tarih kitabında ayrıntılı olarak yazmış, 13. Yüzyıl bilginlerinden Sıbt İbnu'l-Cevzî'de bu kitabı görmüş ve kitabın büyük bir kısmını Mir'atü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da aynen olduğu gibi nakletmiştir.

dan vazgeçmedi; onlara hoş davranıp güzel sözlerle iltifatta bulundu.[448]

Reisürrüesa İbnü'l-Müslime,[449] özellikle Ehl-i Beyt taraftarı Türklerin oturdukları "Kerh mahallesine Sünnî simgesi siyah bayrakların çekilmesini" emretti (1 Mayıs 1056 Çarşamba). Bu emir üzerine korku ve endişeye kapılan halkı, Reisürrüesa, zulmedip öldürmek istediyse de Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in veziri Amidülmülk, kendisine engel oldu.[450]

Kerh mahallesinde cerayan eden bu olaylardan sonra "Besasirî'nin Bağdat'a yürüme niyetinde olduğu" haberi, Bağdat'a geldi (Nisan/ Mayıs 1056). Bunun üzerine Sultan Tuğrul Bey, bizzat Besasirî'nin bulunduğu Rahbe'ye yürümek istediyse de İbnü'l-Müslime "İsfehsalardan (ileri geen komutan) birisi bunu yapar" diyerek sultana engel oldu, böylece o da bu seferden vazgeçti.

Selçuklu vasalı Musul emiri Kureyş'in kardeşi Mukbil, İbn Verram, Arap ve Kürt gruplarıyla kardeşinden ayrılıp gizlice Bağdat'tan kaçarak Habur ve Rahbe'ye gitti ve Besasirî'ye katılıp hizmetine girdi (1056/1057). Bunun nedenini Garsunni'me şöyle anlatıyor:

Besasirî, Vasıt'ta bulunduğu sıralarda, Büveyhî hükümdarı Melikürrahim'den Mukbil için bir hil'at aldıktan başka onun kardeşi Kureyş'in yönetimindeki Musul'un güney yörelerinde bulunan

---

[448] Burada söz konusu edilen Türkler, Besasirî ile işbirliği yapıp Bağdat'a hâkim duruma geçen Türk kitlelerdir.

[449] Abbasî Halifesi el-Kaim'in veziri

[450] Bağdat'ın Kerh mahallesinde genellikle çoğunluğu Türk olan ve Besasirî'yi destekleyen Ehl-i Beyt taratarları oturmaktaydı. Reisürrüesa, Sünnilerin siyah bayrağını (Ehl-i Beyt taraftarlarının ki Beyaz) oraya dikmekle onları tam anlamıyla mahvetmek suretiyle bertaraf etmeyi planlamıştı. Fakat Sulçuklu devletinin huzursuzluk çıkarmamaları halinde her tülü mezhep mensuplarına eşit muamele yapılması siyaseti doğrultusunda ona, vezir Amidülmülk engel olmuştur.

(el-Biladü'l-Ulya) toprakları alıp Mukbil'e verdi. Bu nedenle Besasirî ile Kureyş arasında bir gerginlik ve düşmanlık ortaya çıktı. Fakat öte yandan Sultan Tuğrul'un (tabii daha önce) Bağdat'a yaklaşması üzerine Besasirî Basra'ya çekilirken Mukbil'de kardeşi Kureyş'ten korkup endişeye kapılarak onunla barış yapmak zorunda kalmışsa da yine de ona karşı saldırıya geçmekten kendini alamamıştır.

Besasirî'nin Rahbe'ye çekilmesi sonucunda Kureyş ve Mezyed oğlu Nuruddevle, memleketlerini yağma ve tahripten korumak amacıyla Sultan Tuğrul Bey'e tabi olmayı yeğlediler. Bu durum karşısında Mukbil, kardeşi Kureyş'e Arap ileri gelenlerinden birkaçını gönderip şunları bildirdi: 435 (1043/1044) yılında, adamlarımızı ve çocuklarımızı öldürüp topraklarımızı yağmalayan bu Oğuzlar değil miydi? Onlardan kanlarımızın öcünü almak boynumuzun borcudur. Eğer biz, onların grubuna girecek olursak can, mal, aile ve memleketlerimizi onlara teslim etmiş oluruz." Kureyş ise kardeşine gönderdiği cevapta şöyle demiştir: "Sizler, sözlerinizde haklı olabilirsiniz ancak beraberinde pek çok asker bulunan Sultan Tuğrul Bey, son derece güçlü ve kuvvetlidir. Bu nedenle bizler, onlarla birlik olmadıkça memleketlerimizi tahrip ve mallarımızı yağmadan kurtaranlayız. Onları bu topraklardan çıkarmaya güç ve kudretimiz yetmez; en iyisi, onlara iyi davranıp hizmet etmektir. Çünkü biz, kesinlikle eza ve cefadan uzaklaşıp süratle güven ve selamete kavuşmalıyız." Bununla birlikte kardeşi ve yandaşlarının büyük bir kısmı, Kureyş'in bu öneri ve tavsiyesini kabule yanaşmadılar. İşte tam bu sırada "Mısır Fatımî Halifeliğinden Besasirî'ye para geldiği, onun da bunları Kureyş'e bağlı Araplar arasında bölüştürüp dağıttığı" haberi etrafa yayılmıştı. Paraları alan Araplar, Kureyş'ten ayrılıp Besasirî'ye katıldılar. Bununla birlikte Mısır Fatımî halifesi, Kureyş'e yakınlık gösterip onu, kendi sırtında taşıdığı bir denk olarak görüyordu. Bu bakımdan Fatımî veziri Ebu Muhammed

Hasan Yazurî, Kureyş'e mektup yazıp onu yumuşatmak istiyordu. Ona gönderdiği mektubun başlığı şöyle idi:

"en-Nasır Li'd-din (Din'in yardımcısı), Gıyasü'l-Müslimîn, el-Ecell, el-Evhad, el-Mekîn, Seyyidü'l-Vüzera (Vezirlerin efendisi) ve Tacü'l-asfiya ve Kadi'l-kudat (yargıçların yargıcı) ve Dâi'd-duat, Alemü'l-mecd, Halilü Emiri'l-mü'minin (Müminlerin emirinin dostu) ona sadık Abdürrahim oğlu Ali oğlu Ebu Muhammed Hasan'dan el-emir Mustafa'd-Devle (Devletin Mustafası) ve devletin en faziletlisi Ebu'l-meâli Bedran oğlu Kureyş, Tanrı onun selamet, saadet ve nimetini devam ettirsin."

Bu başlıktan sonra mektup şöyle devam etmektedir:

"Sen, kesin olarak halifeni yandaşları ve Ehl-i Beyti (selamet üzerlerine olsun) için sevgi ve muhabbetle naib (yardımcı-vekil) yapıldın, böylece onların kalp ve sevgilerini kazandın, onların ruh ve bedenlerine intisap ile bağlandın. Çünkü Devletü'n-Nebeviyye (Hicaz'ı da kapsayan Fatımî devleti) -Tanrı, onu iyi düşünce ve fikirleri sayesinde daim kılsın- senin yanındadır. Fakat senin, ordu komutanı durumunda olan Besasirî'den ayrılıp başka bir yere gitmen, şaşılacak bir şey olmuştur. Eğer bu yer, iman edenlerin güvenli bir sığınacak yeri ise o zaman seninle onun arasında, iki Doğu ve iki Batı arasındaki uzaklık kadar mesafenin bulunması vacip olur..."

Diyarbakır Mervanlı emiri Nasr b. Mervan'ın Nisan-Mayıs aylarında hediyeleri Sultan Tuğrul Bey'e ulaşmıştır.

Halife el-Kaim Biemrillah, Mayıs ayında, Sultan Tuğrul'a "Rahbe'den başlayıp, Suriye'ye yürümesini, Fırat ırmağını geçerek İslam camileri minberlerinde Caferî hutbesi okutmaya başlayan Besasirî'yi yakalamasını" bildirdi. Bunun üzerine sultan, askerlerine "Sefer için hazırlık yapmaları, çadır, aile ve çocuklarını hazırlayıp gelmeleri" için haber gönderdi ve "Onların Irak'ta kalmalarını, kendilerinin ise kendisiyle birlikte Suriye'ye yönelmelerini" emretti. Askerler ise sultana "Bu beldeler haraptır; burada ne bizim için

yiyecek maddeleri ve ne de hayvanlarımız için yem vardır. Bu bakımdan azıklarımız bize yetmez, biz de sürekli olarak atlarımızın sırtında kalamayız. Bizim, ailelerimizden ayrılığımız uzadığı takdirde durum nasıl olur? Böylece biz, ailelerimize karşı suç işlemiş oluruz, bu nedenle onlara dönmek hususunda sizden izin isteriz ve emir verilirse onlara döneriz" dediler. Bunun üzerine Sultan Tuğrul Bey, askerlerden bir grubu yakalattırıp dövdürdü ve birkaç gün tutuklattıktan sonra acıyarak salıverdi. Sonunda askerlere Mihrican Şenliğinden (22 Eylül 1056) sonra Suriye'ye sefere gitmeyi kabul ettirdi. Sultan, ayrıca askerlerine "Melikürrahim'i Şirvan kalesinden Rey kalesine götürmelerini, daha sonra da Taberek kalesine hapsetmelerini" emretti. Onlar da sultanın bu buyruğunu yerine getirdiler.

Bu sıralarda, Bağdat'taki Selçuklu ordusunun büyük bir bölümünün Horasan'a gitmesi nedeniyle askerlerin sayısı azaldı. Şeybanoğulları, muhafızlık ücretlerinin kendilerine verilmemesi nedeniyle yağma saldırılarına başladılar. İşte bu sırada, "Bir kısım Arapların Besasirî'ye katıldığı, Ebu İmran oğlu dai Ebu Nasr'ın pek çok para, hil'at ve lakaplarla Mısır'dan Besasirî'ye elçi olarak geldiği, Besasirî'nin, kendisi ve kendisiyle beraber olan Türk ve Arapların, Mısır halifesi tarafından hâkimiyetlerinin tanındığını içeren beratlarını aldıkları ve onların da Bağdat'a yürüme kararında oldukları" hususunda birtakım uydurma haberler çoğalıp yayıldı. Sultan, veziri Amidülmülk'ü halifeye gönderip şunları bildirdi:

"Ordu dağılmış durumdadır ancak elimizde çok az asker kalmıştır, bunlarla da işleri yürütmek mümkün değildir ancak bunlar da öteki askerlere katıldılar, böylece Bağdat askersiz kalmıştır. Reisürrüesa İbnü'l-Müslime, Irak'a geldiğim zaman bana 300 bin altın vermeyi vaat etmişse de ancak onun 180 binini gönderdi, geri kalanını da almak için onunla konuşmalar yapıldı. O, bu konuda bana, "Ben, sana vereceğim bu parayı Besasirî ve adamlarının mal ve paralarından tahsil edecek idim fakat onlar, artık Bağ-

dat'tan gittiler. Bununla birlikte ben, şimdilik 20 bin altın daha vermeye çalışacağım" dedi. Daha sonra İbnü'l-Müslime, geri kalan parayı, halkı müsadere etmek suretiyle sağladı ve Besasirî'nin cariyesi Zühre ve bundan olan çocukları hapse atılıp onlardan para istendi fakat onların hiçbir şeyleri yoktu. Bu sıralarda Besasirî'nin karısına yeni cezalar verildi.

Sultan Tuğrul Bey'in ordusundan Bağdat'a bir grup asker geldi ve bunlar halka ait evlere yerleştirildiler ve halk, bu askerler için 500 altın vermeye mecbur edildi (Temmuz-Ağustos 1056). Horasanlılar Bağdat'taki halkı evlerinden dışarı attılar. Halk halifenin sarayının aşağı tarafına kamıştan evler yaptılar, feryat ve figan ediyorlardı. Bu topluluk, Babü'd-Dar tarafından yapılan saldırı sonunda yakalandı ve mali durumlarına göre bin altından on altına kadar müsadere edildiler. Böylece bu Bağdatlılar şiddetli bir belaya uğratılıp soyuldular; bunların çoğu, vurulan darbelerle ve hapishanelerde hayatlarını kaybettiler.

Bu sıralarda Vasıt'tan vezir Amidülmülk'ün buraya atadığı "Ferances oğlu Ebu'l Ganaim ile Türklerin, Sultan Tuğrul'a karşı ayaklandıkları" haberi Bağdat'a gelmişti. Bunun üzerine, "görevinden azledilip mallarına el konacağı" kendisine bildirilen Ebu'l-Ganaim Türklere yakınlık gösterdi. Deylemlilerden bir grupta Ebu'l Ganaim'i önder tanıdılar. Bu arada Besasirî, onlara gönderdiği mektuplarda lütuf, ihsan, ikta ve adalet vaad ediyordu. Esasen buradaki Türkler, kendilerinden bir grup insanı öldürttüğü için Tuğrul Bey'den nefret ediyorlardı. Batiha halkı da Ebu Ganaim'le mutabık olduklarını haber verdiler. Vasıt şehrinin çevresine hendekler kazıldı ve üzerlerine demir kapılar yerleştirilen yüksek surlar inşa edildi. Vezir Amidülmülk Kündüri, durumu düzeltmek için Ebu'l Ganaim ve Türklere bir elçi gönderdi. Ebu'l Ganaim ve Türkler vezire verdikleri cevapta kendilerine değer verilmediği ve Horasanlı bir emir istemediklerini bildirdiler. Sultan ve Abbasî halifesi adına hutbe okutur fakat vergi vermezde siz de bunu kabul eder-

seniz size itaat eder ve buyruklarınızı dinleriz. "Biz, ya şerefli olarak yaşar, ya da şerefli yok olur gideriz" diye cevap verdiler.

Abbasî halifesi el-Kaim Biemrillah, veziri Reiüsürrüesa İbnü'l-Müslime'yi halka karşı sert tutumundan dolayı kınadı. İbnü'l Müslime, Abbasî halifesinin emriyle Sultan Tuğrul Bey'e askerlerin sebep olduğu sorunları bildirdi. Sultan Tuğrul Bey'de emir vererek askerlerin halkın evlerinden çıkmasını sağladı. Halk ise eski yaşantısına dönmeye çalıştılar.

Sultan Tuğrul Bey, Kureyş ve Dübeys hakkında ihanet edecekler söylentilerini öğrenince vezir Amidülmülk Kündürî'nin "Onlarla buluşup birleşmeleri amacıyla Muhammed oğlu Amîd Ebu'l Feth Muzaffer ve bazı ileri gelenleri Tikrit'e göndermesi hususundaki" emrinin doğru olmadığını düşündü. Çok geçmeden Tikrit'e gelen heyet, Kureyş'in çadırında bir araya geldiler. Amîd: "Sultan, Şiraz'a gitmek niyetindedir; zira bu memleket (Irak), onun yükünü çekecek güç ve kuvvete sahip değildir. Bu bakımdan o, kendisinin naibleri (vekilleri) olarak Irak'ta işlerin yürütülmesini ikinize bıraktı" dedi. Kureyş, ona cevap olarak "İşte bu oğlum! Hilafet Sarayında rehin kalsın" dedi. Bunun üzerine Dübeys'ten de bir rehin istediler. Fakat Dübeys, "Sultan, bundan beni muaf tutmuştu" dedi. Amîd, ona cevap olarak "Kureyş, bize bir rehin, sen ise rehin olarak herhangi bir şey vermiyorsun" dedi. Dübeys de ona "Ben sana bir şey vermedim" deyince Amîd, "Senin çocuklarından birisi ile ileri gelen adamların lanetlenmiş Besasirî'nin yanında bulunuyorlar. İşte bunlar, senin suçlanmanı gerektiriyor ve sana olan güveni azaltıyor. Bu Alemüddin Ebu'l Meali Kureyş, her zaman ve her durumda sultanın kölelerinden olup bütün bu olumsuz şeylerden uzak kalmıştır. Senin de aynı şekilde güvenilir kimselerden olmanı gerektiren şey, bize rehineler vermen ve sağlam bir yeminle yemin etmendir. Böylece biz, senin dostluk ve itaatinin doğruluğundan hiç şüpheye düşmeyiz; sonunda da sen ön plana geçersin" şeklinde bir cevap verdi. Amîd'in bu sözleri üzerine Dübeys, "Ben,

sultana itaati kabul etmeden buradan ayrılmam. Fakat buradan ayrılıp gittikten sonra memleketimi yağmalamak, nüfuz ve kudretimi kırıp beni güç duruma düşürmek suretiyle, kararlaştırdığınız hususlardan dönen sizlersiniz. Durum böyle olunca da ben elbette ellerime kelepçe vurmam. Sizler, bana pek çok mal ve para verip topraklarımı genişletenlerden (Besasirî ve Fatımîlerden) daha güçlü ve kudretlisiniz" dedikten sonra kendisine gönderilen elçiyi azarlayıp binitine binerek Besasirî'nin yanına gitti. Öte yandan Kureyş, Darü'l Azize'de (Halife'nin Sarayı) halife'nin yanında kalır ümidiyle beraberinde, bir binit ve bir bedevi bulunan üç yaşındaki oğlu Ali'yi rehin olarak elçiye teslim etti. İşte bundan sonra Araplar, Kureyş'ten nefret ederek Dübeys'in fikir ve hareketlerini doğru bulup onu takdir ettiler. Kureyş ise kendisine cephe alan Araplar ve kardeşi Mukbil'den korkup çekinmesi nedeniyle Musul'a gitti. Bir süre sonra Kureyş, Besasirî'nin kendisine karşı harekete geçmesi üzerine, Bağdat'a haber gönderip askerî yardım ile aşiretine dağıtmak üzere para isteğinde bulundu; bu arada da o, Besasirî'ye karşı savunma amacıyla 500 askerden oluşan bir kuvvet hazırlayarak hacip Boztekin ile birlikte Şemmasiyye Kapısı'nda karargâh kurdu.

Sultan Tuğrul Bey'in amcasının oğlu Kutalmış, ordusuyla birlikte Ebu'l Ganaim'le savaşmak için Vasıt yönünde harekete geçti (22 Ekim 1056), fakat sonra aynı gün askerlere çadırları geri verildi. Bunun nedeni şu idi:

Kureyş, Musul'a yürümek üzere Habur'da karargâh kuran Besasirî, Dübeys, Mukbil, İbn Verram ve İbn Haface'ye mektup gönderdi. Bunun üzerine vezir Kündürî, orduyu geri döndürdü, halife el-Kaim de Vasıt'a, oradakilerin kalplerini hoş tutmak amacıyla bir mektup gönderdi. Bunun üzerine Vasıt halkı, "Biz, bulunduğumuz bu durumdan memnun olan itaatli kullarız" dediler. Öte yandan Sultan Tuğrul, amcasının oğlu Kutalmış'ı, beraberinde büyük hacib ve diğer kumandanlar olduğu halde, Türk, Oğuz ve

Türkmenlerden oluşan iki bin atlıyla sevkettikten başka Kureyş'e de kabilesi Ukayloğullarına dağıtmak üzere 10 bin altın, 200 giysi, ayrıca kendisine güzel bir hil'at, altın işlemeli bir at ve boncuk, oğlu Müslim'e de aynısını armağan olarak gönderdi. Fakat daha sonra ise "Rahbe'deki müttefiklerin, kardeşi Mukbil'i, Kureyş'e karşı, savaş ve Musul'u onun elinden almak amacıyla sevketme niyetinde oldukları" haberi Bağdat'a ulaştı. Bunun üzerine Kutalmış'a "Derhal Musul'a yürüyüp müttefiklere yönelmesi ve nerede olurlarsa olsunlar onlara karşı harekete geçmesi" hususunda bir mektup yazıldı.

Halife el-Kaim ve Sultan Tuğrul Bey, Büveyhî hükümdarı Celâlüddevle Ebu Kalicâr ile işbirliği yapmakta olan Türklerin hepsini Bağdat'tan çıkarıp Dînever ve Hulvan'a sürmek suretiyle onları tam anlamıyla parçalayıp dağıttılar, böylece onlardan Bağdat'ta hiç kimse kalmadı (Kasım /Aralık).

Bu olaydan kısa bir süre sonra Sultan Tuğrul Bey, müttefikleriyle birlikte halifeye karşı harekât hazırlığı içinde bulunan Besasirî'ye karşı yürümek istedi ise de Abbasî halifesi "Sen dur, ona karşı asker gönder" demek suretiyle onun hareketine engel oldu.

Amidü'l-Irak Ebu Nasr, Vasıt'a yürüyerek tutsak aldığı Türklerden bazılarını suya atıp öldürttü, geri kalanlar ise gemilerle Batîha'ya kaçtı. Ebu Nasr, Vasıt'ın surlarını yıktırdıktan sonra hendekleri de doldurttu. Çok geçmeden o, sultana bir mektup göndererek Vasıt'ın fethini haber verdi; bu arada İbn Ferances de Batîha'ya kaçmıştı (Aralık 1056 /Ocak 1057 arasında).

Bu olaydan kısa bir süre sonra Kutalmış ile Besasirî ve müttefikleri arasında Sincar'da Kutalmış'ın yenilgisiyle sona eren bir savaş yapıldı (Aralık /Ocak). Garsunni'me savaşı şöyle aktarıyor:

"Kutalmış, kumandası altındaki Oğuz askerleriyle birlikte Bağdat'tan harekete geçerek Arap memleketlerini yağma edip, kadınlarını tutsak aldı, bu nedenle Araplar, Besasirî'ye katıldılar. Bu

sıralarda Tellü A'fer'de[451] karargâhı olan Kureyş, Arapların kendisine yaklaşmakta olmalarından korkup endişeye kapılarak onlardan daha uzak yerlere çekildi ve onlarla birleşmedi. Öte yandan Dübeys, Kureyş'le beraber olan Ukayloğullarına ulaklarla haber gönderip onlara pek çok ihsanlarda bulundu. O, ayrıca "Araplarla Oğuzların ilişkilerinin çözümünün kendisine düştüğünü" bildirip onları tehdit etti. İşte bu sıralarda Besasirî, Dübeys, Mukbil, İbn Verrâm, Arap oymakları, Gılmanu'l-Bağdadiyye (Bağdatlı Türk köleler), Kutalmış ve Kureyş'ten ancak iki fersah uzaklıkta karargâh kurup savaşa hazır bir duruma gelmişlerdi. Bu arada onlar, Kureyş'e kendileriyle birleşmeleri hususunda mektuplar gönderdilerse de Kureyş, onlara olumlu cevap vermedi; bununla birlikte onlar, Kureyş aleyhine kendi kabilesini (Ukayloğulları) kışkırttılar. Fakat bu girişimlerinden de olumlu bir sonuç alınamayınca Besasirî'nin atlı kuvvetleri, harekâta başladı (10 Ocak 1057); bunun üzerine Kureyş'in kuvvetleri de atlanıp onlara karşı harekete geçtiler. İşte tam bu sırada Kureyş'in askerleri, yavaş yavaş Besasirî ve müttefiklerine katılmaya başladılar; böylece Kureyş'in beraberinde çok az bir kuvvet ve yakınları kalmıştı. Bu durumu fırsat bilen Besasirî ve müttefik kuvvetleri, Kureyş'e doğru ilerlemeye başladılar. Bu sırada Kureyş'e tesadüfen yaklaşmış olan Dübeys'in "canını kurtar" demesi üzerine Kureyş, zırhlarını bırakıp hızlı koşan bir ata binerek kaçmak suretiyle canını kurtardı. Bu arada kardeşi Mukbil, onun obasını (konak yerini) yağmalamak istediyse de kızkardeşi olan Dübeys'in karısı, ona engel oldu. Daha sonra Kureyş, obasına gelip burayı kontrol ve denetim altına aldı ve derhal durumu obada bulunan Oğuzlara bildirdi. Bunun üzerine süratle harekete geçen Oğuzlar, ikindi vaktine değin Besasirî ve müttefikleriyle savaştılar. Fakat Besasirî, Dübeys ve beraberindeki

---

[451] Sincar-Musul arasında bir kale. Şuan Irak sınırlarında olan Telafer şehri olabilir.

kuvvetlerle karşı saldırıya geçince Oğuzlar, bozguna uğradılar; bunlardan bir kısmı kaçıp kurtuldu fakat bir kısmı da öldürüldü; çarpışmalar sırasında Büyük Hacip de öldürüldü, Kutalmış ise beraberindeki kuvvetlerle kaçıp kurtulmayı başardı. Öte yandan Besasirî ve müttefikleri pek çok ganimet ele geçirdiler. Savaşta birçok kimseler öldürüldü.

Dübeys, El-Cezire'yi Arap emirlerine ikta ettikten sonra Habur ırmağı taraflarına gitti; bu sırada Kureyş, kendine bağlı Ukayloğulları kuvvetleriyle birlikte Tellü A'fer'de bulunuyordu. Öte yandan Sultan Tuğrul'un Kutalmış aracılığıyla Kureyş'e yardım ettiğini haber alan, buna son derecede üzülüp endişeye kapılan Besasirî, Tellü A'fer'e 20, Sincar'a 12 fersah uzaklıkta bulunan Şemmasiyye'de karargâh kurmuştu. Çok geçmeden o, Kureyşoğulları kabilesinden bazı kimselerle Kureyş aleyhine gizli anlaşmalar yaptı. Böylece her şey tamamlanınca Besasirî ve müttefikleri harekete geçtiler. Besasirî, ordunun sağ kanadına Dübeys'i, sol kanadına Naşib oğlu Cabir ve kürtleri koymuş, merkez hattında da kendisi yer almıştı. Askerlerin önünde, cariyeler, def çalıyor ve savaşı konu alan şiirler okuyorlardı. Böylece iki taraf kuvvetleri, karşılıklı olarak savaş düzeni almışlardı. Öte yandan Kureyş, 10 bin atlının başında bulunuyordu. Sultanın askerleri ise bunlardan aşağı-yukarı bir fersah uzaklıkta yer almışlardı. İşte bu sırada Kureyş'in atlılarından 200 kadarı, birbiri ardından ortaya çıkıp mızraklarını ters çevirerek karşı taraftan "aman" dilediler. Bunun üzerine Kureyş'in geri kalan öteki askerleri de aynı şekilde hareket edip karşı tarafa katıldılar; böylece Kureyş, yalnız başına kaldı. Bu durumu haber alan Sultan Tuğrul, anne bir kardeşi İbrahim Yınal'a bir mektup gönderip "Kuvvetleriyle birlikte Kureyş'e yardıma gitmesini" bildirdikten sonra Irak Amîdi'ne de bir mektup yazarak onu Vasıt'tan çağırttı. Sultan, hiç vakit kaybetmeksizin Deylem ve diğer millelerden oluşan askerlerini teftiş ettikten sonra onlara mal, para ve silah dağıttı; böylece Besasirî ve müttefikle-

rine karşı harekâta hazırlanmış oldu. İşte bu sıralarda "Besasirî'nin Musul'a girip Mısır halifesi adına Caferî hutbesi okuttuğu ve şehir halkının güvence altında olduğu ve Besasirî'nin Bağdat'a yürüme niyetinde olduğu" haberi, Bağdat'a, Sultan Tuğrul'a ulaştırıldı. Bunun üzerine sultan Tuğrul, ordusuyla birlikte Şemmasiyye Kapısı'na gitti. Böylece Sultan Tuğrul, bu haber nedeniyle Besasirîyle birlik olan Araplara karşı mücadele etmek amacıyla Horasan'a dönmeyip Irak'taki ikametini uzatmış oluyordu. Fakat öte yandan Abbasî halifesi el-Kaim Biemrillah ise Sultana haber gönderip "Bizzat harekete geçmeyi durdurmasını ve böylece işlerin kolaylaşacağını" bildiriyordu. Buna rağmen Tuğrul Bey, Besasirî ve müttefiklerine karşı harekât hazırlığını durdurmadı. Sincar olayından bir aydan fazla bir zaman geçmesine rağmen, oradaki askerlerden herhangi bir haber alınamadı, bu nedenle de onların akıbetlerinden kuşku duyulmaya başlandı; bu arada da Bağdat'a "Besasirî'nin Musul'da karargâhını Bağdat yönünde kurduğu" haberi gelmişti. Bu haber üzerine halife, Sultana "Musul'a yürümesi" haberini gönderdi ve daha sonra da ona "Nasıl uygun görüyorsan onu yap" şeklinde bir haber daha yolladı. Bununla birlikte Besasirî tehlikesini ciddi biçimde sezen Abbasî Halifesi, bu kez, Reisürrüesa İbnü'l-Müslime'yi, bu sırada otağında bulunan Sultan Tuğrul'a gönderip ona "müminlerin emiri senin Bağdat'tan ayrılmanı istemiyor; sen, burada kalır, eğer ordu, Besasirî ve müttefiklerine karşı harekâta girişecek olursa o zaman senin kuvvet, kudret ve azametin daha çok etkili olur" şeklindeki mesajını verdi. Fakat buna karşılık Sultan Tuğrul, İbnü'l-Müslime'ye, "Askerim çok, kuvvet ve kudretim yerindedir, bu nedenle Besasirî ve müttefiklerine karşı orduyla bizzat harekete geçmem, doğru ve yerinde olurdu. Fakat ben, bundan men edildim; bana, halife tarafından "Burada kalıp onlara karşı asker sevketmem" tavsiye ediliyor. Böylece artık olanlar oldu, onlar çoğalıp kuvvetlendiler. Bu nedenle durumun daha da ciddileşip kötüleşmesinden önce onlara karşı harekete geçmem gerek-

lidir" dedi. Sultan Tuğrul, ayrıca İbnü'l-Müslime'ye çok sert bir biçimde "Bunları, yani cerayan eden şeyleri sizler yaptınız" dedi. Sultanın bu sözlerini çok ağır bulan İbnü'l-Müslime, onun kendilerine olan duygu ve güveninin değiştiğini zannetti, korku ve endişeye kapılması nedeniyle de sultana hiçbir şey söylemeden huzurdan ayrılarak gelip bunları Abbasî halifesine arzetti; bu durum halifeye de çok ağır gelmişti. Yukarıda anlatılan olaylar gerçekleşirken Ferances oğlu, kumandası altındaki Türk ve Deylemlilerle birlikte Vasıt'a gelerek Abbasî halifesi el-Kaim'e ait köylerden olan Abdullah köyünü[452] yağma ile halkını öldürdü ve buradaki halifenin gemilerine el koydu. O, ayrıca Vasıt mescidinin duvarlarını Caferî simgesi olan beyaza boyattı, mescidin kıble tarafında yazılı bulunan Abbasoğullarının lakaplarını sildirdi ve minberin üzerine de iki beyaz bayrak koydurdu, Cuma günü de Mısır halifesi adına Caferî hutbesi okuttu; Meşhed'deki mal ve paraları Alevilere dağıttı. Buradaki camiinin duvarlarını beyaza boyatıp halife el-Kaim'in adını sildirerek yerine Mısır halifesinin adını yazdırdı. Bütün bu işleri Dübeys'in kardeşi Ali oğlu Bedr yürütmüştür; fakat Ahrem oğlu Mahmud Hafaci'nin de yaptığı söylenmiştir.

Kureyş daha önceleri düşman durumunda olduğu Dübeys'in yanına gidip onu ziyaret etti (Ocak/Şubat 1057). Onu son derece iyi karşılayan Dübeys, "Kendisiyle kardeşi Mukbil ve Besasirî arasındaki düşmanlığı kaldırma hususunda çaba göstereceğini" ona söyledi. Bu arada Kureyş, Mısır halifesinden kendisine özel olarak gönderilen hil'atı giydi ve yine Mısır'dan gelen paraları aldı.

Sultan Tuğrul Bey 15 Şubat 1057 yılında Tekrit'i ele geçirdi. Bu olay şöyle gerçekleşmiştir:

Sultan Tuğrul, ordusuyla Tekrit'e yürüyüp şehir önlerinde kargâh kurmuştu. Şehir hâkimi Hamis oğlu İsa'ya bir ulak gönderip ondan para ve yiyecek maddeleri isteğinde bulundu. İsa, bu isteği

[452] Vasıt'ın 5 fersah aşağı tarafında iskân yeri geniş olan bir köy.

kabul etmişse de sultanın elçisi şehre geldiği zaman mevcut yiyecek maddeleri şehir halkına dağıtılmış idi. Bu arada halk, elçiye ağır sözlerle hakarette bulunarak ona "Bu memleket Besasirî'nindir" dediler. Elçinin dönüp durumu Sultan Tuğrul'a arzetmesi üzerine Sultan Tuğrul, derhal harekete geçerek şehri kuşatıp savaşmaya başladı. Sıkışık duruma düşen halkın büyük bir bölümü, kaçıp kaleye sığındı ve bir bölümü de bu karışıklıklar sırasında hayatlarını kaybetti; birçok kimseler tutsak alındığı gibi, birtakım yağmalar da yapıldı. Böylece şehrin kuşatması sürüp giderken kent hâkimi, Sultan Tuğrul'a "Canının bağışlanması karşılığı olarak üç bin altın (kurtuluş akçası) vermesi ve kaleye çekmek üzere siyah bayraklar göndermesi" şartlarıyla barış önerisinde bulundu. Bu öneriyi kabul eden Sultan Tuğrul, Tekrit'te tutsak alınan üç binden fazla kadını ailelerine teslim etti. Böylece Tekrit, 24 Şubat 1057'de yeniden Selçuklu hâkimiyetine geçmiş oldu.

Tekrit'in fethinden sonra Sultan Tuğrul, Musul'u da almak amacıyla Bevazic'e hareket etti. Daha sonra Vasıt'a gelen Sultan Tuğrul, kuvvetleriyle kendisine yardıma gelmekte olan İbrahim Yınal'ı beklemek üzere burada ikamet etmeye başladı. Bu sıralarda Sultan Tuğrul'un şehre gelmekte olduğunu haber alan Musul halkının büyük bir bölümü şehirden ayrıldı, içeride ancak yoksul ve düşkünler kalmışlardı; bu arada şehri elinde tutan Besasirî ve beraberindekiler de Musul'dan ayrılarak 7 fersah uzaklığa çekildiler. Sultan Tuğrul Bey'in Besasirî ve yandaşlarına karşı sürdürmekte olduğu askerî harekât sırasında, Ahrem oğlu Muhammed Hafaci, Kufe, Hille, el-Ayn, Şefasa, Savara ve el-Vakf'da, İbn Ferances de Vasıt ve buna bağlı bütün yörelerde Mısır Fatımî halifesi adına Caferî hutbesi okunuyordu. Böylece Bağdat dışındaki bütün Irak'ta Caferî hutbesi okutulmakta idi. Bu arada İmam Musa Kazım Meşhedi'nde ve Bağdat'taki Kerh mahallesindeki mescitlerde okunan ezanlardaki "Hayya alâ hayri'l-amel (hadi iyi iş yapmaya)" sözcükleri kaldırılıp yerine Sünni simgesi "es-Salatu hayrun mine'n-nevm

(Salat uykudan hayırlıdır)"[453] cümlesi konuldu. Bu arada Basra Kapısı semtinde oturan bir grup halk, gelip sahabeyi (Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin sahabeden kastı Ebu Bekir, Ömer ve Osman'dır) öven şiirler okumuşlardır. Bu arada Reisürrüesa İbnü'l-Müslime, Şurta[454] hâkimi İbnü'n-Nesevî'ye "Babü't-tâk'taki Bezzâzîn şeyhi Ebu Abdullah b. Cullab'ın öldürülmesini " emretti; o, derhal öldürülerek cesedi Dekane kapısı (Babu Dekâne) üzerine asıldı. Bu arada Caferî Fıkıh (İslâm Hukuku) âlimi ve tefsir yazarı Tus'lu Ebu Cafer (Ebu Cafer Tusî) kaçtı, evi tamamen yağma ve tahrip edildi.

Mart / Nisan 1057'de Ebu'l-Ganaim İbn Ferances tutsak alınmıştır. Bu olay şöyle gerçekleşmiştir:

Selçuklu devletinin Irak Amîdi Hemedanlı Ebu'l Fazl, İbn Ferances'in Vasıt'tan ayrılmasından önce, beraberinde, Arap ve Türk (Acem) kuvvetleri olduğu halde, Vasıt'a yürümek üzere Bağdat'tan ayrıldı. O, 22 Nisan 1057 Salı günü Busîr'de, Vasıtlı köle askerler (Gılmanü'l Vasıtiyye), Deylemli, Hafaceoğulları ve yayalardan oluşan kalabalık bir kuvvetin başında bulunan İbn Ferances'e rastladı ve derhal onlara karşı saldırıya geçti, bir süre yapılan çarpışmalar sonucunda onları yenilgiye uğrattı; onlardan bir kısmı savaşta hayatlarını kaybettiler. Bu arada İbn Ferances, kardeşi ve aile bireyleriyle birlikte tutsak alındı. Amîd Ebul Fazl'ın bir kuşkanadında bir mektup gönderip durumu Vasıtlılara bildirmesi üzerine şehirde davullar vurulup sevinç gösterileri yapıldı. İbn Ferances bir deveye bindirilerek Bağdat'a gönderildi (27 Nisan 1057). İbn Ferances iki eli başına bağlanmış olduğu halde, getirilip asıldı; başı kesilerek üzerinde Mısır Fatımî halifesinin adı yazılı bulunan kendisine ait bir bayrakla (moncuk) birlikte Sultan Tuğrul'a gönderildi. "Bu bayrağa taktırdığı kesik başın askerler arasın-

[453] Bu söz 2. Halife Ömer b. Hattab'ın ezan'a eklettiği sözdür.
[454] Vasıt'a bağlı büyük bir belde.

da dolaştırılıp gösterilmesini" emretti, cesedi ise köpeklere yedirildi.

Tus kentinde ikamet etmekte olan Seyfüddevle (Devletin kılıcı anlamında) İbrahim Yınal, kardeşi Sultan Tuğrul Bey'e, onu oyalayıcı ve birtakım kuşkulu önerileri kapsayan bir mektup gönderdi. Sultan Tuğrul Bey, mektubu okuyunca çok öfkelendi. Bu sıralarda kardeşi Çağrı Beyîn oğlu Yakutî, İbrahim Yınal'ın yerine, Anadolu'da gaza yapmak amacıyla Sultan Tuğrul'un yanına gelmişti. Çok geçmeden Musul'a hareket eden Tuğrul Bey'in geldiğini haber alan Besasirî şehirden uzaklaştı, halk da şehirden kaçtı. Sultan Tuğrul Bey 10 Haziran 1057 Salı günü Musul'u ele geçirdi ve emirlik sarayına oturdu. Askerler de halkın terkettiği evlere yerşletirildiler. Sultan Tuğrul, Abbasî halifesine derhal bir mektup yazarak "Musul'a girdiğini" bildirdi daha sonra da Besasirî ve beraberindeki Şezîoğullarının bulunduğu on fersah uzaklıktaki Dekke'ye gelip konakladı ve Musul'u Hezaresb'e ikta etti; şehri yağmalamak isteyen askerlere "Bu şehir, artık bize itaat ile hizmette bulunmuş bir yerdir. Bizim, bu kentin askerlerimize vereceği maaş ve hayvanlarımıza vereceği yeme ihtiyacımız vardır" demesi üzerine askerler, "Ya bize şehri yağma izni verirsiniz, ya da biz sizden ayrılıp gideriz" dediler. Bu arada Hezaresb, Sultandan "Müslümanların kadın ve mallarının korunmasını" diledi. Sultan Tuğrul Bey ise ona "Ben, onları koruyup himaye ettim, şimdi bu durumda artık gücüm yetmiyor. Askerlere maaşlarını verip ihsanlarda bulunmak elbette gereklidir ama bende artık para kalmadı. Bu nedenle sen, şehirdeki halkın hayatlarını koruma amacıyla onları ordugâha getir" dedi. Bunun üzerine Hezaresb, onlara bir ulak göndererek durumu bildirdi. Halk, korku ve endişe içinde gece şehirden ayrıldı. Sabah olunca askerler şehre girince şehrin yağmalandığını gördüler. Daha sonra Hezaresb halkı evlerine geri dönderdi ve onlara ihtiyaçları olan mal ve paraları dağıttı.

Selçuklu ordusu ve Araplar arasında huzursuzluk baş gösterdi. Sultan Tuğrul Bey'in danışmanlarından Hezaresb bin kişilik bir kuvvetle Arapların üzerine gitmek için Sultan Tuğrul'dan izin aldı. Hezaresb'in pusulara yatan askerleri Araplardan birçok kişiyi öldürdü, birçoğunu da esir aldı. Hezaresb esirleri getirince Sultan Tuğrul tahtına oturdu. Sultan Tuğrul, esir Arapların huzuruna getirilip fillerin ayakları altına attırdı. Bunlar arasında henüz bıyıkları çıkmamış bir erkek gulam (köle) da bulunuyordu. Fil, bu çocuğu öldürmekten vazgeçince Sultan Tuğrul'da onu affetti.

Sultan Tuğrul Bey'in yönetiminde, Besasirî ve müttefiklerine karşı başarıyla sürdürülen Selçuklu askerî harekâtının etkisiyle Besasirî ile ittifak ve işbirliği yapmış olan Kureyş ve Dübeys'ten Sultana elçiler gelmişti. Bu elçiler, "Efendilerinin sultandan af ve özür dilediklerini ve hizmetine girdiklerini, Besasirî'nin de kendi hüküm ve kararlarını yine kendilerine bıraktığını ve daima kendilerinin yanında olacağını, Abbasî halifeliği adına Sünni hutbesi okutacaklarını" bildirdiler. Sultan Tuğrul Bey, bu elçiler aracılığıyla Kureyş ve Dübeys'e "Biz, sizlere yardımcı ve sizlerden bize karşı yapılmış olan kötü hareket ve davranışlar için müsamahalı ve hoşgörülü oluruz. Biz, sizinle olan ilişkilerimizi olumlu yönde sağlama bağlamak üzere, sizleri huzur ve rahata kavuşturacak olan tavsiyelerimizi anlayıp değerlendirebilecek güvendiğiniz birisini, bize gönderin, böylece bizim size olan nimet, lütuf ve ihsanlarımızın nasıl bol bol aktığını göreceksiniz. Fakat Besasirî'ye gelince, onun affedilmesi hususu, halife el-Kaim'e aittir; o, affederse biz de affederiz ve kendisine seçeceğimiz memleketlerin yönetimini veririz. Onun bizce kabul edilmesini gerekli kılan yetenek, kuvvet ve kudrete sahip olduğu hususunda bize haberler ulaştırılmıştır" şeklinde bir cevap gönderdi. Sultan Tuğrul'a teşekkür ve saygılar sunup huzurdan ayrılan elçiler, geri dönüp efendileri Kureyş ve Dübeys'e "Sultan Tuğrul'un tavsiye ve önerilerini karara bağlamak amacıyla Ebu'l-Feth İbn Verram'ı derhal sultana göndermelerini" bildirdiler.

Besasirî, Bağdatlı Türkler, bir kısım Şeybanoğulları, Kürtler, Mukbil ve başka gruplarla yeni siyasi gelişmelerden dolayı Rahbe'ye çekildi.

Kureyş ve Dübeys'in elçisi İbn Verram'ın ifadesine göre, her ikisinin istedikleri hususlar, Sultan Tuğrul tarafından tespit edilip karar altına alındı. Bu kararlar doğrultusunda, tutsak Mansur oğlu Muhammed ve diğer Araplar serbest bırakıldılar. Ayrıca Hezaresb'in "Kureyş, Dübeys ve diğer Arapları tespit edecek vekillerin tespiti ve gönderilmeleri" kararlaştırıldı. Böylece Kureyş ve Dübeys'in yanına gelen Hezaresb, "Ben şu anda sizin yanınızda rehin durumundayım. Sizler, sultanın istediklerini iyice anlayıp dikkat nazarına alırsanız ne âlâ, aksi takdirde şu canım, çocuklarınız ve aileleriniz için feda olsun" deyince onlar, "Biz sultana itaat etmekteyiz; eğer o, yurdumuzu bize bırakıp Irak'a giderse biz de Onun şerefli eşiğinin önünde el pençe divan durup huzuruna çıkarız. Bu hususta halife de bizim lehimize olarak güvence verir" dediler. Onların bu sözlerine karşılık olarak Hezaresb de "Eğer sizler, sultanın sizlerden yapmanızı istediği şeylere güvenmeyip onu olumsuz buluyorsanız, o zaman ben, istediğiniz şeylerin gerçekleştirilmesini üzerime alırım" şeklinde cevap verip onlara sultanın önerilerini kabul ettirmeye çalıştı. Sonunda onlar, kendilerinin saygı duyduğu kimseler ve ileri gelen kabile mensuplarından oluşturdukları 70 atlıyı sultana gönderdiler, kendileri de Hezaresb ve İbn Verram'la birlikte sultan Tuğrul'a gittiler. Sultan Tuğrul Bey, Araplarla anlaştı eski iktalarını vermenin yanısıra fazlalaştırdı. İbn Verram ve diğer Arap emirlerine hil'atler giydirdi. Böylece Araplar Sultan Tuğrul'a tabi olarak memleketlerine döndüler.

Selçuklu ordusu Mervanoğulları topraklarına yakın bir bölgede Kureyş ve Dübeys'e ait malları yağmaladılar. Kureyş ve Dübeys, Hezaresb'e mallarının neden yağmalandığını soran bir mektup yazdılar.

Bağdat'ta yakalanan bir casus, "Rahbe'den geldiğini ve Besasirî'nin Bağdat'a yürüme kararında olduğunu" söylemişti. Bunun üzerine halk, korku ve endişeye kapıldı. Amidül Irak Ebu Nasr Ahmet, Darü'l-Memleke'yi sağlam bir kale haline getirdi. Bu sıralarda Sultan Tuğrul Bey'in karargâhından "Seyfüddevle İbrahim Yınal'ın 20 bin kişilik bir Oğuz kuvvetiyle Hemadan'dan geldiğini" bildiren bir mektup geldi. İbrahim Yınal ile Sultan Tuğrul'un veziri Amidülmülk'ün arasında geçen bir konuşmada İbrahim Yınal, Araplarla Sultan Tuğrul'un arasını bulduğu için veziri kınamıştır ve Araplara aşağılayıcı hakaretlerde bulunmuştur.

Dübeys, kendi memleketi Hille'yi teslim almak amacıyla Hît'e geldi; Kureyş ise Besasirî'yle buluşmak amacıyla Rahbe'ye yöneldi. Fakat o, ayrılmadan önce Dübeys'e "Sen Selçuklu askerlerinin bulunmadığı Hille'ye gidiyorsun. Senin orada kalıp şehrin imarıyla uğraşman mümkündür. Fakat benim memleketim harap durumda ve sultan da halen orada bulunmaktadır. Sultanın kalbini hoş tutacak bir niyetimin olduğunu pek sanmıyorum. Bu nedenle, Rahbe'ye gidip Besasirî ile olan ilişkilerimi yoluna koyacağım" demişti.

Besasirî, Rahbe'den Halep emiri Atiyye b. Ru'kiliyye'nin yönetimindeki Balis'e geldi ve daha önce Halep emiri bulunan Ru'kiliyye'nin oğlu Salih'in oğlu Simal'in adamlarının elinde bulunan Rakka'yı elegeçirip Harran hâkimi Meni' b. Vessab'a verdi.

24 Ocak 1058 tarihinde Abbasî halifesi el-Kaim ile Sultan Tuğrul Bey biraraya geldiler. Abbasî halifesi devletinin bütün topraklarını Tuğrul Bey'e verdi. Böylece Abbasî halifesi sadece dinî bir lider konumunda kalmış oldu.

Haziran 1058'de Besasirî ve Kureyş, Tellü A'fer'e gelince Sultan Tuğrul Bey'in buradaki naibi İnanç Bey, şehirden ayrılıp Musul'a gitti. Bunun üzerine Tellü A'fer'i ele geçiren Besasirî ve Kureyş, bu kez, Musul üzerine yürüyüp şehre karşı karargâh kurdular. Bunun üzerine sultanın askerleri, şehirden çıkıp onlarla

savaştılar ve onları yenilgiye uğrattılar. Öte yandan bu ciddi durumu haber alan Sultan Tuğrul, bir yandan Cibal'e ulaklar gönderip haylbaşlar (atlı birlikler) isterken, bir yandan da haciplerin komutasında, Besasirî ve Kureyş'e karşı 600 asker sevketti. İşte bu sırada Dübeys oğlu beraberindeki askerlerle sultana yardım amacıyla Bağdat'a geldi. Dübeys oğlu Sultan Vezir Amidülmülk tarafından karşılandı.

Musul'a bizzat kendisi hareket etmek isteyen Sultan Tuğrul Bey'e Abbasî halifesi engel olmuş yerine kardeşi İbrahim Yınal'ı göndermesini tavsiye etmiştir. İbrahim Yınal ve askerleri Erbil hâkimi İbn Müsek'e gitti fakat askerler hastalandı. Askerler ve kumandanlardan bir grup vebaya yakalanmışlardı. Bunların çoğu öldü.

Besasirî'nin baskısına dayanamayan bir kısım Selçuklu askeri Musul kalesinden kaçtı (27 Ağustos 1058). Bu nedenle kalede çok az asker kalmıştı. Besasirî sonunda Musul'u ele geçirdi ve Emirlik sarayına çıkıp oturdu. Fakat geceleri Musuldan çıkıp yörede ordusunun bulunduğu karargâha giderdi. Sultan Tuğrul, Cibalden gelen askerlerle birlikte Musul'a yöneldi (18 Eylül Cuma 1058). Sultan Tuğrul, Musul'a yaklaşınca Besasirî ve yanındakiler şehirden uzaklaştılar. Şehri ele geçiren Sultan Tuğrul kaleyi tamamıyla yıktırdı.

Sultan aleyhine Besasirî ile gizlice işbirliği yapması nedeniyle İbrahim Yınal, Sultan Tuğrul'dan korkup kaçmıştı. Besasirî'nin İbrahim Yınal'a yazdığı mektuplar Reisürrüesa İbnü'l-Müslime tarafından ele geçirilmiş ve casus tutuklanmıştı. Casusu İbrahim Yınal'ın gönlünü almak için Reisürrüesa serbest bırakmıştı. Casus da gidip olanları İbrahim Yınal'a anlatınca İbrahim Yınal ordusunun büyük bir bölümüyle gece gizlice Hemedan'a kaçtı. Durumu haber alan Sultan Tuğrul, İbrahim Yınal'dan önce Hemedan'a ulaşmak ve Türkmen obalarına hâkim olmak için bizzat hareket etti. Sultan Tuğrul Bey, İbrahim Yınal'dan önce Hemedan'a ulaştı (10 Ocak 1059). Sultan Tuğrul'dan sonra Türkmen obalarına ulaşan İbrahim

Yınal, onlara, "Kardeşi Sultan Tuğrul ile asla barış yapmayacağı, Sultan olduğu takdirde kendilerine yurtlarını bırakıp Irak ya da başka yerlere gitmelerini emretmeyeceği, kendilerinin fikir ve görüşlerini almadan vezir atamayacağı" hususunda ant içti; Türkmenler de kendisine inanıp güven duydular. Sultan ise halkının fiilen kendisiyle savaşmakta olduğu Hemedan kalesine sığındı. Öte yandan kendisini takviye etmek için beraberindeki askerlerle derhal kendisine gelmelerini içeren mektubu Sultan Tuğrul veziri Amidülmülk ve eşi Altuncan Hatun'a gönderdi. Altuncan Hatun hemen Sultan Tuğrul'a gitmek istediyse de Abbasî halifesi el-Kaim Biemrillah Selçuklu ordusunun Bağdat'tan ayrılmasıyla ülkenin savunmasız kalacağından korktuğu için Altuncan Hatun'un Bağdat'tan ayrılmasına engel oldu. Vezir de Altuncan Hatun'a, "Bizi yakalayacak olurlarsa bu Sultan için büyük bir zaafiyet olur" dedi. Vezir Amidülmük Sultan Tuğrul'un İbrahim Yınal'a yenilebileceğini düşündüğü için Altuncan Hatun'un Harezmşâhtan olan oğlu Enûşirvan'ı taht için hazırlamaya başladı. Bu durumdan haberleri olan İnanç Bey ve Ömer vezire karşı çıktılar. Bağdat'taki Türkmen ve Türk bir kısım kişiler İnanç Bey ve Ömer'e katılmışlardı. Altuncan Hatun'la vezir Amidülmülk'ün arası açıldı. Vezir ve Enûşirvan gizlice Dübeys'e sığındılar. Sultan Tuğrul'da Vezir ve Enûşirvan'ın tutuklanmasına dair bir mektubu Altuncan Hatun'a göndermişti. Altuncan Hatun, Hemedan'a hareket emri verdi. Abbasî halifesi ve veziri Reisürrüesa onları durdurmaya çalıştılarsa da Altuncan Hatun yanındaki askerlerle Bağdat'tan ayrıldı. Bu sırada Besasirî ve Kureyş'in Hît'e gelip karargâh kurdukları haberi geldi. Enuşirvan ise annesi Altuncan Hatun'a katılmak için Bağdat'tan ayrıldı. Bu arada Besasirî'nin Bağdat'a yaklaşmakta olduğu haberi gittikçe yayılmakta idi. Bunun üzerine el-Kaim ve veziri İbnü'l-Müslime endişe ve korkuya kapıldılar. Bağdat'tan ayrılmış olan Abbasî halifesinin adamları yeniden şehre dönmeye başladılar. Abbasî halifesi bir beyanat vererek "Geri dönmek isteyenler,

dönsünler, kendisinin şehrin dışında olacağını" açıkladı. Abbasî halifesinin bu açıklaması üzerine halk, Bağdat'taki mal, kadın ve çocuklarını Dicle kıyısına çıkardı; halifenin yakın adamları durumunda olan Türkler, bütün mallarını teknelere koymuşlardı. Bu heyecan ve karışıklık sırasında 10 kadar baykuş, Abbasî halifesinin sarayının karşısına konup insanı rahatsız ve huzursuz eden sesler çıkarmak suretiyle ötmeye başladı.

Bu arada Besasirî'nin Bağdat'a ulaştığını aldığı haberlerle kesin olarak tespit eden Dübeys, Reisürrüesa'ya, "Bu Türklerden burada kalanlar, şehri Besasirî'ye karşı savunurlar. Bana göre, ben, sen ve bize bağlı olan yakınlarımız Bağdat'tan ayrılıp Dicle yoluyla düşmanlarımızdan emin olan daha aşağı memleketlere gitmeliyiz."Dübeys'in bu önerisini olumlu bulan Reisürrüesa, bu konuda halifeyle birkaç kez konuştu. Abbasî halifesi, ona olumlu cevap verdi ise de sarayından ve sahip olduğu şeylerden ayrılıp uzaklaşmak, kendisine oldukça güç gelmekteydi; ayrıca annesi, kendisine Bağdat'tan ayrılmaması hususunda inandırıcı ve cesaret veren sözler söylemişti. Böylece Reisürrüesa'nın, halife'nin Bağdat'tan ayrılması hususundaki çabaları da boşa gitmiş oldu. Bu durum karşısında Dübeys,"Ben, daha önce fikrimi açıkladığım gibi, Deyala Irmağı tarafına gidiyorum; eğer siz, kabul ederseniz sizin hizmetinizde olarak sizinle istediğiniz yere giderim, yok eğer durum başka türlü olursa o zaman Tanrı sizi korusun" dedi ve derhal Deyala'ya gidip orada halifenin gelmesini bekledi fakat halife gelmedi. Oğuz askerleri, kendisine güvenmedikleri için Dübeys'le birlikte gitmemişlerdi. Esasında Abbasî halifesi iradesi ile değil de istemeyerek Bağdat'ta kalmıştı. Yaklaşık olarak 100 atlı ve 1000 yaya ile birlikte olan Abbasî halifesi, "Bağdat'ın batı kesimi halkına şehrin doğu kesimine geçmelerini, ayrıca İbnü'l-Beden ve İbnü'l-Müzehheb'e şehrin doğu kesimine, Harîm'e gitmelerini" emretti. Bu arada 25-26 Aralık Cuma 1058'de Besasirî'nin yandaşları olan 10 Bağdat'lı gulam (köle-hizmetçi), Kerh mahallesinden geçerek şehrin batı

kesimine girdiler. Kerh mahallesi halkı da onlara katılıp yardımlarda bulundu. Bu arada Besasirî ve Mısır halifesine dualar edildi ve övgü dolu sözler söylendi. Kerh halkı ve onlara katılanlar, Reisürrüesa'yı tutsak aldılar. Şehrin batı kesiminde bir evde hapis bulunan Melik Ebu Kalicar oğlu Ebu Talib Kamrev'i buradan çıkardılar ve onun için bir direğe iliştirdikleri bir bayrağı Darül Memleke'nin karşısına diktiler. Eylemlerini sürdüren bu halk topluluğu, Besasirî'ye özel bir ulak göndererek "Bağdat'a girip giriştikleri eylemleri, kendilerine katılmaları husunda halkı teşvik ve tahrik ettiklerini" bildirdiler. Bu eylemci grup, Kamrev'i Akrakûf[455]köyüne götürdüler.

Öte yandan Besasirî, onlarla birleşmek amacıyla süratle harekete geçti. Söylendiğine göre, Mansur Camii'nde Cuma namazını kılmayan halk, sadece öğle namazını hutbe okunmaksızın kıldı. Ertesi günü (Cumartesi) Akrakûf'a gelen Besasirî'yi Kamrev karşıladı. Nihayet Besasirî 27 Aralık 1058 Pazar günü Bağdat'a girdi ve Kerh Mahallesi halkı onu karşılayıp kendilerine katılması dolayısıyla ona dua ve niyazda bulundular. Onlara adaletle davranıp Kerh mahallesine giden Besasirî'nin üzerine halk altın ve gümüşler saçtılar. Besasirî'nin üzerinde, Attâbî kumaştan yapılmış bir cübbe ve başında da ipek bir sarık (ya da tolga) vardı. Besasirî'nin sağında Ebu'l Hasan Abdürrahim, solunda da az sayıda Bağdatlı askerler (gulam) yer almıştı. Böylece Besasirî, Meşreatü'r-Revâya'ya gelip karargâh kurdu. Bunun üzerine Amidül Irak ve Abbasî ileri gelenleri Bağdat'ın doğu kesimine hareket ettiler. Besasirî'nin yandaşları ise bunlara tek bir söz bile söylemedi ve onları engellemediler. Kadi'l-Kudat Damganlı Ebu Abdullah'ın şehrin batı kesimindeki evi yağma edildi ve birçok sicil ve hukuk kitabı telef edildi. Ayrıca Abbasî halifesi ve Selçuklulara ait evler de yağma edildi. Ancak Besasirî ve yandaşlarına karşı herhangi bir eylemde bulunmamış

---

[455] Bağdat ile Ducel arasında Duceyl'e bağlı bir köy.

olan kimselerin evleri yağma edilmedi. Bütün bunlarla birlikte Besasirî, askerlerine **"Herhangi bir yağma eyleminde bulunmayıp halkla iyi geçinmeleri ve onlara iyi davranmaları"** tavsiyesinde bulunmuştu; buna rağmen halkının büyük bir bölümünün Darü'l Hilafe'ye gidip sığındığı Basra Kapısı, ateşe verilerek tamamen yağma edildi; Besasirî buna engel olmak istediyse de başarılı olamadı; çünkü Kerh mahallesi halkı, onlara karşı içlerinde büyük bir kin besliyorlardı. Öte yandan Kerh Mahallesi halkı, okuttukları ezanlara Caferî simgesi olan "Hayy alâ hayri'l-amel" cümlesini yeniden koydular; vaktiyle çektikleri korku ve şimdiki mutluluklarını her fırsatta açığa vurmakta idiler; ayrıca beyaz bir bayrak üzerine Mısır Fatımî halifesi "el-Mustansır"ın adını yazıp Kerh mahallesinin ortasına diktiler. Bu arada Besasirî, Dicle'yi geçişleri durdurmak amacıyla Babü't-tâk'taki[456] köprüyü kapattı ve Irak Amidi ile çarpışmalara girişti. Bu arada o, avam tabakası ile Kerh mahallesi halkını toplayıp onlara "Darü'l-Hilafe'yi yağmalamalarını" bildirdi. Bu sırada birçok kişi ve Bağdat'ın batı kesiminden gelenler davullar eşliğinde Besasirî'ye hil'at giydirdiler.

Ayrıca hatibler, Caferî simgesi olan beyaz elbiseler giyerek Mansur Camii'nde Ehl-i Beyt'i öven hutbeler okudular ve müezzinler de "hayy alâ hayri'l-amel" cümlesiyle birlikte ezan okudular. Buna karşılık Irak Amidi ise Rusafe Camii'ne giderek, Abbasî halifesi el-Kaim adına Sünni hutbesi okuttu. O Babü't-tâk köprüsü dolaylarında yapılan çarpışmalardan sonra 4 Ocak 1059, Pazartesi Zahir semtinde Besasirî yandaşlarıyla savaştı ise de yenilgiye uğradı, bu çarpışmalarda 30 Deylemli öldürüldü. Bu arada Besasirî, kuvvetleriyle birlikte Babu't-Tâk'taki köprüyü geçtikleri sırada Irak Amîdi, beraberindeki kuvvetlerle karşı saldırıya geçti ve Nehrü'l-Muallâ'dan Babü'l-Ebrez'e kadar hemen hemen her gün onlarla savaştılar. Bu arada Mansur Camiinden sonra Rusafe Camii'nde de

---

[456] Bağdat'ın doğu kesiminde büyük bir mahalledir.

İbn Şuayb Ercanî tarafından Cuma namazında Caferî inancına göre hutbe okundu; bu hatib, her iki camide de Abbasî halifesi ve Reisürrüesa'yı kınadı. Öte yandan Irak Amîdi, Reisürrüesa, İbnü'z-Zuheyrî, İbnü'l Beden, İbnü'l Müzehheb ve beraberindeki bir halk topluluğu, Babü'n-Nûbî'de, Besasirî ve yandaşlarıyla savaşıyorlardı. Çarpışmalar sırasında İbnü'l-Müslime, **"Onları bulduğunuz yerde öldürün"** (Bakara, 191. Ayet) ayetini okuyarak onları savaşa teşvik etmekteydi. Besasirî ve saldırısına bir önlem olarak Abbasî halifesinin sarayının çevresine hendek ve kuyular kazıldı. Halbe[457] tarafından getirilen savaşçılar, Babü'n-Nûbî'nin korunmasıyla görevlendirildiler. Besasirî, Babü'n-Nûbî yönünden halifenin sarayına yürürken (16 Ocak Salı) yandaşları olan halk tabakası da Babü'l-Ezec ve Babü'l-Halbe'nin savunmasız olduğunu görünce, derhal Babü'l-Ezec'e saldırıp buradaki duvarları yıkarak evleri ateşe verdiler. Bunun üzerine Besasirî'nin askerleri de onlara katılarak Babü'l-ezec'i yağmaladılar. Bu arada Irak Amîdi'nin kuvvetleri, çok az bir kuvvetle kalan Besasirî'ye saldırıya geçerek askerlerinden birisini öldürdüler, bunun üzerine geri çekilmek zorunda kalan Besasirî, insanlık dışı cerayan eden bu olaylara son derece kızıp öfkelenerek askerlerine ve yandaşlarına **"Yağma yapanların kanlarının helal olacağını"** münadiler vasitasıyla ilan etti.

Ertesi gün, Halbe'de iki taraf arasındaki çarpışmalar yeniden başladı. Çok geçmeden Besasirî'ye galip duruma gelen Irak Amîdi, Babu Ebrez'de durmakta idi. İbnü'l-Müslime onu dinlemeyip Babü'l-Halbe'ye gitti. Onun bu hareketi üzerine Hemedanlı kadı Ebu'l Fazl, ona cesaret vermek amacıyla "kapıyı aç şunu yakalayayım" demişti. Bunun üzerine savaşı sürdüremeyen ve bu hususta deneyimi olmayan İbnü'l-Müslime, kapıyı açtı ve Ebu'l Fazl, Irak Amîdi'nin askerleri, hadimler, haslar ve halk tabakası, Halbe'ye girip etrafa yayıldılar; bu sırada Irak Amîdi, askerlere ok dağıttığı

---

[457] Bağdat'ın doğu kesiminde büyük bir mahalle.

Babu Ebrez'de bulunuyordu. Öte yandan Besasirî, hile ile geri çekilip onları Halbe'nin sonuna değin üzerine çektikten sonra onlara ani bir saldırıda bulundu. Bunun üzerine onlar, bozulup geri çekilmek zorunda kaldılar; bu sırada yapılan çarpışmalarda Abbasî ailesinden birçok kimse öldürüldü. Halk tabakasından birçok kimseler de Babü'l-Halbe'de birbiri üzerinde sıkışıp kalmaları nedeniyle hayatlarını kaybettiler, öyleki kum yığınları bunların cesetleriyle doldu. Ölenler arasında Hemedanlı kadı Ebu'l Fazl da bulunuyordu. Bu karmaşa esnasında Abbasî halifesinin veziri İbnü'l-Müslime, Darü'l-Hilafe'ye (Hilafet Kapısı) kaçtı, Besasirî ise ordugâhına döndü.

Bir grup avam tabakası ve diğerleri, Abbasî halifesinin haremini yağma ettikten sonra Darü'l-Hilafe'den şehrin batı kesimine geçtiler. Bunun üzerine İbnü'l-Müslime, Babü'n-Nûbî'ye giderek Irak Amîdinden yardım istedi ve ona "Babü'l-Âmme'yi koru ve Darü'l-Hilafe'nin savunma görevini de üzerine al" dedikten sonra hâdim ve hasların koruduğu Abbasî halifesinin yanına gitti. Abbasî halifesi, ona "Bu durumda yapılması gereken şey nedir" diye sorunca o da halifeye "Surlar üzerinde savaşarak sarayı korumaktır; biz Tanrı'dan güzel takdir bekliyoruz" cevabını verdi. Onun bu sözleri üzerine Abbasî ailesinden birisi, ona "Ey Reisürrüesa, Abbasî devletiyle kumar oynadın ve onu yendin" şeklinden onu itham eden bir ifade kullandı. Bu sırada onları dinleyen saraydakiler, "İmdat!" diyerek feryat figan etmekte idiler. Onların bu feryatları üzerine İbnü'l-Müslime, onlara "Ne oluyor yahu!" deyince onlar, "Besasirî'nin askerleri ve avam takımı, saraya girerek Divanü'l-Hâs ile hadim ve hasların bineklerini yağma ettiler" diye bağırdılar, Abbasî halifesine de "Halkın kendisini görmesi için atına binmesini daha sonra ise ya geri dönüp gelmesini ya da Kureyş'in himayesine girmesini" tavsiye ettiler. Bunun üzerine halife el-Kaim, üzerinde siyah bir giysi, omzunda aba, elinde kınından sıyrılmış bir kılıç, başında inci, çevresinde Abbasîler, beraberinde ince keten bezi

üzerinde birer Kur'an, açık başlarındaki saçlarını dağıtmış olan cariyeler, önünde kılıçları çekilmiş hadimler olduğu halde, atına bindi. Bu sırada Babü'l-Firdevs'de karşılaştıkları bir grup yağmacıyı öldürdüler. Abbasî halifesi, Irak Amîdi'ne gitmek amacıyla Babü'l-Hamme'ye geri döndü ve burada onun askerlerinin büyük bir kısmının silahlarını atıp Bedran oğlu Kureyş'e teslim olduklarını görünce Besasirî ve Kureyş'in Halbetü'l-Kebir (Büyük Halbe) mahallesinde bulunduklarını bildiği için Halbetü's-Sagîr mahallesine dönüp gitti; daha sonra da kendisine ait olan Manzara'ya çıktı. Bu sırada burada bulunan İbnü'l-Müslime, aşağı tarafta bulunan Kureyş'e;

"Ey Alemüddin Kureyş, müminlerin emiri, senin buraya yaklaşmanı istiyor" diye seslendi. Manzara'nın alt tarafına gelen Kureyş'e, İbnü'l-Müslime; "Tanrı, sana, senin gibi hiçbir insanın elde edemediği bir rütbe ve senin gibi hiçbir insana helal kılmadığı bir dereceyi ihsan edip versin. müminlerin emiri, kendi canı, ailesi ve yakınları için Ulu Tanrı ve Onun elçisi Hz. Muhammed ve Arap milletinin kefaletiyle senin himayene girmek istemektedir" dedi. Ona cevap olarak Kureyş; "Tanrı, halifeyi himayesine almıştır" dedi. Kendisi ve halifenin beraberindekilerin bu himaye dışında olduğunu anlayan İbnü'l-Müslime, "Ben ve halifenin beraberinde olanlar, bu himaye içinde midirler?" diye sorunca Kureyş, sarığının altındaki külahını halifenin ve bastonunu da İbnü'l-Müslime'nin kefaleti için ona verdi. Bunun üzerine, kapı açıldı; halife ve İbnü'l-Müslime, aşağı inip Kureyş'in himayesine girdiler. Kureyş, derhal aşağı inip durumu Besasirî'ye bildirdi. Besasirî, ona "Sana yerine getirilmesini aramızda kararlaştırıp uygulanması hususunda ant içtiğimiz hususlar ortada iken sen, halife ve İbnü'l-Müslime'ye şefaat edip onları himayene mi almak istiyorsun?" dedi. Besasirî ve Kureyş, Irak'a karşı harekâta başlamadan önce birbirlerinden asla ayrılmayacakları ve Irak'ın aralarında eşit olarak bölüşülmesi" hususlarında birbirlerine karşılıklı olarak yemin etmişlerdi. Kureyş, Besasirî'ye "Ben, aramızda yemin edilip kararlaştırılan hususlardan

birisi olan İbnü'l-Müslime'nin sana tesliminden kesin olarak dönmüyorum. Sen, onu al, ben de halifeyi alırım" cevabını verdi. Besasirî'de buna itiraz etmedi. Böylece İbnü'l-Müslime ve Mezyed oğlu Mansur, Besasirî'ye gönderilip teslim edildi. Besasirî, İbnü'l-Müslime'yi görünce "Merhaba devletleri yıkıp milletleri, ülkeleri ve içindeki insanları mahveden" diye hitap etti. İbnü'l-Müslime ise ona "Ey ulu insan! Sahip olduğun kuvvet ve kudret dolayısıyla beni affet" dedi. Onun bu sözüne cevap olarak Besasirî de;

"Sen, sancak sahibi halifenin taciri, yani onu satan bir kimse durumunda bulunduğun sıralarda kuvvet ve kudret sahibi olmuştun, işte o zaman sen, kadın, çocuk, mal ve mülk sahiplerini asla affetmeyip onlara acımadın. Ben ise bu durumda bir hükümdar olarak seni nasıl affedebilirim? Halkın malını, mülkünü gaspedip onları ceza olarak başka kalelere sürerek orada hapse attırdın, onların yandaşlarını öldürttün, evlerini yakıp yıktın. Beni Bağdat'tan sürüp uzaklaştırdın. Bütün bu kötü ve acımasız eylemleri yapan sensin. İşte bütün bunlar, senin kötü kusurlarından, eksik ve ilerisini göremeyen aklından hasıl olmuştur" dedi. Bu sırada onun çevresinde toplanan halk da İbnü'l Müslime'yi lanetleyip Onu suçladılar. Besasirî onu halkın elinden kurtarıp otağına götürdü. Bu sırada Bağdatlı Türklerden birisi, İbnü'l-Müslime'nin başına Caferî simgesi olan beyaz bir sarık geçirdi. Besasirî, İbnü'l Merduşi, Çağrı Bey'in kızı Abbasî halifesi el-Kaim'in eşi Arslan Hatun'u ve bazı ileri gelenleri yakalattı. Besasirî, Arslan Hatun'a çok iyi davrandı, daha sonra onu kendi adamı Ebu Abdullah Cerade'ye teslim etti. Öte yandan Kureyş, Abbasî halifesi, Irak Amîdi, Yusuf oğlu Ebu Mansur'u ve iki oğlunu ele geçirmişti. Kureyş, Abbasî halifesine çok iyi davrandı.

Salı günü halk Abbasî halifesinin sarayını yağmaladılar. Fakat ertesi gün yani Çarşamba Besasirî, sarayda hala yapılmakta olan yağmayı durdurup geri kalan bütün malları dışarı çıkarttı. Bunlar Besasirî ve Kureyş arasında paylaştırıldı. Besasirî, İbnü'l-

Müslime'yi İbn Tahir'in evine götürüp demirle bağlattı ve ayakları şişene kadar ona vurdu sonra bağlarını çözdürdü daha sonra tekrar bağlattı. Bu arada Besasirî, Kureyş'ten Abbasî halifesini kendisine teslim etmesini istedi. Fakat Kureyş, Besasirî'nin isteğini kabul etmedi. Sonunda "Halifenin muhafazası konusunda ortak yetkiye sahip olmaları ve halifenin her ikisinde de kalmayıp Hadîse hâkimi Muhariş'e gönderilerek orada hapse atılması" hususunda anlaştılar. Onların bu kararını öğrenen halife her ikisinin de kendisine karşı bir tuzak hazırlamasından endişeye kapıldı; bu nedenle o, Kureyş'e; "Kendisine iltica etmek istediği" haberini gönderdiyse de Kureyş, Besasirî'den dolayı kabul etmedi. Bunun üzerine Abbasî halifesi Kureyş'in otağına giderek ayağına kapandı; "Benim senden uzaklaştırılma haberini aldım. Ben, canımı ancak senin vefalı kefaletini bana verdiğin zaman sana teslim ederim. Tanrı'ya ant olsun ki sana, şu canım için son bir kefalet istemek amacıyla geldim. Eğer sen, beni Besasirî'ye teslim edersen beni yok etmiş olursun, bu davranış ise Arapların törelerine asla uygun değildir" dedi. Bunun üzerine Kureyş, ona "Sana, herhangi bir kötülük yapılmayacak ve hiçbir zulme uğratılmayacaksın. Ancak bu çadır, senin ikametine uygun değildir. Besasirî, senin bu ülkede kendisiyle kalmanı istemez, çünkü sana olanlar oldu. Bu nedenle ben, seni Hadîse'ye götürüp zühd ve takva sahibi olan amcam oğlu Muhariş'e teslim edeceğim, korkma! Benim himayeme güven ve şimdi yerine dön!" dedi. Böylece Kureyş'ten beklediği cevabı alamayan Abbasî halifesi, "Benim bu başıma gelen hâl, Tanrı tarafından bana ulaştırılan bir şeydir" diyerek kalkıp kaldığı yere geri döndü. Kureyş, Bağdat'ın batı kesimine geçip Mansur Camii'nin yakınına çadırını kurdu ve halifeyi de Mekabir-i Kureyş'deki[458] Meşhed'e nakletti. Halifeye; "Geceyi burada geçireceksin" denilince "Düşmanım olan bu Aleviler, bana saldırırlar" diyerek burada

[458] Bağdat'ta ünlü bir mezar ve buradaki mahallenin adı.

kalmayı kabul etmedi. Bunun üzerine kendisine ağır sözler söylenen halife, Meşhed'deki bir eve giderek orada kaldı. Daha sonra Besasirî ve Kureyş'in adamları, Abbasî halifesini kaldığı evden bir deveye bindirerek Hadîse'ye doğru götürdüler. Abbasî halifesi Bağdat'a döndürülmesini istedi ise de bu isteğine cevap verilmedi. Besasirî, önünde Mısır Fatımî halifeliği bayrakları olduğu hâlde, Bağdat'ın doğu kesimindeki Musalla'ya gitti (28 Ocak 1059 Perşembe), beraberinde bulunan 700 askerden büyük bir bölümü Türk idi. Besasirî, el-Mustansıriyye adıyla, bir yüzünde "Tanrı'dan başka ilah yoktur, Muhammed Onun peygamberidir", öbür yüzünde de "Tanrı'nın kulu ve onun yakını (dostu) el-İmam el-Mustansır Billâh, Ebu Temim, inananların emirinin önde geleni" yazılı bulunan altın (dinar) paralar bastırdı; böylece Mısır Fatımî halifeliği'ne tâbi olduğunu resmen ilan etmiş oluyordu.

Öte yandan Deyalî'de bulunan Dübeys, yukarıda belirttiğimiz olayları haber alınca derhal Bağdat'a hareket etti (Ocak 1059). Besasirî ve Kureyş, Dübeys'le aralarını düzeltmek amacıyla, beraberlerinde Ebu Abdullah Merdûşî ve diğer bazı yakın dostları olduğu halde, onu karşıladılar. Bununla birlikte Besasirî, Surât'a gelip konan Dübeys'in adamlarından bir grubu gece yakalayıp onları tehdit ile korkuttu. Bu sırada da Vasıt'taki bir kısım Türkler, Besasirî'ye gelip katıldılar; o da onları hizmetine kabul ederek onları memnun eden davranışlarda bulundu. Bu arada Besasirî, Abbasî halifesi el-Kaim'in sarayındaki Harem'i boşaltmıştı ancak burada çok az kimse kalmıştı. Bu arada Besasirî, Sultan Tuğrul Bey'in Musul'dan dönüşünde bir kısım askerlerini yerleştirmiş olduğu Tekrit'i, hizmetinde bulunan Haydar adlı bir Türk'ü göndererip kuşattırdı; ayrıca o, kendisini öldürmeyi planlayanlardan bir grup Türk'ü, fesat çıkaran bazı kimseleri ve bunlar arasında bulunan ve kurtulma girişiminde bulunan İbnü'z-Züheyrî'yi öldürttü. Bu arada öldürülmesi kararlaştırılan İbnü'l-Beden, Besasirî'nin

adamlarının elinden kaçıp kurtulmuştu. Abbasî halifesi el-Kaim, Hadîse'ye Muhariş'e götürüldü.

Dübeys, Sultan Tuğrul Bey'in Besasirî ve müttefiki Kureyş'e karşı bir ittifak yapmakta olduğunu bildiği için Besasirî'ye yardım amacıyla Bağdat'a gitmekten çekinmekteydi. Fakat o, Besasirî'nin Bağdat'ı işgal etmesi üzerine, Bağdat'a bir an önce gitmediğine adeta pişman olmuştu. Besasirî, Dübeys'in Ebu Abdullah Merdûşî ve halifenin diğer yakınlarının can güvenliğini sağlayıp onların evlerine geri dönmeleri hususunda görüşmeler yapması nedeniyle onu ayıplayıp kırmıştı. Esasen Besasirî, Cebel'de hapis bulunan cariyesi Zühre ve iki çocuğunun kaçıp kurtulmalarına engel olup onları, İbnü'l-Müslime'ye teslim etmesi nedeniyle İbnü'l-Merdûşî'yi ağır bir dille suçlayıp tehdit etmişti. Besasirî'den özür dileyip suçunu inkâr eden İbnü'l-Merdûşî, Besasirî'ye; "Sen onları kuvvet kullanarak aldın" demişse de özrü kabul edilmemiştir. Bu arada Dübeys, Sultan Tuğrul Bey'den "Yönetimi kendine ait olan İkta'yı vermesini" istemişse de sultan, onun olumsuz davranışları nedeniyle bunu kabul etmemiştir. Böylece Sultan Tuğrul'a kırgın ve kızgın bir hale gelen Dübeys, işte bu nedenle memleketine dönüp gitmiştir.

Kureyş, beraberinde Çağrı Bey'in kızı olan Abbasî halifesinin eşi Arslan Hatun ve Amîdü'l-Irak olduğu halde Tekrit'e gitti. Bu arada Besasirî, Amidü'l-Irak hakkında ona haber gönderip "Bu adamdan sana bir hayır gelmez; onu bana teslim et, götürüp İbnü'l-Müslime'nin yanına asayım, buna karşılık sana 5 bin altın veririm" dedi. Kureyş, Besasirî'nin bu teklifi karşısında yumuşama göstermişti. Besasirî'nin kendisi hakkındaki önerisini haber alan Amîdü'l-Irak, Kureyş'e; "Ben, senin adına Tekrit kalesini alır ve sana pek çok para veririm" şeklinde bir öneride bulundu. Kureyş, Besasirî'ye "Kendisine karşı daha olumlu bir tavır alması halinde ben, kaleyi alır, Amidü'l-Irak'ı da sana teslim ederim, sen de onu öldürürsün" haberini gönderdi. Kureyş, Tekrit kalesinin önüne

gelince Amîdü'l-Irak'tan sözünde durmasını kaleyi teslim ettirmesini istedi. Amîdü'l-Irak, birkaç Türk'ü kaleye gönderdi ve kalenin teslim edilmesini istedi. Kaledeki Türkler surlara çıkarak Kureyş'e sövdüler ve hakaret yağdırdılar. Kureyş, bunları Amîdü'l-Irak'ın yaptırdığını anlayarak, onu Besasirî'nin Türk memlükü Asuhtekin'e teslim ettikten sonra Musul'a hareket etti. Çok geçmeden Amîdü'l-Irak, bir tekneye bindirildi ve elleri bağlanıp suya atılmak suretiyle öldürüldü (30 Mart 1059 Pazartesi). Aynı gün Besasirî, Kadi'l-kudat Damganlı Ebu Abdullah, Yusuf oğlu Ebu Mansur, hatip Ebu'l-Hasan Haşimî ve Abbasî ileri gelenlerini hilafet sarayında toplayıp, kendisi de Abbasî halifesinin kürsüsünde oturarak, onlara, Mısır Fatımî halifesi el-Mustansır'ı resmen tanıyıp ona bağlılıklarına dair yemin aldı (biat).

Fatımî halifesinin veziri Besasirî'yi sevmezdi ve Besasirî'yi kınayan sözlerle Halife el-Mustansır'a seslenmiştir. Besasirî de vezir Ebu'l-Ferec Mağribî'yi hiç sevmezdi.

Besasirî, el-Mustansır'a gönderdiği mektup'ta şunları yazmıştı:

"Tanrı, Irak'a yürüyerek gururlu insanlardan öç alma ve yerle göğün birleştiği ufukta, şerefli adınıza hutbe okutma hususunda amacıma erişme fırsatını mümkün kıldı. Zaman zaman bereketli ve şerefli yerlerin dualarının karşılığı, erkenden ve güzel kokusuyla her yere yayıldı. Artık bundan sonra barış ve buna sadakat hususunda size yemin ediyorum." Besasirî'nin Fatımî halifesi el-Mustansır'a gönderdiği mektupta ayrıntılı olarak şu bilgiler veriliyor: Kendisinin, 10 Aralık Pazar günü, yıldızları çoğalan, şansının arttığı ve gerdanlık gibi olan yıldızların dizilip biraraya geldiği tâli'de (ufukta yükselmekte olan tutulma düzlemi) Bağdat'a girdiği ve şehrin, tahrip olmuş binalarıyla baykuş ve diğer vahşi hayvanların barınağı olan bir kent görünümünde olduğu ve halkının da zulüm, fesat ve çeşitli kötülüklere göğüs germiş olup sanki mezarlardan çıkarılmışlar gibi bulunduğu, özellikle kaydedilmiştir. Daha

sonra kendisinin Bağdat'a girişinin, kent halkını üzüntü, elem ve hastalıktan kurtulup şifa bulma durumuna getirdiği, belirtiliyor ve kent halkının, onu esenlik rüzgârını koklamışcasına, gam bulutlarının açılmasını bekleyen bir çocuğun babasını beklediği ve isteğini arayan bir kimsenin arzusuna kavuştuğu gibi karşıladığı, kaydedilmiştir. Böylece şehre hâkim olan kendisinin halka mütevazı bir kalple iyi davranan soylu bir insan olduğu, ayrıca belirtilmiştir. Bu ifadelerden sonra da Bağdat'taki icraarı anlatılıp şehrin batı kesiminde, Mısır Fatımî Halifesi el-Mustansır adına hutbe okutmaya başlattığı, bir köprü yaptırıp burasını kentin doğu kesimine bağladığı, kaydedilmiştir. Ayrıca kendisinin kentin orta kesiminde bulunan ve suçluların hapsedildiği ez-Zahir'de karargâh kurduğu, belirtilmiştir. Bu arada halife ve sultanın yandaşları olduğu anlaşılan Türkler, Haşimîler, cariye ve kölelerden oluşan ve sayıları 10 binden fazla olan Tanrı düşmanları, zalim ve azgınlar, dar bir yerde toplanıp kendilerini bu baskı ve zulümden kurtaracak düşmanlarını dağıtıp çekilmeye mecbur edecek Horasan'dan bir kurtarıcının gelmesini beklemekte ve her an savaşa hazır durumda oldukları ve hiçbir atlı ve yayanın kendilerine yaklaşamadıkları, kaydediliyor. Onların bu bekleyişleri, Aralık ortasına dek sürüp gitti. Daha sonra onlar, şehir kapılarından birisini ok atmak suretiyle elegeçirdiler. Bunun üzerine kendisinin yandaşlarının derhal harekete geçerek onlara saldırdıkları, ancak bir saat süren bir çarpışma sonunda onların dağılıp kaçtıkları ve bu topluluktan ancak 800 kişinin kurtulduğu belirtilmiştir. Kurtulanlar arasında Haşimîlerin nakibi, Amîdü'l-Irak'ın asî naibi (vekili), İbnü'l-Memun vesaire bulunuyordu. Halife, Amîdü'l-Irak, kadi'l-kudat, hacibler, ilerigelen kimseler ve yüksek makam sahiplerinin yer aldığı balık gibi ağa takılan bu insanların evlerinin yağmalanıp tahrip edildiği ve pek çok malları, mücevharatı, yakutları, giysi ve atlarına el konulduğu, halifenin ise kendisi hakkında uygun ve şerefli bir karar çıkıncaya dek Hadîse-Âne'ye götürülüp gözaltına alındığı, veziri Reisürrüesa İbnü'l-

Müslime'nin ise çeşitli ağır işkenceler yapıldıktan sonra asılmak suretiyle öldürüldüğü, kaydedildikten sonra "Bizim onlara uyguladığımız bu cezalar, ibret alacaklara ibret ve akıl sahiplerine de vaaz ve nasihat olsun diye verilmiştir" cümlesiyle mektup sona ermektedir.

Besasirî Nisan-Mayıs 1059'da Necef ve Kerbela'yı ziyareti sırasında Matîrâbâd'da bulunan Dübeys'in kendisini daveti üzerine ona gidip konuk oldu.

Bu arada Fatımî veziri Ebu'l-Ferec Mağribî'den Besasirî'ye gönderilen mektuplarda, Bağdat'ı işgaliyle kendisine herhangi bir hürmet ve saygı duyulmadığı özellikle belirtilmiştir.

Sultan Tuğrul Bey, giriştiği savaş sonucunda İbrahim Yınal ile kardeşi Ertaş ve iki oğlu Ahmed ve Muhammed'i tutsak aldı, yanına getirttiği İbrahim Yınal'ı, yayının kirişiyle boğdurtmak suretiyle, iki yiğenini de normal yollarla öldürttüğü, daha sonra da Sultan Tuğrul'un başkent Rey'e[459] gelip eşi Altuncan Hatun'la buluştuğu bilinmektedir.

Sultan Tuğrul Bey, Irak'a gelmek istemektedir. Mısır Fatımî halifesi el-Mustansır, Besasirî ve Kureyş'e hiçbir mektup ve mesaj yollamamaktadır. Bu durumda Kureyş, Sultan Tuğrul'la ve Abbasî halifesiyle barışmak istediğini dile getirmiştir.

Kureyş ölümden kurtulmak için Abbasî halifesinin yerine iade etmek gerektiğini bir mektupla Besasirî'ye bildirdi. Mısır Fatımî halifesinin emrini yerine getirip Irak'ı elegeçiren Besasirî ve Kureyş, onun kendilerine karşı olan tutum ve davranışlarından memnun olmamışlardır.

Kureyş'in mektubunu alan Besasirî, beraberinde Dübeys, Mansur oğlu Sadaka ve Verram oğlu Ebu'l-Feth olduğu halde, Vasıt'tan Ahvaz'a gitmek üzere hareket etti (4 Haziran 1059), önce

[459] Şimdiki Tahran.

Basra'dan başlayarak şehre girmeden buraya askerlerini yerleştirip düzene soktu.

Bu arada Kureyş, Sultan Tuğrul Bey'e bir mektup yazarak "Kendisine yardımda bulunacağını ve Besasirî konusunda işleri kolaylaştıracağını" arzetmiştir. Kureyş, Arslan Hatun'u Amidü'l-Irak'ın eşi ve çocukları Sultan Tuğrul'a göndermiştir (Haziran-Temmuz 1059).

Sultan Tuğrul Bey'in Besasirî'nin bu yaptıklarına karşı derhal harekete geçme azminde olduğu, onu bertaraf edip Irak'tan uzaklaştırmak, halifeyi tutsaklıktan kurtarıp yurduna ve makamına döndürmek, hayatını koruyup kanının akıtılmasına engel olmak üzere, Irak'a yönelmek amacıyla Hemedan'dan İsfehan'a geldiği haberi Bağdat'a ulaştı.

Besasirî, Hezaresb oğlu Ebu Âlâ ise savaşmak için Ahvaz taraflarına gelmişti. Her iki kişinin ordusu savaş hâline geçtiler. Yaklaşık olarak 6 ay süre boyunca elçiler gidip geldi ve arada çatışmalar da sürdü. Sonunda taraflardan birisi, ötekinin memleketine saldırıda bulunmaması, Şubat başları 1060 tarine kadar olan süre içinde Hezaresb'in el-Mustansır adına hutbe okutması ve sultanın askerlerine karşı kötü niyetini açıklaması ve her ikisi arasında savaş yapılmaması" hususları, aralarında kabul edilmişti. Fakat anlaşma uygulanamadığı için iki ordu arasında çatışmalar sürdü. Sonunda Enûşirvan, Sultan Tuğrul'un askerî yardımını Hezaresb'e ulaştırması sonucunda, Besasirî, çarpışmayı bırakıp süratlice Vasıt'a dödü. Bu arada Besasirî'nin askerlerinden büyük bir bölümü Ahvaz'ı yağmaya gittilerse de kent halkı tarafından öldürüldüler. Besasirî yeniden asker toplayıp Hezaresb ile savaşmak için Vasıt'a tekrar geldi. Fakat yanındaki Dübeys, İbn Verram, Ebu Mansur ve diğer emirler memleketlerine döndüler. Bunun üzerine, Besasirî Kureyş'e bir mektup yazarak onları şikâyet etti ve "Hezaresb'e karşı önlem almak için Vasıt'a gelmesini" bildirdi ve "Ne zaman Hûzistan'da fetihler yapmaya kalksam burası, aramızda daima

ikiye bölünüyor" dedi. Besasirî, Rahbe'de bulunduğu sırada, kendisine kızıp Halep'e çekilmiş bulunan ve kendisine hep sadık kalmış olan Bağdatlı Türklere kâtibi Fadlan oğlu Ebu Ali ile haber gönderip kendisine gelip katılmalarını istedi fakat onlar, bunu kabul etmeyip "Besasirî, Bağdat'ı alıp içindeki malları yağmaladı. Artık onun Sultan Tuğrul'dan korku ve savaştan başka yapacağı hiçbir şey kalmamıştır. Biz, ondan ihtiyacımız olan mal ve paraları istiyoruz" şeklinde haber gönderdiler. Besasirî, Bağdat'ı elegeçirdiği zaman Kureyş, ona "Artık bu askerlere ihtiyacımız kalmadı, onları serbest bırak" demişse de Besasirî, bunu yapmamıştı.

El-Mustansır'ın Besasirî'ye kızgınlığı Abbasî halifesi el-Kaim'i kendisine göndermemesi sebebiyledir. Esasında Besasirî, Kureyş'le bir anlaşma yapmamış olsaydı, Abbasî halifesini Mısır Fatımî halifesine gönderecekti. Öte yandan Sultan Tuğrul'un Irak'a gelmekte olduğu haberi Besasirî'ye iletildi. Kendisine gelen mektupta "O, senden halifeyi Bağdat'taki makamına iade etmeni, senin de bizzat kendisinin huzuruna çıkmanı ve nihayet Irak'ı istila etmemeni istemiştir." Besasirî bu mektuba cevap vermemiştir.

Sultan Tuğrul, Kureyş'e bir mektup göndermişti. Gönderdiği mektubun baş tarafında bizzat Sultanın el yazısı ile "Hasbiyallah (Allah, bana yeter)" cümlesi yazısı bulunan mektubun başlığı şöyle idi: "Ulu Şahlar Şahı, Doğu'nun ve Batı'nın hükümdarı, Müslümanlara yardım edip aman veren, Tanrı ülkelerinin (yani dünyanın) sultanı, Allah kullarının yardımcısı, Müminlerin emiri olan Allah halifesinin sağ kolu olan Selçuk oğlu Mikail oğlu Ebu Talib Tuğrul Bey'den müminlerin emirinin (ona göre Abbasî halifesinin) kölesi Bedran oğlu Kureyş'e." Bu oldukça uzun başlıktan sonra şunlar yazıyordu:

"... Biz, Irak'a gelince, buradaki vilayetlerin işlerini, şerefli hizmette ve kutsal yerlerde kendi başına hareket etmesi için Alemüddin'e mutlaka verilmesi niyetinde idik." Abbasî halifesine

hoşgörülü tavrından dolayı Kureyş'i yücelttikten sonra "Biz, Doğu (Selçuklu) atlılarıyla büyüğümüz ve efendimiz halifenin hizmetine, düşmanlarımızı ve bizi çekemeyenleri berataraf ettikten sonra bir saat bile geç kalmadan gelmek isterdik... Irak'ın yönetimini kendisine verip şerefli kapısında hizmet ederiz. Ayrıca bize mensup olan bütün askerlerimiz de halifenin hizmetinde olacaktır. Biz, Irak'ta cereyan etmiş olan kötü olaylara karışan Tanrı ve Resulünün düşmanı Besasirî dışındaki bütün suçluları affedeceğiz. Besasirî'ye bizim tarafımızdan hiçbir af sözü ve aman, asla verilmeyecektir. O, İslamiyete karşı büyük suç ve günah işlemiştir; bu nedenle o, nerede bulunursa inşallah orada yakalanacaktır. Çünkü onun yaptığı kötü işler, onun kötü inanç ve çirkin niyetini bütün açıklığıyla ortaya koymuştur. O, dünyada nereye kaçsa bu bizim mesajımız kendisine ulaştırılacaktır, kaçmadığı takdirde bile hakkında verilen hüküm elbette canına mal olarak kendisine ulaştırılacaktır. Biz, halifenin kendilerine güvenip sözlerini dinleyeceği bilgin üstad Muhammed oğlu Ebu Bekr Ahmed ve bizim de güvendiğimiz şeyh Ebu'l-Vefa Zîrek'i, mesajlarımızı ulaştırmak ve güzel şeyleri halifeye bildirmek ve efendimiz ve ulu kişimiz olan halifenin meclisinde bizim adımıza hizmette bulunmak ve zor günler geçiren zatına bütün ülke ve kalelerinin kendi emrinde olduğu müjdesini götürmekle görevlendirildik."

Kureyş, Besasirî'ye bir elçiyle mektup gönderdi ve "cevabı acele getir" dedi. Daha sonra Kureyş, Sultan Tuğrul Bey'e de bir mektup yazdı: "Fikrini değiştirip yönetimi altındaki memleketlerde Besasirî'ye karşı kendisine tâbi olup itaat edeceğini" bildirdi. Besasirî, Sultan Tuğrul'un acelece Bağdat'a gelmekte olduğunu öğrenince mal ve silahlarını alarak Vasıt'a çekildi. Sultan Tuğrul Bey'in ordusunun öncülerinin Kasr-ı Şirin'e ulaşması üzerine Besasirî'nin eşi, çocukları, yakın adamları ve bunlarla ilgisi bulunan bütün kişiler, Bağdat'tan Vasıt'a gittiler (13 Aralık 1060). Genellikle Besasirî yandaşlarının bulunduğu Kerh mahallesi halkı da Bağ-

dat'tan ayrılıp Sarsar'a gittiler, bu arada bunlardan büyük bir kısmı da helak oldu.

Garsunni'me, Besasirî'nin Bağdat'a girişinin 4 Ocak 1058 Pazar, onun adamlarının Bağdat'tan çıkışlarının ise 2 Aralık 1059 Cumartesi'ye rastladığını bildirmiştir. Bu arada Basralılar ve Abbasîler, Kerh mahallesine yürüyerek yağmaladılar, sokakları, evleri ve geçit yerlerini ateşe verdiler. Bunun sonucunda her birinin 3 bin altın değeri olan 1200 ev yakıldı ayrıca yıkılan evler arasında her birinin değeri 30 bin altın olan evler de vardı.

Abbasî halifesi Hadîse–Ane hâkimi Muhariş'in yanındaydı. Muhariş, Besasirî'den ayrılmaya karar vermişti. Kureyş, Muhariş'e mektup yollayarak "Abbasî halifesini bana gönder ki ülkemizi Oğuz saldırılarından koruyalım, kendi canımıza karşılık halifeyi kullanabilelim, istediğimiz kadar para ve toprak talep edelim" dedi ise de Muhariş, Kureyş'e gönderdiği haber de "siz sözünüzde durmadınız" diye suçlamış Kureyş ve Besasirî'yi sonra da halifenin kendi canına bir zarar gelmemesi için kendisine yemin ettirdiğini bildirmişti. Besasirî'nin kendisine saldırmasından korkan Muhariş, Abbasî halifesine "Bizim buradan Muhelhil oğlu Bedr'in obasına gitmemiz daha iyi olacaktır" demiştir. 19 Aralık 1059 Pazar günü Muhariş ve Abbasî halifesi Dicle ırmağını geçerek Tellü Ukbera'ya gittiler.

Önce Sultan Tuğrul'un veziri Amidü'l-Mülk sonra da Sultan Tuğrul, Tellü Ukbera'da Abbasî halifesi ile bir araya geldi.

Abbasî halifesi Bağdat'a geri dönmüştü. Sultan Tuğrul Bey, Besasirî'nin peşine düşmek için Abbasî halifesinden izin istedi. Halifenin izin vermesi üzerine de sultan, hiç vakit kaybetmeksizin Necma'ya geçip Besasirî'ye yönelmek amacıyla askerî hazırlıklara başladı.

İşte tam bu sırada Hafâce'den Serâya, Sultan Tuğrul'dan kendisine 2 bin asker vermesini hemen Besasirî'nin peşine düşeceğini söylemişti. Fakat Sultan Tuğrul, bunu kabul etmedi. Sultan Tuğrul, onun yerine Humartekin Tuğrâyî'ye 2 bin asker verip derhal yola

çıkmasını istedi. Sultan Tuğrul'un oğulluğu Enuşirvan, Yaruhtekin, hacip Savtekin, Arap kuvvetlerinden bir grup ile onlara katıldılar, böylece bu kuvvetler Kufe yoluna hareket ettiler. 6 Ocak 1060 Cuma günü Sultan Tuğrul Dicle yoluyla Vasıt'a gitti. Sultanın Bağdat'tan ayrılması üzerine onun adamları, şehri tahribe başlayarak sokakları ve karşı kıyıya geçit yerlerini yaktılar, birçok kimseleri yakalayıp onlara işkence yaptılar ve ölüleri mezardan çıkardılar. Onların bu yağma, yangın ve insanları öldürmeleri, Bağdat'ın tahrip edilmesi ve şehrin iki yakasının adeta yerle bir olmasına kadar sürüp gitti. Bu nedenle hilafet sarayındaki Harem ile içindekilerden ve birkaç insandan başka şehirde hiçbir şey ve kimse kalmadı. Soğuktan ve açlıktan ölenlerin cesetlerini köpekler yemeye başladı, birçok kimse de kuduz olmuştu.

Bağdat'ta bu olayların gerçekleştiği sıralarda Sultan Tuğrul'u hiç önemsemeyen Besasirî, hurma ve çeşitli ürünlerin toplanmasını sağlamak üzere Vasıt'ta ikamet etmekteydi. Sultan Tuğrul'un geldiğini haber alınca Vasıt'tan gitmek istedi fakat toplanan ürünleri ne yapacağını şaşırdı. Besasirî beraberinde toplanan Araplarla Hille-Vasıt arasında bulunan Dübeys'e sığındı. Sultan Tuğrul'da Dübeys'e bağlı obaların yakınına karargâh kurdu. Besasirî Dübeys'e haber gönderip; "En iyisi, onlara gece saldırmaktır; çünkü onlar ve atları yorgundurlar" dediyse de Dübeys buna yanaşmayarak sadece "Yarın savaşırız" demekle yetindi. Dübeys, kendisiyle konuşmak isteyen Enuşirvan'ın isteğini kabul etti. Enuşirvan, Dübeys'e "Besasirî'yi teslim etmesi gerektiğini" bildirdi. Dübeys, Enuşirvan'a şöyle cevap verdi: "Bu adam bana sığınmıştır, vaktiyle Amidülmülk ve sen de bana sığınmıştınız, sizi düşmana vermem doğru olur muydu? Şimdi size düşen Besasirî ve Sultanın arasını düzeltmenizdir. Bunu yapmalısın, çünkü bu eşi bulunmaz manevi bir zenginliktir. Aksi takdirde kazanılan şeyler, kaybolmuş olur. Allah geçmişte olan kötü şeyleri affeder" dedi. Kendisini güvende hissetmeyen Dübeys, Sultan Tuğrul kendisine yaklaşıncaya kadar

çöle yöneldi ve "Besasirî'nin kendisinden uzaklaşmasını" emretti. Enuşirvan ve Dübeys'in askerleri birkaç kez karşı karşıya geldi. Bu arada Dübeys'in Besasirî'ye gidip durumu bildirmesi üzerine Besasirî ona; "İşin çözümü sana aittir, senin uygun gördüğünü, ben de uygun görürüm. Benden bir şey bekleme, sen uygun görmüşsün yap" dedi. Çok geçmeden Dübeys ile Enuşirvan savaşa girişti. Dübeys bozguna uğradığı halde Besasirî savaşa devam ediyordu. Sayıları çok fazla olan Selçuklu askerleri Hille emiri İbn Verram'ı ele geçirdiler. Ayrıca Dübeys'in oğulları Mansur, Bedran ve Hammad da tutsak alınmıştı. Hâlâ çarpışmayı sürdüren Besasirî, kendisini çeviren Selçuklu askerleri arasında sonderece güç duruma düştü; bu sırada kendisine bir ok isabet etti; zırhını kesmekle meşgul olduğu sırada kendisini hiç tanımayan bir Selçuklu askeri gelip yüzüne kılıçla vurdu. Kısa bir süre sonra Besasirî'yi tutsak alan Gümüştekin, tutsak alma hususunda hacip Erdem'le anlaşmazlığa düştü. Fakat çok geçmeden Gümüştekin, yanına getirilen Besasirî'nin başını kesip Sultan Tuğrul Bey'e götürdü.

Besasirî'nin Bağdat'ı ele geçirişini bizzat gören Garsunni'me'nin bu konudaki sözleri şöyledir:

"Besasirî'nin, askerleriyle birlikte Bağdat'a girişlerini hayret ve ibretle seyrettim. Bu olay, Aralık 1058'de cerayan etmişti. Halife 6 Ocak 1059 Salı günü sarayından zorla alındı. Besasirî de gelecek yılın 26 Aralık 1059 Pazar günü öldürülmüştür. Gerçekten bunlar, çok garip bir tesadüftür.

Bütün Türk askerleri, yük taşıyan binekleriyle Bağdat'a girip Arap ileri gelenlerinin bütün mallarını, çocuk ve kadınlarını alıp götürdüler. Tutsaklar arasında Besasirî'nin kadınları, erkek ve kız çocukları, eşi Zühre, Dübeys'in iki kızkardeşi ve iki kızı da bulunuyordu. Namuslu kadınlara uygun olmayan muameleler yapıldı (tecavüz edildi). Beraberinde mal, para ve ailesi olmaksızın yalnız başına olan kimseler, ancak atlarıyla kaçıp kurtuldular. Besasirî'nin cebinde bulunan 5 altını sultan, onun başını kesip beynini çıkaran

adama verdi. Çok geçmeden sultanın Bağdat'a gönderdiği (Ocak sonları) bu kesik baş, su kanalı yoluyla, önünde davullar vurulmak suretiyle şehrin her tarafında dolaştırıldı. **Bir süre asılı tutulan kesik baş, Başlar Hazinesi'ne (Hızânetü'r-ruûs) götürülüp konuldu.** Öte yandan Dübeys, beraberinde Besasirî'nin oğlu Ebu'l-Berakat ve iki kardeşi olduğu hâlde, Batîha'ya kaçtı."[460] Kureyş de daha sonra yakalanarak öldürülmüştür.

TÜRKLERLE ZENCİLERİN MÜCADELESİ VE MISIR'IN HARAP OLMASI

Seyyide Rasad, devlet kontrolünü ele geçirmek için Türklere karşı Zencileri kullanmak istedi ve bu amaçla Zencileri Türklere karşı kışkırttı.

Haziran-Temmuz 1062 tarihinde Mustansır eğlence için Cubb 'Amira'ya doğru maiyeti ile birlikte yola çıktı. Bu sırada Türklerden sarhoş olan biri Zencilerden bir gruba silah çekti. Onlar da hep birlikte bu Türkün üzerine hücum ederek onu öldürdüler. Bunun üzerine Türkler Mustansır'ın yanına giderek ona: "Eğer bizden biri olan bu kişi senin rızanla öldürüldüyse, biz bunu işittik ve itaat ettik. Ancak senin rızan dışında öldürüldü ise artık sabrımız kalmadı" dediler. Mustansır'dan bu hadiseyle ilgisi olmadığına dair cevap alan Türklerden bir grup harekete geçerek, Kûm Şerîk mevkiinde vuku bulan şiddetli bir çarpışma neticesinde Zencilerden bir grubu öldürerek, çarpışmalardan galip ayrıldılar.

Bu sırada Mustansır'ın annesi Seyyide Rasad, gizlice Zencilere silah ve para yardımında bulunuyordu. Türklerden bazıları Seyyide Rasad'ın, Zencilere Türklerle savaşmaları için bir şeyler gönderdiğini gördüler. Bunlar gidip arkadaşlarına durumu bildirdiler. Sonra da toplanıp, Mustansır'ın yanına gidip ona, sert sözlerle durumu

---

[460] Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular, Sıbt İbnu'l-Cevzî, s. 14-81, özetlenmiştir, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011 Ankara.

açıkladılar. Bunun üzerine Mustansır onlara, böyle bir şeyden haberi olmadığını söyledi ve elinde kılıcı olduğu halde annesinin yanına giderek onu yaptıklarından dolayı kınadı. Vezir Ebu'l-Ferec İbn Mağribi'yi Türklerle Zencilerin arasını düzeltmekle görevlendirdi. Zenciler bu hadisenin akabinde toplanarak Şubrâ Demanhûr yönüne gittiler.

Kasım 1066-Kasım 1067 arasında sayıları ve gücü artan Türkler, erzaklarının ve maaşlarının arttırılmasını istediler. Bu sırada sayıları Seyyide Rasad tarafından sürekli arttırılan Zencilerin, Kahire, Fustat ve kırsaldaki toplamları da atlı ve yaya olmak üzere 50 bini bulmuş ve ihtiyaçlarından dolayı durumları da kötüleşmişti. Bunların sayıları ile birlikte artan masrafları neticesinde devlet hazinesinin boşalması, zaafa sebep oldu.

Mısır bu haldeyken Seyyide Rasad, Türkleri Mısır'dan çıkarmak maksadıyla Zencilerin kumandanlarına elçiler göndererek, onları Türklerle savaşmaları için kışkırttı. Bunun üzerine Zencilerin kumandanları adamlarını toplayarak Cîze'ye yürüdüler. Türkler de onlarla savaşmak için Cîze'ye geldiler. Bu grupların Cîze'ye gelmeleri 1 Milyon dinara (altın para) mâl olmuştu. Savaş neticesinde Türkler, çok sayıda Zenciyi öldürerek zafer kazandılar. Mağlup olan Zenciler ise Sa'îd'e çekildiler. Bu sırada Türklerin kumandanı Nasıreddevle Ebu Ali Hasan b. Emir Ebi Hicai İbn Hamdan'dı. Zaferden sonra kendine güveni ve gücü artan Nasıreddevle Türklerle birlikte Kahire'ye döndü. Bu zafer onun hilafet merkezindeki mevkiini de yükseltti.

Mağlup Zencilerin geri kalanları Sa'îd'de toplandılar. Atlı ve yayaların sayısı 15 bini buluyordu. Bunlar bulundukları yerlerde bozgunculuk yapıyorlardı. Bunun üzerine endişeye kapılan Türklerin önde gelen kumandanları, Mustansır'a giderek Zencilerin yaptıkları hakkında şikâyette bulundular.

Bu görüşme esnasında Seyyide Rasad, yanında bulunan Zencileri, gaflet anında onların üzerine saldırtarak onlardan bir grubu

öldürttü. Nasıreddevle İbn Hamdan bunun üzerine Kahire'nin dışına kaçtı. Türkler de onun peşinden giderek Zencilerle savaşmak için hazırlandılar. Fustat ve Kahire'nin dışında bulunan Zenciler, Türklere karşı hücuma geçtiler. Aralarında birkaç gün süren muharebeler oldu. İbn Hamdan, savaş bitinceye kadar atından inmeyeceğine dair yemin etti. Zencilerin çoğunun öldüğü bu çarpışmaların neticesinde Türkler galip geldi. Fustat ve Kahire'de çok az sayıda Zenci kaldı. Zenciler Sa'îd ve İskenderiye'de toplandılar. Bunun üzerine İskenderiye şehrini kuşatan İbn Hamdan, Zenciler teslim olana kadar kuşatmayı sürdürdü. Sonra da güvendiği bir adamını oraya vali olarak atadı. Bu yılın tamamı Zencilerle Türkler arasındaki savaşla geçti.

Kasım-Aralık 1067'de Mustansır savaş masraflarını karşılamaya çalışan Türkler yüzünden zorda kaldı ve hazine boşaldı. Türkler her şeye el koymaya başladılar. Elde ettikleri her şeyi de ucuz fiyata satarak paraya çevirdiler.

Böylece seferin finansman işini halleden Nasıredddevle İbn Hamdan, Türklerden bir grupla Zencilerin üzerine Sa'îd'e yürüdü (Temmuz-Ağustos 1068). Masrafları 1 Milyon dinarı bulmuştu. Gerçekleşen çarpışmalar neticesinde mağlup olan Türkler, Cîze'ye çekildiler. Bu mağlubiyet üzerine Mustansır'ı Zencilere mali destek sağlamakla suçlayarak ona karşı ortak hareket etmek için karar aldılar. Mustansır Zencilere hiçbir şey göndermediğini beyan ederek, onlara 1 Milyon dinar gönderdi. Mustansır'ın kendilerine gönderdiği paranın da yardımıyla tekrar toparlanan Türkler, Zencilere karşı savaş için yeniden hazırlandılar. Netice de Zencileri mağlup ettiler. Çoğu bu çarpışmalarda ölen Zencilerden pek az kişi hayatta kaldı. Böylece Türkler Mısır'da Zencilerle giriştikleri müca-

deleden zaferle çıktılar. Seyyide Rasad'ın Zencileri kışkırtması ile çıkan kargaşa ve karmaşa da son bulmuş oldu.[461]

ALPARSLAN DÖNEMİNDE SELÇUKLU-FATIMÎ İLİŞKİLERİ

Tuğrul Bey döneminde Büyük Selçuklu Devleti'nin batıdaki devletlerle olan siyasetinin merkezinde Fatımî Halifeliği bulunuyordu. Alparslan devrinde ise bu ilişkilerde Fatımî halifeliğinin yanı sıra Bizans İmaparatorluğu da yer almıştır. Malazgirt savaşından sonra elde edilen fetihle Bizans Devleti ile olan siyasi ve askeri ilişkiler daha önemli hale geldi.

11. Yüzyıl Ortadoğusu'nun önemli devletlerinden birisini oluşturan Fatımî Halifeliği, Halife Mustansır döneminde (1036-1094), mülki yönetimin bozulmasından ve devlet hazinesinin boşalmasına kadar, askeri unsurların çatışmasına neden oldu. Halifelik veziri Nasıru'd Devle Hasan, Caferî halifeliğinin yerine Sünni bir halifelik kurmayı amaçlıyordu. Bu yüzden Horasan'da bulunan Sultan Alparslan'a Buharalı Fakih Ebu Cafer Muhammed'i elçi olarak gönderdi. Elçiyle gönderdiği haberde; 'Ordusuyla birlikte Mısır'a gelmesini, ülkeyi kendisine teslim edeceğini ve Caferî-Alevi hutbesini kaldırıp yerine Sünni hutbesi okutacağını' bidirdi. Bu çağrı üzerine Alparslan, Büyük Selçuklu'nun fetih planları içinde bulunan Mısır'ı Büyük Selçuklu Devleti'ne katmak düşüncesiyle güçlü bir orduyla Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu'ya girdi. Doğu Anadolu üzerinden geçmesinin amacı ise Azerbaycan'dan Mısır'a giden askeri yolun Doğu Anadolu üzerinden Mısır'a doğru uzanmasıydı. Alparslan, ordusuyla Doğu Anadolu'ya girerek Malazgirt kalesini fethedip, ardından Erciş'i (Şimdiki Van) ve Diyarbakır (Amed) çevresindeki bazı kaleleri aldıktan sonra Urfa'ya geldi. Burası kuşatıldı ancak alınamadı. Vakit

---

[461] Fatımî Devleti'nde Türkler, Nihat Yazılıtaş, s. 157-160, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009 Ankara.

kaybetmemek için kuşatma kaldırılarak yola devam edildi. Buradan sonra Halep'e gelindi. Halep'i elinde tutan Mirdasi hükümdarı Mahmut, Sultan Alparslan'a şehrin anahtarlarını resmen teslim etti. Böylece 1071 yılında artık Caferi hutbeleri (Fatımîler) yerine Sünni Abbasi Halifesinin ve Selçukluların hutbeleri okunuyordu. Suriye'de ilerleyen Sultan Alparslan, Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in (Romen Diyojen) büyük bir orduyla İstanbul'dan İran'a doğru yola çıktığı haberinin gelmesi üzerine Mısır seferini yarıda kesmek zorunda kaldı. Bu seferi devam ettirmek üzere oğullarından Aytigin Süleymanî'yi ve kendisinin emrinde olan Halep hâkimi Mahmut'u görevlendirerek, Fatımîlere ait bütün şehirleri ele geçirmelerini istedi.

Sultan Alparslan dönemi Selçuklu-Fatımî ilişkileri açısından önemli bir olay da Suriye'ye ilk Türkmen akınlarının bu dönemde gerçekleşmesidir.

Han oğlu Harun, Alparslan'ın tahta çıkışından sonra çağrılınca yaklaşık bin kişilik Türkmen ordusuyla birlikte Anadolu'dan Halep taraflarına gitmişti...

Harun, Emir Mahmut ile arasının bozulması üzerine Sur'da Fatımîlere ayaklanarak yönetimi ele geçiren Aynu'd Devle Ebu'l Hasan ile işbirliğine başladı. Bunun üzerine Halife Mustansir'in emriyle bu isyanı bastırması için bölgeye gönderilen Akka valisi Bedru'l Cemali'nin tarafına geçen Harun. 1070 yılında Aynu'd Devle'nin teşvikleri sonucu kendi adamları tarafından öldürüldü.

Alparslan'ın saltanatı sırasında Fatımîlerin hâkimiyeti altında bulunan Filistin'e Türkmen akınları başladı. Daha önceden Anadolu'da akınlarda bulunan, Yabgulu Türkmenlerinden 3-4 bin çadırlık bir grup, bölgeye gelerek, Taberiyye gölünün doğusunda bulunan Balkaa'yı ele geçirdiler. Buradan hareketle Remle ve çevresini ele geçirdiler.

Bölgede faaliyetlerini arttıran Kurlu Bey, kendisinden yardım isteyen Fatımîlerin Akka Valisi Bedru'l Cemali'ye yardım etmişti.

Bundan sonra araları bozulunca Trablusşam civarına giden Kurlu Bey ve emrindeki Türkmenler buraya yerleştiler. Kurlu Bey burada isyan eden Fatımîlerin Sur valisi Aynu'd devle'ye yardım ederek, isyanı bastırmakla görevlendirilen Bedrü'l Cemali'yi başarısızlığa uğrattı. Daha sonra Filistin'e dönen Kurlu Bey, Mirdasoğulları Mahmut ve Atiye arasındaki saltanat mücadelesine katıldı. Mahmut'dan yana oldu ve Atiye'yi yenilgiye uğrattıktan sonra Filistin'e geri döndü. Bunun ardından Fatımîlerin hâkimiyetinde bulunan Dımaşk (Şam)'ı kuşatan Kurlu Bey, 50 bin altın karşılığında kuşatmayı kaldırdı. Ardından Akka'yı kuşatıp sıkıştıran Kurlu Bey aniden vefat etti.

Kurlu Bey'den sonra başa geçen Türkmen Beylerinden Atsız beyliğin sınırlarını büyüttü. Remle'yi Fatımîlerin elinden aldıktan sonra Kudüs'ü de fazla zorlanmadan ele geçirip Türkmen Beyliğinin başkenti yaptı.

Sonra Fatımî-Selçuklu ilişkileri iyice zayıfladı ve önemini kaybetti.[462]

ATSIZ VE FATIMÎLER KARŞI KARŞIYA

Kurlu Bey'in ölümünden sonra Atsız Bey, Filistin Türkmen Beyliğinin yönetimini eline aldı. Bu sıralarda Anadolu'da Selçuklu Fetihleri sebebiyle Bizans hâkimiyetinin çökmesine parelel olarak Suriye ve Filistin'de de Mısır Fatımî hâkimiyeti gittikçe yok olmaktaydı. Kuzey Suriye'de Fatımîlere tâbi durumdaki HHaleb Mirdasoğulları emirliği, gönüllü olarak Selçuklu Devletinin vasalı olmuştu. Ayrıca Sur ve Sayda gibi önemli kıyı kentlerinin valileri de Fatımîlerden ayrılıp bağımsız birer yönetim kurmuşlardı. Antakya ve Doğu Akdeniz'de güneye uzanan dar bir arazi şeridinde, Bizans yönetimi görülmekte ise de Anadolu, Suriye ve Filistin'de Selçuklu

---

[462] Çetin Umut, Alparslan, s. 41-45 (Özetlenmiştir), Demirbaş Yayınları, (İz Bırakanlar Serisi), İstanbul 2009.

fetih ve yerleşmesi sebebiyle bu yörelerin Bizans'la ilişkisi kesilmiş bir duruma düşmüştü.

Atsız, Fatımî yönetiminde bulunan ve Filistin'in merkezi konumundaki Kudüs üzerine yürüyüp kuşatmaya başladı. Şehirde adı bilinmeyen Türk asıllı bir Fatımî valisi bulunuyordu. Şehrin kutsallığı ve ayrıca valinin aynı ırktan olması bakımından şehri hücumla fethetmek istemeyen emir Atsız, ona gönderdiği mektupta; "Bu kutsal şehre karşı savaşmamı Tanrı doğru bulmaz ancak kentin kan dökülmeden teslimini daha sonra da Abbasî halifeliği ve Selçuklu Sultanlığı adlarına hutbe okutulacağını" bildirdi. Sıkışık bir duruma düşen vali, Atsız'a gönderdiği cevapta "Ben de sizler gibi Türküm, şehri size karşı asla savunmayacağım ancak bana hayatım, ailem ve servetim hususunda güvence verilirse şehri derhal teslim eder, hizmetine girerim" dedi. Bunun üzerine Atsız, valiye istediği güvenceyi verdikten başka ona bazı yerlerin yönetimini de dirlik olarak verdi. Çok geçmeden şehre giren Atsız, "Halka asla dokunulmayacağını" münadiler vasıtasıyla ilan ettirdi, şehirde Abbasî Halifeliği ve Selçuklu Sultanlığı adlarına hutbe okutturdu (1071'den sonra). Atsız, şehirdeki çeşitli mallara hiç dokunmadığı gibi herhangi bir yağmadan korumak amacıyla, bunlara muhafızlar koydurdu. Şehir halkı, Atsız'ın kendilerine karşı gösterdiği bu âdil ve iyi davranışlarından memnun kaldılar. Emir Atsız, küçük bir Türkmen Beyliği'nden Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi olarak geliştirdiği Devleti'nin başkentini Remle'den Kudüs'e nakletti.

Emir Atsız, Kudüs'ün fethinden sonra Kuzey yönünde fetihlere devam etmekte iken, kendisine bağlı emirlerden Şöklü de kıyı bölgesinde fetihler yapıyordu. Bu arada Şöklü, Akkâ'yı kuşatıp sıkıştırmaya başladı. Şehir valisi Bedrülcemalî, Mısır Fatımî Devleti vezirliğine atandığı için şehri, onun adına İbn Sukhâ adlı birisi yönetiyordu. Fakat bir süre sonra Bedrü'l-Cemalî ile arası açılan İbn Sukhâ, ileri gelen yöneticilerle de anlaşarak şehri emir Şöklü'ye teslim etti. Böylece şehre hâkim olan Şöklü, şehir hazinesine el

koyduktan sonra Bedrü'l-Cemalî'nin aile bireylerini de esir aldı (Ekim/Kasım 1074).

Öte yandan Akka'nın fethini haber alan emir Atsız, Şöklü'ye bir ulak göndererek "Bedrülcemalî'nin tutsak aldığı aile bireylerini ve elegeçirdiği hazinesinin yarısını göndermesini ve kendisini Akkâ'ya Selçuklu valisi olarak atadığını" bildirdi. Fakat Akkâ'da bağımsız bir beylik kurma çabası içinde olan Şöklü, Atsız'a karşı çok sert bir tutum aldı ve onun söz konusu isteklerini reddetti. Bu sebeple Atsız'ın kendisine karşı harekete geçebileceğini düşünen Şöklü, Atsız'la savaş hâlinde olan Dımaşk (Şam) Fatımî valisi Haydere oğlu Mualla ve Kilâboğulları kabilesiyle birer antlaşma yaptı, böylece Atsız karşısındaki kuvvet dengesini sağlamış oldu. Fakat Şöklü'nün girişimlerini yakından izleyen Atsız, kıyı bölgesinde bir yörede, daha müttefiklerinin yardımını alamayan Şöklü'ye saldırarak yenilgiye uğrattı (Nisan/Mayıs 1075).

Bu yenilgi üzerine Şöklü, Atsız'a karşı başlattığı mücadeleyi meşru bir hale sokmak amacıyla yeni bir girişimde bulundu. Şöklü, o sıralarda Güneydoğu Anadolu bölgesinde fetihler yapmakta olan Kutalmışoğullarından birisine (Kutalmış'ın Süleyman dışında Mansur, Alpilik ve Devlet adında çocukları vardır) bir mektup göndererek onu, kendisiyle birlikte fetihler yapmak üzere, Filistin'e davet etti. O, mektubunda "Sen, Selçuklu hanedanına mensupsun. Sana itaat ile hizmetinde bulunmak bana şeref verir, ayrıca bununla da övünürüm. Halbuki Atsız, Selçuklu ailesinden değildir. Bu sebeple ben, ona itaat etmek ve hizmetinde bulunmak istemiyorum. Eğer birlikte Atsız'ı yenip bu ülkeden uzaklaştırırsak Mısır Fatımî Devleti de bize destek ve yardımcı olmaya söz verdi" dedi. Bunun üzerine Kutalmışoğlu bir kardeşi ve amcasının (Resultekin) oğlu ile birlikte Taberiye'ye gelip savaş hazırlıkları yapmakta olan emir Şöklü'ye katıldılar. Çok geçmeden Mısır Fatımî halifeliğini tanıdıklarını da resmen açıkladılar. Böylece Suriye ve Filistin'de Sünni Bağdat Abbasî halifeliği ve Selçuklu Sultanlığına karşı Alevi Fatımî Halifeliğini

tanıyan ve içinde Selçuklu hanedanına mensup kimselerin de yer aldığı bir ittifak kurulmuş oldu. Öte yandan Şöklü'nün hazırlık ve girişimlerini yakından izleyen Atsız, bütün kuvvetleriyle Şöklü ve müttefiklerinin üzerine yürüdü. Taberiye'de 1075 yılında yapılan savaşta, müttefikler kesin bir yenilgiye uğradılar. Tutsak alınan Şöklü ve oğlu öldürüldü, yaşlı olan babası serbest bırakıldı. Şöklü'nün öteki oğlu ve babası Mısır'a kaçtılar. Atsız, tutsaklar arasında bulunan Kutalmışoğullarının durumunu tâbi olduğu Sultan Melikşah'a bildirdi. Öte yandan kardeşleri ve amcaoğlunun tutsaklığını haber alan ve o sıralarda Anadolu'da fetihler yapan Süleymanşah, güneye Suriye'ye inerek Humus'a kadar ilerledi ve emir Atsız'a bir ulak gönderip "tutsak kardeşleri ve amcaoğlunu kendisine göndermesini" bildirdi. Atsız ise ona gönderdiği cevapta "Durumu Sultan Melikşah'a bildirdim, ondan gelecek buyruğu ve talimatı bekliyorum" diyerek Süleymanşah'ın isteğini yerine getirmedi. Çok geçmeden Selçuklu Sultanının buyruğunu alan emir Atsız, tutsak Kutalmışoğullarını, Bağdat Selçuklu askerî valisi (Şıhne) Aytekin'e yollamış, o da onları başkent İsfehan'a gönderip Melikşah'a teslim etmiştir.

Taberiye savaşından sonra emir Atsız, kardeşi Çavlı ile birlikte Halep yörelerinde bazı fetihler yaptıktan sonra Fatımîlerin elinde bulunan Trablusşam'ı fethetti ve Sur şehrini de şiddetle kuşattı. O, Fatımî valisinin şehrin teslimine karşılık önerdiği "Türkmenlerin şehre girerek getirdikleri malları satıp gerekli şeyleri satın almaları fakat şehirde geceyi geçirmemeleri ve Fatımîler adına okunan hutbenin değiştirilmemesi" şartlarını kabul ile şehri teslim aldı.

Bütün bu olaylar sırasında Selçuklu Sultanı Melikşah veziri Nizamülmülk'ün karşı çıkmasına rağmen Atsız'ı görevden almış yerine Atsız'ın kardeşi Tacüddevle Tutuş'u görevlendirmiştir. Atsız, Melikşah'a yazdığı bir mektupta yanlış bir harekette bulunmadığını ve Melikşah'ın üstünlüğünü kabul ettirmeye çalıştığını ifade etti. Bunun üzerine Melikşah tekrar Atsız'ı aynı göreve atamıştır.

Atsız, Suriye'nin konum itibariyle önemli durumda olan Dımaşk (Şam) fethetme düşüncesine girdi. Şam'da zayıf da olsa bir Fatımî hâkimiyeti sürmekteydi. Uzun zamandır Şam'ı fethetme düşüncesinde olan Atsız 1070'den beri şehri sürekli kuşatma altında tutuyor ve yörelerini denetim altında tutuyordu. Bu sebeple Fatımî yardımını alamayan şehrin savunma gücü zayıflamış, ekonomik düzeni bozulmuş ve dolayısıyla yaşam şartları ciddi şekilde zorlaşmıştı. Bütün bu şartları göz önüne alan Atsız, Mayıs 1075'de şehri yeniden kuşatıp sıkıştırdıysa da bu sefer de başarılı olamadı. Fakat çok geçmeden halk ve bir kısım askerlerin harekete geçmeleri sonucunda, vali Mualla görevden alınarak yerine Rezinüddevle İntisar, valilik makamına getirildi. Şehirde Atsız'a karşı geniş savunma önlemleri alındı. Buna rağmen yeni vali, şehre karşı emir Atsız'ın uyguladığı ablukayı kaldıramadı. Dımaşk eski sıkışık zor durumuna geri döndü. Özellikle yiyecek sıkıntısı, şehirdeki yaşamı imkânsız hale getirdi. Öte yandan şehrin bu durumunu yakından izleyen Atsız, derhal harekete geçerek Dımaşk'ı yeniden kuşattı (Mart/ Nisan 1076). Bununla birlikte şehrin hücumla alınıp kan dökülmesini istemeyen Atsız, vali İntisar'a haber göndererek "Şehrin barış yoluyla teslimini" istedi. Direnme ve savunmanın imkânsız olduğunu gören vali, şehir ve kalesini Atsız'a teslim etmek zorunda kaldı (Haziran/Temmuz 1076). Şehirde Abbasî Halifesi ve Selçuklu Sultanı Melikşah adına törenle hutbe okundu. Suriye Filistin Selçuklu Devletinin başkenti Kudüs'ten Şam'a nakledildi.

Emir Atsız, 1071-1076 yılları arasında Askalan ve Yafa dışındaki Suriye ve Filistin'in bütün şehir ve kalelerini fethederek buralardaki Fatımî hâkimiyetine son verdi. Atsız, bu sefer Mısır'ı fethederek Fatımî Devletine son vermek istiyordu. Bu amaçla Atsız, askerî hazırlıklara başladı. Bu sıralarda İldenizoğlu adlı bir Türk emiri bir miktar asker ve hazinesiyle birlikte Fatımî veziri Bedrülcemalî'nin izlemelerinden kaçarak Atsız'a katılmıştı. Atsız, hazırladığı 5-6 bin kişilik ordusuyla 1076 yılında Mısır seferine çıktı. O,

Ildenizoğlu'nun tavsiyesi üzerine Mısır sınırındaki Rif şehrini, 50 gün süren bir kuşatmadan sonra fethetmeyi başardı. Bununla birlikte, bu süre içinde Fatımî veziri Bedrülcemalî savunma hazırlıklarını bitirme fırsatı bulabilmişti. Bu arada kuvvetleriyle birlikte Atsız'ın ordusundan ayrılan Kelboğulları kabilesi reisi Bedr, Bedrülcemalî'ye katıldı. Bunun dışında Şöklü'nün babası ve bir oğlu da Taberiye savaşından sonra Mısır'a kaçıp sığınmışlardı. Emir Atsız, Ocak 1077 sonlarına doğru, Mısır sınırını geçerek Kahire yakınlarına gelip karargâh kurdu. Bu sırada Bedrülcemalî, bin kişilik bir kuvvet gönderip Selçuklu ordusuna bir baskın yaptırdı ise de bunlar başarılı olamayıp yenilgiye uğradılar. Bunun üzerine korku ve endişeye kapılan Kahire halkı, halifenin sarayının önünde toplanarak gösterilerde bulundular ve "Halifeden acele önlemler almasını" istediler. Fatımî halifesi Mustansır, vezir Bedrülcemalî ve diğer devlet ileri gelenleri Fatımî ordusunun yenilgisi halinde İskenderiye'ye kaçma hazırlıklarına başlamışlardı. Bunu haber alan büyük halk kitleleri, yeniden halifenin sarayının önünde toplanıp olaylar çıkardılar. Heyecanı yatıştırmak amacıyla halife adına saraydan yapılan açıklamalarda "Halifenin asla Kahire'den ayrılmayacağı, eski kitaplarda, Doğu'dan gelen hiçbir kavmin Mısır'ı alamayacağının yazılı olduğu, bu bakımdan zaferin kesinlikle kazanılacağı" bildirildi, böylece halk kitleleri yatıştırılmaya çalışıldı. Çok geçmeden Bedrülcemalî, Sudanlı askerlerin de katıldığı büyük bir orduyla harekete geçip, Atsız'ın ordusuna karşı savaş düzeni aldı. Bu sıralar da Atsız da bir savaş meclisi düzenlemişti. Komutanlar içinde yaşlı ve tecrübeli olanlar geri çekilme fikrindeydi fakat genç olanlar ısrarla savaş düşüncesindeydi. Sonuçta savaş kararı alındı. Çok geçmeden sayı yönünden üstün Fatımî ordusuyla Kahire dolaylarında savaşa başlandı. Çarpışmaların şiddetle sürdüğü sıralarda, Şöklü'nün babası ve kardeşinin girişimleri sonucunda, Selçuklu ordusundaki 700 Türkmen atlısı, Fatımîler tarafına geçti. Bunun üzerine sayıları daha da azalan Atsız'ın kuvvetleri geri çekilmeye

başladı, işte bu sırada Kelboğulları kabilesi reisi Bedr saldırıya geçip Selçuklu ordugâhını ateşe verdi. Böylece Atsız'ın kuvvetlerinin savaş düzeni bozuldu ve şaşkınlık içinde darmadağın oldular. Çarpışmalarda çok sayıda Selçuklu askeri öldürüldü ve yanan ordugâhtan arta kalan ağırlıklar da Fatımîler tarafından yağma edildi. Emir Atsız ve bazı kumandanlar, çok az bir atlı kuvvetiyle güçlükle savaş meydanından kaçabildiler.[463]

Suriye ve Filistin'deki birçok şehirde Atsız ve Selçuklulara karşı isyan dalgası yükseldi. İsyanları bastırmak için uğraşan Atsız'ın karşısına Fatımî orduları çıktı. Fatımî ordu komutanı Nasruddevle 1077 ve 1079 yıllarında iki defa Şam'ı kuşattı. Bu sırada Halep'teki Tutuş'a haber göndererek acele yardım talebinde bulundu ayrıca şehri ona teslim edeceğini söyledi. Tutuş'un kuvvetleriyle geldiğini öğrenen Fatımî ordusu Mısır'a geri çekildi. Tutuş, Şam'a geldi. Atsız verdiği sözlerden pişman olup şehri Tutuş'a teslim etmemek için bazı planlar kurdu. Bunu öğrenen Tutuş, Atsız'ı yayının kirişiyle boğdurdu. Böylece Suriye Filistin Selçuklu Devleti'nin yönetimi Tutuş'un eline geçti.

KARMATÎLER

913/1175-1176

ARABİSTAN'DA KARMATLAR

Mısır, kırk sene süren bir bağımsızlıktan sonra tekrar merkezi hükümetin egemenliği altına girdiği sıralarda, güney Arabistan kesin olarak elden çıkıyordu. Memleketin bu en ücra köşesinde bulunan eyaletinde İslâmiyet sosyal ve politik şartları tamamıyla değiştirememişti.

---

[463] Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur, Prof. Dr. Ali Sevim, s. 34-42, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım: 2011 Ankara.

Arabistan'ın güney bölgesindeki asil kabile başkanları hâlâ Himyeriler ve Sebeliler olduğu gibi saraylarında oturuyorlar ve halifenin San'a'daki valisine oldukça düzenli bir şekilde vergilerini ödemek şartıyla buradan, hiç rahatsız edilmeden bölgelerini yönetiyorlardı. Bu durumda bulunanlardan biri, daha önce kendi prenslerinin üstüne dikilmiş politik etki sahipleriyle birçok defa anlaşmazlığa düştükten sonra 945 tarihinde San'a'da hapishanede ölmüş olan el-Hasan el-Hamdani, "Tac" ve "Ceziret ül- Arap" adlarındaki iki eserinde bize atalarının memleketinin eski kültürünü ayrıntılı olarak anlatmaktadır ki bunun benzeri, İslâm egemenliğine girmiş memleketlerin hiç birinde yoktur. Abbasi hükümetinde, kendi valileri yanında, vakit vakit, yerel politika merkezlerinin kurulmasının özendirildiği görünüyor. Me'mun, Alevi politikası sonuçsuz kaldıktan sonra neseb silsilesini, Muaviye'nin sözde üvey kardeşi olan ve Irak'ta valilik yapmış bulunan Ziyad b. Ebihi'ye götüren tanınmış bir savaşçı olan Muhammed'i, Horasanlı kıt'alarla güney Arabistan'a göndermişti ki bu, asıl yüksek yayla kısmı San'a valilerinde bağımsız bir durumda bulunmakta iken Hadramavt'taki Şihr'e kadar sahil bölgesiyle ilk tepeler silsilesini etkinliği altına alabilmişti. Bu Muhammed ve halefleri, ikametgâhları olan Zebid'den, memleketi, bazı talihsizliklere rağmen yüz elli sene kadar ellerinde tutabilmişlerdi.

Onun ikinci halefinin etki alanı, merkezi olan Şibam'dan, halife Mutasım devrinde onun valisine başkanlarından nüfuzunu memleketin güneyine doğru uzatmış olan ve oğlunu San'a valisi olarak kabul ettirmiş bulunan yerli asil kabile, başkaldıran biri olan Abdurrahman oğlu Ya'fur tarafından büyük kayıplara uğramıştı. Bu ayaklanmalara Ali taraftarları da karışmışlardı.

Karmat daileri karakol edindikleri dağlarda göründüler, uğraşlarına rağmen burada uzun süre tutunamadılar. Buna karşılık İmam Ali Zeynelabidin oğlu Zeyd evlatlarından biri, kendi sülalesi için burada bir yer hazırlamayı başardı ki bu sülale, birçok asırların

fırtınalarına rağmen yaşamaya devam etti ve hala bugün bile oralarda önemli bir kuvvet unsuru olarak görünmektedir.

Büyük bir politik görüş ve enerjiye sahip bulunan Zeyd oğlu Hasan kendisinin oturmakta olduğu Rey'de Hazer denizinin güney sahillerindeki Taberistan ve Mazenderan ileri gelenlerinin, Tahiri valilerinin baskılarından bıkıp usanıp da bu valilere karşı bir baş aramakta bulundukları bir sırada hizmetlerine girdi. Birçok çatışmalar arasında Zeyd oğlu Hasan ve halefleri yarım asırdan fazla bir süre (864-928) bu havalide tutundular.

Hüseyin oğlu Yahya adındaki bir halefi, 859 yılında doğmuş olduğu Medine'de, akrabaları arasında ilmi ve imanı ile sülalesinin şan ve şöhretini tekrar canlandıracağı hakkında bir umut uyandırmıştı. Bu, Taberistan'da yeğenlerine yaptığı bir ziyaretten sonra orada tutunamayacağına kanaat getirince, gözlerini, karışık durumu Medine'de yeterli derecede bilinen güney Arabistan'a çevirdi. 16 Mart 897 tarihinde yalnız elli kişilik bir kuvvetle, Mekke ve San'a arasındaki hac yolu üstünde ve San'a'dan yaya yürüyüşle on günlük uzaklıkta bulunan bu yörenin başlıca bir yeri olan Sa'da kapıları önünde göründü. Burada İmam el-Hadi "doğru yola yöneltici imam" namı altında halkı Peygamber soyuna uymaya davete başladı. Vaktiyle Peygamber nasıl Medine'ye, oradaki kabileler arasındaki anlaşmazlıkları çözümlemek suretiyle egemen olabildiyse, el-Hadi de, gerek eski piskoposluk merkezi olan Necran'daki Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında, gerekse o bölgenin Bedeviler'i arasında hakem rolü yapmak suretiyle, çok miktarda ve gittikçe artan taraftarlar kazandı. Bununla beraber nüfuzu, memleketin güneyindeki Karmatlar'ın ve Ya'fürîler'in nüfuzuyla çarpıştığından Sa'da'ya ve çevresi ile sınırlı kaldı. 18 Ağustos 911 tarihinde öldüğü zaman, kendisinden sonra

geleceklerin, fırsat çıktıkça bütün memlekete yayılabilmelerini olanaklı kılacak güvenli bir hareket üssü bıraktı.[464]

Kardeşi halife el-Mutemid zamanında devlet bakanı olup 891 tarihinde ölen el-Muvaffak'ın oğlu Ahmet, babasının ölümünden sonra amcası Mutemid'in ölüm tarihi olan 892'ye kadar devlet nazırlığı görevini yapmış bu tarihte el-Mutezid Billâh unvanıyla halife olarak tahta çıkmıştı; işte bunun zamanında imparatorluğun merkezi bölgeleri bir defa daha yeniden bir dini-politik hareketle şiddetle sarsıldı. 12. İmam Mehdi'nin dünyayı kurtaracağı inancı fakat İmam Ali taraftarlarından bazıları İmam Cafer Sadık'ın oğlu İsmail'i beklemeye umut bağlamıştı. Bunlara yediciler de denmekteydi.

Bunlar kendilerini İhvanus Safa denilen bir örgütün ortaya koyduğu Felsefe Ansiklopedisi niteliğindeki risaleler ile kendilerini buldular. Bu İhvan, tarikat olarak evvala 890 tarihinde Irak'ta, Zenciler isyanının tamamıyla bastırılmış olduğu sırada Vasıt havalisinde meydana çıktı. Orada o zaman Hamdan Karmat adındaki bir adam (olasılıkla Aramcadaki "gizli mürşit' demek olacak) taraftarları için, Peygamber'den örnek alarak Dar ül-Hücre adlı verdiği bir birleşme yeri oluşturdu. onun lakabı olan Karmat'a oranla bütün tarikat mensupları Karmati diye adlandırıldı.

Hamdan'ın kayın biraderi Abdan, tarikatın yedi derecesine sülûk hakkında bir el kitabı yazmış olmalı. Sonradan sayısı dokuza çıkarılan bu dereceler salikin dini inanışının iyice incelenmesini içerirler salik evvela yavaş yavaş bütün güzelliklerin kendisine aşikâr olmamış olduğuna ikna edilir, bundan sonra o dinin esasları hakkında kuşkuya götürülür bu dereceye gelince kişi salike daima meçhul kalmış olan gizli imamın (imam mahfi) ve onun temsilcilerine otoritelerine bağlanır ve ona, mazinin vahiylerinin ve dini hükümlerin ancak bir tevil yoluyla açıklanabilen batınî anlamı

---

[464] C. van Arendonk, De opkomst van het zaidietishe imamaat in Yemen Leide, 1919.

içerdikleri gösterilir. Bu şekilde hazırlanan salik derhal bütün dini yükümlülüklerinden ve şeriatın gerektirdiği kulluk ödevlerinden kurtarılmak karşılığında bir yeminle tarikata ve tarikatın başkanına mutlak bir itaatle yükümlü kılınır. Irak dışında merkezi olduğu söylenen iki imamdan biri "Paklık şeyhi" Abdan'ın yerine daha faal olan Zikreveyh ed-Dindani'yi getirdi ve Onu Suriye'ye gönderdi; O burada 900 yılında Beni Üley Bedevi kabilesi dışında Tulun Oğullarının pek zayıflamış olan yönetimlerine karşı bir isyan çıkarmayı başardı. Sözde Ali soyundan inmiş olan "paklık şeyhi" Ebu Abdullah Muhammed adı altında halife ilan edildi.

Karmatlar bütün Suriye şehirlerinde çok büyük bir şiddetle harekete geçtiler. Yalnız Şam, onların kuşatmalarına karşı koydu. Bu muhasara sırasında 901 tarihinde Karmatlar'ın halifeleri öldü ve kardeşi Ebu Abdullah Ahmet getirildi fakat bu, iki sene sonra tutuklarak Bağdad'da idam edildi. 906 tarihinde Zikreveyh de katledildikten sonra son Tulunlu'nun ortadan kalkmasıyla Suriye'yi tekrar sağlamca elinde tutan Bağdad hükümeti Suriye ve Irak'taki Karmatlar hareketini bastırmayı başardı.

Bütün bunlara rağmen Karmatlar Arabistan'da devamlı bir başarıya kavuştular "Paklık şeyhi" 894 yılı başlarında Behram oğlu Ebu Said Hasan el-Cennabi adında birini Basra körfezindeki Bahreyn bölgesinde bulunan el-Ahsa'ya göndermişti. Bu orada bedevi Abdülkays kabilesinin yardımıyla eski Hacar'ın yani bugünkü Hafuf'un yerine Mü'miniyye'yi hükümet merkezi yapmak suretiyle bağımsız bir devlet kurmayı başardı. Bu ve kendisinden sonra gelenler orada gizli imamın vekilleri sıfatıyla hüküm sürdüler ve bedevi an'anesini kumazca bir şekilde kollayarak kabile şeyhlerini politikalarının yürütülmesine yardım ettirdiler. Ebu Said'in oğlu ve halefi Ebu Tahir (914-943) Irak'ta tekrar baskınlar yaptı ve hacca gidip gelme işini sekteye uğrattı; 12 Ocak 930 tarihinde bizzat Mekke'yi işgal etti ve Kâbe'deki Hacer-i Esved'i alıp kendi baş şehri el-Ahsa'ya götürdü ki bu taş burada otuz sene kaldı. Karmatlar'ın,

güney Arabistan'da da kök salmak için yaptıkları daha az başarılı teşebbüsleri olmuştur.[465]

Karmatîler (Karâmita), Kûfe'deki İsmâilî dâîsi Eş'as oğlu Hamdan Karmat'a (ö.293/906) nispetle bu adı almışlardır. İbn Manzûr onları ayrı bir kavim olarak tanıtır.[466]

Taberî, 255 (869) yılı olaylarını anlatırken **Karmâtiyyûn diye anılan Zenc isyanının destekçisi bir gruptan bahseder.**[467]

Mesûdî ile Makdisî ise Karmatîler'in bir Sudan halkı olduğunu belirtirler.[468]

Bu özellikleri dikkate alan bazı çağdaş araştırmacılar Karmatîler'in söz konusu halkın Libya'dan getirilen Garamalılar yahut Garamantlar olduğunu ve adlarının Arap diline Karâmita yahut Karmatiyyûn şeklinde geçtiğini ileri sürmektedirler.

Karmat isminin Sevâd bölgesindeki Benî Ukayl'in kolu Benî Karmaftan geldiği, Karmatîler'in ve liderleri Hamdân'ın Arap asıllı olduğu da rivayet edilmektedir.

Louis Massignon ismin Vâsıftaki mahallî Ârâmî lehçesinde "gizleyen, hileci" anlamındaki kurmatâdan, Vladimir Ivanow ise aşağı Mezopotamya'da "köylü ve çiftçi" yerine kullanılan karmita yahut karmuta'dan geldiğini düşünmektedir.

Genel kabule göre Karmatîler 869 yılında Abbâsîler'e karşı düzenlenen Zenci isyanı sırasında ortaya çıkmışlardır. Hareketin kurucusu olarak kabul edilen Hamdan, Sâbiîliğe mensup olup Kûfe yakınlarındaki Dûr köyündendir ve büyük ihtimalle 264'te (877-78) Meymûn oğlu Abdullah'ın yahut oğlu Ahmed'in dâîlerinden Hüseyin Ahvâzî'nin telkinleriyle İsmâiliyye hareketi-

---

[465] İslam Ulusları Ve Devletleri Tarihi, Carl Brockelmann, Çeviren: Prof. Dr. Neşet Çağatay, s. 116-119, 2. Baskı: 2002, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu; Türk Tarih Kurumu X. Dizi-Sayı 14, Ankara.

[466] Lisânü'l-Arab, "Karmati" Maddesi

[467] Târih, Taberi, c. IX, s. 419

[468] Mürû-cü'z-zeheb, Mesudî, c. II, s. 20; Ahsen't-tekâsîm, Makdisî, s. 242

ne katılmış, onun ölümünden ya da Sevâd bölgesini terketmesinden sonra İsmâiliyye'nin o bölgedeki dâîsi olmuştur. Ancak Karmatî hareketi onunla sınırlı tutulmamış, döneminde veya daha sonra çıkarılan bütün ayaklanmalar Karmatîler'e mal edilmiş, bazan da **Fâtımî-İsmâilî hareketi Karmatîlik olarak nitelendirilmiştir.**

Hamdân'ın asıl destekçileri Kûfe'ye yerleşen Benî Şeybân ve Vâil oğlu Bekir'e mensup Arap kabileleriydi. Bu kabilelerin yardımı ile güçlü bir duruma gelen Hamdan, hareketin devamını sağlamak için mensuplarından çeşitli adlar altında para topladı. Arkasından kendisine bağlı olan her köye bir dâî tayin etti ve ahalinin mal ve emlakının idaresini bu dâîye verdi. **Hamdân'ın faaliyetleri, Abbâsîler'in Zenc isyanıyla meşgul olmalarından dolayı 278 (891) yılında bir grup Kûfeli'nin Bağdat'a gidip durumu haber vermesiyle farkedilebilmiştir.**[469]

Onun faaliyetlerinde en büyük yardımcısı kayınbiraderi Abdan olmuştur. Hamdan Karmat ve Abdan, Ubeydullah Mehdî'nin 286'da (899) Selemiye'de imametin kendisine ve dedelerine ait bir hak olduğunu ileri sürmesi üzerine yeni İsmâiliyye doktrininden desteklerini kesmişlerdir. Karmatîler'in 287-289 (900-902) yılları arasında üç ayaklanma teşebbüsü Halife Mu'tazid-Billâh tarafından bastırılmıştır.

Irak ve Suriye'de Karmatî isyanlarını düzenleyen dâîlerden Mihreveyh oğlu Zikreveyh 289'da (902) Sâhibüşşâme diye bilinen oğlu Hüseyin'i (yahut Hasan) Benî Kelb'i kendi mezheplerine kazanmak için Suriye çölüne gönderdi. Hüseyin, Benî Uleys ve Benî Asbağ'ın kollarının desteğini kazandı. Zikreveyh'in oğullarından Sâhibünnâka diye tanınan Yahya 290 Şaban'ında (Temmuz 903) Dımaşk (Şam) kuşatması sırasında öldürülünce yerini kardeşi Sâhibüşşâme aldı. İmam Cafer-i Sadık'ın oğlu İsmail oğlu Muham-

---

[469] Tarih, Taberî, c. X, s. 25

med'in neslinden olduğu iddiasıyla müminlerin emiri ve Mehdî unvanlarını kullanan yeni Karmatî lideri Halep'e yaptığı başarısız bir saldırıdan sonra Hama, Humus, ve Ba'lebek'i ele geçirdi. Fakat ertesi yıl Selemiye yakınlarında kendisini takiple görevlendirilen Süleyman oğlu Muhammed'in kumandasındaki Abbasî ordusu karşısında yenilgiye uğradı ve Hamdanî hükümdarı Hamdan oğlu Hüseyin'in gayretleriyle yakalanarak Bağdat'ta idam edildi. 293'te (906) Zikreveyh, Benî Kelb arasında Karmatîliği yeniden canlandırmak üzere Ebû Ganim Saîd oğlu Abdullah isimli dâî'sini görevlendirdi. Kendine Nasr adını takan Ebû Ganim ve adamları Busrâ, Ezriât, Taberiye ve Hît gibi yerleşim birimlerini yağmalayarak Dımaşk'a (Şam) saldırdılar; başarı kazanamadılarsa da arkasından Kûfe'ye girdiler fakat kısa zamanda şehirden çıkarıldılar. Aynı yıl Zikreveyh ve mensupları, Kâdisiye yakınlarında karşılaştıkları bir Abbasî ordusunu mağlûp ederek Horasan kervanlarına ve hacdan dönen İran hacılarına saldırıp birçok kişiyi öldürdüler. Nihayet Zikreveyh ve adamları 294 Rebîülevvelinde (Ocak 907) kesin bir yenilgiye uğratıldı. Yaralı durumda esir edilen Zikreveyh birkaç gün sonra öldü; kaçan taraftarlarından birçoğu yakalanarak öldürüldü, böylece Suriye'deki Karmatî isyanları, Halife Müktefî-Billâh'ın görevlendirdiği İshak oğlu Muhammed ve Hamdan oğlu Hüseyin gibi kumandanların çabalarıyla sona erdirilmiş oldu. Fakat Zikreveyh'in Sevâd'da bulunan bazı taraftarları onun ölmediğine ve bir süre sonra döneceğine inanmaya devam ettiler. 295 (907-908) yılında **Sevâd Karmatîleri arasında aktif olan Hint asıllı Ebû Hatim ez-Zuttî et yemeyi yasakladığı için mensupları Bakliyye adıyla anılmış ve bu isim daha sonra Sevâd'da bulunan Karmatîler'in hepsini kapsamına almıştır.**

Hamdan tarafından Bahreyn'e gönderilen Ebû Saîd Cennâbî, İsmâiliyye'deki bölünmeden önce dâîlik görevine başlamıştı ve kendisinin 300 (912-13) yılında gelmesi beklenen Mehdîyi temsil ettiği iddiasındaydı. Bölünmeden sonra Bahreyn'de müstakil bir

Karmatî devleti kurduysa da Ubeydullah Mehdî'nin düzenlediği bir suikast sonucunda 301'de (913-14) öldürüldü; devleti oğulları tarafından yaşatıldı.

Yemen'deki İsmâilî cemaati, 909 yılında İfrîkıye'de Fatımî halifeliğini kuran Ubeydullah Mehdî'ye sadık kalırken dâî Fazl oğlu Ali San'a'yi 299'da (911) son işgalinden sonra Ubeydullah'ı tanımadığını ve şeriatı ilga ettiğini açıklamış, ayrıca kendisinin Mehdî olduğunu ileri sürmüştür. Arkasından Ubeydullah Mehdî'ye sadık kalan baş dâî ibn Havşeb'le şiddetli bir mücadeleye girmişse de 303 (915) yılında ölmüş ve Karmatî hareketi Yemen'de süratle çözülmüştür.

Rey bölgesindeki İsmâilî cemaati büyük bölünmeden önce, buradaki ilk dâî olan Halef el-Hallâc'a izafeten Halefiyye ismiyle tanınmıştı. Ubeydullah Mehdî'nin ortaya çıkışıyla onun imametini tanımayan bu cemaat İsmail'in oğlu Muhammed'in kâim (Kıyam eden-savaş açan İmam) olarak geri döneceği inancını sürdürdü. Rey dâî'liği Haleften sonra oğlu Ahmed ve onun ardından Ahmed'in seçkin öğrencisi Gıyâs tarafından devam ettirildi. Gıyâs, halk üzerinde etkili olan fakihlerle ihtilâfa düşmesi üzerine büyük bir ihtimalle 290'dan (903) sonra Horasan'a kaçmak zorunda kaldı. Burada Emir Ali oğlu Hüseyin Mervezî'nin Karmatîliğe girmesini sağladı. Ayrıca Merverrûz, Tâlekân, Meymene, Gürcistan, Gûr ve Herat'ta birçok kimse adı geçen Emir'in vasıtasıyla Karmatîliğe katıldı. Bu katılımlarda, bölgedeki hareketin kendi ismine izafetle Me'mûniyye diye de anılmasına yol açan Fars bölgesi dâîsi Abdân'ın kardeşi Me'mûn'un büyük rolü oldu. Bu sıralarda Mehdînin belirlenmiş bir zamanda döneceği kehanetinde bulunan Gıyâs kehanetinin gerçekleşmemesi üzerine mensuplarının desteğini yitirerek Rey'e döndü ve önde gelen İsmâilî âlimlerinden Ebû Hatim Hamdan oğlu Ahmed Râzî'yi kendisine halef tayin etti. Bir süre sonra Gıyâs esrarengiz bir şekilde kaybolunca torunlarından Ebû Cafer Kebir haleflik iddiasıyla ortaya çıktıysa da Ebû Hatim

Râzî tarafından saf dışı bırakıldı. 299-311 (911-923) yıllan arasında Rey'de başdâî olan Ebû Hatim Râzî, Ubeydullah Mehdî'nin imametini tanımayan Azerbaycan, Taberistan ve Cürcân'a dâî'ler gönderdi ve kendisini gâib imamın halifesi diye takdim edip mehdînin ortaya çıkacağı düşüncesini yaymaya çalıştı. Bu arada Bahreyn Karmatîleri ile haberleşerek Taberistan'daki mahallî liderleri kendi düşüncesine çekmeyi de başardı.

Ubeydullah Mehdî Kuzey Afrika'da hâkimiyet kurduğu sırada Hüseyin Mervezi'nin halefi Ahmed oğlu Muhammed Nesefî, başta Sâmânî Hükümdarı II. Ahmed oğlu Nasr ve veziri olmak üzere bazı önemli kişilerin Karmatîliğe girmesini sağladı. Bu gelişmeler Sünnî âlimlerce hoş karşılanmamış, II. Nasr tahttan indirilerek yerine oğlu I. Nûh geçirilmiş, Horasan ve Mâverâünnehir'deki Karmatîler takibata uğramış ve Nesefî ile önde gelen arkadaşları 332'de (943) Buhara'da idam edilmiştir. Buna rağmen Horasan'da sürdürülen davetin sevk ve idaresi Nesefî'nin oğlu Mes'ûd ve talebesi Ebû Yakup Sicistânî gibi dâîler tarafından yürütülmüştür.

Bahreyn Karmatîleri, Ebû Saîd Cennâbî'nin ölümünden sonra 311 (923) yılına kadar Abbâsîler'e karşı önemli bir faaliyet gösteremediler. Fakat bu tarihte liderliği ele geçiren Ebû Tâhir Cennâbî Güney Irak'a bir dizi saldırı başlattı ve **317 (930) yılının hac mevsiminde gerçekleştirdiği Kâbe baskınında binlerce kişiyi öldürerek Hacerülesved'i Bahreyn'deki Hacer'e götürdü, Hacerülesved yirmi yıl (bazı kaynaklar 30 yıl yazıyor) kadar orada kaldı.** 318'de (930) Umman'ı ele geçiren Ebû Tâhir, ertesi yıl Bahreyn'in idaresini İsfahan'dan getirttiği ve halka Mehdî diye tanıttığı bir İranlı'ya devretti. Ancak yeni Mehdî, kendisinin eski İran kisrâlarının neslinden geldiğini ve İran dininin ıslahçısı olduğunu söyleyerek Araplar'a karşı aleyhte düşünceler ortaya koyunca göreve getirilişinden seksen gün sonra Ebû Tâhir tarafından öldürüldü. Bu hadise Bahreyn Karmatîleri arasında büyük bir şaşkınlığa ve dağılmaya yol açtı; birçok dâî Ebû Tâhir'le bağlantısını kesti. Onun 332'de (944)

ölümünden sonra kardeşleri Abbâsîler'e karşı barışçı bir politika izlediler.

Fatımî Halifesi Muiz-Lidînillâh, 341 (983) yılında hilâfet makamına geçince, Fatımî davetine muhalif olan doğudaki ayrılıkçı Karmatî-İsmâilî toplumunu tekrar mezhep bünyesine almak istedi. Bu sebeple İsmâilî doktrinini onların düşüncelerini de kapsayacak şekilde yeniden ele aldı. Bu teşebbüs başarılı oldu ve Yeni Eflâtuncu İsmâilîler'in baş temsilcisi Ebû Yakub Sicistânî Fatımî davetini kabul etti. Sicistânî, Muizz'in hilâfeti sırasında yazdığı eserlerle Fâtımîler'in görüşünü destekledi. Muiz önceleri, Nesefî ve Ebû Hatim Râzî dâhil olmak üzere önceki Karmatî dâîlerinin Yeni Eflâtuncu kozmoloji anlayışlarının Fâtımî-İsmâilî düşüncesi içinde yer almasına müsaade etti. Bu faaliyetlerin sonucunda Horasan, Mâverâünnehir, Sîstan, Sind ve mücavir bölgelerdeki ayrılıkçı Karmatîler Fatımî davetini desteklemeye başladılar. Bununla birlikte Deylem, Azerbaycan ve Güney Irak Karmatîleri davalarında ısrar ederek Fâtımî-İsmâiliyye'ye muhalefetlerini sürdürdüler. Muiz bütün çabalarına rağmen Bahreyn Karmatîlerinden biat alamadı.

Bahreyn Karmatîleri İle Fâtimîler arasındaki gizli düşmanlık Fâtımîler'in Mısır'ı zaptetmeleriyle (358/969) açık bir mücadeleye dönüştü. Suriye'ye olan ilgilerini daha Önce ortaya koyan Karmatîler Mayıs 964'te Taberiye'yi ele geçirmiş. 357'de (968) Suriye'nin büyük bir kısmını işgal etmiş ve İhşîdîler'den Dımaşk'ı alıp Remle'yi yağmalamışlardı. Fâtımîler'in Mısır'ı işgalinden üç ay sonra Remle'yi alan Karmatîler, 359'da (970) Fatımî hâkimiyetini tanımayan bazı İhşîdî ve Fatımî güçleri karşısında yenilerek Dımaşk (Şam) ve Remle'yi kaybettiler. Fakat 360 (971) yılında Büveyhîler ve Hamdânîler tarafından desteklenen liderleri Ebû Tâhir Cennâbî'nin yeğeni Hasan A'sam bu iki şehri yeniden ele geçirdi ve daha sonra da Kahire'yi kuşattı ancak fırkanın dâhilî bünyesiyle ilgili bazı sebeplerden dolayı Ahsâ'ya dönmek zorunda kaldı.

361 Ramazanında (Temmuz 972) Remle'yi tekrar işgal edip güçlü bir Fatımî ordusunu yenen Hasan A'sam, bir yıl sonra da kara ve deniz yoluyla Mısır'a saldırarak Kahire'yi yeniden kuşattı. Fakat müttefiki Hasan Cerrâh ile anlaşmazlığa düşünce şehrin önlerinde Muizz'in oğlu ve müstakbel Fatımî Halifesi Azîz-Billâh'a yenilerek kuşatmayı kaldırdı. Bununla birlikte Fatımî kumandanı Cevher Sıkıllî'nin karşı saldırılarına rağmen Suriye'deki üstünlük Karmatîler'de kaldı. Azîz-Billâh halife olduktan sonra bizzat çıktığı seferde Karmatî ordusunu yendi ve Remle'ye çekilmeye mecbur etti.

Irak Büveyhî Hükümdarı Adudüddevle'nin ölümünden (372/983) sonra Güney Irak'ta güçlerini ortaya koymak isteyen Bahreyn Karmatîleri 373'te (983-84) Basra'ya saldırarak burayı vergiye bağladılar ve iki yıl sonra da Kufe'yi işgal ettiler. Fakat sonuçta Büveyhîler karşısında tutunamayarak çekilmeye mecbur kaldılar ve bir daha da Irak'ta söz sahibi olamadılar. 382 (992) yılında Ukayl kabilesinin Müntefik kolunun lideri Asfar Karmatîler'i kesin bir yenilgiye uğrattı. Bu yenilginin ardından tamamen kendi bölgelerine çekilen ve artık hac kervanlarına saldıramaz duruma gelen Karmatîler mahallî isyanlar sonucu 459'da (1067) Bahreyn'deki, ardından da Katîf'teki hâkimiyetlerini kaybettiler. 462'de (1069-70). Lahsâ bölgesinin kuzey kesiminde yaşayan Abdülkays kabilesinin Benî Mürre kolunun lideri Ali oğlu Abdullah Uyûnî saldırıya geçti ve onları müttefikleri yerli kabilelerle birlikte mağlûp ederek Lahsâ şehrinde sıkıştırdı. Yedi yıl süren kuşatmanın sonunda şehir ele geçirildi (469/ 1076) ve buradaki Karmatî hâkimiyetine kesin olarak son verildi. Karmatîler'in bu bölgedeki siyasî faaliyetlerinde, Şâbâşiyye diye anılan fırkanın lideri olup ikisi Büveyhîler'e vezirlik yapan Benî Şâbâş şeyhlerinin büyük rolü olmuştur.

Propagandalarında zulüm ve baskıları kaldırarak yerine adalet ve eşitliği koyacağını vaad eden Karmatî hareketi, bu iş için

özel bir program uygulayamadığı gibi topluma toprak mülkiyeti verme denemesini de uzun süre devam ettiremedi. Ebû Saîd Cennâbî, ülkeyle ilgili Önemli kararların alınmasını önde gelen devlet görevlilerinin oluşturduğu bir meclise bırakmıştı. Bu meclisin en önemli üyesi olan Senber (Şenber) oğlu Hasan, Katîf'in güçlü bir ailesinin lideri ve Ebû Saîd Cennâbî'nin kayınpederi idi. Ebû Saîd'in ölümünün ardından yerine büyük oğlu Saîd geçti. Daha sonra Ebû Saîd Cennâbî'nin torunları "es-sâdâtü'r-rüesâ" adıyla meclise girdiler. 1051 yılında Ahsâ'ya uğrayan Nâsır-ı Hüsrev, idarenin bu torunlarla Senber oğlu Hasan'ın soyuna mensup altı vezir tarafından yürütülmekte olduğunu söylemektedir. Ebû Saîd zamanından itibaren toplumda **Hz.. Peygamber'in nübüvvetine inanılıp, içki yasağına uyulmakla birlikte salat, oruç ve diğer ibadetlerden vazgeçilmiş ve Mekke'den Lahsâ'ya gelen hacılar için zengin bir İranlı'nın yaptırdığı dışında bütün camiler yıkılmıştı.** Ebû Saîd'in öldükten sonra tekrar dünyaya döneceği de kabul ediliyordu.

Karmatîler'in Mültan ve Sind bölgesindeki hâkimiyetine Gurlular'dan Muizzüddin Muhammed son verdi. 1173'te Gazne'yi alan ve ağabeyi Gıyâseddin Muhammed tarafından verilen sultan unvanıyla burayı idare eden Muizzüddin Muhammed. 571 (1175-76) yılında Mültan ve Yukarı Sind Karmatî Krallığı'nın topraklarını ele geçirdi. Karmatîler'in Mültan ve Yukarı Sind'den Aşağı Sind'e kaçmaları ve bölgede tehdit unsuru olmaya devam etmeleri üzerine Muizzüddin Muhammed 578'de (1182) Sind'e girdi. Debûl Limanı dâhil bütün Aşağı Sind bölgesi Karmatîler'den temizlendi.

İslâm tarihinde bir dereceye kadar belirgin izler bırakmış olan Karmatîler'e dair dikkate değer bir edebiyat oluşmuştur. Bu zümrenin tarihiyle ilgili olarak Taberî, Mes'ûdî, Makdisî ve İbn Kesîr gibi İslâm tarihçileriyle Malatî, İbn Hazm ve Şehristânî gibi mezhepler tarihi müellifleri eserlerinde geniş bilgi vermişlerdir. Diğer taraftan Sinan oğlu Sabit Sâbiî, Muhammed oğlu Ali Abbâsî, îbn

Mâlik Hammâdî, Ebü'l-Ferec, İbnü'l-Cevzî, Zâfir oğlu Ali Ezdî gibi tarihçiler ya müstakil eser kaleme almışlar ya da eserlerinde konuya geniş bir bölüm ayırmışlardır.

Karmatîler'in düşünce sistemiyle ilgili olarak da gerek kendileri gerekse muhalifleri tarafından birtakım eserler kaleme alınmıştır. Kendileri tarafından yazılan eserlerin başında İhvân-ı Safâ'nın Resail'i (risaleleri) gelir. Diğer bir kitap, Hamdan Karmat'ın kayınbiraderi ve Karmatî hareketinin önemli liderlerinden olan Ebû Muhammed Abdân'ın Şeceretü'l-Yakiri'si olup bazı âyet ve hadislerin bâtınî yorumlarından ibarettir. Bunların dışında Mâverâünnehir dâîsi Ahmed oğlu Muhammed Nesefî'nin İsmâilî İrfan anlayışının içine Yeni Eflâtuncu kozmolojiyi koyduğu ve İmametin İsmail oğlu Muhammed'in evladına intikal etme, bu hayat içinde evreler geçirme yahut gençlikten sonraki ihtiyarlık dönemine girme gibi konularda düşünceleri olan Muhammed Nesefî'nin fikirlerini savunan Ebu Yakub Sicistanî'nin Kitabu'ş Nuşre'si. Ayrıca Kadı Numan, Hamîdüddin Kirmânî, Velîd oğlu Muhammed oğlu Ali, Hüseyin oğlu İbrahim Hâmidî gibi Karmatî yazarlarının büyük çoğunluğu günümüze ulaşmamış eserleri vardır.

Karmatîler'i yakından tanımak maksadıyla onların mezheplerine girip kendileriyle ilgili tarihî malûmatın yanı sıra gözlemlerine dayalı bilgiler de veren İbn Mâlik Hammâdî'nin Keşfü Esrâ-ri'l-Bâtınîyye ve Ahbârü'l-Karâmita ile Hasan oğlu Muhammed Deylemî'nin Beyânu Mezhebi'î-Bâtınîyye adlı eserlerini de zikretmek gerekir.

Konuyla ilgili olarak gerçekleştirilen modern çalışmalardan, Karmatîler'in tarihiyle onların temel kaynakları ve haklarında yazılan reddiyeleri ele alan Tâhâ Velî'nin "el-Karâmita" adlı eseri önemli sayılmaktadır (Beyrut 1981).

Batılı araştırmacıların çalışmalarına gelince Louis Massignon, Karmatîler hakkında eser yazan yahut İlgili eserlerinde konuya

genişçe yer veren otuza yakın doğubilimcinin çalışmasından söz eder.

Bu hususta onun kaydetmediği Samuel Miklos Stern, Wilfred Madelung, George T. Scanlon ve V. Viladimir Ivanow gibi araştırmacıların çalışmaları da dikkate alınmalıdır.[470]

Onuncu yüzyılın ilk yıllarında Zikreveyh, 906'da bastırılıncaya kadar Suriye çölündeki bir Karmati isyanını idare etti. Fakat Karmati faaliyetinin en büyük merkezi, Doğu Arabistan'ın kıyı bölgesinden Güney Irak'a kadar uzanan Bahreyn'de idi. Zenci yani siyah köle isyanı'nın aşağı Irak'ta arkasında bıraktığı içtimai huzursuzluk ve karışıklıktan yararlanan Karmatîler, güçlü, iktisaden başarılı ve dayanıklı bir devlet kurdular.

Devleti Ebu Said kurmuş ve Bahreyn Karmatileri Ebu Saidîler diye tanınmışlardır. Devlet teşkilatında vergiler toplanıyor ve toplumun fertleri içinde ihtiyaçlarına göre bölünüyordu. Ebu Said hanedanı, savaş ve siyasette önderlik görevini yaptı ve cemaatın işleri Ikdaniyye denilen Yaşlılar Meclisi tarafından yürütüldü.[471]

İHVAN'US SAFA (SAF, TEMİZ KARDEŞLER) RİSALELERİ

Dünyanın ilk ansiklopedik yapıtı 9. Yüzyılın (800'lü Yıllar) ilk yarısında Arapça hazırlanmış İhvanus Safa Risaleleridir.

Bu eser ilk önce İsmailî baş dai'si Kaddah oğlu Abdullah ve arkadaşları tarafından başlanmış, sonra onların ardıllarıyla birlikte İsmaili imamlarının gözetimi altında hazırlanmıştır.

---

[470] İslam Ansiklopedisi, Karmatiler Maddesi

[471] MManuel de Généalogie et de Chronologie Pour l'histoire de l'Islam, E. Von Zambaur, s. 116, Honnover, 1927. Mémoire Sur Les Carmathes Du Bahrain Et Les Fatimides, M. J. De Goeje, Leiden 1886. Fatimiden Und BehrainqarmatenDer Islam, W. Madelung, s. 34-88 c. 34, 1959. İslam Devletleri Tarihi, Prof. Dr. C. E. Bosworth, s. 89-90, Çevirenler: Erdoğan Merçil- M. İpşirli, Oğuz Yayınları, 1980 İstanbul.

İhvanus Safa üyelerinin, Aşağı Mezopotamya'nın Basra liman kentinde yaşayan, edebiyat, din, felsefe ve bilim üzerinde tartışmalarda bulunan kişilerin bir çeşit Lonca gibi örgütlendiği anlatılır.

Bu örgüt ilişkilerini ve çalışma yöntemlerini gizli tutar ve içine kimseyi kolayca kabul etmezdi. Dört derece olarak sınıflandırılırlardı. Birinci derece tamamen öğretmenlerin buyruğu altında yetişmekte olan 15-30 yaş arasındaki gençlerden oluşuyordu. İkinci derece de laik eğitim ayrıca felsefî bilgiler verilen 30-40 yaş arasındakilerdi. Üçüncü kademe de o günün dinsel hukuk, bilim ve felsefeler üzerinde yeterli bilgiye sahip olan 40-50 yaş arasındaki kişilerdi. Dördüncü kademedekiler ise bütün bilgilerin üstünde nesnelerin gerçekliğine vakıf; ileriyi göre, geniş öngörü ve sezgi sahibi olduğu kabul edilen 50 yaş üzerindeki kişilerden oluşuyordu.

Felsefî, bilimsel ve inançsal toplantılar, her ayın başında, ortasında ve bazen 25 ile sonu arasında olmak üzere üç akşam yapılırdı.

Bu gizli topluluk 52 risaleyi içeren İhvanus Safa Risaleleri adlı bir ansiklopedik eser bıraktılar.

11 Risale Dinsel bilimler üzerine

14 Risale Matematik üzerine

17 Risale Doğa Bilimleri üzerine

10 Risale Psikoloji ve aklî bilimler üzerine yazılmıştı.

Bu bilimler kitapta beş büyük grup içinde sınıflandırılırlar:

1-Matematik; sayılar, geometri ve astronomi, coğrafya, müzik, kuramsal ve uygulamalı sanatlar, ahlak ve mantık bilimlerini içerir.

2- Fizik bilimleri madde, biçim, hareket/devinim, zaman, Uzay/boşluk, gökyüzü, nesiller, madenler, gezegenler, hayvanlar, insan vücudu, yaşam ve ölümün anlamı, mikrokosmos ve dil konularını içerir.

3- Metafizik, ruhsal akılcılık ve din bilim.

4-Psişik akılcılık, olgu, makrokosmos, zihin, aşk, yeniden doğuş ve nedensellik konuları.

5-Din, inanç, dinsel yasalar (Fıkıh), Peygamberlik, Velilik vb.

Kamil insan (İnsan-ı Kâmil) İhvanus Safa'da şöyle betimlenir:

"Akıllı, iç görü ve anlayış sahibi olan Kâmil insan, sanki kökende İranlı, inançta Arap, dinde doğru yola yönelmiş bir Hanif, davranış biçiminde bir Iraklı, gelenekte Yahudi, rehberlikte bir Hıristiyan, bağlılıkta Süryani, bilimde Grek (Yunan), ileri görüşte bir Hintli, yaşam biçimiyle bir Suf (gibi)dir; ahlaksal ölçülerinde bir Melek, fikirde Rabbanî'dir. Bu nitelikleriyle İnsan-ı Kamil ölümsüzdür.

İhvanus Safa devrimci örgütü Abbasîleri, zorba ve zalimler, zayıf ve yoksul kesimlerin haklarını gasp edenler olarak suçlamaktaydı. Abbas soyluların Halifeliğe layık ve haklarının olmadıklarını ileri sürüyorlardı. İhvanus Safa Abbasîleri, Adem'e secde etmeyerek Tanrısal iradeye karşı koyan Şeytan'ın vekili (İblis'in Halifesi) olarak tanımlamaktadır. Abbas soylular, kendilerini halife olarak kabul eden insanlar için halifeydiler, çünkü ancak onlar birbirlerinin layığıydı.[472]

MÜZİK ÜZERİNE YAZILMIŞ RİSALEDEN KISA BİR ÖRNEK

"Ses havada iki cismin çarpışmasıyla hemen ortaya çıkar. Her sesin hafifleyip değişen/geçiş sağlayan bir özelliği yani modülasyonu, kalitesi ve ona kendine özgüllük veren bir formu/biçimi vardır. Hava sesi bütünüyle işitme duyusuna kadar taşır; o da beynin iç kısmında duran hayal edici merkeze gönderir. Ses oradan hemen akıl merkezine geçer. Sesler kendisini üreten maddelerin niteliklerini korur.

---

[472] Görmediğim Tanrıya Tapmam (Alevilik Ve Materyalizm), İsmail Kaygusuz, s. 158-162 (Özetlenmiştir), Su Yayınevi, 1. Baskı 2009 İstanbul

Müzik bir düzene sokulmuş (kompoze edilmiş) melodilerden yapılır. Melodi notalardan ve ölçülü vuruşlardan düzenlemedir. Notalar ve vuruş ise hareket ve dinlenme/durmalarla (sessizlik, es) yapılır. İnce sesler sıcaktır, kalın sesler soğuktur.[473]

MİRDASOĞULLARI - MİRDASÎLER

1023-1079 - 56 yıl

Mirdasîler, Kuzey Arabistan kabilelerinden Kilab'ın bir bölümü idi. On birinci yüzyılda, Irak'ın Hille bölgesinden kuzey yönüne, başkanları Mirdas oğlu Salih'in 1023'de ele geçirdiği Halep'e göç ettiler. Mirdasîlerin göçü böylece, onuncu yüzyıl boyunca ve onbirinci yüzyıl başlarında, Irak ile Suriye'nin yerleşik bölgelerine, çoğunluğu Ehl-i Beyt taraftarı olan Bedevilerin hareketlerinin bir kısmını oluşturuyor. Suriye çölünde Karmatî ayaklanmalarının meydana getirdiği tedirgin edici şartların, bu hareketin kışkırtıcı unsurlarından birisi olması mümkündür.

Halep'te yerleştikten sonra, Salih ve oğulları Nasr ile Simal, bir taraftan Kuzey Suriye'ye hükmeden Fatımîler, diğer taraftan da II. Basil Bulgaroktonos ve III. Romanos Argrus'un idaresi altında yeniden dirilen Bizans'a karşı kendilerini savunmak zorunda kaldılar. Dört yıl süre ile Halep, Şam'daki Fatımî valisi Anuştiğin tarafından işgal edildi (1038-1041/ 429-433). Simal ikinci defa olarak, idaresi altındaki başıbozuk Kilabî kabilesi mensuplarının Halep'deki kendi makamına baskıları sonucunda Akka, Beyrut ve Cübeyl'e karşılık 1057'de Halep'i terke mecbur bırakıldı. Selçuklular'ın batı yönünde ilerlemesi, Türkmen görevlileri ile ücretli askerlerin Suriye'de görünmesi üzerine bu bölgede Fatımî etkisinin zayıflaması Mirdasîleri yeni bir durumla karşılaştırdı. Bu nedenle Nasr oğlu Mahmud bağlı bulunduğu Fatımîlerden ayrılarak Sünni Abbasîlere

---

[473] Görmediğim Tanrıya Tapmam (Alevilik Ve Materyalizm), İsmail Kaygusuz, s. 163, Su Yayınevi, 1. Baskı 2009 İstanbul

tabi oldu ve Selçuklu sultanı Alparslan'a itaat etmeyi uygun buldu. Son zamanlarda, Halep'teki Mirdasî idaresi, kendilerinin ücretli Türk askerleri ile Kilabî kabilesi mensupları arasındaki mücadele yüzünden zayıfladı ve 1076'da Mirdasî hanedanından iki kardeş, Sabık ve Vassab arasında iç savaş çıktı. Suriye'de kendisi için bir Selçuklu devleti hazırlamaya çalışan Melik Tutuş'un Halep üzerindeki baskısı, Sabık'ı 1079'da şehri Ukaililerden Kureyş oğlu Müslim'e teslime mecbur etti ve sonrasında Mirdasî ailesinin geride kalan fertlerine Suriye'deki bazı şehirler verildi.[474]

1060 yılının ilk olayları arasında Arap Mirdasoğulları ailesinden Bâlis hâkimi Esedü'd-Devle (Devletin aslanı) Atiyye'nin (Salih oğlu) Rahbe'ye yürüyüp ele geçirdiği ve halkına iyi muamelelerde bulunduktan sonra buradaki mescidlerde Abbasî halifesi el-Kaim ve Sultan Tuğrul Bey adlarına okutulmakta olan Sünni hutbeyi değiştirip Mısır Fatımî halifesi el-Mustansır adına hutbe okutmaya başladığı kaydedilmiştir (Mart 1060). Esasen bu sıralarda Fatımîler, hemen-hemen bütün Suriye ve komşu memleketlere hâkim durumda idiler.[475]

Mirdasîlerin Halep'teki gerçek hâkimiyeti 45 yıl 10 aydır. Hums, Baalbek, Sayda gibi yerlere de hâkim olmuşlardır. Tam sahaları Kuzey Suriye ve Lübnan'dır. 1060'a kadar Abbasî, 1060-1070 arasında Fatımî hutbesi okunmuştur. 3. Fatımî işgalinde Fatımîlerin Halep valisi Türk Anuştegin olmuştur.[476]

---

[474] İslam Devletleri Tarihi, Prof. Dr. C. E. Bosworth, s. 73-74, Oğz Yayınları, 1980 İstanbul.

[475] Mir'âtü'z-Zamân Fî Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular, Sıbt İbnu'l-Cevzî, s. 84, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları IV/A-2-1. Dizi-Sayı: 3, 2011 Ankara.

[476] Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 461, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

SÛMRE HANEDANI

1025-1279

Sûmre hanedanı Sind'de mahalli Hindû hanedanı iken 11. Asrın ilk çeyreğinde İsmaili oldu.[477] Hindistan'da kurulan Ehl-i Beyt taraftarı hanedanlardandır.

SULEYHÎLER

1047-1138

İlk Arap fetihlerinden sonra, Arabistan yarımadası kültür ve siyasi bakımdan durgunlaşmıştı. Yemen de İsmailiğin benimsenmesi için elverişli bir bölge idi. Onuncu yüzyıl sonlarına doğru Fatımîlerin Mısır'da devlet kurup, Hicaz'daki kutsal bölgelerin Fatımî halifelerinin üstünlüğünü kabul etmeleriyle, Mısır ile Yemen arasındaki temaslar sıklaştı.

Suleyhîler, İsmaili davetinin taraftarları ve Fatımîlerin sözde vasalı olarak Yemen'de hüküm sürdüler. Güney Arabistan'daki Hamdan kabilesinden birisinin oğlu olan Muhammed oğlu Ali, Yemen'deki baş Fatımî dai'si Süleyman Zevahî'nin yardımcısı oldu ve o sırada dağlık bölgelerde bir devlet kurmayı başardı. Tihame yani sahil kesimindeki Necahiler'den Habeş köle hanedanını mağlup etti, 1063'te San'a'yı Zeydî imamlardan aldı, Hicaz'ı işgal etti ve ertesi yıl içinde Beni Ma'n'dan Aden'i aldı. Oğlu Mükerrem Ahmed zamanında Suleyhî hâkimiyeti en geniş sınırlarına ulaşmıştı. Fakat ele geçirilen bu yerler on birinci yüzyıldan sonra muhafaza edilemedi. Necahiler, yeniden canlandılar, Aden daima bağımsızlığını korudu ve Zeydî imamlar San'a'nın kuzeyindeki Sa'da da kaldılar. Ahmed'in saltanatının sonlarından itibaren, gerçek iktidar kendisinin kabiliyetli eşi Kraliçe Seyyide Erva'nın elinde idi. Seyyide, 1138'de 92 yaşında ölümüne kadar hüküm sürdü ve

---

[477] Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s.927, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

Suleyhîler'in başkentini San'a'dan Zû-Cibla'ya nakletti. Sonlara doğru iktidar Zuray'îler'in eline geçti ve Eyyubîler'den Turan Şah'ın 1174'te gelişine kadar kudretlerini muhafaza ettiler. Bununla beraber bazı Suleyhî melikleri 12. Yüzyılın sonuna kadar Yemen'deki kaleleri ellerinde tuttular.[478]

ZÜREYÎLER

1083-1200

Beni Zürey veya Beni Zerî veyahut Beni Kerem (Zürey'îler, Zerîler, Keremîler), İsmailî'dir. Taht şehirleri Aden'dir. Güney Yemen'de 1083-1099 arasında Süleyhîler'e, 1099-1171 arasında Fatımîlere, 1171-1200 arasında Eyyubîlere tabi olarak saltanat sürmüşlerdir. Hemdanî boyunun Yam kabilesinin Cüşem dalına mensup Güney Araplarındandır. 1083-1200 arasında 117 yıl hüküm sürmüşlerdir. Hanedan Kerem Yamî'nin 2 oğlundan ortaya çıkmıştır. Bunlardan Mesud dalına "Beni Mesud-Mesudîler" denir, 1083-1139'da Aden ve 1139-1150'de Lahc merkez olmak üzere Güney Yemen'de saltanat sürmüş, hanedanın Abbas dalı tarafından ortadan kaldırılmıştır. Mesud'un kardeşi Abbas'tan yürüyen, asıl daldır. Bunların merkezi önce Ma'âfir idi. 1150'de her iki dal birleşmiş, 1200'e kadar devam etmiş, bu tarihte Yemen Eyyubîleri, Yemen'in tamamına el koymuşlardır.[479]

---

[478] MManuel de Généalogie et de Chronologie Pour l'histoire de l'Islam, E. Von Zambaur, s. 118-119, Honnover, 1927. The Mohammadan Dynasties, S. Lane Poole, s. 94, Londan 1893. Ta'rikh al-Yaman, Necmeddin Umara el-Yamanî, H. C. Kay, Yaman, İts Early Mediaeval History, s. 19-64, London 1892. İslam Devletleri Tarihi, Prof. Dr. C. E. Bosworth, s. 95-96, Çevirenler: Erdoğan Merçil- M. İpşirli, Oğuz Yayınları, 1980 İstanbul.

[479] Devletler ve Hanedanlar C. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 382, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

DİLMAÇOĞULLARI

Doğu Anadolu'da kurulan Türk beyliklerinden birisidir. Bitlis ve Erzen'de hüküm sürmüşlerdir. Beyliğin kurucusu Dilmaçoğlu Mehmed Bey, Sultan Alparslan döneminde Bekçioğlu Afşin, Ahmed Şah gibi Türkmen emirleri ile birlikte Bizans idaresindeki Anadolu'ya akınlarda bulunuyordu. Dilmaçoğlu Mehmed Bey, Malazgirt savaşına da katılmıştı (1071). Anadolu'da hâkimiyet Kutalmış Oğlu Süleyman Şah'a geçince Afşin, Sanduk ve Dilmaç oğlu Mehmed gibi Türkmen emirleri ona tabi olmak istemediler. Büyük Selçuklu sultanı Melikşan bu emirlere, Suriye'nin fethi ile görevlendirdiği kardeşi Tutuş ile birleşmelerini emretmişti. Dilmaç oğlu Mehmed, bir süre Tutuş'un yanında bulundu. Tutuş'un Türkmen emirlerden Atsız'ı öldürmesiyle (1079), onun yanından ayrıldığı düşünülmektedir. 1085 yılında Diyarbekir alındıktan sonra Bitlis ve Ahlat da Selçuklu kuvvetleri tarafından zaptedilmişti. Bitlis ve çevresi Dilmaçoğlu Mehmed Beyin idaresine bırakılarak, ona ikta[480] edildi. Böylece Dilmaçoğulları devleti kurulmuş oldu.

Bu beyliğin ikinci emiri Togan Arslan önce Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan'a, onun ölümünden sonra da Ermenşahlara (Ahlatşahlara) bağlandı. O daha sonra Artuklulardan İlgazi'ye tâbi olmuş ve bu hükümdarla beraber Haçlılar'a ve Gürcülere karşı savaşmıştı. Hüsameddin Kurtı zamanındaysa Irak Selçuklu sultanı Mesud, kardeşi Selçuk Şah'a Ahlat, Malazgirt ve Erzen bölgesini ikta etmişti (1138). Selçuk Şah, bu bölgeyi tahrip edip halka karşı da kötü davranmıştı. Daha sonra Hısn Keyfa (Hasankeyf-Batman) Artuklularından Rükneddin Davud'un saldırısı üzerine Kurtı, Mardin'e giderek yine Artuklulardan Timurtaş'ın himayesine girmiştir. Ölümünden sonra yerine geçen kardeşi Yakut Arslan da Rükneddin Davud'un baskısı altında bulunuyordu.

---

[480] Askerî veya siyasî başarı gösteren emirlere bağışlanan toprağa ikta denilmektedir.

12. Yüzyılda Haleb emiri Melik Rıdvan'ın ölümü sırasında Haleb'de bulunan Dilmaçoğulları beyliğinin hükümdarı Hüsameddin İsmaililerin etkisi altında kalmış, hatta yönetimi altında bulunduğu anlaşılan Balis (Urfa yakınlarındadır) dışındaki küçük bir kaleye naib olarak İbrahim el Acemî adlı bir Batınî daisini atamıştı.

Batınîler, özellikle Rıdvan'ın ölümünden sonra adeta Halep melikliğinin yönetimini ele geçirdiler. Önderleri Ebu Tahir es Saig de Rıdvan zamanından beri Suriye Batınîlerinin başkanı olarak Haleb'de oturuyordu.

Rıdvan'ın yerine geçen Alparslan zamanında Batınî etkinliği daha da arttı. Ayan ve yöneticiler Batınî etkinliğinden kaygılıydılar. Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, Alparslan'ı Batınîlerle mücadeleye zorladı. Melik derhal harekete geçerek başta Batınî reisi Ebu Tahir olmak üzere İsmail ed Dai, kardeşi Hakim el Müneccim ve Haleb'de bulunan öteki Batınî ileri gelenlerini birer birer yakalatıp derhal boyunlarını vurdurdu, ayrıca, iki yüz kadar Batınî'yi yakalatıp mal ve paralarına el koyduktan sonra bir kısmını hapse attı, bir kısmını bağışlayarak salıverdi, bir kısmını öldürdü. Melik'in yürüttüğü bu tenkil hareketinden kurtulanlar Haleb'den kaçarak Suriye'nin çeşitli kentlerine yerleşti, hatta bazıları da Haçlılara sığındı. Bu arada İsmaili-Batınî olan Dilmaçoğlu Hüsameddin, Haleb'den bir fırsatını bulup kaçarak Rakka'ya gitti ve orada öldü. Onun Balis dışındaki bir kale muhafızlığını yapmakta olan İbrahim ed Dai de Şeyzer'e kaçarak kendini kurtardı.[481] Dilmaçoğulları Devleti İsmaililikten beslenen bir yapı hâline gelmişti.

Fahreddin Devletşah'ın emirliği uzun sürdü. O, 1161 ve 1163 yıllarında Gürcülere karşı yapılan seferlere katıldı. Bir müddet sonra Devletşah ile Mardin hükümdarı Necmeddin Alp arasında

---

[481] Halep Selçuklu Melikliği Alp-Arslan ve Sultan-Şah Devirleri, Ali Sevim, Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 14, Sayı: 25

anlaşmazlık çıktı. Devletşah, karşı koyamayacağını anladığından Meyyafarıkin'e (Silvan-Diyarbakır) kadar giderek, itaatini bildirerek muhtemel bir savaşı önlemişti (1168). Nihayet 1192 yılında Ahlatşahlardan Begtimur Bitlis'i işgal etti. Bundan sonra Dilmaçoğulları Beyliği Erzen ve çevresinde hüküm sürmüş, muhtemelen Akkoyunlular devrinde tarihe karışmıştır.[482]

ALAMUT DEVLETİ

1090-1256

1070'lerden sonra Hasan Sabbah tarafından kurulmuş olan bu devlet, İslam dünyasında gerilla eylemlerini organize etmesiyle ünlüydü. Bu devlet 1256 yılında Moğol Hakanı Hülagü tarafından yıkılmıştır.[483]

Kurucusu bir İsmaili olan Hasan Sabbah'tır. Heft Bab-ı Seyyidne Kelam-i Pir olarak anılan Hasan Sabbah, Yemen'den gelip Küfe yakınlarında Himyeri'de yerleşmiş, oradan İran'a geçerek bir süre Kum'da kalan, daha sonra Rey'de yaşamaya başlamış Sabbah ailesinin üyesidir. Kısacası Hasan Sabbah İran'da doğup yetişmiş, Yemen kökenli Kufeli bir Arap'tır. Devlet, İsmaililik öğretileri, inanç ve yaşam biçimi temelleri üzerine kurulmuştur.

İsmaililerin Seyyidina Hasan bin Sabbah diye çağırdıkları kişinin tam adı; Ali oğlu Muhammed oğlu Cafer oğlu Hüseyin oğlu Muhammed oğlu Hasan Sabbah'tır.

Kum kentinde doğdu. Ataları kendisinden altı kuşak önce Yemen'den gelip Kufe yakınlarında Himyari'de yerleşmiş. Hasan Sabbah 17 yaşına kadar Oniki İmamcı Caferi eğitimi almıştır. Bu dönemden sonra İsmaili olmuştur.

---

[482] İslâm Devletleri Tarihi, Prof. Dr. C. E. Bosworth, s. 270-271.
[483] Kaynak: Muhammed Emin Galib et-Tavil, Arap Alevileri Tarihi

Hasan Sabbah (1034 - 1124)'ın temsili resmi.

Bâtıni oldukları iddia edilen 18 kişi Melikşah zamanında toplanıp Save'de toplanıp bayram namazı kılmışlar, ancak şahne onlardan şüphelenmiş ve onları yakalatarak hapsetmiştir.[484]

Hasan Sabbah'ın şöyle dediği bilinmektedir: "İmamın değersiz oğlu olmaktansa, seçkin hizmetkârı olmayı tercih ederim."[485]

Selçuklunun ünlü veziri Nizamülmülk, önceleri Hasan Sabbah'a saygı gösterirdi. Ne var ki, Hasan Sabbah'ın halkın zayıf ve güçsüzleriyle düşüp kalkması, başta Nizamülmülk ve diğer devlet adamlarını endişeye sevk etmiş ve Hasan'ın yakalanması için emir çıkarılmıştır. Hasan düzene karşı tavır almadan önce saygıdeğer bir kişidir ne zaman ki düzene karşı tavır alır işte o zaman dinsiz yalancı peygamber gibi suçlamalarla suçlanır

Bir ara veraset yüzünden Mısır'da ani bir mücadele başlar. Emirler, Mustansır'ın (Fatımi lideri) küçük oğlu Mustail'i destek-

---

[484] İbn-i Esir, El-Kamil, c.10, s. 258.

[485] M. Aziz Ahmet, Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorlukları, s. 117. Tercüme 1001 Temel Eser. Kültür Bakanlığı Yayınları

lerken, Hasan Sabbah ise büyük oğlu Nizar'ı tutunca, Mısır'dan kaçmak zorunda kalır.[486]

Mısır'dan kaçan Sabbah, Suriye, Cezire, Diyarbakır ve Anadolu'yu dolaşarak Horasan'a geçer. Oradan da Kaşgar ve Maveraünnehir'e giden Hasan Sabbah, derviş elbisesi içinde bölgeyi dolaşır ve halkın büyük bir kısmını etrafında toplamayı başarır.[487]

Hasan Sabbah, 1090 yılında Hazar denizinin güneybatısında, kazvin kenti yakınlarındaki Alamut (kartal) kalesine gizlice yerleşti ve kaleyi ele geçirdi.

Sabbah'ın fedaileri, daha sonraları, Kuhistan'daki Hur, Husef, Zevzen, Kayin, Tun ve oraya yakın kaleleri ele geçirdiler. Ayrıca Ebher yakınındaki Vesnemkuh (1092) İsfahan yakınındaki Halincan, Rey kenti civarında bulunan Üstünavend ve Erdehn kaleleri de fedailerin eline geçmiştir.[488]

Teşkilatın en büyük şefine "Dai'd Duat" ikinci büyük şefe "Dai el-Kebir" (Büyük Dai) denirdi ki, bunların her biri belirli bir bölgeyi ellerinde bulundururlar ve o bölgeden sorumlu tutulurlardı. Bunlar ne çeşitten olursa olsun, büyük şeflerden gelen emirleri yerine getirmeye hazır kimselerdi.

Marko Polo, büyük şeflerin fedailere afyon vermek suretiyle, onları hipnotize ettiklerini yazıyorsa da,[489] afyonkeş insanların bu kadar aktif, mukavemetli ve mücadeleci olabileceklerini iddia etmek her halde güçtür.

---

[486] M. Aziz Ahmet, Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorlukları, s. 117. Tercüme 1001 Temel Eser. Kültür Bakanlığı Yayınları

[487] İbn-i Esir, c. 10, s. 261

[488] İbn-i Esir, c. 10, s. 261-262.

[489] P. K. Hitti, İslam Tarih, c. 2, s. 689

HEDEF: DEVLET ADAMLARI!

Fedailer, Şeyhülcebbel'in (Hasan Sabbah'ın) hâkimiyetini reddeden Selçuklunun seçkin emir, komutan ve devlet adamlarını öldürmekten çekinmemişlerdir. Abdurrahman Sumeyri, Unru Bulka, Cenahüddevle, Kadı Ebu A'la Said Nişaburi, Fahrülmülk, Kadı Abdülvahid, Emir Medud Vahsudan oğlu Ahmed, Kadı Ebu Said Hirevi, Abüllatif Hocandi, Sultan Müsterşid, Sultan Raşit, Atabey Aksungur Borsaki ve Ebu Nasr gibi seçkin kimseler, fedailerin suikastlarına kurban gitmişlerdir.[490]

Ülkede dehşet havası estiren fedailerin, Sultan Muhammed Tapar zamanında (1105-1118) yalnız İsfahan'da beş yüzden fazla insan öldürdükleri öne sürülür.[491]

Bununla birlikte Bâtınilerden de çok sayıda kişinin iktidar ve yanlıları tarafından katledildikleri bilinen bir gerçektir. Batınîler özellikle devlet adamlarını öldürmeyi hedef seçmişken, zamanın iktidarı ve yanlıları rastgele ele geçirdikleri kişileri "Batınidir iddiasıyla" tutup öldürmüşlerdir. Örneğin: İsfahan'da halk, binlerce kişiyi batını oldukları gerekçesiyle yakalayıp; kazdıkları ateş dolu çukurlara doldurmuşlar ve orada yakmışlardır.[492]

MELİKŞAH'TAN HASAN SABBAH'A TEHDİT

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, Bâtıniliğin tehlikeli hal alması üzerine, Sabbah'a bir mektup göndererek şöyle der: "... Hasan Sabbah, bilesin ki, kulağımıza geldiğine göre sen yanlış bir din ve millet çıkarmışsın ve insanları aldatıyorsun ve zamanın sultanına isyan niyetindesin. Cahil dağlıları başına toplayarak, tabiatlarına mülayim sözlerle onları, her istediğin kişiyi bıçaklatmak için hazırlıyorsun... İslam halifelerini yeriyorsun (Ebu Bekir Ömer ve Osman)... Bu tür sapıklıkları bırakıp Müslüman olmak gerekir (Melikşah'ın

---

[490] İbn-i Esir, c. 11, s. 35. Mevdudi, Selçuklular Tarihi, s. 39

[491] Mevdudi, Selçuklular Tarihi, s. 40

[492] İbn-i Esir, El-Kamil, c. 10, s. 259

düşüncesine göre Müslüman; yani Sünni olman gerekir). Yoksa üzerine gönderilmek üzere, güçlü bir ordu beklemektedir. Kendi canına ve sana bağlananlara acıyorsan, elindeki kalenin sağlamlığına güvenme. Bil ki elindeki Alamut kalesinin burçları, göğün burçlarından olsa Allah yardımı ile dümdüz ederim."

ABBASİ HALİFELERİ MÜSLÜMAN DEĞİLDİRLER

Hasan Sabbah, Melikşah'a gönderdiği cevabi mektupta, uzun açıklamalarda bulunuyor ve tuttuğu yolun doğru olduğunu örneklerle izah edyor ve Abbasi halifelerinin Müslüman olmadıklarını iddia ediyordu. Melikşah, bu cevap karşısında 1092 yılında Arslantaş komutasındaki bir orduyu Alamut Şeyhülcebel'i olan Sabbah'ın üzerine gönderdiyse de Sabbah'ın fedaileri bir gece baskınıyla Selçuklu ordusunu bozguna uğrattı.[493]

Seçuklunun diğer askeri girişimleri de aynı şekilde başarısızlıkla bitmiştir.

KİRMAN SELÇUKLULARI

İran'ın güneyinde kurulan Kirman Selçuklu Devletinin Sultanı İran-Şah (Tiran-Şah) (1097-1101) da İsmaili Bâtınilik mezhebine girmiş ve buna karşı çıkan birçok kişiyi katletmiştir. İran-Şah, halk tarafından sevilen Ahmet Hüseyin Belhi adında bir fakihin canına kıyınca, onun hal'i (katli) için fetva verildi. Ayaklanan halk, İran-Şah'ı öldürdüler.[494]

---

[493] Doğan Avcıoğlu, Türklerin Tarihi, c. 4, s. 1758.

[494] İbn-i Esir, c. 10, s. 264. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, s. 858, Kültür Bakanlığı Yayınları.

GİRD-KUH KALESİ

Bâtıniler, Suriye'de de kuvvetli köprübaşları tutmayı becermişler ve Selçuklu prensi Tutuş oğlu Rıdvan'ı (ölümü: 1113) kendi aralarına almayı başarabilmişlerdir.[495]

Hasan Sabbah, Selçuklu şehzadeleri arasındaki taht kavgalarından ustalıkla yararlanmayı başarmıştır. Bu sırada Kuzey Suriye'de ki birçok kaleyi de ele geçirmiştir. O (Hasan Sabbah), Berkyaruk'un (1093-1104) Damgan valisi Muzaffer'in işbirliğinden yararlanarak Alamut'tan sonra, Anadolu Selçuklu Devletinin kurucusu Kutalmış'ın yıllarca kuşatıp da almadığı Gird-kuh kalesini de ele geçirir. Böylece, Muzaffer'in desteğiyle Hasan Sabbah daha da güçlenir.

HASAN SABBAH'IN KİŞİLİĞİ

Kaynakların çoğu Selçukluların korkulu rüyası olan dağların şeyhi Hasan Sabbah'ı Mülhid (dinsiz) sefahet ve işrete düşkün zındık bir kişi olarak tanıtırlar. Melikşah'ın mektubunda da aynı suçlamalar mevcuttur. Ancak Hasan Sabbah, bu tür suçlamaları reddeder ve Abbasi sultanlarını kâfirlikle suçlar...

Ne var ki Moğolların kan dökücü hakanı Hülagü ile birlikte Alamut kalesi üzerine giden meşhur tarihçi Cüveyni'ye (1233-1283) dayandırılan iddialara bakılırsa: "Hasan Sabbah, 34 yıl (1090-1124) boyunca Alamut kalesinden ayrılmaz. O, tüm vaktini oruç tutmak, dua etmek, kitap okumak ve yazmak ve idari işleri yürütmekle geçirirdi. Alamut, onun devrinde önemli bir bilim merkezi ve rasathane olur. Felsefe ilimlerinde fevkâlede derin bilgiye sahip olan meşhur Hoca (Hace) Nasirüddin Tusi ve ilk dünya Tarihi (Cami-üt Tevarih) yazarı Reşidüddin, Alamut'tan çıkar. Sabbah, kale'de 34 yıl şarap içilmesine izin vermez. Hatta kalede

[495] P. K. Hitti, İslam Tarihi, c. 11, s. 691.

flüt çalanı bile dışarı atar. Oğlu şarap içmiştir gerekçesiyle öldürülmesine emir verir."[496]

Hasan Sabbah için: "Cesur, ileri görüşlü ve tecrübeli bir şahıstı"[497] diyen İbn-i Esir daha sonra şöyle der: "Hasan Sabbah, kabiliyetli ve yetenekli bir adamdı. Hendese, hesap, astronomi ve benzeri ilimler konusunda âlimdi."

"Sabbah, İbn-i Attaş'a çok hürmet ederdi. Alamut hâkimi, Hasan'a: "Bunca cehaletine rağmen İbn-i Attaş'a neden hürmet edersiniz?" dediğinde; "Babasının hatırı için zira o benim hocamdı" cevabını vermişti.[498]

Ancak Sabbah'ın, İsmaili mezhebine değil, "İsna Aşeriyye (On iki imam)" mezhebine mensub olduğu ileri sürülür.[499]

Hasan Sabbah'la ilgili bilgiler devlet yanlısı tarihçilerin kaynaklarıdır. Bunun nedeni ise Moğolların hareketi sırasında (1258) Alamut kalesindeki kitapların, belgelerin ve diğer malzemelerin yok edilmesidir. Bu sırada meşhur Cüveyni, bazı belgeleri ele geçirmişse de çoğu yakılmaktan kurtarılamamıştır... Gerçekten de, Moğollar, Alamut kalesindeki kütüphane ve idari merkezleri yok etmeseydiler, şeyhülcebel ve fedaileri hakkındaki bilgilerimiz daha net olacaktı (Birde esrarkeş olsalardı. O dönemin en güçlü devletlerinden olan Selçukluları nasıl dize getireceklerdi bu akla hayale sığmaz. Bu herhalde Onların düşmanlarının onlara attığı büyük bir iftiradır).

Esasen o dönemde bile, Bâtınilerin itikadları hakkında Sünni fakihler (fıkıh bilenlere bu isim verilir) arasında fikir birliği yoktu. Örneğin: Sultan Muhammed Tapar, Bâtınilerin elindeki Şahdiz kalesini kuşattığı zaman (1107) fakihlerden: "Allah'a, kitaplarına,

---

[496] Cüveyni, Tarih-i Cihannüma, c.3, s. 125, 128. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988.

[497] İbn-i Esir, Kamil, c. 10, s. 493

[498] İbn-i Esir Kamil, c. 10, s. 260, 347.

[499] M. Aziz Ahmet, Kamil, s. 117.

Peygamberlerine, ahiret gününe ve Muhammed (as)'ın getirdiklerinin hak olduğuna inanan, fakat imamet konusunda kendilerine muhalefet eden bâtınilerle anlaşmanın caiz (doğru) olup olmadığını sormuş. Fakihlerin çoğu bunu caiz (doğru) görürken, bir kısmı da buna karşı çıkmışlardı. Münazara uzun sürmüş, sonunda Şafii fakihlerinden Ebul Hasan Abdurrahman oğlu Ali Semencani: "Onlarla savaşmak vaciptir (zorunludur), zira onlar imamlarına kesin bir şekilde bağlıdırlar. Eğer imamları helali haram, haramı helal yapsa da uyarlar" demiş ve fakih'in bu sözleri nedeniyle Bâtınilerle savaşa karar verilmişti.[500] Fakat bu sadece farzedilen bir düşünceydi. Bunun doğru olup olmadığı araştırılmadı bile böyle zannedilerek savaşa karar verildi.

Fakat bu insanlar kendilerine hükmeden Abbasi ve Selçuklu sultanlarının İslam dışı işlerine ise gördükleri halde ses çıkarmıyorlardı.

MUHAMMED TAPAR VE FEDAİ SAVAŞLARI

Berkyaruk'un ölümünden sonra, Muhammed Tapar'ın (1105-1118) İsmaili-Bâtıni fedailere karşı önemli bir harekete giriştiğini görüyoruz. Tapar'ın en önemli silahı; fedaileri kalelerinde aç bırakma ve teslime zorlamadır. Nitekim Hasan Sabbah'ın önemli yardımcılarından olan İran bölgesi şefi İbn-i Attaş'ın kaldığı Şahdiz kalesi; Muhammed Tapar'ın askeri kuvvetleri tarafından uzun süre kuşatma altında tutulur. Fedaileriyle birlikte açlığa dayanamayan İbn-i Attaş, kaleden çıkmak zorunda kalır. İbn-i Attaş ve 80 kadar fedaisi, Muhammed Tapar tarafından öldürülürler. İbn-i Attaş teşhir edilip, derisi yüzülür ancak ölünceye kadar metanetini kaybetmez.[501]

---

[500] İbn-i Esir, El-Kamil, c. 10, s. 347.
[501] İbn-i Esir, El-Kamil, c. 10, s. 348.

Muhammed Tapar, fedailerin diğer kalelerine de askeri seferler düzenlemeye devam eder, kalelerin çevresindeki ürünleri yaktırarak, açlıkla fedaileri teslime zorlar... 1118 yılında, Alamut kalesindeki fedailer de İbn-i Attaş ve arkadaşları gibi açlık tehlikesiyle ölümle burun buruna gelirler... Ne var ki, Muhammed Tapar'ın ani ölümü (1118) askeri birliklerin dağılmasına ve gevşemesine neden olur. Böylece kaledeki fedailer, bir kez daha ölüm tehlikesini atlatmış olur.

SULTAN SENCER

Büyük Selçuklu devletinin son güçlü sultanı Sencer (1118-1157) de ilk sıralarda Kuhistan dağlık bölgesindeki fedailer üzerine kuvvetler gönderir. Ancak Sencer daha sonraları fedailerle uzlaşmayı tercih edecektir. İddiaya göre Sencer, bir gün uykudan uyanınca, üzerine başını koyduğu yastığa saplanmış bir hançer görür. Hançerin kabzasında da Hasan Sabbah'ın Sencer'e yazılmış bir mektubu bağlanmıştır. Sabbah Sencer'e yazdığı mektupta şöyle der: "Eğer Sultanı sağ selim görmek istemesem, yastığa saplanan hançer, sultanın yumuşak göğsüne gömülmüş olacaktı."[502]

ABBASİ SULTANINDAN SENCER'E

Sencer'in fedailerle uzlaşması; Abbasi sultanının Sencer'i eleştirmesine yol açar... Buna karşılık Sencer, kendisine yöneltilen eleştirilere katılmaz ve Abbasi Sultanına yazdığı mektup'ta şöyle der: "... Bütün cezalandırmalara rağmen, bunca insanımı ve komutanlarımı öldürdüler, yolları güvensiz kıldılar. Müslümanları doğru yoldan çıkardılar, kervanları vurdular. Halktan şikâyetler yükseldi. Bunların isteğiyledir ki bu köpeklere, kendi yollarına adam kazanmaktan vazgeçme, büyük kentlerden uzak durma yolları güvenli tutma şartıyla eman (güvence) verildi. Daha önce yıldırma meto-

[502] Doğan Avcıoğlu, Türklerin Tarihi, c. 4, s. 1768.

duyla halkı korkutarak mezheplerini kabul ettireceklerdi. Eman (güvence) ile bu tehlike önlenmiştir. Anlaşmadan beri kimse onlara sığınmamıştır... Kaldı ki Irak ülkesinde, Horasan'dakilerden daha fazla Bâtıni vardır. Sencer hakkında böyle bir suçlamada bulunabilmek için, halifeliğin ve ora emirlerinin Sencer'in yaptığının yüzde birini yapmaları gerekirdi. Yapsalardı, sonucu görülürdü."[503]

HASAN SABBAH'IN ÖLÜMÜ VE SELAHADDİN EYYUBİ

Selahaddin, 1181 yılında Abbasi Sultanına yazdığı Mektupta şöyle der: "İslam düşmanlarıyla savaştığını, bu düşmanların; Frenk istilacıları ve kâfir haşhaşinler olduğunu zikreder."

Selahaddin Haçlıları yendikten sonra, Selahaddin bu sefer Bâtınilerin üstüne gider. Ancak, Bâtınilerin düzenledikleri suikastten, Selahaddin kıl payı kurtulur; bir kalenin kuşatılması sırasında Eyyubi askeri kılığına giren fedailer, karargâha sızmayı başararak, Selahaddin'i hafif yaraladılarsa da zırhı sayesinde ölümden kurtuldu.[504]

Kendisine düzenlenen Suikastın intikamı için Fedailerin şefi olan Reşidüddin Sinan'ın üstüne yürüyerek kalesini muhasara altına aldı. Kaleye girmenin çok güç olduğunu gören Selahattin, Sinan'ın barış teklifini reddetmedi; buna göre fedailer; bir daha Müslümanlara karşı hiçbir suikast düzenlemeyeceklerdi.

SELAHADDİN FEDAİLERİN TECRÜBELERİNDEN YARARLANIYOR

Bu arada fedailerin şefi Sinan, Selahaddin'e verdiği sözde sadık kalmış ve üstelik bütün hileleri, bütün kılık değiştirme yöntemlerini iyi bilen, birçok suçu işlemeye hazır kimselerden ve önemli

---

[503] Prof. A. Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, s. 226-227. TTK yyn Ankara.

[504] İbn-i Esir El Kamil, c. 11, s.344.

bir posta güvercinleri şebekesinden kurulu casusluk ve haberleşme servisini, Selahaddin Eyyubi'nin emrine vermiştir.[505]

Selahaddin, fedailerin metodlarını iyi bir uzman gibi değerlendirdi ve bu örgütün kuruluşunu örnek alarak "Eshabu'l Re'vel Mim" adlı bir örgüt kurdu. (1210) Bu dönemde Alamut'un ünlü şefi III. Hasan, Abbasi Sultanı El-Nasır'a tabi olmayı kabul etmiştir. El-Nasır (1180-1225)'ın ilginç görüş ve işleri vardır.

CELALEDDÎN HASAN III
1210-1221

II. Muhammed'in en büyük oğlu olan Celaleddîn Hasan'ın daha çocukluk yıllarında babasından nass aldığı, yani imam olarak (İsmailî) onun yerine geçirileceği biliniyordu. Ancak mansus (nass almış-yetkilendirilmiş-seçilmiş) olarak geçirdiği prenslik döneminde Kıyamet öğretisi ve uygulamalarından memnun olmadığının belirtileri vardı. Gerçekte o Nizarîler ile daha büyük olan Sünni dünyası arasında bir yakınlaşmayı arzu ediyor. Bu yüzden gelecekte iyi ilişkilerde bulunmayı istediği birçok Sünni yöneticilere gizlice kendi fikirlerini ulaştırıyordu.[506]

1210 Eylül'ünde zehirlenerek öldürülen Alaaddîn Muhammed II'nin yerine geçen Celaleddîn Hasan III, kurduğu ilişkiler çerçevesinde tasarladığı, zorbacı reformunu hemen uygulamaya geçirdi. Kıyamet öğretisini reddedip, Sünni şeriatını zorunlu kıldı. Bağdat halifesi Nasır'a, Muhammed Harzemşah'a ve diğer ülke emirlerine onun reformunu bildirmek üzere elçiler gönderdi. Irak ve Horasan'dan Sünni fakihler Alamut'a davet edildi. 1211 yılında Halife Nasır, Celaleddîn Hasan'ı Nev-Müselman, yani yeni Müslüman olarak Sünni dünyasına kabul etti. Ertesi yıl Gilan (Geylan) bölgesinde Sünni Kutum yöneticisi Keykavus Şehinşah'ın (ertesi yıl oğlu

---

[505] Ali Mazaheri, İslam Tarihi, s. 135.

[506] Farhad Daftary, The Ismaili's, Their history and doctrines, Cambridge University Press, 2. Baskı, 1992, 404-405

ve halefi Alaaddin Muhammed III'ü doğuracak olan) kızkardeşi ile evlendi. Ayrıca üç Sünni yöneticisiyle daha evlilik yoluyla akraba oldu. 1213'te annesini Halife Nasr aracılığıyla Hacca gönderdi. Bu değişimlere kuşkuyla bakan Kazvinli fakihler ve önemli kişilerin Alamut kitaplığını denetlemesine ve heretic (sapkınlık) olarak değerlendirdikleri kitapları yakmalarına bile izin verdi. Rudbar, Kumî, Kuhistan, Suriye İsmaililerinden de Hasan'ın buyruklarına hiçbir karşı koyan olmadı.

Hasan III, İmamlık kavramını terk etmedi ve sözde reddettiği Kıyamet öğretisi gereği "şaşmaz ve yanılmaz imam" inancına dayanan bu boyun eğişi rahatça kullandı. İsmaililer, Alamut'un bu on bir yılını Kıyamet öğretisine giydirilmiş takıye (inancı gizleme) örtüsü olarak algıladı; bunu ikinci bir satr (gizlenme) dönemi kabul etti.[507]

Celaleddin Hasan III'ün, İmam Cafer Sadık oğlu İsmail'den (760'lardan) itibaren tam dört yüz elli yıldır, baskıcı olmayan İslam olarak birçok aşamalar ve gelişimler gösteren İsmaili inancını, tüm öğretileri ve tapınma kurumlarıyla reddederek, koskoca toplumu Sünni inancına çekme girişimi için çok hazırlıklı olması gerekiyordu. Bunun da ötesinde kendisini ve yaşamını güvenceye alabilmesi için etkili dış güçlere gereksinimi vardı. Bütün bunları sağlaması için olasıdır ki prensliğinin son birkaç yılını harcamış olmalıdır.

Kuşkusuz işte bu dönem içerisinde en büyük çocuğu Şemseddîn Muhammed'i (Şems-i Tebrizi) de bu siyasetine hazırlama çabası olmuştur. Büyük olasılıkla dedesinin sarayında Alamut'un sert savaşçı disiplini ve İsmaili Kıyamet öğretisi ve inanç felsefesi eğitimi almış olan Şemseddîn Muhammed'in, Tebriz'de, Halep'te, Bağdat'ta gizlice Şafii ve Hanefi fıkıh'ı, Sünni şeriatı alanlarında söz sahibi olacak kadar dersler aldırtıp yetişmesini istemiştir. Zaten Şems'in, Makalat'ın İran

---

[507] Farhad Daftary, The Ismaili's, Their history and doctrines, Cambridge University Press, 2. Baskı, 1992, 105 ve devamı. "The Cambridge History of Iran" c.5, London, 1968, s. 470.

ve Türkiye nüshalarında onun, bu dersleri aldığı açık ya da kapalı biçimlerde belirtildiğini Franklin D. Lewis uzun-uzun açıklamaktadır.[508] Ancak bunlar, Hasan III'ün oğlu üzerindeki büyük siyasi tasarımları dolayısıyla baskıyla yaptırıldığı, Şems'in babası hakkında yukarıda verilen söylemlerinden anlaşılıyor.

Celaleddîn Hasan'ın dışarıda kendini güçlendirme, toprak ve çıkar kazanma ve ilişkilerine gelince; ilkönce Azerbaycan ve Arran'ın altıncı ve son İldeniz hanedanı yöneticilerinden Muzaffaruddîn Özbek (Pehlivan oğlu) (1210-1225) ile yakın ilişkiyi geliştirdi. Özbek, Irak-ı Acem'de (Arap olmayan Irak) başkaldırmış olan vekili Nasıruddîn Mengli ile anlaşmayı kararlaştırdığı zaman, Alamut'tan yardım araştırdı. Celaleddîn Hasan ordusunun başında 1214 yılında Alamut'tan ayrıldı ve Özbek'in sarayının bulunduğu Azerbaycan'a gitti.

Özbek'le bir süre Bailakan'da birlikte kaldı ve oradan Suriye, Bağdat ve diğer ülkelere ortak elçiler gönderdiler. Bunlardan Irak-ı Acem'den Mengli'yi sürmek için kuvvetler istediler. Abbasî halifesi Muzaffaruddîn Vech Sabu komutasındaki ordularını gönderdi ve aynı şekilde Suriye'den bir ordu geldi. 1215 yılı içindeki Hamdan yakınlarında yapılan savaşta Mengli yenildi. Zaferden sonra Celaleddîn Hasan Abhar ve Zanjan (zencan) eyaletlerini elde etti.

Alamut İsmaili inancına aykırı izlediği bu dönek siyasetle, Onun Alamut Nizarî devletine, o günün dünyasından soyutlanmış olmaktan kurtarıp, büyük çıkarlar kazandırdığı ve kalelerini güvenceye aldığı gerçeği yadsınamaz.

Celaleddîn Hasan, İran'daki korkunç Moğol fırtınasından da Alamut'u korumasını bildi. Bu yüzden o hemen 1219 yılında Karakurum'da bulunan Cengiz Han'a elçilerini gönderdi. Celaleddin Hasan'ın elçilik heyeti Cengiz Han'la ancak 1221 baharında Belh'te karşılaşabildi. O, Cengiz Han'a İslam önderleri ara-

---

[508] Franklin D. Lewis, RUMI, Past and Present, East and West; The Life, Teachings and Poetry of Jalal al-Din Rumi, s. 142-143

sında ilk iyi dilek mesajını gönderen kimse oldu. Onun önceden aldığı bir başka önlemin, Azerbaycan'da uzun müddet kalışıyla gerçekleştiği görülüyor; orayı olasılıkla acil bir tehlike durumunda kendisi, oğlu ve torunu ya da herhangi bir yakını için sığınılacak uygun bir bölge olarak seçmişti. Sanki o, gerçekten bu amaç için, Alamut'tan Azerbaycan'a dokunulmamış bir yol haritası çizmiş bulunuyordu.[509]

MOĞOLLAR VE FEDAİLER

Bazı gerilemelere rağmen fedailer, 13. Yüzyılın ikinci yarısında da önemli bir güç olarak görünürler... Öyle ki, Bağdat ve Akdeniz'e doğru ilerlemek emelinde olan Moğollar, fedaileri bir tehdit unsuru olarak gördüklerinden, 1258 Bağdat seferinden önce Hülagu, bütün fedai kalelerini yıktırarak, Kuhistan'da adeta fedai avına çıkarcasına bütününü imha etti... Yıllarca Abbasi, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Eyyubi devletlerine karşı başkaldırıp, sultanlara korkulu rüyalar yaşatan fedailer, böylece vahşi Moğolların saldırılarına yenilerek, siyasi varlıklarını yitirdiler...[510]

NASİRUDDİN TUSİ

Alamut devletinde yetişmiş bir bilim adamı Nasuriddîn Tusî

Nasirüddin Tusî önemli İslam düşünürlerinden biridir.

Onun nakli ilimlerdeki üstatları Babası Hasan oğlu Muhammed'den Abdullah oğlu Ali oğlu Fadlullah Hasenî'ye kadar oradan

---

[509] Anadolu Bilgeleri (Anadolu'yu Aydınlatan Düşün Ve Eylem Adamları), İsmail Kaygusuz, s. 40-43, Özetlenmiştir, Su Yayınevi, 1. Baskı: Şubat 2005, İstanbul.

[510] Naklen: Türkiye Tarihinde (İç İsyanlar, Batılılaşmaya Baş Kaldıranlar, Tasavvufi kitle Akımları ve) Müslüman Halk Hareketleri, Bekir Yakıştıran, Kevser yayınları, Ocak 1995.

da Seyyid Şerif Murteza (Nehcu'l Belağa'yı yazıya döken Seyyid Muhammed Razi'nin abisi kendisine Alemu'l Hüda diyorlardı kendi döneminde Seyyidlerin liderliğini üstlenmişti) (Vefatı: 436/1044) ve (İmamiye büyüklerinden) Ebu Cafer Tusî'ye (Vefatı: 460/ 1067) kadar gitmektedir. Felsefî ilimlerdeki üstadlar silsilesine gelince bu silsile Feriduddin Damad'dan İbn Sina'ya kadar uzanmaktadır. Bu silsile sırasıyla şöyledir: Feriduddîn Damad, Ebu Ali Sadreddin Harisan oğlu Muhammed Serahsî (Vefatı: 545/1150), Efdaluddîn Geylanî, Muhammed oğlu Fazl Lukerî (Vefatı: 517/ 1123), Merzuban oğlu Behmenyâr Azerbaycânî (Vefatı: 458/ 1065 ve nihayet İbn Sina (Vefatı: 428/ 1037)[511]

Tusi'nin yaşamış olduğu dönemde 13. YY. (1200'lü yıllar) Horasan en parlak devrini yaşan İsmaili mezhebinden yetişmiş bilginlerin toplandığı bir bölge idi. Dolayısıyla Horasan bu dönemde bir düşünce merkezi haline gelmişti. İsmaili mezhebinin ünlü simalarından olan ve Mantık, Felsefe, Ahlak vs. gibi ilimlere ilgi duyan Kuhistan Valisi Nasiruddin Muhteşem olarak bilinen Mansur oğlu Abdurrahim Nasiruddin (Vefatı: 655/1257) etrafına zamanın tanınmış Felsefe, Tasavvuf, Matematik vs. bilginlerini topluyordu. Bu dönemlerde ilme olan merakı ile Kuhistan Valisinin dikkatini çeken Hace Nasiruddin Tusî de Vali tarafından Kuhistan'a davet edilir ve böylece Tusî'de genç bir âlim olarak bu âlimler topluluğu arasında yer alır. Her ne kadar Tusî'nin Kuhistan'a geliş tarihi tartışmalı olsa da filozofun bahsedilen bölgeye gelişinin Nişabur'un 619/1222 senesinde Moğollar tarafından işgali tarihine denk geldiği bilinmektedir.[512]

---

[511] Kutbuddin İşkeverî Deylemi Lahicî, Mahbûbu'l Kulûb: Makalatu'l Ûla, thk. Hamid Sıdkı, İbrahim Divacî, Tahran, 1424, c. 2, s. 415. Hansarî, Ravzatu'l Cennat, c. 6, s. 414. Seçkinlerin Ahlâkı, Nasîruddîn Tûsî, s. 15-16, Çev: Anar Gafarov, İz Yayıncılık, 2009

[512] Bkz. Rızavî, Ahval ve Asar-ı Hace Nasıruddîn Tusî, s. 9. Abdulemir A'SAM, Feylesuf Nasıruddîn Tusî, Müessisu'l Menheci'l Felsefi di ilmi'l

Kuhistan'a gelen Tusî, mesleğine ilk olarak Vali Nasiruddîn Abdurrahim'in yanında bir astronom olarak başladı. Bu sıralarda Kuhistan Valisi kendisine İbn Miskeveyh'in Taharat/TeHz.ibu'l Ahlak'ını Arapça'dan Farsça'ya çevirmesini teklif ettiyse de Tusî bu eseri överek üslubunun bozulabileceği nedeniyle bu teklifi uygun görmedi ve daha önceki hikmet birikimini de içermek koşuluyla yeni bir ahlak kitabının yazılmasının uygun olacağını valiye bildirdi. Vali'nin bu teklifi kabul etmesi üzerine Tusî 633/1236 tarihinde ahlaka dair bu eseri yazdı ve yazılması Kuhistan Valisi Nasiruddîn Abdurrahim'in isteğiyle olması sebebiyle esere Ahlak-ı Nasirî ismi verildi. Tusî, ahlaka dair ünlü eseriyle birlikte ayrıca İbn Tahriru'l Macistî, Seyr ve Sülûk, Ravza-yı-teslîm (Tasavvurat) ve İbn Sina'nın İşarat'ına yazdığı Şerhu'l İşarat gibi yapıtlarıyla ününe ün kattı.[513]

Fakat onun Kuhistan valisi yanındaki konumu, son Abbasî halifesi Mutasım'a (Vefatı: 656/1258) onu öven bir kaside yazması ile sona erer. Şöyle ki bir müddet sonra İsmaililerle arası açılan Filozof, Bağdat'a gitmek ister ve bu istek onu Abbasî halifesine övgü dolu bir mektup yazmaya sevk eder. Fakat mektup Abbasî halifesinin veziri İbnu'l Alkami'nin eline geçer ve Tusî'nin Bağdat'a gelmesiyle kendisinin halife yanında ikinci plana itilmiş olabileceğini düşünüp mektubu Kuhistan valisine gönderir. Böylece bu durumdan haberdar olan vali, Tusî'yi hapse attırır. Bir müddet sonra ilmî çalışmaları olumsuz bir şekilde etkilenmemek suretiyle Alamut Kalesine gönderilir. 654/1256 senesinde Moğol hükümdarı Hülagû'nun (Vefatı: 664/1265) Alamut kalesini zapt etmesi üzerine Tusî hapisten kurtulmuş olup, Hülagû'nun himayesine girdi. 657/1258 yılında Moğollar Bağdat'ı aldı. Böylece Tusî ölümüne

---

Kelamî'l İslamî, Beyrut, 1980, s. 31. Seçkinlerin Ahlâkı, Nasîruddîn Tûsî, s. 16-17, Çev: Anar Gafarov, İz Yayıncılık, 2009

[513] Rızavî, Ahval ve Asar-ı Hace Nasıruddîn Tusî, s. 345-351. Naklen: Seçkinlerin Ahlâkı, Nasîruddîn Tûsî, s. 17, Çev: Anar Gafarov, İz Yayıncılık, 2009

kadar İlhanî hükümdarının veziri ve birçok idarî konularda müşaviri oldu.[514]

İbn Sina'nın İşarat'ına yazmış olduğu şerhle (açıklama-değerlendirme) ve ayrıca, Felsefe, Kelam (İlmi Tartışma), Astronomi (Uzay Bilimi), Matematik ve birçok daldaki eserleriyle ün kazanmış olan Nasıruddin Tusi 667/Miladi: 1259 senesinde Hülagu'yu ikna etmekle İslam uygarlığının en büyük bilim kurumlarından biri olarak değerlendirilen Azerbaycan'daki Maraga rasathanesini kurması[515] yönüyle de oldukça önemli bir şahsiyettir. Hatta, Tusî'nin kurduğu bu rasathane (gözlemevi) daha sonra vakıf gelirlerinin maaşlara tahsis edilmesi yoluyla birçok ilim adamının toplandıkları büyük bir ilim meclisine ve içerisinde 400.000 ciltten fazla eserin bulunduğu bir kütüphaneye dönüştü. Dolayısıyla rasathane astronomi ile birlikte aklî ve naklî ilimlerdeki çalışmaları da kendisinde barındıran ilmi bir merkez oldu.[516]

Bu ilmi merkezde bilimsel faaliyetlerde bulunan ilim adamlarından Necmeddin Katibî (Vefatı: 675/ 1277), Kutbuddîn Şirazî (Vefatı: 710/ 1311), Müeyyiduddîn Dımeşkî (Vefatı: 664/ 1265), Fahreddîn Merağı (Vefatı: 667/1268), Ebi Şükr oğlu Muhammed oğlu Ebu'l Feth Muhyiddîn Yahya Mağribî Kurtubî (Vefatı: 682/ 1283), Fahreddîn Ahlatî, Çinli Astronom Fau Mun Ji vs. gibi büyük âlimler zikredilebilir.[517]

---

[514] Kutbuddîn İşkeverî, Mahbubu'l Kulub, c. 2, s. 416. Tunkabunî, Kısasu'l Ulema, s. 368-369, 378-380. Naklen: Seçkinlerin Ahlâkı, Nasîruddîn Tûsî, s. 17, Çev: Anar Gafarov, İz Yayıncılık, 2009

[515] İbnu'l Fuvatî, Havadisu'l Camia, s. 245. Raşidudîn Fadlullah Hemedanî, Camiu't Tevarih, c. 2, s. 718.

[516] Safedî, Vafi bi'l Vefayat, Helmut Ritter, Weisbaden, 1962, c. 1, s. 112. Bedreddin Aynî, İkdu'l Cüman Fi Tarihi Ehli'z Zaman: Asru Selatini'l Memalik, c. 2, s. 125.

[517] İşkeverî, Mahbubu'l Kulub, c. 2, s. 418. Memmedbeyli, Muhammed Nasıruddîn Tusî, s. 59. Naklen: Seçkinlerin Ahlâkı, Nasîruddîn Tûsî, s. 19-20, Çev: Anar Gafarov, İz Yayıncılık, 2009

Ayrıca bu dönemlerde Astronomiye dair döneminin katalogları arasında en gelişmişi olan Zic-i İlhanî adlı eserini yazan Nasıruddin Tusî, bu çalışmasıyla ününü Çin ve hatta bütün Asya'ya yaymıştır.[518] Hatta Tusî'nin bu rasathanede kullanılan ve bugünkü ismiyle Teodolit aletinin basit bir numunesi olan Torquetum diye bir Astronomik aleti icat ettiği de gerçekler arasındadır. Onun icat etmiş olduğu bu aletin semt ve irtifa tayininde kullanılan bir alet olduğu belirtilmektedir.[519] Ayrıca İslam dünyasında Trigonometriyle ilgili Şeklu'l Katta adlı ilk müstakil eserini yazarak bu alanın Astonomi'den ayrılıp, Matematiğin bir dalı olarak değerlendirilmesini sağlamıştır.[520]

---

[518] Onun bu çalışmasında çeşitli takvimlerden ve yıldızların koordinatlarından bahsedilmektedir. Bunun yanı sıra bu eserde o dönemin 256 şehrinin koordinatları da yer almaktadır. Bkz. Bakhtyar Husain Sıddqi, "Nasîr al-Din Tusî", A History Of Muslim Philosophy, ed. M. M. Sharif, Karachi, 1983, c. 1, s. 565. Memmedbeylî, Muhammed Nasıruddîn Tusî, s. 74-75. Ute Ballay, "The Astronomical Manuscripts of Nasir al-din Tusî", Arabica: Journal Of Arabic And İslamic Studies, Leiden/Hollanda, E. J. Brill, 1990, s. 390. Aydın Saygılı, "Hoca Nasır-ı Tusî ve Rasathane-i Meraga", Ankara Üniversitesi DTCFD, Ankara, 1956, c. 14, Sayı: 1-2, s. 1-12.

[519] Hamit Dilgan, Büyük Türk Âlimi Nasıruddin Tusî, İstanbul, 1968, s. 9. Tusî'nin Astronomi alanındaki bir diğer başarısı, Batlamyus'un (Vefatı Miladi: 1659 yermerkezli sistemini eleştirerek bu konuda başka bir iddiayı ileri sürüp, Kopernik (Vefatı: 1543) sistemine yol açmış olmasıdır.

[520] Tahir Nejat Gencan, Muammer Dizer, "Nasir el-din Tusî", Muhtasar Fi İlmi't Tencim Ve Marifeti't Takvim (Risale-i si fasl içinde), İstanbul, 1984, s. 1-4. Naklen: İmam Cafer Sadık Üniversitesi, Muharrem Uçan & Ümit Atlı, s. 132-136, Can Yayınları, 1. Basım: Kasım 2010

HEMDANÎLER
1099-1174

1099-1174 arasında San'a da saltanat süren Beni Hemdan, Fatımîlere, Selçuklular'a, Eyyubîlere tâbi olmuş, Eyyubilerce ortadan kaldırılmıştır. Hanedanının ekserisi Zeydî ya da İsmaili idi.

Hanedanın atası el-Gaşîm (Guşeym) i'l Mugallesiyyi'l-Hemdanî, bunun oğlu 1. Hükümdar Hatim, Hatim'in oğulları Abdullah 2. diğer oğlu Ma'an ise 3. hükümdardır. Ondan sonra el-Rüsah oğlu Kubeyt'in oğulları tahta geçmiştir.[521]

12. YÜZYILDA İSMAÎLİLER
1100'lü Yıllar

On ikinci Yüzyıl (1100'lü yıllar) başlarında, Halep emiri Rıdvan, çeşitli nedenlerin etkisi altında Haleb'de, Suriye Batınîleri için bir propaganda merkezi kurulmasına izin vermişti. Başta reisleri Ebu Tahir es Saig ve Hâkim el Müneccim olmak üzere Batınî daileri Suriye'de ve özellikle Haleb'de çok etkindiler. Öyle ki melikliğin yönetiminde, özellikle ordu saflarında söz sahibiydiler. Gerek propaganda etkisiyle gerekse mal ve can güvenliği kaygısıyla birçok kimse Batınî yanlısı olmak zorunda kalmıştı. Melik Rıdvan'ın ölümü sırasında Haleb'de bulunan Dilmaçoğulları beyliğinin[522] kurucusu Hüsamüddin de onların etkisi altında kalmış, hatta yönetimi altında bulunduğu anlaşılan Balis (Urfa yakınlarındadır) dışındaki küçük bir kaleye naib olarak İbrahim el Acemî adlı bir Batınî daisini atamıştı.

Batınîler, özellikle Rıdvan'ın ölümünden sonra adeta Halep melikliğinin yönetimini ele geçirdiler. Önderleri Ebu Tahir es Saig

---

[521] Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 382, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

[522] Dimlaç/Dilmaç veya Toğan Arslan Oğulları Beyliği (1098-1394); Bitlis, Erzen ve Siirt yöresinde kurulmuştur.

de Rıdvan zamanından beri Suriye Batınîlerinin başkanı olarak Haleb'de oturuyordu.

Rıdvan'ın yerine geçen Alparslan zamanında Batınî etkinliği daha da arttı. Ayan ve yöneticiler Batınî etkinliğinden kaygılıydılar. Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, Alparslan'ı Batınîlerle mücadeleye zorladı. Melik derhal harekete geçerek başta Batınî reisi Ebu Tahir olmak üzere İsmail ed Dai, kardeşi Hakim el Müneccim ve Haleb'de bulunan öteki Batınî ileri gelenlerini birer birer yakalatıp derhal boyunlarını vurdurdu, ayrıca iki yüz kadar Batınî'yi yakalatıp mal ve paralarına el koyduktan sonra bir kısmını hapse attı, bir kısmını bağışlayarak salıverdi, bir kısmını öldürdü. Melik'in yürüttüğü bu tenkil hareketinden kurtulanlar Haleb'den kaçarak Suriye'nin çeşitli kentlerine yerleşti, hatta bazıları da Haçlılara sığındı. Bu arada Batınî olan Dilmaçoğlu Hüsameddin, Haleb'den bir fırsatını bulup kaçarak Rakka'ya gitti ve orada öldü. Onun Balis dışındaki bir kale muhafızlığını yapmakta olan İbrahim ed Dai de Şeyzer'e kaçarak kendini kurtardı.[523]

On ikinci yüzyılda Amid (Diyarbakır) kentinde bir hayli Batınî vardı. Kent halkı, sayıları gittikçe artan bu Batınîlere karşı 1124 yılında ayaklandı ve bunlardan yedi yüz kadarını öldürdü.[524]

---

[523] Halep Selçuklu Melikliği Alp-Arslan ve Sultan-Şah Devirleri, Ali Sevim, Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 14, Sayı: 25

[524] XI-XIII Yüzyıllarda Diyar-ı Bekr bölgesi Tarihi, Adnan Çevik, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2002 İstanbul. Naklen: Mezopotamya'dan Anadolu'ya Alevi Erenlerin İlk Savaşı (1240), Hamza Aksüt, s.180-182. Yurt Kitap Yayın, 1. Baskı: Mart 2006 Ankara.

HUNZA HANEDANI

Hunza hanedanı İsmaili'dir. Hunza ve Nagar hanedanı aynı ailedendirler. Hükümdarlarına Mir (bey) ve Sam denir. Başkentleri Baltît ve Nagir'dir. Hunza istiklalini daha fazla korumuştur. Bununla beraber bazen Gilgit'e tâbi olmuştur. 1869'da Hunza sam'ı Gazan Han, Keşmir mihracesine, dolayısıyla İngiltere'ye tâbi oldu. 1938'de tahta II. Gazan Han geçti. Hanedanın Türk asıllı olduğu anlaşılmaktadır.[525] Hindistan da kurulan Alevi Devletlerinin ikisi Hunza ve Nagar'dır.

[525] Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s.927, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

ALEVİ DEVLETLERİ KRONOLOJİSİ
Tarih Sırası Göre

1.İmam Ali Ve İmam Hasan'ın Devleti: 656-661

2. İdrisîler Devleti: 786-974

Emirler:

1.I. İdris; 5.2.789-16.7.793 arasında 5 yıl 5 ay 9 gün hüküm sürmüştür.

2. II. İdris; 793-828 arasında 34 yıl 5 ay hüküm sürmüştür.

3. Muhammedi'l-Muntasır; 18.6.828-4.836 arasında 7 yıl 10 ay hüküm sürmüştür.

4. I. Ali; 836-849 arasında 12 yıl 10 ay hüküm sürmüştür.

5. I. Yahya; 849-863 arasında 14 yıl hüküm sürmüştür.

6. II. Yahya; 863-866 arasında 3 yıl hüküm sürmüştür.

7. II. Ali; 866-?

8. III. Yahya; ?-904

9. IV. Yahya; 904-922 arasında 18 yıl hüküm sürmüştür.

10. I. Hasan; 922-925 arasında 3 yıl hüküm sürmüştür.

11. Kasım; 937-948 arasında 11 yıl hüküm sürmüştür.

12. Ahmed; 948-954 arasında 6 yıl hüküm sürmüştür.

13. II. Hasan; 954-974 arasında 20 yıl hüküm sürmüştür. 985'de tekrar tahta çıkmış fakat öldürülmüştür.

İdrisîler düşünce Fas, Endülüs Emevîlerinin eline geçmiştir.[526]

[526] Devletler ve Hanedanlar, c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 210.

3. Dülefîler:

Emirler:

1. Ebu Dülefi'l-Kasım; 825-842 arasında 17 yıl hüküm sürmüştür. Şair ve yazardır, Bağdatta öldü.

2. Abdülaziz; 842-873 arasında 31 yıl hüküm sürmüşlerdir.

3. Dülef; 973-879 arasında 6 yıl hüküm sürmüştür.

4. Ebu'l Abbas Ahmed; 879-893 arasında 14 yıl hüküm sürmüştür.

5. Umeru'l-Haris; 893-898 arasında 5 yıl hüküm sürmüştür.

Abbasîler 898 yılında ülkeyi tekrar ilhak ettiler.[527]

4. Alavîler: 864-928

1.Hasan oğlu Seyyid Hasan; 864-884 arasında 20 yıl hüküm sürmüştür.

2. Seyid Zeyd oğlu Muhammed; 884-900 arasında 16 yıl hüküm sürmüştür.

Alaviler'in Gilan'a kaçışı (900-913)

3. Ebu Muhammedi'l-Hasan; 913-917 arasında 3 yıl 1 ay hüküm sürmüştür.

4. Hasan oğlu Kasım oğlu Ebu Muhammed'ilHasan III; 917-928 arasında 11 yıl 10 ay hüküm sürmüştür.

5. Asfer b. Şirveyh; 928-929 arasında 1 yıl hüküm sürmüştür.

6. Hasan oğlu Muhammed oğlu Ebu'l Fazl (Ebu'l-Kasım) Cafer-i Sair fillah; 929-935 aarsında 6 yıl hüküm sürmüştür.

---

[527] Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 705-706, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

7. III. Hasan'ın oğlu Ebu Abdullah Muhammedi'l-Mehdi; 935-971 arasında 36 yıl hüküm sürmüştür.

8. Harun oğlu Hüseyin-i Sair bi Taibillah; 971-?

9- Hüseyin-i Sair oğlu Ebu'l-Hüseyin Adudiddin Ahmedi'l Müeyyed; ?-1030

10. Müeyyed oğlu Hüseyin-i Buthani oğlu Ebu Talib-i Sağir Yahya; 1030-1033 aarsında 3 yıl hüküm sürmüştür.

Bunların içinde II. Hasan'ın soyu Hüseynîdir; İmam Hüseyin'in oğlu İmam Ali Zeynelabidin oğlu Ömer el-Eşref oğlu Ali oğlu Hasan oğlu Ali oğlu Hasan'dır. Asfer dışında diğerleri İmam Hasan soyundandı.[528]

5. Hamdanîler Devleti: 868-1104

Hamdûn oğlu Hamdan: Hanedanın kurucusu ilk Abbasi Emiri (868-874)

Hamdân oğlu Hüseyin: ?

MUSUL KOLU (KUZEY IRAK)

905: Ebu'l-Heyca Haris oğlu Hamdun oğlu Hamdan oğlu Abdullah: Abbasi Halifesi tarafından Musul valisi olarak atandı. 915'te bu görevden alındı. 929: NasıredDevle Abdullah oğlu Hasan 969: Uddateldevle Ebu Talib Gazanfer: 968/969-979 tarihleri arasında Musul emiridir. 979: Musul Büveyhiler tarafından alındı. 981-991: Ebu Talib ve iki kardeşi Ebu Tahir ile Hüseyin Musul'u geri almak için Büveyhiler'le savaştılar. Sonunda Ebu Talib'in adı geçen iki kardeşi bu aralıkta Musul'u Büveyhiler'le ortaklaşa yönettiler. Bu tarihten sonra Musul

[528] Devletler ve Hanedanlar C. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 749, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

Ukayliler (Ukayl-Akil) tarafından, Diyarbakır ise Mervaniler'ce ele geçirildi.

HALEP KOLU (KUZEY SURİYE)

945: Seyfeddevle Abdullah oğlu I. Ali: 944 yılında Halep'i İhşidîler'den ele geçirdi. 967: Sa'duddevle Ebu'l Ma'ali Seyfu'd-Devle oğlu I. Şerif 991: Sa'id'uddevle Sa'du'ddevle oğlu Ebu'l Fazl (Ebu'l Fazl: Faziletin Babası): 1001'de geride iki küçük çocuk bırakarak ölünce, bu iki kardeş kendilerinin Memlük (köle) koruyucusu General Lu'lu tarafından topraklarından atıldılar.[529]

6. Ressîler (Hasanî): 897- 1300

Ressi İmamları ve meliklik süreleri:

1.Ebu'l-Hüseyin Yahya el Hadi ile'l-Hakk; 16. 3. 897- 18. 8. 911 arasında 14 yıl 5 ay 3 gün hüküm sürmüştür.

2. Ebu'l-Kasım Muhammed Murtaza b. Yahya; 911-913 arasında 2 yıl hüküm sürmüştür.

3. Ahmed Nasır b. Yahya; 913-934 arasında 21 yıl hüküm sürmüştür.

4. Hüseyin Müntehab; 934-935 arasında 1 yıl hüküm sürmüştür.

5. Ebu'l-Muhammed Kasım muhtar; 935-956 arasında 31 yıl hüküm sürmüştür.

6. Yusuf Dai Mansur; 956-998 arasında 42 yıl hüküm sürmüştür.

---

[529] seyfi-cengiz/14206-dersim-ocaklari-ve-seyitleri. Html Bu liste İsmail Kılıç'ın Dersim Ocakları ve Seyitleri adlı çalışmasından alınmıştır. www.alevivizyon.com.tr

7. Kasımi'l-Mansur; 998-1003 arasında 5 yıl hüküm sürmüştür.

8. Hüseynî'l-Mehdî; 1003-1013 arasında 10 yıl hüküm sürmüştür.

9. Cafer; 1013-1035 arasında 22 yıl hüküm sürmüştür.

10. Ebu'l-Haşimî'l-Hasan; 1035-1039 arasında 4 yıl hüküm sürmüştür.

11. Ahmed Mütevekkil; 1138-1171 arasında 33 yıl hüküm sürmüştür.

12. Ahmed Mansur; 1197-1217 arasında 20 yıl hüküm sürmüştür.

13. İzzeddin Muhammed Nasır; 1217-1226 arasında 9 yıl hüküm sürmüştür.

14. Necmeddin Yahya Hadi; 1217-1226 arasında 9 yıl hüküm sürmüştür.

15. Ahmed Mehdi; 1226-1258 arasında 32 yıl hüküm sürmüştür.

16. Şemseddin Ahmed Mütevekkil; 1258-1281 arasında 23 yıl hüküm sürmüştür.

17. Davud Muntasır; 1281-1300 arasında 19 yıl hüküm sürmüştür.[530]

7. Fatımîler Devleti: 909-1171

1-Mehdi (Ubaydullah MehdiBillah) (910-934): Fatimi hanedanının kurucusu

2- Kaim (Muhammed Kaim BiEmrillah) (934-946)

---

[530] Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s.378-379, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

3- Mansur (İsmail Mansur BiNasrillah) (946-953)

4- Müizz (Ebu Tamim Mu'izz LiDinillah) (953-975)

5- Aziz (Ebu Mansur Nizar Aziz Billah (975-996)

6-Hâkim (Hâkim biEmrillah) (996-1021)

7- Zahir (Ali Zahir) (1021-1036)

8- Müstensir (Maad Müstansir Billah) (1036-1094)

9- Müstali (Ahmad Mustali)(1094-1101)

10- Âmir (Mansur Âmir bi'Ahkamillah) (1101-1130)

11- Hafız (1130-1149)

12- Zafir (1149-1154)

13- Faiz (Fā'iz biEmrillah) (1154-1160)

14- Aşid (1160-1171)

8. Karmatîler: 913-1175/1176

Merkezleri Bahreyn olmak üzere Doğu ve İç Arabistan Bölgeleri.

894	Ebu Said Hasan Cenabi
913	Ebu'l Kasım Sa'id
923	Ebu Tahir Süleyman
944	Ebu Mansur Ahmed
972-977	Ebu Yakub Yusuf

9. Büveyhîler: 932-1062

Fars kolu:

İmâdüddevle 934-949,

Adudüddevle 949-983,

Şerefüddevle 983-989,

Samsâmüddevle 989-998,

Behâüddevle 998-1012,

Sultânüddevle 1012-1024,

Ebû Kalicar 1024-1048,

Abu Mansur Fülâd Sütûn 1048-1055

Rey kolu:

Ruknüddevle 935-976,

Fahrüddevle 976-980,

Muayyadüddevle 980-983,

Fahrüddevle (tekrar) 984-997,

Mecdüddevle 997-1029

Irak kolu:

Müizzüddevle 945-967,

Izzüddevle 966-978,

Adudüddevle 978-983,

Samsâmüddevle 983-987,

Şerefüddevle 987-989,

Behâüddevle 989-1012,

Sultânüddevle 1012-1021,

Müşerrefüddevle 1021-1025,

Celâlüddevle 1025-1044,

Ebû Kalicar 1044-1048,

El-Melikü'r-Rahim 1048-1055,

Selçuklular'a dahil olmuştur.

Bazı küçük bölgeleri yöneten Büveyh hükümdarlarıdır.

Basra Büveyhleri Diyaüddevle 980'lerde Fars Büveyhlerine katılmıştır.

HAMEDAN BÜVEYHLERİ

Muayyadüddevle 976-983

Şemsüdevle 997-1021

Semaüddevle 1021-1024

KİRMAN BÜVEYHLERİ

Kavamüddevle 1012-1028 Fars Büveyhlerine katılmıştır.

HUZİSTAN BÜVEYHLERİ

Tacüddevle 980'ler Fars Büveyhlerine katılmıştır.

Büveyhîlere Bağlı Devletler:

10. Kürdî Annazoğulları: 1000'li yıllar 130 yıl hükümdarlık etmişlerdir.

1.Annaz oğlu Ebu'l-Feth Muhammed; 991-1011 arasında 20 yıl hüküm sürmüştür.

2. Hüsamüddevle Ebi Şewq Faris; 1011-1046 arasında 35 yıl hüküm sürmüştür.

11. Kâkaveyhoğulları: 1008-1051

Merkezleri İsfahan'dı.[531]

Orta Ve Batı İran

1008 Alaeddevle Düşmenziyar oğlu Muhammed

1041-1051 Ebu Mansur Feramürz (İsfahan'da)

1041-1048 I. Ebu Kalicar Gerşasp (Hemedan ve Nihavend'de)

1095 Ebu Mansur Ali (Yezd'de)

1095-1119 II. Ebu Kalicar Gerşasp (Yezd'de)

12. Aridoğulları Devleti: 939-?

13. Sicilya Emirliği (Emirato Di Sicilia): 965-1072

SİCİLYA'DA HÜSEYNÎLER

Emirler:

1.Hasan el-Kelbi; 948-953 arasında 5 yıl hüküm sürmüştür.

2. Ebu'l-Hüseyin Ahmed; 953-970 arasında 17 yıl hüküm sürmüştür.

3. Ya'iş; 970

4. Ebu'l-Kasım Ali; 970-982 arasında 12 yıl hüküm sürmüştür.

5. Cabir; 982-983 arasında 1 yıl hüküm sürmüştür.

6. Cafer; 983-985 arasında 2 yıl hüküm sürmüştür.

7. Eminü'd-Devle Abdullah; 985-989 arasında 4 yıl hüküm sürmüştür.

---

[531] Arap Alevileri Tarihi, Muhammed Emin Galib Tavil, s. 189, Çeviren: İsmail Özdemir, Karahan Kitabevi, 1. Baskı Nisan 2010 Adana.

8. Sikatü'd-Devle Ebi'l-Fütuh Yusuf; 989-998 arasında 9 yıl hüküm sürmüştür.

9. Cafer II; 998-1014 16 yıl hüküm sürmüştür.

10. Ahmedü'l-Ekhal; 1014-1036 arasında 22 yıl hüküm sürmüştür.

Zîrî yönetimi; 1036-1040 arasında 4 yıl.

11. Hasan-üs Samsam; 1040-1053 13 yıl hüküm sürmüştür.[532]

Kuruluş: 948

Yıkılış: 1053

Hükümdarlık Süresi: 105 Yıl

14. Mezyedoğulları: 1012-1150

Güney Irak (Hille):

1. Ebu'l-Hasan Sendid-Devle Ali; 1012-1017 arasında 5 yıl hüküm sürdü.

2. Nureddevle Dübeys; 1017-1081 arasında 63 yıl hüküm sürdü.

3. Ebu Kamil Bahaiddevle Mansur; 1081-1086 arasında 5 yıl hüküm sürdü.

4. Ebu'l Hasan Seyfiddevle Sadaka; 1086-1108 arasında 21 yıl 9 ay hüküm sürdü.

5. Nureddevle II. Dübeys; 1108-1135 arasında 27 yıl 6 ay hüküm sürmüştür.

6. Seyfüddevle II. Sadaka; 1135-1138 arasında 3 yıl hüküm sürdü.

7. Muhammed; 1138-1145 arasında 7 yıl hüküm sürdü.

---

[532] Devletler ve Hanedanlar, c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 215.

8. II. Ali; 1145-1150 arasında 5 yıl hüküm sürdü.[533]

15. Lazkıye Tenuhîler Devleti: 968-1084

16. Ukayloğulları: 990-1057

990:Muhammed

996:JanahadDevle Ali

1000: SinanadDewle Hasan

1003: NuradDevle Mus'ab Kuzey Irak (Musul) ve Kuzey Suriye (Halep) Kolu

992: Muhammed (Ebu Davud Muhammed)

996: HusamedDevle Musayyib oğlu Mukallad (Musul'da Büveyhiler'in vasalı olarak yönetti)

1001: MutamidedDevle Kirvaş

1050: ZaimedDevle Baraka

1052: Alam-ad-Din Quraysh (AlemedDin Bedran oğlu Kureyş)

1061: Şerifeddevle Müslim (Kureyş oğlu Müslim): 1079'da Halep'i Mirdasiler'den aldı, ama 1085'te burayı Selçuklular'a kaptırdı.

1085: İbrahim (Kureyş oğlu İbrahim)

1093-1096: Müslim oğlu Ali (1096'da Musul Selçuklu Tutuş tarafından zaptedildi)

Tikrit/Takrit Kolu ("Mukallad oğlu Ma’n" Çizgisi):

(?): Rafi

1036: hamis

[533] Devletler ve Hanedanlar, c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 456.

1044: Ebu Haşham

1052: İsa

1056: Nasr

1057-?: Ebu'l Hana'im (İsa'nın dul karısı adına yönetti)

Diğer Kollar (Ana, Haditha, Halit Cabbar, Ukbara ve Hint kolları).[534]

17. Hammudoğulları Devleti: 1016-1058

Malaga Hammudîleri

1010 Ali en-Nasır

1016 I. Kasım el-Memun, birinci saltanatı

1021 I. Yahya el-Mu'tali, birinci saltanatı

1023 I. Kasım, ikinci saltanatı

1023 I. Yahya, ikinci saltanatı

1036 I. İdris Müte'eyyid

1039 II. Yahya

1039 Hasan Mustansır

1043 II. İdris Ali, birinci saltanatı

1046 I. Muhammed el-Mehdi

1048 II. Muhammed Mu'tasım

1048 II. Kasım Vasık

1054 III. İdris Muvaffak

1054 II. İdris ikinci saltanatı

[534] Bu tali kollar için bkz. Lane Poole ve Zambaur. Encyclopaedia Of Islam`ın "Kuraish b. Badran" Maddesi Kuraish b. Bedran, 'Alam Al-Din Abu'l-Ma'ali. By K. V. Zettersteen Encyclopaedia Of Islam Çeviren: Seyfi Cengiz

1055-1057 III. Muhammed Musta'li[535]

18. Mirdasoğulları – Mirdasîler: 1023-1079 - 56 yıl

1023 Esed ed-Devle Mirdas oğlu Salih

1029 Şibl ed Devle I. Nasr

1038 Fatımîlerin fethi

1041 Mu'izz ed-Devle Simal, birinci hükümdarlığı

1057 Fatımîlerin işgali

1060 Reşid ed-Devle Mahmud, birinci hükümdarlığı

1061 Simal ikinci hükümdarlığı

1062 Atiyye (Rakka'da 1071'e kadar)

1065 Mahmud, ikinci hükümdarlığı

1074 Celal ed-Devle II. Nasr

1076-1079 Sabık

Ukaylîlerin işgali

19. Sûmre Hanedanı: 1025-1279

Bütün tarihler tahmini olmak üzere Sumre hükümdarlarıdır:

1.Sumra 1025

2. I. Bhungar 1053

3. Duda 1068

4. Singhar 1092

5. Kraliçe Hamun 1107

---

[535] İslam Devletleri Tarihi, Prof. Dr. C. E. Bosworth, s. 19, Çevirenler: Erdoğan Merçil- M. İpşirli, Oğuz Yayınları, 1980 İstanbul.

6. Pithu
7. Hayre
8. I. Hafif
9. Umer
10. II. Duda
11. Pahtu
12. Genhra
13. Muhammed Tûr
14. II. Genhra
15. III. Duda 1190
16. Tai 1204
17. Çani Sâr 1228
18. II. Bhungar 1246
19. II. Hafif 1261
20. IV. Duda 1279
21. Umer Sumra 1304
22. III. Bhungar 1330
23. Hamîr 1336.[536]

20. Sûleyhîler: 1047-1138

Yemen

1047 Muhammed oğlu Ali

1067 Mükerrem Ali oğlu Ahmed

1084 Mükerrem Asgar Ahmed oğlu Ali

[536] Devletler ve Hanedanlar C. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s.927, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

1091 el-Mansur ve Muzaffer oğlu Ahmed oğlu Saba';
Bu ikisi Seyyide Erva'nın yüksek hâkimiyeti altında

1099-1138 Seyyide Erva

21. Mengücek Beyleri: 1072-1252

Seyyid Ahmet Mengücek Gazi (1072-1115)

İshak Bey (1115-1142)

Kemah Beyliği

l.Davut Şah (1142-1162)

Behram Şah (1162-1225)

Il. Davut Şah (1225-1228)

Divriği Beyliği

I.Süleyman Şah (1142-1181)

Muzaffer Şahin Şah (1181-1197)

Il. Süleyman Şah

Ahmet Şah (Eşi Turan Melek Hatun)

Malik Şah (1245-1252)

22. Züreyîler: 1083-1200

Beni Mesud hükümdarları ve saltanat müddetleri:

1.Mesud ibn Kerem; 1083-1111 arasında 28 yıl hüküm sürmüştür.

2. I. Ebu'l-Garat; 1111-?

3. Muhammed

4. Ali; ?-1139

5- II. Ebu'l-Garat; Lahc: 1139-1150 arasında 11 yıl hüküm sürmüştür.

Asıl Züreyî hükümdarları ve saltanat müddetleri:

1.Abbas İbn Kerem; 1083-1087 arasında 4 yıl hüküm sürmüştür.

2. Zürey (Zerî); 1087-1111 arasında 24 yıl hüküm sürmüştür.

3. Ebu's-Su'ud; 1111-1131 arasında 20 yıl hüküm sürmüştür.

4. Sebâ; 1131-1139 arasında 8 yıl hüküm sürrnüştür.

5. Aliyyü'l-Murtaza; 1139-1140 arasında 1 yıl hüküm sürmüştür.

6. I. Muhammed Muazzam; 1140-1153 arasında 13 yıl hüküm sürmüştür.

7. İmranü'l-Mükerrim; 1153-1165 arasında 12 yıl hüküm sürmüştür.

8. II. Muhammed; 1165-1174 arasında 11 yıl hüküm sürmüştür.

9. II. Ebu's-Su'ud; 1174-?

10. Mansur; ?-1200

II. Muhammed'den sonra 1174'te Eyyubîler, ülkenin bir kısmına el koymuşlar. 9. Ve 10. Hükümdarlar ancak ülkenin küçük bir kısmında emirlik yapmışlardır.[537]

23. Dilmaçoğulları Devleti: 1085-1192/1192-1394

Bitlis ve Erzen

1085; Muhammed (Mehmed)

1104; Toğan Arslan

---

[537] Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 382, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

1137; Hüsameddin Kurtı

1143; Şemseddin Yakut Arslan

1145-1192; Fahreddin Devletşah

Ermenşahlardan Begtimur'un Bitlis'i işgali

Erzen Kolu: 1192-1394

1192; Hüsameddin Tuğrul (1229'da emir)

? Melik Salih (1319'da hayatta)

? İmadeddin Devletşah

? İzzettin Muhammed

1334; Celaleddin

? Cemaleddin

? II. Melik Salih

1372; Melik Hamza

1394; Sultan Ali

Timur'un tabii oldu.[538]

24. Alamut Devleti: 1090-1256

Hasan Sabbah (1090–1124)

Buzurg-Ummid (1124–1138)

I.Muhammad (1138–1162)

II. Hassan (1162–1166)

II. Muhammad (1166–1210)

III. Hassan (1210–1221)

III. Muhammed (1221–1255)

Rükneddin Hürşah (1255–1256)

[538] İslâm Devletleri Tarihi, Prof. Dr. C. E. Bosworth, s. 269.

25. Hemdanîler: 1099-1174

Hükümdarları:

1.Hatim; 1099-1103 arasında 4 yıl hüküm sürdü.

2. Abdullah b. Hatim; 1103-1111 arasında 8 yıl hüküm sürdü, zehirlenerek öldürüldü.

3. Ma'an b. Hatim; 1111-1116 arasında 5 yıl hüküm sürdü.

4. Kubeyt b. Rüsah'ın oğlu Hişam; 1116-?

5. Humas b. Kubeyt; ?-1132

6. II. Hatim b. Kubeyt; 1132-1138 arasında 6 yıl hüküm sürdü.

7. Hadidüddevle III. Hatim; 1138-1161 arasında 23 yıl hüküm sürdü.

8. Abdulvahid Ali; 1161-1174 arasında 13 yıl hüküm sürdü.

Son hükümdar Abdulvahid Ali'dir.[539]

26. HURŞÎDÎLER (Lûristan-ı Kûçek (Küçük Lûristan) Atabeyleri): 1152-1597

Hanedan Kürd ve Şafii iken 16. Asırda 12 İmamcıdır. 1152-1597 arası 445 yıl hüküm sürmüşlerdir.

Hanedanın 16. Asır'daki hükümdarları şunlardır:

Argu (Oğor/Oğuz) Şah; 1502-1534 arasında 32 yıl hüküm sürmüştür.

Cihangir; 1534-1542 arasında 8 yıl hüküm sürmüştür.

III. Şah Rüstem; 1542-1576 arasında 76 yıl hüküm sürmüştür.

---

[539] Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 382, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

Muhammedî Bey; 1576-1585 arasında 9 yıl hüküm sürmüştür.

Şah Verdi; 1585-1597 arasında 12 yıl hüküm sürmüştür.

Hüseyin Han; 1597. Bu tarihten itibaren Safevilerin Luristan Umumi valiliğine getirilmiştir.[540]

27. Ahmeroğulları Devleti (Gırnata Emirliği): 1232-1490

1230 I. Muhammed el-Galib (İbn Ahmer: Ahmer oğlu olarak anılmaktadır.)

1272 II. Muhammed Fakih

1302 III. Muhammed Mahlû'

1308 Nasr

1313 I. İsmail

1325 IV. Muhammed

1333 I. Yusuf

1354 V. Muhammed Ganî, ilk hükümdarlığı

1359 II. İsmail

1360 VI. Muhammed

1362 V. Muhammed, ikinci hükümdarlığı

1391 II. Yusuf

1395 VII. Muhammed Musta'in

1407 III. Yusuf

1417 VIII. Muhammed Mütemessik, birinci hükümdarlığı

1419 IX (9) Muhammed Sağir, birinci hükümdarlığı

---

[540] Devletler ve Hanedanlar, c. 1; İslâm devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 512-513.

1427 VIII. (8) Muhammed, ikinci hükümdarlığı

1430 IX. Muhammed, ikinci hükümdarlığı

1432 IV (4) Yusuf

1445 X (10) Muhammed Ahnef, birinci hükümdarlığı

1445 V. (5) Yusuf, birinci hükümdarlığı

1446 X. Muhammed, ikinci hükümdarlığı

1447 IX. Muhammed, dördüncü hükümdarlığı 1451-1452'de XI. (11) Muhammed ile ortak olarak

1453 veya 1454 Sa'd Musta'in, birinci hükümdarlığı

1462 V. Yusuf, ikinci hükümdarlığı

1462 Sa'd ikinci hükümdarlığı

1464 Ali, birinci hükümdarlığı

1482 XI. Muhammed (Buabdil), Mutlak idareci olarak ilk hükümdarlığı

1483 Ali, ikinci hükümdarlığı

1485 XII (12) Muhammed Zagall

1487-1492 XI. Muhammed, ikinci hükümdarlığı.[541]

28. Alevi Muhrizoğulları: ?

[541] The Mohammadan Dynasties, S. Lane Poole, s. 28-29, Londan 1893. MManuel de Généalogie et de Chronologie Pour l'histoire de l'Islam, E. Von Zambaur, s. 58-59, Honnover, 1927. İslam Devletleri Tarihi, Prof. Dr. C. E. Bosworth, s. 22-24, Çevirenler: Erdoğan Merçil- M. İpşirli, Oğuz Yayınları, 1980 İstanbul.

29. Karamanlılar: 1256-1483

Orta Anadolu

1256 Nure Sufi oğlu Karaman

1261 I. Muhammed

1278 Bedreddin Mahmud

? Burhaneddin Musa

? Fahreddin Ahmed

1349 Şemseddin

1352 Alaeddin Halil

1381 Halil oğlu Alaeddin

1390-1403 Osmanlı Işgali

1403 II. Muhammed

1419-1421 Memlüklü İşgali

1421 II. Muhammed (eski mevkisi iade edildi)

1424 Alaeddin Ali

1424 Taceddin İbrahim

1463 İshak

1464 Pir Ahmed

1479 Pir Ahmed ve Kasım, müştereken

1474-1483 Kasım

Osmanlı Fethi

30. Gilgit Hanlığı: 1290-1822

31. Aydınoğulları Beyliği: 1308-1426

1308 Mübariz ed-Din Gazi Mehmed Beg

1334 Baha' ed-Din Gazi I. Umur Beg

1348 Hızır Beg

1360-1390 İsa Beg

Osmanlı İşgali

1402 Musa Beg ve Il. Umur Beg Müştereken

1403 II. Umur Beg

1405-1426 Cüneyd Beg

Osmanlı Hâkimiyeti.[542]

32. Dulkadiroğulları (Zulkadiroğulları): 1335-1521

1- Dulkadiroğlu Zeyneddin Ahmed Karaca (1337-1353)

2- Garseddin Halil Bey (1386-?)

3- Şâban Süli Bey (1386-1398)

4- Nâsıreddin Mehmed Bey (1398-1443)

5- Süleyman Bey (1443-1454)

6 - Melik-Arslan Bey (1454-1466)

7- Şâh-Budak Bey (1466-1468/1472-1480)

8 - Şehsuvâr Bey (1468-1472)

9- Alâuddevle Bozkurd Bey (1480-1515)

10- Ali Bey (Paşa) (1515-1522)

Bundan sonra Dulkadirli toprakları Osmanlıların bir beylerbeyliği oldu (1522) Dulkadiroğulları başlıca merkezleri Maraş ve Elbistân olmak üzere birçok şehirlerde imâr faaliyetlerinde bulunmuşlardı.

33. Serbedarîler: 1337-1381

---

[542] İslam Devletleri Tarihi, Prof. Dr. C. E. Bosworth, s. 287, Çevirenler: Erdoğan Merçil- Mehmet İpşirli, Oğuz Yayınları, 1980 İstanbul.

Hükümdarları:

1.Emir Hoca Abdürrezzak; 1337-1338 arasında 1 yıl 2 ay hüküm sürmüştür.

2. Sultan Hoca Vecihüddin Mesud; 1338-1344 arasında 6 yıl 1 ay hüküm sürmüştür.

3. Ay Timur Aka Muhammed; 1344-1346 arasında 2 yıl 2 ay hüküm sürmüştür.

4. İsfendiyar Kelû; 1346-1347 arasında 1 yıl 1 ay hüküm sürmüştür.

5. Hoca Mirza Lütfullah; 1347-1348 arasında 7 ay ve 1360-1361 arasında 1 yıl 2 ay hüküm sürmüştür.

6. Hoca Şemsüddin Fazlullah Çeşmî; 1348-1355 arasında 6 yıl 9 ay hüküm sürmüştür.

7. Yahya Kerrubî; 1355-1358 arasında 3 yıl 11 ay hüküm sürmüştür.

8. Zahirüddin Kerrubî; 1358-1359 arasında 6 ay hüküm sürmüş ve feragat etmiştir.

9. Pehlivan Haydar Kassâb Çeşmî; 1359-1360 arasında 9 ay hüküm sürmüştür.

10. Pehlivan Damganî; 1361-1365 arasında 4 yıl 3 ay hüküm sürmüştür.

11. Necmüddin Aliyyi'l-Müeyyed; 1365-1381 arasında 16 yıl hüküm sürmüştür.

Bu 11 hükümdarın 10 tanesi öldürülmüştür. Sadece Zahirüddin Kerrubî 6 ay hüküm sürdükten sonra tahttan feragat etmiştir. Necmeddin Ali Müeyyed 1386 yılında Timur tarafından idam edilmiştir.[543]

---

[543] Devletler ve Hânedanlar c. 1; İslam Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 737-738, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İlaveli 3. Baskı: 2005 Ankara.

34- Behmenîler

Behmenilerin 2 hükümdarı Ehl-i Beyt taraftarıdır. Devletin 9. Ve 10. Hükümdarı Ehl-i Beyt taraftarıdır. Hükümdarlık süreleri 1422-1457 arasında 35 yıldır.

Bunlar:

9. I. Şihabüddin Ahmed Weli Behmen-Şah; 3.10.1422-18.2.1435 arasında 12 yıl 4 ay hüküm sürmüştür.

10. II. Alaüddin Ahmed Behmen-Şah; Şubat 1435-1457 arasında 22 yıl hüküm sürmüştür.[544]

35. Kıvamîler: 1359-1596

Emirler:

1.Kıvamüddini'l-Maraşi "Mir Büzürg" b. Seyyid Sadık; 1359-1379 arasında 20 yıl hüküm sürmüştür.

2. Kemalüddin b. Kıvamüddin; 1379-1406 arasında 27 yıl hüküm sürmüştür.

3. Ali b. Kemalüddin; 1406-1418 arasında 12 yıl hüküm sürmüştür.

4. Murteza b. Ali; 1418-1427 arasında 9 yıl hüküm sürmüştür.

5. Muhammed b. Murteza; 1427-1452 arasında 25 yıl hüküm sürmüştür.

6. Abdülkerim b. Muhammed; 1452-1460 arasında 8 yıl hüküm sürmüştür.

7. Abdullah b. Abdülkerim 1460-1467 arasında 7 yıl hüküm sürmüştür.

---

[544] Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 969-970, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

8. Zeynelabidin b. Kemaleddin b. Muhammed b. Murteza; 1467-1480 arasında 13 yıl hüküm sürmüştür.

9. Şemsüddin b. Kemaleddin b. Muhammed; 1480-1502 arasında 22 yıl hüküm sürmüştür.

10. Kemalediin b. Şemseddin; 1502-1506 arasında 4 yıl hüküm sürmüştür.

11. Abdülkerim b. Abdullah; 1506-1532 arasında 26 yıl hüküm sürmüştür.

12. Mir Şahi b. Abdülkerim; 1532-1561 arasında 29 yıl hüküm sürmüştür.

13. II Abdullah; 1561

14. Sultan Murad b. Mir Şahî; 1561-?

15. Sultan Mahmud b. Abdullah; ?-1596[545]

36. Karakoyunlu Devleti: 1380-1469

Bayram Hoca (1365 - 1380)

Kara Mehmed (1380 - 1389)

Kara Yusuf (1389 – 1400, 1406 - 1420) 1400 - 1406 arasında Timur İmparatorluğunun egemenliği

Kara İskender (1420 – 1437)

Cihan Şah (1437 – 1467)

Hasan Ali (1467 - 1469)

Bağdat Karakoyunluları:

Şah Muhammed (1410 - 1434) Kara Yusuf'un oğlu

İsfahan (1434 - 1445) Kara Yusuf'un oğlu

---

[545] Devletler ve Hanedanlar, c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 751, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Fırad (1445 - ?) İsfahan'In oğlu

Hüseyin Ali (? - 1469)

Şah Mansur (1469)

37. Adilşahlar: 1490-1686

Yusuf Adilşah (1490-1510)

Yusuf Adilşah oğlu İsmail (1510-1534)

İbrahim oğlu Mallı (1534-1535)

İsmail oğlu I. İbrahim (1535-1557)

İbrahim oğlu I. Ali (1557-1579)

İbrahim oğlu Tahmasp oğlu II. İbrahim (1579- 1626) İbrahim oğlu Muhammed (1626-1660)

Muhammed oğlu II. Ali(1660-1672)

Ali oğlu Sikandar (1672-1686)

38. Nizamşahlar: 1491-1634

Hükümdarları:

1.I. Ahmed Nizamşah Bahrî; 1491-1508 arasında 17 yıl hüküm sürmüştür.

2. I. Burhan Nizam Şah Bahrî; 1508-1553 arasında 45 yıl hüküm sürmüştür.

3. I. Hüseyin Nizamşah Bahrî; 1553-1565 arasında 12 yıl hüküm sürmüştür.

4. I. Murteza Nizamşah Bahrî; 1565-1588 arasında 23 yıl hüküm sürmüştür.

5. Il. Miran Hüseyin Nizamşah Bahrî; 1588-1589 arasında 9 ay hüküm sürmüştür.

6. İsmail Nizamşah Bahrî; 1589-1591 arasında 1 yıl 7 ay hüküm sürmüştür.

7. II. Burhan Nizamşah Bahrî; 1591-1595 arasında 3 yıl 11 ay hüküm sürrmüştür.

8. İbrahim Nizamşah Bahrî; 1595 yılında 5 ay hüküm sürmüştür.

9. II. Ahmed Nizamşah Bahrî; 1595 yılında 1 ay hüküm sürmüştür.

10. Bahadır Nizamşah Bahrî; 1595-1598 arasında 3 yıl hüküm sürmüştür.

11. II. Murteza Nizamşah Bahrî; 1598-1606 arasında 8 yıl hüküm sürmüştür.

12. II. Hüseyin Nizamşah Bahrî; 1629-1634 arasında 5 yıl hüküm sürmüştür.[546]

39. Safevîler Devleti: 1502-1722

1501	Şah İsmail
1524	Şah Tahmasp
1576	II. İsmail
1578	Muhammed Hudabende
1588	Şah Abbas
1629	I. Safi (Şah Safi)
1642	II. Abbas
1666	I. Süleyman (II. Safi)
1694	I. Hüseyin
1722	II. Tahmasp

[546] Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 974-975, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

İran'ın bazı kısımlarında İsmen hükümdâr olanlar

1732 III. Abbas

1749 II. Süleyman

1750 III. İsmail

1753 II. Hüseyin

1786 Muhammed[547]

40. Kutbşahlar: 1512-1687

Sultan Kulı Kutb-ül Mülk (1512-1543)

Cemşid (1543-1550)

Sübhan Kulı (1550)

İbrahim (1550-1580)

Muhammed Kulı (1580-1596)

Muhammed (1596-1612)

Abdullah (1612-1672)

Ebu-l Hasen (1672-1687)

41. İshakîler: 1517-1591

Emirler:

1.Emir Dibac; 1517-1535 arasında 18 yıl

2. Emir Şahruh; 1543-1550 arasında 7 yıl

3. Mahmud Han; 1558-1563 arasında 5 yıl

4. Şah Cemşid; 1563-1583 arasında 20 yıl

5. Muhammed Emin; 1583-1591 arasında 8 yıl.[548]

---

[547] İslam Devletleri Tarihi, Prof. Dr. C. E. Bosworth, s. 213, Çevirenler: Erdoğan Merçil- M. İpşirli, Oğuz Yayınları, 1980 İstanbul.

42. Çekkîler Hanedanı: 1561-1587

Hükümdarlar:

1.Gazi Han b. Kacî Çekk; 1561-1563 arasında 2 yıl hüküm sürdü.

2. Nasrüddin Hüseyin Şah; 1563-1569 arasında 6 yıl hüküm sürdü. Gazi Han'ın hem amcaoğlu hem de üvey kardeşidir.

3. Zahirüddin Muhammed Ali Şah; 1569-1579 arasında 10 yıl hüküm sürdü. Nasrüddin Hüseyin Şah'ın kardeşiydi.

4. Nasrüddin Muhammed Yusuf Şah; 1579-1586 arasında 7 yıl hüküm sürdü. Zahirüddin Şah'ın oğludur.

5. Yakup; 1586-1587 arasında 1 yıl hüküm sürdü. Nasirüddin Şah'ın oğludur.[549]

43. Kuba Hanlığı:1650-1820

Emirler:

1.Hüseyin Han; 1650-?

2. Ahmed Han; ?-1729, katledildi.

3. Hüseyin Ali Han; 1720-1758 arasında 38 yıl hüküm sürdü.

4. Feth Ali Han; 1758-1789 arasında 31 yıl hüküm sürdü.

5. II. Ahmed Han; 1789-1791 arasında 2 yıl hüküm sürdü.

6. Şeyh Ali Han; 1791-1820 arasında 29 yıl hüküm sürdü.

7. Hasan Han; 1791-1799 arasında 8 yıl hüküm sürdü.[550]

---

[548] Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 753, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

[549] Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 926, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

44. Bengal Nevvablığı: 1704-1858

Hükümdarları:

1.Mürşid Kulı Cafer Han; 1704-1726 arasında 22 yıl hüküm sürmüştür.

2. Muhammed Şücaüddin Han; 1726-1739 arasında 13 yıl hüküm sürmüştür.

3. SerfirazHan; 1739-1740 arasında 1 yıl 1 ay hüküm sürmüştür.

4. Mirza Muhammed Ali Allahverdi Han Mehabet Ceng; 1740-1756 arasında 15 yıl 11 ay hüküm sürmüştür.

5. Mirza Mahmud Siracüddin Han; 1756-1757 arasında 1 yıl hüküm sürmüştür.

6. Mir Muhammed Cafer Ali Muzaffereddin Han; 1757-1760 arasında 3 yıl hüküm sürmüştür.

7. Mir Kasım Ali Han; 1760-1763 arasında 2 yıl 9 ay hüküm sürmüştür.

8. Mir Necmüddin Phûlwârî Han; 1763-1766 arasında 1 yıl 2 ay hüküm sürmüştür.

9. Seyfüddevle NecabetAli Han; 1766- 1770 arasında 3 yıl 11 ay hüküm sürmüştür.

10. Mübareküd-Devle Han; 1770-1772 arasında 2 yıl hüküm sürmüştür.

11. Nasırü'l-Mülk Vezirü'd-Devle Han; 1772-1775 arasında 3yıl hüküm sürmüştür.

12. Seyyid Zeynüddin Ali Han; 1775-1810 arasında 35 yıl hüküm sürmüştür.

---

[550] Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 755, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

13. Seyyid Ahmed Ali Han; 1810-1824 arasında 14 yıl hüküm sürmüştür.

14. Hümayun-Cah Han; 1824-1858 arasında 34 yıl hüküm sürmüştür.

15. Mansur Ali Han Nusret-Ceng; 1858.[551]

45. Ûd Nevvab-Vezirleri: 1721-1857

Hükümdarları:

1.Mir Muhammed Emin "Saadet Han Bahdur Ceng"; 1720 Burhanü'l-Mülk b. Seyyid Muhammed Mirza Nasırî'l-Museviyyin Nişapûrî; 1721-1740 arasında 19 yıl hüküm sürmüştür.

2. Mirza Muhammed Mukim Ebu'l-Mansur Han Safder-Ceng b. Seyadet Han b. Nasırî'l-Musevî; 1740-1754 arasında 14 yıl 6 ay hüküm sürmüştür.

3. Şücaüddevle Han b. Safder-Ceng; 1754-1775 arasında 31 yıl hüküm sürmüştür.

4. Asafü'd-Devle Han b. Şücaüd-Devle; 1775-1797 arasında 22 yıl hüküm sürmüşrüe.

5. Ali Han b. Asafü'd-Devle; 1797-1798 arasında 4 ay hüküm sürmüştür.

6. Saadet Ali Han b. Asafü'd-Devle; 1798-1814 arasında 16 yıl 6 ay hüküm sürmüştür.

7. Gaziyüddin Hayder Han b. Saadet Ali; 1814-1827 arasında 13 yıl 3 ay hüküm sürmüştür.

8. Nasıreddin Hayder Süleyman-Cah Han b. Gaziyüddin; 1827-1837 arasında 9 yıl 8 ay hüküm sürmüştür.

---

[551] Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 965-966, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

9. Muiniddin Muhammed Ali Şah b. Saadet Ali; 1837- 1842 arasında 4 yıl 10 ay hüküm sürmüştür.

10. Emced Ali Şah Süreyya Cah b. Muiniddin; 1842-1847 arasında 4 yıl 7 ay hüküm sürmüştür.

11. Vacid Ali Şah b. Emced Ali; 1847-1856 arasında 9 yıl 1 ay hüküm sürmüştür.

12. Bercîs Kadr Ramazan Ali Han b. Mümtazü'd-Devle Han b. Muiniddin; 1856-1857 arasında 1 yıl 5 ay hüküm sürmüştür.[552]

46. Afşar Hanedanı: 1736-1796

Kerden Antlaşması: 1746

Nadir Şah (1736-1747)

İbrahim Afşar (1748-1748)

Şah Ruh (1748-1796)[553]

47. Şeki Hanlığı: 1741-1820

1.Hacı Çelebi Han b. Kurban Bey; 1741-1759 arasında 18 yıl hüküm sürdü.

2. Ağa Kişi Han b. Çelebi; 1759-?

3. Hüseyin Abdulkadir Han b. Ağa Kişi; ?-21 Aralık 1783

4. Mehmed Hasan Han b. Abdulkadir; 21 Aralık 1783-1795 arasında 12 yıl hüküm sürdü.

---

[552] Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 951, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

[553] M. Ismail Marcinkowski, İran Tarihi ve Coğrafyası: İran, Kafkasya, Orta Asya, Hindistan ve Erken Osmanlı Türkiye'si konusunda Başlıca Çalışmalar üzerine Bertold Spuler yazıları. Singapur: Pustaka Nasional, 2003

5. Selim Han b. Abdulkadir; 1795-1804 arasında 9 yıl hüküm sürdü.

6. Mustafa Han b. Selim; 1804-1806 arasında 2 yıl hüküm sürdü.

7. Cafer KulıHan Dümbülî 1806-1816 arasında 10 yıl hüküm sürdü.

8. İsmail Han b. Cafer Kulı; 1816-1820 arasında 4 yıl hüküm sürdü.[554]

48. Karabağ Hanlığı

Ziyadoğlu Ailesi beylerbeyleri

Muhammed Kulu Han (1605 - 1625)

Davud Han (1625 - 1631)

Muhammed Kulu Han (1631 - ?)

Nadir Şah idaresi

İbrahim Han (1739)

Afşar Hanedanı merkez idaresi (1739-1747)

Cevanşir Hanedanı Hanları

Penah Ali Han (1747 - 1759)

İbrahim Halil Han (1759 - 1806)

Mehdi Kulu Han (1806 - 1822)[555]

---

[554] Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 756, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

[555] Kaynakça: Mehmet Hasan Veliyev Baharlı (1921). "Azerbaycan", sf.179; Rzaqulu bey Mirze Cemal oğlu. "Karabağname". sf.69-71; Mirze Cemal Karabağı. "Karabağname". sf.14; Tağı Musəvi (1977). "Orta əsr Azərbaycan tarixinə dair fars dilli sənədlər", Bakı; Mais Əmrahov (2008). "Qarabağ xanlığı", Bakı.

49. Bakü Hanlığı: 1747-1806

1.Fülân Han; 1747-?

2. Hacı Melik Mehmed Han b. Fülân Han; ?-1781

3. II. Mehmed Han b. Mehmed Han; 1781-?

4. Hüseyin Kulı Han; ?-1806.[556]

50. Gence Hanlığı: 1747-1804 / 1826-1828

1.Şah Verdi Han; 1747-1761 arasında 14 yıl hüküm sürmüştür.

2. Mehmed Hasan Han; 1761-1786 arasında 25 yıl hüküm sürmüştür.

3. Cevad Han; 1786-Ocak 1804 arasında 18 yıl hüküm sürmüştür.

4. Uğurlu Han; 1826-1828 arasında 2 yıl hüküm sürmüştür. Uğurlu Han'ın neslinden Ziyadoğulları günümüzde de devam etmektedir. Uğurlu Han 1804 ile 1826 arasında 24 yıl hak iddia etmiş ve sadece 2 yıl için Gence Hanlığının başına geçebilmiştir.[557]

51. Zend Hanedanı: 1753-1794

1.Muhammed Kerim Han Zend "Tûşmal Kerim"; 1749-1779 arasında 29 yıl 2 ay hüküm sürdü.

2. Ebu'l-Feth Han Zend b. Muhammed Kerim; 1779 yılında 5 ay hüküm sürdü.

---

[556] Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 756, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

[557] Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 757-758, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

3. Muhammed Ali Han Zend b. Muhammed Kerim; 1779 yılında 3 ay hüküm sürdü.

4. Sadık Han Zend (Kerim Han'ın kardeşi); 1779-1781 arasında 1 yıl 6 ay hüküm sürdü.

5. Ali Murad Han Zend (Kerim Han Zend'in kardeşi); 1781-1785 yılları arasında 3 yıl 9 ay hüküm sürdü.

6. Cafer Han Zend b. Sadık Han; 1785-1789 arasında 4 yıl hüküm sürdü.

7. Lut Ali Han Zend b. Cafer Han; 1789-1794 yılları arasında 5 yıl 10 ay hüküm sürdü.[558]

52. Maysûr Devleti: 1761-1799

1.Nevvab Hayder Ali Feth Bahadır Han; 1761-1782 arasında 21 yıl 6 ay hüküm sürmüştür.

2. Feth Ali Şah Tîpû Sultan; 1782-1799 arasında 16 yıl 4 ay hüküm sürmüştür.

Feth Ali Han 1769'dan beri Tîpû Sahib unvanıyla Bednûr valisi idi. 1782'de Sultan unvanını aldı ve Delhi'deki padişah ile tâbiyyetini kesti.[559]

53. Kaçar Hanedanı: 1779-1925

Aka (Ağa) Muhammed Han: 1779-1798

Feth'ali Şah Kaçar: 1797-1834

Muhammed Şah Kaçar: 1834-1848

Nasır Al Din Şah: 1848-1895

---

[558] Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri, Yılmaz Öztuna, s. 793, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

[559] Devletler ve Hanedanlar, c. 1; İslâm devletleri, s. 979.

Muzaffer al-Din Şah: 1895-1906

Muhammed Ali Şah: 1906-1908

Ahmet Şah Kaçar: 1909-1925

54. Banganapalle Nevvablığı: 18. Yüzyıl

55 ve 56. Hunza ve Nagar Hanedanları

57. Kambey Nevvablığı

58. Alevi Devleti (Alaouites): 29 Eylül 1923-Haziran 1944

59. Suriye Arap Cumhuriyeti: 1970-Günümüz

Suriye, 1 Ocak 1944'te Fransa'dan bağımsızlığını kazandı.

1946-1958; Suriye Cumhuriyeti

Cumhurbaşkanları:

Şükrü el-Kuvvetli (Türk asıllı); 1943-3o Mart 1949 ikinci defa 1955-1 Şubat 1958

Hüsnü Zaim (Türk asıllı); 30 Mart 1949-14 Ağustos 1949

Sanıî Hinnavî (Yüksek Askerî Konsey Başkanı); 14 Ağustos 1949-15 Ağustos 1949

Haşim el-Atasî (Devlet Başkanı); 15 Ağustos 1949-2 Aralık 1951

Edip Çiçekli (Yüksek Askeri Konsey Başkanı); 2 Aralık 1051-3 Aralık 1951

Fevzi Selu (Devlet Başkanı); 3 Aralık 1951-11 Temmuz 1953

Edip Çiçekli (Cumhurbaşkanı); 11 Temmuz 1953-25 Şubat 1954

Memun el-Kuzbarî (Cumhurbaşkanı); 25 Şubat 1954-28 Şubat 1954

Haşim el-Atasî (Cumhurbaşkanı); 28 Şubat 1954-6 Eylül 1955

Şükrü el-Kuvvetli (Cumhurbaşkanı); 6 Eylül 1955-22 Şubat 1958

1958-1961; Birleşik Arap Cumhuriyeti

Cemal Abdu'n-Nasr (Devlet Başkanı); 22 Şubat 1958-29 Eylül 1961

1961-Günümüze kadar; Suriye Arap Cumhuriyeti

Memun el-Kuzbarî (Cumhurbaşkanı); 29 Eylül 1961-20 Kasım 1961

İzzet en-Nus (Cumhurbaşkanı); 20 Kasım 1961-14 Aralık 1961

Nazım el-Kudsî (Cumhurbaşkanı); 14 Aralık 1961-8 Mart 1963

Luay el-Atasî (Ulusal Devrimci Komuta Konseyi Başkanı); 9 Mart 1963-27 Temmuz 1963

Emin el-Hafız (Cumhurbaşkanlığı Konseyi Başkanı); 27 Temmuz 1963- 23 Şubat 1966

Nureddin el-Atasî (Devlet Başkanı); 25 Şubat 1966-18 Kasım 1970

Ahmed el-Hatib (Devlet Başkanı); 18 Kasım 1970-22 Şubat 1971

Hafız Esad (Cumhurbaşkanı); 22 Şubat 1971-10 Haziran 2000 (29 yıldan fazla)

Abdulhalim Haddam (Vekâleten); 10 Haziran 2000-17 Temmuz 2000

Beşşar Esad (Cumhurbaşkanı); 17 Temmuz 2000 (Halen Cumhurbaşkanı-14 yıldan fazla)

60. İran İslâm Cumhuriyeti: 1979-Günümüz

Cumhurbaşkanları:

Ebu'l-Hasan Beni Sadr; 4 Şubat 1980-22 Haziran 1981

Muhammed Ali Recai; 2 Ağustos 1981-30 Ağustos 1981

Seyyid Ali Hamanei; 13 Ekim 1981-3 Ağustos 1989

Haşimi Rafsancaıni; 3 Ağustos 1989-2 Ağustos 1997

Muhammed Hatemi; 2 Ağustos 1997-3 Ağustos 2005

Mahmud Ahmedinejad; 3 Ağustos 2005-3 Ağustos 2013

Hasan Ruhani; 3 Ağustos 2013-devam ediyor....

KAYNAKÇA

Harf sırasına göre

Kitaplar:

1-XI-XIII Yüzyıllarda Diyar-ı Bekr bölgesi Tarihi, Adnan Çevik, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2002 İstanbul.

2- 12 İmam (Orijinal Adı: Sire-i Pişvayan), Mehdi Pişvai, Alulbeyt Yayıncılık, 2006 İstanbul.

3- "A Short History of the Fatimid Khalifate", De Lacy O'leary, Delhi 1923

4- A Volume of Oriental Studies, Louis Massignon

5- Abû'l-Farac Tarihi, Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), Süryanice'den İngilizce'ye Çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçe'ye Çeviren: Ömer Riza Doğrul, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, II. Dizi-Sayı 11, 3. Baskı: 1999 Ankara.

6- Ahsen't-Tekâsîm, Makdisî

7- Ahsenü't-Tevarih, Hasan-ı Rumlu, Yayınlayan: G. N. Seddon, Baroda, 1931.

8- Ahsenü't Tevarih; Şah İsmail Tarihi, Rumlu Hasan, Çeviren: Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Şubat 2004;

Aynı zamanda asker ve edebiyatçı olan Rumlu Hasan bir tarihçidir. Emir Sultan Rumlu'nun torunu olduğunu bildiren yazarın dedesi Emir Sultan Rumlu, Şah İsmail döneminin önemli Kızılbaş komutanlarındandır. Yazar 1546-1547 yıllarındaki Şah Tahmasb'ın Gürcistan seferinde çatışmalara katılmıştır. Ahsenü't-Tevarih On iki ciltlik bir kitaptır fakat kitabın son iki cildi mevcuttur. Son cilt 1494-1524 yıllarını kapsar yani adeta Şah İsmail tarihidir. Rumlu Hasan Safevîlere 1541'den 1578 yılına kadar hizmet etmiştir. En son verdiği bilgi 1578'dir.

Ölüm tarihi bilinmiyor fakat yaklaşık 40 yıl Safevîlere hizmet etmiş bir **Kızılbaş**tır.

9- Aksak Timur, Jean-Paul Roux, Çeviren: Ali Rıza Yalt, Milliyet Yayınları, 1994 İstanbul.

10- Alamut Sonrası Nizarî İsmaîliliği (13.-15. Yüzyıllar), Zahide Ay, s. 92-93, Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı: Haziran 2012 İstanbul.

11- "Albanische legenden um Sarı Saltuk", Hasan Kaleshi, Actes du Premier Congrés Int. Des Etudes Balkaniques et Sud-Est Europeennes, Sofya, 1971

12- Alevi-Bektaşi (Erkânı, Evradı ve Edebiyatı), Haydar Kaya, 4. Baskı İstanbul

13- Alevilik, Ali Rıza Özdemir, Ocak 1998, Erzincan

14- Alevilik İle İlgili Osmanlı Belgeleri, Baki Öz, Can Yayınları, 3. Basım: Mart 1997.

15- Alevi Türkmen Tarihi Ve Saltuklular, Veli Saltık, 2. Baskı: 2004 Ankara.

16- Alparslan, Çetin Umut, (İz Bırakanlar Serisi), Demirbaş Yayınları, 2009 İstanbul.

17- Anadolu Bilgeleri (Anadolu'yu Aydınlatan Düşün Ve Eylem Adamları), İsmail Kaygusuz, Su Yayınevi, 1. Baskı: Şubat 2005, İstanbul.

18- Anadolu'da İslamiyet, Fuad Köprülü- F. Babinger, İnsan Yayınları, 1996 İstanbul.

19- Anadolu'nun Gizli İnancı NÛSAYRİLER, Hüseyin TÜRK, Kaknüs Yayınları, 2005 İstanbul

20- Anonim Selçuk-Name, Ahmet bin Mahmud (Mahmut oğlu Ahmed), 2. cilt, Hazırlayan: Erdoğan Merçil, İstanbul, 1977, Tercüman gazetesi Yay.

21- Arap Alevileri Tarihi, Muhammed Emin Galib Tavil, Çeviren: İsmail Özdemir, Karahan Kitabevi, 1. Baskı: Nisan 2010.

22- Arap Alevilerinin Tarihi: Nusayriler, Muhammed Emin Galib Tavil, İstanbul: Çiviyazıları, 2000.

23- Arap Aleviliği NÛSAYRİLİK, Ömer Uluçay, 2. Baskı Gözde Yayınevi, Haziran 1999.

24- Aşk Meydanı (Tarihsel Ve Sosyal Açıdan Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik), Muharrem Uçan, Can Yayınları, 1. Basım: Ekim 2011, İstanbul.

25- Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Aşıkpaşaoğlu, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1970 İstanbul.

26- Avşar Türkmenleri, Adnan Menderes Kaya, Geçit Yayınları, 2004.

27-Avtobiyografiya Tamerlana-Tamerlan: Epokh, Liçnost, Deyaniya (Timur'un Ozgeçmişi. Tamerlan: Dönemi, Kişiliği, Eseri), Timur, Guraş Yayınları, 1992 Moskova.

28- Azerbaycan, Mehmet Hasan Veliyev Baharlı, 1921.

29- Babailer İsyanı, Ahmet Yaşar Ocak, Dergâh Yayınları, 1996 İstanbul.

30- Babür Şah, Çetin Umut, Demirbaş Yayınları, İstanbul 2009.

31- Bedâyi' ül-Ezmân fî Vekâyi-i Kirmân, Bedâyi' ül-Ezmân: Efdal ed-Din Ebu Hamid Ahmed b. Hamid Kirmanî, Neşreden: Mehdî Beyanî, Tahran, hicrî-şemsî 1326.

32- Byzzantina Historia, Nicephor Gregoras, neşreden: Immanuel Bekkerus, Bonnae, 1829

33- Conflict in Nagorno-Karabakh, Abkhazia and South Ossetia: A Legal Appraisal, Tim Potier, Martinus Nijhoff Publishers, 2001.

34- De Miehaele et Andronico Palaelogis, Georgii Pachymeris, neşreden: Immanuel Bekkerus, Bonnae, 1835

35- De opkomst van het zaidietishe imamaat in Yemen, C. van Arendonk, Leide, 1919.

36- Dede Garkın Şiirler, Rahime Kışlal- Ali Yeşilyurt, Can Matbaası, Mersin 1999.

37 "Development of Libraries During the Fatimid Caliphate in Egypt", Ghulam Ali Allana, Sind Quarterly, 1986.

38- "Devletler ve Hanedanlar c. 1; İslâm Devletleri", Yılmaz Öztuna, Kültür Bakanlığı, Ankara 2005

39- Devlet Şah Tezkiresi, c. 2, Tercüman 1001 Temel Eser, 1977 İstanbul.

40- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, "Fatımîler", Çağ Yayınları

41- Dulkadir Beyliği, Prof. Dr. Refet Yinanç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sa. 108, 1989 Ankara.

42- El-Beyanu'l-Muğrib, İbn İzarî, c. 1, Titvân 1960.

43- El-Mağrib Abre't-Târih, İbrahim Harekât, c. 1, Dârül Beyza 1984.

44- El-Evâmiru'l-Alâiyye, İbn Bibi, çev: Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996

45- "El-Vakf ve Bünyetü'l-Mektebeti'l-Arabiyye", Yahya Mahmud Saatî, Riyad 1988.

46- Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, İSTANBUL, 1314 hicrî yılı.

47- Fas Tarihi, İsmail Ceran, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012 Ankara.

48- Fatımî Devleti'nde Türkler, Nihat Yazılıtaş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009 Ankara.

49-Fatimiden Und Behrainqarmaten Der Islam, W. Madelung, 1959.

50- Fuzuli Divanı, Yayınlayan Abdülbaki Gölpınarlı, 1961 İstanbul.

51- Gəncənin Qədim və Orta Əsrlər Tarixi, Q. Əhmədov & S. M. Onullahi, Bakı, 1994

52- Görmediğim Tanrıya Tapmam (Alevilik Ve Materyalizm), İsmail Kaygusuz, Su Yayınevi, 1. Baskı: 2009 İstanbul.

53- Gûr-i Emîr. Türbesinde Timur'un ve Ahfadının Mezar Kitabeleri, A. A. Semenov, c. 1, Çeviren: Abdülkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987 Ankara.

54- Hacı Bektaş Veli (Bildiriler, Denemeler, Açıkoturum), Hacı Bektaş Turizm Derneği Yayınları, Ocak 1977, Ankara.

55- Hacı Bektaş Veli Velâyetnamesi Ve Makalat, Mehmet Kızılgöz, Ayyıldız Yayınları, 4. Baskı: 2001 Ankara.

56- Hanedan-ı Mukaddem, Ferruh İtimad-ı Mukaddem, Tahran, 1349 hicrî-şemsî.

57- Iranisches Namenbuch, F. Justi, Marburg 1895

58- İbn Battûta Seyahatnâmesi (Tuhfetu'n-Nuzzâr fi Garâbi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfar), Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, Çeviren: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı: Şubat 2013 İstanbul.

59- İbni Sina, Çetin Umut, Demirbaş yayınları, İstanbul 2009.

60- İran Edebiyatında Şiir; Kaçarlar Dönemi, Banu Nusret Tecrübekar, Çeviri: Mehmet Kanar, İnsan Yayınları, Aralık 1995, İstanbul.

61- İran'da Türkmen Hâkimiyeti (Kara Koyunlular Devri), Prof. Dr. İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001 Ankara.

62-İslam Ulusları Ve Devletleri Tarihi, Carl Brockelmann, Çeviren: Prof. Dr. Neşet Çağatay, 2. Baskı: 2002, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu; Türk Tarih Kurumu X. Dizi-Sayı 14, Ankara.

63- İslâm Ve Bilim (İslâm Medeniyetinde Pozitif Bilimlerin Tarihi Ve Esasları), Prof. Dr. Seyyid Hüseyin Nasr, Kitabın

orijinal Adı: **Islamic Science: An Illustrated Study**, İnsan Yayınları 2006 İstanbul

64- İslam Devletleri Tarihi, Prof. Dr. C. E. Bosworth, Çevirenler: Erdoğan Merçil- M. İpşirli, Oğuz Yayınları, 1980 İstanbul.

65- İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş, Emel Esin, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978 İstanbul.

66- Karaman Oğulları Tarihi, Şikârî, Çeviren: M. Mesud Koman (Baba), Yeni Kitab Basım Evi, 1948 Konya.

67- Kısas-ı Enbiya, Ahmed Cevdet, c. 6, Hazırlayan: Mahir İz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları

68- Kızılbaş Ordusu, Muharrem Uçan, Kalender Yayınevi, 1. Basım: Haziran 2013 İstanbul.

69- Kızılbaş Türkler, Nihat Çetinkaya, Kripto Yayınları, 10. Basım: Ocak 2012 İstanbul.

70- Kitab El-Kamil fi't-Tarih, İbn-i Esir, Beyrut Baskısı, Neşreden: C. J. Tornberg, 1966.

71- Kitabu'l-İber ve Divanu'l-Mübtede' ve'l-Haber fî Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berberve Men Âsarahum Min Zevi's-Sultani'l-Ekber, Muhammed oğlu Abdurrahman İbn Haldun, c. 3, Bulak, Beyrut/Lübnan Hicrî 1284.

72- Kitabu'l-İstiksâ li Ahbari'd-Düveli'l-Mağribi'l-Aksâ, Halid oğlu Ahmed Nasırî Selavî, c. 1, Daru'l-Beyza 1955.

73- Kitabu'l-Mağrib, Sıddık el-Arabî, 1404/1984 Beyrut Lübnan.

74- Kirman Selçukluları, Prof. Dr. Erdoğan Merçil, Türk Tarih Kurumu 19. Dizi sa. 9, Ankara 1989.

75- "La médecine en Perse en XVIIe siecle, M. Laignel-Lavastine ve J. Vinchon, Mélanges Lorga, Paris, 1933.

76- Manuel de Généalogie et de Chronologie Pour I'histoire de I'Islam, E. Von Zambaur, Honnover, 1927.

77- Mayyafarkin ve Amed Tarihi, İbnü'l Ezrak El Farıki, Türkçe'ye çeviren Mehmet E. Bozarslan.

78- Mémoire Sur Les Carmathes Du Bahrain Et Les Fatimides, M. J. De Goeje, Leiden 1886.

79- Menakıbu'l Kudsiyye Fi Menasıbu'l Ünsiyye, Elvan Çelebi, Hazırlayanlar: İsmail E. Erünsal-Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995 Ankara.

80- Mezhepler Tarihi Ve Şah İsmail, Ziya Şakir, Cevahir Yayınları, 1. Basım: Mart 2008 İstanbul.

81- Mezopotamya'dan Anadolu'ya Alevi Erenlerin İlk Savaşı (1240), Hamza Aksüt, Yurt Kitap Yayın, 1. Baskı: Mart 2006 Ankara.

82- Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular, Sıbt İbnu'l-Cevzi, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları IV/A-2-1. Dizi-Sayı: 3, 2011 Ankara.

83- Mücmelu't-Tevarih, Ebul Hasan b. Muhammed Emin Gülistane, yayınlayan: Razavi, Tahran, 1320 hicrî-şemsî.

84- Münşeâtü's-Selâtin, Feridün Beğ, c. 1-2, Hicri 1274, İstanbul.

85- Mürûc-ü'z-zeheb, Mesudî

86- Müsâmeretü'l-Ahbâr, Aksarâyî, çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000

87- Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Erdoğan Merçil, Türk Tarih Kurumu, 6. Baskı: 2011 Ankara.

88- Neşri Tarihi, Mehmet Neşri, c. 1, Hazırlayan: Prof. M. A. Köymen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983 Ankara.

89- Notes On Kakwayhid Coins, G. C. Miles, American Numismatic Society, Muesum Notes, 1960

90- Oğuzlar (Türkmenler), Siyasî Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları, Faruk Sümer, Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları, II. Baskı, Ankara, 1972.

91- Orta Əsr Azərbaycan Tarixinə Dair Fars Dilli Sənədlər, Tağı Musəvi, 1977 Bakı.

92- Oruç Beğ Tarihi, Edirneli Oruç Beğ, Tercüman Yayınları.

93- Osmanlı Devleti Tarihi, J. Von Hammer. Üçdal Neşriyat

94- Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu; Türk Tarih Kurumu Yayınları, VIII. Dizi-Sa. 10, 1988 Ankara; Büyük Selçukîler, Anadolu Selçukîleri, Anadolu Beylikleri, İlhanîler, Karakoyunlu ve Akkoyunlularla Memlüklülerdeki Devlet Teşkilatına Bir Bakış...

95- Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, j. Von Hammer, c.1, İlgi Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı İstanbul Nisan 2007

96- Osmanlı Tarihi, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 4. Baskı.

97- Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkisi, Dr. Vecihi KEVSERANİ, Denge yay.

98- Pir Sultan Abdal, Abdülbaki Gölpınarlı 5. Baskı, Varlık Yayınları.

99- Rakamların Evrensel Tarihi c. 7 (İslam Dünyasında Hint Rakamları), Georges Ifrah, Çeviri: Kurtuluş Dinçer, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 6. Baskı: Ekim 2005

100- "Recherches Sur Les Bibliotfeques Egyptienne Aux Xe et XIe Seiecles", Gaston Wiet, Cahiers de Civilization Medievale, 1963

101- RUMI, Past and Present, East and West; The Life, Teachings and Poetry of Jalal al-Din Rumi, Franklin D. Lewis

102- Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition, Tadeusz Swietochowski, Columbia University Press, 1995.

103- Safevi Devletinin Kuruluşu Ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü (Şah İsmail Ve Halefleri ve Anadolu Türkleri), Prof. Dr. Faruk Sümer, Selçuklu Tarih Ve Medeniyet Enstitüsü Yayınları Tarih Dizisi No: 2, 1976 Ankara.

104- Saltıknâme, Ebu'l Hayr-i Rumi, Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine Ktp, no.1612. Eser Fahir İz tarafından tıpkıbasım olarak fasiküller halinde yayımlanmış (Harvard 1971)

105- Saltuknâme nşr. Şükrü H. Akalın, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987-1990, 3 cilt

106- Seçkinlerin Ahlâkı, Nasîruddîn Tûsî, Çev: Anar Cafarov, İz Yayıncılık, 2009.

107- Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi, İbrahim Hasan, c. 3, Tercüme: İsmail Yiğit, 1986 Istanbul.

108- Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi, İsmail Yiğit, c. 9, 1995 İstanbul.

109- Siyasi Tarihi Ve Müesseseleriyle Delhi Türk imparatorlukları, M. Aziz Ahmet, Tercüme 1001 Temel Eser. Kültür Bakanlığı Yayınları

110- Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi 1105-1118, Dr. Abdülkerim Özaydın, Türk Tarih Kurumu Yayınları XIX. Dizi-Sa. 11, 1990 Ankara

111- Suriye'de Elde Var Sıfır, Alptekin Dursunoğlu, Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı: Ağustos 2012 İstanbul.

112- Suriye'de Vekâlet Savaşı, Alptekin Dursunoğlu & İsa Eren, Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı: Haziran 2014 İstanbul.

113- Şah İsmail, İsmail Onarlı, s. 99-100, Can Yayınları, 1. Basım: Temmuz 2000, İstanbul.

114- Şerefnâme, Şeref Han, Yayınlayan: V. V. Zernof, St. Petersbourg, 1862, c.2, Kahire, 1930

115- Taberî Tarihi, Muhammed bin Cerir Taberî, c. 4, Tercüme: M. Faruk Gürtunca, Sağlam Yayınları, Tarihsiz İstanbul.

116- Tac'üt-Tevarih, Hoca Sadeddin Efendi, c. 1, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, 1974, İstanbul.

117- Tac'üt Tevarih, Hoca Sadettin Efendi, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979.

118- Tarîh, El-Birzâlî, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed ktp., no. 2951, v. 105 b.

119- Tarih-i Abbasî, Celaluddin-i Müneccim-i Yezdî, British Museum, Or. 3549.

120- Tarih-i Âlem ârâ-yi Abbasî, İskender Beğ-i Türkmen, c. 1-2, Beyazıt Genel Ktp., Tahran, 1334-1335 hicri-şemsî.

121- Tarih-i Aras-bâran, Bayburdî, 1314 hicrî-şemsî.

122- Tarih-i Cihan-ârâ, Gaffarî, Tahran, 1343 Hicri –Şemsî.

123- Tarih-i Cihannüma, Cüveyni, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988.

124- Tarih-i Kirman, Selcukiyân ve Guz der Kirman, Muhammed b. İbrahim, Neşreden: Bastanîy-i Pârîzî, Tahran, hicrî-şemsî 1343.

125- Tarihi Metin Çalışmalarında Usul, Menakıbu'l Kudsiyye Üzerine Bir Deneme, Mertol Tulum, Deniz Kitabevi, 2000 İstanbul.

126- Tarih-i Vassaf el-Hazre der Ahval-i Selatin-i Moğol, Vassaf: Fazlullah b. Abdullah Şirazî, Neşreden: Muhammed Mehdî, Tahran, hicrî-Şemsî 1338.

127- Tarihu'd-Devleti's-Sa'îde, Muhammed b. Abdüsselam ed-Duayyif, Rabat 1406/1986.

128- Ta'rikh al-Yaman, Necmeddin Umara el-Yamanî, H. C. Kay, Yaman, İts Early Mediaeval History, London 1892.

129- Tevârih-i Al-i Selçuk, Yazıcızâde Ali, Topkapı Sarayı Müzesi, Revan kütüphanesi no: 1390

130- Tezkire, Şah Tahmasb, Bibliotheca İndica, Calcutta, 1912.

131- The Armenia-Azerbaijan Conflict: Causes and Implications, Michael Croissant, Praeger/Greenwood, 1998.

132- "The Cambridge History of Iran" c. 5, London, 1968

133- The Cambridge History of Iran, Gavin Hambly & Peter Avery, Cambridge University Press, 1991.

134- The Coinage Of The Kakwayhid Dynasty, G. C. Miles, Iraq, 1938.

135- The History of Persia, London, 1829

136- The Ismaili's, Their history and doctrines, Farhad Daftary, Cambridge University Press, 2. Baskı, 1992

137- The Medico-Philosophical Controversy between İbn Butlân of Baghdad and Ibn Ridwan of Cairo, J. Schacht ve M. Meyerhof, Kahire, 1937.

138- The Mohammadan Dynasties, S. Lane Poole, Londan 1893.

139- The New Islamic Dynasties, Clifford Bosworth, 1996.

140- The Oxford Dynasties of the World, John Morby, 2002.

141- The Russian Conquest of the Caucasus, John Frederick Baddeley, Harvard University: Longmans, Green and Co. 1908.

142- Türkistan, V. Barthold, Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990 Ankara.

143- Türkiye Tarihinde (İç İsyanlar, Batılılaşmaya Baş Kaldıranlar, Tasavvufi kitle Akımları ve) Müslüman Halk Hareketleri, Bekir Yakıştıran, Kevser Yayınları, Ocak 1995.

144- Türklerin Tarihi, Doğan Avcıoğlu, Tekin Yayınevi, 1997 İstanbul.

145- Türklerin Tarihi; Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 yıl (Orijinal adı: Histoire Des Turcs-Deux Mille Ans Du Pacifique a La Méditerranée), Jean-Paul Roux, Çevirenler: Prof. Dr. Aykut

Kazancıgil & Lale Arslan-Özcan, Kabalcı Yayınevi, 7. Basım: Ağustos 2010 İstanbul.

146- Tüzükat-ı Timur (Timur'un Günlüğü), Yazar: Taragay Bahadır oğlu Sahibkıran Emir Timur, Hazırlayanlar: Kutlukhan Şakirov-Adnan Aslan, İnsan Yayınları 3. Baskı 2010.

147- Uluğ Bey ve Zamanı, Wilhem Barthold, Çeviren: Prof. Dr. İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu, 1997 Ankara.

148- Usul-u Kâfi, Kuleynî, 1. cilt–1. bölüm, Çev: Tacettin ULUÇ, Can Yayınları 1991

149- Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur, Prof. Dr. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basını: 2011 Ankara.

150- Velayetnâme; Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş Veli, Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılâp Yayınları, 1995 İstanbul.

151- Voyages d'Ibn Batoutah, İbn Battuta, ed. C. Defremery-B. R. Sanguinetti, Paris, 1854

152- Yavuz Sultan Selim, Çetin Umut, Demirbaş Yayınları, İstanbul 2009.

153- "Yazajioghlu Alî on the Christian Turks of the Dobruja", Paul Wittek, BSOAS, XIV/3 (1952)

154- Zeyl-i Tarih-i Âlem Âra-yi Abbasî, İskender Beğ-i Türkmen-Muhammed Yusuf, Yayınlayan: S. Hansarî, Tahran, 1317 hicrî-şemsî.

155- Zur Geschichte der Selgugen von Kerman, M. T. Houstma, ZDMG, Leipzig, 1885.

156- Qarabağ Salnamələri, Nazim Axundov, Yazıcı Neşriyyatı, 1989 Bakı.

157- Qarabağ Xanlığı, Mais Əmrahov 2008 Bakı.

158- War, Hunger and Displacement: The Origins of Humanitarian Emergencies, E. Wayne Nafziger, Frances and Väyrynen Stewart, Oxford University pres, 2000 Raimo.

Ansiklopediler

1- Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, Madde Kaçarlar

2- Buyids". Encyclopedia of Arabic Literature. (1998). Ed. Julie Scott Meisami, Paul Starkey. Taylor & Francis.

3- Büyük Larousse

4- Encyclopædia Britannica

5- Fransızca Wikipedia Hamdanides maddesi

6- Gelişim Hachette Genel Kültür Ansiklopedisi, "Fatımiler" maddesi

7- Great Soviet Encyclopedia, "Nagorno-Karabakh Autonomous Oblast", 3rd edition, Moscow, 1970

8- İslam Ansiklopedisi, 2. Cilt, Azeri Maddesi, Mehmet Fuat Köprülü, Istanbul Maarif Matbaası, 1944

9- Kingfisher Tarih Ansiklopedisi c. 1, Safeviler Maddesi, Milliyet, 2006.

10- Kuraish b. Bedran, 'Alam Al-Din Abu'l-Ma'ali. By K. V. Zettersteen Encyclopaedia Of Islam Çeviren: Seyfi Cengiz

11- Lisânü'l-Arab, "Karmati" Maddesi

12- Yeni Rehber Ansiklopedisi, "Fâtımîler" maddesi

Makaleler:

1-İsmail Kılıç'ın Dersim Ocakları ve Seyitleri adlı çalışması

2-Aleviliğin Yazılmayan Tarihi, Odkan Erdenay, On iki İmamcı İlk Devlet (Büveyhiler)

3-Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Bitirme Çalışması "SERİNYOL VE NUSAYRILIK" Hazırlayan: FATMA KAPLAN Antakya 2007 II. Bölüm: Nusayriliğin Tarihi

4-Timur, Timuri, Timur(lu)lar, Radikal, 06 - 02 -2005

5- Kafkasya'nın Etnik ve Kültürel Yapısı'nın Oluşumunda Türklerin Rolü, Ankara Üniversitesi, Yüksek lisans tezi. Tuba Tombuloğlu. Ankara – 2003

6 Aleviliğin Tarihsel ve Sosyal Temelleri adlı Makale, Prof. Dr. İbrahim Arslanoğlu G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

7- Halep Selçuklu Melikliği Alp-Arslan ve Sultan-Şah Devirleri, Ali Sevim, Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 14, Sayı: 25

8- Balkanların İslamlaşması Sürecinde Sarı Saltık'ın Yeri Ve Bazı Proplemler: SARI SALTIK'IN KİMLİĞİ VE TARİHSEL ROLÜ adlı makale, Ahmet Yaşar Ocak

9- "Sarı Saltuk ve Aiyos Spiridon" adlı makale Nazmi Sevgen

10- "Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetva", Tayyip Okiç, AÜİFD, I/1, 1952

11- Güney Romanya'da Sarı Saltık'ın Çalışmaları Ve Doğu Bulgaristan'da Erken Bektaşilik Üzerine Tarihsel Önem Taşıyan Notlar, Prof. Dr. Michael Kiel

12- Saru Saltuk adlı makale, Gülağ Öz

Dergiler:

1-NTV Tarih Dergisi, Sayı: 18, Temmuz 2010

2-NTV Tarih Dergisi, Sayı: 9, Ekim 2009

3- Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 14, Sayı: 25

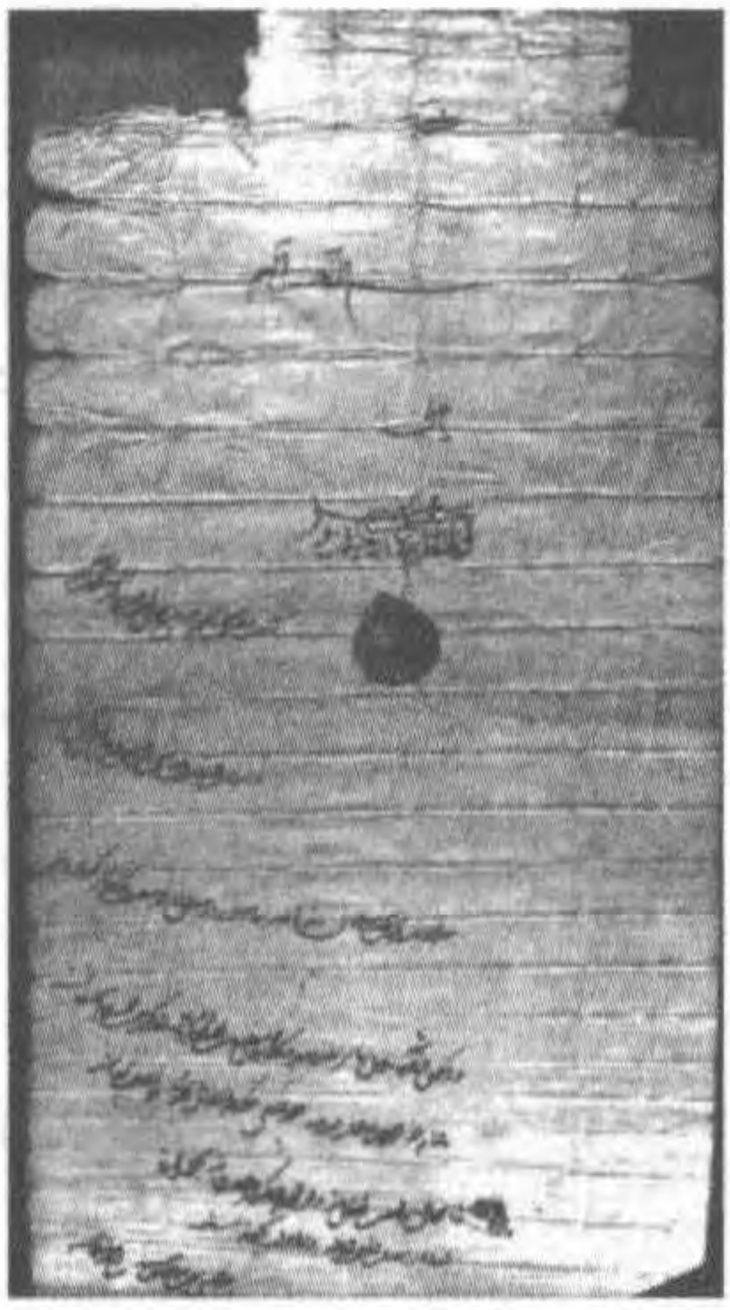
4- Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı 97, Ocak 2002

5- Tarih Konuşuyor, sayı: 33, Ekim 1966

BELGELER

Belge 1

Belge 2

Belge 3

Belge 1: Şah İsmail'in Fermanı 25 Haziran 1508

Ferman Seyyid Süleyman Mirza (Şah İsmail'in kardeşi) Tebriz'-de bahçe Bagh-i Ahmed Şah üzerindeki mülkiyet hakkını sahip oldu-ğunu doğrular.

Belge 2: Şah İsmail'in Fermanı 5 Ocak 1502

Azerbaycan il Dizmar Valileri ve vergi memurlarının divan için birkaç Seyyidin (ayrı ayrı belirtildiği) vergilerinden muaf ve kesintiler olduğunu bilgilendirilir.

Belge 3: Kara Koyunluların Ermeniler hakkındaki yasası 29 Temmuz 1489

PARALAR

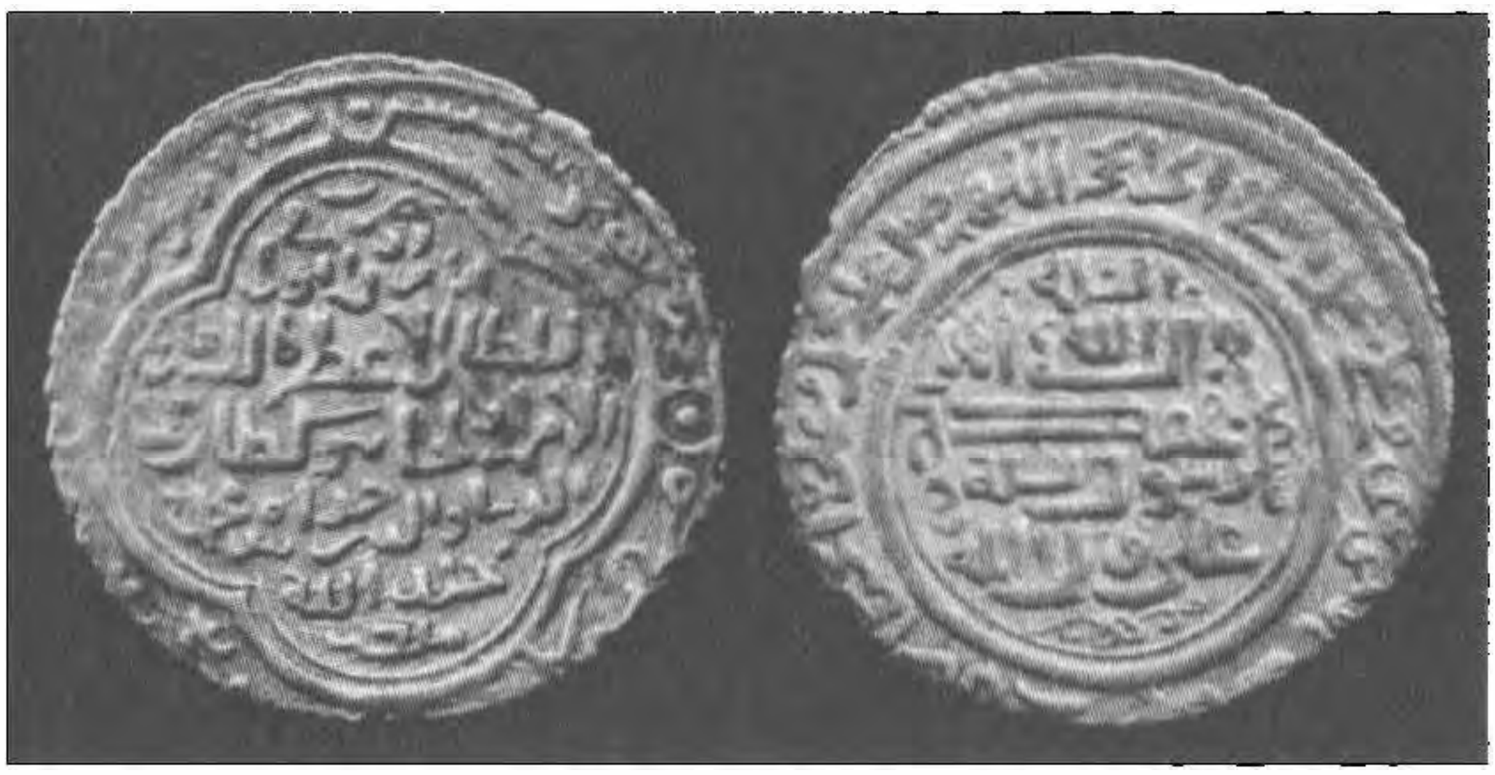
El-Ali Yazan İdrisî Devleti Parası. Morocco 840.

Adud el-Devle Ebu Şüca Dönemi (949-983) Büveyhî Parası Gümüş Dirhem

Kakaveyhoğulları Devleti Parası (1042) İsfehan/İran

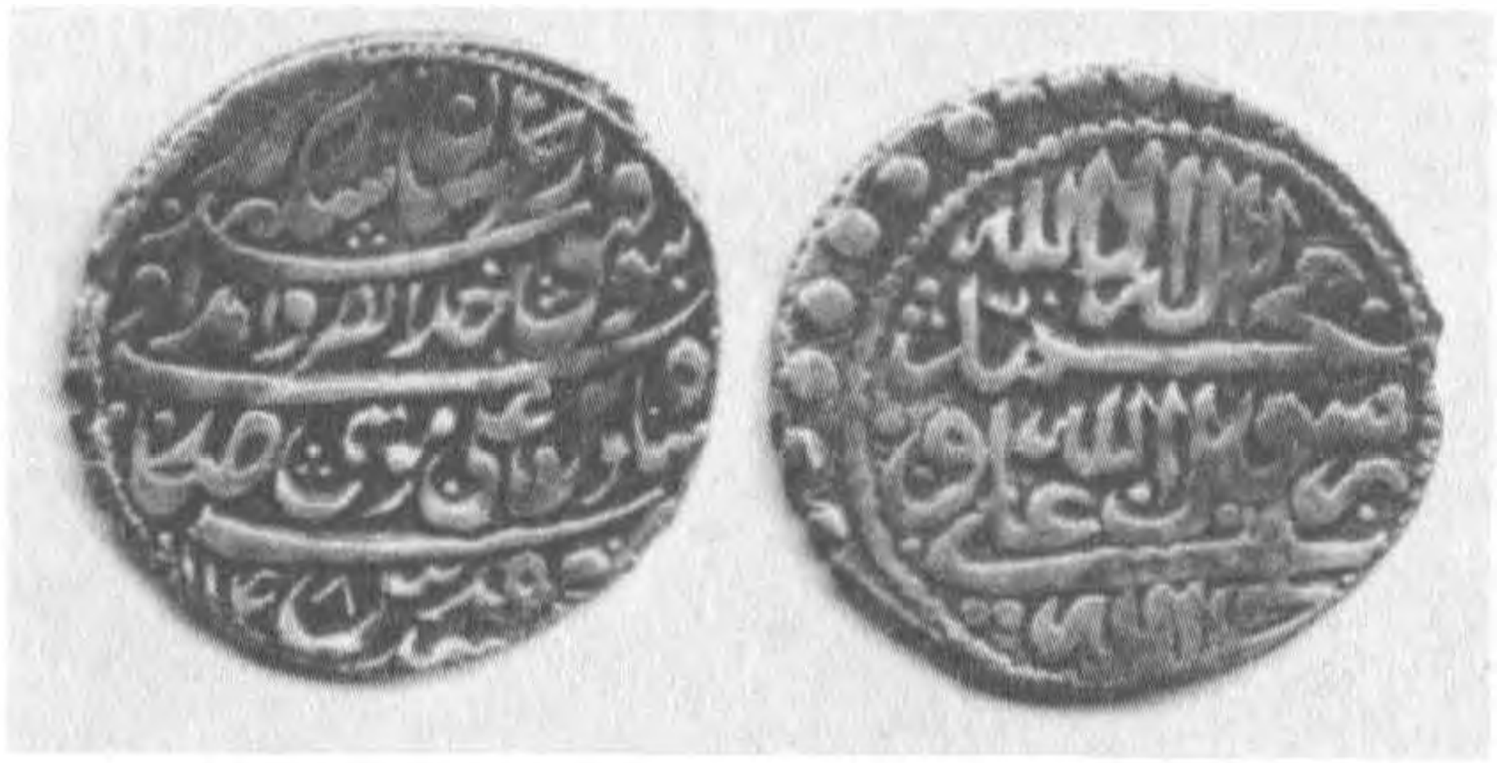
Alamut Devleti Parası; III. Muhammed Dönemi (1221-1254)

İlhanlı Devleti Parası; Şah Muhammed Hüdabende (Olcayto Kağan (12 İmamcı İlk Moğol Hükümdarı)) Dönemi, 1304-1316/Gümüş 2 Dirhem –Kaşhan/İran

Karakoyunlu Parası; Cihan Şah Dönemi Gümüş Para/1438-1467 Paranın Üzerinde Aliyyen Veliyyullah (Ali, Allah'ın Velisidir) Yazıyor.

Afşar Devleti Parası; Nadir Şah Dönemi Gümüş Para 1735 Meşhed/İran

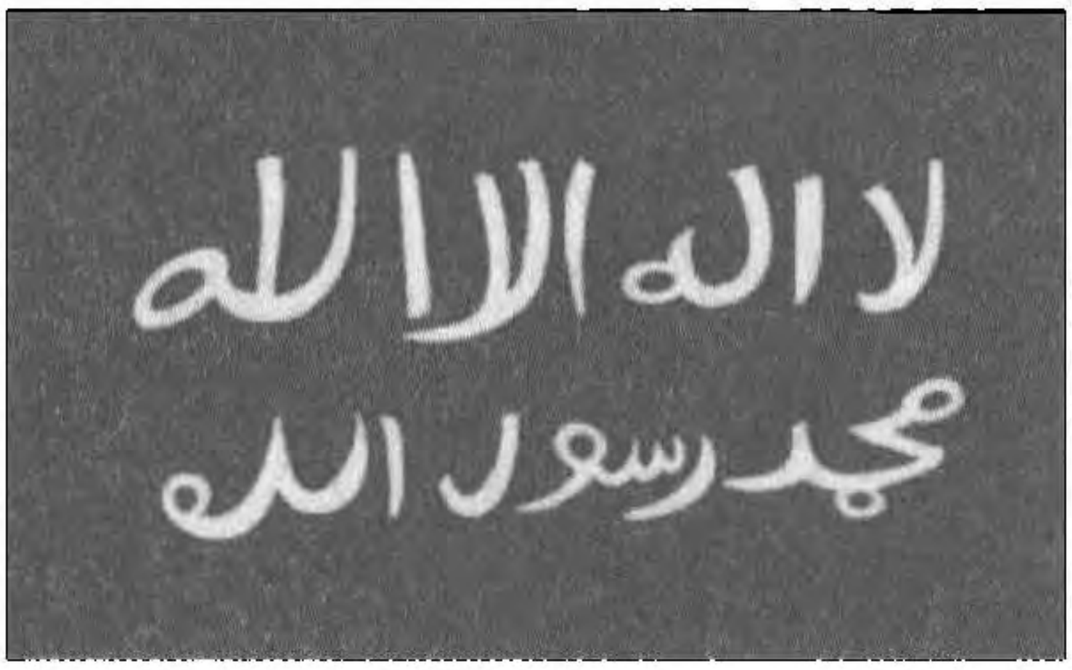

Zend Devleti Parası; Kerim Han Zend (1753-1779) Gümüş Para

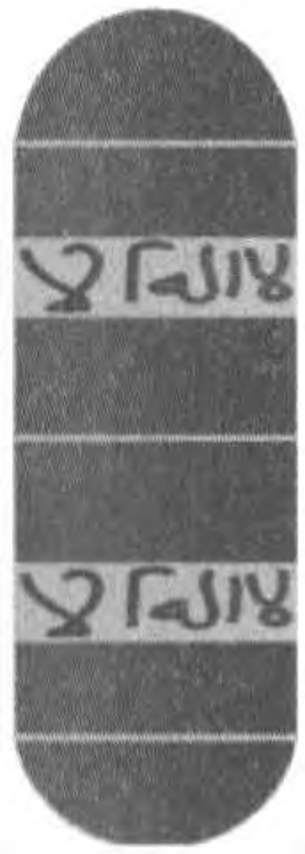
Kaçar Devleti Parası; Ağa Muhammed Han Kaçar Dönemi Gümüş Riyal. Hoy / Azerbaycan.

BAYRAKLAR VE HARİTALAR

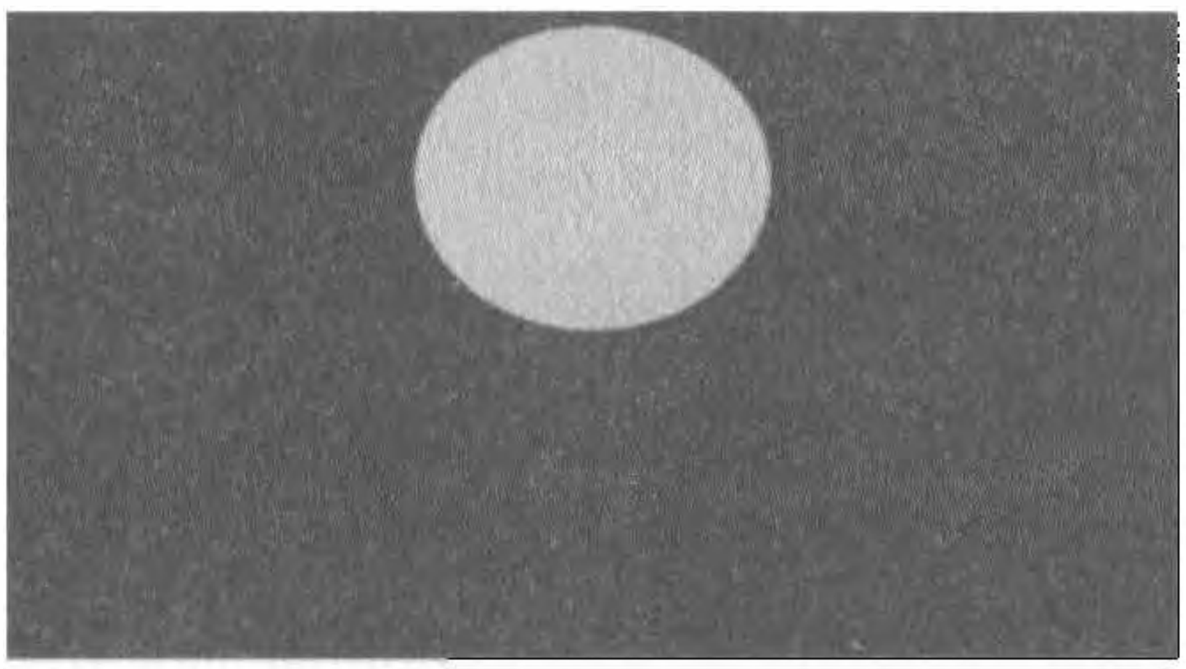

علم الادارسة

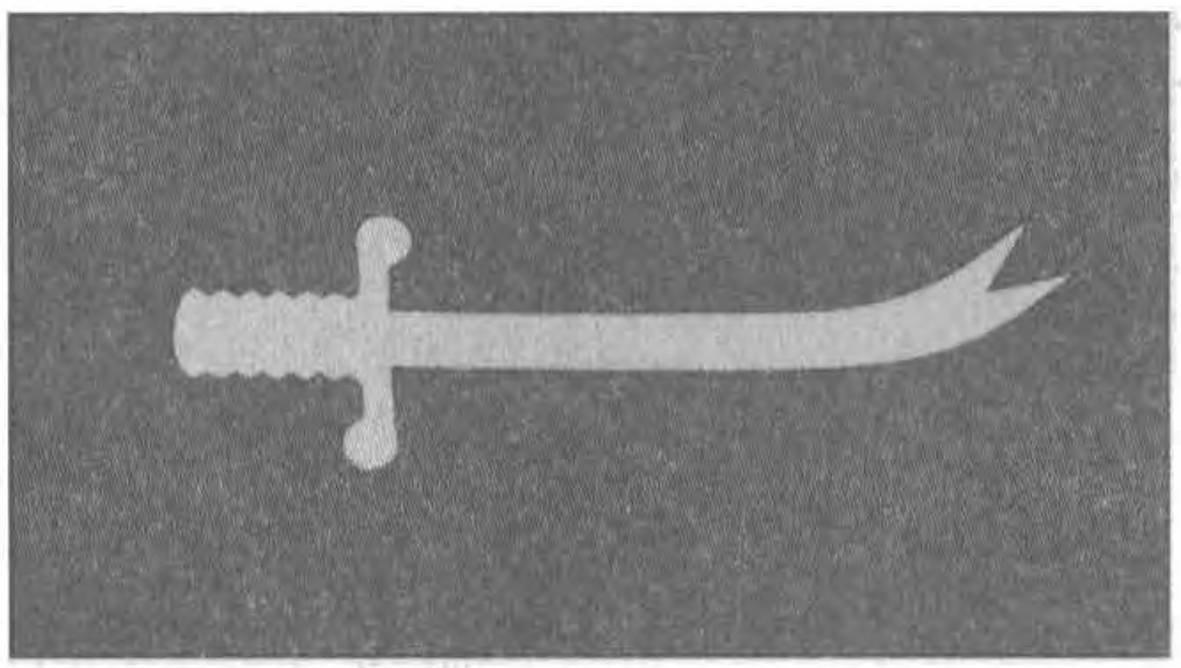
İdrisî Devleti Bayrağı

Büveyhî Devleti Bayrağı

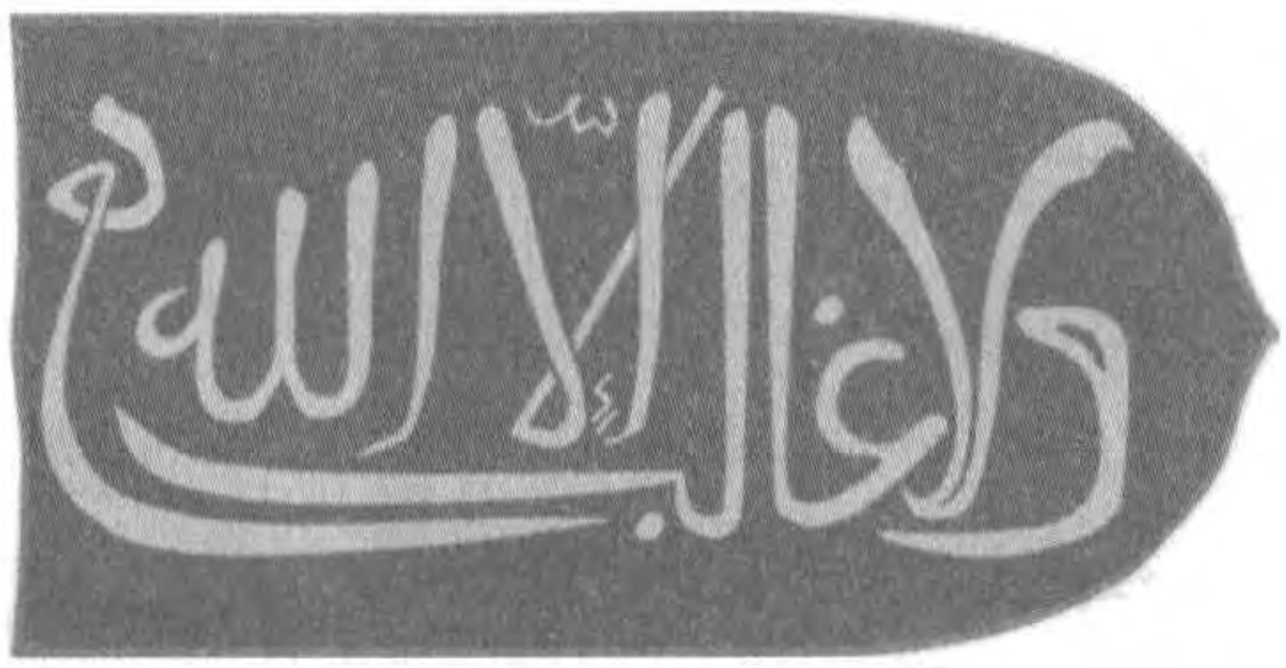
Safevî Devleti Bayrağı

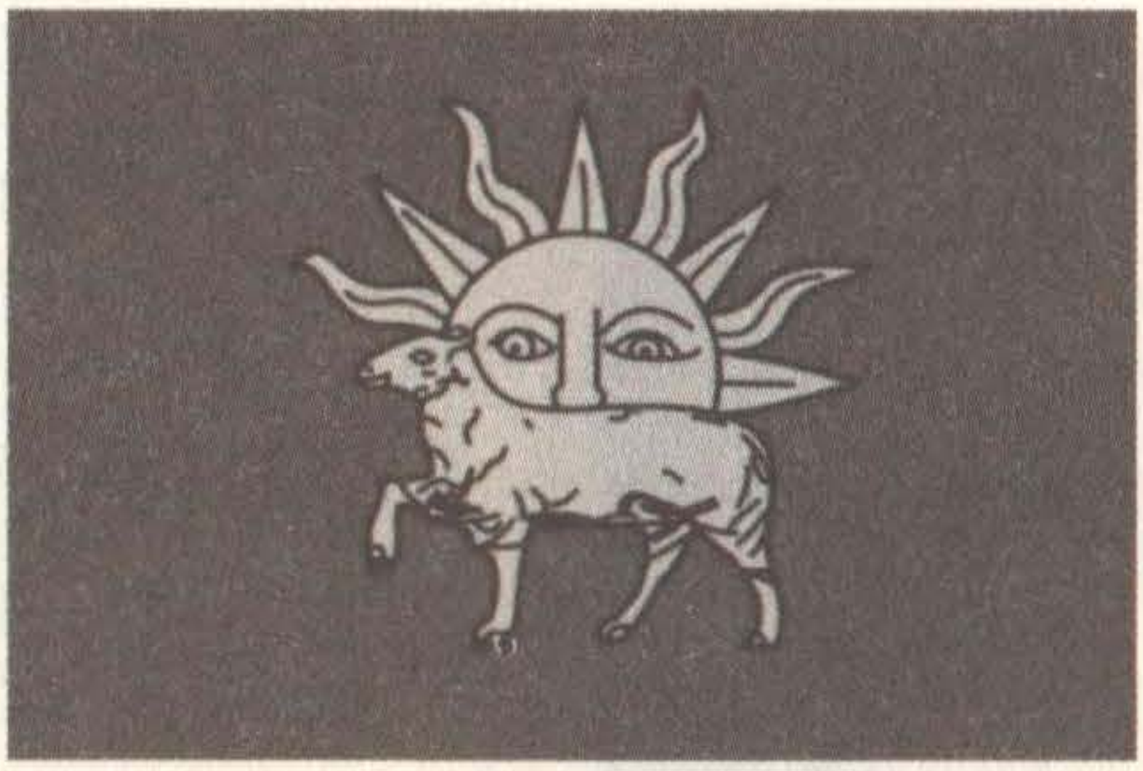
Safevî Devleti Bayrağı

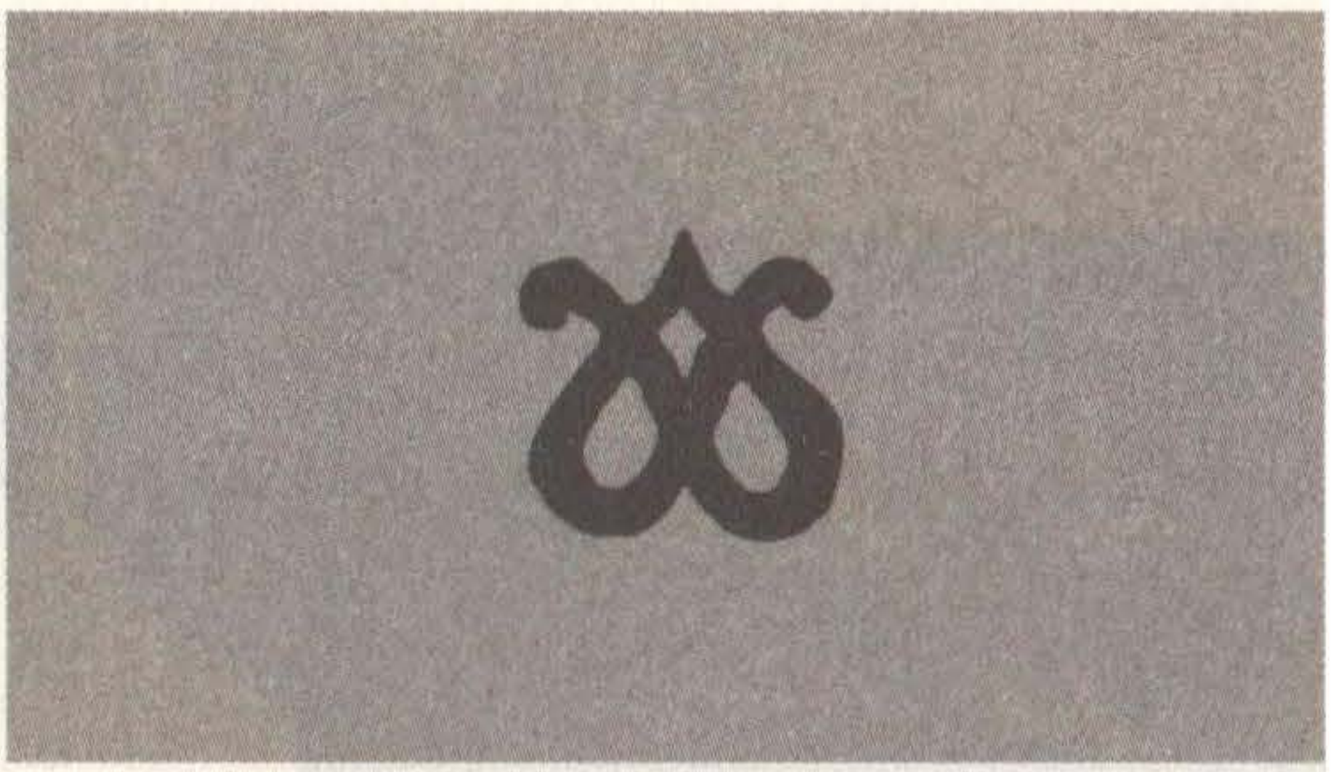
Safevî Devleti Bayrağı

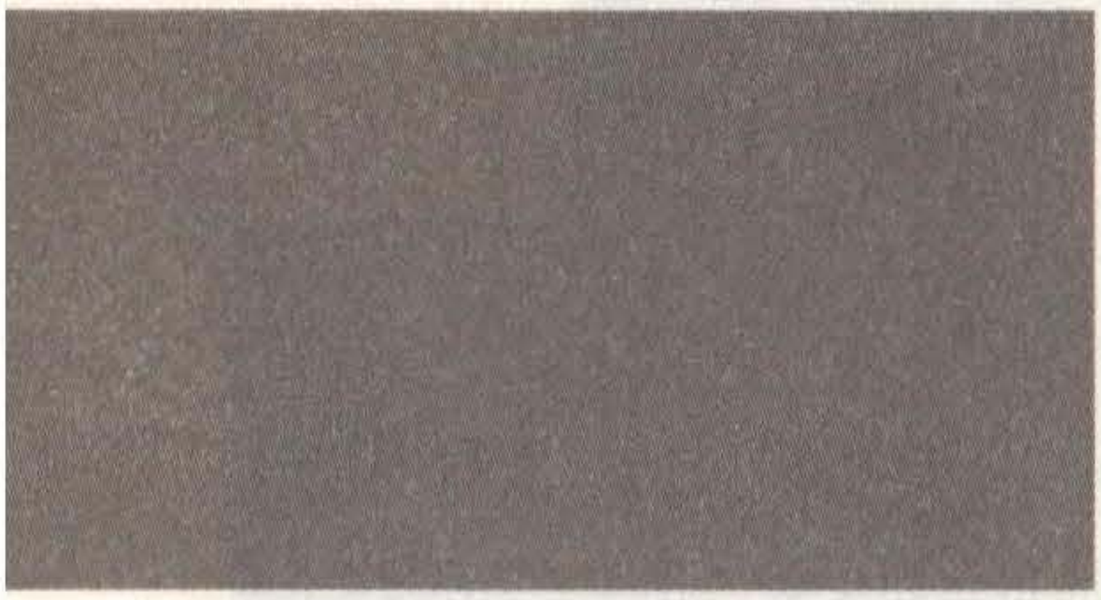
Gırnata Emirliği (Nasrîler) Bayrağı

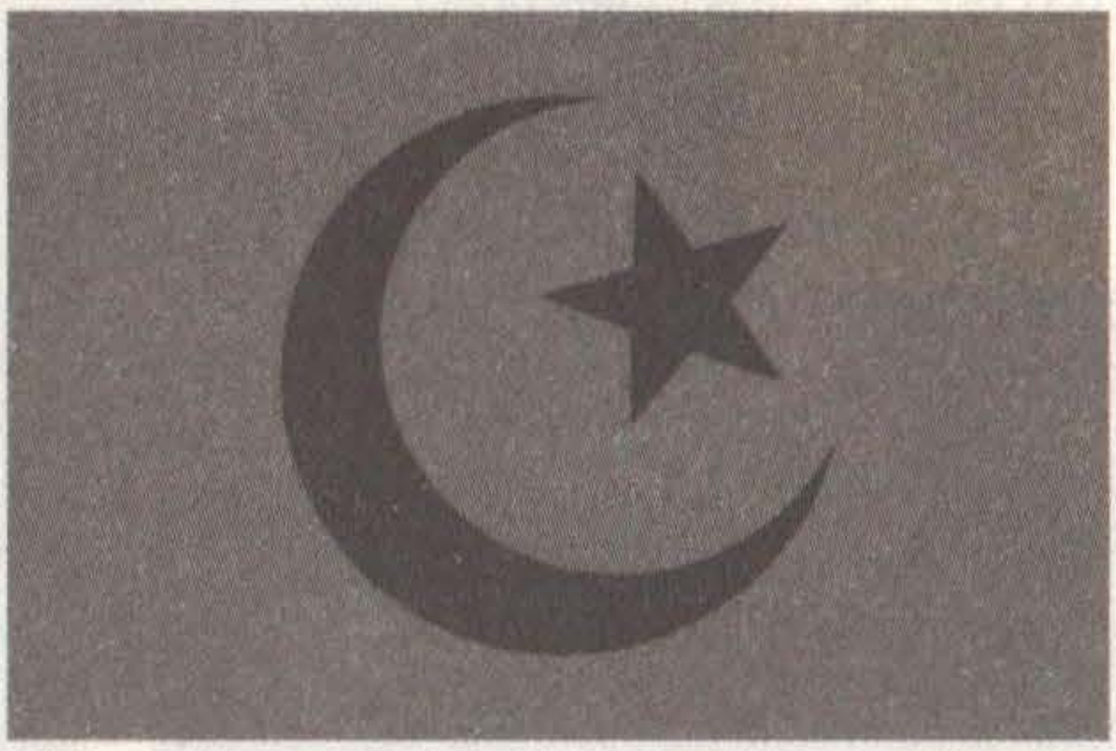
Şah Tahmasb Dönemi
Safevî Bayrağı

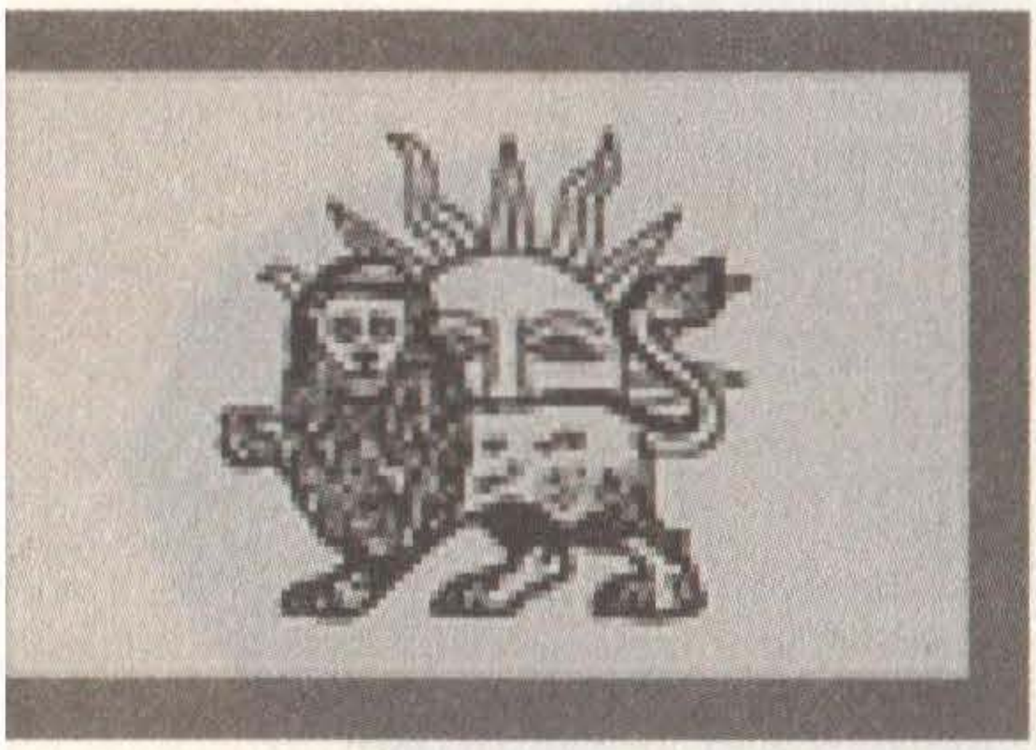
Karakoyunlu Devleti Bayrağı

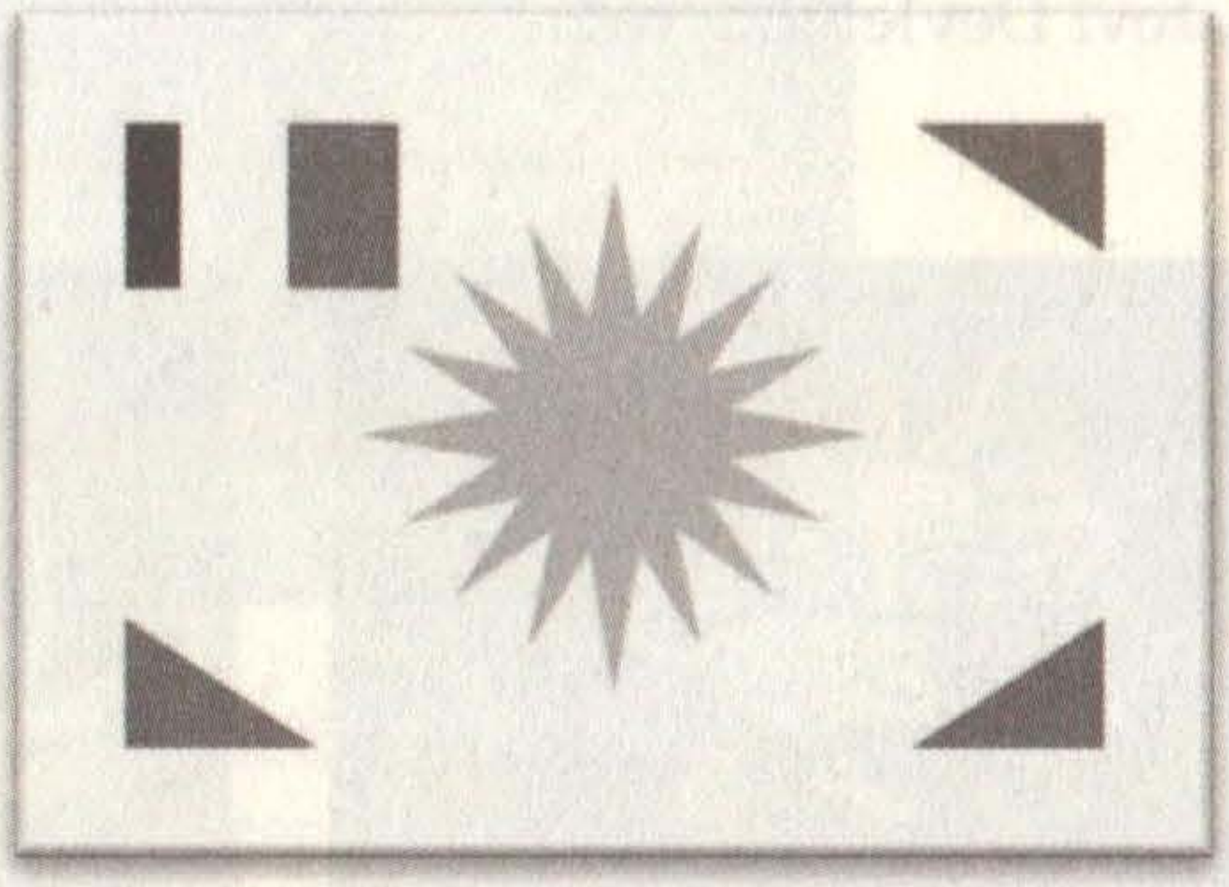
Fatımîler ve Sicilya Emirliği
Bayrağı

Fatımî Devleti Bayrağı

Afşar Hanedanı Bayrağı

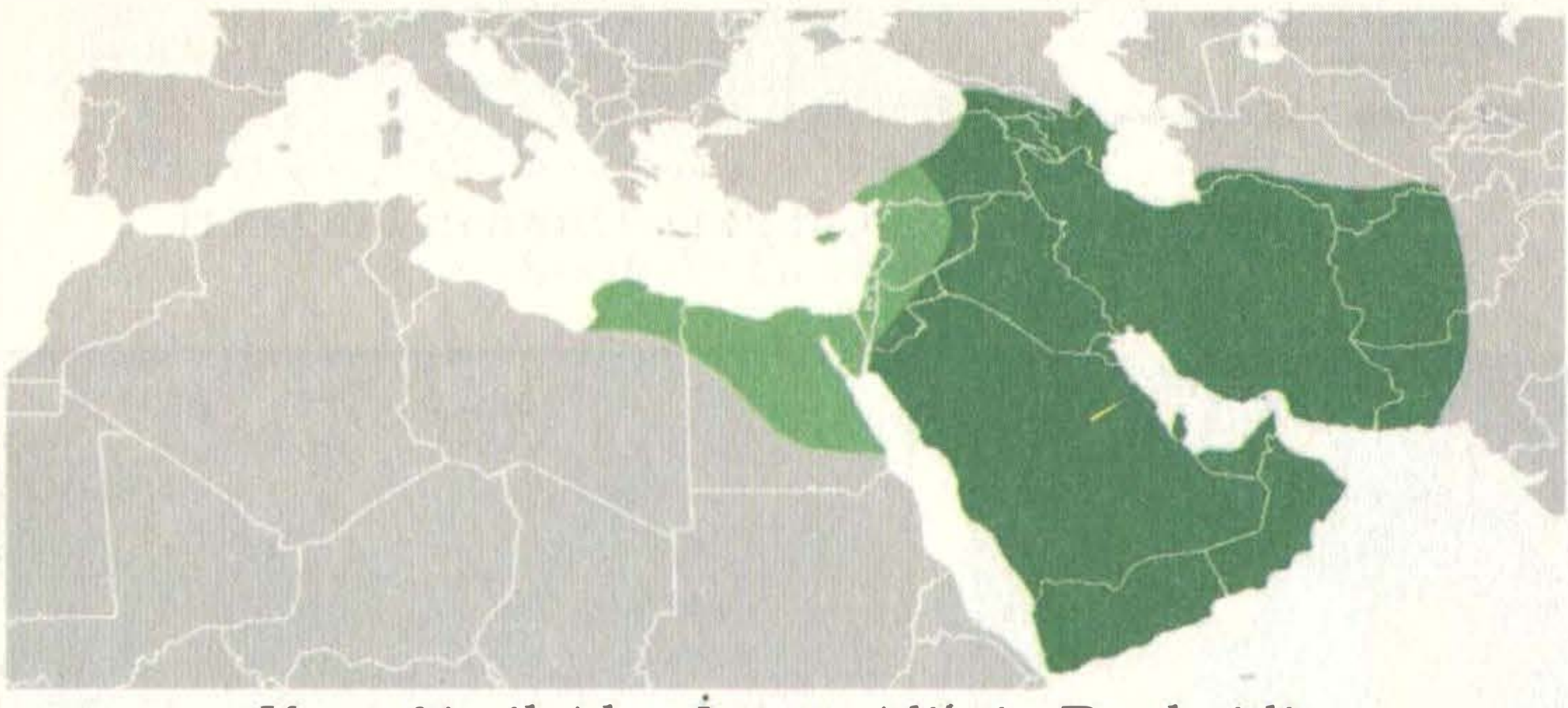
Suriye Alevi Devleti Bayrağı

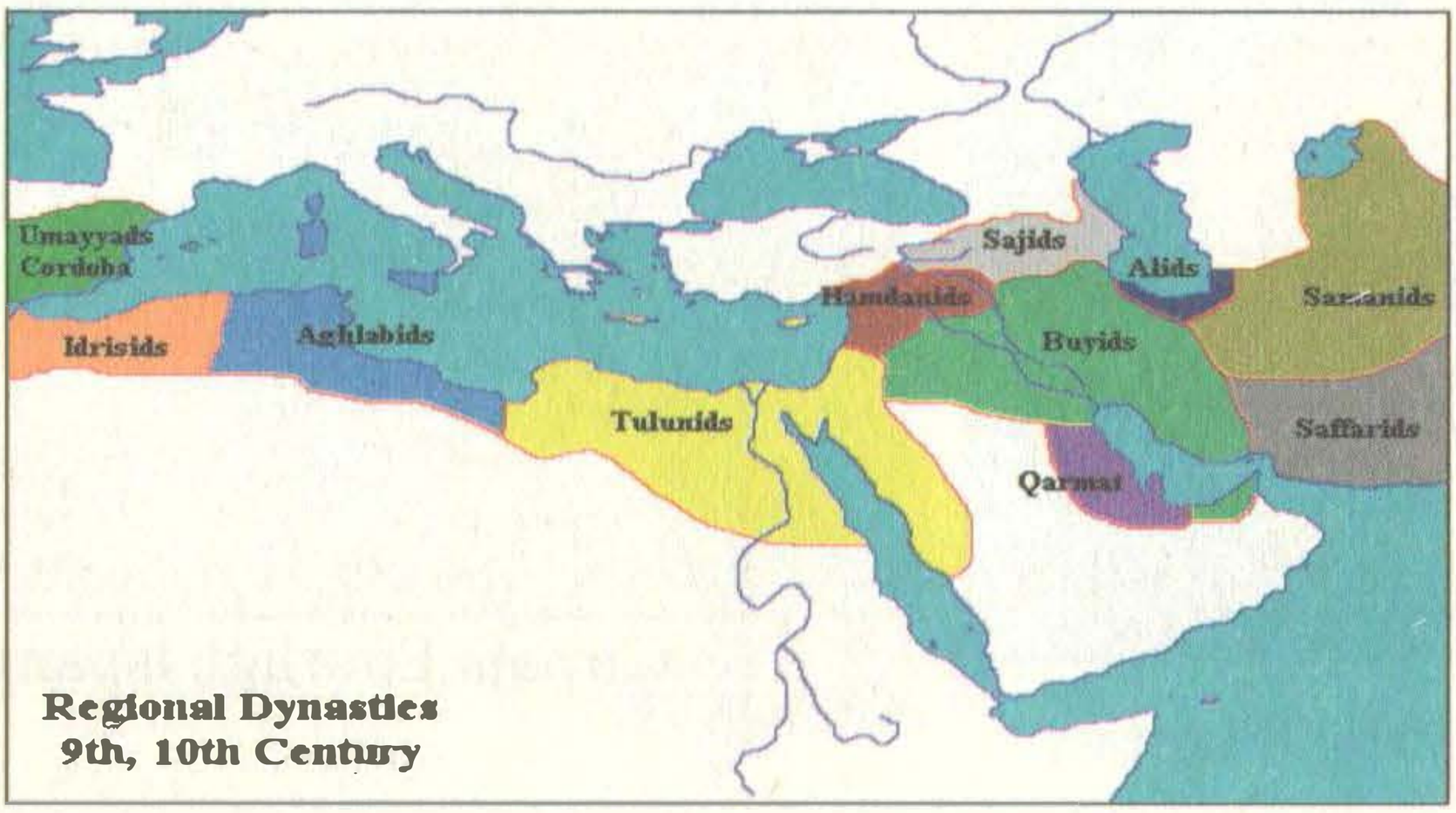
Zend Hanedanı Bayrağı

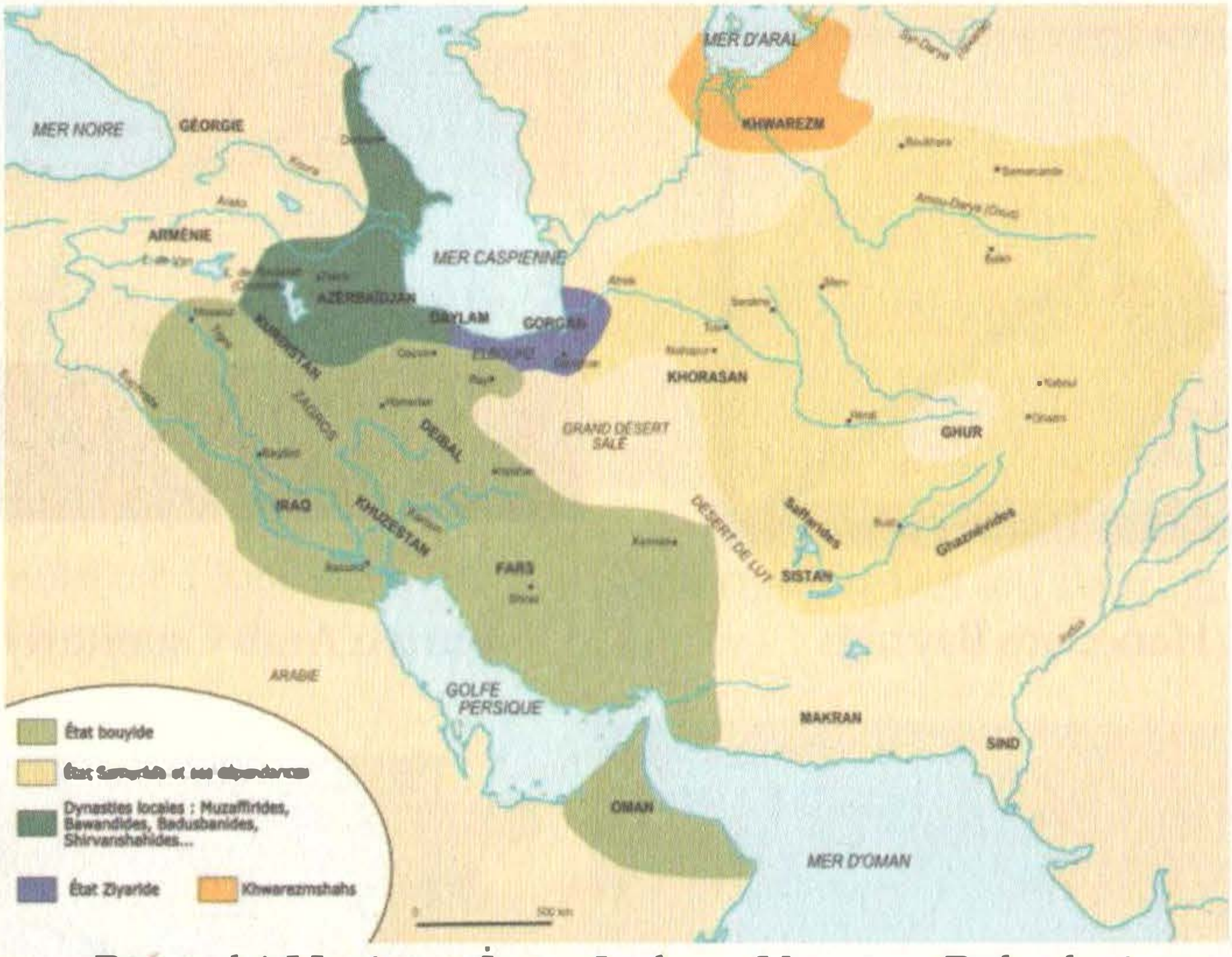
Suriye Arab Cumhuriyeti

Koyu Yeşil Alan İmam Ali'nin Devletidir.

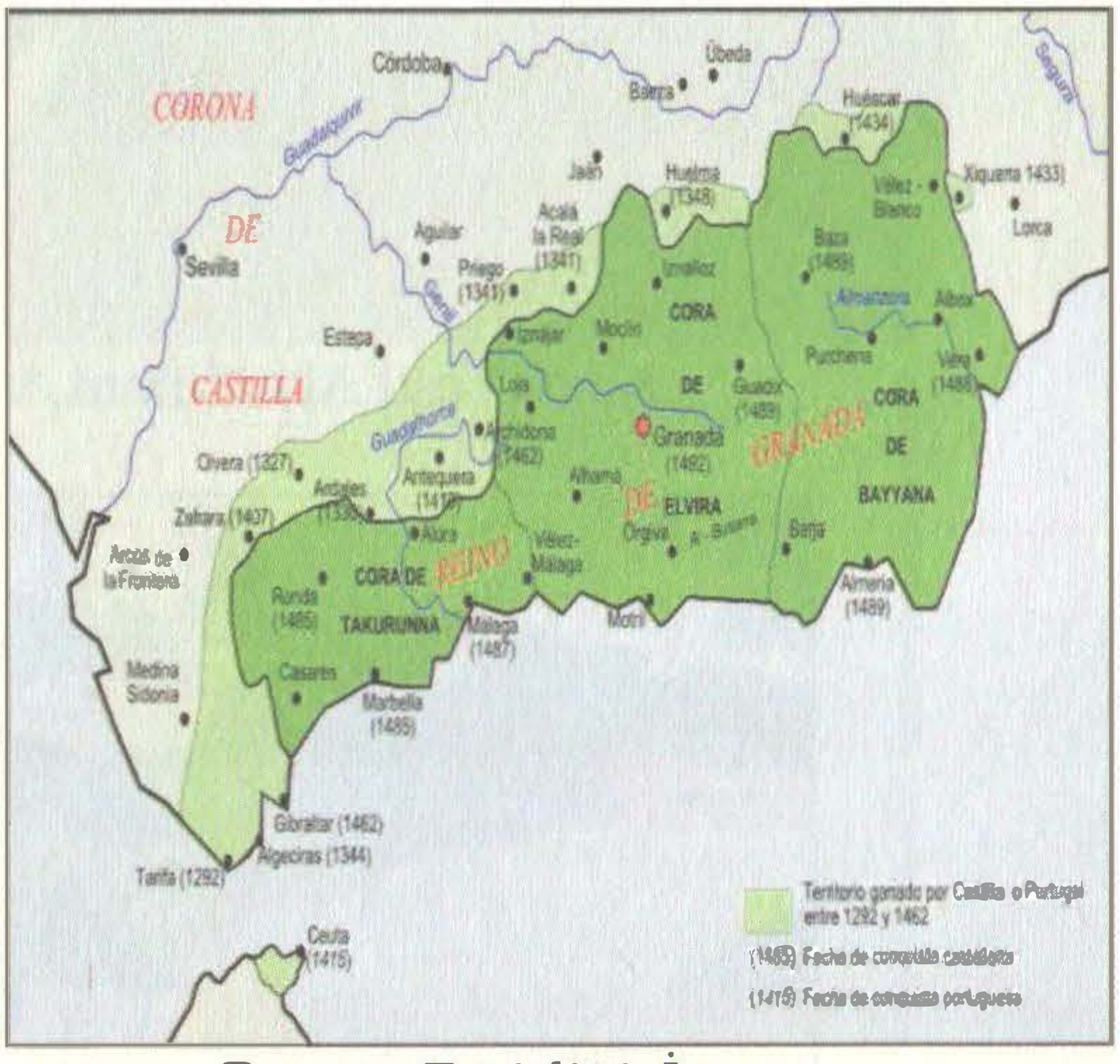
İdrisîler Devleti

Büveyhî Haritası; İran, Irak ve Umman Bölgeleri

Sicilya Emirliği Haritası

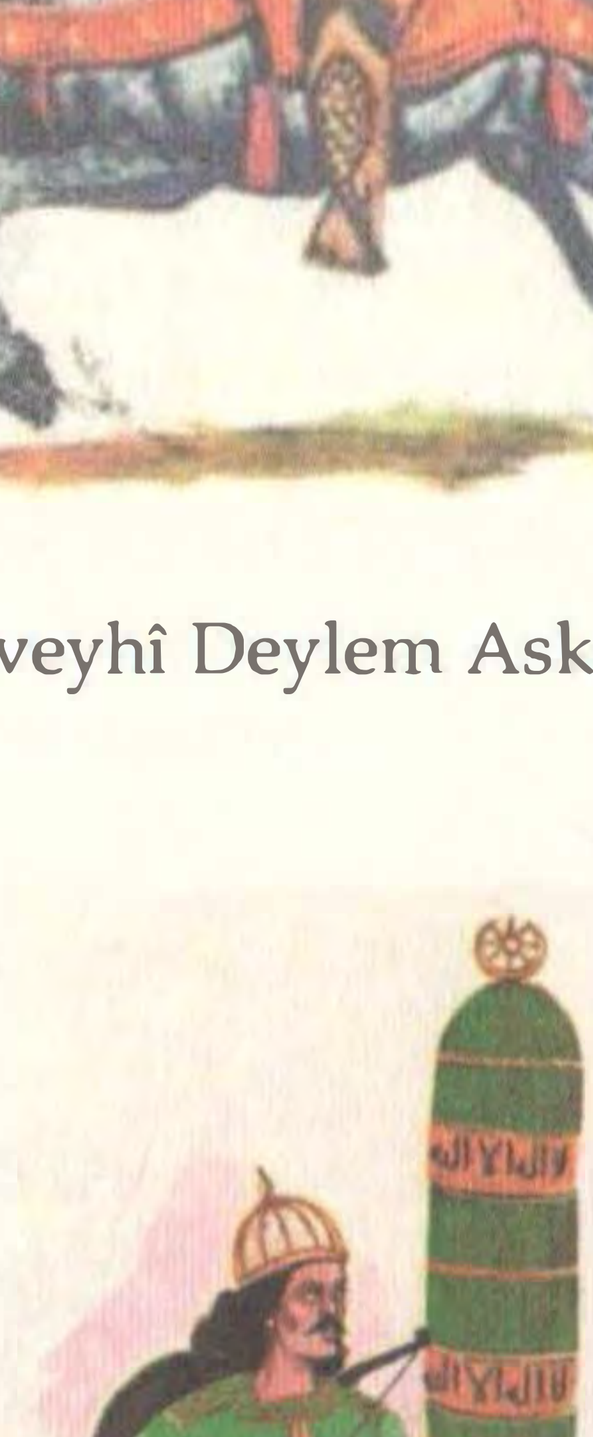

Gırnata Emirliği; İspanya

ASKERLER

Büveyhî Deylem Askeri

Büveyhî Askeri

افسر جوشن‌پوش - دوران دیلمیان

Officier en armure, Epoque Buyide

Officer wearing armour, Deilamite period

سوار جوشن‌پوش - دوران دیلمیان

Cavalier en armure, Epoque Buyide

Cavalryman wearing armour, Deilamite period

سرباز پیاده دیلمی - دوره دیلمیان

Fantassin Buyide

Deilamite infantryman, Deilamite period

Büveyhî Askerleri

At üzerinde öndeki asker Gırnata Emirliği (Ahmeroğulları Devleti) muhafız askerlerindendir. Diğer at üzerinde olan da yine Gırnata Emirliği savaşçılarından biridir.

15. yy Gırnata Emirliği (Ahmeroğulları) askerleri en arkadaki asker muhafızlardandır.

En sağdaki elinde mızrak olan Fatımî muhafızlarından birisine örnektir.

Safevî Kızılbaş Süvarisi

Safevî Kızılbaş Askerleri

Safevî Kızılbaş Askeri

Nadir Şah Afşar

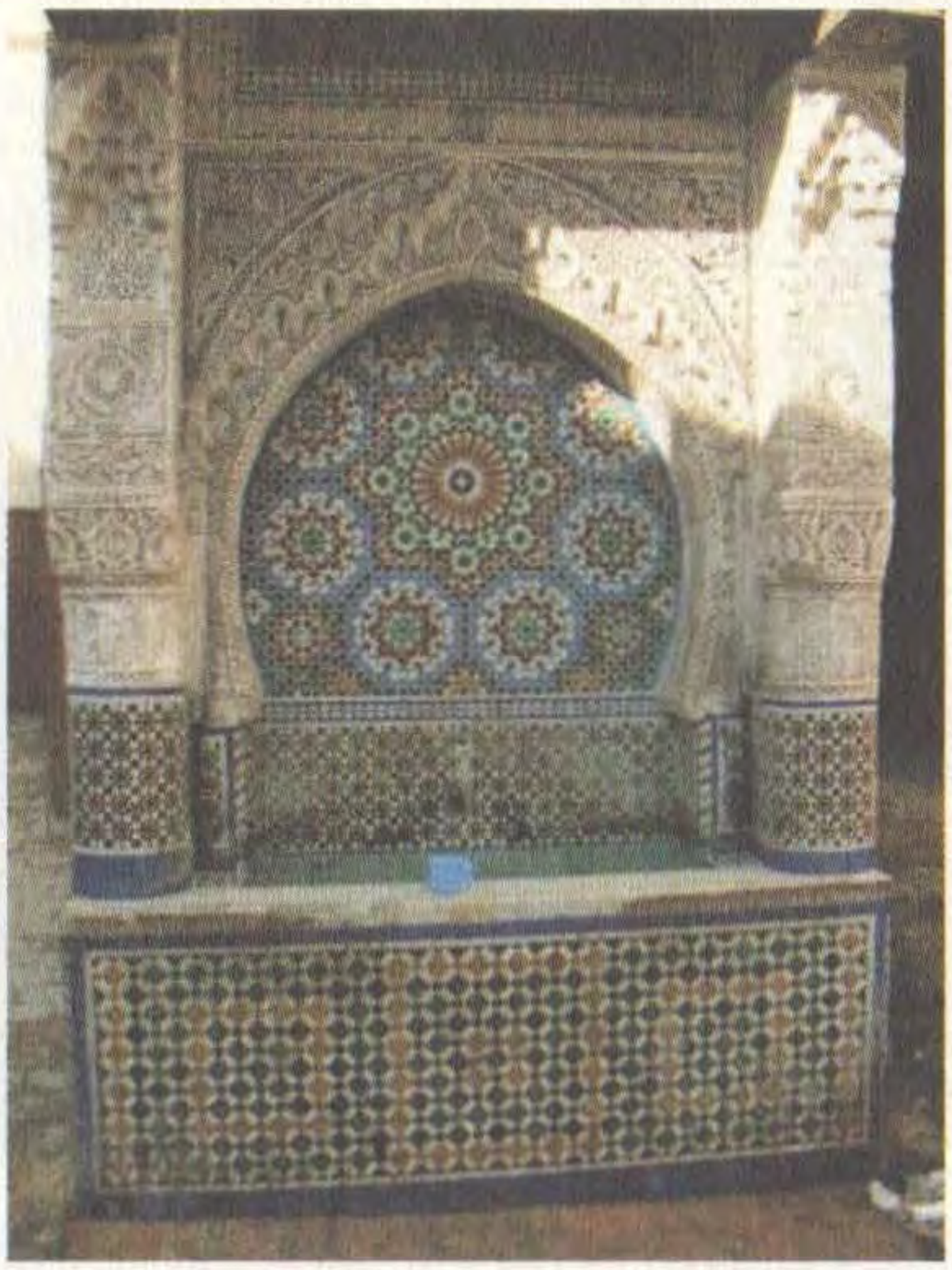

Afşar Hanedanı Askeri

Zend Hanedanı Askeri

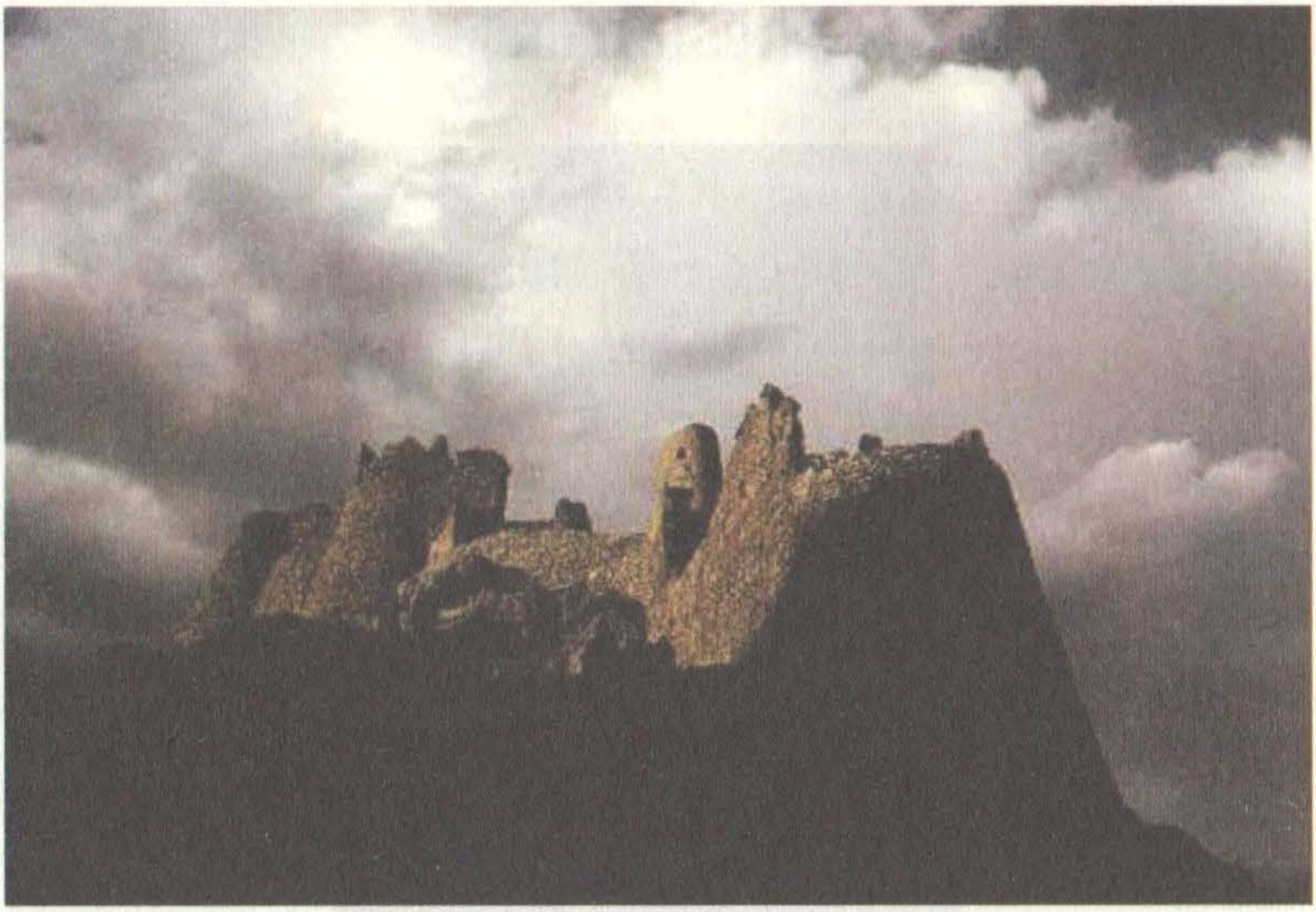
RESİMLER

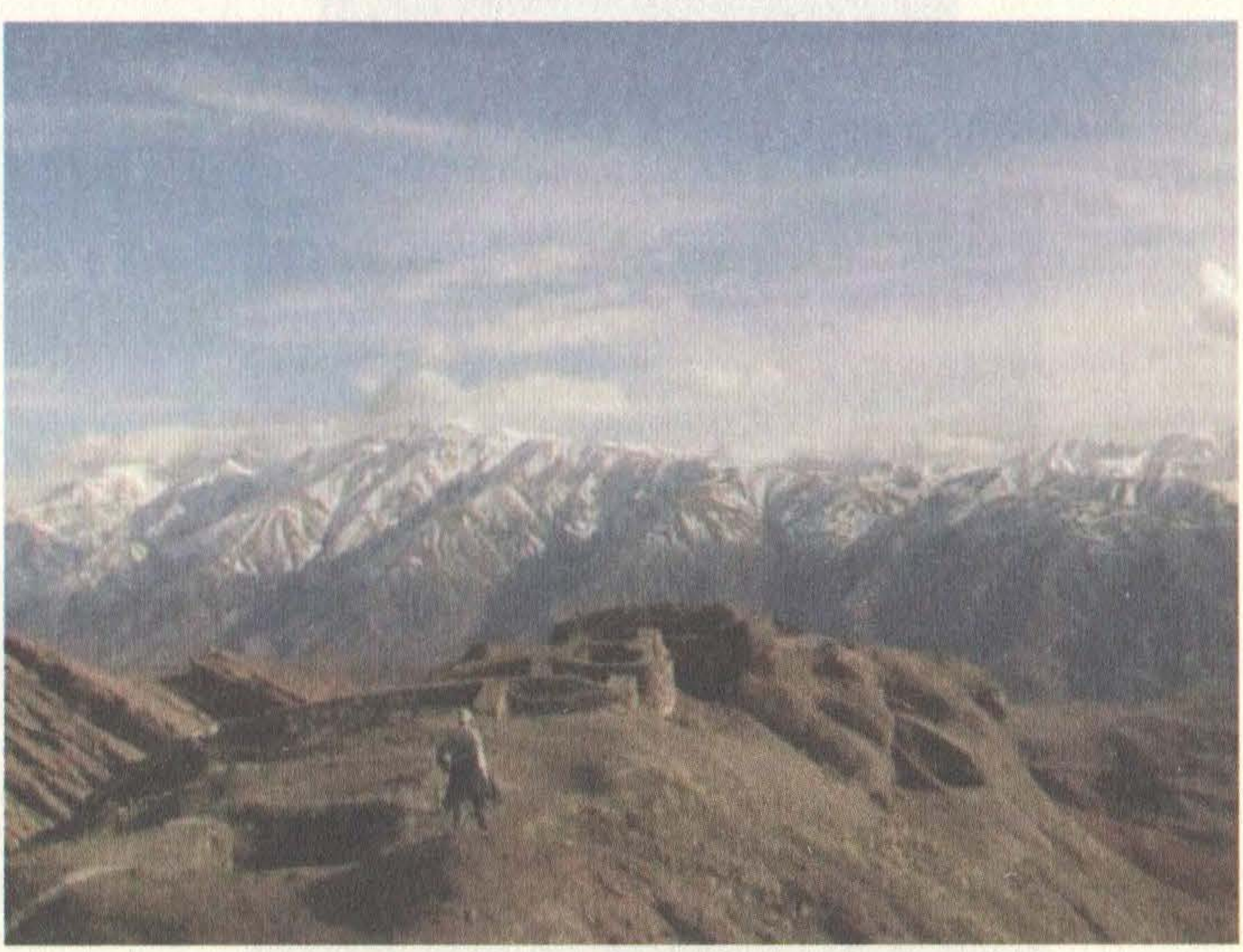

Nejjarine Sarayı Idrisîler Dönemi, Morocco Fas.

Fatımîlerin kurucusu Ubeydullah Mehdi döneminin parası;
Mehdiyye 926

Alamut Devletinin merkezi Alamut Kalesi

XIII-XIV. Yüzyıl Nasrîler-Benî Ahmer Dönemi Endülüs Kur'ân-ı Kerîm yazmasından bir sayfa

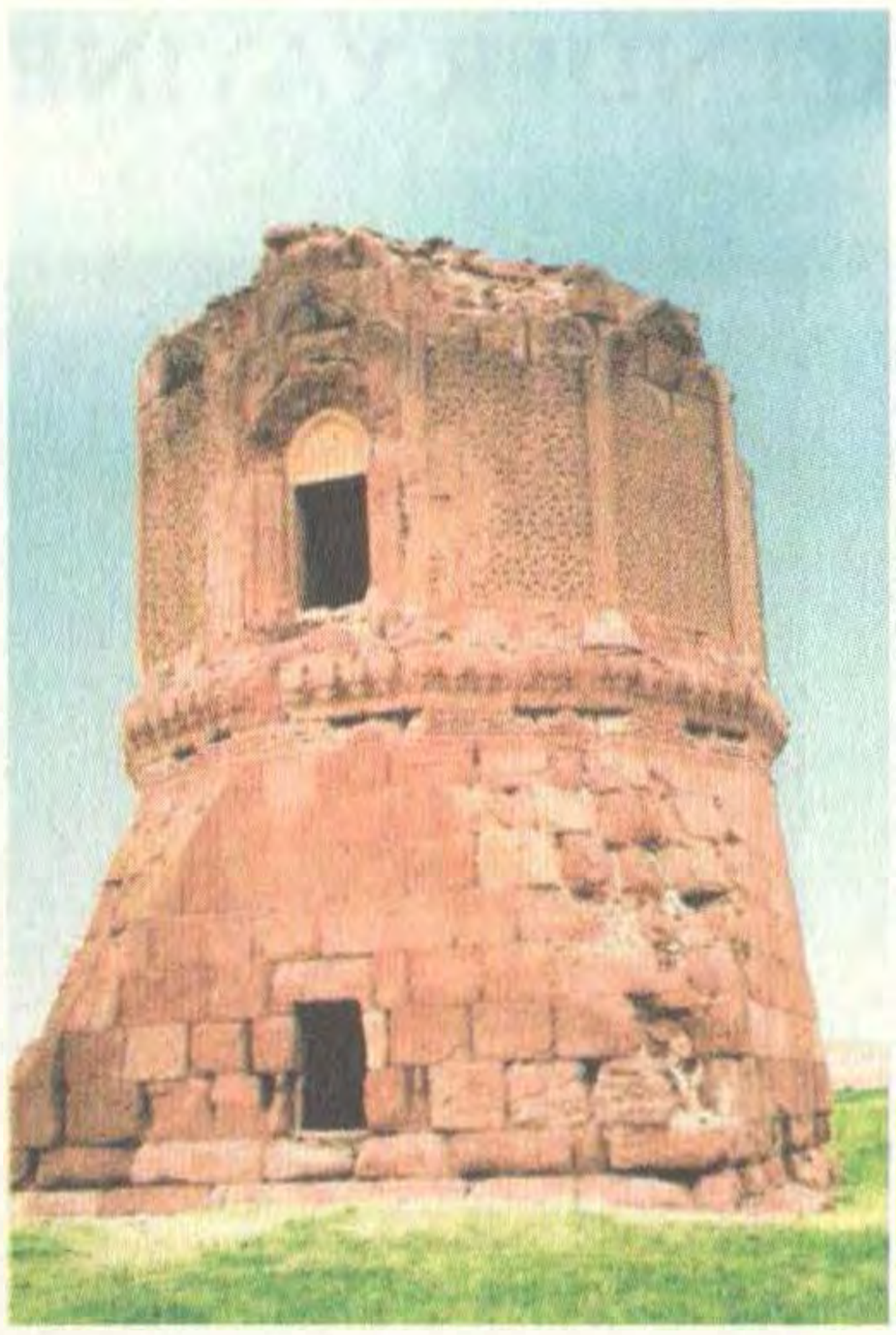
1669 tarihli Safevî mührü

Kahire'de Fatımî Devleti veziri Bedr El-Cemali tarafından yaptırılmış Bab-ul-Futuh Kale kapısı, 1026.

Zend hanedanı askerlerinin kullandığı silah

Kızılbaş Ordusunun Şirvanşah hükümdarı Ferruh Yessar'ı yok ettiği Gülistan Kalesi

Şah İsmail'in Özbeklerin hanı Şeybanî'ye karşı elde ettiği zaferi gösteren minyatür

ALEVİ DEVLETLERİ

Muharrem UÇAN

"Elinizdeki kitapta Ehl-i Beyt'in soyundan gelenler ile Ehl-i Beyt sevgisini temel alarak kurulan 60 tane devlet yer almaktadır.

Kitaptaki devletlerin bu kitaba eklenmesinin en önemli nedeni Ehl-i Beyt sevgisine sahip olarak kendilerini tanıtmaları ve tarihçilerin de onları Ehl-i Beyt taraftarı olarak tanıtmasıdır.

Kitap özelde ise Seyyidlerin devletleri ile 12 İmamcı devletleri ele almaktadır. Türkiye'de belki de dünyada ilk defa bu konu bu kitapta dile getirilmiştir. Daha önce tarihçilerin ve araştırmacıların göz ardı ettiği veya göz ardı etmek istediği bir konuyu aydınlatmayı amaçlamaktadır. Kitaba daha önceki baskılarında gösterilen ilginin de gösterdiği gibi kitap amacına ulaşmış gözükmektedir.

İmam Ali'nin devletinden günümüze kadar geçen 1400 yıla yakın süreçte kurulan Ehl-i Beyt taraftarı bütün devletlerle birlikte Ehl-i Beyt âşıklarının etkinlikleri de göz ardı edilmemiştir. Kusursuz diyemesek de eşsiz bir kitabı okumanıza sunuyoruz...

Kitap, adına adanan kişiye Şah-ı Merdan İmam Ali'ye ithaf edilmiştir. Umut ediyoruz ki O'nun beğenisini kazanacaktır..."

"Biz Zülfikârı kalem yaptık,
Ali'nin gözyaşlarıyla yazıyoruz."

ISBN: 978-605- 9080-02-6

30 TL